

MP-387

Динко Давидов
СПОМЕНИЦИ
БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Књига др Динка Давидова **Споменици Будимске епархије**, посвећена је јубилеју, 300. годишњици велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем (1690–1990).

Ова књига по први пут обухвата бројне споменике културе и уметности које су Срби створили у Мађарској у преко педесет градова и села, у којима су некада живели и у којима је њихово присуство сведено на симболичан број. Од Сегедина, Баје и Мохача, на југу Мађарске, преко манастира Грабовца, Српског Ковина и Стоног Београда, Будимпеште и Сентандреје, до Острогона, Коморана и Бура, на северу, остале су велике барокне цркве с монументалним, вишеспратним иконостасима које су сликали најпознатији српски и страни иконописци и барокни сликари. У питању су дела трајне историјске баштине – историјско-уметничка обележја српског друштвеног и културног успона.

*

„Монографија др Динка Давидова, једно је од најзначајнијих дела која представљају присуство Срба на територији данашње Мађарске... Он, на првом месту, проучава историју Срба у Подунављу, њихове сеобе, насеља, градске четврти, црквене општине, друштвене сталеже – граничаре, трговце, занатлије, сељаке и цркву.“

(Из рецензије академика Радована Самарџића)

... „Др Давидов је данас, без сумње, најбољи познавалац српске културне баштине у Мађарској, а његове студије из те области су умногоме измениле и допуниле слику српске уметности у XVIII веку. У овим студијама сретћемо се с делима несумњиве ликовне вредности, са сведочанствима једне већ развијене грађанске културе.“

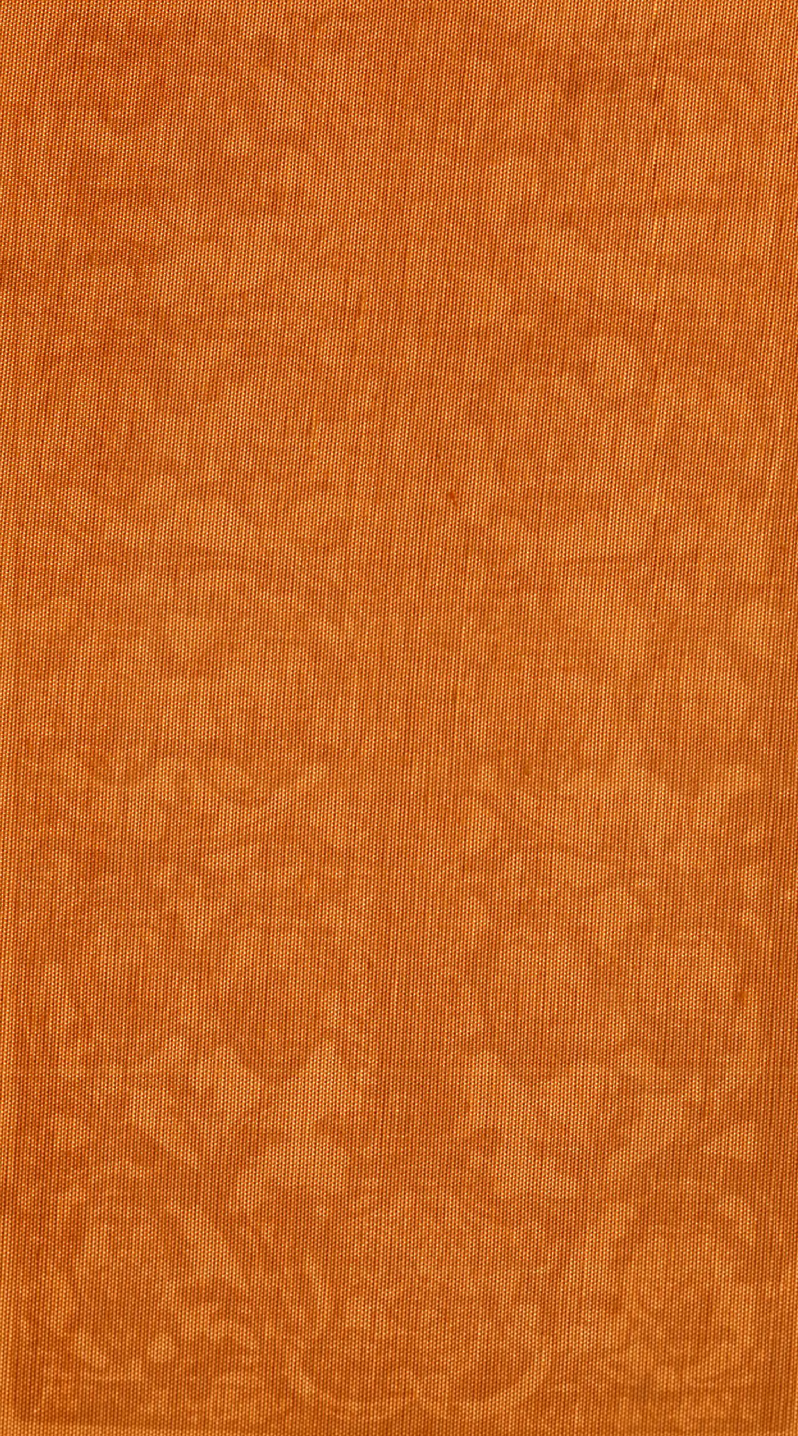
(Из рецензије академика Дејана Медаковића)

„Српски уметнички споменици у Мађарској су до пре две деценије највећим делом били ван видокруга науке. Откада је др Давидов започео своја упорна и дугогодишња изучавања научна јавност је коначно упозната шта се доиста очувало од српских уметничких старина у Мађарској.“

(Из рецензије проф. др Сретена Петковића)

„Завршно поглавље књиге, целина за себе, има наслов Топографски преглед српских споменика у Мађарској. Овде су обрађене енциклопедијске јединице о свим црквама Будимске епархије, с библиографијом која уз српску стручну литературу доноси и мађарску. Треба истаћи да је ово поглавље веома битно јер је у њему, по први пут, сабран српски уметнички инвентар који се налази у дијаспори.“

(Радомир Станић, директор Републичког завода за заштиту споменика културе)

Динко Давидов
СПОМЕНИЦИ
БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

PARS.

Poson

Chalokewz

Barienio com.

Novicradienis com.

Albenis com.

Im Schumat

Simigienis com.

Im Sigeth

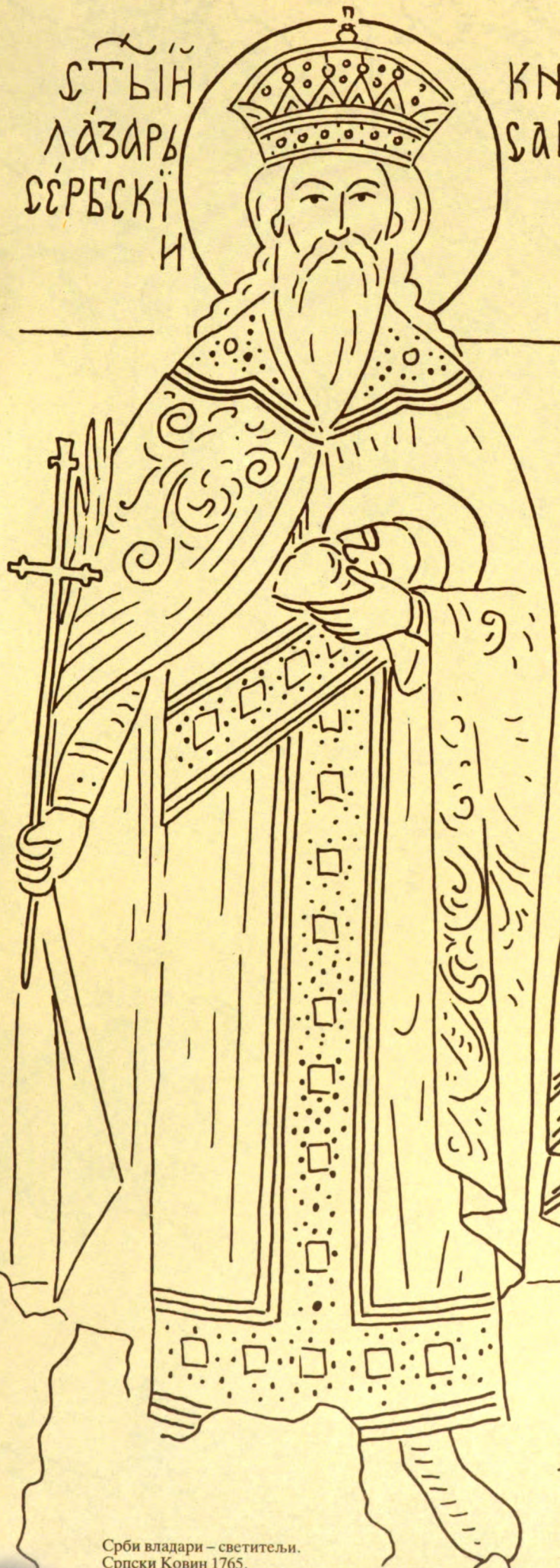
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN

СѢТЪИ
ЛАЗАРЬ
СЕРБСКІ
И

КНАЗЪ
САМОДЕРЖЕЦЪ
СѢТЪИ
ЦАРЬ

СѢТЪ
ВЛАД
УРШ
СЕРБСКІ

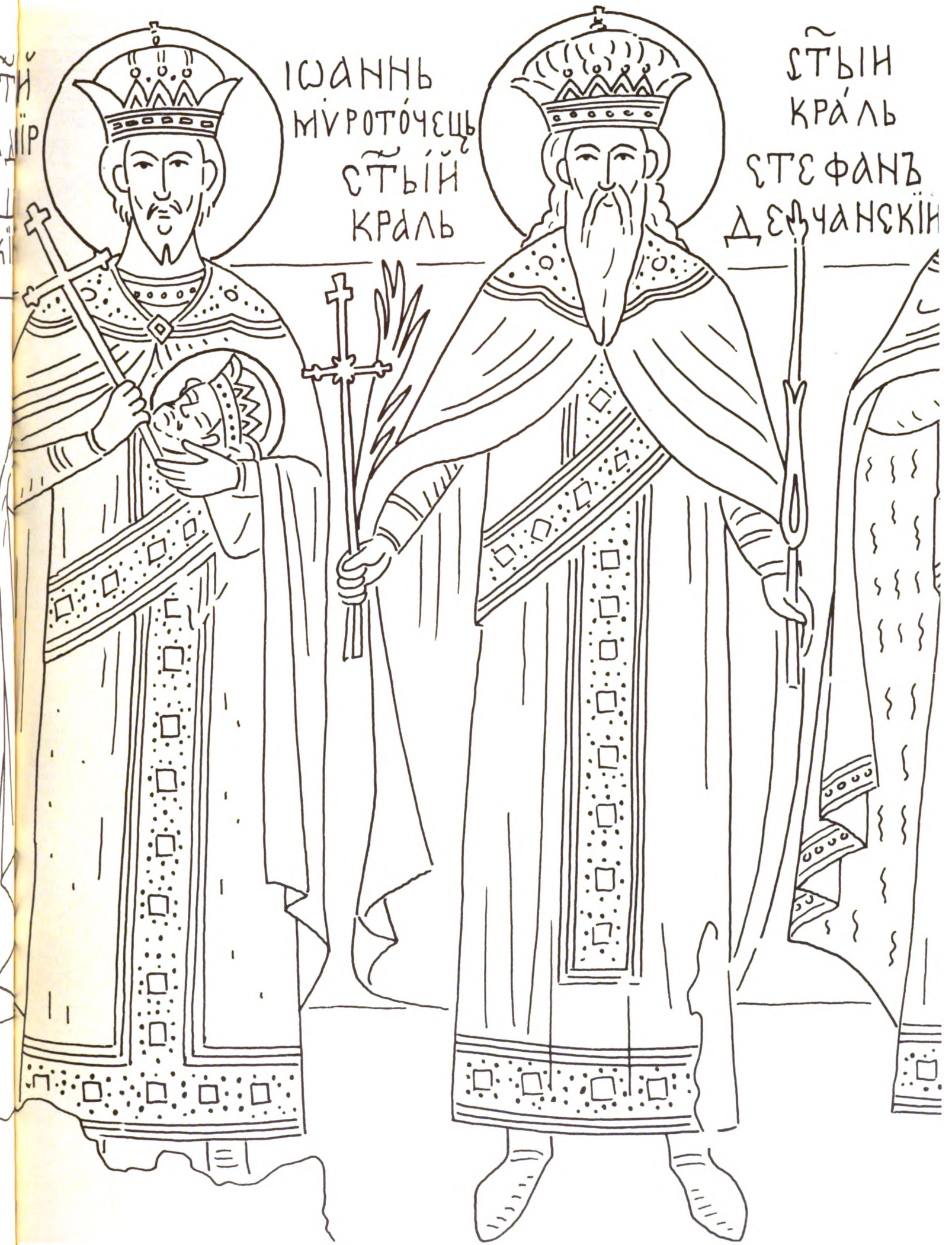

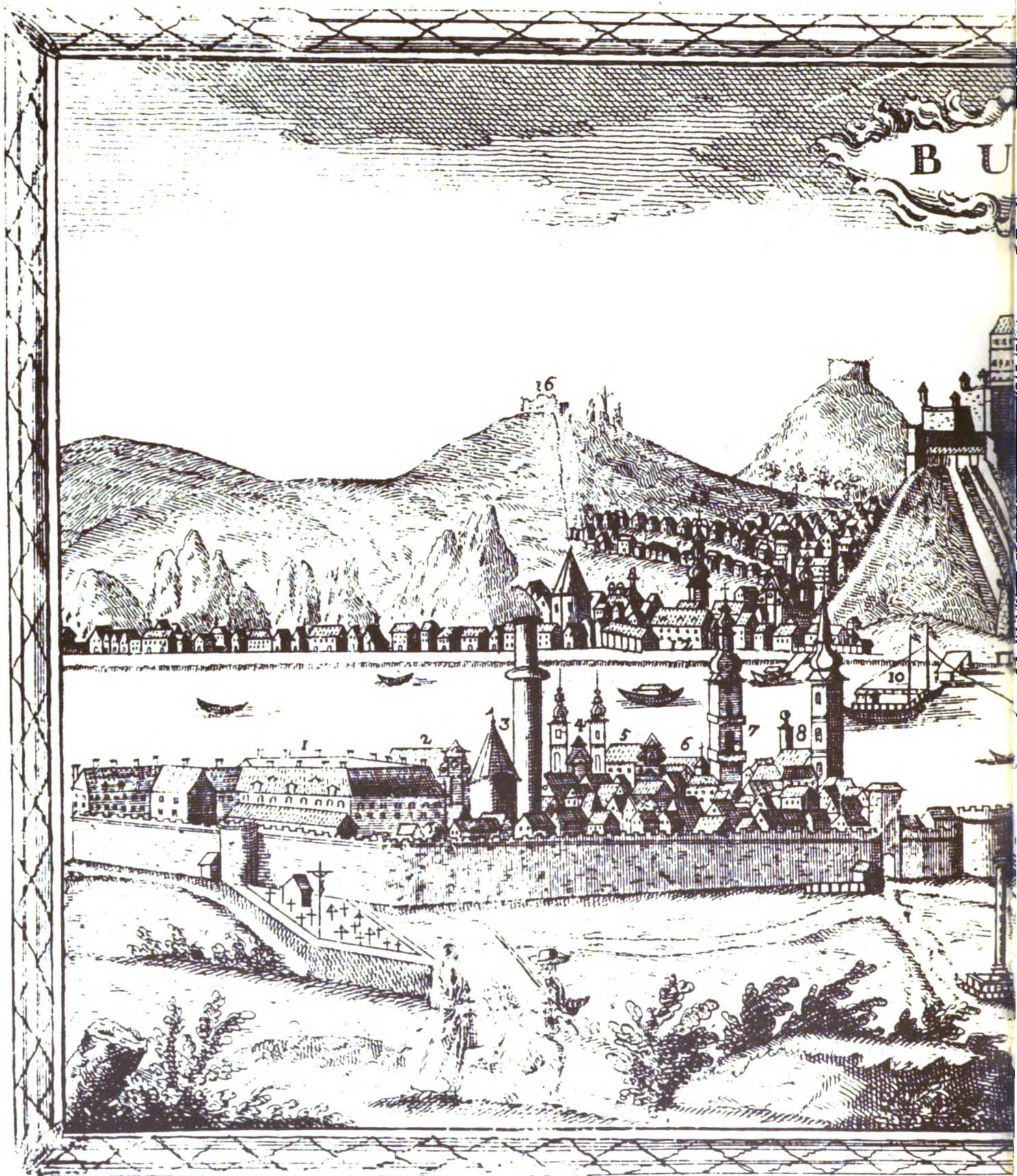
Срби владари – светители.
Српски Ковин 1765.

И
М
Р

ИВАННЪ
МѢРОУЧЕЦЪ
СЪТЪИИ
КРАЛЬ

СЪТЪИИ
КРАЛЬ
СТЕФАНЪ
ДЕВЧАНСКИИ

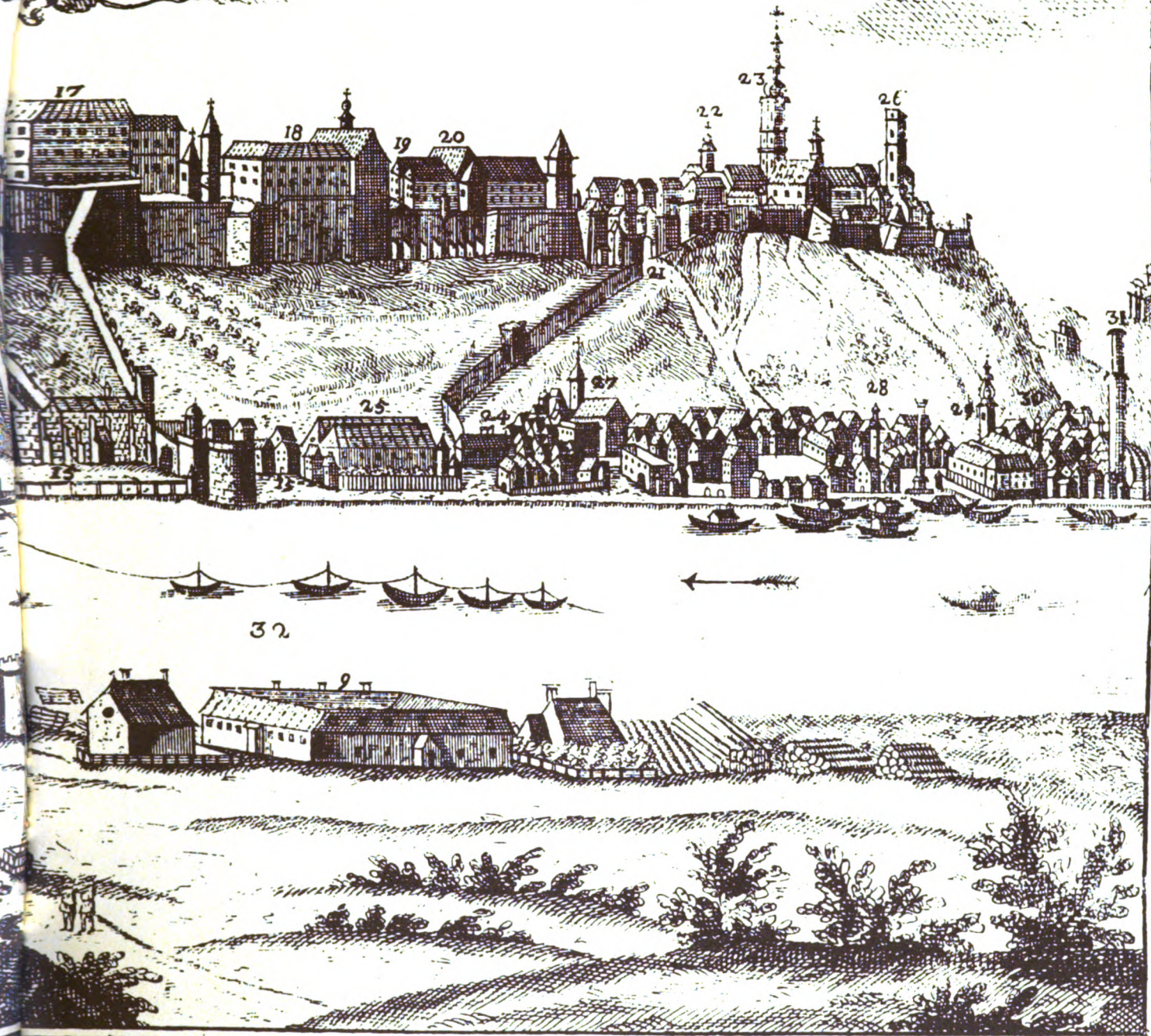
1. Præcipale militum.
 2. Ecclesia Reformatorum.
 3. Synagoga.
 4. Ecclesia PP. Paulinianorum.
 5. Ecclesia Beatorum B. M. V.

6. Ecclesia Dominorum.
 7. Turris.
 8. Cathedralis major.
 9. Præcipua turris S. V. S.
 10. Portus.

11. Balnea Sprenger.
 12. Balnea Baiten.
 13. Ecclesia antiqua catholica.
 14. Cathedralis minor.
 15. Porta Baiten.
 16. Mons Blocks.

BUDA

17. Arx.

18. Domus Armorum.

19. Domus militum.

20. Eccl. Carmelitarum.

21. Porta Aquę.

22. Palatium Consilii.

23. Collegium Jesuitarum.

24. Locus Tabellariorum.

25. Promptuarium.

26. Conv. P. P. M. Observantis.

27. Conventus Capucinatorum.

28. Conv. Jesuitarum.

29. Conv. Reformatorum.

30. Sepulcra.

31. Synagoga vetus.

32. Danubium Flus.

1. De boven - Stad van Gran. met het Kasteel . 2. 3. 4. De Rivier Gran. 5. het Stedeken Barakan. 6. St. J. M.

GRAN.

1. De Neder-of Water- Stad. 2. De Rivier Donauw.
3. De Thomas-Bergh. 4. De Schip Brugge. 5. De Rätzenstadt

COMORRA

1. die Raiz'sche Kirche.
 2. der P.P. Trinitarier Kirche.
 3. der Stadt-Thurn u. die Pfarr Kirche.
 4. der P.P. Franciscaner Kirche.
 5. des Pat. Hauſe.

Castellum in Hungaria Inferiori in extremo angulo Insulae Schütt, Taurino f. Raab 4. Neohuseho 2. Strigomo 5. miliaribus distans. Stetit ibi arx vetustissima, in qua A. 1440. Rex Ladislaus Posthumus natus erat. Ob figuram situs vulgo testidini comparatur. Propugnaculum versus flumen Wagam spectans Virgo Castellum non adeo magnum est, hinc etiam praeter Templum militum et mamentarium. Versus Septentrionem a Danubio et Waga fl. qui altero Isteri li acinio ibi miscetur, includitur; Occidentem versus autem profunda fossa a qua repleta sub extremitatem Castellum cingitur.

Коморан – друга половина XVIII века (Српска црква прва с лева.)

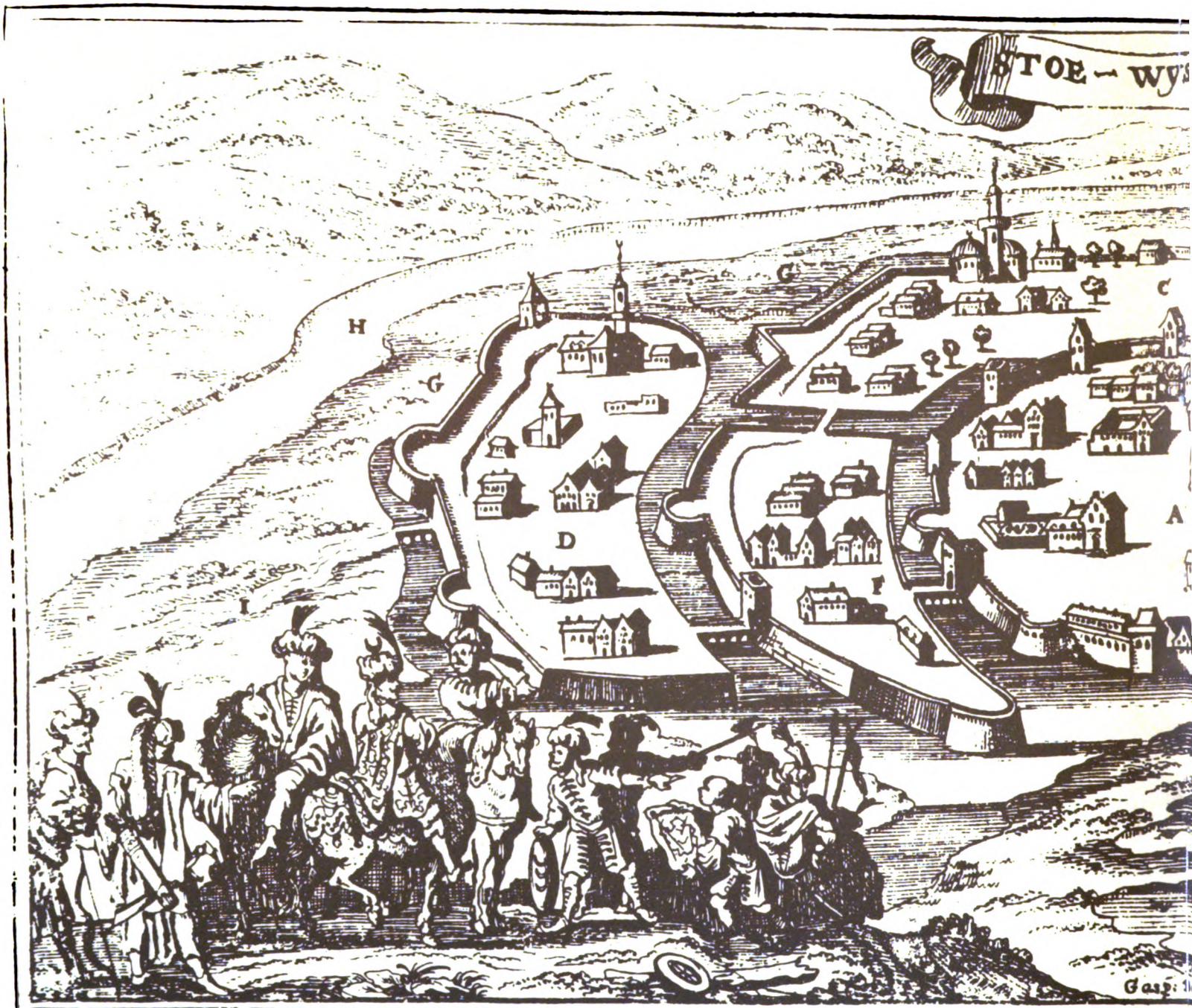
COMORRA

6. die S. Iohannis Kirche.
 7. der P.P. Iesüter Collegium.
 8. die Kirch in der neuen Festung.
 9. die Kirch in der alten Festung.
 10. der Donau Fluß.

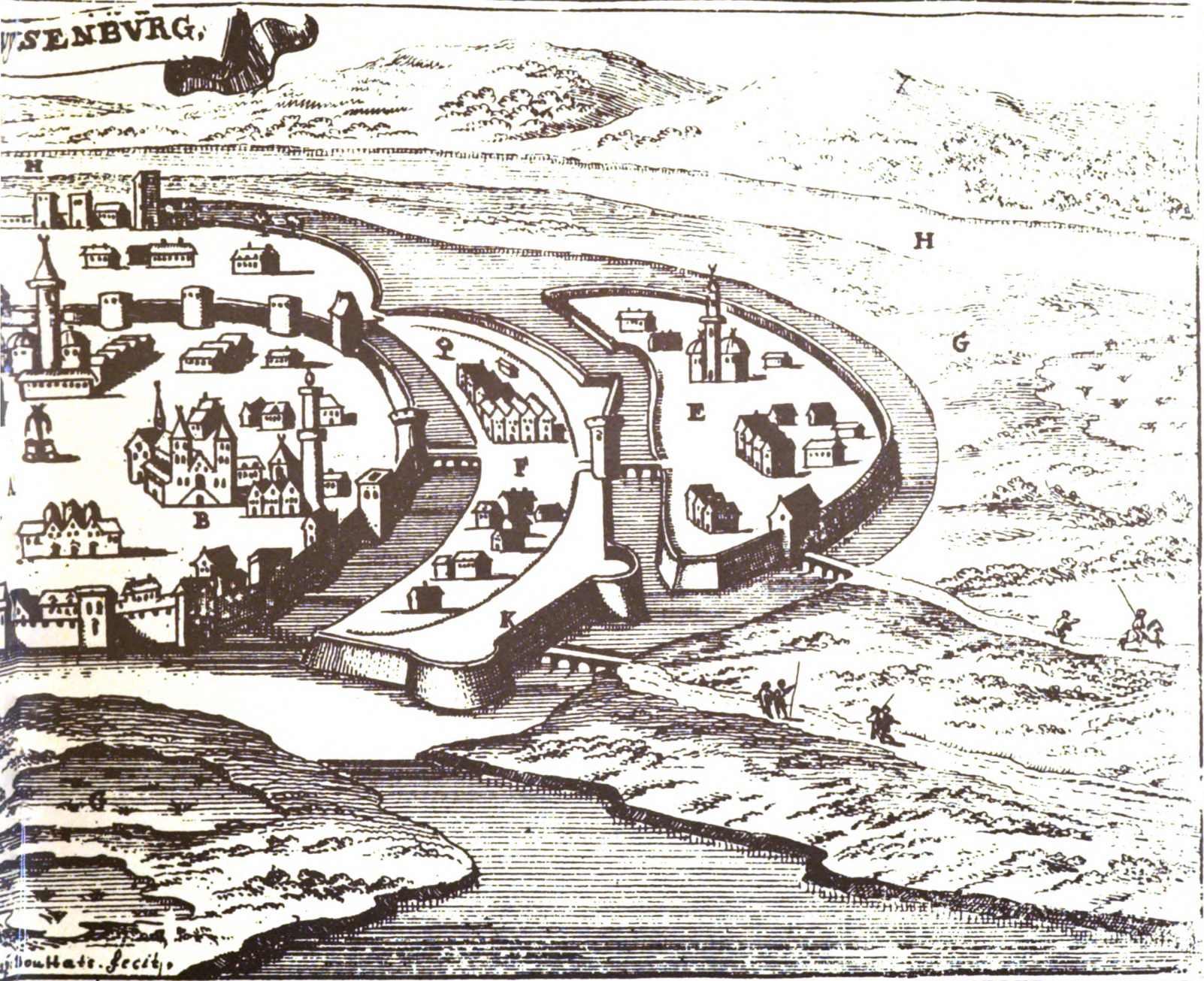
Eine Festung in Nider Ungarn an dem äußersten Ende der Insel Schütt, 4. M. v. Rab. u. von Neuhausel, und 3. oberhalb Gran. Es ist ein ibralttes Schloß allda gewesen, auf welchem der König Ladislaus Posthumus 1440. geboren worden; Sie wird in gemein wegen ihrer Form, einer Schild-Kröte verglichen. Die eine Bastion gegen den Wag Fluß wird die Jungfrau genannt, weil an der Ecke ein Frauen-Bild ausgehauen stehet. Diese Festung ist sonst nicht groß, und ist auch außer der Soldaten Kirche, und der Commendanten Hans nichts als die Casernen, und das Zeughaus zu betrachten. Gegen Mitternacht schlüßet sie die Donau und die Wag ein, so in de einen Arm der Donau gefallen, gegē Abend aber, hat sie einen tiefen Wasser-Graben, gegen der äußersten Festung.

I. C. Lepsius
 1800. Ausg. 1.
 F. E. 3. 1.
 1800. 1.
 1800. 1.

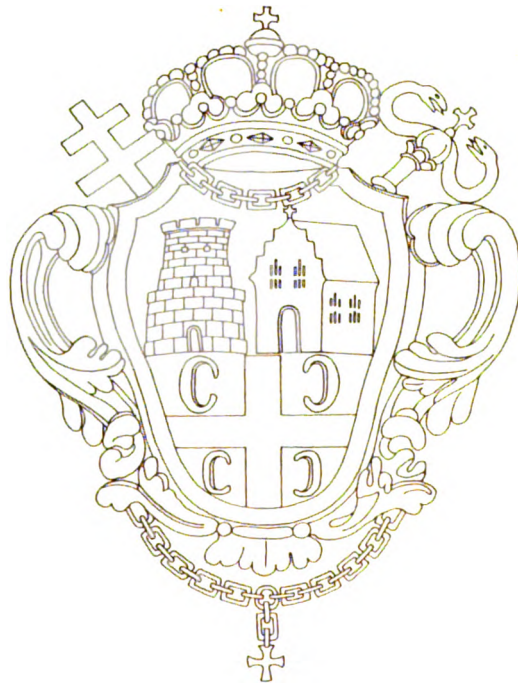
I. Peeters. ex. op. De. Scoen. Mert. Ant.
 A. de Stadt. B. de Dom kercke. C. de Insel-Stadt. G. Morasschen. H. de Rivier Zarwisa. I. de
ALBA REGIA
 F. twee Binnen Voor-steden.

Стони Београд за време турске власти. („Српска варош“ на левој страни плана.)

WISSENBURG. ~ D. de Raitzen Stadt. E. de Gemoes-stadt.
 den wech naer Buda. K. de Palater poort.

Динко Давидов

ОБЈАВЉЕНО ПОВОДОМ
300-ГОДИШЊИЦЕ
ВЕЛИКЕ СЕОБЕ СРБА
1690–1990

Davidov, Dinko

СПОМЕНИЦИ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Динко Давидов
СПОМЕНИЦИ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Уредници
Милка Јанковић-Димов
Радомир Станић
академик Радован Самарџић

Секретар Редакционог одбора
Зорица Давидов

Рецензенти
академик Радован Самарџић
академик Дејан Медаковић
проф. др Сретен Петковић

Ликовни уредник
Добрило М. Николић

Ликовно-графичка опрема
Тоде Рапаић

DB
919.2
.S4
D25
1990

Заједничко издање
Издавачко предузеће ПРОСВЕТА,
Београд, Добрачина 30

за издавача Добрица Вуловић, директор
Библиотека УМЕТНИЧКИ СПОМЕНИЦИ

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ, Београд, Божидара
Аџије 11
за издавача Радомир Станић, директор
СТУДИЈЕ И МОНОГРАФИЈЕ 9

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ
Београд, Кнез Михаилова 35
за издавача др Никола Тасић,
директор Балканолошког института
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 40

МАТИЦА СРПСКА, Нови Сад,
ул. Матице српске 1
за издавача др Душан Попов

САДРЖАЈ

GL.
580-2763
5554A
7-12-90

Предговор	15
---------------------	----

I

СПОМЕНИЦИ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ	43
СРПСКА ВАРОШ „ТАБАН“ НА ГРАВИРАМА БУДИМА	81
СРБИ У КОМОРАНУ У XVI И XVII ВЕКУ	105
ВЕДУТЕ ОСТРОГОНА И СРПСКА ВАРОШ	127
ПРАВОСЛАВНИ У ВАШАРХЕЉУ И ЊИХОВА ЦРКВА	139
ПРЕОБРАЖЕНСКА, МЕЂУ СЕДАМ СРПСКИХ СЕНТАНДРЕЈСКИХ ЦРКАВА	151
СРПСКА ЦРКВА У БОРЈАДУ	157
КУЛТ СВЕТОГ НАУМА У БУДИМСКОЈ ЕПАРХИЈИ	165
ИКОНЕ МОСХОПОЉСКИХ ЗОГРАФА У СРПСКОМ КОВИНУ	177
СЛИКАРСКИ УГОВОРИ ТЕОДОРА СИМЕОНОВА „ГРУНТОВИЋА“	183

II

СРПСКЕ ЦРКВЕ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ – ТОПОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД

Баја – Baja (284), Бата – Szászhalomba (286), Батања – Battonya (287), Бремен – Beremend (289), Будимпешта – Budapest (290), Будимир – Nagybudmér (299), Вашархел – Hódmezővásárhely (300), Вилањ – Vilány (302), Грабовац – Grábóc (303), Деска – Deszk (310), Дунајварош – Dunaujváros (311), Дунафелдавар – Dunaföldvár (312), Ђур – Győr (314), Илочац – Illocska (316), Јегра – Eger (317), Калаз – Budakalász (321), Коморан – Komárom (322), Липова – Lippó (328), Ловра – Lórév (329), Мађарчанад – Magyarcsanak (330), Мађарбоја – Magyarbóly (331), Мајш – Majs (332), Медина – Medina (333), Мишколц – Miskolc (334), Мохач – Mohács (337), Нови Сентиван – Ujszentiván (340), Острогон – Esztergom (341), Помаз – Pomáz (342), Рацалмаш – Rácalmás (344), Рацмечка – Erdömecske (345), Сантово – Hercegszántó (346), Сегедин – Szeged (348), Сентандреја – Szentendre (352), Сечуј – Dunaszekcső (370), Сириг – Szőreg (372), Српски Ковин – Ráckeve (373), Стони Београд – Székesfehérvár (378), Чип – Szigetcsép (383), Чобана – Csobánka (384), Шарок – Sárook (385), Шиклош – Siklós (386), Шумберак – Somberek (388).

ZUSAMMENFASSUNG	391
SUMMARY	411
РЕГИСТРИ	431

ПРЕДГОВОР

Ово су споменици давних сеоба народа у *горњу земљу*. Историјске хронике бележе само оне најмногољудније – једна од њих одавно је названа великом. Сеоба је, међутим, било толико да се ни избројати не могу. Била је то дуга, плаховита река народа што је с прекидима отицала узводно, Дунавом. Од XV до XVIII столећа.

Листине и документа угарских, потом османлијских и, најзад, хабсбуршких власти, у којима се помиње српско име, српске насеобине, српска права и повластице у Подунављу поуздана су али административно хладна и непотпуна сведочанства о народу који је тражио, па и налазио, мир и спокој у туђини. Да би се, раније или касније, будио у непокоју.

После сеоба, литургије благодарности држане су под небеским сводом, у збеговима, потом у богомољама од прућа и блата, од брвана и дасака. Доцније су на тим освећеним местима пресељени Срби подигли дивотне барокне и неокласицистичке цркве високих торњева и златних иконостаса. То су незаобилазни споменици Будимске епархије. Њихов је и смисао и значај веома велик. Нису то, наиме, споменици културне баштине српског народа, то су трајни белези његове историјске судбине.

На сеобе у средишне и северне области Угарске Срби су пошли због невоља што су их сколиле на несигурним балканским просторима. Тако су се нашли веома далеко од свог етничког стожера. Нашли су се у средњој Европи, у цивилизацији њима опречних духовних обележја. У социјалном погледу – прилагођавали су се брзо, захваљујући, пре свега, рано стасалој грађанској класи. У уметничком погледу – знатно обазривије али са много виталности и даровитости. У верском погледу – да се прилагоде нису хтели: то би одвело у унију, а њој су се жустро и стамено опирали. Остали су верни свом православљу чак и онда када су уместо свог језика насилно или спонтано прихватили мађарски. Давно су им имена и презимена помађарена. Асимилација је била њихова кобна будућност, њој су, немоћни и као уклети, ишли у сусрет. Сада је, у некадашњим српским насеобинама, њихово присуство симболично.

Само је још песник на тим панонским просторима српских сеоба, могао да доживи чудесну визију човека изгубљеног у космосу. *Бескрајни плави круг. У њему звезда*. И даље – астрална метафора. *Има сеоба. Смрти нема*. Да размишљамо о њеном скривеном значењу.

У таквом размишљању, у путовањима од цркве до цркве, у истраживачком послу који, пре свега, доноси многе радости, настала је и ова књига. Састављајући је нисам имао намеру да дајем завршне одговоре, хтео сам само да изнесем на видело оно што сам на тим путовањима уочио и сазнао.

Највећи део припремних научноистраживачких и теренских послова обавио сам као секретар Сентандрејског одбора Српске академије наука и уметности у време када је председник овог Одбора био академик Дејан Медаковић. Њему усрдно благодарим на свесрдној помоћи.

И богата документација коју овде објављујем настала је у току рада екипа Сентандрејског одбора, које сам имао част да водим.

Велику благодарност дугујем Балканолошком институту САНУ, особито директору, академику Радовану Самарцићу, на свесрдној помоћи у раду.

Моја захвалност припада и др Војиславу Матићу, архитекти, који је био највреднији члан истраживачких екипа у Мађарској и израдио архитектонске цртеже српских цркава.

Упућујем, и на овом месту, захвалност на сарадњи Институту за историју уметности Мађарске академије наука и директору др Ернеу Марошију, као и проф. Стојану Вујичићу, управнику Српске црквено-уметничке и научне збирке у Сентандреји.

У овим скрбним временима када је тешко објавити књигу ове врсте, моја захвалност издавачима тим је већа. Не само због тога, овде истичем предусретљивост и колегијалну пажњу мог пријатеља Радомира Станића, директора Републичког завода за заштиту споменика културе Србије, као и захвалност Милки Јанковић, уреднику ове едиције, и Тодету Рапаићу, који је обавио ликовно-технички део посла.

Д. Д.

У Београду на Ђурђев дан 1987.

→
 I Непознат сликар
 Силазак Св. Духа.
 Друга половина XVII века. Празнична-целивајућа икона
 српске цркве Ваведeње Богородице у Коморану

II Непознат сликар
 Богородица Са Христом, 1660.
 Престона икона српске цркве у Коморану

III Непознат сликар
 Исус Христос, 1660.
 Престона икона српске цркве у Коморану

ПРНАДЕ	ИТЕ ОУГО
ТЕ БЛЖЕ	ТОВАНОЮЕ
МЫ СЪИ	ВАМЪ ЦРТИ
МОЕГО НА	Е СЛОЖЕ
СЛЕДЪ	НИ МЫГЪ

IV Непознат сликар
Вазнесење Христово, крај XVII века
Празнична-целивајућа икона српске цркве у Коморану

V Непознат сликар
Рођење Христово, крај XVII века
Празнична-целивајућа икона српске цркве у Коморану

VI

VI Георгије Раните и Недељко Поповић,
Ајосџоли, 1742.
 Иконостас српске цркве Св. арханђела Михаила
 у Сентандреји

VII Зограф Митрофан,
Богородица са Христом, почетак XVIII века
 Из српске цркве Св. Стефана Дечанског у Чипу; сада
 у сентандрејској Збирци

VI

VI

1, 2

VIII Теодор Симеонов „Грунтовић“

1. Лоза Јесејева 2. Св. кнез Лазар и Св. цар Урош

Зидни живопис капеле Св. Јована Претече у српској цркви Успење Богородице у Српском Ковину, 1771.

IX Непознат сликар, Исус Христос, око 1760.

Престона икона некадашње српске цркве у Доњој Нани; сада у сентандрејској Збирци

X Радионица Теодора Симеонова „Грунтовића“
1. Неверсѝво Томино
2. Тајна вечера
Зидни живопис цркве Рођење Св. Јована Крститеља у Стоном
Београду, 1772—1774.

1

XI Радионица Теодора'Симеонова „Грунтовића“

1. Св. Симеон (Столѣник), Св. Параскева, Св. Катарина, Св. Варвара, Св. Сава (Освећени), Св. Акентије (око 1770).
2. Св. Теодосије, Св. Антоније, Св. Ашанасије, Св. Јефимије, Св. Константијин и Св. Јелена

2

1

- XII Радионица Теодора Симеонова „Грунтовића“
1. Крунисање Богородице (око 1770) — детаљ (стојећи ликови)
Из Преображенске цркве у Сентандреји, сада у Збирци
2. Св. Наум (1773)
Из српске цркве у Стоном Београду, сада у Сентандреји

1

2

ХIII Јован Поповић

1. Св. Јеванђелистѣ Јован (1761)

2. Св. Јеванђелистѣ Марко

Из српске цркве Св. Николе у Сегедину

1

2

XIV Непознат сликар
 1. Усїєње Богородице (око 1780)
 2. Силазак Св. Духа (око 1780)
 Српска црква Св. арх. Гаврила у Калазу

→
 XV Јован Четиревић Грабован
 Св. Јеванђелистѣ Маѣј
 Иконостас српске цркве у Стоном Београду

XVI Стефан Тенецки
 Крунисање Богородице (око 1780) — детаљ
 Српска црква Св. Николе у Сегедину

БГГ О

Ω

Н

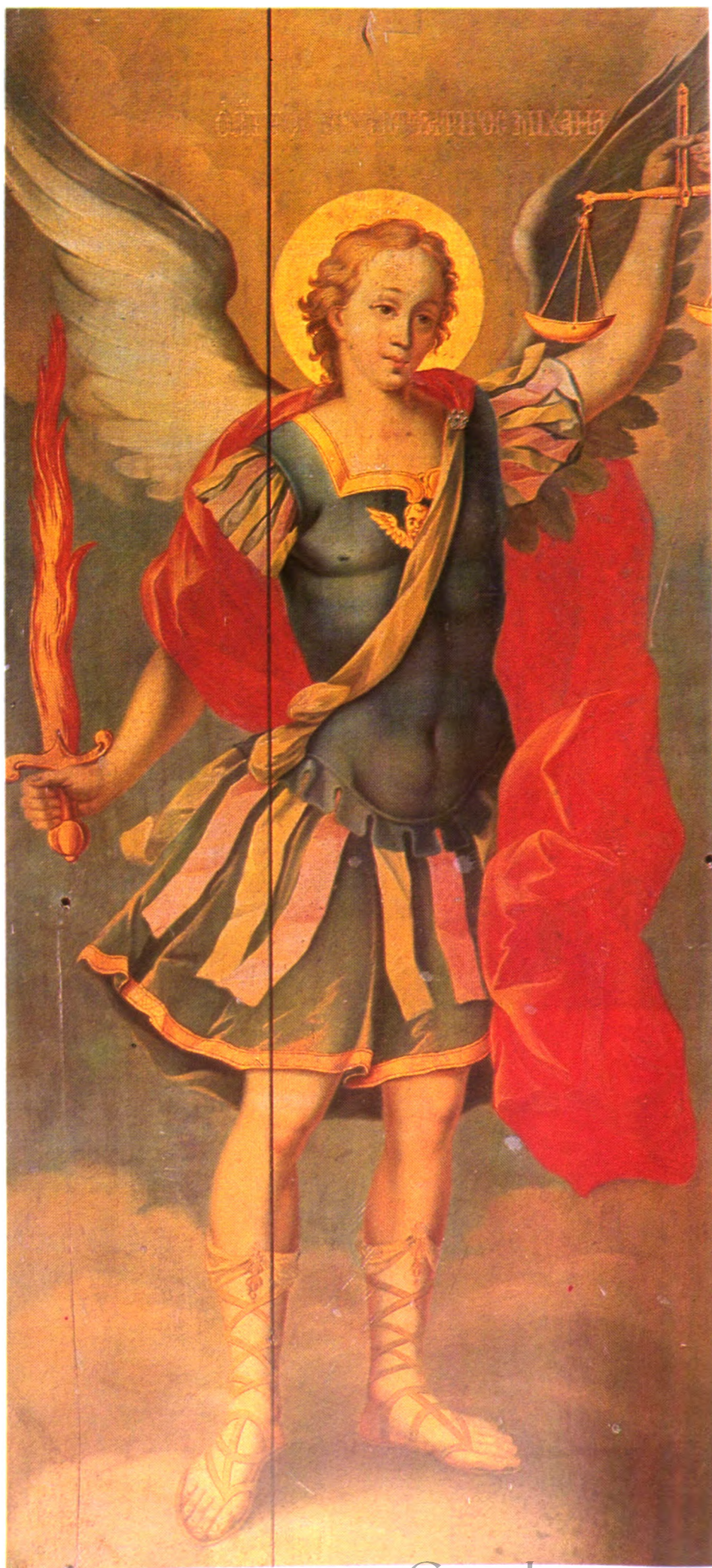

1

XVII Андреј Шалтист
1. Св. Јеванђелистѣ Лука
2. Дела хришћанских милосрђа
Зидни живопис цркве Св. арх. Михаила у манастиру Грабовцу

XVIII Непознат сликар
Св. Арх. Михаило (око 1790)
Икона у цркви Рођење Богородице
у Вашархељу

XIX Арсеније Теодоровић
Богородица са Хришћом (1820)
Престона икона некадашње Саборне цркве
Силазак Св. Духа у Будиму; сада у Сентандреји

→

XX Арсеније Теодоровић
Свети Никола (1820)
Престона икона некадашње Саборне цркве
у Будиму; сада у Сентандреји

СПОМЕНИЦИ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Екстрактъ
Ѡписанія
Бѣгоспасаемыя Епархіи
Будимскія

Турско присуство на Балкану пре пада Српске Деспотовине, а особито после тог историјског удеса далекосежних последица, појачало је изразито феудалну предусретљивост угарских владара према српским великашима, племићима и војничким старешинама. То се повољно одразило на честе, мање и веће, сеобе, организована и спонтана кретања српске етничке масе ка северу, према изазовној, пространој и богатој низији, коју је калуђер српског православног манастира Грабовца, нешто касније, године 1593, у одушевљењу описао: „[...] сиа земла мажарска јесте прекрасна и лепа, житородна и плодоносна, испуњена сваким обиљем [...]“¹

Угарско Подунавље, Посавина, Барања и Поморишје изгледали су Србима као обетоване земље којима су хрлили спасавајући често не само част већ и главу. Суверени те плодне, а недовољно насељене, тада пријатељске земље, која се простирала од Мачве и Београда до пољских планина, и од карпатског лука до аустријских брда, понашали су се и гостољубиво и издашно. Прихватајући Србе, угарски краљеви су стизали војнички организоване, одане и храбре поданике, у чијој је свести тињала нада о истеривању мрских Агарјана из српских земаља.

Феудални *fideicomissium* који су уживали српски прваци у XV веку обухватао је читаве угарске области, богате руднике и друга земаљска добра у старим жупанијама. Не само деспотске куће Бранковића и Јакшића, које су у оновременим угарским земљама обележиле своје присуство ктиторским подвизима – о чему манастири у Срему и Банату и сада најуверљивије сведоче – већ и они доцније приспели племићи, ратоборни властеличићи, кастелани, шајкашке вајде, заједно са шароликом масом ратника, ратара, пребега, духовника, трговаца, пустолова, а потом и мартолоса, налазили су у Угарској своју нову домају. Балканске неприлике и невоље одливале су из матичних српских области живаљ који је, можда и несвесно и наивно, пошао на далеке путеве недоходе, у збегове, привремена, а потом и стална станишта и подграђима великих тврђава. Досељеним српским властелинима и војничким старешинама као да се чинило да је на угарским ратиштима сва српска слава и нада. У измаглици, која је одвајкада прекривала равницу разуђених водотока, мочвара и шума, брзо су се расплињавала њихова надања. Напослетку, не задуго, потпуно је ишчезло и старо српско племство у Угарској. Остало је расцијанско племе, негде гушће, негде ређе насељено, не само по јужним областима већ и далеко на северу, повише Будима града.

На тим панонским просторима, на којима се са страхом очекивао и најзад дочекао ратнички вихор Османлија – испрва у виду повремених упада, а после мохачког боја у освајачком продору – грубо војничко живљење у подграђима измицало је стварним предоцбама. Добија се утисак да је историјска јава преображена у измишљену фабулу. Око штурих историјских вести разбокорило се народно предање, чија свежа маштовитост увире у житијску књижевност, као у случају идеализованог лика Стефана Штиљановића, кастелана утврђених крајишких градова, а по предању и славног Шиклеуша у Барањи. Борећи се против Турака, а још више учествујући у угарском династичко-грађанском рату на страни краља Фердинанда Хабсбуршког, он је својим моралним ликом задобио највећа признања свог народа. После смрти и укопа на брду Ђунтиру, његов други лик добио је ореол, придружујући се тако вољом благочестивих православних христијана светитељима деспотске лозе сремских Бранковића.²

1

Грабовачки летопис – рукописна књига, сада у библиотеци Српске црквено-уметничке и научне збирке у Сентандреји. Наслов:

Летопис манастира свтоухрангаскии Грабовца, вврѣлашатаго се въ впадуи будинскѣи, влизи вгородѣи Сзѣрди и рѣки Шаризи, лета шти мѣротворниа * зра, а шти рождства Христова * 4877 (1593), при игу мѣноу Палтео знаменовати се и павлаги рѣдо хъ за и ги.

Упор. В. Крисић, *Манастир Грабовац у Будимској епархији*, Летопис Матице српске 126 (Нови Сад 1881), 60.

2

М. Костић, *Стеван Штиљановић* (Историјско-хагиографска студија), Глас Српске краљевске академије СХ (Београд 1923), 54–100.

Остали прваци и племићи нису добили такву постхумну славу, мада су за живота били познати ратници, знаменитији од Штиљановића. А њихове повесне ликове после смрти прекрила је тама. Много година касније, мађарска и српска историографија осветлиле су биографије и судбине племића *Natione Rascianis*. У горњедунавским областима, породица Бакића, у којој је Павле био најпознатији, држала је Ђур, а повремено и Коморан. Павле Бакић је могао бити и приложник прве српске цркве подигнуте у тврђави Коморана, још 1511. године. Ипак, за њих су пресудне биле везе с мађарским племством: „Бакићи су се још брже покатоличили и помађарили него Јакшићи.“⁴³ То је српско племство служило новим господарима, докраја. Или је храбро изгинуло или се женидбено-удадбеним спонама однародило. Ретки су, па због тога и светли, примери оних који су манастире градили, али таквих није било на оним северним странама око дунавског лакта, и још даље на запад. Тамо су ретки духовници, који су стизали из негдашњег завичаја, одржавали пламен верског и етничког кандила.

*

МОЛЕНИЈЕ КВ. ПЕТРА ОБРВАН

У предтурско, а потом у турско доба Барања је све до жупаније Толне, па и северније, широм Задунавља, била насељена Србима, у појединим селима чак најбројније. Још је Иларион Руварац подсетио да је „за турског господарства у Барањи и у свеколикој земљи између Дунава и Драве све до Јенове – Ђура било Србаља и да су живели најпре, а наине у XVI веку као мартолози и калаузи или као турска раја, која је морала радити и хранити своје господаре [...]“⁴⁴ На српска насеља упућују и топоними Српска Боја, Српски Алмаш, Српски Гарчин, Рац Хидош, Рац Титош, Будмир, Жумберак, Нана, Сечуј, Липова, Салка, Грабовац, Медина, Илочац, Бремени, али и остали словенски називи, међу којима је некада било и веома архаичних: Доброгост, Војслав, Мислен, Печух, Двор, Виљан, Овчар.⁵ А лепа и безбројна имена потеса, расутих по целом Задунављу, давно наречена деловима атара благо заталасане равнице, откривају етничку и дубљу етнолошку суштину српских сеоба и српских насеља. Делују сада као читуља заборављених предака: Студенац, Карашица, Градац, Дановци, Котлина, Царев виноград, Девичер, Калуђери, Под лугом, Шумарине, Поток Милановац, Буквик, Лунковићево брдо, Развале, Стара Сака, Чот, Дечко брдо...

Ипак, у старим угарским варошима, у подграђима која су још у XV веку, а особито у наредном, добила обележја српских насеобина, видније се испољило српско друштвено па и културно присуство. Још онда кад је славни угарски краљ Матија Корвин обновио установу краљевских шајкаша, Срби су многољудније населили горњедунавске градове, Будим, Острогон, Коморан и Ђур, али и Српски Ковин на Чепелској ади.⁶ Поред војничких обавеза, они су рано стекли и одређена грађанска права, чак и привилегије. Њихова подграђа су с разлогом добила називе *Raitzenschtatt*, како су их само нешто касније западноевропски бакроресци обележавали на својим графичким ведулама. У њима су врло рано Срби шајкаши, али и остали досељеници, испољили своју материјалну културу. Реч је о архитектури зграда и цркава у српским подграђима, али и о другим видовима њиховог урбаног живота у овим местима. Били су то историјски белези које су уважавали и Мађари, и Аустријанци и Турци, али и путници-путописци. Упадљив је и натпис „*Ratzen Marck*“ на приказу Чепелске аде на географској карти Угарске (1570) Волфганга Лациуса (*Lacius, W.*). Тај назив су поновили картографи Георг Меркатор (*Merkator, G.*) 1595, Јон Спид (*Speede, I.*) 1626, Фредерик Вит (*Wit, F.*) 1670. године и други. На овом великом дунавском острву Срби су у варошици, која од XV века носи назив Српски Ковин, још тада испољили своју националну у културну самосвојност. Та релативно мала, али жива и живописна шајкашка варош, на самој обали малог Дунава, ушла је рано у угарске политичко-дипломатске документе. Прву ковинску привилегију издао је краљ Владислав још 1440. године, а краљ Ма-

Ex Libris V. Monasterii Grabocziensis

1712

HISTORIAE CELEBRIORES VETERIS TESTAMENTI... a Christophoro Weigelio, Nurnberg 1712. Запис: Ex Libris V. Monasterii Grabocziensis, 1712.

тија Корвин заредом потврђивао 1458, 1464, 1465, 1467. и 1489. године.⁷ Оваквом пажњом двора није се могла похвалити ниједна варош у Угарској насељена Србима. А када су Ковинци били принуђени да се испред турских освајања преселе у удаљени и безбедан Коморан, понели су са собом старе листине и тамо уживали своје краљевске привилегије.

- 3
- Д. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина I, Нови Сад 1939, 214.
- 4
- И. и Д. Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској од 1695–1733*, Ср. Карловци 1922, 8.
- 5
- В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиејек 1923, 8.
- 6
- Д. Медаковић, *Српска уметност у XVIII веку*, Београд 1980, 3–7.
- 7
- Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД 67 (Београд 1887), XXIV – XXV, 13–48.

[45]

Лѣта 1741. Мѣца Авг. 18. В м. наше
 С. Архидіакона Трапозуб.
 Наручено свѣдѣтели се лѣта
 Оубъ Ефремъ на мѣхачко Полѣ
 Арсѣній на доло по Апатера подѣсто
 Михайлъ Іоане писати и на Ембрисе
 Кирилъ на Архид. и чредѣ.
 Стефанъ вертеградъ
 Софроній на шолова и в цркви пана
 гати свѣдѣтели чредѣ.
 Јоанисій Параслиспархъ.
 Тодорилъ клецаръ.
 Јеаіа и Јоановъ.
 Сава Попаръ.
 Алексій на виноградѣ в Сечѣ

1741/1742

Распоред послушања грабовачких калуђера 1741. године. „Михаил иконе писати и на енуријеју и чреду.“

[46] Турска освајања Угарске – мохачка битка 1526. године и пад Будима 1543. године – као и војни сукоби између присталица краља Фердинанда и Јована Запоље, разредили су српско становништво у овим крајевима. Убрзо, успостављањем турске власти, дошло је до нових насељавања

српског живља. О сеобама нашег народа са Балкана у Угарску средином XVI века оскудне изворе допуњује сликовит и упечатљив монашки запис: „По взјатији агаренским родом унгарске земље, једга турски Сулејман победи краља Мажарског Лауша и поплени и пороби земљу мажарску, тогда Турци овладаху многими странами, а наипаче родом нашим српским, јако в Србији, Босни, Шлавонији и Далмацији, отнуду же придоша многи Христијани наши Србли в сију земљу мажарску, последујуште Турком, своим спахијам, по заповеди обладајуштаго тогда турскаго цара, и наплнише до самога Јанока [Ђура] вароши и села и селенија своја створише, цркви и доми себје здружише.“⁸

У освојеним градовима, у њиховим подграђима, заједно са турским становништвом живели су Срби староседеоци и новопридошли, махом мартолози са својим породицама. Јер ове вароши су у преврату, поред осталог, измениле демографски састав: уместо Мађара, Немаца и Срба, у њима су од средине XVI века живели Турци и Срби. Само су Срби били житељи ових вароши и пре и после турских освајања и успостављања њихове администрације.

Османлијска цивилна и војна власт, на некадашњем угарском простору, ослањала се на војни ред мартолоза, посебно на јединице стационаране у већим градовима. У њима је растао број Срба, међу којима је било доста муслимана из Босне. Највише Срба било је у Острогону, где су средином XVI века посаду сачињавала четири џемата мартолоза са преко 1.200 људи. Но, овде треба додати и то да су острогонски мартолози били пореклом из Варадина, Београда, Смедерева, Илока, са „Ковинског острва“ и из Босне.

Јужно од Острогона, постојале су посаде мартолоза у Вишеграду, Вацу, Пешти, Будиму, Батасеку, Стоном Београду, Баји, Мохачу. У овим местима, осим у Вишеграду, развијала су се српска насеља захваљујући баш мартолошким породицама и занимањима која су се ту, у махалама, успешно развијала. У Будиму су Срби служили као „војни ковачи и дунђери“. У Печују такође као дунђери, док су у Пешти били у чети илманџија.⁹ Срби су се држали ове полувојничке службе и због извесних повластица које су добијали од турске војне власти па су у своја подграђа доводили сроднике с југа који су се бавили занатима, трговином и другим пословима, а обављали су и разне услуге, најчешће на Дунаву, око пристаништа. Испрва су те породице живеле бедно, у потлеушицама, уз реку, али су ужурбано подизале своје богомоље, које су изгледале као нешто веће стамбене зграде, с кровом на две воде и крстом на источној страни. Према оновременим гравирама, џамије су доминирале подграђима, у којима се српски говорило, јер су Срби били бројнији, а српски су говорили и муслимани из Босне.

Захваљујући умешним занатлијама и вештим трговцима, покрај старих угарских утврђених градова, с обележјима позне готике, развио се тада нови вид варошког живота, по свему налик на онај у удаљеним живописним балканским чаршијама. Поред џамија изграђени беху засвођени амами и остале типично турске грађевине. Тако су у урбанистичко-архитектонском погледу уобличене левантске насеобине, којима су посебну привлачност давале ниске зграде са занатским и трговачким ћепенцима. Све је то било прожето променом обичаја, понашања, ношава и осталих социолошких и урбаних видова живота, па се путницима са Запада већ при првом сусрету наметао веродостојан утисак да је Левант дубоко закорачио у Европу. Ни Острогон, ни Будим, а ни остали градови нису се могли препознати у том новом, турском руху. Полумесец је наткрилио њихове зидине и катедрале. Све су то западноевропска посланства, која су са пратњом пловила Дунавом од Беча до Београда, а одатле јакхала царским друмом до Стамбола, јасно запазила и о томе оставила изузетно занимљиве хронике и описе. Иза утврђеног угарског града Коморана, наредни застанак био је у турском Острогону, па су се већ онде стицали снажни утисци о чудној земљи и обичајима. „Не само наши крајеви него цео ближи исток Европе пружао је“, како је написао

8

В. Красић, Манастр Грабовац
Летопис МС 127, Нови Сад
1881, 60

9

М. Васић, *Мартолози у југословенским земљама под турском владавином*,
Дјела XXIX, Сарајево 1967, 50–61.

[47]

чувени енглески путописац Браун, „нове призоре на свету, и непознат изглед ствари, страну ношњу, храну, понашање, обичаје и језик. Човек као да се опрашта од нашег света када се одмакне за један дан на путу од Ђура и Коморана, и, пре но што стигне у Будим, као да ступа на нову позорницу – сасвим различиту од ове на Западу [...]“¹⁰

Угарска под Турцима била је тада у самој жижи интересовања европских владарских кућа, државника, политичара, историчара, војних ухода, путописаца, па и цртача, који су, најчешће у пратњи посланстава, скицирали турске утврђене градове и подграђа – једни за аустријску обавештајну службу, други за графичку уметност. Према неким скицама настајали су бакрорези, које су мајстори графике понекад дотеривали ради ефектније композиције, али основни изглед тих ведута ипак је остао веродостојан. Многобројне панораме градова на Дунаву изграђене су биле у Бечу, Аугзбургу, Минхену, Нирнбергу, Риму, Паризу, Франкфурту и другим центрима европске графике и картографије. У њима су штампане и књиге историјско-географског и путописног жанра. Угарска је имала изглед турске земље, а „хунгарика“ је баш због тога привлачила пажњу великог броја европских интелектуалаца. Разумљиво, најсликовитија обавештења пружали су описи и прикази опсада градова и битака, на којима се, поред сукоба пешадије, турске коњице и аустријских хусара и плотунског дејства артиљерије, прегледно виде архитектонски изгледи тврђава и подграђа. У тим аустријско-турским бојевима, у току којих су се рушиле најтврђе куле и бедеми, учествовали су и Срби. И на једној и на другој страни. Са западне стране као шајкаши, стационирани у Коморану, а са истока као мартолози, у турској служби. Највише ратних призора на гравирама има с краја XVI и почетка XVII века, кад је, од 1595. до 1605. године, и Острогон био ослобођен, а аустријске трупе доспеле чак до српске вароши Табана и безмало ослободиле цео Будим град. А кад је после тих исцрпљујућих сукоба склопљено примирје, почела је друга етапа турске изградње угарских градова, нова досељавања турског и српског живља, процват источњачких заната. Тај процес трајао је све до великог бечког рата и коначног повлачења Турака из Угарске. Иза ослободилачког рата, у окршајима вођеним на градским утврђењима 1684–1686. године, поново су остале рушевине и згаришта.

*

Духовни живот Срба у Подунављу, удаљених од матице православља, одржавали су калуђери-духовници српских манастира са Балкана, који су често походили најсевернија српска станишта. Они су са врела светосавља преносили живу литургијску реч, појање, богослужбене књиге и иконе. Били су неуморни путујући гласници својих манастира, а потом и обновљене Пећке патријаршије.

Духовност Срба у Угарској одржавале су на дирљив начин српске црквене општине, „прве аутономне ћелије светосавског православља по угарским областима“.¹¹ Те општине су жељно и здушно прихватале монахе из далеких манастира, сакупљале прилоге и подизале прве православне богомоље. Већ у XVI веку, а у појединим местима и раније, сазидане су прве српске цркве у средишним и северним областима Угарске. О храмовима у Стоном Београду, Будиму, Острогону, Ђуру и Коморану постоје изворни подаци. Највише докумената сачувано је о коморанској цркви, која је подигнута у градским зидинама још 1511. године. Два важна духовна упоришта православља била су у Српском Ковину, још од 1440. године, и у манастиру Грабовцу, од 1585. године, кад су га основали пребегли монаси манастира Драговића у Далмацији. Нема сумње, и у већем броју мањих вароши и села подигнуте су у XVI, а особито у XVII веку скромне богомоље. Овде се мисли на српска насеља у Барањи и Задунављу. Тако су се стекли сви услови да се и у тим крајевима оснује најсевернија епархија Пећке патријаршије. Турске власти,

разумљиво, нису могле имати ништа против њеног оснивања, чак им је проширивање јурисдикције Пећке патријаршије и на ове области ишло у прилог, јер се тиме обезбеђивала већа лојалност Срба Будимског пашалука. Србима мартолозима, занатлијама и трговцима, који су ту живели, турске власти су омогућиле посебну верску организацију, сходно својој одлуци о обнови Патријаршије. И поред тога, Будимска епархија је основана знатно касније, а то закашњење је још увек тешко образложити. Поуздано је утврђено да је српска православна црква у некадашњим угарским земљама под Турцима имала чак пет својих епархија: Београдско-сремску, Бачку, Славонску, Липовску и Вршачку. Али српске црквене општине баш у средишним областима Угарске, у познатим градовима и местима у којима су Срби имали своју друштвену, црквену и културну традицију и аутономију, још нису биле организоване у самосталну епархију. Црквену власт и духовни надзор над овим општинама делили су епископ бачки, са седиштем у Сегедину, и епископ славонски, који је столовао у Пожеги.¹² Протекло је, дакле, читавих сто година, од средине XVI до средине XVII века, док коначно није основана Будимска епархија, с епископском столицом у будимском Табану, где је од давнина постојала Српска варош са црквом и црквеном општином. Па и тада о јурисдикцији ове епархије и устоличењу њених епископа има мало изворних историјских вести. Тако је познато име највероватније првог владике, који је 1662. умро и сахрањен у сремском манастиру Раковцу. Био је то „Севастијан епископ будимски“.¹³ По години његове смрти могло би се наслутити да је Будимска епархија основана у четвртој деценији XVII века. Други по реду будимски епископ био је Симеон, пострижник манастира Грабовца, али о њему осим помена у познатом *Летопису* овог манастира нема никаквих вести. Тек о трећем архијереју ове епархије постоји више изворних биографских података. Био је то будимски епископ Виктор, који је – како је забележено – показао изузетну архијерејску прилежност обилазећи цркве своје епархије. Тако је у јединственом *Протоколу православне црквене општине* у Коморану, који се води од 1659. године, записано и следеће: „Месеца ноембриа 21. дан 1665. кад посвети цркву владика будимски Виктор.“¹⁴ Ово освећење друге по реду градње коморанске цркве добија још више у значају кад се зна да је епископ Виктор морао да пређе из једне у другу непријатељску државу, из Будима у турском санџакату у Коморан под влашћу Хабсбурга. Неколико година касније, у току троносања коморанске цркве, чинодејствовао је владика Виктор, а епитроп је тачно записао шта је том приликом потрошено из црквене благајне. Из записа се, између осталог, може видети да су Коморанци у својој цркви прострли пред владика „12. рифи платна“ и да су му даровали „1. велики ћилим“. Најзад, године 1668. био је епископ будимски и трећи пут у Коморану, у канонској визитацији: „те га частисмо соборно“. Треба подсетити и на ове мање важне коморанске пригоде, јер оне на особен начин употпуњавају слику о друштвеном животу Срба у овој вароши. На тој слици и иначе има доста белина, па је овде наведени црквени догађаји чине етнографски потпунијом и уверљивијом. Напоследку, треба додати да ове занимљиве, а само на изглед споредне жанр-слике, и те како осветљавају стање српске цркве на северу Угарске неколико деценија пре велике сеобе, што је без сумње значајно и за историјско и за социолошко сагледавање положаја српског друштва у Угарској у XVII веку. Из коморанског *Протокола* може се наслутити да је епископ Виктор предано обилазио и остале, бар веће парохijske цркве своје епархије. Но, он је био немирне природе: изгледа да је привремено напустио епархију да би се вратио 1680. године: „Сије лето приход на Будим“, што је сам записао на једној *Хиротонији*. У међувремену, од 1668. до 1680. епархијом је управљао „блажени владика будимски хаџи Кирил“. Он је био светогорски калуђер, али и надалеко познат омилићар, што се види из записа поводом његове смрти: „Не имами искуства сего похвалити, тачију ва Атонсцеј Горе Светеј искусни мужи именоваху га Златоустом[...]

10

Д. Поповић, *нав. дело*, 300.

11

Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, 344.

12

Р. Грујић, *нав. дело*, 390.

13

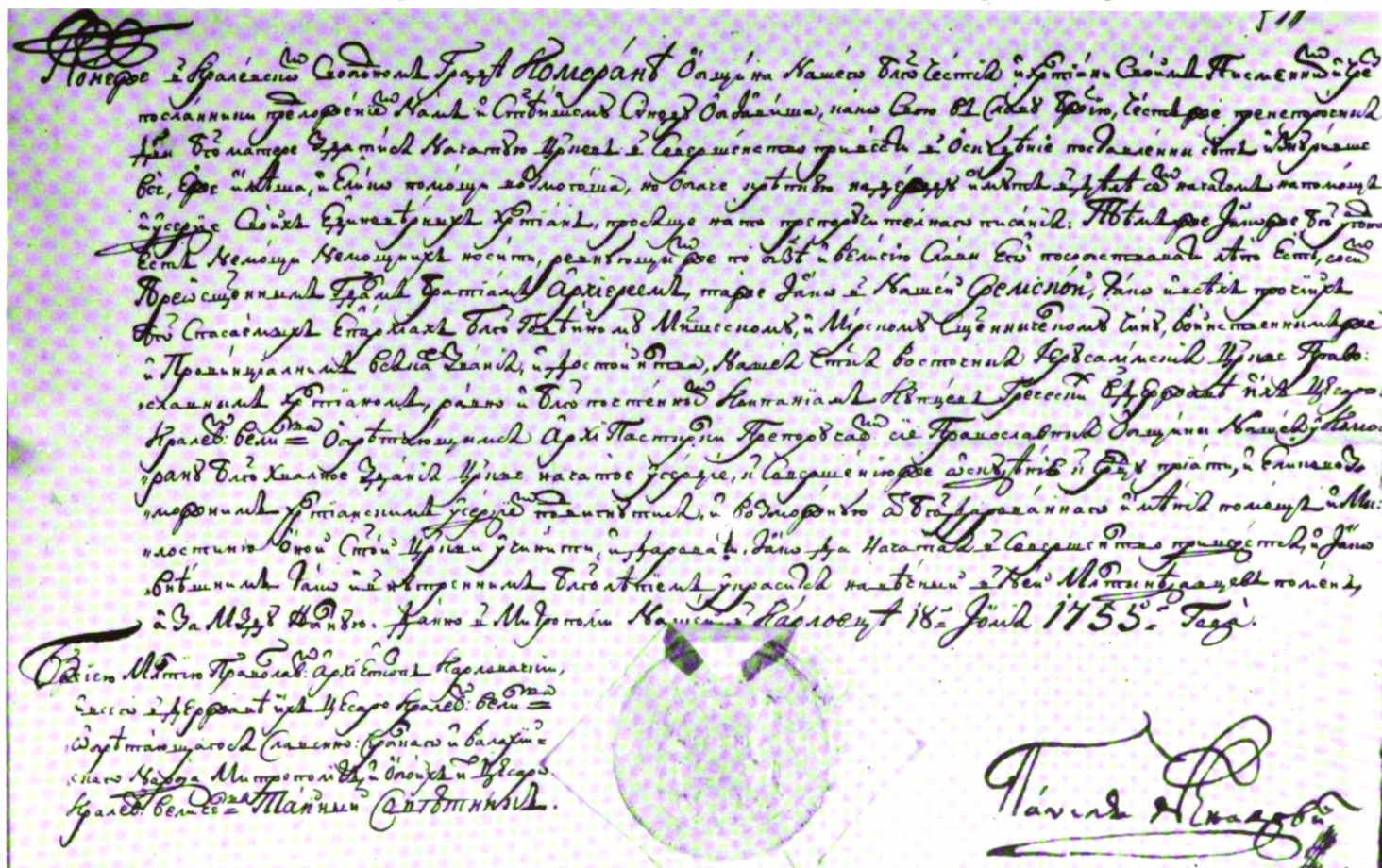
Исто, 396.

14

Г. Витковић, *нав. дело*, 243–250.

Дажд ми Господе Боже са њим вадворити се ва будушти век.“¹⁵ Тако се из оскудних изворних вести бар унеколико може представити архијерејски поредак Будимске епархије у првим деценијама после њеног оснивања, кад је започео први период дугог трајања српске православне црквене организације у овим крајевима.

Да би се боље упознао културни живот Срба у Будимској епархији пре велике сеобе, требало би сагледати црквене прилике, а издвојено

Митрополит Павле Ненадовић позива све епархије Карловачке митрополије да својим прилозима помогну градњу нове српске цркве у Коморану. Сремски Карловци, 18. VII 1755.

црквену уметност. Такву намеру отежавају објективне истраживачке тешкоће: сачувани споменици из овог периода веома су ретки. Али једно је извесно: у средњој и северозападној Угарској саграђене су првобитне српске православне цркве у већем броју села, варошица и градова. У селима су то биле скромне грађевине, без изразитијег архитектонско-уметничког изгледа, а сличне, само нешто веће, у варошима и у манастиру Грабовцу. Све су оне после велике сеобе постепено рушене, а на њиховом месту су подизане нове, знатно веће, барокне и неокласичке црквене грађевине. Треба истаћи да су постојали монументални зидни живописи у цркви манастира Грабовца и у цркви у Српском Ковину. У првој је живопис уништен кад је храм срушен да би се саградио нов, садашњи, 1736–1741. године, а у другој је премалтерисан ради сликања живописа 1765. и 1774. године. Већ и због овакве судбине старог зидног живописа нека иконописна дела, сакрални предмети и рукописне књиге привлаче већу пажњу. Две велике престоње иконе Христа и Богородице, са ктиторским записом Петра Монастерлије, заповедника шајкашке флоте, налазе се на иконостасу, а сликане су 1660. године. Исти иконописац и за истог ктитора сликао је и икону Богородице са Христом за српску цркву у Ђуру. Већ тада су ове цркве имале најпотребније рукописне богослужбене књиге. Из коморанске цркве потичу Типик – Јерусалимски устав св. Саве Освећеног из XIV века, Триод посни из 1531. године и Коморанско јеванђеље из прве половине XVI века. Знатно културно-историјско благо чувано је у манастиру Грабовцу, што је

испрва обезбедила традиција манастира Драговића. Овде су, с посебном пажњом, прибављани сакрални предмети уметничке израде. Тако су Грабовчани још 1593. године, за тек саграђену манастирску цркву, дали да се искује „кивот сребрн в подобје цркви“. А неколико година касније „Герасим јеромонах тогде приде от московске земље и пренесе украшенија црковна, књиги, одежди и прочаја“. Кад се калуђери манастира Драговића почетком XVII века преселише, други и последњи пут, пренеше остатак манастирске ризнице. Тада дође игуман Стефан „с десетиноју братии, а принесе утвари црковне са евангелијем кованим в Сарајеве [...] јеште принесе и књиги с прочими утварами“. А грабовачки великосхимник Стефан дао је средином тога века да се окује једно јеванђеље, да се искују два кандила и три крста. У Грабовцу је тада живело шездесет калуђера, од којих су неки повремено упућивани на хаџилук у Свету земљу. Тако године 1663. монах Симеон „принесе из Јерусалима частицу с моштеј светиа в. мученици Варвари“, а други калуђер-поклоник донео је из Јерусалима „два панагијара окована сребром и позлаштена и један крст такожде окован и позлаштен и различним каменијем украшен“. ¹⁶ На жалост, богата драговићко-грабовачка ризница највећим делом је страдала 1703. године, за време одмазде Ракоцијевих куруца.

И стара црква у Српском Ковину спадала је у боље снабдевене сакралним предметима, а ту је било и радова знатне уметничке вредности и занатско-уметничке израде. Њена највећа уметничка драгоценост био је већ поменути монументални зидни живопис из 1514. године, који се сада само назире испод опалог слоја малтера у своду цркве. Очувана композиција *Богородица са Христом* наводи на претпоставку да се живопис из 1514. године налази испод садашњег, из друге половине XVIII века. ¹⁷ Ни од првобитног ковинског иконостаса из XVI, или XVII века, није ништа сачувано осим иконе *Исуса Христа* из друге половине XVII века, која је можда припадала овој целини. Без обзира на њено раније место у ковинској цркви, она симболично обележава присуство средњовековне ликовне традиције у овим крајевима. Већ и по томе што је само она сачувана из доба пре велике сеобе, може се сматрати јединственим споменом на заувек изгубљене иконе у Српском Ковину. Уз то, она је једна од ретких икона из тог времена у читавом Подунављу. Непознат зограф показао је дирљиву и ликовно успелу оданост позносредњовековном иконопису, а очигледно је да се ослонио на сликарски поступак мајстора Јована, који је четрдесетих година XVII века сликао иконе у Хиландару везујући свој рукопис за старије сликарство XIV–XV века. Зато ковинску икону треба истаћи као пример дугих стилских и иконографских зрачења средњовековног сликарства с југа на север. Ако се узме да је ковинска икона *Исуса Христа* била некад на престоном месту старог иконостаса, онда би се могло закључити да је иконостас насликан за време архијерејства хаџи-Кирила, будимског епископа између 1668. и 1680. године. Треба, дакле, сматрати да је овај светогорски духовник и познати омитичар довео иконописца ковинског иконостаса с Атоса. Тиме би била објашњена и сличност његовог сликарског поступка с нешто старијим узором, иконописним стилем зографа Јована. Тако у сагледавању присуства позновизантијске ликовне културе у Будимској епархији ова икона остаје крунски сведок дуговековног процеса ширења те културе с Атоса на удаљена прострaнства православних оаза у Подунављу. ¹⁸ Њој је блиска, бар по основној стилској припадности, велика коморанска плаштаница извезена и украшена између 1684. и 1693. године. Али, између тих година је и она за Србе најважнија – 1690 – година велике сеобе. Тиме је завршена прва, дуга, епоха присуства Срба на угарском северу, пре доласка Турака и за време њихове власти. У том периоду наш народ у Угарској имао је оформљену грађанску класу и своју, превасходно сакралну, културу. Остаци те културе уверљиво указују да су духовна исходишта током столећа чувала успомене на древна изворишта. А да присуство Срба на северноугарским просторима није

15

Р. Грујић, *нав. дело*, 396.

16

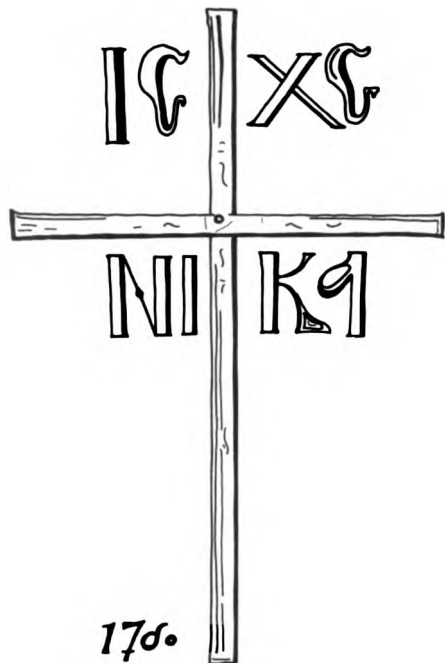
В. Красић, *нав. дело*, 58–96.

17

С. Петковић, *Живопис цркве Успења у Српском Ковину (Rácskeve-y)* Зборник за друштвене науке Матице српске 23 (Нови Сад 1959), 46–73.

18

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 27.

Цртеж на полеђини целивајуће иконе св. Николе у коморанској цркви.

одражавано само у националној култури посведочиће на свој начин многобројне гравуре градова са натписима Ratzenschatt. Српске вароши у тим градовима биле су добро знане и западноевропским историчарима и графичарима. Касније, можда заборављене, оне повремено искрсавају и подсећају да је иза тих цртачких композиција некада врвео живот развезаних српских досељеника, који су у њима потом окопнели.

II

Велики бечки рат и изгон Турака из Угарске, продор аустријске војске до у срце српског дела Балкана, а потом сеоба Срба у Угарску, царске привилегије, оснивање Карловачке митрополије, нова формација Војне границе и остали историјски догађаји с почетка XVIII века не само да су изменили политичку и демографску карту овог дела Европе већ су битно утицали на културни преображај Срба у Подунављу, што је имало далекосежне, изузетно плодноне последице.

Срем са фрушкогорским манастирима – још од деспота Бранковића најчвршће језгро српске духовне и политичке постојаности у Угарској – као да је у првим деценијама после сеобе остао у другом плану. Ту су се још водили ратови, склапала примирја, а област је Карловачким миром 1699. године била подељена између две силе-супарнице. Српска политичка и црквена мисија вођена је из Будимске епархије, из градова у којима је патријарх Арсеније III Чарнојевић боравио са сарадницима, познатим и непознатим духовницима с којима је тих судбоносних година делио бригу о историјској судбини свог народа у Угарској. А та брига се односила и на староседеоце и на новодосељене Србе.

Овде треба одговорити на питање које се само по себи поставља: зашто је патријарх изабрао за своја станишта Будим, Коморан и Сентандреју.

У Будиму само на изглед није било услова за архијерејску столицу, јер је иза Турака град остао разрушен, особито Српска варош Табан. Међутим, овај град је већ првих година после ослобођења постао не само војни већ и административно-политички центар Угарске под Хабсбурзима. Осим тога, Будим је био столица – истина упражњена – српске православне епархије, основане под турском влашћу. Због те традиције Будимци су, на захтев патријархов, убрзо, већ 1692. године, подигли на Дунаву нову цркву, Саборну, којој је архијереј одмах дао своју ставропигију. Српска варош Табан припремала се за обнову и процват, а до тога је дошло већ педесетих година XVIII века.

Другу варош, Сентандреју, изабрао је патријарх Арсеније III за своје привремено станиште због тога што се ту населило највише угледних и имућних Срба, који су за годину-две подигли седам цркава брвнара. Али, Сентандреја је била и стециште чувених преписивача, калуђера Рачана, чијим је деловањем постала најјаче било српске православне духовности. Већ тада се осећало да ће се Сентандреја, тек насељена и подељена по махалама, разбокорити у јединствен барокни цвет српске грађанске културе и црквене уметности.

За Коморан се патријарх определио из практичних, али битних разлога. Град никада није припадао Турцима, а у њему су живели најистакнутији Срби староседеоци, потомци шајкаша, грађани који су поуздано познавали аустријску администрацију, добро говорили немачки и мађарски, па су и због тога били од велике вајде Арсенију III у његовим дипломатско-политичким подухватима на бечком двору. У Коморану се патријарх морао осећати као у предграђу Беча. Због тога је у њему радо одседао и боравио. Па и кад није боравио у овом граду, патријарх се Коморанцима обраћао писмима, излагао им своје намере тражећи од њих подршку. За разлику од разорених Будима и Острогона, Коморан је био срећан западноевропски град. Срби-староседеоци дичили су се својом

црквом, чак и својим древним црквеним печатом из далеке 1511. године, старим иконама, чувеном плаштаницом, али и славном прошлошћу краљевских дунавских шајкаша, па најзад и истакнутим породицама, међу којима су Монастерлије у XVII веку биле најугледније. А Јован Монастерлија, син Петра, шајкашког обервајде, именован је царским декретом 1691. године за српског подвојводу – „вице-генерала“. Мада су многи Коморанци већ имали помађарена имена и презимена, они су били чврсти у вери, одани свом православљу, иако су представљали малу енклаву окружену и угрожену римокатолицима. Боравећи у ове три вароши на јурисдикционом подручју Будимске епархије, патријарх је из њих водио национално-политичку стратегију и управљао црквеном организацијом.

*

Прве године после сеобе требало је да донесу смиривање великог српског збегу у Угарској, привикавање на нову средину и стварање услова за прве кораке у просвети и култури. Међутим, век европске просвећености донео је Србима, који су тек заборавили у западну Европу, неочекиване недаће. Потреси су смењивали један други, а то је општи духовник, преписивач Кипријан Рачанин, изразио једноставним, али бираним речима народног говора: „у велицеј бури и метежу“. А сам патријарх у свом познатом писму руском кнезу Теодору Васиљевићу Головину, записао је у сузама: „Мука наша удвостручи се.“¹⁹ Идеја патријархова да оснује штампарију и теолошку гимназију брзо се свела на неостварене идеале. Али, и број досељених Срба у ове крајеве нагло се смањио баш тих година: једне су војне власти преселиле у „долњу земљу“, други су изгинули на ратиштима, многи поумирали од опаке болести куге, која је харала око 1708. године, а доста је страдало од обесних куруца за време Ракоцијевог устанка.

Уз мукотрпан рад пун искушења, у изузетно сложеним и тешким условима, за какве није имао искуства, Арсеније III Чарнојевић је баш тада прегао да учврсти духовну организацију и администрацију српске православне цркве у Угарској, што је пре свега налагало избор епископа на упражњене епархије, али и царску потврду за њихово наименовање и јурисдикцију. И поред жестоког супротстављања католичког епископа, а особито кардинала Колонића, убеђеног прозелита и страшног мрзитеља православља, цар је 4. марта 1695. године, сходно државним интересима, издао „диплому којом је одобрена предложена духовна организација, потврђени епископи и зајемчена, ранијим привилегијама дата, права и повластице.“²⁰ У средишним областима Угарске патријарх је због простране територије предвидео две епархије: обновио је Будимску и у Барањи основао Мохачко-сигетску. Године 1732. Мохачко-сигетска епархија је сједињена са Будимском, која је постала једна од територијално највећих епархија Карловачке митрополије. Међутим, по бројном стању православних, по броју свештеника и цркава, она је спадала међу оне мање. Ипак се из *Екстракта богоспасајемине епархије будимскије*, састављеног средином XVIII века, може сазнати да је на јурисдикционом подручју будимске епархије било 3.087 домова, 46 храмова и 54 свештеника. Цркве су имале варошка и сеоска места насељена Србима: „Сентандреја (Храм Успенија Богородици, Благовешченија Богородици, Свјатаго Николаја, Преображенија, Архистратигов, Свјатаго Николаја), Збег (Храм Сошествија свјатаго Духа), Помаз (Храм свјатаго Георгија), Калаз (Храм архистратигов), Чобанац (Храм архистратигов) Коморан (Храм Воведенија Богородици), Острогон (Храм архистратигов), Ђур (Храм свјатаго Николаја), Будим (Храм Сошествија Свјатаго Духа), Бата (Храм Воведенија Богородици), Чип (Церков неосвјашчена), Ловра (Храм свјатаго Николаја), Адоњ (Храм Сошествија свјатаго Духа), Алмаш (Храм Свјатаго Николаја), Пантелија (Храм свјатаго Николаја), Столни Белиград (Храм Крститеља Јована), Ковин (Манастир

19

Б. Трифуновић, *Очевици о великој сеоби Срба*, Крушевац 1982, 48.

20

Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, 388.

ΘΕΟΣ ΣΗΧΟΡΕΣΙ ΤΗΣΚΙΤΟΡΑΣ ΚΑΙΤΩΣΜΕΛΟΝΤΑΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΜΕΒΟΝΗΙΔ ΤΩΩ
 ΚΑΤΙΣ ΎΠΕΡΒΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΩ ΕΠΡΟΦΘΑΣΑΜΕ ΤΟΤ ΟΤΕΛΟΣ ΤΗΣΩΦΑΦΙΑΣ ΤΗΣΚΛΗΣΙΑΣ,
 ΘΗΜΙΟΣ ΓΙΑΝΩΤΣ ΕΠΙΦΟΤΟΣ ΤΗΣΚΛΗΣΙΑΣ. 1771:

Ктиторски запис Тимиоса Јанотиса на живопису капеле св. Јована Претече у Српском Ковину, 1771.

– Ковин парохија), Медина (Храм праведнаго Лазара), Козар (Храм Јована Богослава), Идош (Храм свјатаго Николаја), Печвар (Храм Успенија Богородици), Сигет (Храм Божества Богородици), Шиклеуш (Храм свјатаго Димитрија), Јаковала (Храм свјатаго Георгија), Борет (Храм Воведенија Богородици), Бreme (Храм неосвјашчена), Болман (Храм Петра и Павла), Качвала (Храм свјатаго Николаја), Тарда (Храм неосвјашчена), Иван Велики (Храм свјатаго Георгија), Кишвалуба (Храм свјатаго Николаја), Бан (Храм Воведенија Богородици), Липава (Неосвјашчена), Маиш (Храм Параскеви), Виљан (Храм успенија Богородици), Титош (Храм Петра и Павла), Суљуш (Храм архидиакона Стефана), Мухач (Храм неосвјашчена), Ланчјуг (Храм триех Свјатителеј), Шумберак (Храм свјатаго Георгија), Грабовац (Храм архистратигов), Ковин (Храм Успенија Богородици).“ Од 1732. године пуна тутула будимског дијецезана гласи „епископ будимски, пештански, сентандрејски, столнобеоградски, сечујски, сигетски, мухачкопољски“.²¹ Највећи број сеоских насеља са српским живљем био је у Барањи, док је у варошима на Дунаву, од Пантелије и Српског Ковина преко Будима, Пеште, Сентандреје и Острогона до Коморана и Ђура, живео српски грађански сталез, национално најсвеснији. Између ових градова етнички су била упадљива и села; неколико око Чепелског острва и на њему, као и она између Будима и Сентандреје.

Тако су на широком простору Подунавља, у сеобама насељеној туђини, у XVIII веку, у местима у којима су живели староседеоци и новодосељени Срби и остали православни, постепено настајала новија српска култура и црквена уметност. Застој, или спори развој, трајао је неколико деценија, баш као и у осталим епархијама Карловачке митрополије. Време преписивача Рачана, од којих се даровитошћу одвојио и уздигао, од монашког послушања до песништва, Гаврил Стефановић Венцловић, часно су испунили путујући зографи, претежно иконописци, пореклом са разних страна Балкана. Скромније сликарске виталности, окренути уметничкој прошлости, они су задовољили оне прешне потребе црквених општина: насликали су иконе за прве иконостасе тек подигнутих цркава брвнара. Тако су на свој начин одговорили не само захтевима клијентеле већ и времена. Својим делом су то сурово доба продуховили и оплеменили, али га нису варљиво улепшали. Напротив, са њихових светитељских ликова као да зраче истинита сведочења о рустичном живљењу, сиромаштву, па чак и безнађу. То сликарство, пореклом из позновизантијског источника, на север су пренели зографи сапутници сеоба, они који су се одлучили не само на дуг пут већ и на уметничку службу у насељима налик на збегове. Сасвим је сигурно да у неизвесност нису пошли само најдаровитији. У Будимској епархији су се нашли и они које је поред жеље за брзом зарадом покренула и животна радозналост. Уосталом, биле су то и сеобе мајстора разних заната, па и сликарског. Међу иконописцима било је оних који су владали сликарском вештином, али и оних који су у том послу показали недостатак из-

ворне и школоване сликарске културе. А од дела која се опиру пролазности и забраву треба на првом месту истаћи централни фриз некадашњег иконостаса Благовештенске цркве у Сентандреји из 1721. године и престоње иконе првобитног иконостаса цркве Св. архистратига у Острогону. Оне су надахнуте традицијом, а непосредно се ослањају на сликарски манир касног XVII века. Неке су чак и сликане на златној позадини, што треба посебно истаћи. Јер, танки листићи злата, које је зограф стављао према сликарском приручнику, исплаћивани су пренетим турским златницима, које су ктитори штедро чували, за крајњу потребу у неизвесности сеоба. Тако постаје јасно да су и иконе за прве иконостасе поручиване из нужде, да су биле неопходне, а тиме њихова социолошка условљеност добија одређенија значења. Отуда никад не треба губити из вида да се поред ликовно естетских анализа пажњи намеће и њихова социјална – ктиторска – припадност, као и својства која из тога проистичу. У том смислу иконама непознатих зографа Будимске епархије с почетка XVIII века треба поклонити већу истраживачку пажњу. Ктитори, чија се имена само ретко налазе на тада насликаним иконама, чешће су се освртали у прошлост него што су могли назрети шта им доноси нејасна, неизвесна будућност у хладној туђини. Изложени са свих страна римокатоличким пресијама, они су били чврсто убеђени да им верски и етнички опстанак може осигурати само православна црква, њена култура, али и њена политика. Отуда су наручиоци и ктитори захтевали од зографа да иконе сликају „по начину образов свјатија матере наше источнија цркве“.²²

Бојазан од измена утврђених иконописних канона потрајала је неко време, да би од треће, односно четврте деценије XVIII века започео логичан процес отварања према страним утицајима. То је време будимског владике Василија Димитријевића (1729–1748), чију су културну мисију наставили епископи Дионисије Новаковић (1749–1767), Софроније Кириловић (1774–1781) и Дионисије Поповић (1791–1828).

Познат по својој архијерејској строгости и честим сукобима с будимском црквеном општином, владика Василије Димитријевић је имао у себи нешто од барокног градитељског славољубља. Као да је био наумио да се на његов потстицај изграде све српске цркве у Будимској епархији. Отуда и сукоби са бировима и ешкутима, најистакнутијим представницима српског грађанства, који нису увек били спремни на велике издатке, често изнад њихових могућности. У исто време, владика је давао примере за углед. Пре свега био је неуморан у пословима око градње и украшавања цркава. Његовим „благословенијем и ктиторством“ подигнуте су нова велелепна црква манастира Грабовца и монументална Саборна црква у Будиму, на месту претходне, зидане непосредно после велике сеобе. Посебно је бринуо о градњи барокних цркава у Сентандреји, подизаних на месту првобитних брвнара. У његово време изграђен је торањ Саборне цркве, а изнова су саграђене Збешка (1738), Преображенска (1741–1746) и Оповачка црква (1746). Име владике Василија памтиће се и по занимању за сликарске радове, посебно за иконе и целокупне иконостасе. Он је довео иконописце из Темишвара, Недељка Поповића и Георгија Раните, који су 1742. сликали иконостас Пожаревачке цркве. Портрет владике Василија, сликан око 1740. године, одаје снажну личност, а приписује се зографу Христофору Жефаровићу, који је у то доба живописао цркву у варошици Шиклеушу.²³

Слушалац Духовне академије у Кијеву, потом професор Латинско-славјанске школе у Новом Саду, Дионисије Новаковић је, као будимски епископ и писац теолошких расправа, веома унапредио епархију. Будући један од најобразованијих архијереја Карловачке митрополије у XVIII веку, он је могао да процени праве уметничке вредности, посебно кад је у питању сакрална архитектура.²⁴ У његово време подигнуте су само у Сентандреји четири српске цркве: Благовештенска (1752), Ћипровачка (1753), Пожаревачка (1759) и нова Саборна (1756–1763). Портрет Дионисија Новаковића одаје руку школованог сликара, а са доста

21

С. Милеуснић–Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином 18. века*, Сентандрејски зборник I (Београд 1987), у штампи.

22

Д. Давидов, *нав. дело*, 101.

23

О. Микић, *Архијерејски портрети у двору епископа будимских у Сентандреји*, Сентандрејски зборник САНУ I.

24

Б. Маринковић.

Скица за три портрета, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XI/1 (Н. Сад 1968), 221–230.

разлога приписује се Јовану Поповићу, полазнику сликарске школе Кијево-печерске лавре.

Црквено-уметничким пословима предано се бавио и епископ Софроније Кирилковић. Његовим „трудом и трошком“ начињен је иконостас манастира Грабовца, за који је иконе насликао најбољи новосадски иконописац Василије Остојић. Потом је исти мајстор сликао иконостас Саборне цркве у Сентандреји. И портрет овог епископа највероватније је рад домаћег сликара, па се с пуно разлога приписује Василију Остојићу, који је повремено сликао портрете.

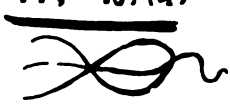
Готово три деценије, крајем XVIII и почетком XIX века, на челу Будимске епархије стајао је Дионисије Поповић, Грк (Папајанусис) из Козана, који је претходно „био београдски дијецезан и целе Србије митрополит“. У току његовог владичанства саграђено је и украшено доста православних цркава у Будимској епархији, у местима у којима су Грко-Цинцари, имућнији од Срба, били утицајнији или бројнији. То су храмови изразито великих димензија, у стилу неокласицизма. Таква је црквена грађевина у Пешти, подигнута крајем XVIII века. И православну цркву у Буру, зидану у стилу позног барока, осветио је Дионисије Поповић. Иконе овог иконостаса, рад непознатог сликара, такође имају грчке натписе. Штићеник и сликар владике Дионисија био је Будимлија Михаило Живковић, који је насликао иконостас Благовештенске цркве у Сентандреји (1804) и иконостас у Балашађармату (1815). Дионисије Поповић је помагао грчко-цинцарске црквене и уметничке захтеве и настојао да их у пуној мери задовољи у оквиру општих теолошких идеја православне цркве. У исто време он је преводио са грчког на српски, а намеравао је да штампа превод *Пидалиона* и *Беседа Јована Златоустог*, па је код познатог бечког гравера Ј. Г. Мансфелда поручио бакрорезне илустрације *Христос Крмчија* и *Келија Јована Златоустог*, са својим ликом на другој композицији.²⁵ Већ при крају живота, владику је портретисао Михаило Живковић, који је сликао и серију икона за стари епископски двор у Будиму.

Ова четворица епископа, уз Арсенија Радивојевића и Стефана Стратимировића, који су кратко били будимски дијецезани, учинили су неизмерно много за црквено неимарство и сликарство своје епархије. Њихову плодну и племениту мисију тек треба истраживати, а резултати се могу очекивати кад се о њима саставе целовите монографије.

У време кад су црквени великодостојници предано водили просветно-културну политику Будимске епархије, важан чинилац културног успона била је грађанска класа, занатлије и трговци, па чак и виноградарии. Сви су тада срчано учествовали у друштвеним збивањима која су доносила корениту обнову. Срби су прихватили барок као стил свог друштвеног препорода.

Градња српских цркава у барокном и неокласицистичком стилу била је питање не само друштвеног већ и националног престижа. И то више нико није могао зауставити. Жупанијска, коморска, па чак и царска администрација, биле су тада притешњене молбама српских црквених општина за подизање нових цркава. А њихове молбе често су биле одбијане, враћане на проверу, упућиване вишим административним институцијама, а о неким је одлучивао сам владар. За време дуге владавине царице Марије Терезије и архијерејства Павла Ненадовића остало је много докумената њихове званичне кореспонденције која се односи на дозволе за подизање православних цркава. И данас привлаче пажњу примедбе и запрехе на које су молитељи наилазили.²⁶ Кад су Срби у Сечују на Дунаву почели 1742. године да зидају цркву, Барањска жупанија је обавестила Угарско намесничко веће да се црквени грунт налази близу римокатоличке цркве и да би градњу православне требало спречити. Приликом подизања монументалне православне цркве у Коморану, острогонски надбискуп је упутио протест Угарској дворској канцеларији тражећи да се зидање забрани, јер је у супротности с његовим бискупским правима „браниоца католичке цркве у Угарској“. Слично се понео

СВѢТЪ ХРѢМ
 ВЪ СЪТЪ БРЕСРЕБРЕ
 НІКОВЪ КОСМН;
 НАМАНА ПОПІСЯ
 СА ПРАЕРЖВЕНН
 ХЪ ЦРЕХЪ. НАШНХЪ
 ИМПЕРАТОРЪ РІМСК
 ОМЪ ФРАНЦІШКЕ ПЕР
 ВОМЪ, КРАЛЫЦЕ ВЕН
 ГЕРСКОЙ, МАЙН ФЕРЕЗИН, И
 ПРЕОСВЕЩЕНОМЪ, ВХНІПІ
 СКЪ ПЕИМІТРОПОЛІТЕ СЕРП
 СКОМЪ. ІОНЪ, ГЕОРГЪ ВІЧЕ
 ІУЛСКЪ ПЕ, БХАНМСКОМЪ,
 ГАНЕ АРСЕНІИ. ГАНВОСВІ
 ЧЕ. НАХІМАНАРТЕ КОВІНСКО
 МЪ ІОСНЪ СТАНОСВІЧЕ. ТРЪ
 ДОМЪ ИЖАНВЕННЕМЪ; ТЪ
 НЪ. МОЛЕРД ФЕОАФРД,
 ГРЪНТОВІЧД МОСКОПО
 ЛСКАГО ЗАВЪЧНЮ ІГО,
 ПІМАТЬ ИРІАНТЕЛЕМЪ
 СВОИМЪ. ЛѢТД. ГАНД,
 1771, БОАД,

Запис сликара Теодора Симеонова „Грунтовића“ у капели св. Козме и Дамјана у Српском Ковину, 1771.

исти прелат и приликом градње звоника српске цркве у Стоном Београду. И кад је подизана нова црква у Баји било је запрека па је митрополит Павле Ненадовић интервенисао специјалном молбом коју је упутио царици. Године 1738. било је забрањено подизање нове цркве манастира Грабовца, али забрана није спречила одмакле радове па је Жупанија Толна обавестила Угарско намесничко веће да су „Срби из Грабовца изјавили да без наређења својих црквених власти неће одустати од започетог зидања“.²⁷ Сачувана архивска грађа показује да су молиоци били упорни и да су и поред силних сметњи остваривали своје намере и своја права, уздајући се и у царске привилегије дате српском народу 1690. године и обнављане током XVIII века. Иако су њихове молбе наилазиле на тврде зидове разних канцеларија, иако су, дакле, споро решаване, српске цркве су брзо подизане. Само за неколико деценија тог века старе угарске вароши и велик број села у Барањи и Задубровљу надвисили су и украсили витки звоници новоподигнутих православних храмова. И управо цркве у Коморану, Баји, Стоном Београду, манастиру Грабовцу, чија је градња ометана и административно спречавана, спадају у најлепша архитектонска здања. А у ту групу репрезентативних храмова Будимске епархије сврставају се и сентандрејске цркве, Саборна – Београдска, Благовештенска, Преображенска, Ћипровачка, као и цркве у Пешти, Јегри, Мишколцу, Дунафелдвару, Сегедину, Вашархељу и некадашња Саборна у Будиму. Све су оне грађене средином и у другој половини XVIII века.

То што су ове цркве биле замишљене „у духу аустријског провинцијског барока“²⁸ и што су их пројектовали Немци, односно Аустријанци, некад војни инжењери, а понекад искуснији цимермани, утицало је на њихово архитектонско-стилско уклапање у постојеће урбанистичке целине. Због тога и не може бити речи о специфичностима српске црквене архитектуре, осим кад су у питању извесни детаљи или обавезан положај српских цркава у правцу исток-запад. Ипак, приликом поручивања планова основе и попречног пресека, црквене општине су, као наручиоци, постављале своје захтеве пројектанту, најчешће у погледу дужине, ширине и висине цркве, јер је величина грађевине зависила од њихових материјалних могућности. Општине су одлучивале и о извесним декоративно-архитектонским елементима, посебно о употреби камена на фасадама, као, на пример, у Сентандреји. О изгледу цркве давао је своје завршно мишљење будимски епископ, а често су планови подношени на увид карловачком митрополиту, поготово кад је од њега очекивана интервенција код надлежних да би се исходила дозвола за градњу. У таквим друштвеним и политичким околностима подизане су српске барокне цркве. То су једнобродне грађевине складних пропорција, са пластичним украсима на западној фасади, на којој је и карактеристичан неколикоспратни торањ с ефектним завршетком од бакра и крстом на врху. Најчешће је западна фасада подељена једноставним пиластрима или лизенама, док је у средишњем простору репрезентативан портал, чији су оквири и украси најчешће исклесани у камену, док су врата изведена у плитком резбареном барелефу. Пиластри и лизене упиру у кровни венца, који се протеже и на западну фасаду. Изнад степеничasto испуштеног венца налази се други спрат црквене грађевине, на коме су бочни кровни забати, оивичени каменим опшивом, који се спушта на ивице грађевине и завршава барокним волутама с декоративним каменим вазама. Апсида на источној страни по правилу је полукружна, а јужна и северна фасада издељене су пиластрима, између којих су прозори, понекад с каменим оквирима, а некад са лучним завршецима у горњем делу. И портал на јужној фасади обично је изведен у камену. Унутрашњи простор цркве подељен је на четири или пет травеја, од којих је један апсидалан, а један хорски. Црквена лађа је засведена обичним сводовима или сводовима у облику чешке капе, раздељеним удвострученим потрбушним луцима. Луци у свом доњем делу, где се утапају у зидну масу, имају изражено степеничasto појачање у виду конзола; испод њих се

25

Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 235-6.

26

С. Гавриловић–И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII/2 (Београд 1981).

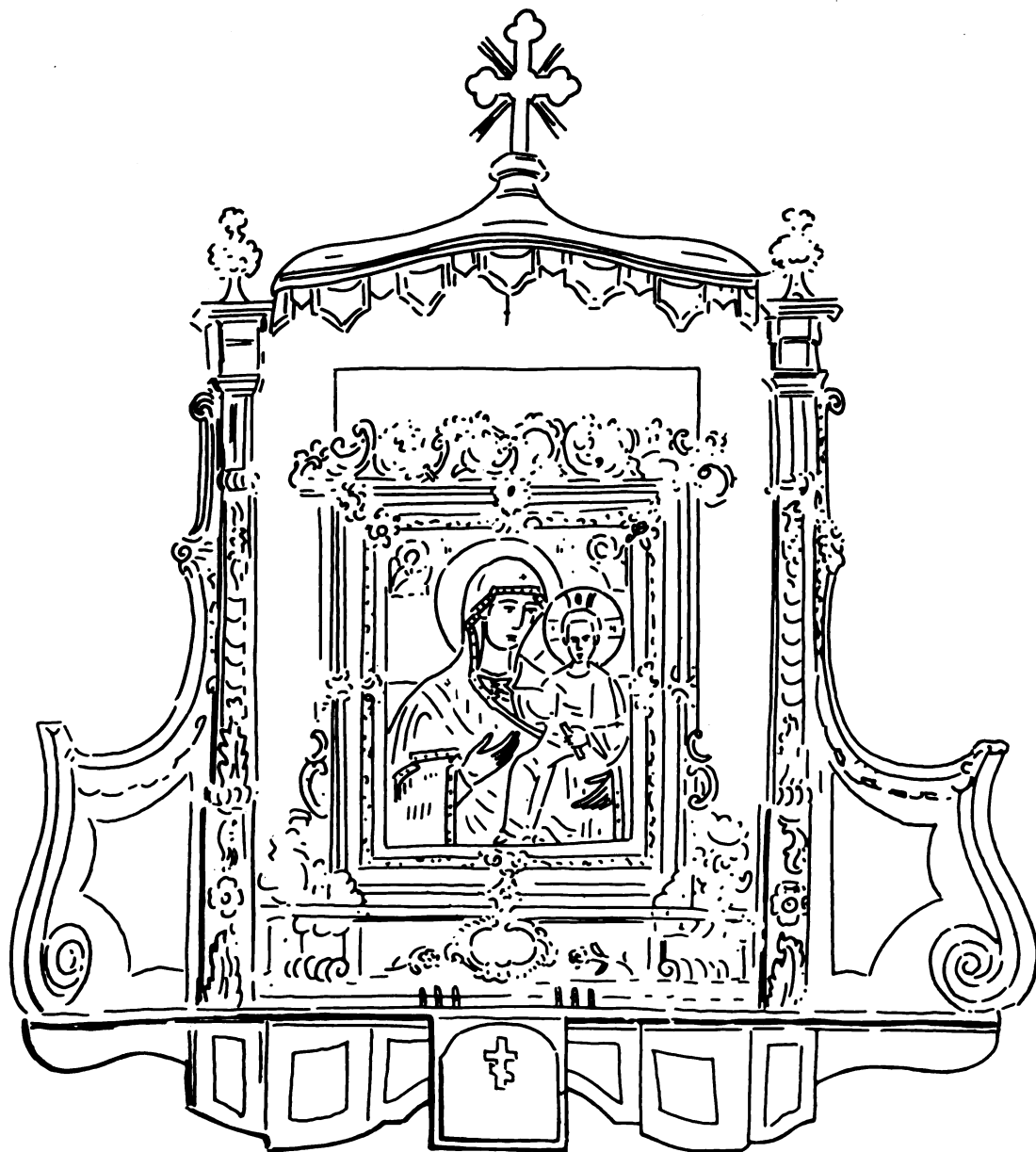
27

С. Гавриловић–И. Јакшић, *нав. дело*, 19.

28

Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971, 189.

разлиставају декоративни барокно-рокајни завршеци изведени у малтерској пластици и обојени или позлаћени. Унутрашњост храмова постала је права ризница за дуборезбарене и позлаћене иконостасе с иконама врских сликара, за певнице, тронове, сасуди од племенитог метала примењеноуметничке израде, богослужбене књиге и одјејанија. Све је то било веома скупо и изискивало је велике издатке и одрицања. Многи Срби су тада живели у ниским неудобним кућама, готово учерицама, а

Богородичин престо у српској цркви у Коморану.

одвајали су знатна средства за своју цркву, која је грађена и украшавана у барокно-класицистичком стилу, раскошно. Српска грађанска класа, која је сносила највећи део терета око подизања и уметничке опреме својих цркава, никада није била тако јединствена, и тако свесна својих задатака у области културе и црквене уметности. А при том је она била организована само у оквиру својих „славјаносерпских општина“, које су у суштини представљале демократске, самоуправне, црквено-народне одборе. У њима су „соборно“ решавани сви урбани проблеми и доношене важне одлуке. Изградњи цркве или изради иконостаса даван је посебан значај, од сакупљања прилога до грађевинских послова, договора с мајсторима, уметницима; а одлучивано је о избору свештеника, набавци сакралног инвентара, запошљавању учитеља и о осталим црквено-просветним пословима.

Српска барокна ликовна култура сменила је на најчудеснији начин позновизантијску, мењајући је испрва пажљиво и готово неосетно, а потом нагло и суштински. Разумљиво, то се могло испољити уз видљиве

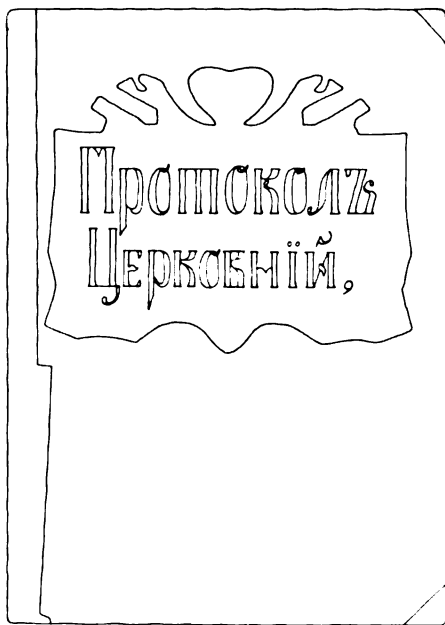

Утицаје са стране, руско-украјинске, а потом и западноевропске, па су тако настала и дела прожимања и укрштања, као својеврсна симбиоза аутохтоних и позајмљених стилских особености. Тако се традиционална култура и овде, као и у осталим областима Карловачке митрополије, преобразила и укључила у епоху просвећености. А све се то десило у животу једне или две генерације пресељених Срба. Очеви су сетно спомињали манастире у старој Србији, а синови помагали израду барокног иконостаса. Ученом странцу који је у другој половини XVIII века видео у горњодунавским градовима српску цркву и њен иконостас било је лако да утврди да је у питању део нације који – уза све специфичности и аутохтони белег – припада савременој европској култури.

Путујуће иконописце непознатих имена потиснули су сликари од угледа. У Будимској епархији оставили су своја дела Христофор Жефаровић, Недељко Поповић, Георгије Раните, Теодор Симеонов Грунтовић, Јован Четиревић Грабован, Јован Поповић, Васа Остојић, Стефан Тенецки, Павел Ђурковић, Михаило Живковић, Арса Теодоровић, Сава Петровић и остали мање познати.

Христофор Жефаровић је средином XVIII века доста радио за Србе и Грко-Цинцаре у Будимској епархији. Боравећи у Бечу, где је цртао, гравирао и штампао бакрорезе и бакрорезне књиге у радионици Томаса Месмера, он се у току својих путовања на југ задржавао у Ђуру, Пешти, Кечкемету, Мишколцу, Токају и другим мађарским градовима у којима су постојале православне цркве. У историјском барањском месту Шиклеушу сликао је 1739. године зидни живопис, али су те фреске страдале у пожару почетком XIX века. Управо после шиклошког живописа, Жефаровић се потпуно посветио бакрорезној графици и изради картона-предлога за црквени вез. Нека од ових дела израђена су за клијентелу Будимске епархије.

У првој години графичког рада Жефаровић је са Месмером издао бакрорез *Свети Сава са српским светитељима дома Немањина*, композицију *Свети Теодор Тирон и Стратилат*, а тада је изишла и његова популарна *Стематографија*. Било је то 1741. године. Ова и каснија Жефаровић-Месмерова дела била су позната Србима и Грко-Цинцарима у Будимској епархији, а поједине гравире су чак биле и колорисане, замењујући тако иконе на дасци. Таква је и *Богородица Олимпијска* из 1752. године, успела графичка композиција, накнадно обојена, која се сада налази у Српској црквено-уметничкој збирци у Сентандреји. Бакрорез *Свети Никола* израдио је Жефаровић у две варијанте, за цркву у Ђуру и за православну грчко-цинцарску цркву у Кечкемету. Бакрорезна композиција је решена у поствизантијском маниру, с ликом светитеља, у архијерејској одежди, који седи на богато украшеном престолу, уоквирен разуђеном биљном орнаментиком с ренесансним путима. На реплици за цркву у Кечкемету понавља се основна композиција, али је додато дванаест малих медаљона са сценама из живота Светог Николе. Из 1743. године је бакрорез *Свети Наум Охридски*, за који је Жефаровић припремио прецизан цртеж, а резао га је Месмер. Наручилац овог бакрореза био је Грк Михаило Готини из угарске вароши Мишколца, где је у православној цркви сачувана оригинална бакрорезна плоча. На средини композиције приказан је свети Наум, док су око његовог лика распоређене сцене из житија, махом светитељева чуда и разни апокрифни догађаји. У доњем делу композиције налази се широка панорама Охридског језера с изгледом манастира Св. Наума. Тако је, уз помоћ Жефаровићеве гравире, култ светог Наума популарисан међу Грко-Цинцарима у Угарској. Годину дана касније, Жефаровић је, припремајући бакрорезно издање књиге *Привилегије*, писао будимском владици Василију Димитријевићу нудећи му издање за његову епархију, што је требало да буде назначено на насловној страни. До овог посебног издања није дошло, али ваља поменути и ранију преписку између зографа и епископа, у којој Жефаровић ословљава Василија Димитријевића „учени наш господин будимски епископ“.

Црквени протокол српске цркве у Коморану, XVIII век.

Жефаровићеви бакрорези били су нека врста уметничке поште – културна веза православног живља у мађарским варошима на северу с православнима на југу, под турским господарством. И његови црквено-уметнички везови били су широко распрострањени, што уверљиво показују и места за које је радио цртане предлошке за композиције својих плаштаница. Пештанска црква чува Жефаровићеву плаштаницу, један од најлепших сакралних предмета уметничке израде у православним црквама у Мађарској. Она, као и Жефаровићеви бакрорези, представља карактеристичну спону уметничких схватања Истока и Запада. Жефаровићево присуство у овим крајевима осећало се све до његовог поласка на далек пут, у Русију, кад је застао у Токају на Тиси, где је написао тестаментарно писмо наслуђујући скори крај свог овоземаљског живота.²⁹

Недељко Поповић и Георгије Раните припадали су сликарском „руфету“ у Темишвару, а сликали су и у Будимској епархији у петој деценији XVIII века. У оквиру свог темишварског сликарског цеха енергично су онемогућавали путујуће зографе, придружујући се настојањима да се забрани рад необученим и недаровитим иконописцима, које је прогонио патријарх Арсеније IV Јовановић, али и владика темишварски Георгије Поповић. На самом почетку сликарског деловања, године 1737, Поповић и Раните су учествовали у живописању цркве манастира Враћевшнице, у „братији“ Андреа Андреовића. За ове фреске већ је уочено да нису могле да „остану ван утицаја савремених ликовних схватања“, али да су „у основној замисли и начином сликања превише ортодоксне и поствизантинизмом оптерећене“.³⁰ Једно је извесно: у сликарској дружини Андреовића они су савладали вештину зидног живописа, а иконопис су, изгледа, усавршили у радионици неког румунског сликара који је неговао стил раног барока „епохе Бранковиану“. Ипак, фреско-сликарством се доцније изгледа нису бавили, али су у сликању икона и читавих иконостаса достигли зреле и особене ликовне вредности. Када су око 1740. насликали престоње иконе манастира Партоша у Темишварској епархији, њихов успон је био очигледан. А кад је будимски епископ Василије Димитријевић тражио сликаре за иконостас Пожаревачке цркве у Сентандреји, избор је пао на њих двојицу. Сентандрејски иконостас је сликан 1742. године, која је забележена на икони *Рођење Христово*. И поред тога дуго се нису знали сликари овог иконостаса, па чак и сродност са иконама из манастира Партоша није била уочена. Тек недавно је из *Протокола* Пожаревачке цркве преписан запис следеће садржине: „1742. сек. 30. дан саврши се писанијем образи на иконах [...] зуграфи имена Георгије и Недељко, от веси стране Баната.“ Није било тешко утврдити да су посреди темишварски мајстори Георгије Раните и Недељко Поповић. У Будимској епархији су њих двојица насликали још и апостолски ред – два фриза икона – за цркву Св. арх. Михаила у Острогону и царске двери за тада манастирску цркву у Српском Ковину. Као и већина сликара „прелазног стила“, и они су испољили декоративно-цртачки смисао у украшавању икона златном линијом у сплету стилизованог биљног или геометријског орнаментa. Реч је о цртежу ренесансно-барокног украса на престолима престоних и апостолских икона и на светитељским драперијама. У петој деценији XVIII века двојица темишварских зографа, упадљиве ликовне културе, калиграфског цртежа и реског колорита, у којем превлађују основни тонови, обогатили су Будимску епархију изузетним делима српског иконописа тог времена.³¹

Међу иконописцима који су у другој половини XVIII века сликали за цркве Будимске епархије издваја се Јован Четиревић Грабован (око 1720–око 1790), родом из места Грабова, недалеко од Охрида. Припадао је зографској породици која се презименом Грабован јавља кроз неколико деценија. Прве сликарске поуке стекао је, као и Жефаровић, код грчких иконописаца у свом завичају. Утврђено је и његово грчко-цинцарско порекло па се и тиме још више везује за зографске радионице северне Грчке и Епира. Средином XVIII века дошао је у Карловачку митрополију и настанио се у Осијеку. У Домовни протокол српске право-

славне црквене општине уведена је и цинцарска породица Грабован. Ту је записано и име сликара Јована, који је у овом граду живео са мајком, браћом, сестром, женом и шесторо деце. Највероватније је у овом граду имао прилике да упозна атеље каквог аустријског провинцијског сликара и сликарски поступак који се битно разликовао од зографског искуства стеченог на југу. У Осијеку је остао до смрти, а већину својих иконостаса и икона потписао је као „становник осјечки“. После иконостаса у селу Моловину у Срему (1772), у месту Ораховици у Славонији (1775) и у манастиру Лепавини у Хрватској (1775), Грабован је са сарадником Григоријем Поповићем насликао иконостас нове српске цркве у Стоном Београду у Будимској епархији. Из записа на иконостасу сазнаје се да су двојица иконописаца завршила посао 30. јула 1776. године. Григорију Поповићу се приписују само иконе у соклу и композиција *Крунисање Богородице*, које се издвајају пре свега по нешто грубљем цртежу. Готово у целини иконостас је Грабованов рад, с могућим учешћем његовог помоћника у сликању споредних делова композиције. Недавно очишћен од старог лака и прљавштине, Грабованов стонобеоградски иконостас показује свој изразито светао колорит, близак палети рокаја. Плодни зограф с југа показао је овде урођену сликарску даровитост, која се превасходно испољила баш у осећању за боју. Његово сликарство тешко је поредити са сликарством његових савременика, грчких зографа на југу, али и српских сликара Карловачке митрополије. Од ових других Грабован је традиционалнији, особито у начину сликања престоних икона, где позновизантијски иконописни манир долази до израза, док је од првих знатно смелији, особито у складно моделованим ликовима апостола, где је испољио изворну сликарску виталност, али и неоспорно познавање барокног моделовања. После иконостаса у Стоном Београду, Грабован је насликао још неколико већих сликарских целина у српским црквама у Хрватској.³²

Грабован је, као и Жефаровић, био еkleктички радознао, али је и поред тога успео да уобличи свој индивидуални сликарски рукопис, лако препознатљив и карактеристичан. Није тражио сарадњу и помоћ иконописаца из Украјине, који су тада сликали за неке српске цркве у Угарској, већ је почео да трага за графичким предлошцима западноевропске провинијенције. Уосталом, Грабован је имао познату илустровану *Библију Ектипу*, коју је аугсбуршки издавач Кристоф Вајгл објавио 1695. године. Грабован се ослањао на илустрације Вајглове *Библије*, најчешће при сликању композиција *Великих празника*, али када је сликао ликовне појединачних светитеља и престоне иконе обавезно је плаћао данак традицији. Нешто јужњачко тињало је у њему целог живота.

Тек у новије време у целини је сагледана делатност Теодора Симеонова „Грунтовича“, чудног сликара који је, као и Жефаровић и Грабован, дошао с југа. Али док су се они упињали да нешто ново прихвате, и у томе успевали, он је сликао у духу позновизантијских стилских уверења. Сасвим мале иконографске новине прихватио је још у Мосхопољу, одакле је, у седмој деценији XVIII века, дошао у Будимску епархију. У основи он је остао зограф-традиционалист, доследан у отпору према стилским новинама с којима се срео у новој средини. Долазак зографа Теодора у Будимску епархију треба сагледати на социолошкој равни. За многе Грко-Цинцаре угарске вароши су биле идеална места за развијање трговачких и занатских послова. Угарска је тада била богомдана земља за њихове амбиције. Отуда и позније, спонтане, сеобе из Епира и Македоније. Последица је позната. Цинцари су имали знатан удео у привредном расту вароши које су населили. У другој половини XVIII века они се све више истичу у црквеном и просветном животу црквених општина. У оквиру српске православне епархије Будимске, којој су припадали, они су у појединим црквеним општинама испољавали жељу за посебним статусом. У местима у којима су били бројнији од Срба подигли су цркве и настојали да обезбеде иконе и читаве иконостасе с натписима на грчком. Теодор Симеонов могао је да задовољи њихове жеље, а

29

О. Жефаровићу, упор. Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Н. Сад 1978.

30

Р. Станић, *Манастир Враћевшница*, Краљево 1980, 32.

31

Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 122–124.

32

М. Јовановић, *Јован Четир Грабован*, *Зборник за ликовне уметности Матице српске* 1 (Н. Сад 1965), 197–223.

Maria Theresia.

Serenissime Dux, Circa Lent Andrecensium Graeci
 Ritūs non Unitū Curatorum, et Carrethianorum Ecclesia
 Transfigurationis Christi in eo supplicantium Instantiā
 ut Turrim ante Vabrinē Urnos extrui captam nunc ad
 perfectam statum deducere possint, demissa Dilectionis,
 et Fid. Verarū Representacione sub Di. 16. praesenti
 Mensis Junij, et 4. 1771. isthuc submissa bene accepta.
 Bene Originalis Delincationis Remissionem Eisdem Di-
 lectioni, et Fid. Veris clementer Rescribendum esse du-
 ximus, nullam omnino Considerationem subesse, quā
 minus iura per Dilectionem, et Fid. Veras modalitate
 antelatis supplicantibus Consumptio praestonata Turris
 Structurae admittatur. Quod ipsam Comitatus Beruicensi
 intimatum sunt Dilectio, et Fid. Verae. Epibus
 in Reliquo & Datum Vindobae Die 12. 1771.

Maria Theresia mp

Comes Franciscus Eszterhazy mp

Царица Марија Терезија одобрава зидање торња Преображенске цркве у
Сентандреји, 1771. (Земаљски архив у Будимпешти, С-40, ladula P, f. 91.)

[62] у првом реду оне које су се тицале старог позновизантијског начина сли-
кања, који је њима једино одговарао. У исто време његово сликарство
је наилазило на изузетно добар пријем код традиционалиста међу Срби-
ма. Најзад, мосхопољског зографа су тада добро примиле црквене оп-
штине и због тога што су његови материјални захтеви за сликарски рад
били неупоредиво скромнији од захтева оновремених српских сликара.
Све је то, разумљиво, повољно утицало на изузетно плодан сликарски
рад Теодора Симеонова у Будимској епархији. Његов зидни живопис у
Српском Ковину је, нема сумње, био најпознатији. У овој старој варо-
ши он је, с помоћницима, године 1765. живописао цркву Успење Бого-
родице, а 1771. и капеле призиране уз њу, св. Јована Крститеља и св. Ко-
зме и Дамјана. У овој цркви насликао је и иконостас, осим престоних

икона, и серију целивајућих икона. После живописања ковинских капе-ла, мајстор је прешао у Стони Београд, где је 1772–1774. живописао српску цркву Рођење св. Јована Крститеља. У исто време његов сарад-ник је сликао иконостас у Дунапантелији. Теодор Симеонов је насликао и престоње иконе за иконостас цркве Силазак св. Духа у Сентандреји (Збешка црква). Осим ових целина, зограф је насликао већи број икона за цркве у Пешти, Будиму, Сентандреји, Јегри, Мишколцу, Стоном Београду, Ходмезевашархељу и другим местима, од којих се сликарски најуспелије налазе у сентандрејском музеју. Сликарско дело Теодора Симеонова у православним црквама Мађарске омогућава да се на тлу ове средњоевропске културе сретну изворна дела позновизантијске уметности.³³

Биографија загонетног сликара Јована Поповића (око 1730 – око 1780) има више празнина него познатих делова. Сликара изузетне даровито-сти, привлачи пажњу истраживача због своја два иконостаса који спада-ју у најбоље целине српског барокног сликарства. Године 1761. насли-као је доњу зону иконостаса у српској цркви Св. Николе у Сегедину, а 1766. иконостас у Суботици – Александрову. Неко време живео је у Но-вом Саду, али му се доцније губи траг. Није било познато чак ни место где је стекао сликарско образовање. Тек недавно су публиковани блоко-ви за цртање из Сликарске школе у Кијеву, коју је Поповић похађао 1751–1754. године. Ово откриће употпунило је не само биографију Јова-на Поповића већ и сазнања о педагошкој методи овог сликарског учи-лишта, где су, и поред источноправославне теолошке мисли, прихвата-ни западноевропски филозофски и уметнички назори. Тако су основна знања о цртежу, композицији и иконографији преузимана из западно-европских графичких публикација. Међу графичарима и издавачима чи-ји су бакрорези служили као предлошци Јовану Поповићу и читавој ге-нерацији ученика Сликарске школе у Кијеву налазе се и Calle Cornelis (1615–1678), један од гравера из познате антверпенске уметничке поро-дице; Melhiog Küssel (1626–1683), такође члан велике граверске фамили-је из Аугсбурга; Jeremias Wolff (1663–1724), бакрорезац и издавач из Аугсбурга; Johann Daniel Hertz (1693–1754), власник издавачке куће из Аугсбурга, који се и сам бавио бакрорезном графиком; J. Christoph Schmidhammer, гравер из Нирнберга, и други мајстори. А ту је била у употреби, као основни приручник, књига: *Nützliche Anweisung zur Zeih-nung, der Kunst Beflissenen Jugend zum Anfang Taglicher Übung vorge-legt*, познатог бакроресца Johann-a Christoph-a Weigel-a. После школо-вања у Кијеву и задржавања у непознатом месту, највероватније негде у Украјини, он је 1761. године стигао у Сегедин, где је са црквеном оп-штином склопио уговор за сликање иконостаса. Сликара се обавезао да ће насликати царске двери, јужне и северне двери, престоње иконе и празничне, а црквена општина да му за тај посао исплати неуобичајено мали хонорар у износу од 320 форинти. На висину хонорара утицало је свакако и то што сликар још није био познат у црквеним круговима Карловачке митрополије. Јован Поповић је у Сегедину показао да, у оквиру доста строге кијевске школе, даровит сликар може испољити свој начин изражавања. Нема сумње, располагао је поузданом сликар-ском техником и изразитим смислом за барокно-рокајни колорит. Зна-лазио је тонске вредности боје, а у сликању лица светитеља показао је смисао за моделацију. Посебну пажњу привлаче неуобичајено мале, го-тово минијатурне композиције *Великих празника*, насликане у округ-лим медаљонима.³⁴

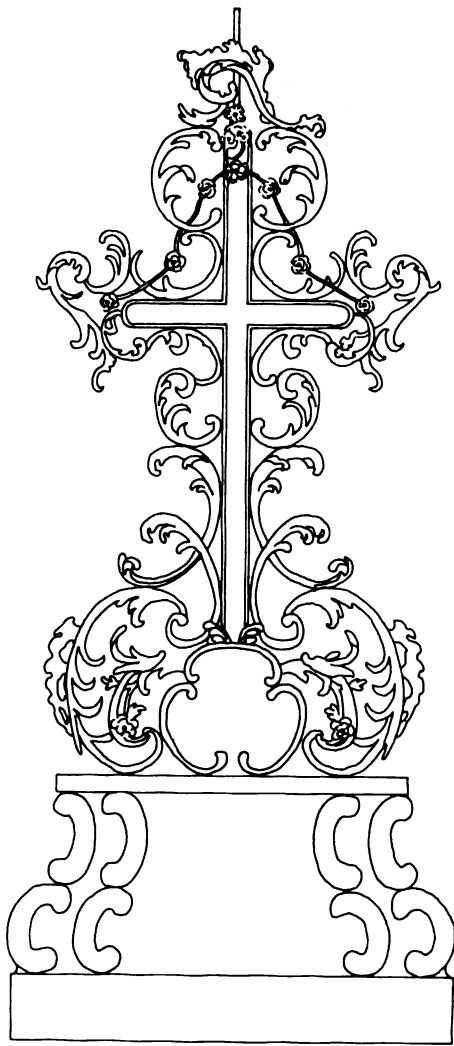
И новосадски сликар Васа Остојић (око 1720–1791) прихватио је ру-ско-украјинско схватање словенског барокног стила. После три велика иконостаса која је насликао у Срему, пошао је у Будимску епархију, где је сликао иконостасе у српским црквама у Будиму, манастиру Грабовцу и у Саборној цркви у Сентандреји. То су била три најважнија места српског црквеног и духовног живота, што само значи да је Остојић до-шао с најбољим препорукама из Сремске епархије. У фрушкогорском

33

О Теодору Симеоновићу „Грунтовићу“ в. поглавља у овој књизи: „Иконе мосхопољских зографа у Српском Ковину“ и „Сликарски уговори Теодора Симеонова „Грунтовића““.

34

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, 64–67.

Крст од кованог гвожђа.
Српска црква у Острогону.

манастиру Раковцу, где је 1762–1763. године насликао иконостас, истакао се као један од најдаровитијих међу српским сликарима тог времена. Већ идуће, 1764. године склопио је уговор за сликање иконостаса Саборне цркве у Будиму, „у доњој вароши Табану“. Уговором се обавезао да ће употребити квалитетне боје и прворазредно злато за украшавање сликане одеће на иконама и да ће му у послу помагати искусан сарадник. Овај репрезентативни иконостас изгорео је у великом пожару у Будиму још 1810. године. Уговор за сликање иконостаса цркве манастира Грабовца није познат, али се нови иконостас помиње у Грабовачком летопису, 1768. године. Иконостас је нестручно рестауриран у другој половини XIX века. Садашњи Остојићев иконостас у храму Успење Богородице у Сентандреји представља изузетну сликарску целину. Уз иконостас, с уобичајеним распоредом икона, у олтар ове цркве смештен је велики балдахин са шеснаест композиција циклуса *Via crucis*. За ове слике, као и за композиције *Великих празника*, Остојић се помогао западноевропским графичким предлошцима.³⁵

Стефан Тенецки (око 1715–1795) стекао је ликовно образовање у Кијеву, где је прихватио стил словенског барока и упознао богате збирке западноевропске графике. После школовања вратио се у Угарску и у Банату постао дворски сликар арадског епископа Синесија Живановића. Ту је стекао клијентелу, претежно из црквених кругова, па је за неколико година насликао низ иконостаса у српским и румунским црквама. На позив будимског епископа Дионисија Новаковића, сликао је иконостас српске цркве Св. Георгија у Пешти. Сада од овог иконостаса постоје само иконе *Св. апостола Петра и Павла*, које се чувају у Сентандреји. Уметнички су успелије две композиције Тенецког у цркви Св. Николе у Сегедину. Обе понављају исту тему – крунисање Богородице – од којих је прва сигнирана: „Иконописац Стефан Тенецки“, док је друга насликана као њена реплика. На овој композицији класичне иконографске схеме испољен је смисао за индивидуализацију светитељских ликова и искуство вештог и инспирисаног сликара колориста. Треба истаћи и рафиновану сликарску технику, развијен смисао за моделацију и лазурно сенчење. Ово је, нема сумње, последица његовог бављења портретним сликарством.³⁶

Павел Ђурковић (1772–1830) родом је из Баје, где је код домаћих сликара стекао основне појмове о иконопису. Тек касније отишао је у Беч на усавршавање, али се његово име не налази на списку ђака Бечке уметничке академије па се сматра да је учио у атељеу неког сликара. После повратка из Беча настанио се у Баји. Сликао је портрете, а 1801. године добио је и већи сликарски посао. Православна црквена општина у Дунафелдвару ангажовала га је за сликање иконостаса нове цркве. Ту је Ђурковић показао своје опредељење за класицистички стил, што се понајпре огледа у колориту, али и у цртежу. Са таквом концепцијом, доследно спроведеном и стилски јасном, он је насликао први српски класицистички иконостас.³⁷

Сликарску радионицу држао је у Будиму Михаило Живковић (1776–око 1825), полазник Академије ликовних уметности у Бечу. После сликања славских икона за поједине породице у Будиму и околини, Живковић је 1802. године почео да ради на иконостасу Благовештенске цркве у Сентандреји, који је с успехом завршио 1804. године. Престоне иконе *Христа* и *Богородице*, царске и бочне двери сликао је у стандардном маниру, држећи се захтева наручилаца. Али, ликови апостола у медаљонима лево и десно од велике композиције *Крунисање Богородице* показују да се отргао од уобичајених схема. Апостоли су приказани у спонтаним положајима и живим покретима, што је излазило из оновремених типичних решења укочених стојећих ликова. У малим композицијама *Извор живота* и *Христос и Самарјанка*, смештеним у сокл иконостаса, испољио је неусиљену оданост колориту рокајних сликара. После дуже паузе, кад је сликао појединачне иконе и портрете, Живковић је 1815. насликао велик иконостас православне цркве у месту Балашађармат.

Био је то успео покушај да се приближи маниру неокласицизма. Живковићеви иконостаси у Сентандреји и Балашађармату стоје тако као изузетни споменици на прелазу векова и стилова. Потпунији доживљај о његовом сликарству могућ је сада у Благовештенској цркви у Сентандреји, где су постављене и иконе са растављеног иконостаса у Балашађармату.³⁸

И Арса Теодоровић (1767–1826) завршио је Академију ликовних уметности у Бечу. У току студија био је у прилици да у престоници уочи последње одсјаје аустријског рококоа, али и да стекне сликарско образовање у знаку неокласицизма. После школовања населио се у Новом Саду, где је држао развијену сликарску радионицу са ученицима и убрзо стекао завидан друштвени и уметнички углед. Овај плодан сликар религиозних композиција и портрета насликао је преко двадесет и пет иконостаса, међу којима и два у Будимској епархији; за цркву Св. Николе у Баји 1793. и за Саборну цркву у Будиму, 1820. године; први на самом почетку сликарског деловања, а други при самом крају. Тај хронолошки распон био је видно испољен и у ликовном, стилском погледу, као и у сликарству Михаила Живковића. На бајском иконостасу „Барокна традиција долази до изражаја у егзалтираним покретима на појединим празничким иконама, као и на иконама апостола, који су дати као проповедници, у тренутку патетичног гестикулирања“, а своју „везаност за барок Теодоровић је посведочио и наглашеним колоритом који је у Баји досегао своју највећу пуноћу и звучност.“³⁹ Готово да би се могло говорити и о утицају који је на Теодоровића произвело сликарство Franz-a Anton-a Maulpertsch-a, који је много сликао у Угарској. Теодоровићев пламтећи колорит није само у служби декоративности композиције већ је пре свега израз ликовно стваралачких побуда. То показују и његови широки замаси кичице, којима су насликане узвитлане драперије ликова на престоним иконама, што одговара духу барока-рококоа. Нема сумње, у том расположењу најуспелије су насликане композиције *Великих празника*. Изразит смисао за композиције великог формата показао је на зидној слици *Света Тројица и јеванђелисти*, у *al secco*-техници на своду испред иконостаса. Године 1818. Теодоровић је склопио уговор са „Српском православном општином престоног града Будима, предграђа Табана“ за сликање новог иконостаса. Уговором је, с обзиром на висину цркве, предвиђен најразвијенији тип иконостаса, са укупно 68 икона различитих формата, од којих су престоне високе чак 194 сантиметра.⁴⁰ Сликар је, осим иконостаса, насликао на своду доле монументалну зидну композицију *Девет анђеоских чинов*, са ликом Бога Оца у средишњој и четири јеванђелиста у угловима и три композиције на зиду олтара. Иконостас углавном задржава утврђен распоред икона, осим што су у линети, око крста *Христовог распећа*, смештена два полукружна фриза: дванаест икона пророка и дванаест композиција из циклуса *Страдања Христова*. На икони *Богородица са Христом*, са Богородичног престола, чита се сигнатура: „Насликао Арсениј Теодоровић, живописац и грађанин новосадскиј, 1820.“ У најбоље сликане делове ове импозантне целине спадају празничне иконе и лица престоних икона. Ликови св. Јована и св. Николе схваћени су портретски, а настали су, нема сумње, по моделима. Пажњу привлачи начин моделовања ових класицистички сведених икона-портрета. Али, треба приметити да је и овде, задовољивши се сликањем портрета, презапослени мајстор препустио сликање осталих делова фигуре својим сарадницима. Тако се на истим иконама налазе два сликарска рукописа, један рафинован, мајсторски, а други конвенционалан, ликовно незрео. Иконе у линети сликали су сарадници. (После рушења српске цркве у будимском Табану, Теодоровићев иконостас није уништен, али је расклопљен и сада се налази у Сентандреји). Пажњи се намеће и Теодоровићево портретно сликарство, бар оно везано за боравак у Будиму. У његовом богатом сликарском опусу знатно су боље сликани портрети него религиозне композиције. Очигледно, претпан обавезама према црквама, стизао је само повремено да слика пор-

35

О. Микић–Л. Шелмић, *Мајстори прелазног периода српског сликарства XVIII века*, Н. Сад 1981, 45–6.

36

Исто, 72–78.

37

Н. Кусовац, *Павел Ђурковић као иконописац*, Опово 1972, 15–24.

38

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, 73–78

39

Д. Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 75.

40

Л. Шелмић–О. Микић, *Дело Арсенија Теодоровића (1767–1826)*, Н. Сад 1978.

Царске двери српске цркве у Сегедину.

трете, али то је чинио на узоран начин портретиста по надахнућу. Осим мајсторске моделације, рафинованог тонског третмана, њега је занимала и психолошка експозиција портретисаних ликова. Неколико пута је сликао писца Доситеја Обрадовића, а један портрет се налази у збирци Српске православне епископије у Сентандреји. У истој збирци је и портрет будимског епископа Стефана Стратимировића, потоњег митрополита. Теодоровић је поклатио Nemzeti muzeum-у у Будимпешти и успео лик Доситеја Обрадовића, израђен у техници лавираног цртежа. У истом музеју чува се и бакрорезни портрет Јована Јовановића, епископа бачког, који је израђен по Теодоровићевом цртежу. У току боравка у Будиму портретисао је виђеније српске грађане. Из тог периода су портрети свештеника Јована Витковића, његове жене Алке и угледног будимског трговца Гаврила Бозитовца, једног од оснивача Матице српске.

*

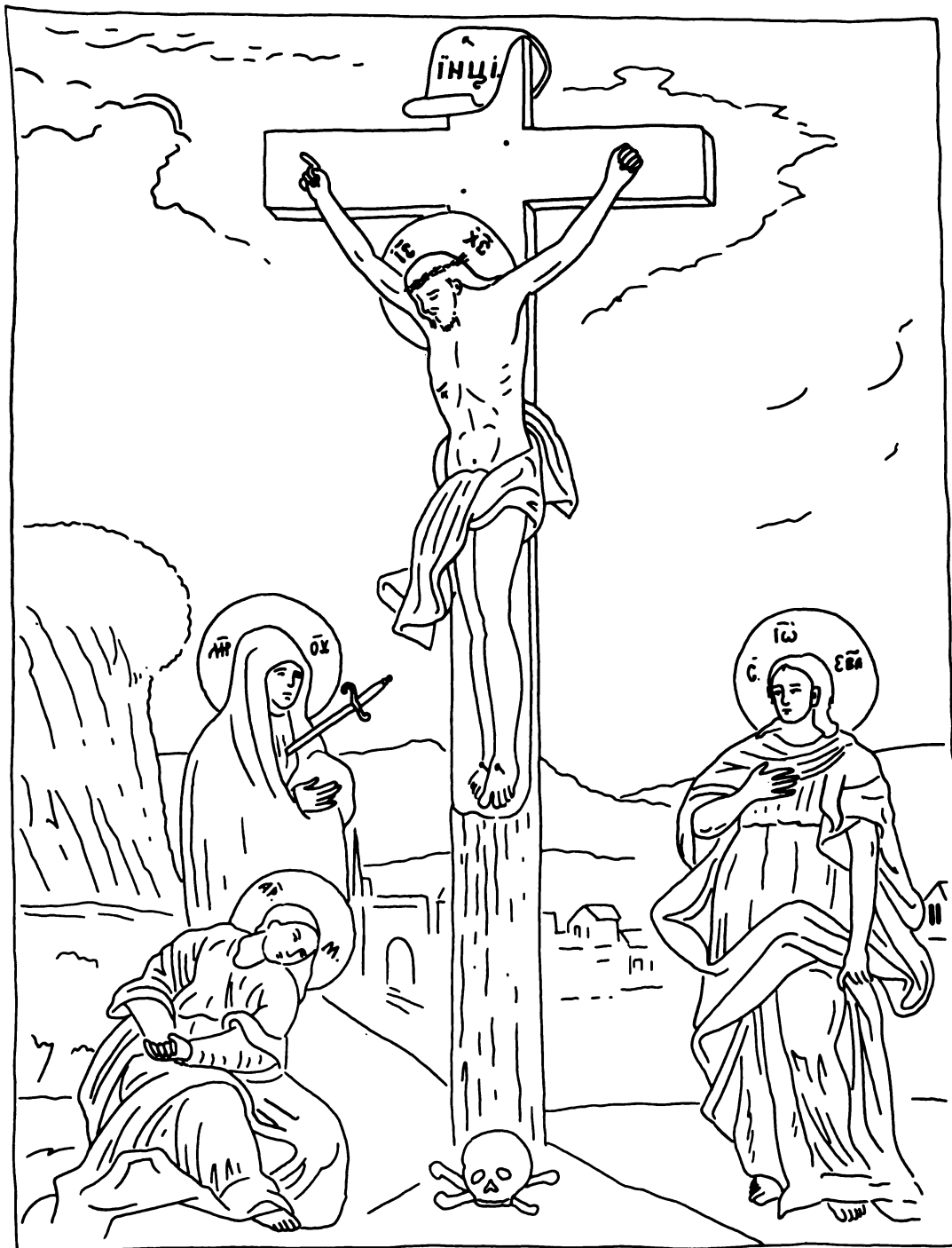
Крајем XVIII и у првим деценијама наредног века живо је испољена ктиторска ревност Грко-Цинцара. Било је то време архијерејства Дионисија Поповића – Папајанусиса, који је као будимски епископ давао запажен подстицај за градњу цркава и њихову сакралну, уметничку опрему и украшавање.

У појединим градовима и мањим варошима Грко-Цинцари су били привредно оснажени захваљујући својим трговачким компанијама које су успешно повезивале вароши на југу – Солун, Козане, Шатисте, Клисуру, Мосхопоље и друга места њиховог завичаја – са Будимом, Пештом, Бечом и осталим варошима у којима су развили трговину.⁴¹ На врхунцу брзо стеченог богатства, њихова национална осећања била су све израженија, а често су се испољавала и у сукобима са Србима, са којима су делили добре и лоше последице живота после сеоба. У овој етничкој групи у којој је било Грка, али знатно више Цинцара – Аромуна (Македоно-Влаха), који су се грецизирали и говорили искључиво грчки, био је развијен смисао не само за трговину већ и за црквену уметност, неговање култова солунских и уопште јужњачких светитеља и штедро чување успомена на покојнике. У појединим варошима градили су цркве заједно са Србима, а негде су се издвајали и образовали посебне црквене општине. У заједничким општинама литургија је служена на српском и грчком, наизменично, а било је случајева да је само јеванђеље читано на грчком.

Грко-Цинцари су настојали да обезбеде „грчке“ иконе и иконостасе. Разумљиво, посреди су биле само иконе које имају натписе на грчком. У суштини, те су цркве припадале Будимској епархији, а разлучивање уметничких и примењеноуметничких сакралних предмета по припадности српској или грчко-цинцарској култури могло би довести до једностраних тумачења, као у случају иконостаса цркве Силазак св. Духа у Дунафелдвару или Благовештенске цркве у Сентандреји. Ктитори прве цркве, подигнуте 1787. године, били су претежно Грко-Цинцари, а иконостас је насликао српски сликар Павел Ђурковић 1801. године, који је исписао, по захтеву наручилаца, натписе на грчком, а сигнатуру на свом матерњем језику. Друга црква, Благовештенска, називана је и „Грчка црква“, али је тешко објаснити да ли због тога што су у њу долазили сентандрејски трговци, а трговце је наш народ називао Грцима, или због надгробне плоче исписане на грчком и стављене поред јужног портала цркве. Једно је извесно: ову цркву су градили Срби, а иконостас је сликао Михаило Живковић, из Будима.

Ктиторство Грко-Цинцара дошло је до пуног израза приликом градње и украшавања цркава у Мишколцу, Јегри, Ђуру, Вашархељу. А издвојено стоји грчка православна црква Успење Богородице у Пешти, подигнута напорима грчке пештанске црквене општине крајем XVIII века, за коју је Никола Јанковић израдио монументалан дуборезбарени иконостас, док је иконе насликао Бечлија Антон Кухлмајстер. Своје

Распеће Христово. Богородица са мачем у срцу. Према икони у српској цркви у Сегедину.

цркве подигле су и самосталне грчке црквене општине у Токају, Ђенђешу, Сентешу, Великој Кањижи и још неким мањим местима.⁴²

Почетком XIX века већ је јењавала грађевинска и стилска делатност Срба и осталих православних у овим крајевима. Треба још поменути иконостас српске цркве Рођење Богородице у селу Батањи, који је 1820. године сликао Сава Петровић (1788–1861), иконописац и портретист из Темишвара. Од средине XIX века за скромне сеоске цркве радили су мали мајстори, сликари-занатлије. Такав је био Јаков Недић из Барање, који је насликао иконостасе у Борјаду и Мајшу. Иконостас у Мађарбоји сликао је Илија Димитријевић из Србије, а у Мађарчанаду Ђока Путник из Баната. Једва познати и непознати путујући иконописци обављају мање послове, сликају појединачне „иконе за целивање“, рипиде, црквене заставе и понеку зидну композицију. Само је од знатних ликовних вредности иконостас пештанске српске цркве Св. Георгија, у којој је иконе за нову олтарску преграду сликао 1857. године Карољ Стерио, пореклом Грк. Нешто касније, у другој половини XIX века, почеле су и невесте рестаурације појединих иконостаса. По жељи црквених општина,

иконе су „освежаване“ – делимично или потпуно прсликане. Овакви премази уочавају се на иконостасима Васе Остојића у Саборној цркви у Сентандреји и у манастиру Грабовцу, као и на иконостасу Јована Поповића у Сегедину.

*

Деветнаести век је у животу Срба Будимске епархије обележен снажним линијом у сваком погледу, јер се њихово бројно стање у варошима, па и у селима, постепено, али стално смањивало. И тада, кад је већ почела да замире српска црквена уметност и култура, дошло је до привременог успона српске грађанске културе и просвете. У те светле датуме, чији зраци на оном простору нису могли дуго сијати, треба уврстити: оснивање препарандије у Сентандреји, оснивање Матице српске у Пешти, штампање њеног „Летописа“ и већег броја српских књига у „Штампарији Краљевског свеучилишта Пештанског“. У то доба онде су дуже или краће боравили и радили Михаило Витковић, Милован Видаковић, Сима Милутиновић Сарајлија, Вук Караџић, Јован Пачић, Теодор Павловић, Павле Стаматовић, Јосиф Миловук, Урош Несторовић и други српски списатељи и културни посленици. Најзад, ту је био и најзаслужнији за описе народног духа у годинама посустајања – славни Сентандрејац Јаша Игњатовић.

У другој половини XIX века почињу истраживања српске прошлости у Будимској епархији, о чему је историографски писао Дејан Медаковић, док се у новије време српском ликовном културом баве и мађарски истраживачи.⁴³ У та испитивања, која трају, сврстава се и ова књига.

I Христофор Жефаровић, Плаштаница српске цркве Св. Георгија у Пешти, око 1750.

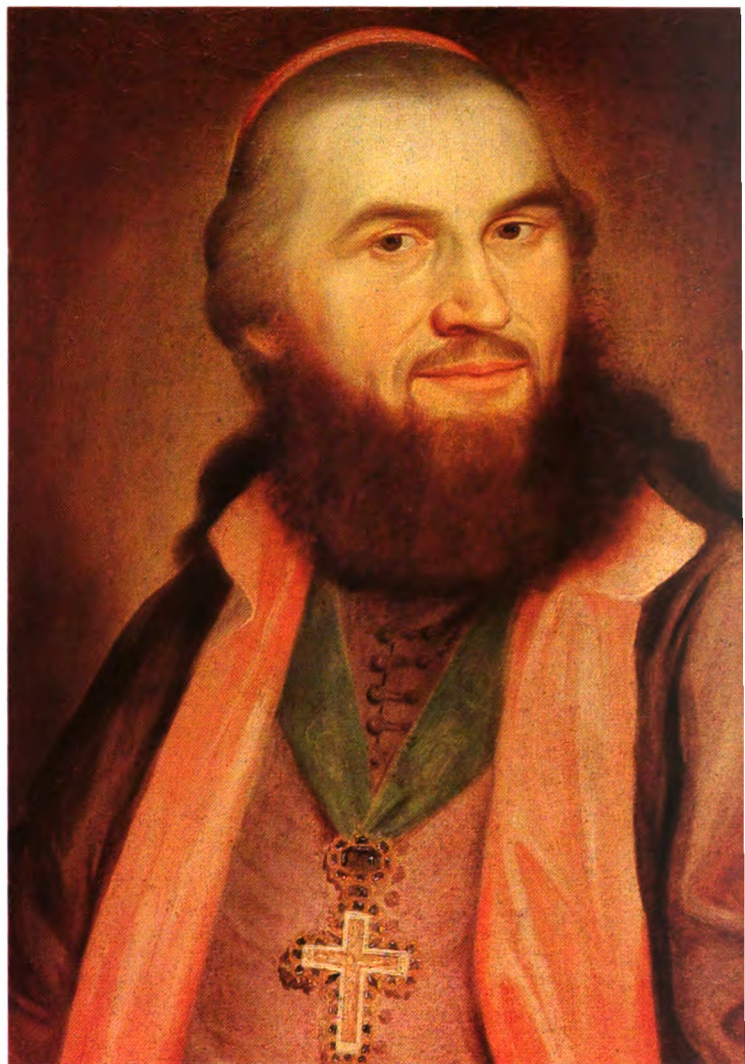
II Јован Поповић, *Дионисије Новаковић*,
будимски епископ 1749—1767. (Портретисан око 1760)

III Непознат сликар, *Василије Димитријевић*,
будимски епископ 1729—1748. (Портретисан око 1740)

IV Василије Остојић, Софроније Кириловић,
будимски епископ 1774—1781. (Портретисан око 1775)

V Арсеније Теодоровић Сѣефан Сѣраѣимировић,
будимски епископ 1786—1790. (Портретисан око 1788)

→
VI F. Schwing, Плаѣон Аѣанацковић,
будимски епископ 1839—1851. (Портретисан 1832)

VII Парусија манастира Српског Ковина, рукопис 1711.
Град Будим. Митрополит Вићентије Поповић-Хаѣилавић

Свѣтъ Тѣмъ, А. ѿ. А. МѢ: МЯ: КИ

ВѢСТЕ Г. Ш. О. М. М. А.

М Н Т Р О П О Л И Т Ъ

Б го сплаетаго Града Б уднича Н проги :

ВѢЩАЩА ЛН, МОАСТИРА КОВИНА :
ХРАМЪ ОУСКЕНІА ПРЖЕПЫЕ КЛТЦН
НАШЕ С БЦН И ПРНО ДЪИ МАРИИ :

П О М Е Н И Т Ъ И Д У Ш Е
О Д Ѣ Ж И В И В Ъ Л О М О
С И Ж Е Н Т І А А Р Х І Е Р Е А :

Р А Б Ѣ С В О И П Р И Л О Ж Н И К О :
Б Л Ш Н А :
У Д Ѣ О У С А К Ш И :
А Р Е Н І А П А З І А Р К А :
Н И К О Д И М А І Е Р М О Н А
Р А Б Ѣ Б Ж І Е М Н И Х :
П Е Т Р А , С Е М Х

22
31
80

МША ОУТОВА П. А. МАША

И ВЪ СЕХЪ МАШИГО АЦА КЕМАСТА

АЖИ СЫ. НАМАЖИ ВЕРНИ, СТУДИ.

ГЛАСЪ, А. ПСЪ: И БНЫ ЧИНО:

ГО ГЛАСНЫ СЛОВЕСЪ СЪТРИСАДЕЛНА.

И ВЕЛИКАГО НАСТАВНИКА МИРОВИ.

А ОИНО ВЪ СПОН МЛЕЩЕСЕ. АЖИКО

ВСЕ МЪДРЕ БЛГОВЪСТНИЧЕ ХЪВЪ.

НЕПРЪСТАИ ТОМУ ОНА МЛЕЩЕ:

СЪТРИСНИКЪ БЫЛЪ ЕСИ СЪСЪДЪ И СЪРА

ИНОМУ. НЕЗНИ ШЕДЕТСКУЕ МНОГИЕ

ПОВИСЫ ОУЪ ПОКАЗАМЪ ЕСИ. О

ТОГОЕ НАВНИКЪ БЖТВНОЕ БЛГОВЪ

СТІЕ НАПИСАМЪ ЕСИ. ИМЪКЕ ВЪСЕЛЕН

НИЮ ВЪСЪ ПРОСВЪТРИ. АЖИКО ВСЕ ВЪКЕ

НИЕ ХЪВЪ АМЕ: И СЪХЪШЕЕ И ИСТАВ

ШЕЕ АШЕ ПРЪВЪСТІЮ. ОУМАСТИ ЕСИ

А.

И ПОТНТАЕ ПОВИГЫ ВОИЕ. ВЪСЕБЛЖЕ
НЕ ШЧЕ ТРЕМЪРЕ ТРИГОРІ

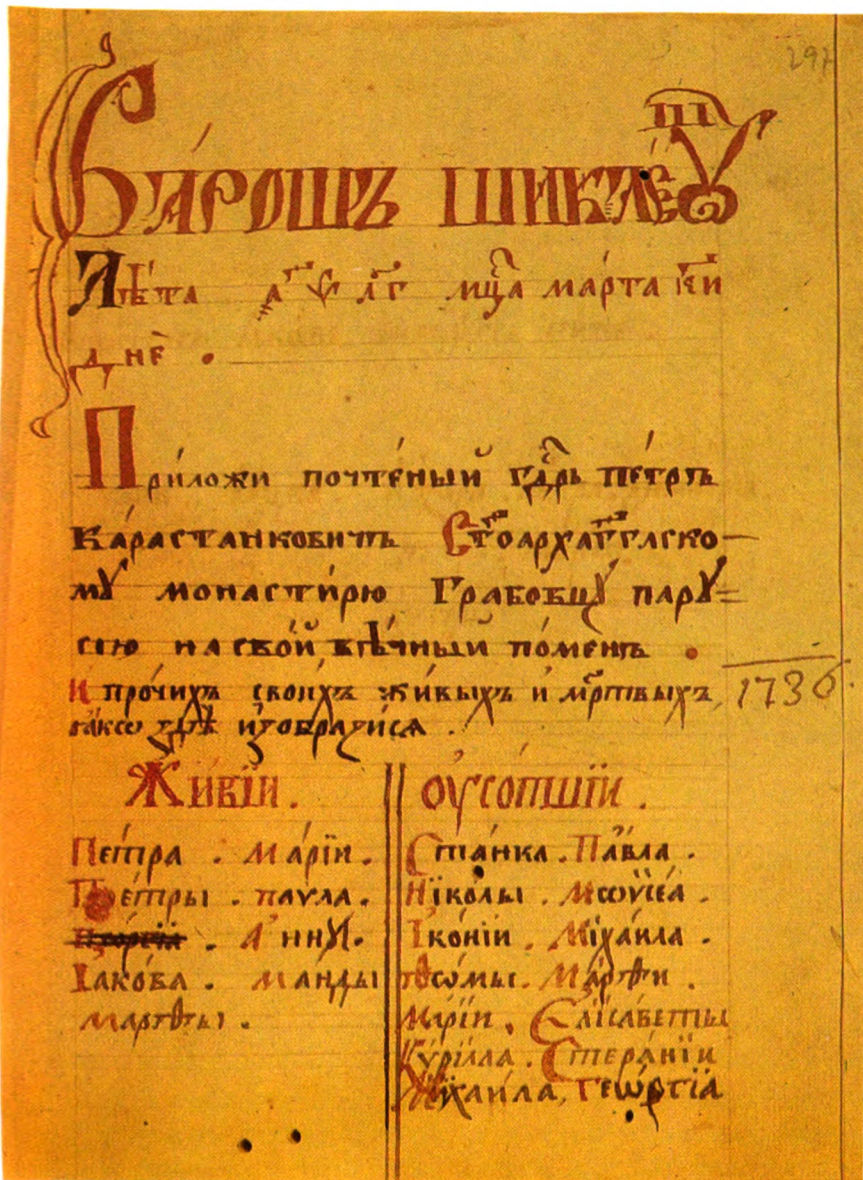

ІСА.
КЪ ВЪННЕ,
ИЛИ БОГО. ВЪ
ЦРКОВЪ ТРЕ
СТЫЕ БЛЩЕ
НАШЕ БЩЕ.
ПРАЗНИ ПРАЗ
ДЪШЕНІЕ РЫБЪ

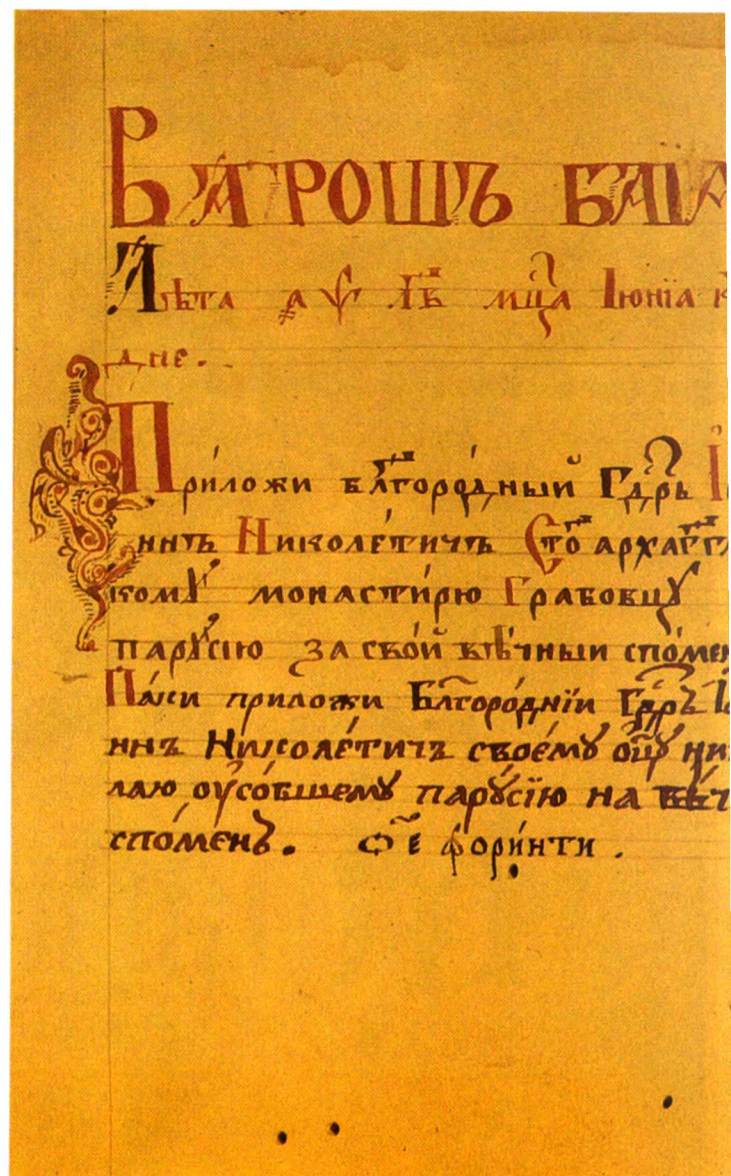
ИЗЪ БЛТОВОЛНЕНІА БЖІА ПРЪСВ
ЖЕНІЕ. И ЧЛІАКА СТЕНІА ПРЪ
ПОВЪДАНІЕ. ВЪ ЦРКОВИ БЖІЕН И
СНО ДВІ ИВЛІАЕТСЕ, ИХА ВЪСЪ
БЛТОВЪСТІВЪЕ. ТОН, И МЫИ
ВЕЛТАСНО ВЪРАТІЕМЪ.
РАШЕ СЪМОТІРЕНІА
ЖИЖИ ТЕЛКА ИСТІАНЕНІЕ.
КЪ, ГЛАСЪ Д. ПО:

ПРЪСТАДА ЦРКОВИ СПОВА. МНИГОУ
НЫ ТРІПОТЪ И ДВІ. СЦІЕННОЕ СІЕРО
ВНЩЕ СЛАВЫ БЖІЕ. ДНЪ ВЪ ВЪДІСЕ ВЪРА

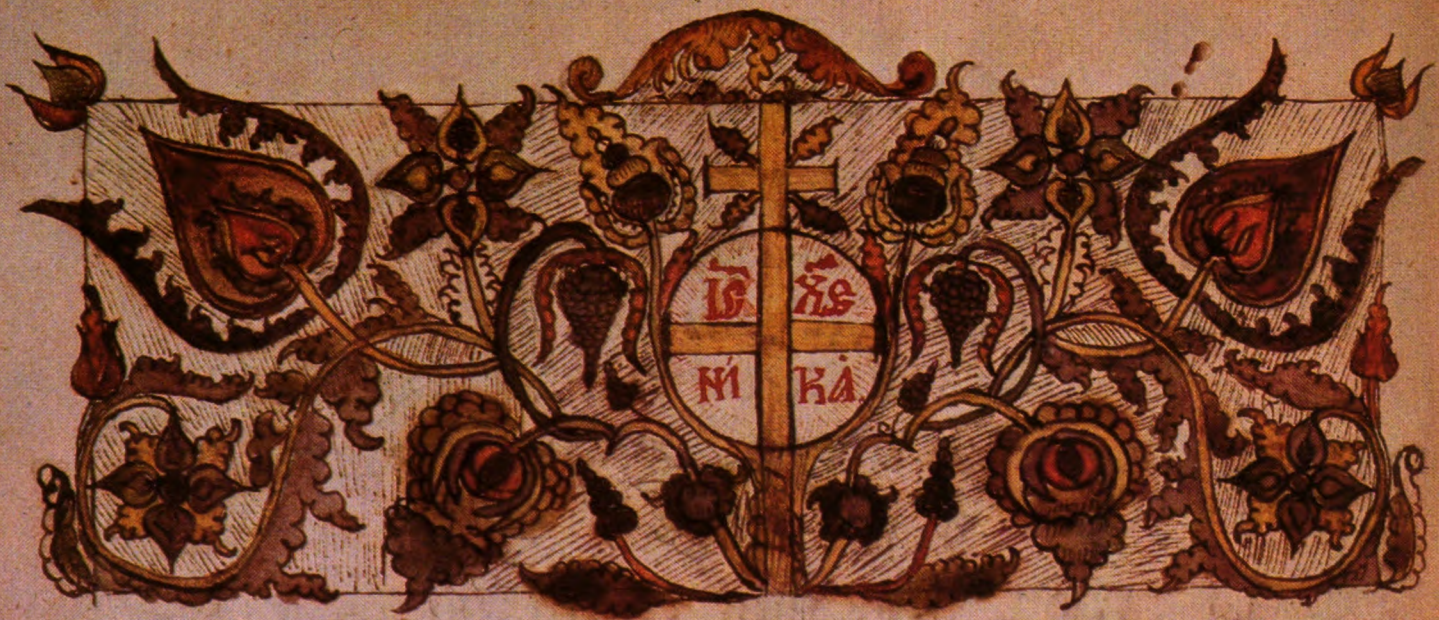

XIII Парусија манастира Грабовца – од 1730.
Варош Шиклеуш

XIV Парусија манастира Грабовца – од 1730.
Варош Баја

МОЛИТВЫ, ПЯЕСЮ СЕ-
мищѣ, твореніе Статсѣ Сѣдѣ нашето Кирри-
м, Мниха Творскаго

МѢТЛА Б НЕДЕЛЮ ПО ОУТРЕНИ.

МѢТЛА ТѢБѢ ЦИ БЖЕ МОИ. БИКСО СПОДОБИ МѢ
БСИ ВІДѢТИ ДНЬ ПРЕСЛАВНАГО ВОСКРЕСЕНІА БО-
ЕГО. БО НЬЖЕ СВОБОДИТЬ БСИ СУЩА ВО АДѢ
СВАЗАННА ДШЫ ПРАВЕДНЫХЪ. ТОА СВОБОДЫ
БЛІКО И АЗЪ ЖЕЛАЮ: ДА РАЗРЕШИШИ МѢ СВА-
ЗАНА СУЩА МНОТИМИ ТРѢХИ: И ДА ВОЗСІАЕТЪ
сѣтъ

СРПСКА ВАРОШ „ТАБАН“ НА ГРАВИРАМА БУДИМА

На будимској страни, у долини између јужног брега Свети Гелерт, на чијој је купи некад подигнуто усамљено утврђење, и северног, на чијем се темену развио моћан град са катедралом, краљевском палатом и другим већим јавним зградама и лепим господским кућама, склупчало се било мало насеље, нека врста подграђа у које су Срби од давнина пристизали и онде се насељавали. Најпре су се, како угарски извори казују, тамо задржавали Срби дунавски шајкаши – Rascianis Nazadistis – које је призивао угарски краљ Матија и насељавао у Српски Ковин, Будим, Острогон, Коморан и Ђур.¹ Доцније, за дуге турске владавине Угарском, остало је пуно историјских вести о Србима који су у вароши на горњем Дунаву пристизали у још већем броју и остајали у подграђима, у својим махалама, најчешће као мартолози, трговци, занатлије, а међу њима је било и духовника из манастира са Балкана². Од четврте и пете деценије XVII века овде је било седиште Будимске епархије, у саставу обновљене Пећке патријаршије, духовно средиште Срба настањених у овим, најсевернијим, областима раних сеоба.³

За време велике сеобе 1690. године, Срби су баш будимску обалу многољудно населили. У наредном XVIII столећу овде је већ уобличена живописна насебина са кривудаџим сокацима под брегом и на Дунаву, али и са православном саборном црквом, која је надвисила барокне куће трговаца и надалеко познатих мајстора. Била је то Српска варош – Табан. Положај и изглед те вароши приказан је на свим гравирама Будима, најчешће са натписом, „Raitzen Stadt – Ráczváros“.

Због свог особеног геополитичког положаја, на разделници где су се путници, посланици, путописци и радозналци из средње Европе спуштали Дунавом ка југоистоку, Будим је често био описиван, али и приказиван на гравирама, које су се још од XVI века појављивале у разним западноевропским књигама и колекцијама. Карактеристичне ведуте овог града приказане са све четири стране, са натписом OFFEN – BUDA, биле су веома тражене и због тога често умножаване, особито после ратних најезди и опсада. Цртали су их разни уметници, али и вештији самоуци, да би потом гравери преносили цртеже на бакарне плоче, а касније на камене и челичне, при чему су их допуњавали и дотеривали по свом графичком осећању. Те интервенције графичара најчешће су се испољавале само у детаљима који су уношени ради освежења и допадљивости иначе доста строгог цртежа градске силуете. Разумљиво, на оним старијим гравирама има извесних непрецизности у приказу архитектонског склопа будимског града и подграђа, као и недоследности у приказу перспективног изгледа. А многобројне графичке композиције из ратне историје Будима и Пеште с краја XVI, и с краја XVII века, са приказом распореда трупа, појединих фаза битке, сукоба коњице и пешадије и артиљеријског бомбардовања, настале су по скицама и описима очевидаца ових драматичних збивања, али и по цртежима војних топографа и инжењера. Млађе ведуте, литографије и челикорезе из XIX века одликује изузетна цртачка прецизност. На тим графикама постигнути су реалистички изгледи појединих архитектонских објеката и града као целине, што се, разумљиво, односи и на приказе Српске вароши.

На графичким ведутама Будима утиснута је жива ликовна хроника, садржајна, изворна и сликовита. Сугестивним графичким рукописом описан је на овим листовима развитак Будима и Пеште са подграђима. На тој графичкој хроници могу се сагледати ратне, привредне и културне мене и догађаји. Ту је трајно уцртан ишчезли свет, а заостављена

1 J. Szentklárai, *A Dunai hajóhadak története*, Budapest 1886; Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша*, Гласник СУД, књ. 67 (Београд 1887), I – LXXXIX.

2

Д. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина I, Нови Сад 1939, 231–239; Д. Давидов, *Срби у Коморану у XVI и XVII веку*, *Balkanica XII* (Београд 1981), 59–86.

3

Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Н. Сад 1939, 396.

прошлост показује своје неизмењено лице. – Листови се смењују као хронолошки калеидоскоп и показују историјске слојеве: позноготски угарски град Беле IV и Матије Корвина; битке и пад Будима под Турке; варош левантско-исламског лика са џамијама и амамима; узалудне опсаде и даље трајање турског господарства; одсудну битку и ослобођење; велике и брзе промене у току којих је будимско брдо, готово напречац, одбацило сва турска обличја и на коме се, за кратко време, развио западноевропски град са палатама и црквама.

Гравире Будима и Пеште, радови аустријских, немачких, италијанских, француских и низоземских мајстора, у едицијама познатих европских издавача, израђене у неколико стотина посебних мотива, умножаване су у хиљадама листова.⁴ Оне представљају незаобилазна и изузетно важна историјско-уметничка сведочанства. На њима је, поред осталог, упечатљиво приказано некадашње постојање Срба у будимском Табану. То су, на жалост, сада само успомене на заувек несталу варош, која као да је потонула у Дунав или ишчезла у облацима изнад будимских брегова. Јер, треба одмах рећи, будимски Табан више не постоји. Урбанистичком регулацијом овог дела града, тридесетих година овог века, с лица земље је уклоњена Српска варош, а монументална српска црква, подигнута 1742. године, веома је оштећена бомбардовањем 1944. и срушена неколико година касније.⁵ На овом историјском месту сада је зелена површина, а витак лук надвожњака који спаја мост краљице Ержебет са Будимом прелази баш преко места на којем се некада налазила српска православна Саборна црква. У земљи су остаци њеног темеља, а у темељу бакарна плоча о почетку градње, узидана 1. маја 1742. године.

Табан и српска црква постоје само у старим књигама, архивској грађи – и на овим гравирима. У историјском памћењу. А то памћење ове успомене на хартији уверљиво и трајно обезбеђују. – Због тога су и предмет овог разгледања.

Гравире Будима до ослобођења од Турака (1686)

Од изузетног историјског значаја је изглед будимског града на дрворезној гравирани неубичајено великих димензија, рад Едварда Шона (E. Schön), нирнбершког сликара и цртача, посвећеној великој опсади и паду Будима у турске руке, са карактеристичном инскрипцијом: „Ein ware Con trafactur oder verzeychnus der Koniglichen Stat Ofen in Ungarn ir Belagerung sampt dem ungluckhafftigen Scharmuetzel des plutarstigen Tuercken mit dem Konicklichen heerlager im September des 1541. jars.“⁶ Стари утврђени град готске архитектуре приказан је на овој ведути са западне стране, у току битке. Самом урбанистичко-архитектонском изгледу будимског града тешко је утврдити степен аутентичности, односно произвољности, али је превладало мишљење да је основна схема веродостојна. Ова графика је била веома популарна средином и у другој половини XVI века, свакако због актуелних политичко-војних збивања, пада Будима и опсаде Беча, али је била позната и у западноевропским граверским радионицама, где је узимана као предложак за касније ведуте Будима.

У првој великој европској графичкој едицији CIVITATES ORBIS TERRARUM, из 1572. године, налази се гавира Будима, а композиција је највероватније позајмљена са дрвореза Едварда Шона.⁷ Град је тада био већ тридесет година у турским рукама, као седиште Будимског пашалука, и из године у годину примао је изглед оријенталне вароши, што на овој гравирани није представљено. Аутор бакрореза, по свему судећи, није видео будимски град, али је импозантна колекција, која је до 1617. године издата у шест томова, са 363 ведуте, дала овој графици Будима велику популарност. На месту будућег Табана веродостојно је нацртан велики поток и неколико кућица испод брега – зачетак будућег варошког насеља.

Крајем XVI и почетком XVII века Будим је поново ушао у жижу интересовања европског политичког јавног мишљења, што је, поред осталог, стварало и повољне услове за појаву нових бакрореза с изгледом овог града. Гравире умножаване у већим тиражима још су више подстицале радозналост образованије публике за град тако близак западној Европи, а тако духовно удаљен и стран, јер му је турска владавина дала свој архитектонски и духовни лик. Занимање за Будим порасло је преважно због оних опсада у којима је царска војска уз помоћ дунавских шајкаша из Коморана, међу којима је било и српских ратника, покушала да истера турску посаду и да ослободи град. Плима надања да ће Турци бити овде поражени расла је из дана у дан, особито кад су били потиснути из једног дела горње вароши. Опасна офанзива царске војске потом је јењавала, а нове турске трупе са великим везиром Ахметом на челу повратиле су изгубљено и доспеле поново под Коморан, где је 1605. године на дунавским шајкама склопљен мир.⁸ Тих година објављена је у Каселу импозантна *Ungarische Chronica*, у којој је бакрорез Будима с натписом OFFEN. В., изразите аутентичности и графичке прецизности, рад писца хронике и бакроресца Вилхелма Дилиха (W. Dillich), који је очито ову ведуту нацртао по природи коју годину раније. На будимском брду, са западне стране, приказан је град у којем се истичу витке вертикале новоподигнутих минарета, али и старих готских цркава, док се на другој страни Дунава, у тврђави готово квадратне основе, назиру сличне пештанске грађевине. Пажњу, међутим, привлачи удолица испод брега Свети Гелерт, где је графичар приказао подграђе, које се први пут јавља, са две топографске ознаке: „Die underste Vorstadt“ и „Warme bader“.⁹ Из овог насеља, око старих купки, развила се варош, коју су Турци назвали Табахана – будимски Табан.

У књизи *Ungarische Chronika* налази се још једна ведута Будима, рад Вилхелма Дилиха, нацртана са северне стране са приказом подграђа испод брда које су Турци називали Гергелез. Топоним Табан се још не јавља на бакрорезима из овог периода, али је Дилих међу првима означио ово насеље као „топла купатила“, што су и остали бакроресци прихватили.¹⁰ Та одредница је разумљива будући да су баш у то доба старе будимске топле лековите купке биле обнављане и добијале архитектонски облик турских амама. Такве су их путописци са запада угледали. Када су их изградили по свом азијском типу, Турци су их назвали: Дебакхане илицаси¹¹, а другу, у непосредној близини: „Јесил дерекли илица“, али немачки гравери су их поједностављено означавали као „Warme Bader“.

Дилихова је и гавира невеликих димензија „Mahsstab zu diesem abriß der stadt Ofen sampt den Lagern. Ao. 1602“, у књизи *Kurtze Beschreibung und eigentliche Abrisse dero Lander und Festungen, so der Turcke biss dahero in Europa, besonders aber in Ungern... mit krieg angefochten... sampt der Ungarischen Chronica... објављеној у Каселу 1609. године. Панорама Будима и Пеште сагледана је из горње, „птичије“ перспективе, а на табанском подграђу су две ознаке: „Dieses orts pflegt die schiffbruck zu sein“ и „Die undere vorstadt, in deren warme bahde“¹². У то поратно доба јавља се читав низ бакрорезаца, који користећи разне предлошке, а свакако и нове изворне цртачке податке, с успехом приказују град, опсаду и бојеве. Може се наслутити да су неки цртачи били на прилазима Будима.*

Опсада Будима из 1598. године мотив је гравире нирнбершког мајстора Јохана Сибмахера (J. Sibmacher) објављене у чувеном делу Јеронима Ортелиуса (Hieronymus Ortelius: *CHRONOLOGIA oder historische beschreibung... штампаном у Нирнбергу 1602. године, у издавачкој кући Валентина Фурмана (V. Fuhrmann)*,¹³ Нема сумње, и у овом случају је као предлог послужила Дилихова ведута, са додацима који илуструју опсаду. Без измена су приказане, управо прецртане ниске куће подграђа испод брда Гергелеза, с уобичајеном ознаком: „Die under vor Statt – Warme Bäder“. Треба подсетити да је у капиталном делу Ортелиуса, поред осталих гавира европских градова, објављена и ведута Београда.¹⁴

4 Научни каталог гавира Будима објавио је György Rózsa. Његова књига: *Budapest régi látképei (1493–1800)*, Budapest 1963, послужила ми је као основни приручник за ово истраживање. Користим прилику да се и на овом месту захвалим др Рожи на колегијалној предусретљивости у току мог рада у Magyar Nemzeti múzeum-y (Történelmi képcsarnok).

5 *Magyarország műemléki topografiája IV, Budapest műemlékei I*, Budapest 1955, 755.

6 U. Thieme – F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XXX*, Leipzig 219; R. György, *nav. delo 37-8*, T. III.

7 R. György, *Régi várképek*, Budapest 1955, 1–8 (I Budavár látképe nyugatról).

8 Г. Витковић, *нав. дело. LVII*.

9 Gy. Rózsa, *нав. дело, 44*, T. XII.,

10 Gy. Rózsa, *нав. дело, 105*, T. X.

11 *Budapest enciklopédia*, Corvina kiadó, Budapest 1981, 384–385.

12 Gy. Rózsa, *нав. дело, T. XXI*.

13 *Исто, 44*, T XIII.

14 Д. Медаковић, *Сведочење*, Београд 1984, 145–148.

Само годину дана касније, аугсбурши гравер Вилхелм Петер Цимерман (W. P. Zimmermann) израдио је бакрорез са приказом опсаде у књизи *Εἰκωνογραφία Aller deren Ungarischen Stat, Vostunge, Castellen und Hauser... im Jar Christi 1603*. На Цимермановом бакрорезу је нешто наглашена висина будимског града, но ова ведута се ипак намеће пажњи због тога што је на њој, изгледа први пут, нацртана у табанском подграђу Мустафа-пашина џамија, док су ознаке овог места остале исте.¹⁵

Читава серија гравира-реплика на тему опсаде Будима, из последњих година XVI и првих година XVII столећа, често је објављивана и после склопљеног мира. Ипак, посебну пажњу привлачи бакрорез BUDA OFEN у књизи *Neuwe ARHONTOLOGIA COSMICA...* штампаној у Франкфурту на Мајни 1638. године. Аутор гравуре је Матеус Меријан (M. Merian), веома познат не само као гравер већ и као власник штампарије и издавач књига одабране садржине.¹⁶ У то доба, после неуспеле опсаде, у Будиму и његовом подграђу у успону је турска градња, што се види и на Меријановом приказу. У подграђу су се развиле кожарске радионице, а отворени су и ћурчијски дућани, распоређени уз Дунав и на Тимар-поток, који су мештани зазивали Ђаволски јарак, због честих изливања и поплава.¹⁷ Турци су кожарско подграђе назвали Дебакхане, а Срби испрва Табахана варош, а после су усвојили мађарски назив Табан. У табанској вароши тада је било Срба у већем броју, а поред занатлија истицали су се и трговци, који су „били рођени посредници у трговини између Истока и Запада“.¹⁸ Срби су, нема сумње, тада у Табану имали своју богомољу, која као да се назире на минуциозном цртежу Меријановог бакрореза. Уосталом, има пуно историјских вести на основу којих се може закључити да су у Будиму тада постојале српска општина и црква. Из тог времена је и писмо патријарха јерусалимског Доситеја, који умољава Србе у Будиму да дају милостињу за цркву Светог Гроба. Такве се молбе, колико је познато, упућују само у она места у којима постоји црквено-општинска организација.¹⁹ У исто време изворна грађа о будимском српском општеству у XVII веку доноси вести о епископима који су онде столовали. То су Севастијан и Симеон, око средине века, затим Виктор, који је као будимски епископ 21. новембра 1665. осветио српску цркву у Коморану, и, најзад, познат је будимски епископ Кирил, непосредно пре велике сеобе.²⁰ Због ових чињеница не треба сумњати да је у будимском Табану постојала српска црква око средине XVII века.

С краја тог века, непосредно пре опсаде и дефинитивног изгона Турака из Будима, има неколико ведута града које привлаче пажњу због приказа Табана. Италијански мајстор Ђовани Ђакомо де Роси (G. G. de Rossi) израдио је 1683. године бакрорез с натписом „VERO DISEGNO E PIANTA DELLA CITTA DI BUDA ouero OFFEN e PEST“ са додатном инскрипцијом на десној страни приказа „Altra Veduta della Citta di BUDA“.²¹ Цела композиција је замишљена као панорама посматрана из горњег угла. Примећује се намера гравера да реалистички прикаже Будим и Пешту. Ипак, изненађују величина и изглед зграда у Табану, које су, нема сумње, тада биле скромнијих димензија и облика. Ни на овој гравири Табан још није добио свој прави назив; задржана је стара немачка ознака, исписана на италијанском: „Vagni caldi“.²²

Други италијански бакрорезац Лодовико Матоли (L. Mattoli)²³ издао је готово у исто време ведуту BUDA, E PEST у две варијанте, али без већих графичких претензија. То је стандардни рад по старијем предлошку, једна од реплика панораме града са северне стране. У даљини, испод брега, тек се назире табанско подграђе, са високим минаретом Мустафа-пашине џамије и са два амама. Легенда-тумач само понавља натпис са претходне ведуте: „Vagni Caldi“.²⁴

У књизи *L' UNGHERIA COMPENDIATA DAL SIG. CONTE ERCOLE SCALA...*²⁵ штампаној у Модени 1685. године, налази се слика BUDA, O'FFEN, рад трећег италијанског графичара Франческа Гинотија (F. Guionotti).²⁶ То је конвенционална књижна илустрација израђена по

непознатом узорку, чију је популарност обезбедила ова, у то време веома позната историјска компилација. Позицију табанског насеља и на овој гравири означава већ утврђена легенда: „Li Vagni Caldi“.²⁷ Ипак, треба нагласити да се у овој књизи, осим ведуте Будима, налазе још и слике Темишвара (Temesvár), Јегре (Agria), Коморана (Comorra), Острогона (Gran), Стоног Београда (Alba Reale), Београда (Belgrad) и још неких градова.

Једноставна илустративна својства има и гравира објављена у књизи Јохана Кристофа Вагнера (J. Ch. Wagners) *DELINEATIONIS PROVINCIARUM PANNONIAE ET IMPERII TURCICI IN ORIENTE* . . . , штампаној у Аугсбургу 1685. године.²⁸ И у овом случају књига је подигла значај бакрорезних слика које није потписивао гравер, већ познати издавач Јакоб Копмајер, својом сигнатуром: „Aug. zu finden bey Jacob Koppmaier“.²⁹ Ипак, илустрација је изузетно значајна за ова проучавања. На њој је изгледа приказана првобитна српска црква у Табану, сазидана средином XVII века. То је, према овој гравири за чију се веродостојност не може јемчити, била једноставна, висока једнобродна грађевина са крстом изнад западне фасаде, али без звоника.

Најживље политичко интересовање за Будим ширило се Европом за време опсаде и ослобођења града и целе Угарске од Турака 1684–1686. године. У неколико бакрорезних радионица израђено је тада више десетина разних ратних композиција. На њима је приказана судбоносна битка, а ови графички листови били су веома тражени у западноевропским културним центрима током целог XVIII века. Цртачи и графичари постајали су преко ноћи баталисти, трудећи се да овековече поједине фазе битке, распоред аустријске и турске војске, положај артиљеријских батерија, коњице и пешадије, па у намери да се постигне ратни жанр исцртавали чак и путање топовских граната. Разумљиво, на тим листовима приказан је и Табан, одакле су се водиле борбе за горњи град. Овде се из обиља гравира са ратним мотивима издвајају само неке карактеристичније, односно оне на којима је видљивији изглед будимског подграђа.

Једна од првих ратних слика Будима из 1684. године је *PROSPEKT der Statt Ofen wie solche von Alt Ofen an zu sehen*, рад бакроресца који је сигнирао своју гравир: „Zu finden bey Michael Wening Kupfferstecher in München“.³⁰ Овај мајстор је, колико је познато, издао неколико варијанти гравира Будима, али на овом „Проспекту“ пажњу привлачи сигнатура аутора цртежа. То је аустријски високи официр, свакако топографске спреме, који се потписивао на бакрорезима; „L. N. Hallart General Adjutant Leitenent Deline“.³¹ Он је био војнички толико исцрпан и прецизан да је један свој цртеж снабдео чак са 43 легенде-гумача војних позиција.³² Према овом цртежу, Мустафа-пашина џамија у Табану имала је тада обрушен врх минарета, а у њеној близини била је аустријска батерија, одакле су испаливане гранате на горњи град. Због тих детаља треба прихватити и његов оновремени изглед Табана као веродостојан. То је подграђе лепих зграда са високим крововима, једноставног урбанистичког склопа. И поред минијатурног приказа може се приметити да је табанско подграђе било насеље варошког типа. У њему су тада живели муслимани, али и хришћани, претежно Срби.

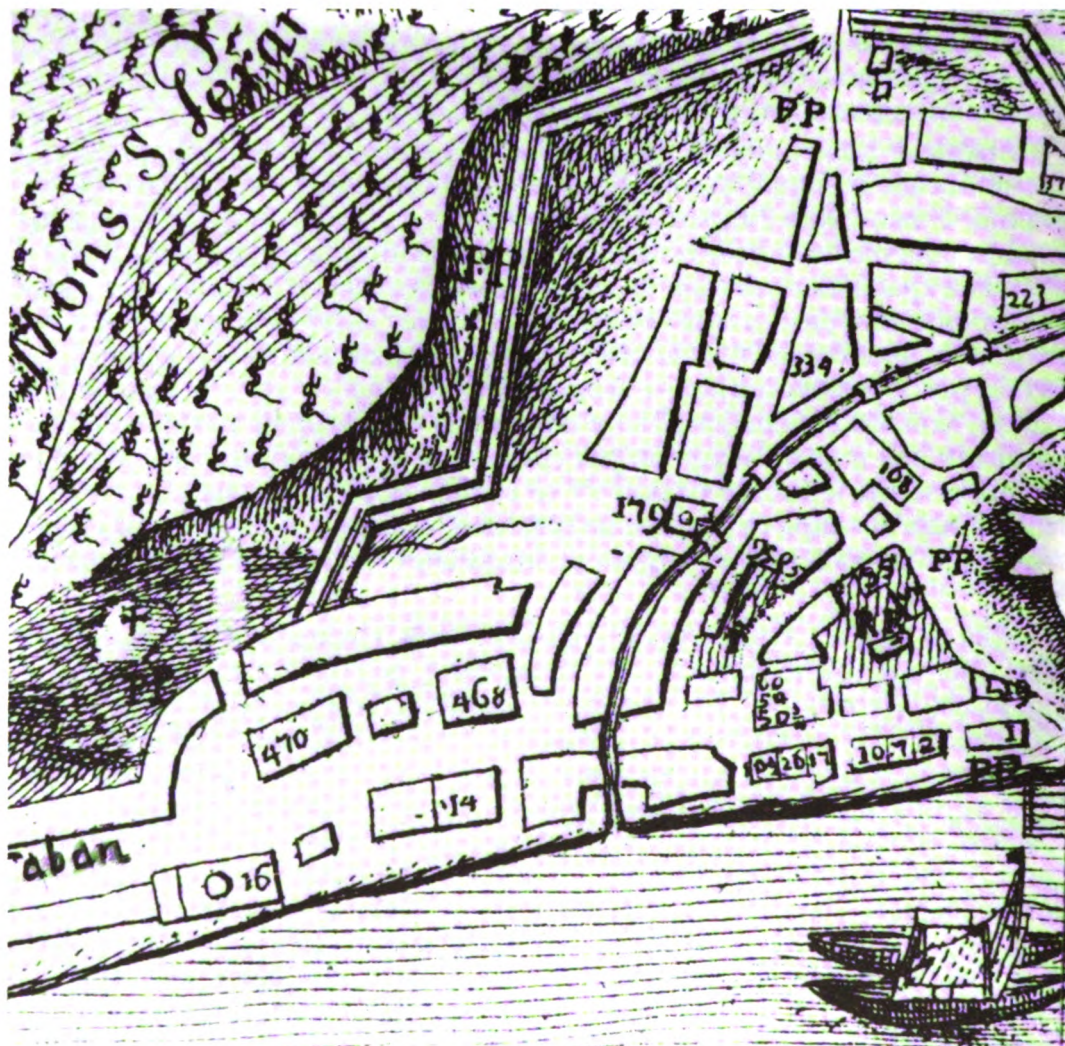
Ратна разарања су катастрофално задесила Табан.³³ Баш у непосредној близини српске цркве догодила се велика експлозија, по свему судећи аустријске барутане. То је представљено на бакрорезу: *Ofen – Die Haubstadt in Unter-Ungarn* непознатог бакроресца, у издању Јохана Ф. Андреа (J. F. Andrea)³⁴ из Нирнберга. И овог пута је непознати аутор цртежа био учесник опсаде па је оставио ликовно сведочанство о догађају. Изнад самог Табана снажна детонација са ватром и димом надвисила је чак и брдо Гергелез. Уза сва могућа претеривања цртача у приказу ове експлозије, Табан је тада веома страдао, а разорена је и првобитна српска црква.

- 15 Gy. Rózsa, *нав. дело*, 45–46.
 16 U. Thieme–F. Becker, XXIV, 413, Gy. Rózsa, *нав. дело*, 48–49.
 17 *Budapest enciklopédia* 384–385.
 18 О Србима у Угарској у XVIII веку Душан Поповић још наводи: „Они се убрзо јављају као трговци у Столном Београду, Рац-Ковину и Коморану“. Д. Поповић, *Војводина у турско доба*, 286.
 19 „Писмо патријарха јерусалимског Доситија од године 1640. на грчком језику, којим умољава будимске Србе да у будуће дају милостињу на Свети гроб. Ово је писмо најстарије и једино у архиву будимском које доказује да је и у Будиму било имућних Срба православне вере и пре Чарнојевићеве сеобе.“ Г. Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива*, Гласник СУД, књ. 3 (Београд 1873), 34.
 20 „Први поуздани помен о будимским владицама имамо тек из друге половине 17 века у старом летопису манастира Грабовца. Тамо се каже, да су за време игумана Василија, од 1649–1664, два пострижника тога манастира постали епископи будимски“. Р. Грујић, *Духовни живот*, 396.
 21 Gy. Rózsa, *нав. дело*, 52, Т. XXVI.
 22 Gy. Rózsa, *нав. дело*, 262.
 23 U. Thieme–F. Becker XXIV, 267.
 24 Gy. Rózsa, *нав. дело*, 117, 119.
 25 B. O. Kelényi, *Buda és Pest 1686 visszafoglalásának egykorú irodalma 1683–1718*. (Књ. а Fővárosi Könyvtár évkönyvéből), Budapest 1935, 657.
 26 U. Thieme – F. Becker XV, 288.
 27 Gy. Rózsa, *нав. дело*, 128–129.
 28 B. O. Kelényi, *нав. дело*, 88.
 29 Gy. Rózsa, *нав. дело*, 64, Т. XL.
 30 U. Thieme–F. Becker XXX, 377.
 31 Gy. Rózsa, *нав. дело*, 60, Т. XXVIII.
 32 *Исто* 265–6.
 33 L. Nagy, *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*, Budapest 1975, 44.
 34 B. O. Kelényi, *нав. дело*, 63–64; Gy. Rózsa, *нав. дело*, 63–64, Т. XLI b.

У Нирнбергу је издавач Давид Функ (D. Funck) објавио бакрорез непознатог аутора којим се слави победа хришћанског оружја и ослобођење Будима, што је изражено историјском инскрипцијом: „Ware Abbildung der Königlichen Haupt-u: Residentz Stadt Ofen, welche den 16 Jüny Ao. 1686. von dero Röm: Kay: Maÿ: und denen Alÿrten Völkern beläget, u: den 2 September glücklich erobert worden nach deme es in die 145 Jahr in Türckischen Händen gewest.“³⁵ Тако је и на гравиранима обележен завршетак дугог раздобља турске владавине у Будиму.

*

У XVIII веку, кад су већ прве деценије мира потиснуле сећања на ратне године и када се Будим, из рушевина, исхитрено обнављао и преображавао да би постао друга престоница Хабсбуршког Царства, појавиле су се

„Табан“, српска варош у Будиму.
Катастарски цртеж, око 1770.

и нове ведуте града и подграђа. На њима је трајно забележен историјски процес у којем је Будим од левантске вароши постајао западно-европски град. Аустријска цивилна власт, усавршеног бирократског апарата, показала је велики смисао за све токове и видове промена, како у административно-политичком погледу, тако и у социјалном и културном. Уосталом, до тога је долазило и сасвим спонтано. Треба имати на уму да се у Будиму десила готово потпуна демографско-етничка промена, испољена у смени турске и аустријске владавине, муслиманског и хришћанског живља. Будим пре ослободилачке опсаде и Будим три или четири деценије касније, два су потпуно различита градска насеља, пре свега по друкчијем етничком и социјалном саставу, по начину привређивања, менталитету, колориту. Све се то, разумљиво, морало одразити и на архитектуру. Администрација, војска и црква имале су своје захтеве, а досељени чиновници са породицама своје урбане потребе. У току гра-

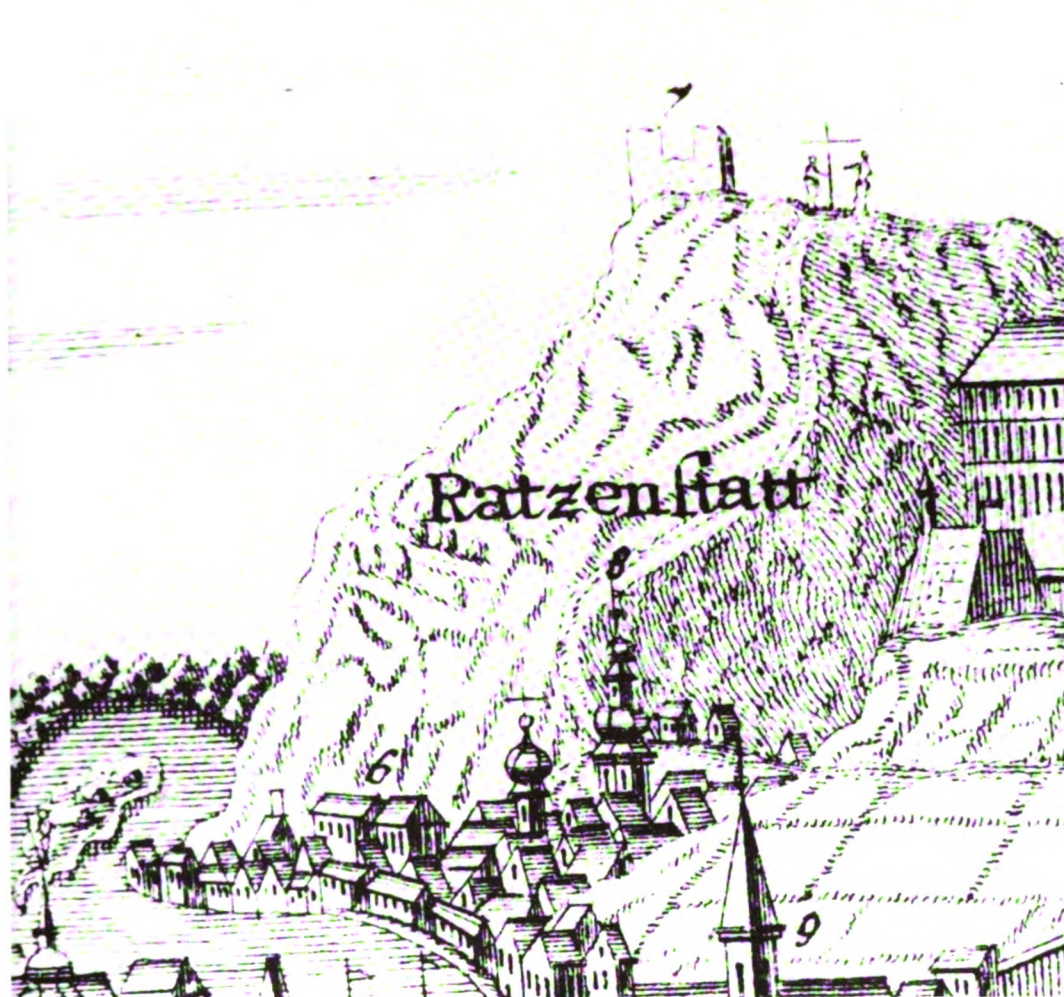
дителиског замаха, већ у првој деценији XVIII века, дошло је до рушења минарета, па и читавих џамија. Горњи град је обнављан и подизан по плановима бечких инжењера и неимара, а табанско подграђе је спорије, чак знатно спорије, добијало барокни изглед.

35

В. О. Kelényi, нав. дело, 148; Gy. Rózsa, нав. дело, Т. XLIIa.

Српска варош на гравирама XVIII и XIX века

Започела је нова епоха у којој су Срби у будимском Табану остварили знатан привредни и духовни успон. У исто време Српска варош је стекла велики углед међу осталим центрима српске градске културе у Угарској. Тако се може рећи да је боравак Срба у будимском подграђу у XVI

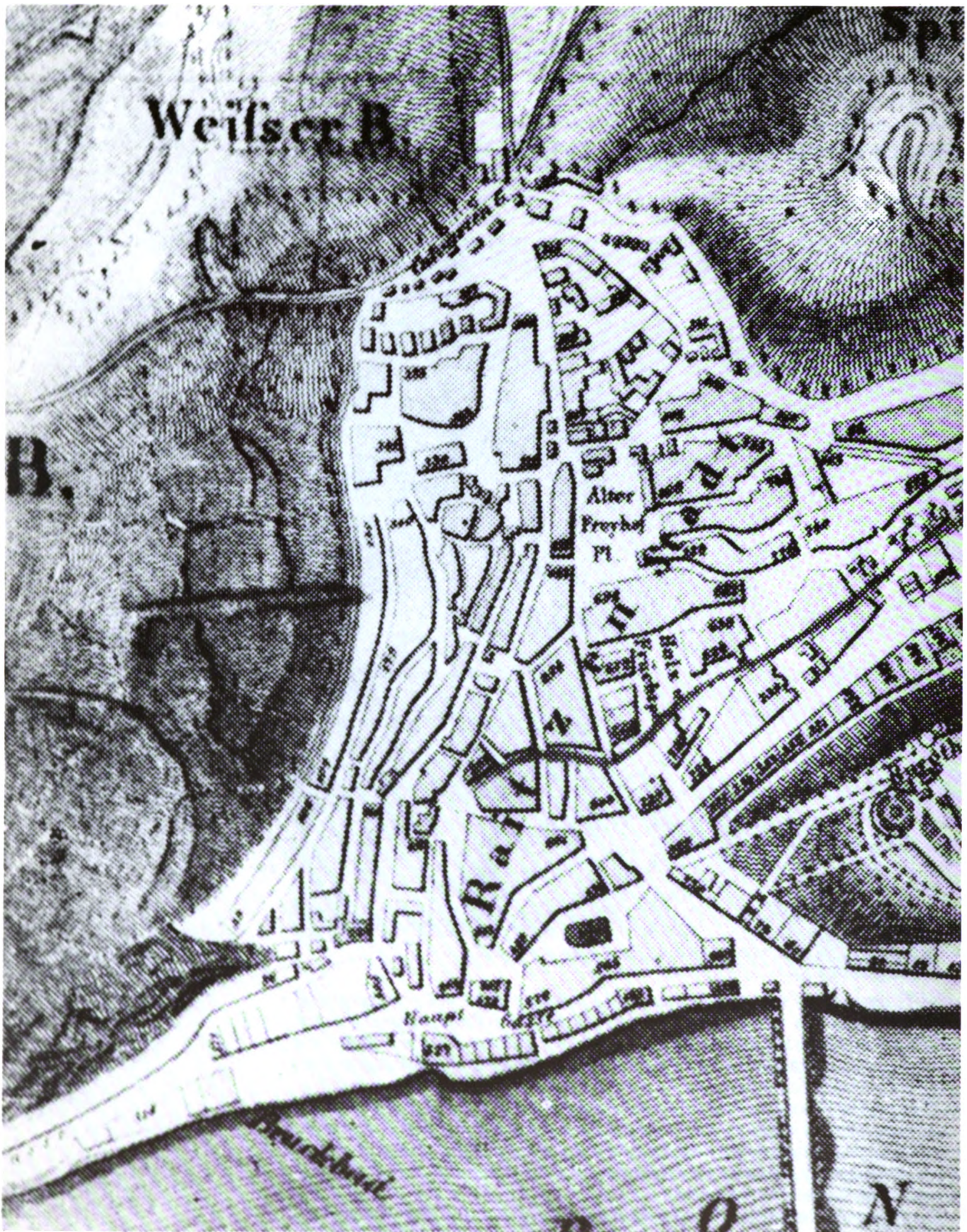
М. Engelbrecht, Ratzenstatt. Српска варош у Будиму, бакорез, друга половина XVIII века.

и XVII веку само уводна етапа, која је, истина, дуго трајала, али која није имала дубљи историјски значај. Тек после велике сеобе Табан је добио етничко и културно обележје српске вароши. Поред Пеште и Сентандреје постао је једно од најважнијих верских и националних средишта Срба у Подунављу.

У јесен 1690. године неколико хиљада Срба стигло је у Будим, где су у опустошеном и ненасељеном Табану затекли у коров зарасле рушевине и своју разорену цркву. Јер, на целом простору турске Дебакхане опсадном разарању одолела су само снажна камена турска здања: Мустафа-пашина џамија и оба амама.

О сеоби и насељавању Табана, на жалост, не постоје графички прикази и композиције, које су само неколико година раније тако обилато доносиле ратне мотиве Будима. После великог бечког рата и ослободилачке опсаде Будима, догађаја који су потресали целу Европу, сеоба

[87]

P. K. Vasquez, Raitzen Stadt. Катастарски план града, 1837. „Тештер од оног времена болесног“. Записи о великој куги 1739. у Будиму и околини.

Срба у ове крајеве била је епизода локалног значаја, која није могла подстаћи радозналост цртача и графичара, као ни материјални интерес западноевропских издавача и штампара.

О првим данима доласка Срба у Будим оставио је трајно сведочење калуђер-хроничар даскал Стефан Раваничанин записавши да су Срби у свом „путу хожденија“ после четрдесет дана стигли до „Будима града“. Шкрте речи дају мало могућности за потпунију реконструкцију овог вероватно веома живописног и невеселог догађаја. Па ипак, сазнаје се из овог описа да је у Будиму, с јесени 1690. било велико стециште придошлих Срба. „Тамо же светејшиј патријарх Арсеније Чрнојевић и неколико владика и от многих монастиреј калуђери и человечи многи от всеј земли сербскија, мужески пол и женски, с моштими в царех кнеза Лазара србскога. И в селихом се в некое мјесто више Будима зовомо Сентандреја [...]“³⁶

У Будиму су се изгледа, стицале дуге колоне уморних досељеника. Одатле су се у групама распоређивале у Сентандреју и суседна места Калаз, Чобанац и Помаз. У Табану се задржало око хиљаду породица, са око 5.000 до 6.000 душа. Тај број је брзо и драстично смањиван. Наиме, Ратни савет у Бечу је због новоосноване Војне границе захтевао повратак знатног броја Срба у јужне области Угарске, на Куманско поље и Малу Влашку. У исто време „Раци католичке вере“ одселили су се у села око Пеште, а неки чак у Бају и Сомбор. Сматра се да се око средине XVIII века број Срба у Табану усталио на нешто више од хиљаду душа, претежно занатлија, трговаца, али и виноградара.³⁷

Срби у Табану су у првој години боравка исхитрено подигли на обали Дунава свој храм и посветили га светом Димитрију. Била је то привремена црква брвнара, слична онима које су тада саграђене у Сентандреји. А већ 1697, на подстицај самог патријарха Арсенија III Чрнојевића, сазидали омању цркву од тврдог материјала.³⁸ Та црква је подигнута на тргу-пијаци, недалеко од дунавске обале, по свој прилици на месту где је била првобитна црква из XVII века. Ипак, пажњу привлачи „Тевтер црковни“ који су Будимци тада почели да воде. У њему је забележено: „Да се зна кои је што приложио при нас у цркву какву белегу, кои икону: Никола Чукурханлија приложи одежду ђаконску, и сребрн путир, и дискос, и лажицу, и звездицу сребрну, и једну икону образ пресвете Богородице [...] његова домаћица један пешкир на патријархов стол [...] Анта даде једну одежду от свиле [...] Илија биров преложи двери [...] Баба писанија преложи један јагрук на Христову икону [...] Малеш преложи покров на свету трапезу везен [...] Адам Хаџи Илић велику икону преподобне Петки [...] Преложи Иван Ђурчи баша и Петар одежду от кумаша [...]“³⁹

Сачувани су и називи табанских улица и сокака. У средишту насеља магистрат је одређивао називе на немачком: Landstrasse, Kürchgasse, Baad Gasse, Vöstung Strasse, Lange Gasse, Stulweissenburger Thor Gasse, Bergstrasse, Haupt Platz.⁴⁰ На падинама брега Свети Гелерт образоване су тада и нешто касније уске и кривудавае уличице допадљивих народних назива: Улица златних руку (вероватно улица сабова-кројача), Кружна улица, Горње брдо, Улица месечине, Улица златна патка, Зидарска улица, Кујунџијски шор, Црквени сокак и друге.⁴¹ Улице су биле груписане по махалама које су добиле називе по имућнијим домаћинима.⁴²

Српске породице, које су онде на пустој удолини започеле нови живот у мукама, потицале су са разних страна Балкана. Било их је из Старе Србије, Црне Горе, Херцеговине, Босне, Шумадије, Мачве, из Београда, претежно угледни и имућни људи.⁴³ Обрели су се у удаљеном Будиму, у сеоби збратимљени, а испрва вероватно страни једни другима, а уз то у страномј средини. Међутим, то су и поред левантских навика, које су донели из „Турске“, били људи варошке културе, „предњаци“, „зглаве људи“, еманциповани, одважни, богатог животног искуства, стеченог у трговини, занату, путовањима. Брзо су се снашли у административном устројству табанске вароши, у функционисању општинске самоуправе,

36

Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи III*, Београд 1905, бр. 5304–5309.

37

Д. Поповић, *Срби у Будиму од 1690 до 1740*. Београд 1952, 14–16; L. Nagy *nav. delo*, 44.

38

Д. Поповић, *нав. дело*, 212–213; *Magyarország műemléki topográfiája IV*, 755.

39

Г. Витковић, *Споменици III*, 32–33.

40

L. Nagy, *нав. дело*, 44.

41

Д. Поповић, *нав. дело*, 19.

42

Исто, 19–20.

43

Исто, 31–22.

као и у организацији привредног развоја, који се највише тицао цеховских послова. Већ у првој деценији после досељења постали су свесни свог политичког положаја у Хабсбуршкој Монархији. У Будиму, као и у осталим слободним краљевским градовима, стекли су одређена права загарантована са највишег места. Тако је цар Леополд I издао Расцијанима у Будиму привилегију којом им дозвољава да имају свој танач, своје бирове, кметове и ешкуте.⁴⁴ Годину дана раније цар је издао привилегије табанским занатлијама, од којих су сачуване привилегије цеха терзијског и цеха месарског.⁴⁵ Нема сумње, Срби у Табану постали су већ тих година важан привредни чинилац. Старали су се о свим видовима друштвеног живота, особито о просвети. Међу првима су држали учитеља, већ 1707. године.⁴⁶ За побољшање просветних прилика у Српству и за отварање нових школа залагали су се на Сабору 1744. године. Доцније су имали даровитог проповедника, образованог Дионисија Новаковића, кога су 1748. предложили за будимског епископа. Први су схватили потребу за српском штампаријом па су још на Крушедолском сабору 1707. године дали предлог да се од Двора затражи дозвола за оснивање српске „типографије“.⁴⁷

Будимски Срби су имали развијену националну и грађанску свест, демократски дух, осећање правичности и дубоко су били одани православљу. Били су поносни на свој храм Светог Димитрија. Та црква је 1698. године од самог патријарха Арсенија III Чарнојевића добила ставропигију, коју је 1735. потврдио митрополит Викентије Јовановић.⁴⁸ Често су је даровали и о томе су водили уредне бележнице. Такав је и „Тефтер храма свјатаго Димитрија... доходак и походка при церквених синов Јефтимију Давидовићу и Петру Кнежевићу, от 1737. до 1738. лета.“ На деветој страни налази се рубрика: „Овде показује што тко понови у цркви“, па се ређају приложници: „Приложи Господар Орестија и син Илија свилен чаршав на свету трпезу. – Приложи Госпоја Марија Лазиница дискос и звездицу позлаћену. – Приложи Господар Јован Степановић петрахил от зелене кадифе леп. – Приложи Госпођа Невена 2 чирака. – Приложи Господар Алекса Прерадовић 3 корунице на апостоле сребрне. – Приложи Господар Мишко Панић хаер леп. – Приложи Госпођа Анђа Груина 1. виноград [...]“⁴⁹

Са Србима из Сентандреје и Пеште представљали су Будимци такву националну и политичку снагу да јој није било равне у осталим варошима Карловачке митрополије. Са тим својим суседима писали су она чувена „саборна писма“ православних Срба из Будима, Пеште и Сентандреје.⁵⁰ Своје жалбе и захтеве упућивали су и митрополиту у Карловце и цару у Беч. Бринули су често општенародне бриге и водили послове који су се тицали нације у целини.

Непосредно после сеобе, па и током прве половине XVIII века, српске куће у Табану биле су више него скромне, чак сиротињске, од ћерпича или набоја, покривене трском, а уз то подигнуте на узаним парцелама, збијене једна уз другу.⁵¹ Начињене су на брзину, да се обезбеди кров над главом и отпочне са привређивањем. Али, то су биле, у исто време, и године великих недаћа, када се нису могле градити веће и удобније куће.

Хроника подизања и напретка Српске вароши у Будиму пуна је тужних, чак драматичних призора, који нису никада постали мотиви ликовно-графичких приказа. – У време градње овде је коб рушила. У тим призорима, који су подсећали на средњовековна страдања читавих градова, харала је куга Табаном, вода плавила. Од 1707. до 1711. године варош је била у контумацу, куће кухних су паљене да би се зауставила зараза, глад је морила, смрт косила, српски живаљ се проређивао. „Србима као да се није дало живети у Будиму. Још се ни куге нису решили, а већ их је, при крају зиме, задесило ново зло. 12. фебруара 1712. поплавио је Дунав Српску варош и начинио српском становништву, нарочито оном у пословном делу, у чаршији, поред Дунава и око пијаче, страховите штете. Било их је који су том приликом све изгубили.“⁵² У извеш-

тају Краљевске табле догађај у Табану описан је узбудљивом нарацијом, која измиче административном виду саопштавања: „Пошто су куће остале у води више од пет дана срушиле су се многе, нарочито оне од ћерпича, те делом леже на земљи. Ништа није страшније од изгледа тих кућа, палих на земљу. Пропаст и рушење града било је такво да је тресак кућа, које су се рушиле био сличан пуцњу каквог топа, те се чинило као да предстоји пропаст целе вароши. Са свих страна чуо се јаук и крик бедних људи који су тражили помоћи.“⁵³ Куће су нестајале и у честим пожарима па се чинило да је наступило време апокалипсе.

Друга поплава Будима у години 1738, доста је оштетила и Српску варош. Опет су падале куће, а штете су биле велике. Особито су страдали роба по дућанима и магазима и вино у подрумима. Али крајем те године несрећа се удвојила. Почела је друга будимска куга, још страшнија од прве, а трајала је до краја 1739. године, али је варош „отворена“ тек 10. марта идуће године.⁵⁴ Несрећа Српске вароши живо је описана у писмима будимских свештеника владици Василију Димитријевићу, у Сентандреју, али и у другим такође важним и документованим оновременим сведочанствима. Незаобилазна је тужна бележница необичног назива – „Тефтер од оног времена болесног [...] који су водили господари Петар

- 44
Г. Витковић, *нав. дело*, 8–9.
45
Г. Витковић, *исто*, 14–32.
46
Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици*, 281–282.
47
Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1923, 88.
48
Г. Витковић, *Споменици III*, 1–5; Д. Поповић, *нав. дело*, 248.
49
Тефтер није публикован. Налази се у Архиву Србије, фонд Будимска општина, фасцикла 20 (1738–44).
50
Г. Витковић, *Споменици III*, 57, 60.
51
L. Nagy, *нав. дело*, 44.
52
Д. Поповић, *нав. дело*, 134.
53
Исто, 135.
54
Исто, 360–369.

Тефтер од много врмџи болесног
ког несења њеј поргвешили и позадимили
напоурагов бацин сего когемо или
нарквалени примати Гатоваде из Ковда
при њеј оловъ оиванъ оранковичъ
и сегочими њеј Јаначици

1739. 11. 25.

Спирани

Петар Кумич
Јован Кумич

Димић и Јован Милић: „Здје показујемо што смо давали на лазарет и проче трошкове.“⁵⁵ Сазнаје се, такође, да је дневно у Табану умирало и по десеторо. Ређају се трошкови за мртвачке сандуке, јер куга „где се усели у дом где који да остане; не отходит док не истребит“. Најзад, обавестио је будимски прота епископа да је новембра 1739. године ишла комисија „од дома до дома испитати колико је умрло“, па додаје „от наших шест стотина тридесет и једно“.⁵⁶

Кад је минула друга будимска куга, после које је насеље остало у јадном стању – житељи изнурени од страха и глади, пуно порушених зграда, занатство и трговина у назатку – прегли су будимски Срби да надокнаде изгубљено. Трудољубиви и умешни, брзо су стали на ноге и почели да обнављају оно што је уништено и уназађено. У тако скрбним временима грађена је Српска варош. У годинама недаћа и искушења као да су се сакупиле нове животне снаге. – Варош је брзо узнапредовала.

Тада је на дунавском баиру почео да расте барокни Табан. Највећи градитељски подухват, прави подвиг, била је градња нове Саборне цркве. Измучени и осиромашени верници прегли су да саграде монументални храм, што је чак превазилазило њихове ондашње могућности. Зидане те цркве има нешто дужу историју.

Будимски владика Василије Димитријевић био је човек великих, можда и неумерених градитељских жеља. У току његовог архијерејства Будимском епархијом (1728–1748) почела је убрзана изградња барокних цркава, а он је у исто време призивао боље зографе да сликају иконостасе у његовој епархији. Разумљиво, владика је посебно бринуо о градњи цркава у Сентандреји; поред издашне меценатске помоћи стално је преговарао са мајсторима разних струка, али и са иконописцима. Нема сумње, имао је пуно смисла за послове који су се тицали сакралне уметности. За његово време у Сентандреји је подигнут велелепни торањ Саборне цркве, а сазидане су чак три цркве, чију је градњу пратио и које је осветио: Збешка (1738), Преображенска (1741–1746) и Оповачка (1746). Он је водио бригу и о зидану монументалне цркве манастира Грабовца. Сачувана су писма која му је 1733–1736. слао игуман „јеромонах Василије са братијом“ о свим етапама зиданја цркве и о сликању икона. То је разумљиво, јер је та црква подигнута „благословенијем и ктиторством преосвјашченaго Господина Василија Димитријевића“ – како стоји забележено у рукописном Летопису манастира Грабовца.⁵⁷ Епископ такве нарави одлучно се заложиио за обнову Саборне цркве у Будиму, која је неговала успомену на патријарха Арсенија III Чарнојевића. Првобитна одлука скупштине била је да се та црква, подигнута 1697. године, само поправи будући да је била оштећена од поплаве. У међувремену владика је решио да се сагради нова, већа црква. И у овом случају залагање и упорност епископа Димитријевића дошли су до пуног израза. У једном до сада необјављеном писму он готово прекорева будимске општинаре: „[...] како доселе и неколико крата јесмо вам говорили поради тогдашње свјатије цркве храма светаго славнаго великомученика Димитрија мироточиваго да потребује изнова оправленија како сатем вам смотрени јест да јест обвештала и коначно ка разрушенију довела се [...]“⁵⁸ Дошло је до спора, Будимци су истицали да је одлучено да се црква само поправи, а не и да се зида изнова. О томе будимски господар Никола Давидовић изричито пише епископу: „[...] сами знате Ваше П(реосвештен)ство да је речено да се више не чини него што је скупштина с преосвештенством Вашим доконала, а сада видим све друкчије неки обрнуше и претресосе, начинише велики посал, и трошак, а ми у скупштини никаковиј незвани, а кога же звани мало советом послушани [...]“⁵⁹

И поред одиста тешких прилика у којима се варош нашла, тако рећи непосредно после куге, ипак је прихваћен предлог – био је то захтев – епископа Василија Димитријевића да се гради нова црква, па чак и да се узме најбољи градитељ.

Во имя **СВЯТА** живоначалныя Троицы, Оца, и
 Сна, и Святаго Духа, Создася изнова, Сей Святыи Храмъ, Святос
 великомучника Димитрија, иже преже бивши созданъ. въ
 лѣто 1697. При Леополде Цесарѣ римскомъ, и при Арсе-
 нии Черножевичѣ Патриарсѣ Закона греческаго. Нѣже Па-
 триархъ на ново создася Сей Святыи Храмъ, при дерошавѣ Ея Кра-
 левскаго величества Марии Терезии, и при нашемъ Патриар-
 сѣ Арсеніи Четвертомъ. При Епископѣ Епархіалномъ,
 Василии Димитриевичѣ. При отцѣ протопопѣ Несторѣ
 Живановичѣ. С прочими священныи Здѣшныи, и при Губернаторѣ
 Петрѣ Димичѣ, купно с таначници, и с прочими кти-
 тори Православными Христиани, жители Будимскія Кра-
 левскія вароши табани. въ лѣто 1742. Маія 1.

Свѣти Словеса јесу сложена на табли бакарној
 и положена у фундаменти црквни
 у Будиму

„Свѣти словеса јесу сложена на табли бакарној и положена у фундаменти црквни.“ Запис о градњи српске православне Саборне цркве у Будиму, 1. мај 1742. (Архив Србије, Београд.)

формалне сагласности и одобрења за подизање нове цркве. Упућена је молба магистрату, али и царици Марији Терезији.⁶² Идуће године, 1. маја по старом календару, положен је камен темељац, а у темељ је стављена бакарна плоча с натписом о градњи цркве: „Во имја с(вја)тија живоначалнија Тро(и)ци О(т)ца и С(и)на, и С(вја)таго Д(у)ха, Создасја изнова сеј С(вја)тиј Храм, С(вја)таго Великому(ч)еника Димитрија, иже преже бившти создат в лето 1697^{мо} при Леополде цесаре римском, и при Арсении Чернојевиче патриарсе Закона греческаго. Ниеже Кралевскаго величества Марии Терезии и при нашем Патриарсе Арсении Четвертом. При Еп(и)скопе Епархиалном Василиј Димитријевиче. При отцу протопопе Несторе Живановиче с прочими С(ве)штеници Здешни, и при Г(о)с(по)даре Бирове Петре Димиче купно с таначници, и с прочими ктитори Православни Христијани жители Будимскија Кралевскија вароши Табани. в. лето 1742, маија 1.“⁶³

О првој години зидања цркве сачуван је краћи запис у црквеном тефтеру: „Почесмо ва име С(вја)тије и живоначелније Троице ва славу ијединому Б(о)гу и С(вја) тому Славном великомученику мироточивом Димитрију храм его наново здати и того дна темељ почесмо копати. Маја 5 – ва среду положисмо први камен у фундамент на основаније цркви и тако того 1 та делало се и пословало дан от дана болше подвизало се по 25-маора на дан пословало и по 25 тохверки и тако милост Б(о)жија пособствовала дасмо могли пол цркве са савршенију а дуварови и с ђемером и с покровом привести до м(е)с(е)ца Ноебра 26. – Василиј Д.“⁶⁴

На основу сачуване архивске грађе стиче се утисак да је тада цео Табан био на ногама. Из дана у дан, како стоји у запису, расла је црква већа него што су је варошани могли и замислити. У општинској архиви стекле су се десетине квита, рачуна и налога за исплату; за товари песка, цигле, камена, креча, дасака; за исплате надница радницима и занатлијама разних струка. Све су то били Немци, искусни мајстори, па отуд и називи њихових занимања: маори, палири, цимермани, тогвери, штеинмецери.⁶⁵ Ти трошковници били су беспрекорни, а водили су их полуписмени општинари, с осећањем велике моралне одговорности за све материјалне издатке.

Црква је грађена неколико година, а торжествено је освећена тек 3. јуна 1751. године. Свечани чин трносања обавио је учени Дионисије Новаковић, епископ будимски после смрти Василија Димитријевића, чијим је залагањем црква подигнута.

Са примерном градитељском вештином, а по захтевима епископа Димитријевића, Адам Мајерхофер је начинио пројекат грађевине већих димензија, особито наглашене висине, по чему се будимска српска црква издвајала од осталих православних храмова у Угарској. У односу на грађанску архитектуру Српске вароши барокног доба, црква је израсла до неслућене висине, а то је бакрорезима Будима из друге половине XVIII века уверљиво приказано. Западна фасада – прочеље са звоником – носи све одлике барокне сакралне архитектуре. Подељена је пиластрима на три дела; средишни, пространији, са порталом каменоклесарског оквира и прозором изнад портала, и два ужа бочна дела, на којима су били изразито високи и узани барокни прозори. На тај део западне фасаде налегао је одозго испуст кровног венца, покривен са неколико редова бибер-црепа, а изнад њега је друга етажа западне фасаде. На њој је у средишњем делу био лучно засведен прозор, фланкиран удвојеним пиластрима, од којих је почињало сужавање у виду бочних троугаоних, кровних забата, са волутама на крајевима. Изнад овог етажа дизао се зидани део звоника у слободном простору са свих страна. Он је имао ојачане ивице у облику пиластара са коринтским капителима. У средини зидног платна, са све четири стране налазили су се високи прозорски отвори са лучним завршецима и лучним аркадама у виду псеудо-балдахина, који је био изнад прозора. У горњем делу били су овали торањских сатова, док су у доњем делу прозори имали испусте на конзолама, попут француских балкона. На зидани део звоника ослањала се изразито висока и декоративна барокна бакарна купа торња са лантерном, јабуком и крстом. Црква је у унутрашњости имала пет травеја. Три су била на средини, апсидални на источној и припрата са хором на западној страни. Средњи део лађе имао је сводове у облику чешке капе, раздвојене удвострученим потрбушним луцима. Са сводова су се луци у облику пиластара спуштали на снажан унутрашњи кордонски венац, изведен у неколико испуста-профила. Са доње стране кордонски венац подупиру такође удвојени пиластри који носе коринтске капителе. Због изразите висине црквене грађевине јужни и северни зид имали су два реда прозорских отвора, распоређених у слободном простору између удвојених пиластара. У доњем делу прозори су били већи, а лучни завршеци су скоро дотицали кордонски венац.

Таквим распоредом прозорских отвора црква је била не само добро осветљена већ је још више била наглашена њена висина.

Оваква црквена грађевина је у пуној мери задовољила велике амбиције будимског епископа Василија Димитријевића, али је материјално потпуно исцрпла будимску општину, осиромашену и многоструко озлеђену после поплава и епидемија.⁶⁶ Ипак, тешко је и размишљати на тему – ко је био у праву – општинари или владица. Независно од тог спора, Саборна црква у Будиму била је два столећа велики споменик српске уметности. Она је била и споменик приложништва и прегалаштва српске грађанске класе, која је уз исцрпљујућа одрицања градила своје цркве и своју културу епохе просвећености.

62

С. Гавриловић–И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII, Одељење историјских наука 2, Београд 1981, 19–20.

63

Архив Србије, фонд Будимска општина, фасцикла 20. Тефтер црквени.

64

Архив Србије, фонд Будимска општина, фасцикла 20. Запис се налази у Тефтеру црквеном.

65

Архив Србије, фонд Будимска општина, фасцикла 20 (1740–44).

66

Да су материјалне тешкоће превазилазиле могућности будимске општине показују ова два примера. У току градње није било средстава да се заврши пројектовани бакарни торањ, већ је привремено на зидани део стављена лимена пирамида, а тек 1775. начињен је високи звоник. Такође није било средстава да се ангажује иконописац за сликање иконостаса, већ је у нову цркву стављена стара зографска преграда, а тек 1764. општина је склопила уговор с Василијем Остојићем, који је те године насликао иконостас са 52 иконе. Од догађаја из друге половине века који се тичу Саборне цркве треба поменути уговор са Теодором Илићем, прослављеним сликарем из Темишвара, да наслика четири медаљона јеванђелиста на црквеном торњу.

Господинъ Орестинъ Варкшкѣ и Гдѣ Александру Лозрадскѣ
 въ Црѣговнѣмъ Васк штетинъ: мѣцъ: мѣнстуръ Јетеръ на Пѣнъ:
 Оуде нацѣрговѣ новѣмъ 1793. платитѣ. въ Табанѣ 743
 Фудѣ! 7. днѣ

1793
 1793

8. 8: въ Табанѣ 743

Принимено за сѣю Квитѣ и Контѣ 80/-
 штетин мѣцъ: мѣнстуръ Јетеръ
 въ Табанѣ 7. Маја 1793
 1793

Квита за каменоклесарске радове на будимској Саборној цркви, 1793. године. (Архив Србије, Београд.)

*

Средином XVIII века чешће се израђују бакрорези са панорамом Будима и Пеште, на којима је увек и приказ Српске вароши. Тада је по Мађарској путовао гроф Самуел Шметау (S. von Schmetau), војни инжењер, цртач-картограф.⁶⁷ Он је поред осталих топонима и ведућа нацртао и Будим са северне стране, обухвативши и део Табана који се тек назире у даљини. Његов цртеж је убрзо умножен у бакрорезној техници, а познат је под називом: *Plan de la Fortresse de BUDE vulgo Ofen*, док сама ведућа града носи наслов: *Prospekt da la Ville et Fortresse de Bude de son chateaux et la Ville d'Eau avec une partie de la Ville de Pest*.⁶⁸ По овом, без сумње веродостојном приказу Будима не може се наслутити да је само коју деценију раније ту била турска варош карактеристичних шиљастих вертикала с полумесеком на врху. Само једна џамија преломљеног минарета у Старом Будиму сведочи о том добу наглих промена. У легенди-тумачу налази се и назив: „Ville Raitzienne“. Тада је, колико је познато, Табан први пут назван овим именом.

Брзи успон архитектонско-урбанистичког склопа Будима, само педесет година после ослобођења, можда је добио најупечатљивију ликовну илустрацију на бакрорезима бечких мајстора графике, посебно на гравирама Андреаса и Јозефа Шмуцера (A. und J. Schmutzer).⁶⁹ Цртеж барокног замаха припремио је Самуел Миковињи (S. Mikovinyi)⁷⁰, по струци инжењер и картограф, али и изузетно даровит цртач. Он је своју ведућу Будима и подграђа сместио испод неба застртог усковитланим облацима, а на средини композиције нацртао је анђела раширених крила и залепршане драперије како придржава медаљоне са грбовима Будима и

[96] Пеште око којих се вије трака са натписом: „INSIG. CIV. BUDIENSIS

ET PESTHIENSIS“. Разумљиво, Миковињи је са великом стручном пажњом и одговорношћу нацртао архитектуру града и Српске вароши, која се тада укључила у општи градитељски ток. Постоје чак и три бакрорезне плоче ове графичке ведуте, која је позната као појединачни лист, а, заправо, припада познатој едицији NOTITIA /HUNGARIAE /NOVAE / HISTORICO GEOGRAPHICA... VIENNAE AVSTRIAE... MDCCXXXVII.⁷¹

Из истог времена је за прошлост Срба у Будиму знатно важнији бакрорез стандардног назива *Buda-Ofen*. Умножио га је чувени аугсбуршки графичар и издавач Мартин Енгелбрехт (Mart. Engelbrecht excud. A. V.)⁷², а ту су и сигнатуре цртача Фредерика Бернера Вернера (F. V. Wegner del.) и гравера Александра Глезера (A. Glässer sc). По графичком осећању, то је једна од најупечатљивијих ведута Будима у XVIII веку. Ту је и изглед Табана – низ кућа са високим крововима и две цркве, православном и католичком, – а изнад приказа натпис крупним словима: Ratzenstatt. У легени-тумачу налази се објашњење: Fran cisc. in Raziou oppidulo – Francisc. in der Ratzenstatt.⁷³

Нешто касније Мартин Енгелбрехт је умножио реплику ове гравуре, такође по цртежу Фредерика Б. Вернера, коју је изрезао у бакру аугсбуршки мајстор Кристоф Фридрих Лотес (Ch. F. Lottes). На листу је опширна историјска инскрипција на латинском и немачком, док су легенде на мађарском и немачком језику. У једној одредници се помиње Српска варош: „Franciscanusok az Ráci Városban – Franciscaner in der Raten Stadt“, а у другој православна црква: „Görög Templom – Alt glaubische Kirch“. Трећа гравира ове аугсбуршке серије израђена је по цртежу Фредерика Б. Вернера, а умножили су је познати гравери издавачи Марк Абрахам Рупрехт (M. A. Rupprecht) и Јохан Кристоф Хафнер (J. K. Hafner).⁷⁴

Ипак, објективно најпотпунији изглед Табана остварио је Ф. Б. Вернер на недатованом бакрорезу Будима који је резан и умножен у Аугсбургу. И то је ведута с источне, пештанске стране, а у њеном доњем делу налази се хронологија најважнијих, претежно ратних догађаја. Последња реченица овог сажетог текста односи се на табанско подграђе и стара турска купатила: „Die daselbs befindliche warme Bäder seynd auch wohl auführet, darunter die sonderlic magnifich so die Türcken ehemals erbauet haben“. Вернер је на овој гравири пажљиво нацртао куће у Табану, означивши при томе и два српска објекта: „Raitzē Bad i Das Raizē Thor“.⁷⁵

Средином XVIII века израдио је Г. Хислер гравиру изразите веродостојности. Тај готово реалистички приказ носи наслов: *Ofen, die Haupt Stadt des Königreichs Ungarn an der Donau gelegen*. Широко замишљена панорама обухвата град с источне стране, одакле је веома прегледно и педантно нацртана. Аутор овог цртежа потрудио се да на малом формату листа прикаже готово сваку кућу Горњег града, Старог Будима, Водене вароши и Табана. То је нова, барокна архитектура настала само за неколико деценија века просвећености. Пажњу привлачи Српска варош и у њој тек сазирана Саборна црква окружена новим кућама.⁷⁶ Ова минутиозно остварена ведута поуздано је обележила важан ступањ урбанистичко-архитектонског развоја Будима и његових подграђа, која се све више повезују са средиштем.

У другој половини XVIII века аутори цртежа за бакрорезе још више развијају реалистичко-пејзажну концепцију настојећи да некада круту форму предлошка за графике замене спонтанијом композицијом. То је пошло за руком Фердинанду Пихлеру (F. Pichler),⁷⁷ цртачу, и Јохану Балзеру (J. Balzer)⁷⁸, прашком бакроресцу. Они су 1781. године сигнирали ведуту Будима са северне стране, са које се Табан тек наслућује у дубини перспективе. Овај манир с успехом је неговао и Хијеронимус Лешенкол (H. Löschenkohl),⁷⁹ бечки сликар и графичар који је својој гравири дао наслов: „Freude der Ungarn⁸⁰ bey Ankunft Ihrer Krone in Ofen u: Pest am 28-ten Febr: 1790.“ Лешенкол је био један од најбољих мајстора

67

L. Bagrow, *Die Geschichte der Kartographie*, Berlin 1951, 364.

68

Gy. Rózsa, *нав. дело*, 132, Т. LXXXII.

69

U. Thieme–F. Becker XXX, 183.

70

Исто, XXIV, 553.

71

Gy. Rózsa, *нав. дело*, 185–186, Т. LXXXIII.

72

F. Schott, *Der Augsburger Kupferstecher und Kunstverleger Martin Engelbrecht und seine Nachfolger*, Augsburg 1924, 54.

73

Gy. Rózsa, *нав. дело*, 132, Т. LXXXIV.

74

Исто, 133–136.

75

Исто, 183–184.

76

Ту су и две ознаке које привлаче нашу пажњу: „1. Franciscaner in der Raten Stadt.“ – „2. Altglaubische Kirch.“

77

U. Thieme–F. Becker XXVI, 586.

78

Исто, II, 430.

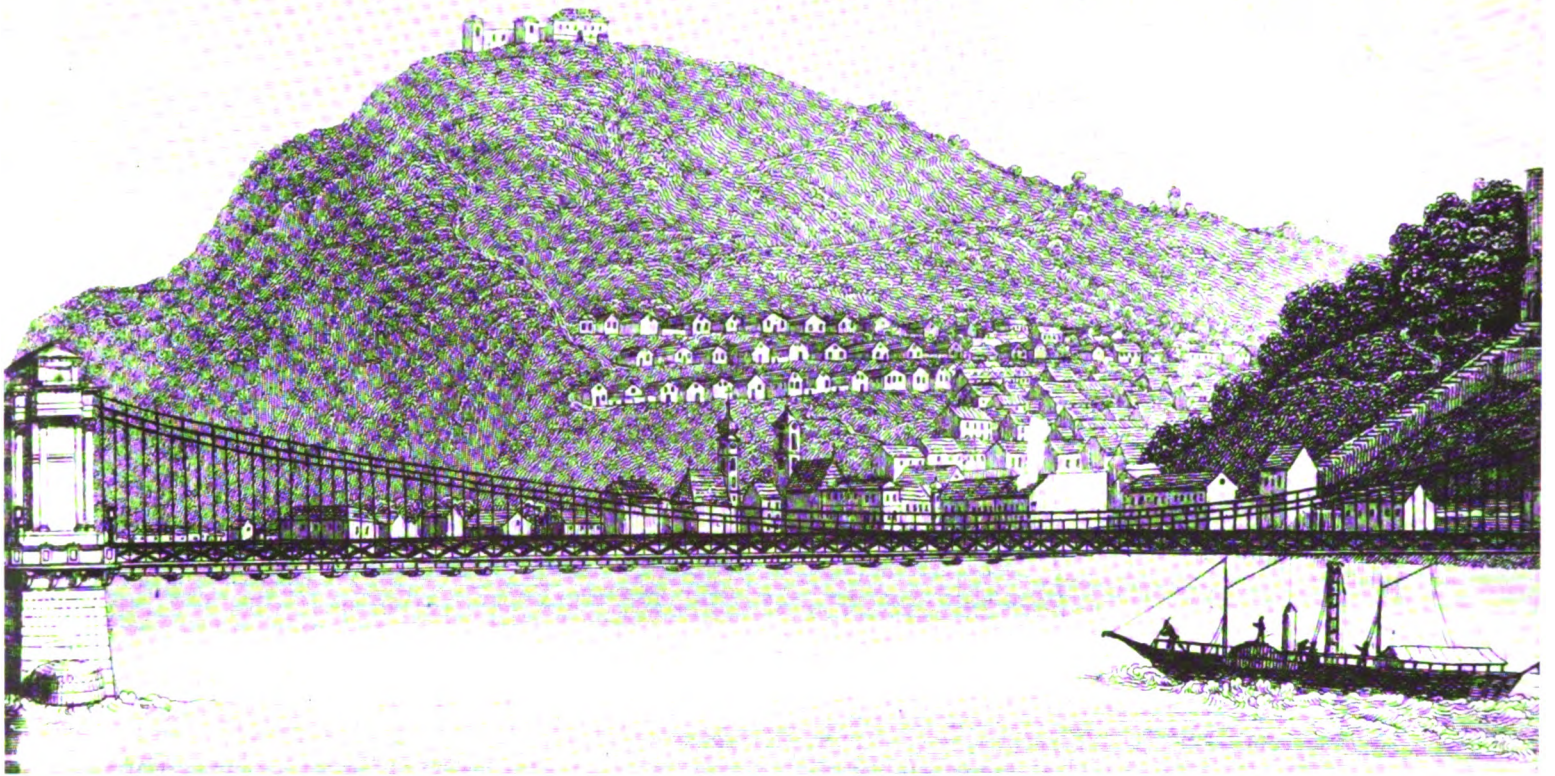
79

P. Potschner, *Hieronymus Löschenkohl (1753–1804)*, Wien 1959. Historisches Museum der Stadt Wien.

80

Gy. Rózsa, *нав. дело*, 137.

Сви наслови и натписи наводе се према тексту на бакрорезима.

Будим. Поглед на део српске вароши. Литографија, друга половина XIX века.

бечке графике, а радио је и за српске поручиоце. Он је аутор изврсног портрета темишварског епископа Петра Петровића, израђеног у бакрорезу 1775. године.⁸¹

Пејзажно-реалистичку концепцију заступали су бечки мајстори из породице Шафер. Они су своју гравирну Будима заједнички потписали: „Gezeichnet und gestochen von Joseph, und Peter Schaffer. 1787“⁸² Своје пејзажно опредељење испојили су и тиме што су у првом плану композиције развили живописан жанр-мотив: на падини изнад Старог Будима виде се ратари на њиви и виноградаре. У Табану су тек подигнуте једносратне куће око српске Саборне цркве и католичке парохијске цркве, али и низови мањих кућа које су се попеле на падине Светог Гелерта. То је, нема сумње, једна од најверодостојнијих слика Табана крајем XVIII века.

У групи графичара који су у то доба издавали бакрорезе Будима спада и Јохан (Јанош) Филип Биндер (J. F. Binder).⁸³ Он је у Будиму, вероватно први, држао бакрорезну радионицу и типографију. То је био плодан гравер, мање уметничке даровитости, а типичне занатске спреме и вештине. Најчешће је радио по туђим цртежима и предлошцима. У каталогу његових гравира, који је објавио мађарски историчар уметности Патаки Денеш, налази се осамдесет наслова, али тај број ни издалека није потпун.⁸⁴ Његову продукцију испуниле су разне врсте графичког материјала; ту су религиозне композиције, али чешће цеховска писма, дипломе, екслибриси и бланкети. Портрете је радио искључиво по туђем цртежу. Биндер је познат и по томе што је доста радио и за српске наручиоце. Ту је, на првом месту, портрет митрополита Павла Ненадовића. За нас је овај рад од изузетне културно-историјске важности, јер допуњује иначе мали број српских графичких портрета, а посебно због тога што се на њему налази угравирана сигнатура: „Теодор Крачун нарисо“. Овај Крачунов цртеж спада у онај сасвим мали број познатих радова српских барокних сликара: цртежа намењених за извођење у бакрорезу. Цртеж је, истина, настао после Ненадовићеве смрти, али по једном његовом уљаном портрету. Сугестиван израз митрополита Ненадовића добрим делом је Крачунов ликовни допринос, јер је успео да га оствари у цртежу, док је Биндер, поштујући у пуној мери линије тог

узорка, гравирао знатно боље у односу на своје остале радове.⁸⁵ Овај будимски бакрорезац израдио је још неколико гравира за Србе, а и неке илустрације за српске штампане књиге: *Свети Никола*, за српску цркву у Сегедину, *Стари град Јерусалим*, за потребе наших хаџија, *Свети Козма и Дамјан*, за издавача Каулиција, као и оне невешто цртане и тврдо резане илустрације за *Робинзона Крузоа*, у издању Штампариие пештанског универзитета.⁸⁶ Међутим, његова ведута Будима, рађена по цртежу бољег мајстора, одликује се несумњивим графичким вредностима. И ова композиција је замишљена као пејзажна панорама с ненаметљивим жанр-сценама у првом плану. На стари тип градских ведута подсећа натпис у барокној картуши: „Buda-Ofen“, као и две траке с називима појединих делова града, па се на њима налази и натпис: „Taban – Die Rāze Stadt“. У доњем делу су наведени и поједини објекти, а међу њима и: „die Vorstadt, Gerhards- oder Razen Stadt; die Pergasische, oder Rāzē-baad, die Alt-glaubische Kirchen, (Eccles hominū Graeci Ritus, non unitor).“⁸⁷ Осим ове графике позната су Биндерова цеховска писма, за цех кројача, ковача, рибара, ужара итд. Гравирао их је по већ утврђеном облику немачких и аустријских цеховских писама. Композицију дипломе украшава разуђен барокно-рокајни оквир; у доњем делу је текст, а у горњем ведута Пеште или Будима са изгледом Табана.⁸⁸

Право изненађење представља Биндеров *план Будима* израђен осамдесетих година, највероватније по налогу магистрата. Тај прецизни тлоцрт израдили су картографи, а Биндер га је пренео на бакрорезну плочу сигниравши са: „Io. Philip Binder Sc.“ Коришћен је у градоначелници и за остале административне потребе. На њему је и *план Српске вароши*, означене као: „Табан“. Урбанистичка потка неправилног облика с источне стране налаже на Дунав; с јужне и западне стране ослања се на брег тврђаве. Кроз средину насеља нацртан је Ђавољи јендек, са неколико мостића. Обележене су и обе цркве, а поједини плацеви имају катастарске бројеве. Југозападно од бедема, на падини брега Свети Гелерт, простиру се табански виногради.⁸⁹ По свему томе графички опус Јакоба Биндера, са ове две до сада непознате гравире, особито са *планом Табана*, постаје још важнији за српске истраживаче.

Међу познатим ауторима будимских ведута из друге половине XVIII века налазе се и непознати мајстори. Није сигниран бакрорез: „Prospekt der König: Haupt Stadt OFEN wieselbe von der Pester seiten in der Schönsten ansicht ist mit Neuen abaenderung. Ano, 1785.“ Иако није познат аутор овог „проспекта“, треба рећи да потиче од искусног и поузданог мајстора. Тешко је, међутим, утврдити да ли је цртеж настао по природи или је композиција позајмљена па су у њу накнадно унете допуне, у које спадају и жанр-сцене у првом плану. Изглед Табана не одступа од осталих оновремених графичких приказа.⁹⁰

Готфрид Прикснер (G. Prixner) је држао графичку радионицу у Пешти, одакле је свакодневно посматрао Будим и Табан.⁹¹ Његов цртеж, умножен на једном цеховском писму из 1816. године, доноси изглед Табана из најповољнијег угла, чиме је постигнута целовита панорама насеља. Познато је да је Прикснер радио за штампарије и да је сарађивао са српским издавачима и писцима који су почетком XIX века краће или дуже боравили у Будиму и Пешти. Његове су илустрације у књигама Атанасија Стојковића, Јована Мушкатиновића, Аврама Максимовића, Вука Карацића и Милована Видаковића. Овај графичар је, дакле, добро познавао Будим, пролазио је табанским улицама, свраћао у српске куће. Са Србима се могао лако споразумевати будући да је био Пољак. Због свега тога он је предано и прецизно нацртао Српску варош.⁹² По његовој ведути Табан је тада био већ изграђено варошко насеље, које није заостајало за Старим Будимом на северној страни Горњег града. Зграде варошана, трговаца и занатлија, биле су високе, по барокном начину грађења, а згуснуте уз Дунав, а куће виноградара распоређене су у неколико „струка“ по падинама брега, док су изнад њих чувени табански виногради, који су уцртани и на плану Јаноша Биндера.

81

Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, 230, 376, 377.

82

U. Thieme-F. Becker XXIX, 562; Gy. Rózsa, *нав. дело*, 137. Т. LXXXIX.

83

A. Schoen, *Buda-pesti képek, könyvek Csillag Béla gyűjteményében*, Budapest 1936, 43.

84

D. Pataky, *A Magyar rézmetszés története*, Budapest 1951, 82–86.

85

Д. Давидов, *Графички портрети Срба XVIII века*, Галерија Матице српске, Нови Сад 1965, 133, 147.

86

Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, 237, 378–379, 415, 416.

87

Gy. Rózsa, *нав. дело*, 188–189, Т. LXXXII.

88

D. Pataky, *нав. дело*, 83; Gy. Rózsa, *нав. дело*, Т. LXXXVI–LXXXVII.

89

Бакрорез *Nova Buda – Pestinum*. Сигнирано: „Io. Philip Binder Sc.“ Власништво: „Magyar Nemzeti múzeum – Történelmi képcsarnok. Т. 125.

90

D. Pataky, *нав. дело*, 259; Gy. Rózsa, *нав. дело*, 191, Т. XCII.

91

D. Pataky, *нав. дело*; В. Васић, *Илустрација српске књиге у почетку XIX века*. Библиотекар 4 (Београд 1958), 284; *Класицизам код Срба*, књ. 3 (В. Краут, Сликарство и графика), Београд 1964, 11–12. Исто, књ. 8, стр. 94; З. Јанц, *Насловна страна српске штампане књиге*, Музеј за примењену уметност, 1965, 79.

92

Цеховско писмо Г. Прикснера са ведутом Будима и Табана чува се у Националној библиотеци Szécsenyi у Будимпешти.

У XIX веку графика се најприсутније испољила у новој техници литографије, а касније и челикореза. Стилске иновације стизале су у првој половини XIX века и путем те нове технике која је омогућавала тонске вредности и реалистички третман пејзажа. То само значи да су графици тада отворене нове могућности. Међутим, она постаје до те мере везана за технолошки процес репродуковања па често због тога губи уметничка својства. Она постаје не само реалистичка, већ и до те мере објективистичка да најављује дагеротипију и фотографију. Отуда и није чудно што литографске ведуте раде често мањи мајстори, а потом и вештији штампари, јер литографија улази у типографију као најјефикасније и најјефтиније средство умножавања разних књижних и новинских ликовних прилога. Разумљиво, аутентичност и документарност литографије је незаменљива баш у штампарству.

На појединим литографијама овога доба архитектонски облици приказани су до те мере верно да се по њима могу проучавати чак и декоративни елементи фасада, украси у каменој пластици и други детаљи. На основу литографија могу се реконструисати оштећени или порушени споменици, или проучавати читава насеља и урбане целине које су у XX веку измениле свој лик, као што је то случај са будимским Табаном. Та страна репродуктивне литографије још није довољно испитана, нити је графика у довољној мери коришћена као најпоузданија документација о изгледу заувек несталих културноисторијских споменика и делова градова који су нестали приликом урбанистичких реконструкција.

Међу првим литографима који су цртали и умножили изглед Табана почетком XIX века био је Јакоб Алт (J. Alt), бечки сликар и литограф.⁹³ Он је у трећој деценији тога века путовао Дунавом и начинио читаву серију панорама градова, документоване али и несумњиве уметничке вредности. Био је школован цртач бидермајерског опредељења. У цртежу је неговао меку линију податну за литографску технику. Његови градови на Дунаву штампани су у великом тиражу на хартији исте величине, тако да су били веома популарни и погодни за колекционирање. Један део тиража аутор је сам колорисао, а те бојене литографије имају свежину акварела. Његова литографија *Ofen – Buda*, настала око 1826. године, већ је класично дело те врсте. Град је насликан с југоисточне стране тако да је Табан приказан у средишњем делу композиције, са православном црквом високог звоника који доминира насељем, док су на самој обали складне једносратне зграде, зидане крајем XVIII и почетком XIX века. Аутор је нагласио да је цртеж настао по природи, што је ушло и у његову сигнатуру: „Nach der Natur demalt. v. J. Alt.“

Овде треба бар поменути да је и „Сербскиј народниј лист“ донео дрворез *Пешта и Будим*, рад Ференца Колара (F. Collar), кога је уредник Теодор Павловић запослио као сталног илустратора овог познатог листа.⁹⁴ На Коларовом дрворезу Будим и Пешта су приказани са северне стране тако да се Табан назире у дубини перспективе. Ова ведута илуструје информативни текст у којем се налази и ова реченица: „У архиви Будимског Сербског обшчества, које је кадгод много веће и знатније било, хране се многе за Сербље у Унгарији важне писмене древности“.⁹⁵ Чланак је вероватно саставио сам уредник, а наведена реченица недвосмислено указује да је Будимска српска општина тада била малобројнија и мање значајна, па аутор, већ и због тога, указује на богату архивску грађу важну за изучавање прошлости Срба у Угарској.

Године 1845. изишла је из штампе специјална литографска мапа са ведутама Будима и Пеште под насловом *Buda – Pest előadva...*⁹⁶ Попут великих европских градова, и ови су добили свој албум са неколико десетина ведута, које обухватају све делове града и монументалне зграде. Мапу је издао Рудолф Алт (R. Alt)⁹⁷, син Јакоба Алта, који је учио занат и цртање у атељеу свог оца, а потом на бечкој Уметничкој академији. У овом албуму су две литографије на којима је приказан Табан: „Ви-

da á Dunáról föl fele tekintve⁹⁸ i Kiálítás a várkapuból Budán.⁹⁹ Литографије прате и краћи текстови о Српској вароши (Ráczváros).

Нешто раније израдио је Р. К. Vasquez, највероватније по налогу магистрата, велики план Будима. Ту је, као саставни део, и план Српске вароши, преко којег је натпис „Raitzen Stadt“¹⁰⁰ Када се упореди овај цртеж из 1837. године са оним који је осамдесетих година начинио Филип Биндер, види се колико се Табан у међувремену урбанистички проширио и разудио. У том периоду дошло је до његовог привредног и културног успона.

Најзад, у другој половини XIX века све су учесталије ведуте Будима, Српске вароши и Пеште. Најпознатије су серије градова умножаване у хесенском граду Дармштату, у познатој издавачкој кући, која је на сваком листу штампала свој импресум: „Druck u. Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt“.¹⁰¹ Има неколико графика на којима је Српска варош главни мотив. На једној таквој ведути, где је српска црква у крупном плану, са прецизно нацртаним југозападним изгледом, налази се потпис на мађарском и немачком: „PEST ES RÁCVÁROS – PEST UND RAITZENSTADT“.

*

У Табану с почетка XIX века, тако поуздано представљеном на Алтовим и другим графикама, било је много разних друштвених појава које су, поред осталог, чиниле културнопросветни лик вароши. Те су се појаве тичале не само црквеног живота већ, још више, духовног била грађанске класе.

Будимски епископ Дионисије Поповић прекинуо је традицију да архијереј ове епархије принудно борави у Сентандреји. Он је још 1792. године купио у Српској вароши велику зграду и у њу сместио владичански двор са придворном капелом. То је једна од оних једносратних зграда на гравири Готфрида Прикснера. У двору је епископ држао своју приватну „клирикалну школу“, неку врсту ниже богословије, на коју је обавезивао све оне који желе да се баве свештеничким позивом. Он је у Будиму боравио до смрти, 1828. године, бавећи се уз архијерејске и црквено-педагошке обавезе превођењем и богословском књижевношћу. Поручивао је бакрорезе изузетно занимљиве иконографске структуре, а на којима је чак дао да се нацрта његов лик.¹⁰² Старао се о уређењу Саборне цркве, али је доживео да избије пожар у њој, кад је, сем што је у већој мери оштећена сама грађевина, изгорео цео иконостас Василија Остојића. После обнове цркве, почело је сакупљање прилога за подизање нове дуборезбарене олтарске преграде и за сликање иконостаса, па је 28. маја 1817. године склопљен „контракт“ између „Славено-српског“ обшчества престоног града Будима, предграђа Табана и Г. Арсенија Теодоровића, иконописца и грађанина новосадског“. Овим уговором академски сликар се обавезује да ће „собственоручним изображењем“ насликати и позлатити иконостас, као и предвиђене композиције зидног живописа, а црквена општина да ће му за овај замашни сликарски посао исплатити девет хиљада флорина у сребру. Сликарске послове у табанској цркви Теодоровић је започео 1818. године, а завршио две године касније.¹⁰³ На будимском, највишем српском иконостасу, сликар је распоредио чак 68 икона, држећи се уобичајеног распореда и иконографског садржаја. Ипак, у високој линети, око крста Христовог распећа, насликао је две полукружне зоне икона које се ређе приказују: Страдања Христова у четворолисним медаљонима и ликове пророка у округлим медаљонима. Због изузетне висине цркве и иконостаса, Теодоровић је морао да слика иконе већих димензија. У то време био је на врхунцу сликарске славе. Имао је иза себе шеснаест иконостаса, међу којима и неколико у већим средиштима српске грађанске културе. Испљаво је неокласицистичко стилско опредељење, али су се на неким његовим иконама, особито на престоним, осећале свеже успомене на по-

93

U. Thieme–F. Becker.

94

Класицизам код Срба, 17.

95

Србскиј народниј лист, Пешта, 6. III 1837, стр. 73.

96

Buda – Pest elbádva – 32 eredeti rajzoltban – Alt Rudolf általal – rajzolta Sandmann – nyomtatta Rauch Janos, Pesten 1845.

97

U. Thieme–F. Becker.

98

Исто, Табла XIV (поглед на Будим и Табан са Дунава).

99

Исто, Табла XXIV (поглед на Српску варош са тврђаве).

100

L. Nagy, нав. дело, 276 (сл. 106).

101

Ова издавачка кућа штампала је неколико стотина популарних ведута градова, претежно у техници челикореза.

102

Д. Давидов, Српска графика XVIII века, 388. Кат. бр. 195, сл. 329.

103

О. Микић–Л. Шелмић, Дело Арсенија Теодоровића (1767–1826), Нови Сад 1978, 25–26, 74–75.

Српска православна Саборна црква у Будиму с погледом на Пешту. Друга половина XIX века.

знобарокни иконопис. Још је један српски уметник тада живео и сликао у Табану.¹⁰⁴ Био је то Михаило Живковић, рођени Будимац, ђак бечке Уметничке академије. Имао је атеље у Табану, а потписивао се као „живописац будинскиј“. Осим славских икона, које је радио за Србе у Будиму, Пешти, Сентандреји и другим местима, Живковић је насликао и две веће целине: иконостас Благовештенске цркве у Сентандреји (1802) и иконостас српске цркве у Балашађармату (1815). Четири иконе сликао је за салон будимског владичанског двора.¹⁰⁵

На духовни живот Срба у Будиму и осталим горњедунавским вароши-ма подстицајно су деловале књиге и периодика – издања Штампариие пештанског универзитета, која је била у Будиму. Списак Будимаца пре-нумераната на та издања веома је дуг, а појављују се најпознатије породице. Тада су у српским грађанским кућама, које су представљене на гравирама XIX века, читана издања будимске штампариие: од *Свештене историје* и *Катихизиса малог* Јована Рајића до књига и књижица Викентија Ракића, Доситеја Обрадовића, Аврама Мразовића, Атанасија Стојковића, Григорија Терлајића, Павла Соларића, Милована Видаковића, Јоакима Вујића, Јована Мушкатировића, Лукијана Мушицког, Саве Мркаља, Димитрија Давидовића, Лазара Бојића, Уроша Несторовића, Теодора Павловића, Јована Пачића, Симе Милутиновића Сарајлије, свезака „Летописа Матице српске“ и других издања. Скоро сви ови списатељи и културни посленици боравили су краће или дуже у Српској вароши, у кући код Златног јелена, у дому Витковића, код трговца Николе Станковића, у владичанском двору. Табан је тада био на врхунцу славе. Али, иза тог врхунца већ се назирала падина, посустајање, однорођавање, осиромашивање, расељавање, декаденција. А у другој половини XIX века Српска варош у Будиму, као уосталом и Сентандреја, живи од успомена. Само су још графичари и сликари приказивали Табан у лепом изгледу. – Али то је, на жалост, била само спољашњост.

Ведуте Будима, настале у дугом периоду од XVI до XX века, обавештавале су Европу о историјској судбини угарског краљевског града. А будући да су ту судбину делили и Срби, насељени у подграђу ове вароши, то се ови код нас недовољно познати ликовни документи не могу заобилазити кад се говори о некадашњим српским насељима на горњем Дунаву.

На ведутама Будима, особито оним из XVIII и XIX века, Српска варош и даље постоји, као што постоји и Саборна црква у њеном средишту.

104

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 80–82.

105

Д. Давидов, *нав. дело*, 73–80.

као
чке
као
бе у
као
ји
не

и
е

ра
ко-
ог.
ро-
арај
и ови
пској
в Ни-
хунци
одреја
и Та-
њост.

Castellum in Hungaria Inferiori in extremo angulo Insulae Schüa, Taurino f. Raab & Neokousha, Sigeoniae, militibus dicitur. Stetit ibi arx vetustissima, in qua A. 1440. Rex Ladislaus Posthumus natus erat. Ob figuram situs vulgo lebidini comparatur. Propugnaculum versus flumen Wagam spectans Virgo nominatur, quo in angulo statua mulieris formam referens collocata exstitit. Castellum non adeo magnum est, hinc etiam praeter templum militum et Museum Gubernatoris nihil spectabile obnotat, quam habetiscula militum et armamentarium. Versus Septentrionem a Danubio et Wagam fl. qui ob id Septembris in uno ipi nucleatur, includitur. Occidentem versus autem profunda fossa a qua repleta sub extremitatem Castellum cingitur.

Eine Festung in Nider Ungarn an dem äußersten Ende der Insel Schüa, 4. Meilen von Raab, und 1/2 oberhalb Gran. Es ist ein quadratisches Schloß, welches auf welchem der König Ladislaus Posthumus 1440. geboren worden, die ward in gemein wegen ihrer Form, einer Schilb, Krone verglichen. Die eine Thür gegen den Wagfl. wird die Jungfrau genannt, weil an der Ecke ein Haus, in welchem Kauen steht. Diese Festung ist nicht groß, und ist auch außer der Soldaten Kirche, und der Comendanten Haus, nicht als die Casernen, und das Zeughaus zu beobachten. Oben Mitternacht schließt sie die Donau und die Wag ein, so in dem einen Arm der Donau gefüllt, gegen Abend aber, hat sie einen tiefen Wassergraben, gegen der äußersten Festung.

Коморан у XVIII века. Српска црква прва с лева. 1. Die Raizische Kirche.

СРБИ У КОМОРАНУ У XVI И XVII ВЕКУ

Српски и мађарски историјски извори и старе угарске хронике о утврђеним градовима на горњем Дунаву доносе поуздане вести о српским шајкашким посадама још у давно предтурско доба, а особито за владавине краља Матије Корвина. Његово призивање српске властеле и народа у Угарску било је од обостране користи, а велико залагање овог владара за обнову дунавске ратне флотиле, у којој су Срби шајкаши (*Rascianis Nazadistis*) значајно суделовали, условило је јачање српских насеобина на Дунаву.¹

Српски Ковин, Будим, Острогон, Коморан и Ђур нису биле само станице краљевске флоте већ и насеља са знатним бројем Срба, испочетка, у XV и XVI веку, претежно шајкаша, а касније, у XVII, а поготово у XVIII веку, и трговаца, занатлија удружених у цехове и другог варошког живља. У њима је био развијен верски живот, грађене су и украшаване српске цркве, а пристизали су и зографи, преписивачи књига и духовници из удаљених крајева Балкана. – Српска позновизантијска цивилизација доспела је у угарске вароши, у којима се срела са средњоевропском културом, њој нове и духовно стране средине, да би се постепено мењала и преображавала. Досељеници с југа изменили су у појединим угарским варошима народносни састав, а делимично су утицали на привредне и културне прилике, обележивши својим присуством неколико stoleћа.

Истраживања откривају особену историјску слику о Србима у горњедунавским градовима. На тој слици оживљене прошлости посебно се уочава духовна настројеност досељеника, а уз то шајкашке вештине и ратне заслуге, занатство, изузетна спретност у трговини и њихова особена и лако препознатљива култура. Данас све то чувају цркве – трајни споменици српског присуства на северу Угарске. Јер, Срби су у тим градовима били упућени баш на цркве, у којима и око којих се одвијао добар део њиховог живота. А оне значајне и лепе старине – иконе, рукописне и старе штампане књиге, сасуди примењеноуметничке израде, протоколи, матичне књиге, архиве, надгробни споменици и разни записи – омогућавају да се слика о Србима у овим крајевима сагледа у историјској условљености. Па и сада, када у тим градовима одавно нема Срба, довољно је само зачети испитивања па да се из заборава укаже живо присуство народа који са овог места није ишчезао за историјска сазнања и памћења.

I

Коморан – *Comora*, *Komárom*, *Comarn* – подигнут на оштроугаоном простору који образује Дунав са Вагом, својом левом притоком, био је у низу речних утврђења најтврђи град од Будима до Беча. Док се над будимским градом вила турска застава од 1526. до 1686. године, дотле је на коморанској тврђави стајао српски шајкашки барјак, с аустријским и угарским хералдичким знацима и ћирилским словима.

У оним за Угарску кобним годинама после пораза на мохачком Шаторишту (29. августа 1526), брзог пробоја турске војске, освајања Будима, Острогона, Ђура и прве опсаде Беча, имао је утврђени Коморан, који је чувала посада састављена од Срба и Мађара, изузетно важан војностратегијски значај. А после те опсаде коморанска тврђава постала је гранични камен. На западној страни била је војска Фердинанда I, а источно, недалеко од Коморана, турска флота и коњица, које су контролиса-

1
J. Szentklárai, *A Dunai hajóhadak története*, Budapest 1886 (са старијом литературом); Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД, књ. 67 (Београд 1887), I – LXXXIX; Д. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина I, Нови Сад 1939, 231–239.

J. Hoefnagel, Comorra, бакрорез 1595.

ле Дунав и биле спремне на оружани сукоб, упаде и пљачку. Међутим, у току дугог примирја коморанска шајкашка посада обављала је дужност пограничне страже, дочекујући и испраћајући царска посланства и разне мисије, којима је овде била последња станица. Низводно од коморанске тврђаве дочекивале су их и даље пратиле турске лађе.²

Држећи се упорно своје верске и националне припадности, ове удаљене и малољудне оазе Срба одолевале су однарођавању, бар у прво време, а уз то су поред турских логора широм покорене Угарске стално одржавале чврсте везе са својим сународницима на Балкану. Те везе су најчешће биле трговачке природе, али и црквено-духовне суштине. На турској страни, на путевима који су повезивали Балкан с варошима на горњем Дунаву, било је увек доста Срба, мартолоза и калауза, а уз њих трговаца, разних ухода, пребега, тумача, скелеција и ханција, торбара и тумарала, који су се могли срести у многим местима покорене Угарске. Овом шароликом путујућем свету припадали су и српски калуђери, који су ради прикупљања милостиње и других послова стизали и у најсеверније вароши Подунавља. Из средишних делова Србије, преко Мачве, Срема, Славоније и Барање, а потом поред Мохача, манастира Грабовца, Дунафелдвара, Дунапантелије, Стоног Београда и Тате, могло се тада доспети чак до Коморана пролазећи готово само кроз српска села и засеоке и делове мађарских вароши у којима су Срби живели.

*

У то доба на челу горњедунавских шајкаша био је храбри капетан Павле Бакић (†1537), потоњи последњи српски титуларни деспот, који је одржавао флотилу и господарио на Дунаву од Пожуна до Острогона.³ Баш између Ђура и Коморана имао је деспот велико властелинство, које је добио за ревносну службу од краља Фердинанда I. Добро су познати Бакићеви ратнички походи и сукоби са Турцима, као и његова опрезно вођена служба ухода – поверљиви људи су му долазили „из Турске“, или су, пак, слали важне извештаје, о којима је деспот обавештавао краља. „Paulo Vakyth“, како се сам потписивао на писмима упућеним краљу, био је као „шеф шпијунаже краља Фердинанда“ добро упознат с приликама у Турској, о кретању војске, али и о стању српског народа и цркве на Балкану.⁴ Изузетно су значајне вести о томе да је деспот примао српске калуђере из удаљених манастира. „Само једне недеље посетило га је три групе калуђера: једна из Свете Горе, друга из једног манастира са границе Србије према Турској, друга из једног манастира у Београдском санџаку.“⁵ На долазак ових калуђера указивало се махом у вези са обавештајном делатношћу Павла Бакића. Међутим, на њихово

присуство у Ђуру и Коморану не треба гледати с увреженом искључивошћу, јер су они, поред таквих услуга, обављали и духовну и културну мисију која се тичала коморанске цркве и српског живља у вароши. Истина, сачувани историјски извори о Бакићу на помињу оновремени црквени живот, будући да се односе на организацију и издржавање војске или су посредни поверљиви извештаји.⁶

Већ почетком XVI века имали су Срби у Коморану своју малу богомољу, подигнуту између тврђавских зидина и дубоких шанчева. О архитектонском изгледу те првобитне цркве ништа се не може докучити, а наслућује се да је била скромних димензија и да се налазила недалеко од западне капије, према којој се ширило подграђе. Ни сакрално-уметничка опрема те цркве није довољно позната, али је црква свакако била опскрбљена најнужнијим богослужбеним књигама, иконама и сасудима, што су доносили они калуђери са Балкана које је деспот примао.

Једини историјски јемац постојања те цркве сада је добро чуван месингани печат с угравираним допојасним ликом Богородице Оранте, око којег је распоређен натпис † **В:І:КОМОРАНСКІЯ С:Ц:ВОВЕДМІЯ: В:Х:ПР:Б.М.**, а уз њега важан датум: 17. мај 1511⁷. Овај без сумње најстарији српски црквени печат у Угарској најближи је позноготским граверским радовима те врсте, а убележени датум односи се на трносање те првобитне цркве.⁸ По цртежу Богородичиног лика композиција се уклапа у западноевропску стилску концепцију, а скромност уметничке обраде наводи на мисао да је печат израдио какав коморански занатлија-гравер.⁹ Према датуму на печату, коморанска црква је подигнута пре пада Угарске и пре доласка Павла Бакића у ове крајеве. Била је то најсевернија и једна од најстаријих српских богомоља у саставу обновљене Пећке патријаршије, чије се јурисдикционо подручје завршавало баш овде на горњедунавским међама. У четвртој деценији XVI века, кад је Бакић добио спахилуке западно од Коморана, црква је и даље снабдевана обредним предметима и књигама.

Извесне историјске спомене о Србима у Коморану сачувале су управо старе рукописне књиге. Међу најчувеније споменике те врсте спада *Коморанско јеванђеље* из прве половине XVI века.¹⁰ Ово раскошно украшено јеванђеље потиче из влашко-молдавске радионице, из које су и *Четворојеванђеље* манастира Крушедола, *Пећки апостол* и *Јеванђеље* из Враце у Бугарској. За ове рукописне књиге Светозар Радојчић је утврдио да се одвајају „техником и стилем свога орнаментационог облика наших рукописа“, односно да су украшене орнаментима „касноготског и раноренесансног порекла“. ¹¹ У *Коморанском јеванђељу* истичу се украшена зачала, на којима асиметрично распоређену заставицу, текст и крупни иницијал уоквирује разуђени биљни орнамент. На супротној страни од зачала насликани су ликови јеванђелиста, доброг цртежа и сведеног колорита. На овим украсним страницама обилато је заступљено злато, а поред њега светлозелена, плава, црвена и љубичаста боја. Ово богато илуминирано јеванђеље из удаљене Молдавије могао је тада набавити и поклонити коморанској цркви најпре Павле Бакић, мада ову претпоставку није могуће поткрепити доказима. Остаје само уверење да је то јеванђеље приложио богатији ктиторин. Због Бакићеве изразите феудалне културе, као и због његових веза са српским манастирима на Балкану, треба са пуно разлога поверовати у могућност његовог ктиторства коморанској цркви, на чија је богослужења долазио, заједно са својим вајдама, тизедушима, шајкашима и коњаницима.

У коморанску цркву доспео је тада и један знатно старији рукопис. То је *Типик – Јерусалимски устав св. Саве Освећеног* – **овраза црквеног састава**, најстарија и једна од најзначајнијих српских књига у Угарској.¹² У литератури је назван Типик цркве у Српском Ковину или Ковински типик.¹³ Први је о њему писао Гаврило Витковић, али његово образложење о пореклу рукописа није добро протумачено, мада се из текста могло приметити да је реч о Коморану, а не о Српском Ковину. У то време није била позната грађа из архиве коморанске црквене оп-

2
Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU CXVI, Zagreb 1893, 74–5.

3
Г. Витковић, *нав. дело*, XLVIII; Д. Поповић, *нав. дело*, 181–189.

4
Д. Поповић, *нав. дело*, 240–244.

5
Д. Поповић, *нав. дело*, 243; „У Ђуру 21. априла 1534. Павле Бакић јавља краљу Фердинанду новости из Турске, које је дозно од српских калуђера“; А. Ивић, *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа*, Нови Сад 1910, 121–122, 127.

6
Овде се мисли на писма Фердинанда I упућена Павлу Бакићу; позив да са својим шајкашима остане веран цару и да не слуша туђа обећања; материјалне невоље шајкаша; царско обећање о исплати дуговања шајкашима, итд. Г. Витковић, *нав. дело*, 63–75.

7
Г. Витковић, *Списак изложених историјских, књижевних и уметничких споменика српских*, Београд 1883, 38.

8
Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици*, XLVI. (Печат није изрезан од злата, како сматра Г. Витковић, већ од легуре месинга.)

9
Печат се и сада налази у српској цркви у Коморану, а изложен је са осталим предметима ризнице у пригодној музејској поставци у припрати. Описан је и фотографисан 1980, приликом научноистраживачког рада екипе Сентандрејског одбора САНУ, којом је руководио аутор овог текста.

10
Јеванђеље је преузео из цркве у Коморану и пренео у Београд Гаврило Витковић 1882. године. Сада се налази у Архиву САНУ, бр. 278. Г. Витковић, *нав. дело*, 332–342; Љ. Стојановић, *Каталог рукописних и старих штампаних књига*, Збирка Српске краљевске академије, Београд 1901, стр. 10, бр. 16.

11
С. Радојчић, *Старе српске минијатуре*, Београд 1950, 49.

12
Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици*, 300–319.

13
Л. Мирковић, *Рукописни типичи српскословенске редакције*, Богословље, 1–2, 1960.

Печат српске цркве у Коморану из 1511.

штине, из које се да закључити да је типик припадао овој цркви, а ни Витковићева преписка са Српским ученим друштвом није била коришћена. А управо у Архиву САНУ сачувано је Витковићево писмо из Коморана, у којем он помиње да је у цркви нашао „Типик писан на пергаменту, лепо сачув. XIV в.“¹⁴ Ту се налази и примопредајни записник из 1882, у којем се, поред осталих књига и историјских споменика које је Витковић преузео из коморанске цркве наводи и Типик на пергаменту.¹⁵ Најближи доказ да овај стари рукопис потиче из Коморана налази се у Витковићевој, сада већ реткој књижици из 1883: *Списак изложених историјских, књижевних и уметничких споменика српских*, која у литератури није била чак ни уочена. У њој уз овај рукопис стоји напомена: „Имам још да приметим да сам ову и друге српске књиге нашао у Коморану.“¹⁶ Ипак, забуна је трајала па је Лазар Мирковић, у свом веома важном каталошком попису *Рукописни типичи српскословенске редакције*, у којем је донео 56 јединица, међу најстаријим рукописима навео и Типик цркве у Српском Ковину, што су прихватили и други аутори.¹⁷ Ипак, Радослав Грујић, који је овај типик поменуо набрајајући старе српске рукописе на пергаменту, није погрешно – написао је да је из Коморана, не наводећи изворе.¹⁸ Али, сем што је поменуо наслов и порекло, није ништа више писао о овом рукопису. *Коморански типик*, како би га требало називати, писан је највероватније у другој четвртини XIV века „лепим уставним писмом српске редакције, у најбољој традицији преписивачке технике“.¹⁹ Украс насловне стране, једини у овој књизи, најближи је орнаментици *Четворојеванђеља* српске редакције из збирке ЈАЗУ, које је писано и украшено у XIII веку, односно њему сродним, а нешто млађим рукописима.²⁰ Заступљен је преплетни орнамент, који у доњем делу уоквирује наслов књиге и неколико почетних редова текста, док у горњем делу има три степеничасто стилизована постоља, из којих извиру високи крстови. Око средњег крста је криптограм Ѡ ѡ ѣ ѣ ѣ ѣ . Сматра се да је овакав тип орнаmenta пренет у српске скрипторије са Атоса.²¹ *Коморански типик* обележава одјек српске средњовековне културе у удаљеним српским стаништима северне Угарске.²² Свакако да су ова и остале рукописне књиге, донете у Коморан из српских манастира на Балкану, имале поред сакралних и друге одлике. – Војујући за Угарску, насељени у удаљеним туђим областима, без идеје о повратку, шајкаши су настојали да сачувају бар духовне нити које су их спајале са народносним стаблом.

У првој половини XVI века набављени су за коморанску цркву и рукописни служабни минеји. У *Минеју за јуни* налази се запис из 1547. године: „[...] спасен буди и помилован буди писави Дмитар дијак, многогрешни и последни в дијацех, писа немошчноју и тленоју рукоју в храме својем [...]“²³ Из овог времена је и *Триод посни* са записом: „Списана бист сија душеспаснаја књига глаголајема Триод рукоју многогрешних и смерних и последних в дијацех Јоана дијака и Филипа дијака и Авакума дијака. 1531.“²⁴ Ови, иначе уобичајени записи преписивача, какви се налазе у многим рукописним књигама, нису од изузетне историјске важности, али у Коморану, средином XVI века, значе много више, чак и без обзира на то да ли су књиге преписане у овој цркви или су пренете из неког далеког манастира са Балкана. Те су књиге важна потврда да је црква била стално активна и да су се сурови шајкаши старали о њој.

У коморанској цркви чинодејствовали су у то доба путујући јеромонаси, придошлице с југа, који су се привремено задржавали у вароши као нека врста војних свештеника, а обављали су парохијску, духовничку и проповедничку дужност. Из сасвим оскудне архивске грађе о првобитној цркви искрсава, у години 1552, име првог познатог коморанског свештеника, извесног попа Владислава („Ladislaven Raściana Preister zu Comorn“), док се у години 1571. помиње један коморански свештеник само као „Rätzen Predicant zu Comorn“.²⁵ Основну плату овим свештеницима одређивала је Дворска комора, па су отуда, по свему судећи, имали обавезу да у проповедима „упућују Србе на оданост према царском до-

му“.²⁶ Можда су ови јеромонаси долазили из манастира у Угарској, из Српског Ковина и Грабовца, будући да су њима биле боље познате политичке прилике.

Баш тих година друге половине XVI века забележио је учени путописац Стефан Герлах своје утиске о Коморану. Тај сажети опис неки историчари сматрају за први поуздани податак о Србима у овом граду, што не одговара историјској истини, будући да постоје старије поуздане вести. Ипак, тај помен Срба у Коморану се не може мимоићи. Између осталог, Герлах је навео да у „Коморану има нешто Срба (Räzen oder Raitzen) који [...] имају своју цркву и гробље изван града“. Мало је опширнији опис тврђаве и наоружања шајкаша, док је о српској цркви забележена само узгредна опаска – да је начињена од дрвета.²⁷

У то доба Срби у Коморану су превасходно војници са породицама, што може навести на помисао да српски живаљ није имао знатнију улогу у варошком животу. Ипак, будући да је међу вајдама било и Срба, њихов се утицај морао осетити не само у војним пословима у тврђави већ и у подграђу. С пуно разлога може се претпоставити да су вајде, између осталог имале удела и у одлучивању где ће се појединим породицама доделити „грунтови“ за градњу шајкашких кућа. То би значило да је уз њихово учешће у XVII веку урбанистички уобличен српски део вароши, који треба тражити на старим гравирама.

С краја тога века су дескриптивно замишљене графичке водене градове на горњем Дунаву, израђене по прецизним цртежима насталим по природи. Те цртеже припремио је Јакоб Хоефнагел (1575–1630), а бакрорезе је издао 1595. његов отац Георг Хоефнагел (1545–1600).²⁸ Гравира Острогона (*Strigonium – Gran*) у посебној легенди-тумачу доноси и важну ознаку „Rattzenstatt“.²⁹ Из исте године и од поменутог аутора је и цртачки и графички успела панорама Коморана, тврђаве и вароши на Дунаву, са шајкама у бојевом поретку.³⁰ Гравира Коморана није снабдевена тумачем топонима, али је сасвим извесно да се у делу подграђа налази и урбанистички заметак будућег Rattzenstatt-а. Ту је, дакле, и онај део вароши који је само годину дана раније походио Стефан Герлах и у њему видео српску цркву и гробље поред ње. Пажљивијим посматрањем подграђа на овом бакрорезу откриће се минуциозно резане и једва видљиве силуете рушевина. Гравира очито бележи последице након ратног разарања, и тиме се везује за стварна збивања. – Годину дана пре појаве бакрореза Коморана, можда само који месец пре настанка оригиналног цртежа, збио се важан ратни догађај у граду и околини, у којем су и Срби суделовали. У лето 1594. године велики везир Синан-паша освојио је Тату, Ђур и Папу, а Коморан се нашао под јаком опсадом и са Дунава и са копна.³¹ Одбраном тврђаве успешно је командовао Вук Станчић, који је уз вештине ратовања на води и копну применио и ратно-стратешко лукавство и изненадио Синан-пашу, тако да је 28. октобра морао да дигне опсаду и повуче војску на зимовање.³² Храбри, скромно награђивани шајкаши славили су ослобођење од турске опсаде, која им никада више неће опасније запретити. Том опсадом крајем XVI века завршено је једно историјско поглавље овога града.

Да се закључити да је из тог времена, осим познатих података о крупним збивањима везаним за војно-политичке прилике, остало неупоредиво мање грађе о Србима шајкашима и о њиховој цркви. И поред тога, њихово присуство у овој вароши постаје историјски препознатљиво и веома доприноси бољем познавању српских насеобина у Угарској у турско доба. Из следећег, XVII века, о Србима у Коморану сачувано је више поузданих извора и споменика. Они пружају довољно јасну слику о њиховом животу, посебно о варошком становништву, које се у том веку још видније социјално и културно испољавало.

14

Писмо Г. Витковића брату Николи од 29. јула 1882. о његовом истраживачком раду у Коморану и Ђуру, где је нашао важну историјску грађу и споменике. Архив САНУ, бр. А. 3295 (1881/82, 14). 15

„Списак повеља, књига и других разних ствари у коморанској православној цркви, које је прикупио Гавра Витковић, члан и пуномоћник Српског научног друштва, на научну употребу и на зактевање да их натраг врати коморанској цркви“ – Архив САНУ, сигн. 9038 (редни број у Списку, 18). 16

Г. Витковић, *Списак изложених историјских, књижевних и уметничких споменика српских*, 7 (бр. 45). 17

Л. Мирковић, *нав. дело*, 1–2. 18

Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Н. Сад 1939, 383. 19

Ј. Веселинов, *Бечкеречки типик 14. века*, Симпозиум 1100-годишнина од смрта на Кирил Солунски, књ. 2, Скопје 1970, 45. 20

С. Радојчић, *нав. дело*, 32–33. 21

Исто, 33. 22

Коморански типик налази се у Архиву САНУ, сигн. 294; Љ. Стојановић, *Каталог рукописних и старих српских штампаних књига*, Збирка Српске краљевске академије, Београд 1901, 201 (294). 23

Служабни минеј за јуни, Архив САНУ, бр. 288 (запис преписивача налази се на последњем листу). 24

Триод посни, Архив САНУ, бр. 291 (запис преписивача на последњем листу). 25

А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 179, 423 (нап. 4); 193, 441 (нап. 4). 26

Д. Поповић, *Срби у Коморану*, *Историјски часопис САН*, књ. V, (Београд 1954/5), стр. 202; „Међу овима су били свештеници који су се борили као остали ратници, други су били духовници војницима, држали су придице у гарнизонима, где нема српске цркве, а у време рата соколили су верне да се храбро држе.“ А. Ивић, *нав. дело*, 193. 27

П. Матковић, *нав. дело*, 10. 28

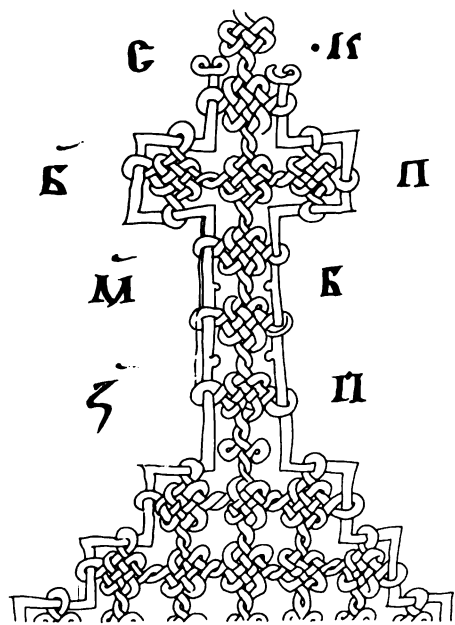
Thieme–Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XVII*, Leipzig 1924, 193–5, 195–6. 29

Gy. Rózsa, *Régi várképek*, Budapest 1955, T. VI. 30

Gy. Rózsa, *нав. дело*, T IV. *Власништво: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest (Történelmi képcsarnok)*. 31

А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 207.

[109]

„Коморански типик“ – крст са криптограмом. (Архив САНУ, Београд.)

Почетком XVII века Коморан се поново убележио у ратну хронику. Године 1605, кад су Турци поново овладели Острогомом и Вишеградом, закључен је, 11. новембра, на дунавским шајкама под Комораном, мир између зараћених страна.³³ О броју Срба у Коморану у то доба не зна се ништа поуздано, али превладава мишљење да је „број српских војника при завршетку рата био [...] неумањен“,³⁴ а можда и нешто већи него на почетку ратовања. Ово тим пре јер су се око Коморана 1604, годину дана пре склопљеног мира, нашле најамничке чете Дели-Марка, Саве Темишварца и Петра Раца; неки војници из ових чета населили су се у Коморану, правећи мање неприлике староседелачком становништву.³⁵

Неупоредиво је значајније досељавање Срба из Српског Ковина у Коморан, које се збило неутврђене године почетком XVII века. Ковинци су са собом пренели и своје повеље и повластице за заслуге, које су још од 1405. до почетка XVII века примали од угарских краљева – Сигисмунда, Владислава, Матије Корвина и других.³⁶ Реч је о листинама какве није имала ниједна друга српска заједница у Угарској, а које су српско-ковински преци почели примати још у Доњем Ковину. Осим повеља чијом су се старином, садржином и краљевским печатима поносили, Ковинци су пренели у Коморан и своје иконе и црквене књиге. Међутим, овде пре свега треба истаћи друштвене промене које су тада наступиле. После доласка Ковинаца мења се социјална структура Срба у вароши. Наиме, док су се у претходном веку коморански Срби држали махом војне службе, сада се, доласком Ковинаца, истичу трговци и занатлије. У односу на староседеоце-шајкаше, досељеници су имали развијенију грађанску свест и веће друштвено искуство. Они су знали за грађанска права привилегованих општина, што је коморанским вајдама било страном, будући да су подлегали војним одредбама Дворске коморе. Живот Срба у подграђу добио је нове садржаје. Убрзо, већ средином XVII века, примећује се утицај грађанске класе, мада војни значај шајкаша ни тада није био умањен. Напротив, истакнуте вајде добијале су племство од Двора, и, мада су се по начину живота мало разликовале од грађана, они су ипак својим титулама и дипломама означавале виши слој. Били су то мали племићи, армалисти.

Средином XVII века варош је узапредовала у сваком погледу, а особито у занатству, оснивањем цехова чизмара, ћурчија, кујунџија, ковача-бравара, млинара-воденичара на Дунаву и других.³⁷ Без сумње, Коморан је, захваљујући занатлијама и трговцима, али и војном племству, био у сталном успону, што се најочигледније одразило у архитектури, која је тада добијала барокна обележја. Основна урбанистичка схема вароши била је тада утврђена, да би из тога језгра у наредном, XVIII веку само била развијена. Градиле су се нове српске куће од тврдог материјала, а биле су груписане претежно у Улици св. Андрије, која је почетком XVIII века добила назив *Rác utca*, *Ratzen gassen*. Наступило је мирније доба, стекли су се услови за живљу трговину занатским и другим производима, а то је омогућило богаћење варошана и промене у начину живота.

Према утисцима Јакова Tollia-а, забележеним у његовој књизи *Epistolaе itinerarie*, коморански житељи су средином тога века срећно живели.³⁸ Сажети опис овог радозналост путописца у неколико топлих реченица осликава живот коморанског подграђа: „Становници су му Мађари и Срби; људи махом богати. Мали је број Немаца. Овде живи народ као што га нисам видео: сваки је весео, расположен и срећан. Човек би помислио да је овде из дана у дан светковина и вечита свадба. А свему је узрок што велика гомила војника и множина чиновника живи у плодној земљи у изобиљу и великом благостању“.³⁹ На основу овог описа, који одише свежином доживљеног, могло би се рећи да је у Коморану тада владала грађанска сигурност и барокно расположење. Утицај Пожуна, па и Беча, могао се осећати у извесним испољавањима јавног живота, у

понашању, а посебно у архитектури и одевању. Али присуство Мађара било је пресудно, а њихов утицај се видео, поред осталог, и у мађаризацији српских имена и презимена. Тако је Душан Поповић први уочио да је код коморанских Срба већ средином XVII века био обичај да имају два имена и презимена, једно српско, а друго мађарско.⁴⁰ Биће да то није био само обичај већ захтев војне администрације. Једном усвојена тзв. административна имена и презимена постала су већ у другој генерацији и једина. Србима тај спољашњи вид мађаризације изгледа није сметао, нити су га тако доживљавали, уверени да их православна вера и културна традиција, које су зорно неговали, штите од духовног однарођавања.⁴¹ Треба нагласити да су се Србима осећали и они са презименом Костовић, Жупановић, Монастерлија, Бољаковић, Јеновац, и они чија су презимена била помађарена – Фејервари, Будаи, Фелдвари, Аради, Пешти, Естергоми итд. Сви су они живо учествовали у раду црквене општине, коју су називали христијански сабор, коморански сабор или коморански христијани Срби. На челу ових сабора био је црквени отац са црквеним синовима.⁴²

Управо у то доба (1655) коморански и ђурски Срби добили су прву краљевску диплому од Фердинанда III, као гаранцију да ће уживати сва права дата њиховим прецима у Српском Ковину. Та диплома, коју су они брижљиво чували, била је, све до привилегија Леополда I, документ првога реда, а за Коморанце залог њиховог националног и друштвеног престижа. Захваљујући тој дипломи, они су могли дочекати Чарнојевићеву сеобу и примити патријарха у Коморану као најорганизованија српска општина, у којој се стекао најсвеснији део српског народа у Угарској:

„...Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod fideles nostri, Nobiles Petrus Kapelet, Sigismundus Wály, Petrus Foghas, Joannes Rácz, et Petrus Monasterly coram nobis personaliter constituti, suis ac reliquorum Rascianorum in Oppidis nostris Regiis Revkomaromensi, et Jauri(n)ensi degentium et commorantium nominibus et in personis exhibuerunt et praesentarunt certas quasdam litteras nobis Diuorum quondam Ungariae Regum, praedecessorum uidelicet nostrorum foelicium recordationum Priuilegias, super certis libertatibus et immunitatibus, Keuiensibus olim Rasciannis, ipsorumque posteris et successoribus clementer collatis, emanatas et insertas: Quorum quidem Rascianorum Keuiensium ex linea seu prosapia cum superius nomintim specificatis Rascianis ac Sociis eorumdem in annotatis Opidis nostris degentibus condescendisse, Turcarumque diram ob crudelitatem et tyrannidem necessitai, adhasce, tutioris et tranquilliores sui permansionis, et suorum incolumitatis ergo migrasse asserantur.“⁴³

Диплома је насловљена племићима Петру Капелету, Сигисмунду Ваљи, Петру Фогашу, Јовану Рацу и Петру Монастерлији, тада најугледнијим коморанским Србима. Неки од њих били су црквени оци, као Петар Капелет, а махом су припадали војном сталезу, као истакнуте шајкашке обервајде. Такав је био и пуковник Никола Фелдвари, родоначелник угледне коморанске породице, која се разгранала у другој поло-

Съписана бѣ сѣа дѣше спѣла кнѣга, глѣк мѣ
трѣѣ. роукоу много грѣшнѣ и смѣренѣ
и послѣднѣ въ дѣацѣхъ. і ѡагна дѣіака. и фи
липпа дѣіака. и акѣма дѣіака.: —

Триод песни коморанске цркве, 1531. Запис преписивача Јоана, Филипа и Авакума.

32

Према мађарским изворима, Гаврило Витковић је ту опсаду живо описао: „Синан затим пође на Коморан, који јуначки брѣнаше Вук Старчић. Синан пошто је начинио мост, потајно је градио ровове и подземне путове у намери да с барутом поруши градске зидове. У одсудном тренутку опази Старчић намеру Турака и одважи се да све то сруши. На челу својих шајкаша јуначки нападе на Турке на сувом и на води и уништи сву турску спрему. Многе лађе је потопио а неке отео. Старчић је од почетка до 28. октобра славно бранио Коморан, и пошто је голему Синанову војску сузбио, стиже у Коморан и Надвојвода Матија са 4000 војника“. Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици*, LV.

33

А. Ивић, *нав. дело*, 227-8; Д. Поповић, *нав. дело*, 194.

34

Исто, 229.

35

Исто, 230-6.

36

Г. Витковић, *нав. дело*, CXXXIX – CLV.

37

О развоју заната у Коморану упор. L. Kecskés, *Komáromi mesterségek*, Bratislava 1978.

38

J. Tollis, *Epistolae itinerarie*, Amstelaedami MDCC.

39

Навод према Г. Витковићу, *нав. дело*, XCVI-XCVII.

40

Д. Поповић, *нав. дело*, 194.

41

„Најјачи утицај био је мађарски, јер су Срби у Рацковину, а касније и у Коморану, били највише упућени на Мађаре. Јачање мађарског утицаја може се лепо пратити по именима и презименима коморанских Срба [...] Ови Срби са помађареним именима и презименима били су врло добри Срби и одлични православци.“ Д. Поповић, *нав. дело*, 196.

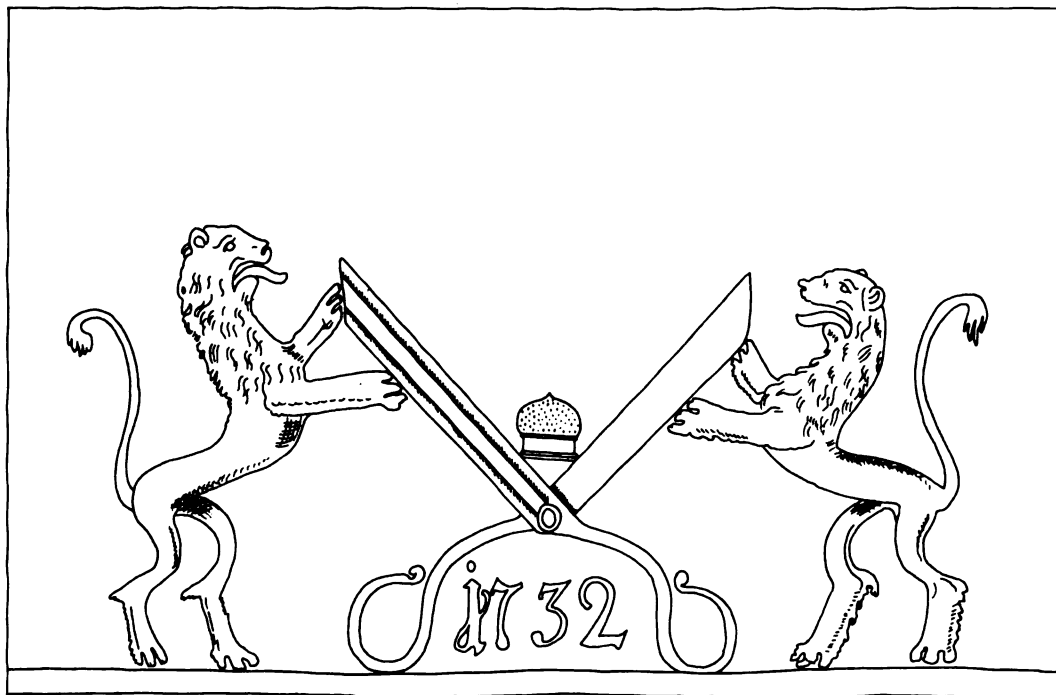
42

„На сабору је расправљано и одлучивано о свим стварима које су се тичале цркве и црквене општине. На Сабору су биране црквене власти, свештеници, учитељи, расправљало се о имовинским стварима цркве[...] Црквом је управљао ‚црквени отац‘ са два, а по изузетку, са три ‚црквена сина‘. Црквени отац називан је и ‚епитропом‘ или ‚питропом‘. И црквени отац и црквени синови бирани су ‚на службу светој цркви‘ [...] На скупштини или сабору полагали су рачун о свом раду, нарочито о материјалним питањима. Тада су предавали ‚хесап с тефтером‘ [...] Готово је редовно забележено да је рађено ‚часно и поштено‘ [...]“ Д. Поповић, *нав. дело*, 200.

43

Г. Витковић, *нав. дело*, 108-110.

[111]

Цеховски барјак у српској цркви у Коморану. Амблем цеха зубунцијског, 1732.

вини XVII века, а чије је презиме изведено од назива места из којег су се доселили, Dunaföldvár или Földvár, па отуда Фелдвари или Фелдварија. Пуковник Никола Фелдвари (Nikolaus Földváry) портретисао се чак два пута, једном 1646, за бакорез, а други пут 1649, за велику уљану слику на платну, на којој је одевен у живописно „одело мађарских великаша“.⁴⁴ Имао је и свој посебно израђен племићки грб, највероватније насликан на платну.⁴⁵ Таквих портрета и грбова коморанских племића било је више, а то су, у исто време, били први портрети Срба новијег доба, знатно старији од оних добро знаних из XVIII века. На жалост, ти коморански портрети су однарођавањем Срба прешли у мађарске породице и, по свој прилици, нетрагом ишчезли за наша проучавања.

Ипак, један важан историјски споменик сачувао се до овог времена:

„То је прва и оригинална застава коморанских, острогонских, ђурских и пожунских уједињених српских шајкаша из оног доба, кад је бечки двор мађарску народну војену флотилу краљевих насадиста лишио њихових старих предања и успомена, и ту мађарску дунавску војену установу предао српском племству на горњем Дунаву, које је било на царској немачкој страни.“⁴⁶

У овој новој војно-административној формацији Срби шајкашки официри добили су велике личне обавезе, које су подразумевале и одговарајућа признања. А ту на првом месту долазе племићке дипломе, које су коморански Срби тада по утврђеном реду добијали. Бечка војно-обавештајна служба била је свакако задовољна стањем у тврђави, дисциплином и обученошћу војника, егзерцирима на копну и шајкашким вежбама на Дунаву. А то је пресудно утицало на одлуке Двора о додели племићких диплома. Турска опасност није била отклоњена, а на другу опсаду Беча, до које је и дошло само неколико деценија касније, могло се већ тада са забринутошћу помишљати. На поузданост Срба шајкашких официра, чија је славна ратничка традиција у дунавским тврђавама, а посебно у Коморану, била Двору добро позната, могло се и у предстојећој опасности рачунати. Отуда и нове свечане униформе, племићке титуле, нове лепо грађене шајке, добро наоружање и нове заставе.

Заставе предате шајкашима 1654. године по својој амблематској и иконографској замисли, која је без сумње у Бечу утврђена, речито сведоче о односу Двора према Србима шајкашима.⁴⁷ То су заставе Срба шајкаша, који су – како амблеми истичу – спремни да под тим заставама, а против Турака, јуначки гину за угарску краљевину и аустријску царевину:

„Велика шајкашка застава има у дужини 2,18 метара, а ширину 2 метра; она је од лаке свиле вишњево боје. По овој застави расути су пламени прамени. У средини заставе налази се масном златном бојом насликан аустријски државни грб, а њему грб мађарске државе. Над самом круном с леве стране насликан је уздигнути златан грчки крст [...]. На застави нема натписа. Али на сувременој свиленој траки, која је била [...]. саставни део велике заставе, има овај натпис ћирилским словима: *агѣос ѡ ѡѣос. агѣос ісхѣрос. агѣос атанатос влѣсѡ(н) імастѣ ст. гъ.* 1654. Од исте свиле вишњево боје са утканим цветовима биле су на картаркама лађа шајкашких вајда мале заставе са расутим по њима златним праменовима [...]. Обе су из доба Фердинанда III [...]. На предњој страни I-ве заставе у златном ловоровом венцу стоји зелено тробрђе, над којим сјаји мађарска круна са високим двокраким златним крстом. С леве и десне стране бране круну две руке деснице наоружане мађарским сабљама [...]. Изнад лоровова венца стоји натпис са крупним латинским златним словима ‚Et pro‘. Овај натпис објашњава значај према круни окренутих сабаља, као да би шајкаши исказали: борићемо се за круну или за краља и отаџбину, јер оно тробрђе представља мађарску државу а круна краља. На предњој страни II-ге заставе исто таква слика, са истоветним лорововим венцем, а у овом тробрђе, увенчано круном са крстом, али су руке са сабљом опружене на супротну страну круне према непријатељу који би претио круни и отаџбини. С једне и друге стране мачева, као од њих застрашен и постављен стоји грб турски, полумесец и звезда. До лорововог венца на десно стоји натпис истим латинским позлаћеним словима: ‚Et contra‘, то ће рећи *contra Turcas*...

Натписи обеју застава само се могу објаснити претпоставком: да су обе заставе стајале упоредо на једној истој мотки и то она са ‚Et pro‘ горе, а доле под овом ‚Et contra‘. То потврђују натписи на позадној страни тих застава. На позадној страни I-ве заставе у позлаћеном лорововом венцу стоји зелено тробрђе, из кога су израсла три крина, које облећу пчеле, са натписом ‚Et aribus‘. На позадној страни II-ге заставе у истоветном лорововом венцу стоје три брда, из којих су израсла три крина, а изнад њих сија пролетње сунце, у које је монограм Фердинанда III (F. III). И на овоме је до венца натпис ‚Et veri‘. Натписе ‚Et veri et aribus‘, ваља тумачити, да се те заставе тичу младића, као и људи снажнијег доба“.⁴⁸

Војнички добро обучени, одани бечком двору, савесни у испуњавању својих дужности, награђени племићким титулама, коморански Срби официри, са јасно испољеном етничком свешћу, помагали су своју цркву, походили богослужења, учествовали у раду християнског сабора. Поред војних дужности, црква је била њихова велика брига, а осећање православног побожности, које је било веома изражено, као да је посебно неговано, можда да привидно ублажи извесне видове мађаризације. Прилежност цркви огледала се у њиховим поступцима, посебно у оним који су се односили на обнову старе цркве и њено опремање књигама и богослужбеним предметима, као и вођење црквене благајне, чему је поклањана изузетна пажња.

Послове који су се тицали цркве обављали су предано, а занимљив је, чак дирљив, патријархално демократски начин избора црквене власти, црквеног оца и црквених синова, што се може прегледно пратити већ од средине XVII века. Тада су, године 1648, Коморанци – „оберштер Никола Фелдвари с осталима християни“ – изградили „црков велику под градом коморанским“.⁴⁹ У запису стоји да је то трећа по реду црква у Коморану, па ће бити да је била од дрвета, тако да се могла преносити уз извесне доградње и преправке, јер је наглашено да је нова црква била велика. Та црква није била дугог века, што се види из записа у *Протоколу*: „1664. месеца марта 18. дан. Почесмо да градимо цркву садашњу“, и на другом месту под истим датумом: „Погодисмо се с мајстора да зида цркву за 50 форината [...].“⁵⁰ „Већ 21. новембра идуће године црква је била завршена: Кад посвети цркву владика будимски Виктор.“⁵¹ По

44

„Капетани и заповедници бродова носили су у XVIII веку живописно одело мађарских великаша, као што се види на слици Николе Фелдварије, команданта коморанских шајкаша. Око слике је натпис: „Nikolaus Földvary S. C. M. Hungarorum et Croatorum Colonellus Obiit 1649.“ Г. Витковић, *нав. дело*, XCIX.

45

Портрет и грб Николе Фелдварије пренео је Гаврило Витковић 1882. у Београд, у Народни музеј (Стари инвентар, књ. 1, инв. бр. 1234 и 1235). Оба предмета су пропала 1914–1918. Основни подаци у Списку, који се чува у Архиву САНУ, инв. бр. 9038.

46

Г. Витковић, *нав. дело*, CIX.

47

Заставе је први објавио Ал. Стојачковић: *Стара застава шајкашког војинства у Коморану. Српски издани лист*, Пешта 1843, бр. 40, стр. 316–7. Тада су се заставе налазиле у српској цркви у Коморану. Године 1882. пренео их је Г. Витковић у Београд и предао Народном музеју. Сада се налазе у Војном музеју.

48

Г. Витковић, *нав. дело*, CIX – CXI.

49

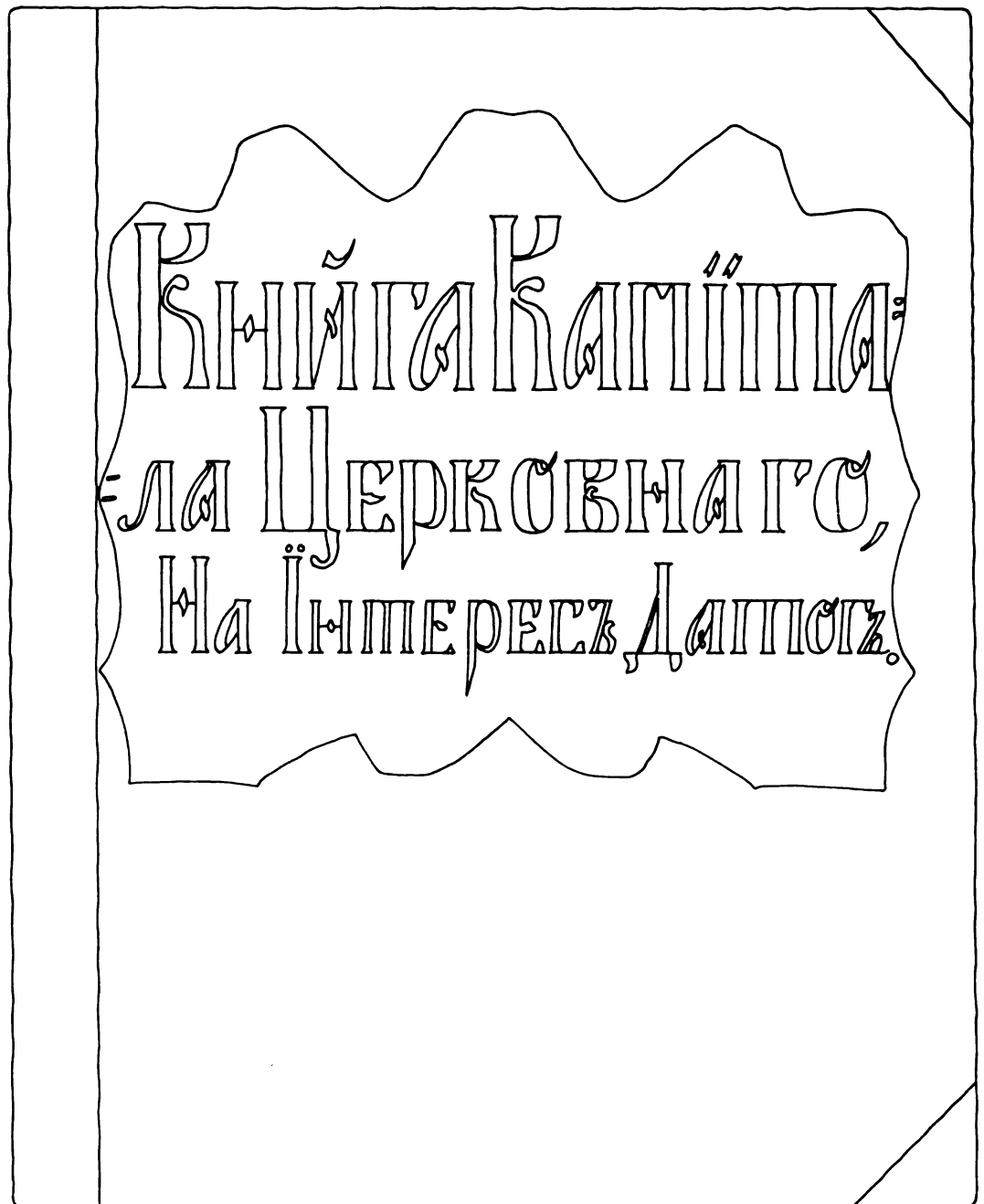
Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, 2073; А. Ивић, *нав. дело*, 260.

50

Г. Витковић, *нав. дело*, 245.

51

Исто.

„Книга капитала церковног на интерес датог“ Српска црква у Коморану, XVIII век.

овим забелешкама, у које не треба сумњати, то је била црква од тврдог материјала, чији изглед није нигде описан.

За коморанску цркву почео је 1659. да се води већ поменути *Протокол*, својеврсна хроника не само о црквеним збивањима него, посредно, и о Србима у Коморану. То је најстарији очувани црквени протокол Срба у Угарској, па је његов значај тиме знатно шири. Већ прва белешка делује непосредношћу сажетог казивања, које обећава и занимљиве податке: „1659. месеца јулија 29 дан. Да се зна како чинисмо сабор христијански у господина Капелете Петра дому црквена дугованија ради, те поставише мене Суботу Костовића и мога кума Остоју Жупановића, те дадоше нами у руке црквени новаца и дукати и у талирах [...]“⁵² *Протокол* на свој начин осликава и коморански трговачки обичај да се приложи на цркву кад се крене у трговину (то се звало дар на походњу), или кад се врати са дугог пута, а особито када се у трговини добро заради (прохосепа): „1660. Месеца јенуарија 6 дан. Прохесапих се ја Субота и Фогаш Лахзо; те дадосмо у цркву 1. фор(инту) и 80 нов(чића)[...] Месеца марта 2 дан, кад отидоше тргофци доле, скупих у лађу 2. фор. 35 нов[...] Отиде у Беч Хаџи Манојла те ми даде 55 нов[...] Доиђоше тргофци оздо, те се прохесапихом, те им претече от харча 24 фор. 75 нов. и то дадоше мени на цркву[...] Месеца марта 1 дан отидоше тргоф-

ци доле, те ми дадоше походњу 1 фор. 80 нов[...] 1662. Месеца јенуариа 5 дан. Отидоше тргофци доле, те сакупих походњу 2 фор. 60 нов[...] 1660. Кад поиђе у Беч дебели Дмитар и Вуин дадоше ми 2 фор. 44. нов[...] 1667[...] 19 јенуариа прохесапише Јорго и Ђурица и Исак, те ми дадоше на цркву 10 нов[...]”⁵³

Осим прилога и издатака, због којих је *Протокол* и вођен, из ових кратких записа откривају се дунавски путеви коморанских трговаца. На западној страни циљ је био Беч, пун нирибершке и мануфактурне робе, за којом се само мало јужније осећала велика потражња. На југоисток није лако одредити докле су бродили коморански трговци – „доле“, како у записима стоји – да ли само до Будима, Српског Ковина, Баје, или су се спуштали до Земуна и Београда, а можда то „доле“ означава још јужније путовање – од Београда караванима до Солуна, који је касније, у XVIII веку, био редовно одредиште трговцима из Угарске. У сваком случају, намеће се мишљење да је Коморан у XVII веку у трговачком погледу био оно што ће Сентандреја постати тек у XVIII столећу. Међутим, треба истаћи да Коморан није био само трговачко средиште Срба у горњој Угарској. И даље су се брижљиво неговали раније успостављени духовни додирни с манастирима на Балкану, па чак и са Хиландаром, као и са влашком кнежевском породицом Басараба. Богородичина икона у Хиландару из 1643, коју „украши благоверни и христољубиви, велики и пресветли кнез и господар всю земљу угровлахијској Јо(ан) Матеј Басараба, војевода со супружницом својеју благоверноју Јеленоју“, а око које иконе се посебно старао јенопољски митрополит Лонгин Коренич Бранкович, чува у свом оквиру свитак са помеником.⁵⁴ Ту су, поред осталих, исписана имена Коморанаца који су дали Хиландару парусију за помен свога рода. Забележен је „Род господина Фелдвари Габора, обервајде коморанског и капетана дунајског; Род часног оца Филипа Кричка, презвитера коморанског, и други“.⁵⁵ У овом запису наведено је само за неке породице да су из Коморана, док за највећи број приложника не пише одакле су. Обервајда Фелдвари Габор карактеристичан је пример Србина који је у току војне каријере стекао помађарено име и презиме. Без сумње, крштено име му је Гаврило, а у војној служби прихватио је своје административно име, па се тако убележио и у парусију манастира Хиландара. Из тога времена позната су имена свештеника и монаха који долазе с југа и доносе са собом богослужбене књиге. „Да се зна јега прије презвитер Бранко Протоповић в мирославушти град Коморан[...] 1641“⁵⁶, забележено је у Триоду посном. Још је важнији нешто млађи запис: „Да се зна когдa приходих аз грешни Макариј јеромонах филандарац (Хиландарац) в богохраними град Коморан в лето[...] 1673.“⁵⁷

У *Протокол* су, по добром обичају, уношени и издаци за допуну и набавку црквених сасуди и другог инвентара. Тако је године 1665. за архијерејски сто исплаћена једна форинта, највероватније за поправку или за украшавање. Тих година боравио је у Коморану и један путујући зограф – малир, како стоји забележено: „За три иконе дадох 22 фор. 50. нов(чића)[...] За заставу (сликање црквеног барјака) дадох малиру 15 фор. (1668).“ О брижном ктиторском односу Коморанаца према њиховој цркви речито говори запис о богатим ускршњим даровима године 1686: „Да се зна што донеше у цркву на воскресеније: 2 велике одежде; 1 дијаконска; три петрахиља; 1 наруквица; три заставе, 1 азиминс; 2 убруса; гроблица; 4 књиге, апостол, јеванђеље, литургијар, октојих.“⁵⁸

Прилози цркви и већ традиционалне везе са сународницима на Балкану обогатили су коморанску цркву сликарским делима знатне уметничке вредности, а изузетне културноисторијске важности. Ту је, по старини, на првом месту крст *Христовог распећа*, који је некада припадао старом иконостасу. На овој икони позновизантијског манира Христово тело, приказано у чеоном положају, главе нагнуте на леву страну, сликано је смеђеружичастим тоновима, са светлим акцентима, док су на ружичастом перизому извучене светле линије на набраним деловима. Крст је несумњиво рад бољег зографа још неутврђене иконописачке ра-

52

Исто, 243.

53

Исто, 244–247.

54

Епископ Димитрије, *Икона Јована Матеја Басарабе*, Споменик СКА XXXIII, други разред 30, Београд 1898, 3–6.

55

Љ. Стојановић, нав. дело, књ. IV, 6808; књ. VI, стр. 167–169; Р. Грујић, *Духовни живот*, 397.

56

Запис у *Триоду посном*, Архив САНУ, рукопис бр. 291.

57

Љ. Стојановић, нав. дело, I, 1690.

58

Г. Витковић, нав. дело, 248–249.

дионице из средишних делова Балкана, а настао је почетком XVII века.⁵⁹

Нешто су млађе престоне иконе *Христа* и *Богородице*, које су такође припадале старом иконостасу, а добиле су своја престопа места на високом дуборезном иконостасу барокне цркве из друге половине XVIII века. Ктитор ових икона био је познати заповедник шајкашке флотиле обервајда Петар Монастерлија – племство је добио 1665. од Фердинанда III за себе и своје наследнике, од којих му је син Јован, одмах после сеобе, у Будиму свечано проглашен за српског подвојводу.⁶⁰ Коморанске престоне иконе нису датоване, али се њихова набавка временски подудара са датованом иконом *Богородице Одигитрије*, коју је Петар Монастерлија поклатио српској цркви Св. Николе у Ђуру. На тој икони на-

Изглед друге по реду српске цркве у Коморану на бакрорезу Захарије Орфелина *Вавдење Богородице*, 1761.

лази се ктиторски запис „Моленије Петра Монастерлије, лета 1660“.⁶¹ Највероватније исте године поклатио је Петар Монастерлија и две престоне иконе коморанској цркви.⁶² Иако ђурска и коморанске иконе нису дело једног сликара, оне су сигурно настале истих година. То је занатски вешто, чак неговано сликарство строго утврђеног иконографског решења. Мада је непознати зограф имао изражено осећање за монументалност, а обучен је у доброј сликарској радионици па отуда и технички дотеран сликарски рукопис, није испољио изразитију сликарску индивидуалност. Обе иконе насликане су на златној позадини, рафиноване обраде инкарната, израженог руменила лица, наглашених тамних сенки, с карактеристично распоређеним линијама бора око очију. Палета овог мајстора одликује се светлим бојама, које златна позадина још више истиче. О уметничком пореклу ових икона за сада се може рећи само толико да су на њима присутни утицаји светогорског иконописа тога доба, а да зограф највероватније потиче из неке северногрчке иконописачке радионице. Због великог формата икона тешко је претпоставити да су донете с југа, па је вероватноћа да је зограф сликао у Коморану тим прихватљивија. У том случају, у овим крајевима су око 1660. боравила два иконописца, један који је насликао богородичину икону за цркву у Ђуру, а други две престоне иконе цркве у Коморану. О овим иконама се у *Протоколу*, иначе богатом подацима, не казује ништа.

Икона *Исуса Христа* има натпис „*Ι̅ς̅ χ̅ς̅ ο̅ παν̅τω̅κρα̅τω̅ρ̅*“. То је допозасни чеони лик, одевен у црвени хитон и светлоплави огртач, пребачен

Крст се налазио у склопу старог иконостаса коморанске цркве до друге половине XVIII века, кад је начињен садашњи барокно-рокајни иконостас. Сада се крст налази на чеоној страни балустраде хора. Невешто је рестауриран око 1970. године. Снимљен је и описан 1980, приликом истраживачког рада екипе Сентандрејског одбора САНУ.

60

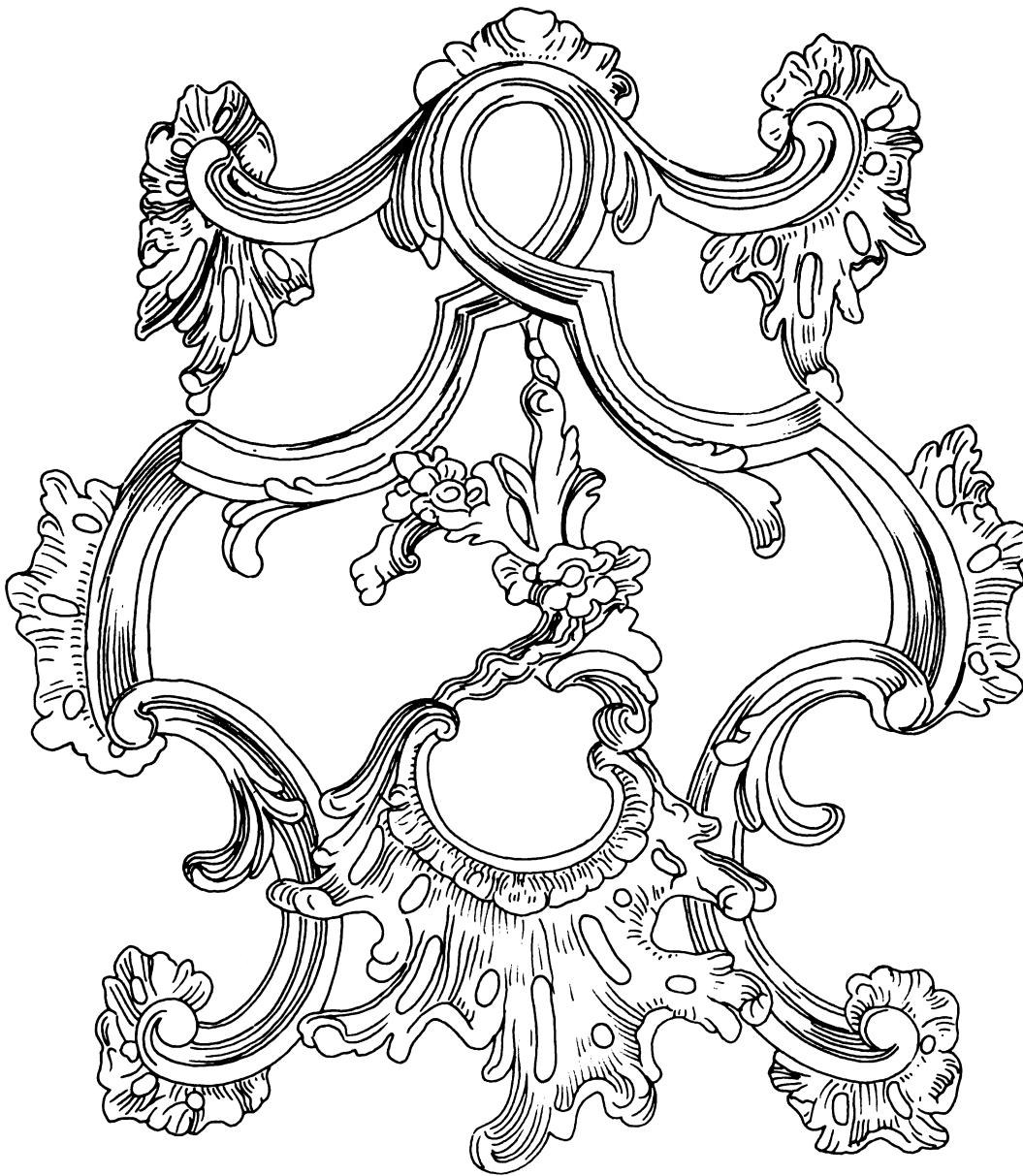
Ј. Х. Ђорђевић, *Подвојвода Јован Монастерлија*, *Летопис Матице српске* LXXXIV, књ. 247 (Н. Сад, 1908), 1–14.

61

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Н. Сад 1973, 25, 147 (каталoшки опис), табла I.

62

Л. Мирковић, *Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске*, *Споменик САН ХСIХ* (Београд, 1950) 17.

Дуборезни украс у сокли иконостаса српске цркве у Коморану.

преко левог рамена; десном руком благосиља, а у левој држи отворено јеванђеље. У доњем делу позадина иконе обојена је црвено, а на њој је поред Христове десне руке ктиторски запис *мѡдѣлїи крѡ пѣтрѡ оѡрѡвѡида*. На другој икони Богородица *мѡ оѡ свѣта милостивѡ* одевена је у плави хитон и црвени мафорион, чији су набори наглашени тамним и светлим сенкама и линијама; на левој руци држи Христа, а десном указује на њега. Ова икона још више истиче сликарске могућности непознатог зографа, посебно његов смисао за декоративне и колористичке ефекте.

Нешто млађа, највероватније с краја XVII века, *Богородичина икона* сликана за стари Богородичин престо показује утицај молдавско-влашког иконописа, али њено уметничко порекло још није утврђено. На златној позадини насликан је допојасни лик Богородице, са чеоним ликом Христа на левој руци. На супротној страни је ктиторски запис *сїю икѡнѡ п'лати никѡла бѡѡдимѡцѡ*. Икона је у XVIII веку добила монументални барокни оквир у позлаћеном дуборезу.

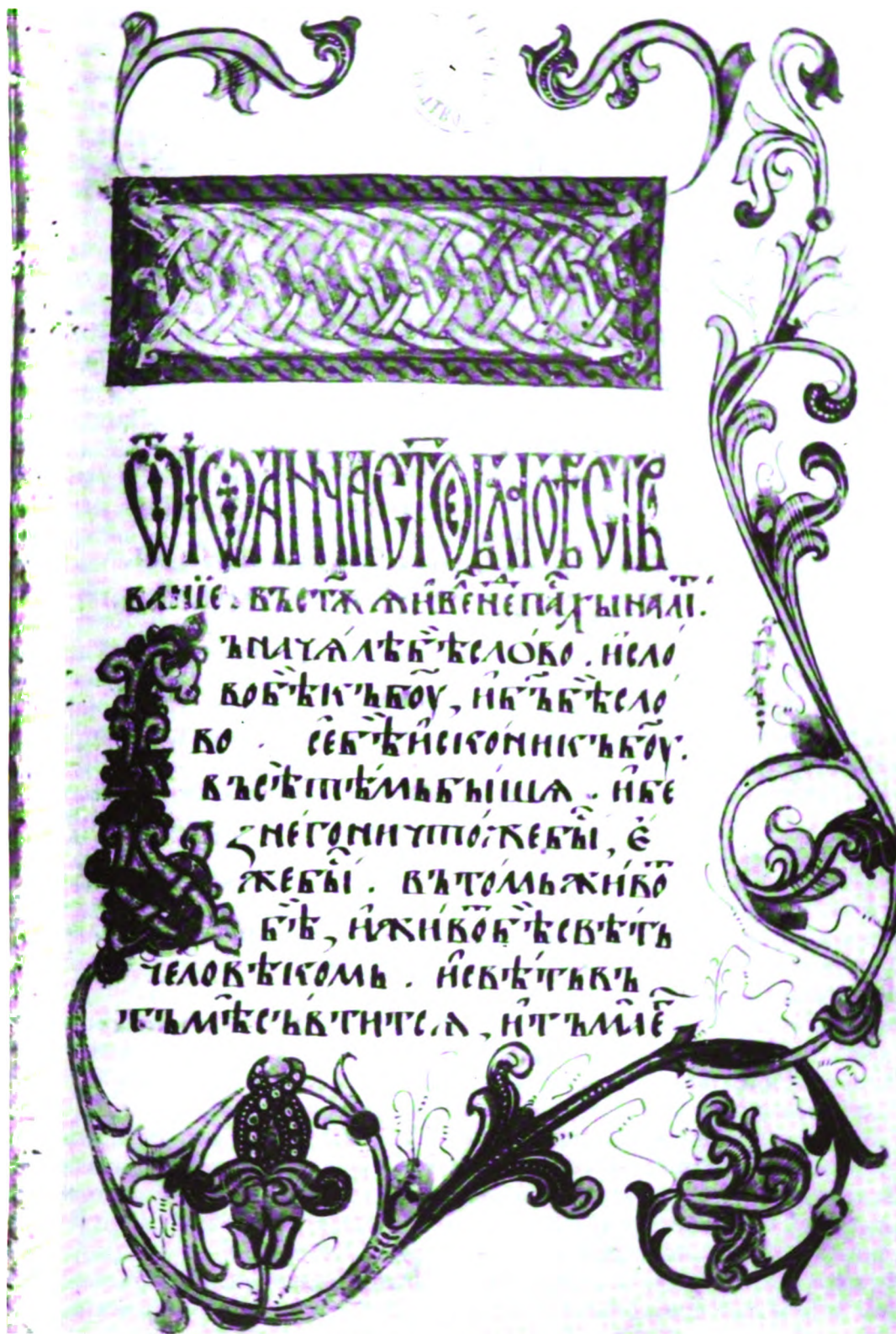
Из овога времена су и две празничне – целивајуће иконе: *Силазак св. Духа* и *Рођење Христово*, од којих је прва, изразите колористичке звучности, донета с југа, а на другој се уочавају особености украјинског иконописа.

Сакрални предмети примењеноуметничке израде и богослужбене књиге не само што допуњују инвентар коморанске цркве у XVII веку већ, као и иконе, указују на стално присутно зрачење удаљених културних средина.

Силазак у Ад. Оков јеванђеља српске цркве у Коморану, 1665.

[118] *Четворојеванђеље* штампано у Вилни 1664. одликује се украсним оком корица из 1665. изразитог споменичког значаја с обзиром на порекло и ктитора. Оков је наручио велики влашки ктиторин Јован Матеј Басараба са супругом Јеленом, за свој манастир „Арнота, храм св. арх. Михаила“, што се чита на запису искуцаном на корицама. То је примеран кујунџијски рад у позлаћеном сребру, а потиче из још неутврђене влашке радионице. На предњој страни је најчешћа композиција окова јеванђеља – Распеће Христово, са ликовима апостола, распоређеним уз усправне ивице књиге, а на задњој страни Васкрсење Христово (Силазак у ад), са ликовима пророка у два, такође усправна фриза. Композиције су израђене према старијим позновизантијским предлошцима, а натписи и ктиторски запис су на црквенословенском. *Четворојеванђеље*

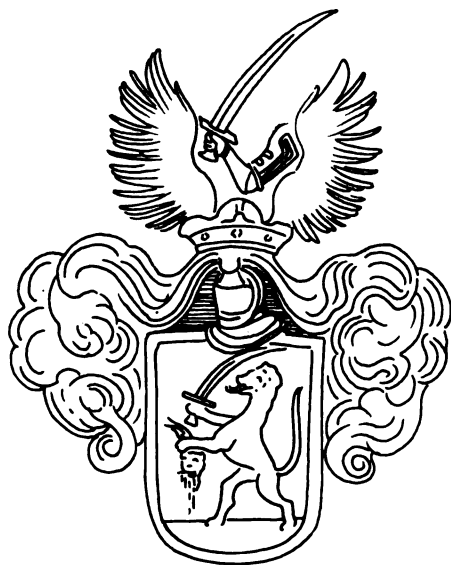
Коморанско четворојеванђеље, прва половина XVI века. (Архива САНУ, Београд, бр. 278.)

је пренето у Горњици манастир, што је забележено мастилом на првом и на последњем листу, а одатле је крајем XVII века донету у коморанску цркву. Из друге половине тога времена је и један сребрни (позлаћени) путир, шестолисне основе, украшен искуцавањем и филигранским орнаментима.⁶³

У деветој деценији XVII века имућнији коморански грађани даривали су своју цркву бисерима, наменивши их за украшавање тек поручене аера-плаштанице. По броју сакупљених бисера („сума сврху 1465. зерна, што је дато на аер и јошт 3 зерна велика“) очигледно је припреман украс за плаштаницу изузетно великог формата. Запис о броју бисера, наведен у *Протоколу* између године 1684. и 1689, који почиње реченицом „Дадох весцу бисера на аер (воздух)“, указује на могућност да је ве-

63

Иконе и сакрални предмети примењеноуметничке израде обрађени су и снимљени 1980. приликом истраживачког рада екипе Сентандрејског одбора САНУ у Коморану.

Племићки грб Вука Капушварије из Коморана, 1687.

зац боравио у Коморану, а означава време погодбе и почетак рада.⁶⁴ Аер-плаштаница, која се и сада налази у коморанској цркви, завршена је само коју годину касније, а има запис мајстора: „Помени господи раба својего јерођаконa Макарија делавшаго си аер 1693.“⁶⁵ Да ли је то аер за који су сакупљани бисери? Нема сумње да јесте, а разлика у годинама између предаје бисера весцу и израде аера-плаштанице објашњава се тако што је минуциозни и спори везиљски рад могао потрајати и коју годину, а изгледа да је био и прекидан у години сеобе.

Коморанска плаштаница, извезена на зеленом плишу, складно одабраних боја, проткана златном жицом, којом је извезен Христов одар и ореоли свих ликова, спада у изузетна дела ове примењеноуметничке врсте. У иконографском и стилском погледу она је чврсто везана за позновизантијску традицију, за разлику од плаштанице Христофора Жефаровића, израђене 1752. за цркву Св. Георгија у Пешти, која је сва у знаку барокно-рокајне декоративности. Треба истаћи још једну сакрално-литургијску страну и намену коморанске плаштанице. То је хронолошки прва плаштаница Великог петка, за разлику од претходних плаштаница великог входа.⁶⁶

Плаштаница јерођаконa Макарија незаобилазан је историјско-уметнички споменик, који са осталим делима обележава културна достигнућа коморанских житеља, па и много шире – Срба у Угарској у XVII веку. Као и онај јеромонах који је написао у рукописном служабном мишеју за новембар: „Придох у Коморан аз Василије проигуман Студенички 1689,“⁶⁷ тако је и јерођакон Макарије дошао с југа, само коју годину пре сеобе. Са собом је донео иконографске предлошке, да би своје дело завршио у трећој години после сеобе. Са коморанском плаштаницом завршено је једно поглавље историје Срба у овој вароши и почело је друго: у току израде овог уметничког споменика дошло је до велике сеобе кад је српска црквена општина спремно учествовала у крупним политичким догађајима.

По месту и времену настанка, а посебно по уметничком пореклу и стилским одликама, коморанска плаштаница указује на оне дуге већ утабане путеве Балкан–Угарска и обрнуто, којима су ходили, јахали и бродили многобројни знани, а још више незнани путници, преносиоци робе, уметничких дела, књига, идеја и порука. Па, иако преписка између пећког патријарха Арсенија III Чарнојевића са Коморанцима, пре сеобе, није откривена, ипак је, нема сумње, постојала жива веза између Пећке патријаршије, Будима и Коморана. Нису ли јерођакон и везац Макарије, проигуман студенички Василије и други монаси, који су са Балкана стизали у Коморан, били гласници пећког патријарха пре велике сеобе? Није ли патријарха о највећој српској црквеној општини у Угарској обавестио будимски владика Виктор, који је осветио коморанску цркву и долазио у ову варош неколико пута, па и 1685?⁶⁸ Како је Арсеније III онако непогрешиво у јесен 1690. изабрао Коморанца Адама Фелдварију и упутио га са епископом Исаијом Ђаковићем цару Леополду I у Беч ако претходно није знао да је он једна од најповерљивијих личности међу Србима у Коморану? Све то указује да је Пећка патријаршија будно бдела над удаљеним аутономним српским црквеним општинама на горњем Дунаву.

Великој сеоби претходили су познати ратни обрачуни између аустријске и турске војске, који су почели другом опсадом Беча. На карти сукоба Коморан није видније обележен – његова тврђава остала је по страни, али је коморанска војска учествовала у неколико битака. Истини за вољу, кад је Кара-Мустафа кренуо многољудну војску на север, у Бечу се из почетка сматрало да ће везир напасти Коморан и Ђур и да ће се те године на томе можда и завршити турске освајачке тежње.⁶⁹ Због тога је у Коморану припремана одбрана града. Међутим, историја се поновила: Турци су, као и приликом прве опсаде Беча, заобишли Коморан и десном обалом Дунава кренули на Ђур, који су лако освојили. Коморански бранитељи су одахнули, али су Турци опсели Беч, чиме је цар-

вина доведена у опасност. Када је 12. септембра под зидовима Беча извојевана победа хришћанског оружја, почело је повлачење турске војске, па су идуће године ослобођени Вишеград, Вац и Пешта, а опсада Будима није успела. Турцима је пошло за руком да поврате Пешту, а у залеђу су држали Ђур и Острогон, које је аустријска војска заобишла.

Године 1685. било је аустријско оружје срећније. Херцег Карло Лотариншки кренуо је да ослободи Ђур, који је држао будимски паша Ибрахим. Приликом сукоба код Њергеш Новог Села (Nyerges, Újfalú) Турци су били поражени, а тиме је и Ђур ослобођен. У овој бици истакле су се српске катане из Коморана, које је предводио храбри и образовани официр Јован Монастерлија, син обервајде Петра, познатог ктитора престоних икона за ђурску и коморанску цркву.⁷⁰ Већ 16. августа, у успешној бици за Острогон, и овога пута изузетну храброст и вештину показали су коморански коњаници, предвођени Јованом Монастерлијом.⁷¹ Даљи развој ратних догађаја, као што је добро познато, није се тицао Коморана, али је ослобођење Београда септембра 1688. забележено у коморанском црквеном *Протоколу*: „Додоше катане каде смо добили Београд 22. фор.“⁷² У Коморану је тај радосни догађај прослављен, поред осталог, и прилозима војника цркви, а из тога се може закључити да се Јован Монастерлија с једним делом војске после пада Будима вратио у Коморан као стална посада тврђаве.

У коморанској тврђави и вароши наступила су мирна времена. У следећој, 1689. години нема много помена о Коморану и о тада већ истакнутом капетану Јовану Монастерлији. Ипак, изгледа да су те године браћа Монастерлије сазидали нову кућу у Улици св. Андрије, јер је јануара 1690. у *Протоколу* забележено да су се задужили у црквеној بلاгајни на суму од 608 форинти и 40 новчића. Износ превелик за оно доба, а могао би једино одговарати градњи велике барокне куће, какве су тих година у вароши подизане. Пада у очи, али не изненађује, да је у црквеном *Протоколу* убележено помађарено име Јанош Монастерлија.⁷³

С пролећа 1690. Коморанци су се постарали да изходе од Леополда I обнову повластица које је 1677. његов отац Фердинанд III дао Србима у Коморану и Ђуру. С тим циљем упућени су у Беч племић Адам Фелдварија и капетан Јован Монастерлија, чији је отац Петар био у делегацији код Фердинанда III. Царска диплома издата им је 14. априла 1690:

„Quod medio Fidelium nostrorum Egregiorum Adami Földváry et Joannis Monasterli, tum pro arte ipsorum, quam vero reliquorum Uniuersorum Graeci Ritus Rascianorum in Regio Opido nostro Comaromiensi et Jauriensi degentium et commorantium, exhibite sint nobis te praesentatae certae quaedam Sacratissimi olim Principis Domini Ferdinandi Tertii Romanorum Imperatoris et Hungariae Regis beatissimae memoriae Praedecessoris et Genitoris nostri desdeiratissimi super Priuilegiis Raszköuinsibus, modernorum videlicet Supplicantium Praedecessoribus datorum confirmatione, in Regia arce nostra Posoniensi Die Vigesima quarta Mensis Junii Anni Millesimi Sexcentesimi Quinquagesimi quinti emanatae Litterae certam in eo benignam annuentiam continentes, quod propulsato ex Partibus Ilius Diuina voluntate hoste Turca ili dem rursus ad propria unde pulsati sunt loca redire, omnibusque et singulis immunitatibus, antiquisque libertatibus antiquisque libertatibus uti, frui, et gaudere possint ac valeant sub Tenore infrascripto. Supplicatum itque extitit Maestati nostrae nominibus et in personis quorum supra demissa cum instantia humillime, quatenus easdem Literas, omniaque et singula in illis contenta ratas, gratas et accepta haberi, approbare, roborare, ratificare, ac pro ipsis, ipsorumque Posteris et Successoribus unieursorum perpetuo valituras gratiose confirmare dignaremur. Quorum quidem Litterarum Tenor sequitur in hunc modum.“⁷⁴

Тако је стицајем неочекиваних историјских околности дошло до узајамне везе двају царских докумената, који су се и по датумима готово подударили: исте године, чак истог месеца, а само неколико дана пре коморанске дипломе, потписао је Леополд I чувени проглас српском народу „Litterae invitatoriae“ и писмо патријарху пећком Арсенију III Чар-

64

Г. Витковић, *нав. дело*, 249.

65

Л. Мирковић, *Црквени уметнички вез*, Београд, 1940, 25–26.

66

Л. Мирковић, *нав. дело*, 14.

67

Службени минеј за новембар налази се у Архиву САНУ, инв. бр. 287.

68

Г. Витковић, *нав. дело*, 345.

69

А. Ивић, *нав. дело*, 261.

70

Ј. Х. Ђорђевић, *нав. дело*, 9–10.

71

А. Ивић, *нав. дело*, 264.

72

Г. Витковић, *нав. дело*, 250.

73

Исто, 251.

74

Исто, 121–125,

Коморанска плаштаница, вез 1693.
Рад јерођакона Макарија (деталј)

нојевићу. У прогласу и писму од 8. априла 1690. ћесар још не позива Србе на сеобу у Угарску. Тада нико није могао ни наслутити да ће Коморанци Адам Фелдварија и Јован Монастерлија, којима је 14. априла 1690. насловљена царска диплома, бити у Коморану домаћини избеглом српском патријарху, а он, опет, кад је примио царски проглас још није ни помишљао на сеобу свог народа у Угарску. Ипак, то се убрзо збило. Арсеније III је превалио пут од Пећке патријаршије до Сентандреје и Коморана. Сусрет Адама Фелдварије и Јована Монастерлије са тек приспелим патријархом српским и владиком Исаијем Ђаковићем у Коморану био је од историјског значаја. Треба додати да је патријарх боравио у Коморану крајем 1690. и почетком 1691. У години велике сеобе Коморан је, уз Будим и Сентандреју, био за досељене Србе најистакнутије место, у којем је српска традиција, без сумње, била изразитија него другде. Ипак, остало је мало писаних извора о боравку патријарха Арсенија III у Коморану, а две-три белешке у црквеном *Протоколу* нису довољне за потпунију слику у којој би се осетила атмосфера вароши у то доба. Међутим, из једног недавно пронађеног, а недатованог, рачунског листа ишчитавају се занимљиве вести о црквеноопштинским приликама. Под насловом „Примљене свете цркве новци што је господин питроп у своје руке примио“ забележио је епитроп Ласло (Лазар) Фехервари, између осталог, следеће: „На крст оправити, харач, 0,80; паки на та крст харач молеру 4,85; [...] на блажењејшаго патријарха похарчи 13,2; [...] свештенику дадо на службу 6; паки у два маха дадо свештенику 6; [...] у школској келији фуруну направи 2,30; [...] о свете цркве слави похарчи 2; ... у женској цркви налоњу направи 1,40; новом мештеру напотребу дадо [...]“⁷⁵ И тако, највероватније 1690. године, из које је овај документ, обављани су у српској црквеној општини у Коморану уобичајени послови; тако су забележени трошкови за мањи сликарски рад (по свој прилици реч је о сликању натрапезног крста), издаци приликом боравка патријарха Арсенија III, као и трошкови за неке мање занатске услуге. У црквеној кући била је одвојена школска келија, једно одељење за ђаке свих узраста. Пажњу привлачи и запис од 20. октобра исте године, кад је црквена општина погодила „освештенога господина отца кир Севастијана“ за парохијску дужност на годину дана, а тога дана најмила је „за даскала јерођакона Атанасија“.⁷⁶

У јесен 1690. поверио је патријарх јенопољском епископу Исаји Ђаковићу важну мисију на бечком двору, а ту, у Коморану, одмах је одлучено да са владиком пође и Адам Фелдварија.⁷⁷ Они су понели патријархова писма с молбом да цар заштити Србе од мађарских жупанијских власти, ратних приреза и контрибуција. На ову молбу српског патријарха цар је издао налог да се састави нова привилегија српском народу, која је објављена 11. децембра. „Њоме је цар узео у заштиту све Србе, њихова добра и поседе, ослободио их је свих пореза и намета и препоручио је угарским властима српско свештенство и световно становништво као своје штићенике.“ Тако је Адам Фелдварија учествовао у важној дипломатској мисији српског патријарха само неколико месеци после претходне, када је са Монастерлијом ишао у Беч ради коморанских повластица. Он је имао искуства са царском администрацијом, знао је добро немачки и мађарски, а, као што је познато, имао је и племићку титулу. Због свега тога био је најпогоднија личност на коју се тада српски патријарх могао ослонити. Арсеније III се, међутим, са Фелдваријом и лично зближио.

Још је историјски видљивији патријархов однос према Јовану Монастерлији, мада тај однос није лако сасвим расветлити. У изузетно сложеним условима аустријске политике према новодошлим Србима патријарх је прихватио Монастерлију за српског подвојводу, а свечано проглашење, обављено у Будиму, било је, у ствари, и прва смотра Монастерлијиних, односно аустријских војника. После промоције почела је по српским збеговима широм Угарске регрутација одраслих и здравих за рат против Турака, за који се веровало да ће донети ослобођење

75

Документ се налази у архиви српске цркве у Коморану, бр. 705.

76

„Да се зна, како ми коморански християни, благословенијем светејшаго Епископа кир Исаије Дијаковића, владики Јанополскога, сбравши се васи опште в црковнем доме, келии, најемисмо и погодисмо, освештенога господина оца кир Севастијана, от данас почевши до ово доба године, обрекосмо му плаће 70 фор. и обрекосмо се, да га частимо и поштеноплаћамо и хранимо, како смо и до сад. И того дне, кад погодисмо свештеника Севастијана, тај исти дан к нему на помоћ у неговој црковној служби погодисмо и наемисмо за даскала рејођакона Атанасија, да имат нашему коморанскому свештенику бити покоран и послушан, и трезно се носити, а плаћа му се обрече 30 фор. А хранити га имамо с свештеником, и да имат учити децу, и сиромашку [...]“ Г. Витковић, *нав. дело*, 251.

77

А. Ивић, *нав. дело*, 302; Д. Поповић, *нав. дело*, 193.

Србије и повратак народа у завичај. У победничкој бици код Сланкамена, 19. августа исте године, Монастерлија је, као што је добро знано, командовао војском од око десет хиљада Срба.⁷⁸

И поред ратних успеха које је Монастерлија постигао, патријарх тих првих година није био сигуран да ће овај аустријски официр искрено бранити српске политичке и националне интересе. Монастерлија му се чинио пре као поуздани вице-генерал аустријске војске него као одани српски подвојвода. То неповерење избија из једног давно објављеног патријарховог писма. Из Сентандреје је писао 20. децембра 1691. већ тада свом пријатељу Адаму Фелдварији у Коморан: „[...] како приходи к нам господин Јоан вице-женерал имасмо шним многоје сабеседованије о свакој потребе, а наипаче за настојешчују нашу потребу [...] жеже ради все житије наше исташчихом, ползи же никаковие необретохом. И ради сего сабеседованија, велми нас ујазби прекоречијем и осталим глаголи. Јако ашче нам мошчно било всего житије отврешчи се. Да тога ради и Вашему христољубију начртавам, „да имаш шним братољубно сабеседовати се, јер да би о роду нашему приљежао, а не на инују отвращчати се страну...“ (подвукао Д. Д.)⁷⁹

Очигледно, колико су патријархови односи са Адамом Фелдваријом били блиски и отворени, што показује и ово писмо, толико су са Јованом Монастерлијом били званични и пуни неверице. Како су онда могли сабеседовати о пресудним потребама народним кад је између њих постојала тешко премостива препрека? Патријарх је одржао архијерејску литургију у Коморану, беседио је пастви пред престоним иконама које је цркви даровао обервајда Петар Монастерлија, а те иконе и тај ктитор били су му блиски. Син тога ктитора, наименован за српског подвојводу са звучном титулом *Vice Ductor rastianaе militiae* деловао му је у тим првим сусретима као странац. Патријарху је национална политика била блиска као и црква – подвојводи је политика досељених Срба била страна. Патријарху су Турци били непријатељи у дубљем историјском контексту, али се брзо уверио да му ни Мађари ни Аустријанци нису пријатељи – подвојводи су Турци били пре свега ратни непријатељи, али су му Мађари и Аустријанци, разумљиво, били пријатељи. Патријарх се осећао као предводник нације – подвојвода као припадник националне мањине. Патријарх је помагао окупљање српске милиције ради борбе за ослобођење Србије – подвојвода је регрутовао Србе за рад и протеривање Турака из Угарске. Патријарх је сневао о новој сеоби и о повратку у Пећку патријаршију – подвојводина барокна кућа била је у Коморану. Тешко је онда између ова два човека, који су се чудном игром историје морали упознати, могло доћи до правог разумевања.

Па ипак, велике невоље у којима се нашао досељени српски народ у Угарској и друге неповољне околности које су се тичале Монастерлије лично утицале су на промену његовог става: национална политика патријарха Арсенија III постајала му је све јаснија, а тиме и прихватљивија. Већ крајем 1691. Монастерлија је са епископом Исаијом Ђаковићем и капетаном Теодором Рушићем био изасланик српског народа у Бечу.⁸⁰ Подвојвода је тако укључен у дипломатско-политичке акције Арсенија III и Исаије Ђаковића, а свакако под утицајем Коморанца Адама Фелдварије свом роду више и оданије приљежао.

Поред те високе политике представника српског народа, коју су и Коморанци пратили, текли су уходани послови њиховог црквеног сабора. После завршне годишње седнице, одржане 27. децембра 1699, убележено је следеће: „Да будет на знани свим опште, како се сакупше коморански христијани Срби ради црковних свакојаки потребах, и оправвише много што каквих послова. И на тому сабору тога дне, господар Фелдвари Адам црковни отац предаде хесап, што је примио у своје руке, почевши от лета 1690, како је поставлен црковни отац, до лета 1700.“⁸¹

У току велике сеобе број Срба у Коморану, Острогону и Ђуру веома се повећао. О томе, истина, нема архивских података ни пописа досељеника, али се из једног извештаја вицекоманданта Коморана, упућеног Ратном савету, сазнаје да су „српски досељеници преплавили Коморан и околину и да непрестано нови долазе“.⁸² После Карловачког мира изменила се политика према досељеницима: одлуком Ратног савета, коју су морали да спроведу патријарх Арсеније и подвојвода Монастерлија, велики број Срба из градова на горњем Дунаву пресељен је у Потиско-поморишку границу.⁸³

После бурне последње деценије XVII века, у којој је Коморан неко време био политичко средиште српског народа у Угарској, дошло је до друштвеног смиривања. И поред обавезне сеобе једног дела српског живља у Бачку и Банат, у вароши је уз староседеоце остало и више породица досељеника. Нешто касније почели су да долазе у Коморан трговци са југа, махом Грко-Цинцари, и да се насељавају у вароши. – Али то већ припада историји града у XVIII веку.

78

А. Ивић, *нав. дело*, 311.

79

Писма славних сеобеца — Арсенија Чарнојевића, патријарха српског. Сербска печат V, Београд 1834, 130. л.

80

А. Ивић, *нав. дело*, 313.

81

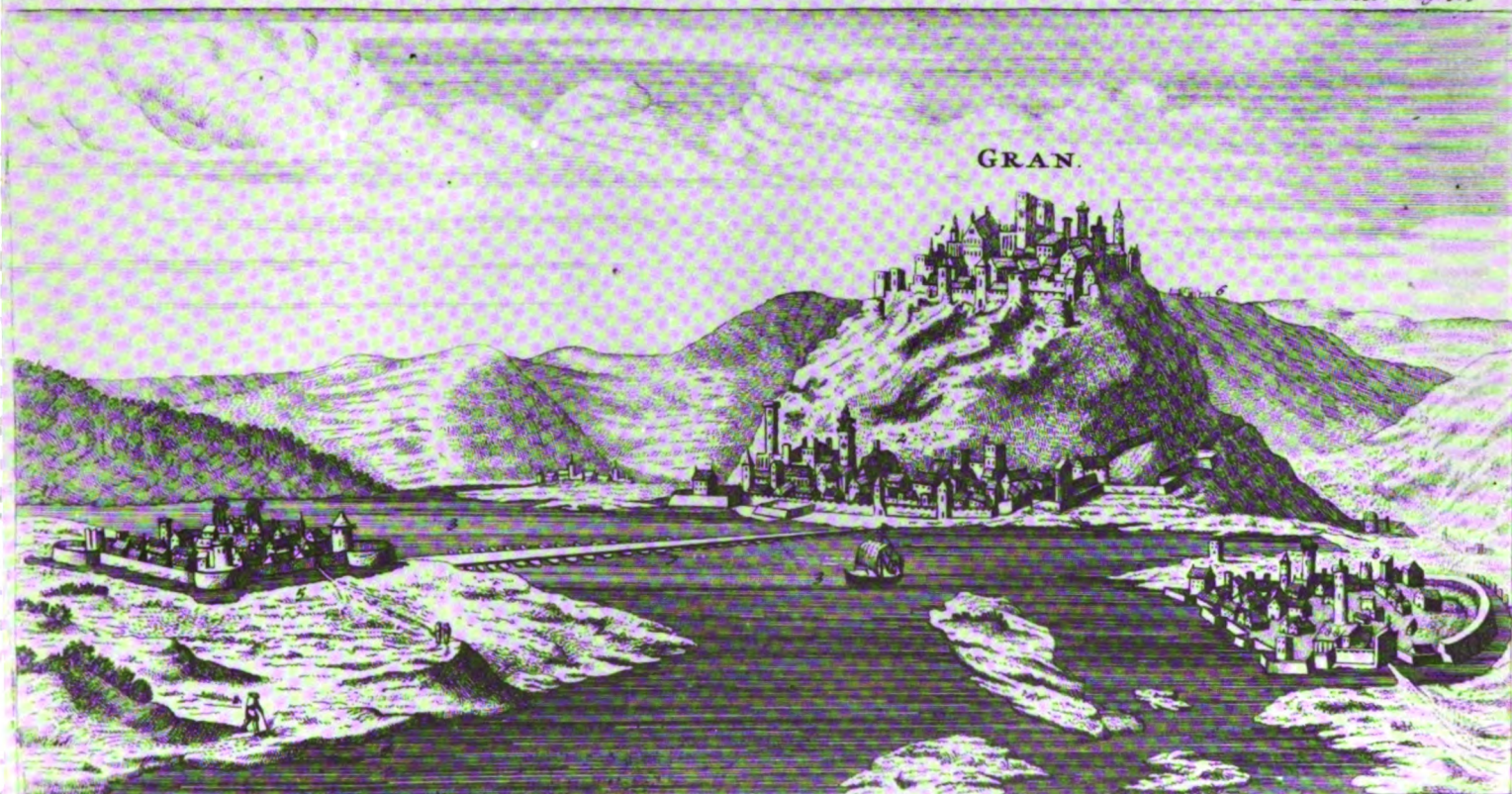
Г. Витковић, *нав. дело*, 255.

82

А. Ивић, *нав. дело*, 296.

83

Исто, 319–20.

1. De boven-Stad van Gran. met het Kasted. 2. d. Neder- of Water-Stad. 3. De Rivier Donauw.
4. De Rivier Gran. 5. het stedeken Barakan. 6. St. Thomas-Bergh. 7. De Schip Brugge. 8. De Rätzenstadt

ВЕДУТЕ ОСТРОГОНА И СРПСКА ВАРОШ

Стари угарски град на горњем Дунаву Esztergom – Острогон, означен на западноевропским географским картама и многобројним графичким приказима као Strigonium, на латинском, или Gran, на немачком, био је током векова не само снажно утврђење већ и лепа и знаменита варош. До турских освајања био је седиште надбискупа, примаса Угарске.¹ А кад је славни угарски суверен Матија Корвин прегао да обнови установу краљевских шајкаша, није се случајно у острогонској посади стекао и знатан број Срба, дунавских насадиста. Организоване сеобе Срба са Балкана, „из Турске“, у Угарску биле су у току. Шајкашке посаде у Будиму, Острогону и Коморану нису се могле ни замислити без храбрих досељеника с југа.² Срби су напредовали у војничкој служби, а једно време су имали и свог заштитника и узданицу, капетана у верној служби краља Фердинанда, Павла Бакића, потоњег последњег деспота српског, који је од 1531. до 1537. године одржавао шајкашку флотилу и „господарио на Дунаву од Пожуна до Острогона“.³ У Острогону му је, коју годину раније, краљ издао даровне листине.⁴ Поступно, а уз издашну помоћ војних власти, српске шајкашке породице и остали српски досељеници образовали су у Острогону своје подграђе, утврђено бедемима и опасно шанчевима, а на Дунаву утврђено одбрамбеним кулама.⁵ По житељима, морало је то подграђе подсећати на она у Будиму или Коморану, па је касније, а сасвим поуздано у XVI веку, добило назив Српска варош – Ratzenschatt.

Од битке код Мохача, у ропцу угарске средњовековне државе потресане и братоубилачким борбама присталица два краља, Фердинанда и Запоље, није било спокоја ни у северним горњодунавским градовима. Постојао је тек зрачак наде да ће освајач бити потучен пред зидинама Будима.

После неуспеле одбране пао је Будим, па Вишеград, а одмах и Острогон, 1543. године. Тада је некадашњи славни угарски град постао „крајња тврђава на северозападној граници Турске империје“⁶, али и седиште санцаката. Судбина Срба шајкаша у овој бици није позната, али се наслућује да су се преживели повукли у Коморан. Њихово подграђе је у први мах опустело.

У току мирнијих година турске владавине које су наступиле у другој половини XVI века, Српска варош се обнављала и даље развијала. Била је то последица присуства мартолоса, српских јединица у турској војсци, а потом и другог живља, махом српских, али и турских досељеника. Постоји, чак, податак да је у Острогону било преко хиљаду мартолоса.⁷ Град је и тада делио судбину Будима, што се не би могло рећи за Коморан. Западно, према Бечу, граница између две империје била је низводно од коморанске тврђаве, коју је држала хришћанска војска, и где су Срби, такође, били у војничкој служби. Служећи стране војске, у ова два града, које су у једном имале симбол крст, а у другом полумесец, они су били непријатељи.

Острогон је током тога века мењао архитектонски лик, преображавајући се у оријенталну варош високих минарета и засвођених амама. Ипак, зидине средњовековне угарске тврђаве још су подсећале на историјског господара.

Упечатљив изглед Острогона из тог првог периода турске владавине, а пре опсадних битака 1594–1595. године, оставио је Вилхелм Дилих (W. Dilich) у импозантном историјском делу Ungarische Chronika.⁸ Мада је Хроника штампана 1600. године, управо онда кад су излазиле читаве се-

1 Упор. L. Némethy, *Emléklapok Esztergom multjából*, Esztergom 1900; G. Dvihally, *Esztergom szabad király város*, Esztergom (без године издања); G. Dvihally, *Esztergom, város történeti és jelenkori ismerete*, Esztergom 1912; D. Dercsenyi–L. Zolnai, *Esztergom*, Budapest 1956; I. Horvat – M. Kelemen – I. Torma, *Magyarország régészeti topográfiája. 5. – Esztergom és a dorogi járás*, Budapest 1979; A. Balla, *Esztergom*, Corvina Kiadó, Budapest 1985.

2 О овом проблему: J. Szentklárai, *A Dunai hajóhadak története*, Budapest 1886 (са старијом литературом); Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД, књ. 67 (Београд 1887), I – LXXXIX.

3 Г. Витковић, *нав. дело*, XLVIII.

4 Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Књиге Матице српске бр. 25 и 26, Нови Сад 1909, I (I).

5 На првим бакорезним ведутама Српска варош је тако представљена, а њен основни архитектонски изглед дуго се није мењао.

6 A. Balla, *нав. дело*, 21.

7 „Број мартолоса није био сталан, ни у целини ни у појединим местима. Највише их је било средином 16. века. Само у Острогону године 1543. од укупног броја 2876 војника посаде града било је 1058 мартолоса“. Ј. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина I, Нови Сад 1939, 225. „Срби мартолоси били су пореклом из различитих крајева нашег народа. Мартолоси у Острогону и Чекердењу (1558) били су родом из Варадина, Београда, Ковинског острва, Смедерева, Илока, из Босне.“ Ј. Поповић, *нав. дело*, 226.

8 Gy. Rózsa, *Budapest régi látképei (1493–1800)*, Budapest 1963, 44; Д. Давидов, *Српска варош „Табан“ на гравирима Будима*, Balcanica XV (Belgrade 1984), 310–311.

рије ведута Острогона, на којима је град делимично или потпуно разорен, ова Дилихова композиција представљала је малу сензацију. Приказивала је град пре ослободилачког разарања, а баш тај његов изглед био је најмање познат. На овој јединственој гравирани, са натписом Gran, види се турски Острогон.⁹ У Српској вароши, у којој су живели и Турци, вероватно у већем броју од Срба, уочавају се две џамије изразито високих минарета. Биће да је ту негде била и првобитна српска црква, мањих димензија, чији се изглед не разазнаје.

Ликовна сведочанства тога времена била су подстакнута судбоносном опсадом 1594–1595. године, крвавим биткама, разарањем и ослобођењем града од Турака, које је трајало само једну деценију, до 1605. године.¹⁰

Већа концентрација хришћанске војске и прва опсада нису само привукле војнополитичке стручњаке у близину добро брањене тврђаве већ су подстакле и занимање европске јавности за овај град, који је отварао приступ Будиму. Будиле су се наде да је то почетак ослободилачке офанзиве. У војничким рововима и на истуреним осматрачницама седели су са војницима и цртачи острогонских ратних ведута, скицирали утврђени град, нападачке и одбрамбене положаје, покрете и положаје трупа. По њиховим цртежима бакроресци су убрзо почели да израђују прве гравире града. То су бакрорези неоцењиве историјске важности. На тадашњим ведутама овековечена је и Српска варош.

Међу првим гравирама са приказом опсаде је рад непознатог мајстора са натписом Die Stadt und Schlos Gran. За овај бакрорез је утврђено да је веродостојна панорама ширег острогонског комплекса, у чијем је склопу представљена и Српска варош.¹¹

Већу пажњу за тада гласовиту острогонску опсаду, која је била у жижи европског војнополитичког тајног и јавног мњења, показао је познати ниρνбершки бакрорезац Јохан Зибмахер (J. Sibmacher), који је за кратко време израдио чак четири гравире Острогона.¹² Њему је очито било добро знано да купци гавира и колекционари претпостављају објективну слику градске архитектуре, особито кад је та слика испуњена актуелним и изузетно узбудљивим ратним збивањима. Због тога се потрудио да прибави цртеже са места догађаја. Једна његова гавира има тзв. проширену инскрипцију, натпис који доноси историјске податке о приказаном догађају: *Wahrhafte Contafehung der Vestung Gran in Ungarn sampt Ihrer Gelegenheit und Belegung. Aucht der Schlaht und Türkenflucht geschehen den 3. August, im 1595. Jar.* Али ту је и сигнатура цртача, која потврђује аутентичност композиције: „Durch Adolf Lautensack von Frankfurt am Main. Im veltleger vor Gran fleissig gerissen und abgezeychnet 1595.“ Поуздано се може узети да је цртеж одиста начињен пре опсаде, док је на другој ведути овог мајстора опсада у току. Цртач је претерао у величини острогонских брда, а ни перспектива није највештије представљена. Међутим, Српска варош, упоређена са приказом на осталим гавирама, има углавном реалан изглед. Цртач A. Lautensack припремио је своју ведуту и за чувено дело Хијеронимуса Ортелиуса (H. Ortelius) *Chronologia oder historische beschreibung...* које је штампано у Ниρνбергу 1602. године. И на њој је приказан ратни догађај од 3. августа 1595. године.¹³

И римски издавач и књижар Андреа Вакарио (A. Vaccario) издао је неколико ведута Острогона; за њега је цртао Ђакомо Франко (G. Franco) из Венеције.¹⁴ У исто време је непознати, такође италијански бакрорезац издао гавиру Острогона с натписом: *Descrittione della antiqua citata di Strigonia resa a Cristiani il di primo di 7-bre 1595*, а то су и називи појединих делова града: „Rocca maggiore“ (Тврђава на брегу), а на северној страни унутрашњи део града и подграђе: „Citta vecchia di Strigonia detta Rascia“. Цртеж за овај бакрорез могао је да припреми који од италијанских инжињеријских официра у папској војсци, која је учествовала у опсади. И њему је, као што се види из натписа, била позната Српска варош, и то је истакао.¹⁵

Неколико успешних ведута Острогона из 1595. године нацртао је по природи прашки мајстор Волфганг Мајерпек који је своје цртеже припремљене за гравирање уредно сигнирао, обавезујући и на тај начин бакроресца на пуно поштовање ауторства: „Cum gratia et privilegio Imperiali per annos quatuor exudebat Pragae W. Mayerpeck 1595.“ Он је посматрао и цртао прву фазу битке, изгледа у затишју, непосредно пре разарања Српске и Водене вароши. Мајерпекове цртеже је, верно их преносећи, резао у бакру аугсбуршки гравер Вилхелм Петар Цимерман (W. P. Zimmermann). Посебну пажњу привлачи ратна ведута *Gran wirt von Christen beleggert Anno 1595*. Ту је у инскрипцији под словом D ознака: „Ratzenstatt.“¹⁶ Цимерман–Мајерпекова ведута уврштена неколико година касније у ону познату и тражену аугсбуршку књигу С. Дилбаума: Εἰκωνογραφία Aller deren Ungarischen Stat, Vostung, Castellen und Hauser... im Jar Christi 1603, у којој је објављена и гравира Будима са изгледом српског Табана.¹⁷

Од другог аугсбуршког бакроресца Доминика Кустоса (D. Custos) познате су три острогонске ратне панораме. Он је приказао следећу фазу битке, иза које је остало више рушевина него на Цимермановим ведутама. Најпознатији Кустосов бакрорез носи инскрипцију: *Strigonium a Caesarianis obsessu Anno MDXCV*. На њему је дочаран тренутак артиљеријског окршаја, иза којег је Српска варош остала сва у рушевинама и облацима дима.¹⁸

Разорен, опустео, надреално празан, мртав град, најверљивије и цртачки најзрелије представио је Јакоб Хуфнагел (J. Houfnagel).¹⁹ Реч је о дводелном бакрорезу резаном на једној плочи тако што је у горњем делу широка панорама Острогона са југоисточне стране, а у доњем делу са северозападне. Бакрорез је сигниран: „Communicativ G. Houfnaglis depicit: a fillio A°, 1595.“ На горњој композицији инскрипција има десет топографских ознака, назначених словима абецеде од А до К. Крај слова С налази се ознака: „Ratzenstatt“. И поред тога што је посредни минијатурни приказ, добро се види насеље Срба, готово у првом плану.²⁰ Иако су на гравирани приказани све саме рушевине, добија се утисак да су поједине зграде биле већих димензија. На средини тог четвоространог насеља, које са истока належе на обалу Малог Дунава, наслућују се архитектонски облици порушене цамије. Ту су, негде, међу зидинама и порушеним кућама, и остаци првобитне српске цркве у Острогону, чије постојање крајем XVI века не треба доводити у питање.²¹

У току опсаде Острогона збио се и занимљив догађај, који су забележили мађарски историчари и који подсећа на ратне приче и варке из старијих времена. Главни јунаци су управо Срби, који су имали пресудну улогу приликом упада царских трупа у Српску варош, са добро наоружаном турском посадом. Наиме, неколико српских представника успешно је неопажено да се извуче из вароши и да стигне у штаб надвојводе Карла Мансфелда, који је командовао царском војском. Представивши се као хришћани православне грчке вере, понудили су надвојводи да у повољном тренутку изнутра отворе варошку капију и пуне хришћанску војску. Тиме би био смањен број жртава са царске стране, а Српска варош била би ослобођена. Заузврат тражили су обећање да ће Срби мартолози, њихове жене и деца бити поштеђени освете. Добивши надвојвину реч, преговарачи су се вратили у варош и једне ноћи поубијали турске чуваре капије и пропустили царске војнике, који су све заробљене Турке усмртили у варошким зидинама.

Тако је у потпуно разореном граду и његовим подграђима обављена смена војних гарнизона и започела деценија аустријско-мађарске власти, од 1595 до 1605. године. Заповедник Острогона постао је Миклош Палфи, чије се име везује за судбину Срба и за њихово ново досељавање у околину Острогона 1598. године.²² На основу изворних докумената, које је објавио старији мађарски историчар Шандор Такач (S. Takács), ову сеобу описао је Алекса Ивић.²³ Из околине Баје, Сомбора и Суботице досељено је тада око 8.000–10.000 Срба у околину Острогона и Ко-

9
A. Lepold, *Esztergom régi látképei*, Budapest 1944, 9, 27 (Кат. бр. 53).

10
А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Књига Матице српске, бр. 50, Нови Сад 1929, 205, 207.

11
A. Lepold, *нав. дело*, 7, 15 (Кат. број 13).

12
Исто, 7, 21 (Кат. број 32), 22 (Кат. број 33), 23 (Кат. бр. 40).

13
Исто, 23 (Кат. број 41).

14
Исто, 19 (Кат. број 26).

15
Исто, 21 (Кат. број 31).

16
Исто, 25–26 (Кат. број 49).

17
Исто, 26 (Кат. број 52).

18
Исто, 16 (Кат. број 16).

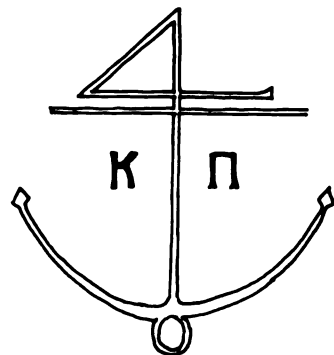
19
Thieme–Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XVII*, Leipzig 1924, 193–5, 195–6; Д. Давидов, *Срби у Коморану у XVI и XVII веку*, Balcanica (Belgrade 1981), 67.

20
Gy. Rózsa, *Régi várképek*, Budapest 1955, 2–4, 11, Табла VI; A. Lepold, *нав. дело*, 9, 17–18.

21
Срби у Острогону су највероватније имали своју богомољу још у предтурско доба, као и у Коморану.

22
L. Némety, *нав. дело*, 53.

23
„Положај Палфија и његових чета био је тежак, јер је цела околина била пушта те није било људи да помажу при подизању порушених градских зидова, да дају храну градској посади, да плаћају порез и да попуњавају редове војника. Током двогодишње борбе поубијано је или се разбегло из острогонске околине становништво, које је подједнако страдало и од хришћанске и од турске војске. Цар Рудолф је, међутим, намеравао да од Острогона начини тврђаву која ће штитити цело хришћанство од Турака, а да би то могао постићи, требало је пре свега да насели околину Острогона.“ А Ивић, *Сеоба Срба из Бачке у околину Острогона 1598*, Летопис Матице српске 313 (Нови Сад 1927), 354–358.

Здѣ ПОУНВАЕТЪ РАБЪ БЖІИ
КЎРИЪ ПЕТРОВИЧЪ ПОЖИВЕ
ЛѢТЪ 54 И ПРЕСТАВИСА - 1772 го
СЕПТЕМВРА 21 - ПРИ ХРАМѢ
СТАВЪ АРХІСТРАТИГА МИХАИЛА
ВКРАЛѢВСКОИ ВАРОШИ,
ШСТРОГШНѢ

морана. По жељи цара Рудолфа, требало је да они овде надокнаде велики губитак становништва.²⁴ Неки су радили на обнови градских зидина. О овој сеоби ипак се не зна довољно, осим да су се Срби постепено „претопили у Мађаре и Словаке“.²⁵ Мало се зна и о Српској вароши у томе кратком времену. Обновљена су, нема сумње, нека утврђења, али варошки живот изгледа није могао да буде доведен у мирнодопско стање, тим пре што је маса досељених Срба живела у околним селима. Српску

[130]

варош је било тешко обновити, поготово оне велике турске куће и, разумљиво, порушене џамије.

За неколико година ослабила је била и војна одбрамбена снага града, који су осигуравали махом плаћеници, па су тако Турци из Будима, 1605. године, поново освојили Острогон.²⁶ Њихова власт трајала је од те године до великог бечког рата, када су, 27. октобра 1683, трупе краља Јана Собјеског и херцега Карла Лотариншког коначно ослободиле град.²⁷ У тим биткама за ослобођење истакао се Мојсеј Хаџи Рашковић, „пуковник рацке милиције“. О његовом јунаштву Јован Радонић је, ослањајући се на мађарске изворе, написао и ову реченицу: „... стигао је Мојсеј под опседнути град Острогон, где је личним примером и самопрегоревањем храбрио војнике, излажући често тешко рањено тело незгодама и опасностима“.²⁸ А одмах после ослобођења, 1684. године, сашивен је и извезен велики војнички „барјак острогонске милиције“, који се помиње у српској цркви у Острогону још и 1905. године.²⁹

Други турски период трајао је, дакле, близу осам деценија. У то време које су испуниле две, чак три генерације Турака и поново досељених Срба, Острогон је био потпуно изграђен – и тврђава и подграђе са стамбеним кућама, дућанима и радионицама. То је крајем XVII века била сликовита источњачка варош са изнова подигнутим џамијама, амамима, медресама, гробљима. У обновљеној Српској вароши живели су, као и некад, породице мартолоза, занатлије и трговци. Тада је поправљена и мала српска црква и обновљен духовни живот.

Срби су и у овим крајевима имали загарантовану верску и грађанску сигурност, која је произилазила из шеријатског права, султанских хати-шерифа и фермана, које су издавале локалне власти. У то доба Будимска епархија је повезивала православне црквене општине, а познати су и епископи те најзападније епархије Пећке патријаршије.³⁰ Мада недостаје изворна архивска грађа може се претпоставити да је верски живот православних у овом граду био исти као у Будиму, с тим што је у Острогону живело знатно мање Срба.

Изглед турског Острогона у XVII веку верно су осликали многи путописци, који су се са западне стране запутили на југоисток. Први сусрет са Левантом доживели су најчешће из лађа, баш на прилазима Острогону, првој турској вароши коју би угледали. Тако је енглески путник радозналац и путописац др Едвард Браун описао у неколико речи свој први утисак о овом крају: „Човек као да се опрашта од нашег света кад се одмакне за један дан на путу од Ђура и Коморана и пре но што стигне у Будим, као да ступа на нову позорницу – сасвим различиту од ове на Западу“.³¹ Та (турска) позорница коју је Браун угледао почињала је управо пред зидинама Острогона, које су надвисивала витка минарета и полулопте џамија и амама, с полумесецом на врху.

Утиске путника који су кренули према Београду, Солуну или Цариграду, на најлепши начин допуњују оновремени графичари. Ипак они нису били превасходно илустратори путописних текстова, а ако су и радили књижне илустрације, било је то претежно за научне, историјске књиге. Такав је случај са ведутом Острогона, коју је потписао Јакоб Копмајер (J. Koppmaier), а која је објављена у књизи Јохана Кристофа Вагнера (J. Ch. Wagners): *DELINEATIO PROVINCiarUM PANNONIAE ET IMPERII TURCICI IN ORIENTE*, штампаној у Аугзбургу 1685. године.³² Бакрорезац се, очигледно, послужио старијим предлошком. Разумљиво, приказао је и Српску варош, која је у инскрипцији ведуте наведена под бројем три као „Ratzenstatt“. Треба додати да је Вагнерова књига дуго била користан и често цитиран компендиум података о Угарској под турском влашћу и да је у њој читава збирка ведута градова, који су иначе у тексту посебно описани: Пожун (Presburg), Ђур (Rab), Коморан (Comorra), Београд (Belgrad, oder Griechienburg), Стони Београд (Stulweisenbur), Будим (Offen), Токај (Tokay) и Шабац (Sabac). Из исте године је и позната италијанска научно-популарна књига *L'UNGHERIA COMPENDIATA*, коју је у Модени издао Ерколе Скала (Е.

24

S. Takács, *Telepítések Esztergom vidékére a XVI század végén*, Századok, Budapest 1903, 531–6; Д. Поповић, *Војводина у турско доба*, 161.

25

А. Ивић, *нав. дело*, 358.

26

„1604 és 1605 az újabb török ostromok évei. Pálffy magyar huszárait már rég szélnek eresztették Esztergomból az idegen zsoldosok pedig újabb árulással ismét a török kezére adják az esztergomi várát. 1605-től 1683-ig a török az úr a várban, s szerte az egész vidéken.“ А. Balla, *нав. дело*, 22.

27

А. Ивић, *нав. дело*, 263.

28

Ј. Радонић, *нав. дело*, LVIII–LIX.

29

М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910.

30

Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939, 396.

31

Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. VI, св. 3 (Н. Сад 1933), 330; Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. VI, св. 1 (Н. Сад 1933), 297.

32

Насловна страна књиге штампана је у овом раду.

Scala). И овој публикацији је придодата серија бакрорезних ведута угарских градова.³³ Ту су Острогон и Српска варош, али са натписом „La Dogana“, јер је на овом месту било пристаниште и склониште бродова и шајки.

Минхенски бакрорезац Михаило Венинг представљао је најчешће ратне сцене на својим ведутама, које је сигнирао: „Zu finden bei Michael Wening Kupferstecher“. Једна његова гравира Острогона, а радио их је неколико, има тзв. проширену инскрипцију: *Abbildung der Türkischen Haupt-Vöstung Gran, Wie solche von den Kayserisch, Chur Bayrischen und anderen Reichs Auxiliar Völckern den 22. Oktober Anno 1683. belagert und den 27 dito glücklich ist erobert worden.*³⁴ За Венинга је припремао цртеже – аутентичне ратне призоре – један високи официр, који је и потписивао неке своје радове: „L. N. Hallart General Adjutant Leittant, Delin.“³⁵ Он је, нема сумње, био даровит цртач, а уз то је успео да на неколико својих скица представи ток опсадних битака, па је због тога уносио и датум; била је то фаза битке наведеног дана. Ту је и битка за Српску варош.

После ослобођења Острогона настале су нове ведуте града. Умножаване крајем XVII и почетком XVIII века, оне често нису гравирани према тада насталим цртежима, већ према старијим бакрорезима. Али, то је време велике сеобе, па и нових досељавања у ове крајеве. У тим годинама, па и током XVIII века, за Србе су већу улогу имали Будим, Сентандреја и Коморан. Малобројније насељени Острогон и Ђур били су у другом плану. Па ипак, српски живаљ је овде обележио своје присуство.

*

Острогонска црква је за „нередовних прилика“³⁶ после велике сеобе неколико пута отворила своје двери Арсенију III Чарнојевићу. Зауостављао се патријарх у овој вароши увек кад је из Будима или Сентандреје одлазио у Коморан, где је закратко имао резиденцију, или у Беч, куд су га водили послови његове световне и духовне јурисдикције над српским народом у Угарској. У рату оштећена, стара острогонска црква била је тек мало поправљена, а око ње су још биле рушевине утврђења и шанчева. Као и у другим местима, у Острогону су православни Срби дочекивали свог предводника и заштитника готово као светитеља па су одлучили да дају да се изради његов лик и да се слика стави у архијерејски сто у цркви. У међувремену је патријарх преминуо, а острогонски Срби су му одали последњу пошту на дунавској обали кад је његов ковчег превожен лађом из Вијене у Сирмију, у манастир Крушедол. Тек тада нису одустали од своје намере да његовим ликом украсе архијерејски сто, да га могу гледати у току литургије.

Имали су Острогонци, као и остале црквене општине и манастири Карловачке митрополије, патријархов бакрорезни портрет, израђен за његова живота, коју годину раније у Бечу.³⁷ Управо по том портрету су желели да се ислика лик на дрвету, као икона. Нашли су зографа, који је насликао композицију у два дела: у горњем делу икона Исуса Христа на престолу, а у доњем лик Арсенија III Чарнојевић с натписом:

**Арсеніе чр'ноєвичъ вѣдѣю мѣстїю ар'хїепї:ковпх пекски
и вѣсѣмъ сѣвѣлїмъ и блѣгѣомъ и вѣсего илл- ирїка патрїархъ.**

Тако је, 1708, настала ова слика, две године после смрти патријархова.³⁸ Зограф је, по свему судећи, био Грк, један од путујућих иконописаца онога доба, скромније ликовне културе и слабијих сликарских могућности. Патријарх је на тој слици, а према предлошку, представљен у чеоном стојећем ставу, у орнату, како десном руком благосиља, а у левој руци држи архијерејску штаку. Тај, условно назван портрет по иконографском решењу подсећа на ликовне светих архијереја у средњовековном зидном живопису. Тако су острогонски Срби обележили успомену на патријарха Арсенија III.

[132] Само две године касније српским житељима подграђа стигла је „Диплома Јосифа I од 1710. године којом потврђује све повластице право-

славних Срба у Острогону које су раније добили од некадашњих краљева мађарских“.

У исто време текле су припреме за градњу новог храма, који је завршен 1711. године. Била је то, у складу са приликама и могућностима парохијана, једноставна, једнобродна црква саграђена од опеке и камена, али без звоника, за чију градњу црквена општина очигледно није имала новца. За ову, другу по реду острогонску српску цркву, насликане су престоне иконе, по свему судећи, у другом десетлећу тога века. Непознати путујући зограф, један од оних који су тада снабдевали иконама новоподигнуте цркве, насликао је поред уобичајене четири престоне иконе још и иконе св. Димитрија и св. Георгија.³⁹ На Богородичиној и Христовој икони чита се ктиторски запис:

„СН СТЫЙ ШЕРАЗЪ ПРЕЛЕЖИ ПОМО КАЛЕВИЧЪ ВА ХРАМЪ СТЫГО АРХА. МИХ[АИЛА] ЗА СВОЮ ДЪ[ШЪ]“.

Период српског сликарства у Угарској из првих деценија после велике сеобе најмање је познат. То је и разумљиво јер је тада мало сликано, а још мање сачувано. Иако иконе непознатих зографа у Подунављу нису датоване, ипак се може приметити да је иконописна делатност била живља нешто касније, од треће, односно четврте деценије XVIII века. А управо из оног првог периода су острогонске престоне иконе. Њихов сликар је био обучен у некој зографској дружини на Балкану. Био је без изразитије сликарске индивидуалности, па се задовољио опонашањем старијих узора из XVI и XVII века. У томе је углавном успео. Дочарао је архаизам својих предложака, а такође му је пошло за руком да постави општу иконографску схему позновизантијске иконе: допојасни, чеоно постављени лик наглашенијег цртежа и сведеног колорита, који привидно упућује на већу старину иконе; такође није пропустио да у горњем делу иконе, до рамена светитељских ликова, нанесе златни фон. Ипак, и поред строгог, чак реског цртежа, који је, нема сумње, у служби предлошка, зограф није могао да скрије лако уочљиву недоследност и наивност, карактеристичне за иконописце тога времена. Извесна фолклорна обележја постала су својствена оновременим зографима: Остоји Мркојевићу, на пример, па и сликару острогонских престоних икона, и то је дошло до израза на иконама св. Георгија и св. Димитрија.⁴⁰

Баш у време када су Срби у Острогону прионули да украсе своју цркву, одлуком с највишег места, године 1715, спроведен је први попис жупаније (Comitatus Strigoniensis), као и самог града, укључујући и табеларни исказ становништва (Libera Regiaque Civitatis Strigoniensis).⁴¹ Било је то тачно тридесет година после ослобођења града од дуге турске владавине. За то, релативно кратко мирнодопско време, могли су већ да се уоче плодови обнове града, разрушеног у току опсаде и битака. Подигнуте су не само нове куће већ су и читаве улице биле изграђене, а барокна обележја добили су „Белварош“ и „Визиварош“. Тада су отворене многобројне занатске радионице и трговачки дућани. Нова администрација завела је аустријски режим привредног напретка и друштвеног понашања. Отуда је и разумљиво што је у попису, у посебном одељку под насловом „Опсервација“, посвећена изузетна пажња цеховски удруженим занатлијама.⁴² У Острогону је већ тада било двадесет заната, са укупно 58 занатлија, а ту су се убрајали само мајстори, власници радионица, а не калфе и шегрти. Трговина је била тек у повоју, попис бележи само осам трговаца, од којих су петорица држала ситничарске дућане. Продавало се вунено сукно, одела од грубог сукна, шпецерајска и нирнбершка роба. Међутим, трговина је имала и свој други, важнији, ток на пијацама и вашарима, које је магистрат обновио и контролисао, а на којима су се окупљали трговци и занатлије из удаљенијих и ближних вароши. Тако је, између осталог, забележен и занимљив податак да су на острогонску пијацу долазили „Срби – ћурчије из Будима, Пеште, Коморана и Сентандреје и бољом робом и вештијом трговином конкурисали домаћим ћурчијама“.⁴³ У таквој привредној слици града треба назрети и острогонске Србе и Цинцаре. Попис старешина домаћинстава омогући-

33

А. Lepold, нав. дело, 34.

34

А. Lepold, нав. дело, 36 (Кат. број 95), 37 (Кат. број 96, 97).

35

Д. Давидов, Српска варош „Табан“, 316.

36

Р. Грујић, Духовни живот, 395.

37

Р. Грујић, Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718–1739), Споменик СКА ЛП, други разред, св. 44 (Београд 1914), 145; Д. Давидов, Српска графика XVIII века, Нови Сад 1978, 336–7.

38

Л. Мирковић, Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске, Споменик САНУ ХСХ (Београд 1950) 19–20; О. Микић–Д. Давидов, Портрети Срба XVIII века, Каталог Галерије Матице српске, Нови Сад 1965, 125, 131.

39

Д. Медаковић, Српске уметничке старине у Мађарској, Путеви српског барока, Београд 1971, 219, сл. 148.

40

Д. Давидов, Иконе српских цркава у Мађарској, Нови Сад 1973, 34, 154–157.

41

И. Јакшић, Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века, Војвођански музеј, прилози и грађа, св. 4 (Нови Сад 1968), 282–313.

42

Исто, 20

43

Исто, 9.

ће само делимичан увид у етничко стање. Наиме, пописивачи нису убежавали народност ни вероисповест, а уписана имена и презимена отежавају да се поузданије одреди етничка припадност. „Презимена на ‚ић‘ и ‚вић‘ ретко су писана правилно, обично мало искривљено, или тако што је мађарско слово ‚ty‘(h) писано као ‚ti‘(Mariti, Galiti, Jaditi, уместо Марић, Галић, Јадић). Поред имена, уместо презимена често је писан назив занимања, махом неког заната који је касније постао презименом...“⁴⁴

Деценију после овог пописа, 1725, а за то време је Острогон видно узнапредовао, проглашена је његова елибертација. – Свечаним проглашењем слободног краљевског града – *szabad királyi város* – враћен му је статус који је имао пре турских освајања. То је веома подстицајно деловало на друштвени и привредни успон нове грађанске класе, која је тек стасала у првој генерацији досељених Мађара, Немаца, Словака, и знатно мањег броја Срба и Цинцара.

Острогонски Срби су будно пратили црквени живот, особито рад црквено-народних сабора. Уосталом, њихова обавештеност о национално-верским проблемима сасвим је разумљива, будући да су били близу Сентандреје, епископске столице, али и на важном путу којим су архијереји одлазили у престоницу задржавајући се краће у њиховом граду. И о својим невољама обавештавали су архијереје. Тако се десило да су на Београдском народном сабору, одржаном у новембру 1732. године, изнели примере повреда српских привилегија у свом граду. У граваминалној представи коју је сабор упутио цару већ у првој тачки се истиче да се „Срби у Будиму, Пешти, Острогону, Буру, Стоном Београду и Јегри и осталим местима силом нагоне да светкују римокатоличке празнике...“⁴⁵

Невелики број Срба у Острогону смањивао се током XVIII века. И поред осипања броја верника, православна општина је 1765. године одлучила да обнови цркву и подигне високи торањ од опеке и камена, по оновременом општем изгледу храмова, и да на тај начин испуни намеру претходне генерације, која је, у складу са својим могућностима, још 1711. саградила црквену грађевину без звоника. Жеља општине да уз цркву догради висок торањ, за који је прибавила план и грађевински материјал, није наишла на разумевање магистрата. То се да видети из жалбе коју су острогонски Срби упутили митрополиту Павлу Ненадовићу.⁴⁶ У писму су истакли своје заслуге не само за град већ и за државу. Сачувана је и митрополитова молба царици Марији Терезији у којој се истиче да одлука магистрата противречи српским привилегијама и да би молбу Срба из Острогона требало услишити. Пажњу привлачи и документ од 13. јула 1765. године, којим „Угарска дворска канцеларија саопштава Илирској дворској депутацији да се Србима у Острогону, уколико су набавили грађевински материјал и са мајсторима склопили уговор, може дозволити проширење цркве и зидање новог торња.“⁴⁷ Напослетку, 17. јула исте године, царица је потписала декрет о проширивању цркве и грађењу торња:

„Extractus B(enigni) Mandati dd° 17. July 1765.

Graeci Ritus non Uniti Archi Ep(isco)pus et Metropolita humilimum ad Nos sumendo recursum, qualiter nam sui Ritus Cives, et Incolas Strigonieneses a caeptae jam ruinosae suae ibidem Ecclesiae et Turris restorationis continuatione per Loci Mag(istra)tum inhibitos esse exponat, et queruletur, adeoq(ue) eand(em) inhibitionem per Nos clementer sufferri supplicet, ex demissa ejusdém Instantia hicce in Paribus advoluta uberius percepturae sunt Fidelit(a)tes V(est)rae.

Penes cujus acclusionem Iisdem Fidelitatib(us) V(est)ris, harum serie benigne comittendum esse diximus, quatenus stante eo: quod suprafati Graeci Ritus non uniti Incolae pro Restauratione Ecclesiae et Turris necessaria Materialia jam convexerint, cum Opificibus contraxerint, ac Restaurationi p(rae)terito adhuc Mense Martio revera manus admoveri jam fecerint, apud

Mag(istra)tum Ci(vi)t(at)is Strigoniensis disponere noverint, ne antelatos Incolas Suos, a susceptae Ecclesiae eorundem, et Turris Restaurationis Continuatione per amplius impediatur, secus vero, siquid fundati in Contrarium subesset, medio Fidelitatum V(est)rar(um) genuinam et circumstantialem Informationem isthuc submittat. Datum ut supra.

Maria Theresia⁴⁸

После овог декрета острогонски викар Ладислав Бањаи (L. Bányai) уложио је протест наводећи да у Острогону живи само 50 Срба и да због тога не постоји разлог да се црква прошири и дозида торањ.⁴⁹ Код наведеног броја Срба острогонских житеља треба застати. Поставља се питање да ли је навод тачан или је број Срба умањен. По недавно објављеном поузданом извору, у Острогону је средином XVIII века било свега десет српских домова.⁵⁰ Ако се узме да су породице тада имале осам до десет чланова онда је број био нешто већи. Међутим, викар није убројао и оне Србе који су тада живели по околним селима, а који су припадали острогонској цркви, а такође ни православне Цинцаре, који су такође били верници ове цркве. Заједно са њима острогонска православна општина могла је имати око 200–300 душа. Само неколико имућнијих занатлија и трговаца помогли су подизање звоника.

У грађевинском погледу црква није могла бити *проширена*, како стоји у декрету царице Марије Терезије, већ *продужена*, и то на западној страни, на којој је дозидан највероватније цео травеј, а уз њега потом призидан висок звоник.

Садашњи изглед острогонске цркве, која није преправљана у XIX, а поготово не у XX веку, показује архитектонски облик из 1767–1768. године. То је складна једноставна барокна црква невеликих димензија, чија основа показује стандардно грађевинско-архитектонско решење. Западна фасада такође носи већ утврђене облике сакралних грађевина тога доба. Ту су изведена, по средини зидане површине, два удвојена пиластра, са ојачаним базисима од камена, између којих су улазна врата са каменим оквиром, а изнад њих прозор већих димензија са лучним завршетком, такође ојачан каменим оквиром. Зидно платно лево и десно од пиластара има две правоугаоне нише, односно нешто увученије површине, омеђене малтером извученим оквиром у виду лизена. Пажњу привлачи ојачани кровни венац, који се од бочних бродова цркве протеже на западну фасаду, показујући низ степеничастих испуста у доњем делу, док је у горњем делу његова косина покривена са неколико редова бибер-црепа, па цео венац делује као лака настрешница. Следећа зона, други спрат западне фасаде, запрема висину кровног покривача; он затвара тавански простор типичним барокним сужавањем, из којег израста слободни део торња. У тој зони налази се на средини овалан прозорски отвор, који је смештен између два пиластра, од којих се лево и десно спуштају бочна крила профилисана барокним волутама, на којима се налазе камене декоративне вазе. Трећи део чини четворострано, слободно тело зиданог торња, на којем се налазе звона; његове ивице су ојачане пиластрима и имају уобичајене прозоре на све четири стране. Тај део се завршава кровним венцем торња који је лучно засведен, а на њега налаже зашиљена, изразито висока четворострана пирамида са „јабуком“ и барокним крстом од кованог гвожђа на самом врху. Такав пирамидални завршетак торња разликује се од тада уобичајених облика са барокним „трбусима“, који су карактеристични за православне цркве Карловачке митрополије, а сличан је решењима римокатоличких торњева још из времена провинцијске готике. Тај шиљасти завршетак најчешће је био покривен шиндром или лимом. С јужне стране цркву краси портал клесан у камену са јонским стубовима. Сасвим је извесно да тај портал није начињен 1711, приликом градње цркве, већ 1767–1768, кад је добила садашњи изглед. На јужној и северној фасади изведене су лизене, које у доњем делу дотичу ниски камени сокл цркве, а при врху

44

Исто, 10.

45

Ј. Радонић *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, LXXIX.

46

С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије*, Споменик САНУ СХХIII, Одељење историјских наука, (Београд 1981), 119–122.

47

С. Гавриловић – И. Јакшић, *нав. дело*, 120.

48

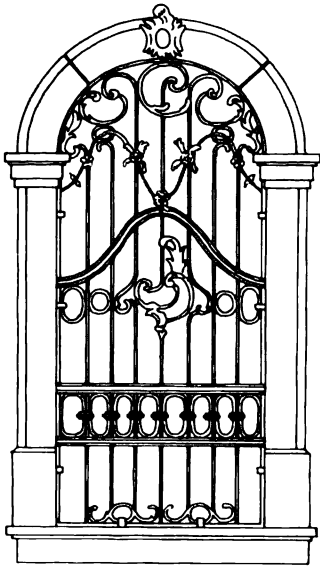
Исто, 121.

49

Исто, 121.

50

С. Милеуснић, Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије*, Сентаддрејски зборник I (у штампи).

Портал на јужној фасади цркве у Острогону.

кровни венац. Апсида цркве је споља тространа, са прозором на средини и декоративном решетки од кованог гвожђа.

Унутрашњост цркве има уобичајен, готово утврђен архитектонски склоп и декоративни изглед са карактеристичном поделом на засвођене травеје. Први травеј – припрата – носи хор са барокно испупченом балустрадом, која је украшена једноставном класицистичком штукатуром. Сводови цркве налажу на потрбушне луке, а ови се у зидној маси ослањају на масивне испусте, којима припадају по два пиластра стилизованих јонских капитела.

Олтарска преграда начињена је после обнове храма 1767–1768, а састављена је од икона из разних фаза.⁵¹ На месту престоних задржане су иконе из друге деценије XVIII века, сликане за ктитора Тому Калевича, о којима је већ било речи. Међутим, два фриза апостола са острогонског иконостаса показују знатно већу ликовну и естетску изражајност. Недавно је утврђено да је ове фризове са ликовима апостола сликао Недељко Поповић, темишварски иконописац⁵², највероватније за неку од сентандрејских цркава, можда баш за Саборну, која је 1777–1781. добила нов иконостас Василија Остојића, а апостолске иконе су пренете у Острогон и укомпоноване у олтарску преграду тада обнављане цркве.

Зографи Недељко Поповић и Георгије Раните сликали су 1742. године иконостас Пожаревачке цркве у Сентандреји, царске двери за оно-времени манастир у Српском Ковину и поменути фриз апостола. Ниједна од ових сликарских целина није потписана, а важан податак о ауторима налази се у *Протоколу Пожаревачке цркве*, где пише да у иконостас сликали 1742. зографи Георгије и Недељко, „с ону страну Баната“.⁵³ Из овога се већ могло закључити да су у питању темишварски „руфетли“ мајстори Недељко Поповић и Георгије Раните. Иако је сентандрејски иконостас заједнички посао двојице иконописаца сличних ликовних назора, ипак се може са сигурношћу уочити да је Недељко Поповић сликао фриз апостола, царске двери и крст Христовог Распећа, а Георгије Раните престоне иконе. Будући да је острогонски фриз апостола идентичан са фризом у Пожаревачкој цркви, то значи да је рад Недељка Поповића. Двојицу иконописаца позвао је у Сентандреју будимски владика Василије Димитријевић, на препоруку темишварског владике Георгија Поповића. Тако су двојица зографа из Темишвара, тек што су се почели бавити сликарством, доживели част да сликају у Сентандреји, тада једном од најживљих занатско-трговачких, али и уметничких средишта Срба у Угарској. Попут старих иконописаца, сликали су на златној позадини. На први утисак они су се стилски определили за прелазни стил, али су се ипак више ослонили на традицију, којој су, у основи, припадали. Недељко Поповић је добро познавао иконописни занат. Начин на који је моделовао инкарнат или наносио светле акценте, односно како је стилизовао браду и косу апостолских ликова, приближава га стилу влашких иконописаца. Тај утицај, може се сматрати, дошао је као одјек стила епохе Бранковеану.⁵⁴ Острогонски иконостас сада је демонтиран и налази се, заједно са нешто старијим престоним иконама ктитора Томе Калевича, у Српском црквеном музеју у Сентандреји. Остале иконе које су припадале овој олтарској прегради, а међу њима и царске двери, јужне и северне двери, рад су непознатих и неуких „богомаза“ из XIX века. Само по себи намеће се питање шта је било са дверима из XVIII века, које су, нема сумње, постојале, а можда су их управо радили зографи Недељко и Георгије. Разјашњење треба тражити у последицама оне велике поплаве из 1837. године, која је задесила и овај део вароши, а том приликом су, по свему судећи, доњи делови иконостаса (сокл и двери) данима били под водом, због чега је бојени слој опао.

У XIX веку бројно стање Срба у Острогону је у сталном паду, као уосталом и у осталим градовима Угарске, а 1905. године у вароши је било само две српске куће. Тада је забележено и следеће: „Храм се налази споља и изнутра у лошем стању.“⁵⁵ Црква тада није имала свог пароха,

већ су само повремено долазили свештеници из оближњих места. Управо у то доба поменута је у чувеном мађарском лексикону „српска православна црква из године 1711“, за коју пише да спада у „значајније грађевине“. ⁵⁶ Тих година објавио је Геза Двихали (Dvihally G.) монографију Острогона и у њој донео оновремени план града „Esztergom sz. kir. város térképe“, са уцртаним црквама и капелама. ⁵⁷ У Улици Лајоша Кошута, под бројем 9, уцртана је основа српске цркве (Gör. kel. templom), а под бројем 9а српска црквена општина (Gör. kel. lelkésszlak). И то је готово све.

Доскоро је у Острогону на дан храмовне славе, Сабора св. арх. Михаила (8/21. новембар), служена литургија, без верника. Црква је тако, већ готово симболично, ипак била у култу. Пре неколико година Будимска епархија је уступила цркву градском савету Острогона. Недавно је стручно обновљена и конзервирана као културноисторијски споменик, делећи на тај начин судбину са осталим српским црквама у Мађарској које су остале без својих парохијана.

Напоследку, у закључку овог осврта на историјску судбину Срба у Острогону, намеће се утисак да је за разлику од будимског Табана, где су наши сународници забележили демографски и културни успон после велике сеобе, овде слика била друкчија: наш народ је у Острогону био бројнији у предтурско и турско доба, када је на западноевропским графичким вџдутама део њихове вароши редовно исписиван као „Ratzen-schtatt“. У великој сеоби Острогон је населио мањи број Срба и Цинцара, па и они су се постепено расељавали и одлазили у друга места. Ипак, и та мала општина православних житеља смогла је снаге да изгради своју складну барокну цркву и да се на тај начин трајније обележи у овом граду. У тој цркви је, као каква реликвија, доскора чуван „Барјак острогонске милиције“ из 1684. године, а то војничко знамење наследило је ону старију заставу српских шајкаша из Коморана, Ђура и Острогона.

Храбре шајкаше, чуваре угарских тврђава на горњем Дунаву, развојачене и расељене, сменили су после сеобе занатлије, трговци и виноградари, саградили цркву и они некуд далеко, неповратно отишли. Остала је црква, као мemento. А мemento су и иконе, сакрални предмети, понека књига и архивски листови. Све се то сада чува у Српској црквено--уметничкој и научној збирци у Сентандреји.

51

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, 35–37.

52

(Д. Медаковић)—Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 124.

53

Исто, 124

54

Д. Давидов, *Иконе зографа Темишварске и Арадске епархије*, Зборник за ликовне уметности Матице српске (Нови Сад 1981), 127–129.

55

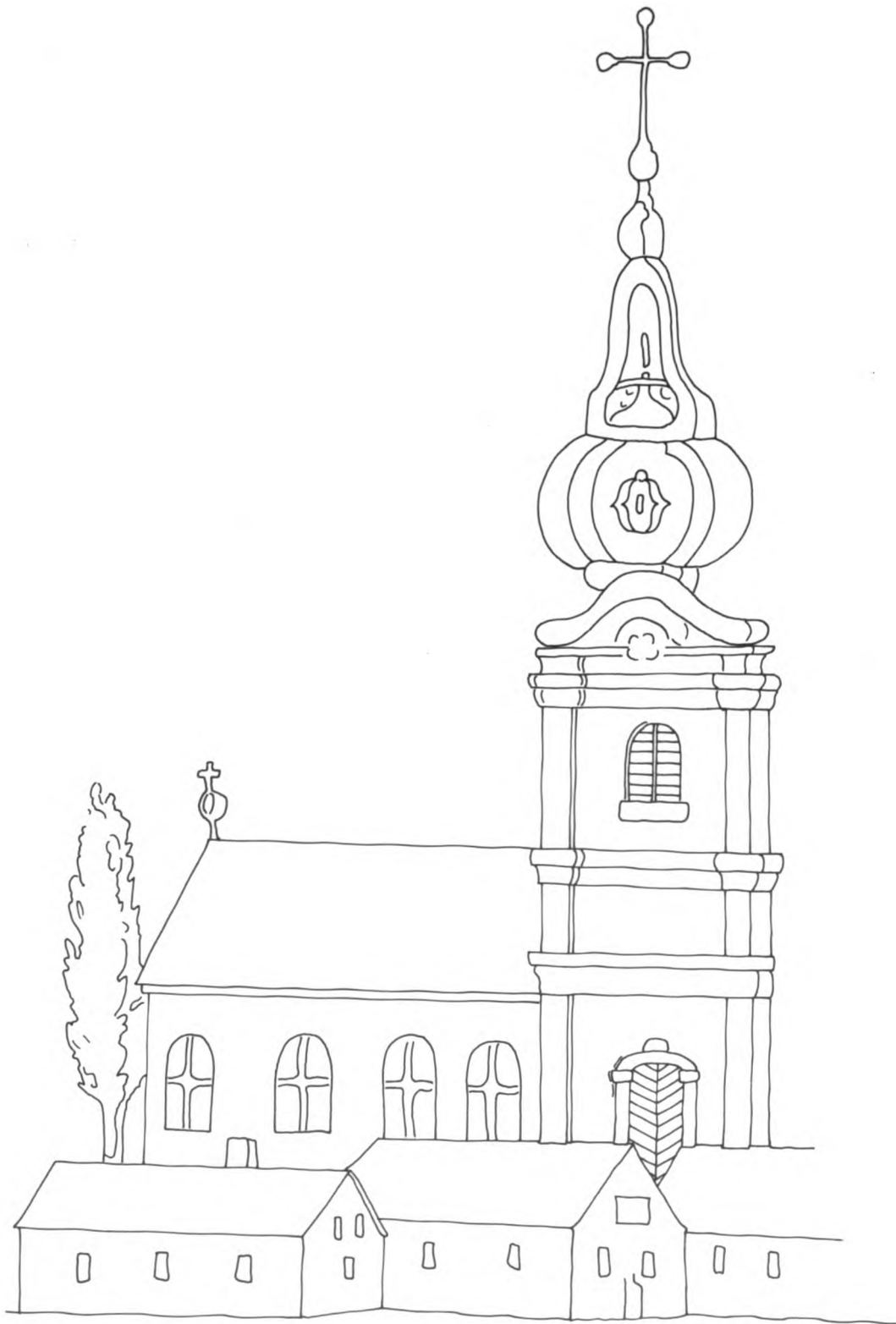
М. Косовац, *нав. дело*, 496.

56

Révai nagy Lexikona, VI. kötet, Budapest 1912, 773.

57

G. Dvihally, *Esztergom szabad király város, Esztergom* (без године издања).

Изглед српске цркве у Вашархељу према бакорезу на цеховском писму 1830.

ПРАВОСЛАВНИ У ВАШАРХЕЉУ И ЊИХОВА ЦРКВА

На овој замишљеној великој историјској фресци српског постојања у Угарској, особито у Будимској епархији, уочава се много недовољно јасних делова, најчешће прекривених тамним слојем патине, али и са оштећењима која је време нанело. О реконструкцији првобитног изгледа те фреске важни су сви, па и они нејасни фрагменти њене разуђене композиције. На њој се откривају историјски ликови и збивања, економска кретања, културне прилике и уметнички белези српског народа, који је својим пресељењем у угарске пределе ту композицију историјски уобличио. У исто време, пажњи испитивача све се више намеће присуство оне балканске цивилизације, пресађене на север, коју су испрва поспешивале живе и многоструке споне пресељеника са својим завичајем на југу. И управо тај левантски слој открива се новим истраживањима. Ту се поред Срба све јасније уочавају и Грко-Цинцари, чији је удео у стварању српске чаршије давно уочен, али је мање знано да су они имали и знатан удео у привредној обнови северноугарских вароши у XVIII веку, уназађених за дуге турске владавине.

Садашња топографска истраживања доносе нове чињенице и, заправо, постепено употпуњавају празнине и откривају непознате делове целине, која се све јасније указује и уобличава. Разумљиво, постављени задатак зацело води реконструкцији оне замишљене фреске, чиме ће се, испод столетне патине, јасније указати њене негдашње контуре, светлости и сене, а то ће омогућити да се протумачи њена добрим делом још запретена иконографија. Томе управо тежи и овај сажети опис православних у Вашархељу и њихове цркве – мали али неопходан детаљ за сагледавање целовите композиције. Међутим, тај детаљ не охрабрује толико пронађеним колико указује на још увек велика пространства и културне слојеве неоткривеног.

*

Пажњу српских историчара одавно су привлачила она места на територији Мађарске, особито вароши, у којима је у XVIII столећу бујао привредни и културни живот српских и грчко-цинцарских досељеника, и где су у оно доба саграђене православне цркве, сада најuverљивији и готово једини сведоци њиховог постојања. Ипак, треба рећи да поред оних познатих средишта, Будима, Пеште, Сентандреје, Стоног Београда, Коморана, Српског Ковина, Јегре и других вароши има и таквих која су остала постранце од истраживачких путева и проучавања. Тако је у српској историографији неправедно заборављена варош Вашархељ, у којој готово и нема православног живља, али на чије некадашње присуство и сада опомиње лепа познобарокна црква посвећена Рођењу Богородице. А та црква је право откриће, вредно пажње и због тога што је посредни мала ризница историјско-уметничких дела која срећно употпуњују баштину православне културе у Мађарској. Упркос томе, постојање ове цркве једва да је игде поменуто, а њена архитектура, иконостас, појединачне иконе, матичне књиге и остале знаменитости обелодањени су тек овим проучавањем.

*

Вашархељ се налази недалеко на северу од Сегедина и историјског Поморишја, где је насељавање српског живља имало дугу традицију; још од XV века српски деспоти и ратници из куће Јакшића имали су и у тим

Вашархељ = Hodmezövásárhely.
Трговиште (место вашара) на обали
језера Ход. Географски положај
приказан је на цртежу бр. 1.

областима велике поседе. У том крају, где се дотичу старе угарске жупаније, Чонградска, Чанадска, Арадска и Торонталска, било је много српских насеља раштрканих на великим просторима равнице, по пустарарама и феудалним поседима. Међутим, насељавања Срба настављена су и после пада Баната под Турке (1552).

Док су српска насеља на Моришу и јужно у Банату добро позната, она северно од ове реке мање су знана српским истраживачима. У исто време, мађарски историчари су објавили грађу од изузетне важности. Тако се у старијим мађарским документима (*viszgalati jegyzökönyv*) из 1549. године помињу у појединим селима овог краја Срби, али су их пописивачи уписивали са већ помађареним презименима: Фекете (Црни), Ковач, Фодор, Нађ (Велики).¹ Ипак, треба подсетити да су баш мађарски аутори утврдили на основу извора да су у Чанадској жупанији године 1552. била 23 чисто српска села, а 1558. чак и 47; то су била мала насеља, са десет до тридесет кућа. За прилике у XVII веку подаци су слични. Тако је у Чонградској жупанији – којој припада и Вашархељ – било много села са српским живљем, а највише око Сегедина, Буле, али и у близини Вашархеља.² Неки су Срби доспели у те крајеве као прибези, називани у документима „*transfugas vulgo pribek*“, а неке је населио чанадски алајбег, после 1640. Ипак, о Србима у самом Вашархељу у XVII веку мало је података. У сваком случају, њих није било много, а они који су долазили из околних села били су, по свему судећи, брзо асимиловани.

*

Историја српске и уопште православне насеобине у Вашархељу поуздано је поткрепљена обиљем докумената и предмета њихове сакралне културе тек од XVIII века. Од тада су нови досељеници имали запажену улогу у развоју вароши. Важније вести о животу православних у овом месту потичу, дакле, из тог периода, а при том треба рећи да су ову верску заједницу сачињавали Срби, Грко-Цинцари и Румуни.

Вашархељ није припадао Поморишкој војној граници, која се протезала нешто јужније уз Мориш, преко територије Чанадске и Арадске жупаније, у којима је било много српског живља, граничара, сеоског и варошког становништва. Прве вести о малом броју православних у Вашархељу потичу из првог и другог државног пореског пописа домаћинства, обављених 1715. и 1720. године. У тим прописима Вашархељ је убележен као *Oppidum*, а Сегедин као *Civitas*. У табеларном исказу Сегедина било је 1720. године четрдесет старешина домова са српским презименима (без граничара), а у Вашархељу само седам домаћина православне вере, са презименима: Кристо, Гојдар, Керич (две породице), Видак, Нађ и Зака.³ У то доба варошица је припадала властелинству: до 1710. грофу Миклошу Берчењију, а од те године грофу Шандору Карољију.⁴ Нешто касније повећао се број православних. Срби су се досељавали у Вашархељ у току друге сеобе, 1739, а и касније, кад је било честих својеволјних досељавања појединих породица. Међу њима су биле најпознатије: Антоновић, Божовић, Ђорђевић, Лалушевић, Стејић, Мишић, Шагић и друге. Истовремено, из Македоније и Епира стизали су у Вашархељ Грко-Цинцари, претежно трговци, чија су презимена такође позната: Лота, Мојсич, Пегада, Тодор, Зигори. Међу православнима у Вашархељу било је и Влаха – Румуна, махом пастира, са презименима: Драгомир, Чокан, Комлошан, Пакузар, који су се спуштали у Поморишје са ердељских планина.⁵ Тако је у другој половини XVIII века у Вашархељу постепено образована већа колонија православних.

Захваљујући старијим текстовима мађарских хроничара и садашњим топографским проучавањима, уобличава се историјска слика о друштвеним приликама у овој вароши, особито о православнима. Та је слика доста јасних обриси и, како се уочава, живописног колорита. У Вашархељу су тада живели Мађари, као најбројнија нација, а осим њих Немци, Јевреји, Словаци, Грко-Цинцари, Срби, Румуни и Словаци. У варо-

ши, на пијаци, где је било најживље, разликовали су се по шароликој одећи, а особито по свом говору у дућанима, где су се мешали разни језици и узречице трговачког жаргона. Ту, у центру, смењивали су се редови приземних кућа с високим крововима, али и с дућанима и занатским радњама са еспапом изнетим на улицу и пијацу. Најживље је било о вашарима, по којима је ова варош била чувена, те по њима носи и име, а познато је да је привилегију за одржавање вашара добила 1722. године. У те дане стизали су у Вашархељ трговци и народ из неколико жупанија и околних вароши; најбројнији су били из Сегедина, Арада, Темишвара, Кечкемета, Бекешчабе и Великог Варадина, али било је и оних из удаљених места, из Ердеља, са Фелвидека и Делвидека. Осим вишенационалне грађанске класе, која је давала друштвени и културни изглед вароши, ту је било и бескућника и слугу, махом влашке сиротиње. Вашархељ је имао, попут других угарских градова, и свог властелина, који је живео на свом поседу недалеко од вароши, да би у њу долазио на свом екипажу, недељом, у цркву.

Са староседеоцима Мађарима, који су били калвини и католици, као и са досељеним Јеврејима, православни су се укључили у обнову привреде, у чему су имали много успеха, особито у трговачким пословима, у којима су испољили ону гласовиту левантску способност и довитљивост. Једним смером трговина је ишла преко оближњег Сегедина, уз помоћ једноверних ортака, који су живели у „Паланки“, српској четврти вароши, где су имали своје дућане и своју велелепну цркву.⁶ Православни из Вашархеља ослањали су се у пуној мери баш на српску чаршију у Сегедину и на српскоправославну епархију у Араду.

Дућанска трговина у Вашархељу цветала је највише захваљујући Грко-Цинцарима, а тек касније су се у трговачке послове укључивали и Срби. Неки угледнији Грко-Цинцари су се већ у другој генерацији од доласка посрбљивали, као што се то десило с породицом Мојсич. Први порески задужени дућан, „болту“, отворио је извесни „Јован Грк“, који је продавао со, гвоздени алат и другу робу. Међутим, власти су будно мотриле на дућанску трговину у граду, приморавајући трговце да држе ситније шпецерајске артикле, а спречавајући да тргују пшеницом, вином, марвом, на које је спахија имао неку врсту монопола. Међу трговцима су се истицали „Теодор Грк“, иначе Теодорос Пегада, и „Кристо Грк“ – Константинович, обојица пореклом из Македоније. Уз њих се крајем XVIII и почетком XIX века помињу трговци и велетрговци с презименима Мојсич, Орос, Георгијевић – Ђорђевић, Поповић, Мишић, Агора, Михајловић, Драшковић. У једном извештају из 1808. године стоји да је у вароши било девет грчких трговина, пет мађарских и једна јеврејска.⁷

Код одреднице „трговци – Грци“ (göög kereskedők) потребно је застати; њу не треба увек узимати као етнички појам, јер је „Грк“ често синоним за трговца. Познато је да су чак и многи Срби своје сународнике трговце називали „Грци“, што је ушло и у мађарску администрацију. Овим тумачењем се, разумљиво, не умањује ни број ни значај грчко-цинцарских трговаца у појединим угарским варошима. Напротив, овде треба истаћи да је у Вашархељу удео Грко-Цинцара у привредном успону вароши био без сумње највећи. Но, ипак је потребно рећи да је међу трговцима „Грцима“ било и Срба, односно да их је понекад тешко разлучити, тим пре јер су се Грко-Цинцари посрбљивали још у XVIII веку.

Према барокној гравири из 1804, и нешто познијој, класицистичкој, из 1830, Вашархељ је имао нешто издужену урбанистичку потку, са четири вертикале: католичком, лутеранском, православном и калвинском црквом.⁸ Те четири цркве – приказане на гравирама готово у истој осовини – омеђивале су средишни трговачки део града – чаршију са главним тргом, пијацом. Власник неколико трговачких зграда у вароши био је спахија, који је локале издавао велетрговцима у кирију, а међу њима и Павлу Константиновичу „Христо-Грку“. И око православне цркве били су дућани, а забележено је да је два држао најугледнији и свакако нај-

1
S. Szeremlemai, *Hódmezővásár-hely története*, Hódmezővásár-hely 1911, 83.
2
S. Szeremlemai, *нав. дело*, 84
3
И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1966, 12, 14–15, 37, 41, 195.
4
Révai Nagy Lexikona, X kötet, Budapest 1914, 165.
5
S. Szeremlemai, *нав. дело*, 95.
6
С. Ђурђевић, *Срби у Сегедину*, Споменик САНУ CVIII, књ. 10 (Београд 1960).
7
S. Szeremlemai, *нав. дело*, 401–409.
8

На гравири овде репродукованој под бројем 2 приказан је изглед Вашархеља на једном цеховском писму из године 1804; на гравири под бр. 3 налази се ведута вароши из 1830. године.

богатији трговац Данило Мојсич, председник Српске православне црквене општине.

Средином XVIII века било је покушаја да се у граду подигне православна црква. Уз сметње католичког клира стигло је и упозорење Дворског намесништва упућено жупанијским властима да православним шизматицима није дозвољено да граде цркву без дозволе, коју могу тражити тек онда кад у граду буде више од сто православних домова. Како нису испуњавали прописане услове, а највероватније нису могли ни обезбедити потребна средства за подизање веће цркве, православни су и даље задовољавали своје верске потребе у грчко-цинцарској цркви у оближњем Сентешу. Касније, у седмој и осмој деценији тога века, у Вашархељу је повремено долазио српски православни свештених из Арада и обављао богослужење у приватној кући, прилагођеној само у унутрашњости потребама капеле, која је била посвећена Рођењу Богородице.⁹

Пре подизања православне цркве почео је јереј Гаврило Марковић из Арада да води матичне књиге вашархељске црквене општине, према једнообразно устројеним књигама Карловачке митрополије, о чему сведочи добро очуван **Протоколъ крѣпкихъ с. храма Рождества прѣбѣя Бѣ въ Вашархелѣ сѣшатъ лѣта ѿ 1779. до лѣта 1801.** Из исте године је и **Протоколъ ѡмирѡущихъ**, а **Написаніе вѣнчасныхъ** почиње 1782. године.¹⁰ Нешто раније образована је православна црквена општина, која је, поред осталог, водила бригу и о сакупљању прилога за градњу цркве, преузимајући административне послове око обезбеђења неопходне дозволе, архитектонских планова и предрачуна. Тада је и у вароши морало бити преко сто православних домова, односно око 500–600 житеља.

Молба којом православни становници траже дозволу да на сопственом земљишту подигну своју богомољу предата је 1. октобра 1782. године жупанијској администрацији, која ју је проследила Истражној комисији на разматрање, а ова с препоруком послала Намесништву. За њено повољно решење заложио се гроф Самуел Телеки, великоварадински окружни гувернер, иначе реформат, наклоњен православнима. Дозвола за градњу добијена је 23. августа 1783. године. Црквена лађа је, по свему судећи, подигнута 1785–1786, док је звоник призидан 1792, па се сматра да је те године црква завршена.

Утемељивачи цркве била су четрнаесторица богатих трговаца, претежно грчко-цинцарског порекла, из Македоније и Епира. Међу њима се висином прилога истакао Данило Мојсич, са супругом, који је као председник црквене општине водио послове око градње цркве. Остао је податак и о томе да је за подизање цркве сакупљено 2.000 форинти.¹¹

Новоподигнута црква у Вашархељу потпала је под јурисдикцију српске Арадске епархије (у саставу Карловачке митрополије), која је и раније обезбеђивала богослужења у привременој православној капели.¹² Арадски епископ Пахомије Кнежевић (1769–1783), који је имао немалих заслуга за административно уређење своје епархије, бринуо се и о православнима у Вашархељу; у његово време уведене су црквене матице рођених и венчаних, а сакупљани су и прилози за градњу нове цркве. За краћег епископовања Арадском епархијом ученог владике Петра Петровића (1784–1786) подигнута је црквена лађа, а по свој прилици тада је црква и освећена. Неколико година касније, 1792, за време епископа Павла Авакумовића (1786–1815) подигнут је високи барокни звоник. Сва тројица арадских владика водила су тешку борбу са духовном агесијом и унијом, која је раније у Банату, особито међу Румунима, имала доста успеха. У том смислу они су наставили национално-верску политику свог славног претходника арадског епископа Синесије Живановића (1751–1768), који је у својој епархији водио енергичну борбу против уније. Као архијереј снажног национално-верског осећања, он је приредио рукопис Србљака и дао да се штампа у влашкој штампарији у Римнику 1761. године, под насловом *Правила молебнаја свјатих свети-*

телеј.¹³ Поменути арадски епископи чија се архијерејска пажња и брига осећала и у Вашархељу неговали су међу православнима дух националне толеранције и разумевања. Они су набављали црквене књиге и на грчком и румунском, а Синесије Живановић је издавао и бакрорезе с натписима на румунском, међу којима је позната и његова свештеничка синђелија. Овде, међутим, скрећемо пажњу на бакрорез *Свети Никола*, из 1772. године, с натписима на грчком и румунском језику.¹⁴

У појединим варошким православним црквама у Угарској, у којима је било и Грко-Цинцара, одржавана су богослужења на грчком, или су бар читана јеванђеља на том језику. Да је тако било и у Вашархељу потврђују и богослужбене књиге, које се и сада чувају у певницама. Поред оних на црквенословенском (славеносрпском), штампаних претежно у Москви и Кијеву, набављене су и књиге на грчком језику, а међу њима пажњу привлачи комплет од дванаест минеја штампаних у венецијанској штампарији Димитрија Теодосија, између 1775. и 1779. године. У вашархељској цркви и сада се чувају ове и друге грчке књиге, мада су свештеници били искључиво Срби. Сачуван је списак пароха с краја XVIII и из прве половине XIX века: Гаврило Марковић, парох у капели (1779–85), јеромонах Дамјан (1785–86), Гаврил Марковић (1786–1804), Симеон Поповић (1804), Атанасије Поповић (1804–17), Михајло Марковић (1817–18), Василије Црквенковић (1818–22), Петар Давидовић (1822–44), Светозар Давидовић (1844–57).¹⁵ После овог свештеника долази до важних административних промена, које се тичу јурисдикционе припадности вашархељске цркве. Наиме, године 1864, царском резолуцијом одобрено је иступање Румуна из Карловачке митрополије, па је образована румунска Арадска епархија, а српска Арадска епархија сведена је на протопрезвитеријат, у саставу српске Темишварске епархије. У протопрезвитеријату било је тада 26 парохија, у којима су Срби чинили већину, али њему није припадала црква у Вашархељу, која је те године потпала под румунску Арадску епархију. Тада су и свештеници махом били Румуни, богослужење се обављало на румунском, а на том језику су вођени и протоколи. После првог светског рата, на територији версајске Мађарске, православна црква у Вашархељу припала је Будимској православној епархији, под чијом се јурисдикцијом и сада налази.

*

Вашархељска црква је складна једнобродна грађевина са звоником у стилу позног барока. Стилске особености најверљивије се истичу на западној страни – на звоничкој фасади. Конструктивна веза црквене лађе и звоника остварена је сферном формом. Тако је западна фасада лучно пресвођена преко бочних страна звоника, што се уочава и на оба дела западног калкана црквене лађе. Уз ивице звоника изведени су пиласстри, који иду до поткровног венца. Између њих, у централном простору тела звоника, налази се западни портал, док је изнад њега плитка, готово декоративна ниша у облику издужене картуше уоквирене малтерском профилацијом. У овој картуши некада је била насликана зидна композиција Рођење Богородице – Мала Госпојина, црквена слава, чији се остаци још назиру. Овај део западне фасаде завршен је испустима у виду равних капитета на којима почива троугаони тимпанон. Изнад тимпанона, на другом спрату звоника, у висини поткровног венца црквене лађе, налази се мали правоугаони прозор. Трећи, слободни спрат звоника, на којем су звона, има четири велика лучно завршена прозора, док су изнад њих, на профилисаном венцу, четири полукружне аркаде. На врху је декоративна лимена капа звоника с јабуком и крстом. На гравири – ведути Вашархеља – из 1804. године приказан је првобитни изглед горњег дела звоника, који показује барокне облике и карактеристичну отворену горњу зону на стубићима испод крста. Та капа звоника је, вероватно, била оштећена у другој половини XIX века, па је 1883. замењена новом, садашњом, која има малу лантерну при врху – чиме се

9

S. Szeremlemei, *нав. дело*, 687–689.

10

Ове протоколе прегледао сам у току научноистраживачког рада у Вашархељу, октобра месеца 1981.

11

S. Szeremlemei, *нав. дело*, 689–91.

12

Enciklopedija SHS, том I (Арадска епархија), 70–71.

13

И. Руварац, *Прилози агриолошки*, Српски Сион VIII (Ср. Карловци 1898), 526–527;

Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд 1964, 55–57

14

Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 375, сл. 295.

15

Списак српских свештеника у Вашархељу доноси S. Szeremlemei, *нав. дело*, 691, а тај списак се подудара са изводом из матичних књига.

знатно одступило од првобитног изгледа. Бочне фасаде цркве знатно су скромније решене; на њима се налазе четири лучно засведена прозора и портал на јужној страни, док је на источној страни полукружна апсида с једним прозором у средини.

Уз зидове цркве узидано је неколико мраморних надгробних плоча, међу којима се истичу споменици породице Мојсич, ктитора вашархелске цркве.

Иконостас – дуборезбарени и примењеноуметнички рад бидермајерског украса, извео је непознати мајстор 1825. године. То је дело скромније декорације, али, без сумње, јасне замисли, особито у стилском погледу. По изгледу овог иконостаса стиче се утисак да је време раскошних барокнорокајних олтарских преграда тада већ било прошло. Неокласицизам и бидермајер смањили су дуборезбарене украсе, заправо, упростили разуђене облике у којима су се, само коју годину раније, на иконостасима смењивале и преплитале оне гиздаве стилизације гирланди, класја, цвећа, трака, воћа и разног лишћа. У исто време се појавило и више мајстора, вештих столара, који су почели да раде иконостасе најчешће за оне црквене општине које нису могле платити дуборесце. У том духу је израђен и иконостас цркве у Вашархелу, дело доброг занатлије, али не и примењеног уметника дубљег надахнућа. Он је, нема сумње, имао добар, стилски јасан, цртеж – предложак, који је сасвим уредно, чак беспрекорно извео у дрвету и марморирао.

Олтарска преграда има два основна хоризонтална појаса, а изнад ње архитрав са иконама у линети. У првом, доњем појасу, архитектоника иконостаса почива на шест стубова са композитним капителима, између којих су царске двери, престононе иконе и бочне двери. У другом појасу налазе се четири слична стуба; два су у средини и фланкирају централну икону св. Тројице, док се лево и десно од ње налазе два фриза апостолских икона са стубовима са стране. На горњој архитравној греди причвршћене су иконе линете. Цео архитектонски скелет иконостаса мармориран је црвено, стубови подражавају светлосив камен, док је дуборезбарија сва позлаћена.

Сликани део иконостаса буди већу пажњу, тим пре што ниједна икона није публикована. Већ с првим утиском уочава се да иконе нису сликане у исто време, односно да је у питању целина настала у три приближно блиска раздобља, дело тројице до сада неутврђених аутора. Најпре су насликане престононе иконе *Христа* и *Богородице*; највероватније су то биле иконе импровизованог иконостаса тек саграђене цркве. Реч је о чеоним седећим фигурама, с минијатурним ликовима јеванђелиста у рокајним медаљонима. По иконографском решењу, због седећег положаја *Христа* и *Богородице*, оне подсећају на старија зографска решења. Али у стилском погледу, превасходно по сликарском поступку, у којем се и поред слоја патине уочава да је моделација вешто спроведена, ове иконе сликане уљаном бојом на дасци припадају школованом сликарству с краја XVIII или почетка XIX века.

Непознати и мање даровит мајстор насликао је царске двери (*Благовести*), јужне двери (*Св. арх. Стефан*), северне двери (*Св. арх. Михаило*) и иконе у линети (крст *Христовог распећа*, *Богородица*, *Св. Јован Богослов* и четири јеванђелиста). Овај део иконостаса сликан је у оно време кад је завршен столарско-дуборезбарски рад на иконостасу, 1826. године.

Средишни део иконостаса (други појас) дело је трећег мајстора, а привлачи посебну пажњу због сликарске особености и уметничког достигнућа. Ту је, на средини, изнад царских двери композиција *Крунисање Богородице*, а са стране, у два фриза, по шест (3+3) ликова апостола у стојећем ставу. Ове композиције, сликане уљаном бојом на платну, одају школованог уметника, а настале су у трећој деценији XIX века. Сликарски рукопис још неидентификованог мајстора калиграфске прецизности истиче у први план баш цртачку вештину аутора. Нешто пригушенији колорит тамније гаме, у којој превлађују кестењасте и масли-

насти тонови, даје овом сликарству привид веће старине. У исто време намеће се и мишљење да аутор сасвим поуздано не потиче из редова српских сликара тога доба. Тада су у тим крајевима сликали иконостасе Арса Теодоровић, Михаило Живковић, Павел Ђурковић, Сава Петровић и Никола Алексић, али се наведене композиције не могу приписати ниједном од њих. Отуда аутора вешто насликаних композиција треба тражити међу оним странцима који су крајем XVIII и почетком XIX века радили за православне цркве у Угарској, претежно у северним градовима. Таквих нема много, а занимљиво је да су сликали само за оне цркве у којима су наручиоци, поред Срба, били и Грко-Цинцари. То су варошке цркве у Мишколцу, Јегри, Пешти (српска црква Св. Георгија и Грчка црква) и у Ђуру. Један од познатијих сликара тог времена био је Антон Кухлмајстер (А. Kuchlmeister) из Беча, који је 1806. сликао зидни живопис и део икона на великом иконостасу православне цркве у Мишколцу.¹⁶ Из исте групе још неидентификованих мајстора, међу којима је, изгледа, било и Грка школованих у Уметничкој академији у Бечу, потиче и сликар фриза апостола на иконостасу у Вашархељу.

Богородичин престо начињен је крајем XVIII века у неокласицистичком стилу. То је једноставна и уобичајена дрвена марморирана конструкција коју носе два полустуба са композитним капителима, а тела стубова украшава спирално увијена позлаћена винова лоза. Стубови придржавају плитак балдахин с крстом на врху. У средишњем простору, између стубова, смештена је копија чудотворне иконе *Богородице Бездинске* (Винчанске), изузетно поштоване у Поморишју, и уопште у Банату, због близине манастира Бездина, где је чувана изворна икона пренета из манастира Винче код Београда.¹⁷ У Банату је култ Богородице Бездинске зорно негован, захваљујући и бакрорезима из 1762. и 1774. године, који су овај иконографски тип Богородице не само популарисали него су и служили као предлошци неким сликарима.¹⁸ Вашархељска икона датована је годином 1795, а због лако уочљиве сродности са сликарским рукописом Михаила Бокоровића, може се приписати овом ученику арадског мајстора Стефана Тенецког.

Збирка појединачних икона, које се чувају у вашархељској цркви, такође показује да су ктитори били, осим Срба, и Грко-Цинцари, што се најбоље види по натписима и извесним иконографским својствима.

Прва по хронолошком реду јесте мала икона, триптихон, са допојасним ликом Богородице Елеусе у средњем делу, а са ликовима светитеља особито поштованих у јужним крајевима: св. Киријаки (св. Недеља), св. Антонија, св. Николе, св. Параскеве, св. Георгија, св. Димитрија. Ова последња, несигнирана и недатована икона рад је путујућег зографа из прве половине XVIII века, а одликује се чврстим цртежом и звучним колоритом, мада припада занатској продукцији.

Празнична – целивајућа икона *Крштење Христово* настала је 1746. године. То је, нема сумње, рад кијевског мајстора који је исте године сликао престо иконе за оновремени српски манастир у Српском Ковину, а међу тим иконама и већу композицију *Крштење Христово*.¹⁹ Вашархељску икону сликала је иста рука. На малом формату остварена је складна композиција изразитог сликарског сензибилитета и сугестивности, сва у знаку оновременог украјинског раног барока.

За Вашархељску цркву сликана је и велика икона *Свети Наум*, са шеснаест сцена из његовог житија. То је рад Теодора Симеонова „Грунтовича“, предмајстора мосхопољске зографске дружине, који је сличну икону насликао и за српску цркву у Стоном Београду. Приказан је чеони лик светог Наума, који десном руком благосиља, а левом придржава дугачку штаку и отворени свитак. Иконографски детаљ иконе је минијатурни лик Христа који из облака благосиља св. Наума. Овом иконом, с грчким натписима, негован је и међу Грко-Цинцарима у Вашархељу култ охридског светитеља, кога су и раније, а особито у XVIII веку, поштовали не само Срби већ и Грци.²⁰

Из исте мосхопољске радионице Теодора Симеонова потиче и мала [145]

16

Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971, 222.

17

Д. Медаковић, *Трагом српског барока*, Нови Сад 1976, 258.

18

Д. Давидов, *нав. дело*, 195, 229, 335–356, сл. 263; 376, сл. 297.

19

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 53, 186 (Кат. бр. 68), XXII.

20

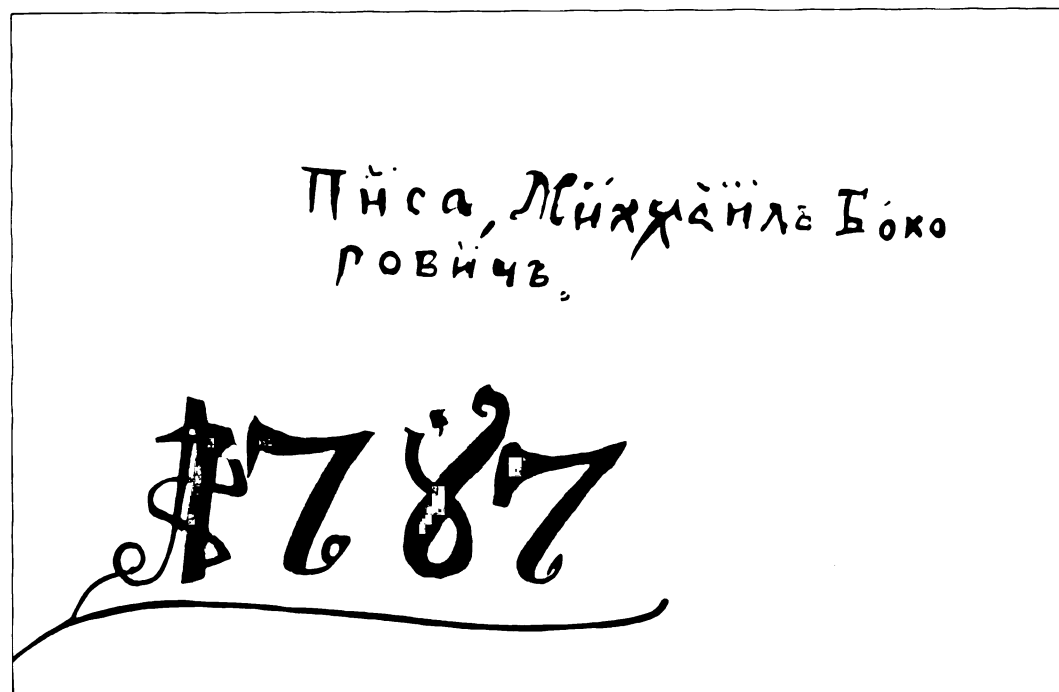
Д. Давидов, *Култ св. Наума у Будимској епархији*, *Balkanica XI* (Београд 1980), 102–103, сл. 7.

целивајућа икона *Св. Николе* са славеносрпским натписима и годином 1766. То је стојећи, чеони лик светитеља у архијерејском орнату, који десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље. Изнад главе св. Николе је св. Дух у виду белог голуба, док су лево и десно минијатурни ликови Христа и Богородице.

Натписе на грчком имају и две иконе које су очигледно биле намењене за бочне двери претходног, привременог иконостаса. Од њега су остале иконе *Св. арх. Михаила*, стојећи лик с теразијама у левој руци и пламеним мачем у десној, и *Св. арх. Стефана*, који држи кадионицу у десној руци, а у левој књигу на којој су два камена – симбол његовог мучеништва и страдања. Обе иконе су сликане око 1790, а носе рокајна стилска обележја. Коректан цртеж и рафинован колорит одају мајстора солидног сликарског образовања.

Плаштаница – композиција *Полагање у гроб* – сликана је на платну и датована годином 1778. Она најбоље показује колико се водило рачуна о заступљености славеносрпског и грчког језика и писма на појединим сакралним предметима. Тако су натписи изнад ликова св. Никодима, св. Марије Магдалене, св. Марте, св. Јована Богослова и св. Јосифа исписани на српском, а текст по рубу плаштанице (*Благообразни Јосиф...*) на грчком.

Икона *Крунисање Богородице* рад је још недовољно познатог банатског сликара Михаила Бокоровића (1730–1817) из Печке, код Арада. Родом из Далмације, Бокоровић је средином XVIII века прешао у Темишварски Банат, где је учио сликарску вештину у радионици чувеног мајстора Стефана Тенецког, васпитаника сликарске школе Кијево-печерске лавре, придворног сликара арадског епископа Исаије Антоновића. Бокоровић је у свему опонашао сликарски израз Тенецког, како у годинама учења тако и касније, али никада није достигао мајсторство свог учитеља. Поред иконостаса румунске цркве у Комлошу и слика у хору цркве српског манастира Бездина, Бокоровић је сликао и појединачне иконе за румунске и српске цркве у Поморишју.²¹ Честе су му теме Крунисање Богородице и Богородица Бездинска. На композицији *Крунисање Богородице* из вашархељске цркве, сликаној 1787, заступљена је *Immaculata conceptio*.²² Ова западноевропска, типично католичка иконографска схема јавља се у српском сликарству први пут у живопису манастира Крушедола, да би је потом усвојили иконописци и ушла у барокну садржину српских иконостаса.

Збирку икона вашархелске цркве допуњују још неке које су сликане почетком XIX века. Међу њима су: *Апостол Павле* (око 1820), *Свети Матеј*, *Свети Јуда* и *Свети Јаков* (око 1810), *Распеће Христово* (око 1820), *Исус Христос* (око 1830) и *Богородица са Христом* (око 1830).

Поред икона, и богослужбене књиге доста казују о национално мешовитој православној пастви у Вашархелу. Према недавном попису, у цркви се сада чувају 44 књиге, на рускословенском, грчком и румунском језику, претежно из XVIII века. Постоје само две књиге штампане у XVII веку, *Октоих*, у лавовској штампарији, из 1671, и *Јеванђеље*, штампано у Букурешту 1699. на румунском језику. Разумљиво, највише је руских књига: *Псалтир* (Москва, 1703), *Пентикостар* (Москва, 1704), *Јеванђеље* (Москва, 1749), *Јеванђеље* (Москва, 1754), *Псалтир* (Чернигов, 1769), *Требник* (Москва, 1782), *Јеванђеље* (1784); ту је и неколико оштећених књига, без насловне стране: *Минеј*, *Часослов*, *Зборник*, *Ирмологија*, *Апостол*, *Осмогласник*, *Минеј (општак)*. У певницама ове цркве чувају се и најнужније грчке богослужбене књиге венецијанске штампе: *Дидахан* (1738), *Јеванђеље* (1754), *Триодион* (1755), дванаест књига *минеја* (штампаних од 1775. до 1779), *Параклитици* (1776), *Пентикостарион* (1778), *Триодион* (1783), као и три оштећене грчке књиге: *Антологион*, *Апостол* и *Триод*. Уз ове књиге су и *Октоих* (1–8 глас) и *Минеј (општак)*, обе на румунском језику, али без насловне стране, тако да није позната година штампања. Списак хронолошки закључују две књиге штампане у XIX веку: *Јеванђеље* (Лавов, 1838) и *Псалтир* (Будим, 1846).²³

*

Као изворни документ о именима и презименима православних житеља послужиће матичне књиге. Већ из наведеног краћег извода приметите се да се и у матичне књиге убележавају помађарена имена и презимена, као и да су међу православнима најбројнији били Румуни. Ређају се ту и понека чудна имена и презимена, давно заборављена, изумрла са онима којима су припадала. Изговорена према матичним књигама, она делују као читуља – помен мртвих, а заправо на свој начин оживљавају епоху у којој су рођени, венчани и умрли – убележени у матичне књиге, од године 1779. до 1801: Сабов Јанош, Мокан Јоан, Киш Томаш, Богдан Јанош, Рац Ференц, Петрон Лупул, Драгомир Петар, Михаил Поповић, Богдан-Петар, Чорба Јанош, Чобан Василије, Кокан Шандор, Захарије Попов, Мана Ђорђије, Чорба Петар, Димитрије Поповић, Христофор Константиновић, Данило Мојсич, Захарија Поповић, Константин Михаиловић, Рокса Поповић, Коломпар Адам, Илија Антуновић, Киш Иштван, Срб Петар, Миклуш Поповић, Адам Јанош, Пера Драгојловић, Ђорђије Поповић, Мана Ђорђије, Коста Даскал, Мокан Петар, Ануца Николајева, Паја Криштовљев, Грозда Шандорова, Јока Хариш, Ђорђе Дамјанов, Димитрије Поповић, Фаркаш Адам, Кришан Илија, Јоан Димитријевић, Коста Михаљев, Себештан Гаврило, Василије Муч, Јока Деметер, Константин Дамијан, Ђорђије Константиновић, Молдован Ђурка, Ђорђије Теодоровић, Пинђа Он, Мању Стефан, Коста Арванит, Јоан Поповић, Комлушан Илија, Деметер Ласлов, Марија Мањулова, Павао Зикић, Кузман Гедошев, Орос Тамаш, Флора Непотућурин, Сентешен Гаврило, Павел Илија, Лаци Михајлов, Ђорђе Дамјановић...

Пажњу привлаче и натписи на надгробним плочама и ктиторски записи на иконастасу. По обичају онога времена, имућнији грађани су сахрањивани у портама, док су крстове најчешће стављали уз фасаду цркве, обично с јужне стране. Грчко-Цинцари су више него Срби полагали на култ мртвих, па и на надгробна обележја, најчешће скупе и лепе мраморне споменике у стилу позног барока и неокласицизма, с натписима на грчком језику. У Вашархелу су, међутим, натписи на славеносрпском језику. Ту је, на првом месту, надгробни споменик двадесет че-

21

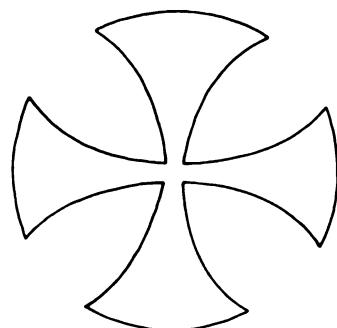
Л. Богдановић, *Михаил Бокоровић*, Српски Сион, бр. 31 (Ср. Карловци 1901), 530–531, 545.

22

Д. Медаковић, *нав. дело*, 258.

23

Књиге вашархелске цркве пописао је проф. Чедомир Денић, октобра 1981, у склопу теренскоистраживачког рада екипе Сентандрејског одбора САНУ.

Преставися Рабъ Бжїи
ДАНІИЛЪ МОЎСИЧЪ

Житель, и избранїи Къпецъ бывшїи, въ Х. М.
Вашархель, Стгш Храма сегш Рождества Престыя
Бцы неутрѣдимїи Ревнитель, поживе Лѣтъ 77.
плотїю успе Мца Юлія 12 дне Лѣта 1838.
Бѣди Емѡ вѣчная память

ITT NYUKSZIK NÉHAI
MOYZES DÁNIEL,

KERESKEDŐ H. M. VÁSÁRHELY VÁROSÁNAK JO POL-
GÁRJA, EZEN G. N. E. EKLEZSIÁNAK FÁRADHATATLAN
HÍVE SZERETET FAMILIAJÁNAK TISZTELT ATYA
ELHUNYT ÉVÉNEK 77 ESZT. JULIUS 23^{KÁN} 1838.

Надгробна плоча Данила Мојсича ктитора српске цркве у Вашархелю.

творогодишњег Михаила Мојсича, сина ктитора вашархельске цркве
Данила Мојсича, са карактеристичним натписом у стиховима:

Не дивисја читатељу при гробу мојему
таковој конец будет и житију твојему
смрт мене посетила в цветујущей младости
нкто од тоје не избегнет ашчеј старости.
Ја Михаил Мојсич син
Господ. Данила Мојсич
Унгарија мене на свет произвела
Сремска вежеством воспитала
Вашархельска земља к недрах својих воспијала.
Житија мојего лета 24 – го
престависја фебруарија 18-ом 1852.
Буди јему вечна памјат.

[148]

Поред оних типичних стихова на почетку надгробног натписа и општих података, какве ови споменици обично носе, ту се сазнаје да се млади Мојсич у Срему „воспитавао“, највероватније у Сремским Карловцима. Незаобилазан је и натпис на полеђини царских двери, које је цркви поклонила мајка Михаила Мојсича, годину дана после његове смрти: „Сије двери подарова Г-ђа Митра супруга Г-дара Данила Мојсич, в вечноје воспоминаније, лета Г-сдња 1826“.

Ова два натписа говоре о томе да су се неке угледније грчко-цинцарске породице почеле понашати као Срби. Био је то један од видова нешто истакнутијег друштвеног положаја, особито у цркви и црквеној општини. Њихово друштвено, па и етничко понашање брзо се мењало, што се може видети из више примера. Тако је после смрти Данила Мојсича црквена општина дала да се изради велика надгробна плоча, која је стављена уз фасаду цркве, овога пута са текстом на српском, али и на мађарском језику. Из овог се може видети да су се Цинцари у северним крајевима које су населили током својих сеоба брзо мењали а и асимилували. Стигли су онамо углавном грецизирани, неки су се брзо посрбили, бар у јавном животу и понашању, затим су усвојили језик најбројнијег народа, па су се помађарили, испрва само у друштвеном погледу, у додиру са администрацијом, а потом и у породици. Те брзе етничке преображаје изгледа да су Грко-Цинцари поднели без неких већих етичких и емоционалних немира. Ипак, чак и помађарени, дуго су остали верни православљу и неким својим обичајима. Такви су били током целог XIX века, чак и у оазама као што је то била ова варош.

О цркви су се старали и у другој половини XIX века. Тада су, године 1874, богати грађани ктитори Марија Лота и Јован Силарди Константин сазидали лепу капелу на православном гробљу, а цркви поклонили јеванђеље штампано 1838. у Лавову.

У XX веку било је неколико догађаја везаних за ову цркву које би требало бар забележити. Године 1910. осветио је темишварски епископ др Георгије Летић нов антиминос вашархељске цркве – литографски отисак на платну – израђен по цртежу Паје Јовановића. Нешто касније, за време првог светског рата, скинута су звона са црквеног торња. У то доба на вашархељском православном гробљу сахрањивани су српски, црногорски и руски ратни заробљеници, који су умирали у оближњем војном логору. На надгробним споменицима, у облику крста, уклесана су њихова имена и презимена; са ознаком „szerb katona“, „montenegroi katona“, „orosz katona“.²⁴

Између два рата, године 1926, подигнуто је звоно на торањ ове цркве, а према једном запису осветио га је сегедински окружни прота Стеван Ђурђевић, аутор изванредне студије *Срби у Сегедину*, објављене у Споменику САНУ.²⁵

Најзад, ту су и скорашње вести о вашархељској цркви, које овде треба записати јер се тичу њеног очувања као сакралног и културноисторијског споменика Срба и Грко-Цинцара. Године 1963. црква је архитектонски поправљена, о чему сведочи натпис на плочи узиданој у подзвоничном простору, изнад западних врата: „1963. évben felújítva a magyar népköztársaság segélyéből.“²⁶ Међутим, још је важнија генерална конзервација вашархељске цркве, обављена 1982–83. године.²⁷

24

„Српски војник“, „црногорски војник“, „руски војник“.

25

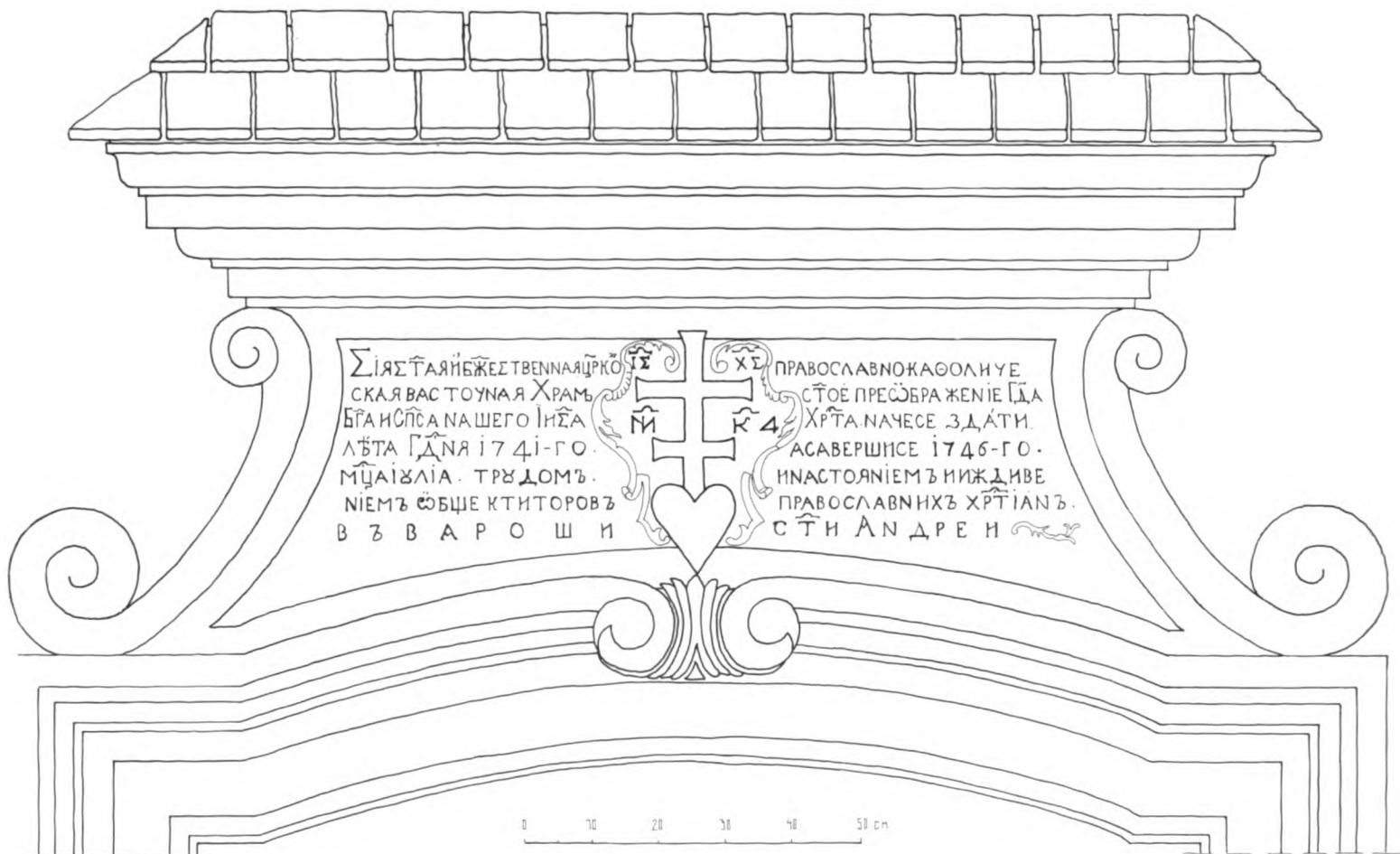
С. Ђурђевић, *нав. дело*.

26

„Године 1963. обновљено трошком мађарске државе.“

27

Сада у Вашархељу има само неколико православних. Црква потпада под јурисдикцију Будимске епархије. Једном месечно у цркви служи протојереј Милан Крунић, парох у Новом Сентивану, код Сегедина.

Натпис на мраморној плочи изнад јужног портала Преображенске цркве у Сентандреји. Почетак градње 1741, а завршетак 1746.

ПРЕОБРАЖЕНСКА, МЕЂУ СЕДАМ СЕНТАНДРЕЈСКИХ ЦРКАВА

Како то да су Срби у варошици Сентандреји, повише Будима, саградили у XVIII столећу чак седам лепих, стилски складних и богато украшених црква, кад су и у већим варошима подигли само два, или највише три храма, колико имају у Сремским Карловцима, седишту Митрополије?¹

На ово питање, које само по себи долази, често сам тражио одговор мислећи да се налази у тајновитим, заувек затамњеним просторима историје. Поједностављено социолошко тумачење о богатству сентандрејских житеља, о привредном успону занатлија, трговаца и виноградарара, нисам могао да прихватим из простог разлога јер су приче о том богатству прелазиле у претеривања. После свестранијег сагледавања културно-историјске прошлости Срба у овој изузетној вароши одговор се сам указао. Није био ни тајновит, ни запретен, већ обичан, логичан, као свака прича из народне прошлости.

Кад су 1690. године Срби пристигли у будимски Табан, где се задржало и населило неколико хиљада душа, и где је убрзо била прва смотра њиховог војничког састава – српске милиције, велики део, који се такође бројао хиљадама, био је распоређен по оближњим местима северно од Будима. Једнима одредиште Помаз, другима Калаз, трећима Чобанац, а највећа скупина, у којој је било угледнијих породица, са знатним бројем духовника Раваничана, Рачана и осталих, населила се у месту Свети Андрија, на самом Дунаву, под пилишким побрђем. Ту је повремено боравио и сам патријарх Арсеније III Чарнојевић.²

Међу досељеним Србима било је сасвим издвојених завичајних група, па су се тако и распоредили, по махалама, као у свом старом крају. Испрва је изгледало да је то завичајно осећање и груписање по махалама било јаче развијено и дубље доживљено од припадности вароши.³ Тако се и десило да су досељеници исхитрено саградили од брвана и дасака своје мале махалске богомоље: Пожаревачку, крај потока Бучине, на самом улазу у насеље, више ње Ћипровачку, у средишту варошице Благовештенску, па даље Оповачку и још даље Збешку, а на северној страни Преображенску или Табачку. Само је на брегу стајала запустела рушевина Успенске цркве, коју су подигли Срби шајкаши, ранији досељеници, у XVI веку.

За неколико деценија, кад су се оснажили на овом баиру и кад су се већ почели осећати Сентандрејцима, кренули су да на месту првобитних брвнара подигну велике цркве од тврдог материјала, тражећи за овај посао искусне и познате немаре и друге мајсторе лепих заната.⁴ Таква накана била је прави подухват. Започета градња седам црква у насељу које се тек развијало, и у коме су житељи тада боравили у прескромним кућицама, могло је изгледати тешко остварљиво, а за државну администрацију и тешко схватљиво. Жеља да се сагради седам црква готово у исто време, средином XVIII века, одиста је превазилазила стварне могућности тек материјално збринутих варошана, чије богатство није било такво да је могло поднети изузетно скупе архитектонске пројекте и велике трошкове за уметничко украшавање, израду иконостаса и за сликарске радове. То се, уосталом, убрзо показало. У првој градитељској етапи Сентандрејци су могли да саграде само црквене лађе, а тек нешто касније друга генерација је сакупљала прилоге за градњу високих декоративних звоника – украса Сентандреје – за које је требало обезбедити исто онолико материјалних средстава колико и за цркве. Био је то велики ктиторски и приложнички напор. Давало се за цркве уз свакојака одрицања, а пре свега уз одлагање градње сопствених већих и удоб-

1 Преображенска црква има велики култни углед не само међу малобројним верницима Сентандреје већ и код Срба у Мађарској који се тога дана тамо окупе. Празник Преображења Господњег, 19/6. август, од давнина је народна слава Сентандреје, коју називају „бучура“. И данас су преображенска литургија и народно весеље у порти симболичан сабор Срба у овим крајевима.

2 Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, 377–390.

3

Чак и седам деценија после сеобе, Сентандрејци су се пребројавали по махалама. Тако је записано да је Преображенска маља 1761. године имала 129 породичних кућа. Ако се узме да је једна породица тада имала приближно шест до седам укућана, то би значило да је у Преображенској маљи било преко 800 житеља. Ј. Игњатовић, *Сентандреја*, *Летопис Матице српске* 137, Нови Сад 1884, 114.

4

Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 125–9.

нијих домова. Ипак, Сентандрејци изгледа нису ни могли друкчије поступити. Свих *седам брвнара* подигнутих у данима насељавања представљало је *седам освећених места*, на којима се није могао, ни смео, затрти култни смисао. Била су то предодређена и богомдана места за градњу нових цркава, и то је свакоме било јасно. Осим тога све су то биле још од велике сеобе утврђене самосталне парохије са својим свештеницима и својим црквеним општинама. Оне су окупљале приложнике за намеравану градњу цркава. У тим славјано-серпским општествима донете су одлуке да се граде цркве од опеке и камена, у тада водећем комбинаваном архитектонском маниру касније названог барока, рококоа и неокласицизма. Било је тада, нема сумње, међу Сентандрејцима и племенитог ктиторског такмичења, али и маловарошког истицања и надметања између појединих богатијих грађанских породица, еснафа и махала. Тако су Сентандрејци, готово уз подвизавање, саградили у својој вароши седам цркава, обележивши на тај начин култна места у сеоби подигнутих брвнара.⁵

Северну сентандрејску махалу претежно су насељавале занатлије, кожари, звани „табаци“. Они су своје куће подigli недалеко од дунавске обале јер им је текућа вода била неопходна у занату, а изнад њих, на брегу, населили су се виноградари који су припадали истој црквеној општини. Треба рећи и то да су кожарски еснафи постојали и у старој постојбини и да су мајстори у великој сеоби пренели свој занат и алат, али и потребу да се цеховски удруже. Њихове радионице су биле најпознатије у Будиму и Сентандреји. По њима је српска варош у Будиму и названа „Табан“, а у Сентандреји део вароши „Табачка ма̀ла“, па отуда и „Табачка црква“ и „Табачки крст“, више цркве. Сентандрејски табаци су били врсни мајстори, добро цеховски организовани, и брзо су успели да разгранају посао у северним областима Угарске, што им је омогућило да дођу до лепих прихода. У исто време они су с разлогом били поносни на свој руфет, јер су међу првима добили потврду за своја „уставна правила“ од самог цара Леополда I, као и потврду од свог патријарха Арсенија III Чарнојевића, који је тих година боравио у Сентандреји. У свом „писанију“ патријарх их је назвао „почтени мајстори руфета табачког“. Ту је прокламована и самоуправа руфета: „На сваку годину по једног устабашу, кога сви мајстори изаберу, да – имате, и подобному чест творити и повељенаја от него слушати, паки у сваку недељу дни по један пут да се сбирате и собом договор имејте.“ У „уставном правилу“ које је цар потврдио наведене су и црквене обавезе, а помиње се и Табачка црква: „У недељу и на остале светителије сваки мајстор међу нами дужан јест на свету литургију главом отити у табачку цркву, и ондје рједом стајати, ако ли би нјекоји оставио или у којем се послу нашао, када послује на који свјетац от 1. фунти воска свјећу длжан е на свјату трапезу купити.“ И даље се наводе обавезе које се тичу празника Преображења: „На преображеније каде се литије носје, сваки мајстор подужан јест отити, каде се барјак начини, под барјаком с приличнијим почтенијем, и смјереним појанијем путовати до онога врјемена, докле сје она литија сврши, подужни смо барјаком крст натраг вратити у цркву, јединим от срдца моленијем, тако равно каде се жита посвјештавају, равно каде се крсти носе у крстну недељу, или друге литије, каде се држи ондје под барјаком, подужан је сваки мајстор главом ондје бити, кои ли би се ондје не нашао мајстор 1. форинти глобје, која на фајду општем руфету да се уложи.“

Тако је,уза ове и остале „артикуле“ цеховског правила, почео живот сентандрејских кожара одмах после досељавања, а такав је био током XVIII века, кад је њиховим прилозима грађена Преображенска – Табачка црква.⁶

Преображенска црква је саграђена на лепом месту северно од средишта вароши, на самом излазу из Сентандреје, у улици паралелној са прастарим дунавским путем који води према Вишеграду и Острогону. Та је црква дочекивала оне који су са западних страна стизали у живо-

писну варош или су се пролазећи овуда спуштали до Будима и Пеште; али она је и испраћала путнике који су се од Будима, преко Сентандреје, кретали на запад.

Када се Преображенској цркви прилази са Дунава, а то је сокаком краћим од стотинак корака, угледаће се источна страна, апсида црквене лађе, коју на супротној страни крунише висок торањ. Окренута је та гиздава звоница према узвишењу које од давнина носи назив „Магарчев брег“. А када се из вароши, преко Клисе и Саборне цркве, крене гребеном тог брежуљка и застане на природном видиковцу, на оном застанку који украшава барокни „Табачки крст“ угледаће се прелепа декоративно обрађена западна фасада, сва у стилу Луја XVI. Са тога места намерник или сентандрејски ходочасник видеће и кровове малих кућа и широку површину мирне реке, која још више истиче витки црквени звоник.

На мраморној плочи изнад јужног портала уклесан је запис о градњи: „Сија свјатаја и божественаја церков православно–католическаја нашего Исуса Христа, наче се зидати лета Господња 1741-го а саврши се 1746-го, месеца јулија, трудом и настојанијем и иждивенијем общче ктиторов православних христијан, в вароши Светој Андреји.“

Неимар је, нема сумње, био Аустријанац који је средином XVIII века градио цркве у Угарској. Године 1740. он је владици Василију Димитријевићу и црквеној општини поднео свој план црквене грађевине, који је за оновремене појмове српских наручилаца морао бити и смео и скуп за извођење. Тада су још увек сентандрејске цркве, осим Збешке и Саборне, биле брвнаре, а план Преображенске указивао је на градску цркву неочекивано великих размера. Мада невеликих могућности, занатлије су обезбедиле највеће прилоге. На заузимање енергичног владике Василија Димитријевића план је прихваћен, а градња је почела идуће, 1741. године, како је на плочи забележено. У тој првој фази сазидана је само висока црквена лађа па је општинска каса исцрпена. Западну фасаду са звоником завршила је 1777–1778. године друга генерација кожара и виноградара. Та фасада носи класицистичка декоративна решења, гирланде и машине изведене у малтерској пластици, као и две вазе у камену.

Високи торањ има у доњем делу отворени трем на свод, у облику чешке капе, са лучним отворима на јужној и западној страни, док су у унутрашњости трема улазна врата за степенице које воде на спратове. На западној фасади су архитектонско-декоративни елементи: пиластри који рашчлањавају зидну површину, у средишњем делу је лучни улаз у подзвонички простор, а изнад њега се налази прозор са каменим оквиром, док су на бочним странама слепи прозори. Поткровни венац је наглашен, изведен у камену, који формира ниски класични тимпанон. На другом спрату је прозор с каменим барокним оквиром, а лево и десно кровни забати цркве на чијим су крајевима камене вазе. Трећи, слободан спрат звоника, изразите висине, има на ивицама пиластре са јонским капителима, између којих се налазе четири прозора с оквирима од камена. Зидани део звоника завршава се јаким каменим венцем, изнад кога је лимена капа, с јабуком и крстом.

Због изразите висине, црквена лађа је ојачана са четрнаест потпорника, између којих се налазе високи прозори са оквирима од камена. На јужној страни је дивот-портал од црвенкастог мрамора са плочом барокне каменоклесарске декорације на којој је запис о градњи цркве. Лево од портала, на зидном платну, постављена је надгробна плоча с племићким грбом и епитафом Данила Плевицког, ученог архимандрита манастира Гргетег, који је умро у Сентандреји 1788. године, у 28. години живота.

У унутрашњости црквена лађа има сводове у облику чешке капе, раздељене удвострученим потрбушним луцима, који у свом продужном делу имају изражено степеничasto појачање у виду конзола, а испод њих се разлиставају декоративни барокно–рокајни завршеци изведени у малтерској пластици. Простор је подељен на четири травеја и олтарски део. Први травеј, са западне стране, знатно је пространији од осталих и

5

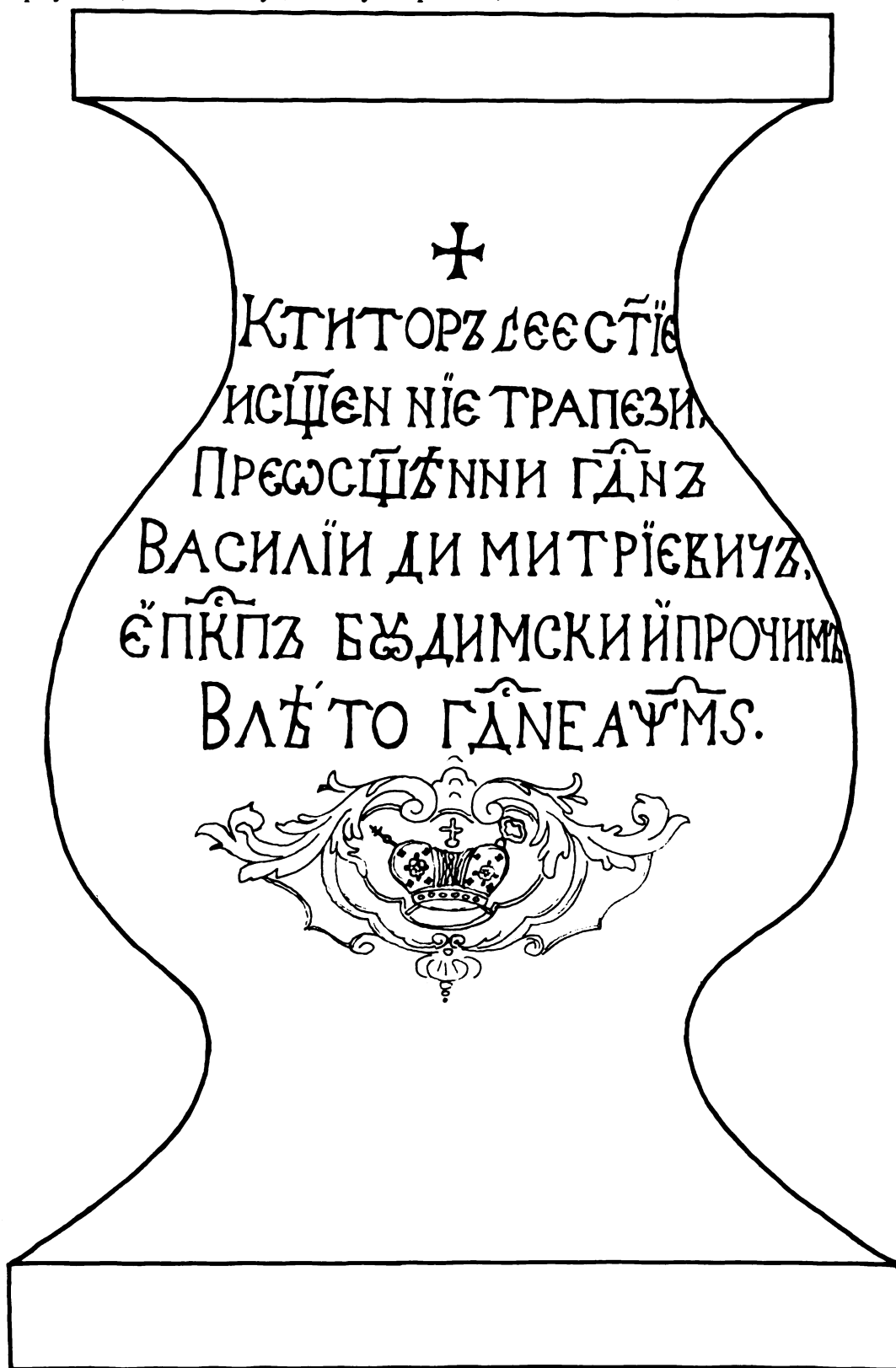
Остале сентандрејске цркве су описане у Топографском прегледу.

6

Г. Витковић, *Споменици будимског и пештанског архива*, Гласник СУД VI (Београд 1875), 36–41.

чини „женску цркву“; друга два припадају средњем делу цркве и нижи су за једну степеницу, а четврти, предолтарски део, поново се диже за једну степеницу. На средини тог простора је камени амвон, а лево и десно два мраморна сточића у облику ниског стуба с капителом. Олтарски простор је виши за две степенице. Тространа апсида засвођена је псеудоготским луцима, који према зидовима имају помоћне полукалите.

У олтару ове цркве је часна трапеза од црвенкастог мрамора, у облику стола, на барокној стопи, на којој је уклесан запис: „Ктитор сије свјатије и свјашченије трапези преосвјешчениј господин Василиј Димитријевич, епископ будимскиј и прочим, в лето господње 1746.“ Са леве

[154] Натпис на часној трапези Преображенске цркве у Сентандреи: „Ктитор сеје свјатије и свештеније трапези, Преосвештени Господин Василиј Димитријевич, епископ Будимски и прочим. В лето господње 1746.“

стране је ниша проскомидије исклесана у мрамору, украшена плитким барокним волутама, са записом у доњем делу: „Ктитор сего свјашченанаго жртвеника Младен Стојановић 1746.“ Крај проскомидије је чесма у облику стилизоване шкољке, са доњим делом у облику једноставне барокне картуше.

Преображенски иконостас настао 1745–1746. године досеже лук свода ове изразито високе цркве. То је највиши и најразуђенији српски иконостас из средине XVIII века. Прву зону олтарске преграде држи и украшава осам стубова са коринтским капителима, а њиховим распоредом одвојен је простор за царске двери и престоње иконе. Царске и бочне двери имају китњасту барокну резбарију. У другом појасу распоређено је четрнаест мањих стубова, који деле места за празничне иконе, док се у трећем појасу налази дванаест стубова, између којих су смештене иконе апостола. Четврти појас полукружног облика – линета иконостаса – има разуђене барокне дуборезбарене украсе који оквирују крст и иконе у медаљонима. Оваквим распоредом – смањивањем стубова и појаса да би се у врху, у линети, разбокорио дуборез – иконостас стреми у висину, што благо задржавају и крунишу медаљони постављени испод потрбушног лука. По архитектонској замисли, распореду појединих зона, по витким стубовима и стубићима, као и по бојеној хармонији тамнозелених делова и тамноцрвених мраморираних хоризонталних венаца и позлаћених дуборезних оквира и украса, то је изузетно дело „билдхаорске“ вештине.

Непознати иконописац из Украјине обавио је сликарски део посла. Он је, пре свега, унео у српско сликарство иконографске новине које су се јавиле на украјинским иконостасима још у другој половини XVII века. „Барокизација“ – условно узевши овај појам – најбоље се уочава на иконама дванаест празника, који се, уосталом, први пут јављају у склопу иконостаса баш на овом месту. Иконографски модели потичу из западноевропских графичких предлога којима је обилувала сликарска школа Кијевопечерске лавре. Тај наставно-педагошки графички материјал кијевских блокова за цртање послужио је иконописцима као основни подсетник, некад и као непосредни предлог. Овде се налази једна од првих, ако не и прва композиција Васкресења у српском сликарству, која није сликана као Силазак у Ад или Мироносице на гробу, већ као Христово узлетање из гробног саркофага. За таква, западњачка, решења карактеристична је и композиција *Благовести*. Богородица, руку скрштених на грудима, стоји крај сточића са отвореном књигом, док арханђео Гаврил лебди изнад ње са залепршаном хаљином и драперијом. И остале иконе *Великих празника* показују да ниједна међу њима није постављена по старој руској иконографији.

Светитељски ликови и празничне композиције сликани су на позадини златног тапета украшеног орнаментима. Тај златни декоративни тапет доследно је спроведен и у композицијама које су сликане у ентеријеру и на онима где се радња дешава у пејзажу. Ради се о позноготском маниру који је прихваћен у украјинском сликарству ранобарокне епохе.

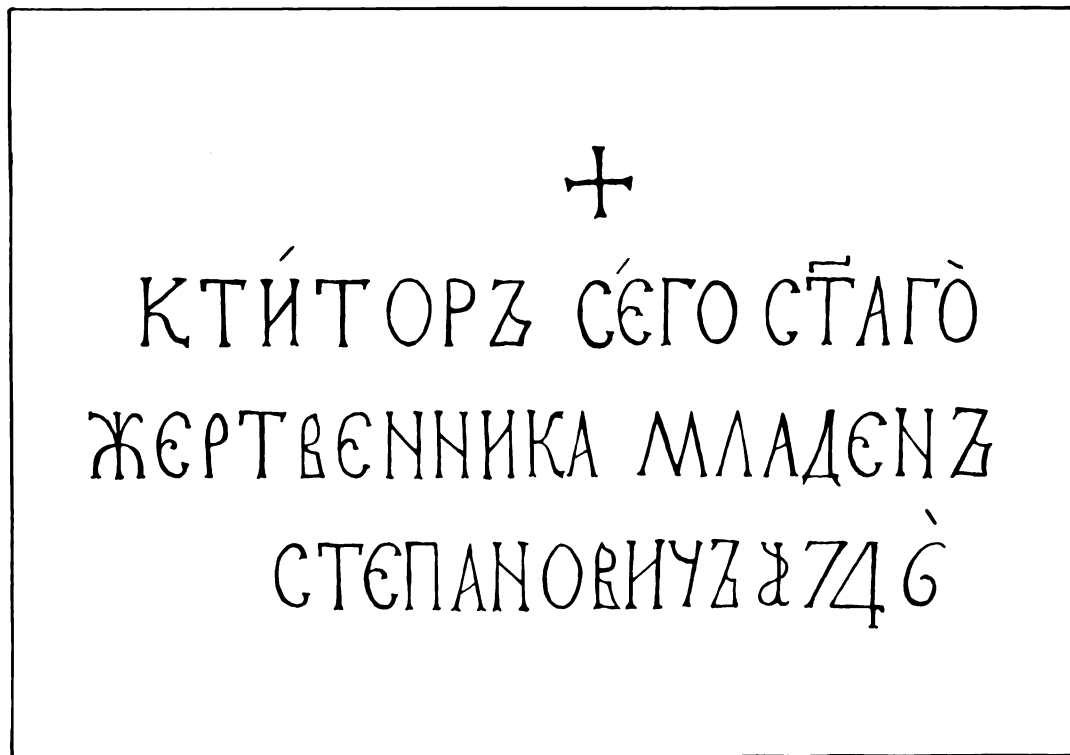
Импозантна целина преображенског иконостаса ипак не доноси сликарство већих вредности. Украјински путујући иконописац, предмајстор ове сликарске дружине, свео је свој сликарски израз на понављање усвојених решења, што се односи и на иконографију и на сликарску материју, боју, начин моделације и остала ликовна средства изражавања. Боје су звучне, али готово без мекших тонова, без рафиноване сликарске обраде. Само на неким деловима иконе, на лицима светитеља, може се приметити да је непознати иконописац могао да слика боље, али, такви делови ове обимне целине доста су ретки. Отуда треба истаћи меко сликане и реалистички схваћене ликове апостола Петра и Јована на престоној икони *Преображења*. И поред ове напомене о неуједначеним сликарским вредностима, преображенски иконостас по својој величини, хармоничној архитектоници и дуборезној раскоши, по броју икона, стилским и иконографским посебностима, обавезује истраживаче на ве-

ћу пажњу и даља истраживања. У српској уметности XVIII века наста-
нак овог иконостаса 1746. године представља значајан датум.

Од предмета примењене уметности Преображенска црква је имала
богослужбене сасуди израђене у другој половини XVIII века, које су де-
лимично пренете у Српски црквени музеј у Сентандреји. У сакралној
употреби је *Јеванђеље*, штампано у Москви 1757. године, са сребрним
(позлаћеним) оковом на корицама; ту је лик Христа на средини, а чети-
ри медаљона са ликовима јеванђелиста у угловима. На часној трапези су
два дуборезна чирака у стилу рококоа и сребрни позлаћени путир са
барокним украсима у техници искуцавања, са записом на рубу стопе:
„Храма свјатаго Преображенскаго в Светој Андрији, лета 1763.“

Прилаз Преображенској цркви с јужне стране улепшава портанска
камена капија, налик на ону у Пешти испред цркве Св. Ђорђа. По архи-
тектонском склопу и каменорезачком украсу обе капије показују обеле-
жја неокласицистичког стила, а настале су крајем XVIII века.

По својим архитектонским, сликарским, дуборезбарским и осталим
примењеноуметничким обележјима барока, рококоа и неокласицизма,
по усклађеном односу и прожимању тих стилова, као успелог вида њи-
хове симбиозе, Преображенска црква је прворазредни споменик српске
уметности XVIII века. Њу су, поновимо још једном, својим прилозима
штедро градили, украшавали и снабдевали сакралним предметима сент-
андрејски „почтени мајстори рufета табачког“, чија је цеховска слава
била дан Св. Илије, 2/20. августа, кад су после литургије, кроз варош,
ношени њихови барјаци, у литијама дугим и живописним.

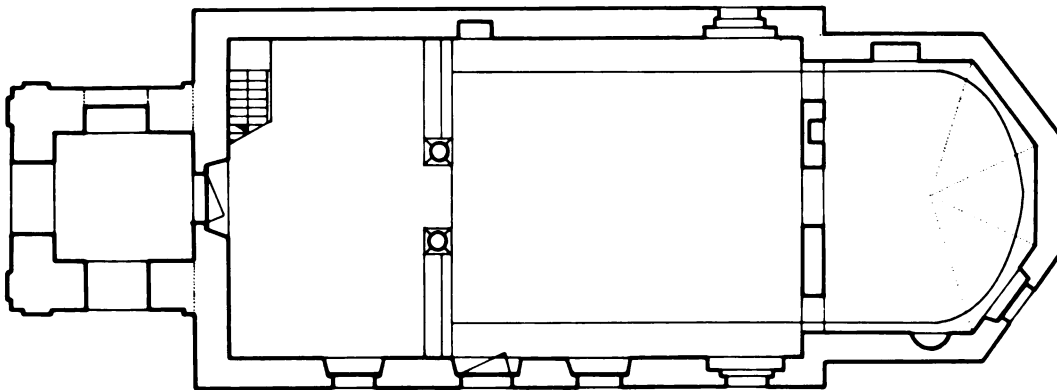
[156]

Ктиторски запис на проскомидији Преображенске цркве, 1746.

СРПСКА ЦРКВА У БОРЈАДУ*

Стару угарску жупанију Барању¹ – троугао између Дунава, Драве и брда Мечека – са древним градом Печујем, историјским Мохачем и знаменитом средњовековном тврђавом Шиклошем, Срби су насељавали у XV веку, а масовно од средине XVI столећа, управо после мохачке битке и успостављања турске административне управе у Угарској.² У појединим насељима и пустарама били су измешани са Мађарима и Хрватима, а потом и Немцима, док су у варошима и местима уз Дунав најчешће службовали као турски мартолози и калаузи.³ На северу Барање, постранце од главног пута Печуј–Будим, подигнут је тада српски православни манастир Грабовац, који је током неколико векова имао знатну националну и просветну мисију у овим крајевима.⁴ Мађарски историчари, па и обичан народ, називали су ово живописно подручје „српска земља“ – „Rácország“ или „Ráczvilág“.⁵

После ослобођења Барање од Турака 1687. године, аустријска администрација и католичка црква настојале су да Србе – „Раце – шизматике“ насилно преведу у унију, а потом у католичанство. Такав промишљени атак, који је потресао староседеоце Барање, десио се само неколико месеци пре сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем. Добро организован језуитски центар у Печују, уз сарадњу и помоћ неких заведених православних свештеника, па чак и игумана манастира Грабовца, успео је 18. јануара 1690. да, на изглед, успешно преведе православно становништво Барање у унију.⁶ Исте године Срби су у великој сеоби населили и Барању па се и овде српски живаљ нагло увећао. Захваљујући срчаном залагању патријарха Чарнојевића, највећи део поунијаћених Срба вратио се православљу.⁷ Већ 1695, на основу царског одобрења, патријарх је обновио Печујско-мохачко-сечујско-сигетску епархију и поставио првог епископа Јеврема (Јефтимија) Јанковића – Тетовца, са седиштем у Печују.⁸ Једно време и патријарх је боравио у Барањи, заносећи се идејом да у Сечују на Дунаву оснује манастир и отвори духовну гимназију и штампарију.⁹

Основа српске цркве у Борјадy.

* Борјад – Borjád (НР Мађарска). Српска црква Ваведена Богородице, подигнута 1735 – срушена 1974.

1 О Барањи в. Varady Ferencz, *Baranya múltja és jelenje I. Pécs* 1896; Иларион и Димитрије Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској од 1695–1737*, Ср. Карловци 1922; Стеван Михалчић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Нови Сад (без године издања).

2 Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија СХС I*, 141.

3 „Мартолози у Мађарској су огромном већином били из југословенских земаља, углавном Срби“. Милан Васић, *Мартолози у југословенским земљама под турском владавином*, Сарајево 1967, 154. „Зна се да је за турског господства у Барањи и свеколикој земљи између Драве и Дунава све до Јеневе и Ђура било Србаља и да су ту живели најпре, а наине у XVI веку као мартолози и калаузи, или као турска раја, која је морала радити и хранити своје господаре исто као што је то морала чинити у српским земљама.“ Иларион и Димитрије Руварац, *нав. дело*, 8.

4 Владимир Красић, *Манастир Грабовац*, *Летопис Матице српске* 1881, књ. 126, 127, 128; Стеван Чампраг, *Манастир Грабовац у Мађарској*, *Зборник за друштвене науке Матице српске* 17 (Нови Сад 1957), 130–147; Динко Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 18–20, 33, 108.

5 Ignác Acsadi, *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*, Budapest 1886, 50; Душан Поповић, *Становништво Барање крајем 17. века*, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* V, св. 5 (Нови Сад 1932), 358.

6 Владислав Пандуровић, *Збирка историјских докумената из прошлости барањских Срба XVII и XVIII века*, *Споменик СКА*, књ. 84, св. 66 (Београд 1936), 55.

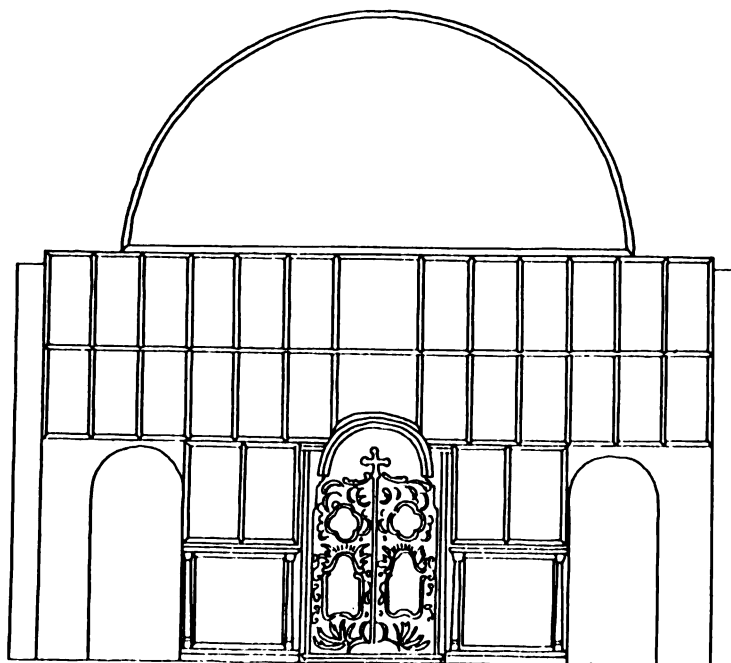
7 Владислав Пандуровић, *нав. дело*, 55.

8 Иларион и Димитрије Руварац, *нав. дело*, 11.

9 Радослав Грујић, *Духовни живот*, *Војводина II*, 407.

Перспективни изглед цркве и иконостас.

0 1 2 3 m

Очигледно снажење православне цркве у Барањи изазвало је још већи притисак католичке цркве и званичне администрације. По архивским документима забележено је: „на подстрек језуита, управа и грађанство вароши Печуја положило је 7/4 1692. свечано заветовање да се у вароши и предграђима Печуја неће трпети никакви акатолици“.¹⁰ Тада су православни Срби имали у Печују, у унутрашњој вароши, стару цркву Успења Богородице из XVI века¹¹, а мању цркву у „будимском“ предграђу.¹² Међутим, тих година почела је да ради државна комисија неоаквиста са задатком да после Турака среди правно власништво над непокретним поседима,¹³ па је у том својству, године 1698, егзекутивно одузела од Срба њихову цркву у Печују и предала је редовницима св. Павла. „Изгледа да је неоаквистичка комисија и по селима вршила оваква и слична насиља, јер се опажају знаци свеопштег незадовољства.“¹⁴

О прошлости Срба у Барањи постоји веома важан архивски материјал барањске жупаније у опсежном зборнику: *Prothocollon articulorum et conclusiorum inclyti comitatus Baranyavariensis ab anno 1698*, у којем између осталог пише да „српски живаљ напушта Барању због несношљивих намета и терета“.¹⁵ Под утицајем кардинала Колонића, цар Леополд је још 1703. потписао уредбу у којој је изричито наглашено да се у Печују не могу трпети никакви јеретици и да се „шизматички“ имају у одређеном времену или сјединити са католичком црквом или из Печуја протерати.¹⁶ Исте године цар је поновио „наредбу у којој грађани Печуја могу бити само католици“.¹⁷ У исто време забележено је у једном извештају печујске бискупије да откако су „шизматике“ растерали на све стране, „почео је овај предео да цвета“. О неподношљивим условима под којима су Срби живели у Барањи може се стећи утисак на основу испитивања Стевана Михалцића: „Ми налазимо 1711. год. Никанора (Мелентијевића, српског епископа у Печују) где се тужи на прогањања своје пастве и прети да ће се са народом вратити у Турску. Ова гоњења нису престала ни после заштитне дипломе цара Карла од 19. апр. 1715.“¹⁸

За време Ракоцијевог устанка дошло је до познатих сукоба са куруцима. Побуњени Мађари рушили су православне цркве и палили села. И једни и други чинили су велике одмазде, али су Срби претрпели неупоредиво веће губитке.¹⁹ По једној устаничкој песми куруца у Печују је од две хиљаде Срба остало само четири стотине.²⁰ О судбини села Борјада за време Ракоцијевог устанка нису пронађени архивски подаци, али се са разлогом може претпоставити да су сва барањска села била паљена а житељи убијани, док је за неке утврђено да су пребегли у Срем.

После устанка наступило је смиривање, окупљање и подизање мањих насеља. Међутим, већ од двадесетих година XVIII века започела је постепена и добро организована колонизација Немаца. Државне власти и поједине властелске породице насељавале су у Барањи Немце обезбеђујући им бесплатно земљиште за куће и грађевински материјал за градњу цркава и парохијских домова. Досељени Немци пореметили су устаљивање српског живља. Истраживања Душана Поповића дају поуздану слику о оновременим приликама у Барањи: „Оно што је 1721. написано за Мајиш вредело је и за остала српска насеља. У једном извештају из те године константовано је, наиме, за Мајиш, да – од како су се множили Немци, тако су нестајали Срби. Немци су снажно продирали у Борјаду, Великом Будмиру, Илочцу [...] Сечују, Шароку, Шумберку [...] Наместо Срба свугде су се досељавали Немци.“²¹ Због изражене нетрпеливости, Срби су се и у овој прилици делом расељавали. Па ипак, у насељима у којима је било више српског живља задржани су називи са предикатом „српски“ или „рацки“. Рац Гарчин, Рац Хидош, Рац Козар, Српски Титош, Рац Мечка, Српска Боја²², а било је и случајева да су нека места одмах мењала називе, па је Српски Марок назван *Nemet Marok* (Немачки Марок).²³

У овим крајевима, где су за Србе услови живота тада можда били најтежи, обнављан је духовни живот, грађене су скромне сеоске цркве, а по евиденцији из 1731. епархија је имала 43 српске православне парохије

- 10
Владислав Пандуровић, *нав. дело*, 55.
- 11
Године 1735. написао је Гаврил Бакић у једном уверењу издатом унијатском свештенику Стевану Ђурђевићу да је српска црква у Печују скоро навршила 200 година, што значи да је била подигнута средином XVI века.
Владислав Пандуровић, *нав. дело*, 52.
Стеван Михалцић, *нав. дело*, 365–6.
Бившу српску цркву Успење Богородице видео је и описао Адам Драгосављевић (Летопис Матице српске, 1831, II, 19).
- 12
Владислав Пандуровић, *нав. дело*, 55–58.
- 13
Владислав Пандуровић, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, I, св. 1 (Нови Сад 1928) 118.
- 14
Владислав Пандуровић, *Збирка историјских докумената* 55.
- 15
Исти, *нав. дело*, 54.
- 16
Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Нови Сад 1959, 56.
- 17
Исти, 57.
- 18
Михалцић Стеван, *нав. дело*, 363–365.
- 19
Куруци су спалили манастир Грабовац, а Срби уништили језуитску цркву у Печују.
- 20
„После тих збивања Барања је остала у бедном стању. Том приликом велики део насеља је попаљен и уништен, а становништво расуто. За време овог бурног и крвавог периода многи Срби су прешли у Срем [...] По неким мађарским писцима били су губици српског народа у тим борбама огромни“. Душан Ј. Поповић, *Становништво Барање крајем 17 века*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду V, св. 13 (Нови Сад 1932), 369
- 21
Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини* II, Нови Сад 1959, 40–41.
- 22
Упор. Георгије Марјановић, *Шематизам православне епархије будимске за год. 1896*, Ср. Карловци 1896.
- 23
Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини* II, 41

с богомољама готово у свим местима.²⁴ Међутим, кад је реч о оновременим насељима у Барањи, треба имати на уму да су посреди била сасвим мала села са десетак–петнаестак породичних задруга.²⁵ Сматра се да су Срби и Хрвати живели у 51 насељу.²⁶ Поред ранијих сазнања о скромном изгледу српских цркава на подручју Барање почетком XVIII века, сачувани су и записници визитација које су обављали каноници печујске бискупије 1721–1732. године обилазећи при томе не само католичка насеља и цркве већ и православне. За нека места пописивачи кратко бележе: „село шизматичко“ (Шумберак), „парохија чиста шизматичка“ (Салка), „све сами шизматици, (Борјад).²⁷ То би био и први архивски податак о Борјаду. Визитациона комисија није описала изглед борјадске цркве, али ако се узму у обзир запажања о црквама у суседним местима, неће се погрешити у претпоставци о њеном изгледу. Тако су пописивачи забележили за цркву у Малом Будмиру: „црква св. Ђорђа, из плетера и блата подигнута, окречена, са трском покривена, поплочана, на средини са доста високом куполом“. За сечујску је опис сличан: „црква св. Никола, од плетера и блата, у олтару и средини поплочана“.²⁸ Без сумње таква је била и црква у Борјаду, какве су, уосталом, биле безмало и све цркве у Срему.

После печујско-мохачко-сечујско-сигетских епископа Јеврема Јанковића Тетовца,²⁹ Никанора Мелентијевића³⁰ и Максима Гавриловића³¹, који су имали доста невоља са римокатоличким каптолом у Печују и изузетно тешке услове за очување православне цркве у Барањи, ова епархија је 1732. године присаједињена Будимско-станообеградској епархији³², којом је тада управљао познати епископ и мецена Василије Димитријевић. Од његовог времена почињу да се граде веће цркве од тврдог материјала и да долазе познатији иконописци. У архиву Будимске епархије налазе се документи из којих се види с колико је бриге, разумевања и пажње епископ руководио изградњом цркава.³³

Срби у Барањи нису имали повољне економске услове за подизање већих црквених грађевина. После ослобођења Барање од Турака, Срби, староседеоци и новодосељени, били су везани за земљу као „јобађи“ на новим властeosким пустарама и имањима.³⁴ Овде готово и није било грађанске класе као у варошима средње и северне Мађарске. Управо због тога сиромашне црквене општине нису биле у могућности да сакупе веће ктиторске прилоге за градњу цркава, као што је то био случај у другим крајевима Будимске епархије. Ипак, четрдесетих година и у Барањи почиње подизање цркава од тврдог материјала, које замењују првобитне богомоље од плетера и набоја.

Црква у Борјаду, из прве половине XVIII века, једна је од најранијих сеоских сакралних грађевина у овом крају која је сазидана од тврдог материјала.³⁵ Како су црквене матице сачуване од 1770, то је навело једног мађарског истраживача на погрешан закључак да је црква подигнута те године.³⁶ Међутим, с пуно разлога треба усвојити податак Мате Косовца да је првобитна црква сазидана 1735. године, а садашња у другој половини тога века.³⁷

Једноставна црквена лађа има тространу апсиду, плитке правоугаоне певничке испусте у виду ниша, лучно засведене прозорске отворе без пластичног украсног оквира. У унутрашњости је зидана олтарска преграда са три отвора за двери, које имају лучна решења. Бачvasti свод изведен је у дрвеној грађи опшивеној даскама; хор је такође од дрвета, ослоњен на два зидана стуба. У олтару је скромна, опеком зидана часна трапеза. – Црква оваквог архитектонског склопа представља једну од ређих очуваних сакралних грађевина у Барањи из XVIII века. Звоник, призидан у другој половини века, отворен је у доњем делу са три стране; на другом спрату су четири прозора са лучним завршецима, а у горњем делу, изнад венца звоника је лимени завршетак у декоративном „сорф“ стилу, обновљен приликом поправке цркве 1893. године.³⁸

На зиданој олтарској прегради из 1735. године првобитно су стајале зографске престоне иконе, а вероватно и фриз апостола, како је то би-

ло уобичајено на једноставним ниским иконостасима без дуборезног украса. Две престоне иконе са тог иконостаса, *Исус Христос* и *Богородица са Христом*, сачуване су до наших дана.³⁹ Радио их је непознати зограф из средине XVIII века, а припадали су сеоској варијанти српског предбарокног сликарства. Једноставно замишљене, као допојасни ликови, ове иконе имају пре културноисторијску него уметничку вредност. Сачуване у малом броју на овом подручју, оне су својеврсни ликовни документи о почецима модернизације српског иконописа. Дејан Медаковић је први истакао важност тог „сеоског“ иконописа: „Откривање овог зографског сликарства у нашој земљи, а и у Мађарској, дозвољава и неке нове закључке о српским уметничким приликама у XVIII веку. Тај материјал, пре свега, сведочи о много поступнијем прелазу у нове форме, о великој уметничкој активности, која је у првом реду била намењена српском селу. Лаички мајстори традиционалисти, не разликујући се много од сликара монаха, скоро до средине XVIII века задовољавају потребе наших сеоских црквених општина на подручју Карловачке митрополије“.⁴⁰ Борјадске иконе показују да је у Барањи, међу непознатим зографима, била присутна жеља, можда више скромни покушаји, да се иконопис усмери барокним токовима. То је, разумљиво, зависило од сликарског образовања и од тога из којих су крајева долазили, какве су узорке имали. Такви покушаји су овде разумљиви, јер је у Барањи боравио, а 1740. и живописао цркву у Шиклошу Христофор Жефаровић, најпознатији српски зограф из прве половине XVIII века.⁴¹ Жефаровићев утицај на остале зографе, или бар на иконописачка расположења, морао се осећати и у Барањи. Сликари борјадских престоних икона није имао Жефаровићеву даровитост, али његови радови показују општи просек сликарске продукције у овом крају.

Само нешто касније, године 1763–1765, боравио је у Борјаду иконописац Јосиф из Осијека. Из једног недавно уоченог документа сазнајемо да је овај сликар, према договору са свештеником, погодио „иконе у цркви некоје поправити старе, а некоје изнова измоловати“. Он је то и урадио, а осим тога забележено је да је сликао и славске иконе за борјадске парохијане, као и да је оставио две иконе домаћину као накнаду за тромесечни боравак у његовом дому. На жалост, из овог занимљивог архивског податка не сазнаје се ништа одређеније о непознатом сликару Јосифу. Ипак, може се приметити да је за његова боравка било у борјадској цркви и старијих икона, вероватно насталих пре иконостаса из прве половине XVIII века.⁴² Те иконе, међутим, нису пронађене, као што нису познате ни оне које је иконописац Јосиф насликао у Борјаду. У сваком случају постоји могућност да се његовом тек недавно откривеном имену (у времену у којем се иконописци тешко разлучују из анонимности зографских група) припишу неке иконе из Славоније и Барање, и да се на још непроученим иконама пронађе његов потпис.

Други иконостас поручила је борјадска црквена општина после велике обнове цркве, крајем XVIII века, односно почетком XIX века. Тај нови иконостас израђен је у два маха, а сликала су га два аутора. Већи део сликарског посла обавио је 1783. мало познати иконописац Јаков Недић⁴³, а мањи део насликао је 1810. Арсеније Вујић⁴⁴, чији радови такође нису довољно познати.

Јаков Недић, „иконописац из Боботе“, насликао је четири престоне иконе на дасци, а остале на платну. Очигледно, борјадска општина није била у могућности да поручи дуборезни иконостас. У соклу, на зиданој олтарској прегради, Недић је сместио две композиције из Апокалипсе, изнад престоних икона фриза апостола са Деизисом на средини, и фриза пророка за ликом Воплошченије Господње, у средњем делу. Композиције у линети биле су веома оштећене, а приликом демонтажа великог платна готово сасвим уништене. По ретком иконографском садржају посебну пажњу привлаче две композиције из Апокалипсе. Прва је верна илустрација текста из Откривења Јовановог: „И видјех другога анђела јака гдје силази с неба, који бјеше обучен у облак, и дуга бјеше

24
Иларион и Димитрије Руварац, *нав. дело*, 50–51.

25
Душан Ј. Поповић, *Становништво Барање*, 362.

26
Исто.

27
Стеван Михалчић, *Барања*, 370–2.

28
Исто, 373–4.

29
„Но печујске језуите нису мировале док нису Јефрема изгнали 1700. или 1701. из његове епархије и мада се молио цару и краљу Леополду I и трудио се да се поврати у своју епархију није могао успети и око 1703. оде у Русију, одкуда се више није ни повратио“. Иларион и Димитрије Руварац, *нав. дело*, 11–12.

30
Иларион и Димитрије Руварац, *нав. дело*, 17–19; *Народна енциклопедија СХС II*, 1016.

31
Иларион и Димитрије Руварац, *нав. дело*, 23–27.

32
Георгије Марјановић, *Шематизам*, 2; *Народна енциклопедија СХС II*, 1016.

33
Динко Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 100–103.

34
Стеван Михалчић, *нав. дело*, 380.

35
Мата Косовац, *Српска митрополија карловачка по подацима од 1905*, Ср. Карловци 1910, 513.

36
István Genthon, *Magyarország művészeti emlékei I, Dunántúl*, Budapest 1959, 45.

37
Мата Косовац, *нав. дело*, 513.

38
Архитектонске цртеже и прилог о архитектури цркве у Борјаду припремио је арх. др Војислав Матић.

39
Непознати аутор: *Исус Христос*, темпера на дасци 54,5 × 88 cm.
Непознати аутор: *Богородица са Христом*, темпера на дасци, 54,5 × 88 cm.

40
Дејан Медаковић, *Српске уметничке старине у Мађарској*, *Летопис Матице српске* 400, св. 5, Нови Сад 1961. (*Путеви српског барока* Београд 1971, 215–226.)

41
Лазар Мирковић, *Манастир Бођани*, Београд 1952, 17.

42
Документ се налази у Архиву САНУ у Ср. Карловцима, фонд „А“, бр. 231/1765.

43
Мата Косовац, *нав. дело*, 513.

44
Ненад Симић, *Прилог за хронолошко-топографски преглед кретања српских уметника у XIX веку*, Рад војвођанских музеја 7 (Нови Сад 1958), 163–4.

на глави његовој, и лице његово бјеше као сунце, и ноге његове као стубови огњени; И имаше у руци својој књижицу отворену, и метну ногу своју десну на море, а лијеву на земљу[. . .] И анђео којег видјех гдје стоји на мору и на земљи, подиже руку своју к небу[. . .]“⁴⁵ Десно од анђела у облаку насликан је Јован Богослов како прима књигу из његове руке. Друга икона такође је надахнута библијским текстом: „И знак велики показа се на небу: жена обучена у сунце, и мјесец под ногама њезинијем, и на глави њезиној вијенац од дванаест звијезда[. . .] И показа се други знак на небу, и гле, велика црвена аждаха, која имаше седам глава, и десет рогова; и на главама њезинијем седам круна; И реп њезин одвуче трећину звијезда небескијех, и баци их на земљу. И аждаха стојаше пред женом која шћаше да се породи, да јој прождере дете кад роди. И роди мушко, сина, који ће пасти све народе с палицом гвозденом; и дијете њезино би узето к Богу и пријестолу његову.“⁴⁶ Жена је представљена као Богородица, дете као Исус Христос, који прилази Богу Оцу.

Старе хришћанске теме из Апокалипсе заступљене у уметничким делима током векова, особито у познатој *Бамбершкој апокалипси* (XI век) и *Келнској библији* (око 1479)⁴⁷, а потом као чувене Дирерове графичке илустрације⁴⁸ везане за текст Откривења Јовановог, биле су познате, али не и популарне у барокној иконографији Запада. Ипак, тема није заборављена, нарочито не у графици, па се налази, између осталих дела, и у познатој *Библији Ектипи (Biblia Ectypa)*⁴⁹, којом су се српски сликари барокне епохе често користили као иконографским приручником. Ипак, треба приметити да се Недић није ослонио на предлошке из те *Библије*, јер се његове две композиције веома разликују од овог извора. Мада није могуће да се сада укаже на непосредне Недићеве узоре за композиције из Апокалипсе, ипак треба нагласити да су оне најзначајније на борјадском иконостасу, због свог, код нас ретког, иконографског решења.

Јаков Недић припада већој групи српских познобарокних сликара, краја XVIII века, који нису стекли редовно академско образовање, већ су учили у атељеима домаћих или страних сликара. За Недића се чак може претпоставити да је учио у атељеу неког Немца, сликара у Печују или Осијеку. Ту је могао видети и оне предлошке за композиције из Апокалипсе. Недић, очигледно, није добро савладао цртеж па му композиције са више ликова делују неуверљиво. У исто време, сликајући појединачне ликове апостола и пророка показао је више вештине. Искуснији је у начину моделације, нарочито при сликању инкарната, где се скоро приближава ликовним вредностима академских сликара. За сада се може утврдити да се Недић задржавао само у Барањи. Одскоро је познато да је сликао иконостас цркве Св. Георгија у Батасеку⁵⁰ и иконостас и зидни живопис црквице Св. Параскеве у Мајшу.⁵¹ Остаје да се утврди да ли је радио још у некој барањској цркви. После тога би се могла приредити монографија овог сликара, недовољног сликарског образовања, а уз то удаљеног од већих сликарских средина, који је оставио у барањској сеоској средини радове трајне културноисторијске и ликовне вредности.

Арсеније Вујић, други сликар борјадске цркве, насликао је царске двери, икону *Богородице* за Богородичин престо, дрвени сталак за дарохранилницу са композицијама *Христових страдања* и дрвену проскомидију са *Распећем*. Његов запис налази се на Богородичином престолу: „1810 *Арсеніе Вујичъ*, молер“. Вујић је живео у Печвару код Печуја, па се претпоставља да је и рођен у том месту, а утврђено је да је боравио у Мохачу и Шумберку, где је сликао славске иконе. Вујић је осим тога насликао Богородичин и архијерејски престо у српској цркви Рођење св. Јована у Липови. У Борјаду му је помагао ученик Лазар Милић⁵², који је касније насликао зидну композицију *Васкрсење Христово* у цркви Св. Георгија у Пешти⁵³, композицију *Распеће Христово* у гробљанској капели у Осијеку, а затим је прешао у Србију где је сликао за кнеза Ми-

лоша. Арсеније Вујић није био на уметничкој академији, отуда му је и колорит без изразитијег сликарског осећања, мада је, по угледу на барокне сликаре, волео колористичке контрасте.

Недавно срушена црква у Борјаду носила је одлике скромније српске сакралне архитектуре XVIII века.⁵⁴ Заједно са осталим сеоским црквама у Барањи – од којих је срушено већ једанаест – црква у Борјаду је била споменик постојања српског живља у овом крају.⁵⁵ Осим архитектонских и историјскоуметничких особености не треба заборавити ни националноисторијски значај ових споменика. Њиховим рушењем уклањају се и последњи белези постојања српског народа у Барањи.⁵⁶

45

Откривење Јованово, 10. О иконографији в. Louis Réau, *L'art chrétien*, Paris 1957, II, 704.

46

Откривење Јованово, 12. О иконографији в. Louis Réau, *нав. дело*, 708.

47

Enciklopedija likovnih umjetnosti I, Zagreb 1959, 117 (Апокалиптички мотиви).

48

Wilhelm Wactzoldt, *Dürer und seine Zeit*, London 1938, 76–78.

49

Biblia Ectypa, стр. 211.

50

После рушења цркве у Батасеку делови иконостаса пренети су у Преображенску цркву у Сентандреју. Богородичин сто пренет је у српску цркву у Сантово. На њему се налази икона Богородице са Христом и композиција Сусрет мајки. Између ове две иконе је картуша са записом: „

51

На Богородичином престолу цркве у Мајшу налази се запис: „

52

Enciklopedija likovnih umjetnosti III, Zagreb 1964, 469.

53.

Sztoján D. Vuicsics, *A Pesti szerb templom*, Budapest 1961, 21.

54

Приликом обиласка српских црква у Мађарској 1971. године, с циљем да се припреми изложба „Иконе српских црква у Мађарској“, приметили смо да је црква у Борјаду запуштена, да кров прокишњава, да су скинути прозори и да непозната лица улазе у цркву и разносе старе књиге, црквено-општинску архиву и утвари. Године 1973. сазнали смо да је црква продата месној земљорадничкој задрузи у Борјаду. Крајем марта је Одељење за ликовне уметности Матице српске обавештено да ће задруга ускоро срушити цркву. Одељење је тада упутило мене и арх. Војислава Матића да цркву опишемо и припремимо документацију. Када смо стигли у Борјад затекли смо рушевине цркве. (Фотографију цркве пре рушења направио је месни фотограф.) Иконе и утвари пренете су у српску цркву у Мохачу.

55

Рушење цркве Вавдења Богородице (срушена од 23. марта до 20. априла 1974) није усамљен случај у Барањи. Пре ње српске црквене општине биле су принуђене да продају неколико црква јер нису могле да их поправљају. Њихови нови власници су их одмах рушили. Бољу судбину имале су цркве уступљене другим верским заједницама, најчешће католичким и реформаторским црквеним општинама, које су их након мањих преправки претварале у своје богомоље и тако сачувале. Црква у Рац-Гарчину (Rácsgarcsony) уступљена је реформатима 1950, а црква у Доњој Нани (Alsónána) католицима 1954. У регистар срушених треба увести 11 црква у Барањи. (Једна црква је срушена у току првог светског рата, једна између два рата, а девет црква је срушено у периоду од 1949. до 1974.) У селу Рац Козар (Ráczkozár) постојала је српска црква Св. Јована из 1720. То је била једна од најстаријих српских црква сазиданих после сеобе. Продата је и срушена 1916. У варошици Печвар (Pécsvár), коју су Срби населили после протеривања из Печуја, подигнута је православна црква 1730. Срушена је 1925. Црква посвећена Преносу моштију св. Николе у Српском Хидошу (Ráczhidos) носила је обележја најскромније српске сакралне архитектуре с почетка XVIII века. Била је покривена трском, а звоник је био одвојен од црквене лађе; у доњем делу звоник је био зидан, а у горњем од дрвета. Црква је срушена 1949. У месту Литоба (Liptód) црква Св. јеванђелиста Луке подигнута је у другој половини XVIII века, а обновљена 1807. Скромна сеоска сакрална грађевина имала је звоник покривен шиндром, а подсећала је на нешто старије цркве у овом крају. Срушена је 1951. Српска црква Св. три јерарха у вароши Сигетвару (Szigetvár) подигнута је 1752. Срушена 1956. У варошици Батасек (Bátaszék) подигнута је 1775. српска црква Св. Георгија. Продата је и срушена 1958. У селу Ланчугу (Láncsök) црква Св. три јерарха подигнута је 1752. Продата је и срушена 1962. Црква Св. Димитрија у Српском Титошу (Rácztötös) подигнута је 1776. а

обновљена 1796. Срушена је 1964.

У селу Вемену (Vémen) црква посвећена Преносу моштију св. архиђакона Стефана сазидана је 1844. Срушена је 1964.

Српска црква у Ивандарди (Ivándárda) подигнута је у XVIII веку, а обновљена 1893. Продата је и срушена 1970.

56

Извесно је да Будимска епархија нема могућности да одржава црквене зграде, поготово што је у појединим местима српски живаљ прорешен или га више нема. Цркве су остале без парохијана, а тиме и без могућности да се одржавају из црквено-општинских средстава. У таквим случајевима уобичајено је да се тражи помоћ Земаљског завода за заштиту споменика културе у Будимпешти – разумљиво, само у случајевима кад су цркве стављене под заштиту. Један део српских црква није на тај начин обезбеден. По строжим критеријумима Земаљског завода за заштиту споменика културе – који обнавља и одржава доста српских црква у Мађарској – неке сеоске цркве скромнијих архитектонских облика и вредности нису стављене на индекс заштићених споменика. Међутим, овде треба имати на уму да су у питању споменици који имају историјски и национални значај.

Христофор Жефаровић, Св. Наум Охридски, бакорез 1743.

КУЛТ СВЕТОГ НАУМА У БУДИМСКОЈ ЕПАРХИЈИ

Заморена и већ готово умирућа балканска позновизантијска уметност последњим својим снагама запутила се из удаљених провинција путевима православних сеоба на далеки север, да се тамо, у барокно доба, суочи са њој страном западноевропском цивилизацијом, и да ту, још једном, и последњи пут, поносно подигне главу, а потом, оставивши трајне сликарске и примењеноуметничке белеге, достојанствено издахне на њој страном панонском пределу. Будимска епархија била је стицајем повољних миграционих околности предодређена да се у њеним црквама – чак и у седмој деценији XVIII века – та стара уметност јужних делова Балкана уверљиво искаже у зидном живопису и иконопису. Био је то снажан продор, неочекиван упад зографа из некада цветног Мосхопоља све до удаљеног Српског Ковина, Стоног Београда и Сентандреје.

Историја, богата примерима померања и прожимања култура, што су неретко доносиле поратне године и сеобе народа, сачувала је у Будимској епархији пуно споменика традиционалистичке обојености, чије се значење, у овим областима, тек открива и истражује. Покренути из своје животне средине, пресељеници су штедро преносили своја духовна упоришта и друга добра као вид тежње, па и забринутости, да се у непознатом свету верски и етнички не окопни. Судбоносне сеобе настале после аустријско-турских ратних размирица и деоба територија, крајем XVII и у првој половини XVIII века, имале су далекосежне последице на културу досељеника у веку просвећености. Али, када се помињу сеобе, онда се не мисли само на оне две многољудне и организоване, Чарнојевићеву (1690) и Шакабентину (1739), већ пре на она стална пресељавања појединих породица из Јегејске Македоније далеко на север, у угарске вароши и варошице. Управо у овим сеобама шароликог левантског света, у дугом процесу који је трајао деценијама, стизали су трговци и занатлије, а с њима и путујући зографи. Они су битно утицали на обнову угарских градова, привредно уназађених за дуге турске владавине. И не само на економски развитак.

Међу сналажљивим и виспреним досељеницима, жељним странствовања и зараде, било је Грка, Цинцара¹, грецизираних Цинцара² и Словена, које је било тешко национално изделити, будући да је у овим крајевима етничка неодређеност била општа појава. Јер „питање народности спавало је још мртвим сном на Балканском полуострву, питало се још за веру, с прилично равнодушним осећањем за народност“.³ Ово мишљење Стојана Новаковића односи се на житеље јужних вароши, на крајеве из којих су потицали досељеници у Угарску.

Мосхопоље, Берат, Кожани, Елбасан, Шатисте, Влахоклисура, Шиписка, Блац и друга места била су на селидбеној, трговачкој, па и културној топографији, повезана прилично јаким нитима с угарским варошима, међу којима пре свих треба навести Токај, Јегру, Мишколц, Пешту, Ђур, Коморан, Кечкемет, Вашархел, Велику Кањижу и Стони Београд. У њима су Грци држали трговачке радње и послови су им цветали. Доносили су турски еспап са Леванта, а тамо опет односили немачку робу, нирнбершке и друге артикле.⁴ Поред тога што су били власници трговачких компанија, које су често имале и уредне царске привилегије, бавили су се и торбарењем – трговином на мало, везаном за бескрајно дуга путовања. Уопште, тада се много путовало, посебно на узбудљивој линији Исток–Запад, а та путовања – трговачка, занатлијска, хаџијска, луталачка – имала су немалог утицаја на духовна и уметничка расположења.

1 Основна литература о Цинцарима: F. Kanitz, *Die Zinzaren*, eine ethnographische Studie, Wien 1863; G. Weigand, *Die Aromunen*, ethnographische – philologisch – historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren, Bd. I, II, Leipzig 1895, 1894; Д. Поповић, *О Цинцарима, прилози питању постанка наше чаршије*, Београд 1937. Назив ове етничке групе је Аромуни, али их називају и друкчије: Арванитовласи, Македорумуни, Куцовласи итд. Вајганд сматра да су их Срби назвали Цинцарима. (Weigand, *нав. дело*, I, 273).

2 У XVIII веку, они који су се доселили у угарске вароши углавном су били грецизирани. Отуда ћемо их у овој расправи назвати Грко-Цинцари. Језик њихове писмености био је грчки (богослужбене и друге књиге, натписи на иконама, бакрорезима, чак и епитафи на надгробним споменицима).

3 С. Новаковић, *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима*, Београд 1893, 238.

4 „У ствари су Цинцари, већ после Пожаревачког мира поплавили Аустрију. У њиховим рукама била је готово сва копнена трговина Блиског Истока и Средње Европе. Они су држали сву трговину, и велику и ситну. Трговина између Турске, Аустрије и Немачке била је потпуно у њиховим рукама“, Д. Поповић, *нав. дело*, 78.

Уз трговину, којој су се Грко-Цинцари предавали са пуно смисла и дара, бавили су се и – овде до тада непознатим – оријенталним вештинама.⁵ Били су ненадмашиви у резању уметничких дела од сребра и дрвета.⁶ Надалеко су били познати као кујунџије, а њихови најбољи радови су црквене сасуди, најчешће сребрни крстови са минијатурним светогорским дуборезним уметцима са сценама мука Христових; а поред њих израђивали су кандила у филиграну и у техници искуцавања, као и лаке кадионице, чираке и друге примењеноуметничке сакралне предмете. На неким складно урађеним делима, као на крушедолској рипиди (1724) ктитора Николаја Мелентијевића, епископа печујског, може се наћи угравирани мајсторов потпис „Георгије Аргири, кујунџија из Мосхопоља“.⁷ А таквих, знаних и незнаних, било је пуно у Угарској.⁸ И дуборезбарски занат, посебно израда иконостаса, везује се за њихове даровите руке, па су највероватније мајстори с југа начинили иконостасне преграде, из прве половине XVIII века, у црквама Будимске епархије. Осим обраде племенитих метала и дрвета, јужњаци су били надалеко познати као добре терзије, зубунџије, ћурчије, папуџије, бојације.⁹

У првој половини XVIII века, пре барокне и неокласицистичке изградње угарских вароши, досељеници су – својим одевањем, грчким говором, темпераментом, изгледом трговачких радњи и занатских радионица, на којима су држали спуштене ћепенке – створили, онде на северу, атмосферу и колорит левантских чаршија.

Нови талас досељеника у Угарску, крајем XVIII века, последица је турских и арбанашких одмазди, а посебно првог разарања Мосхопоља (1769), кад су бежећи кренули на север и житељи осталих места из овог краја. Тада су се богате породице населиле у варошима у којима су одраније имале сроднике и трговачке ортаке. Неки су остали у јужној Угарској, док су се поједини у већим групама одселили у северне градове. Непосредно после тога долази до изградње великих неокласицистичких цркава, за које су нови досељеници давали највише прилога. Тада су подигнуте монументалне грчко-цинцарске цркве у Пешти и Мишколцу.

I

У духовном и религиозном погледу Грко-Цинцари су се, углавном, држали уз Србе, будући да су угарски Расцијани имали своју црквену хијерархију и, што је још важније, царске привилегије као гаранцију верске неповредивости; али су, у исто време, од Срба и зазирали плашећи се утапања у нацију која је била бројнија, организованија, па самим тим и снажнија. Отуда и сталне трзавице и сукоби између једноверника, баш у новоподигнутим барокним црквама, за чију су градњу, украшавање и сакралну опрему и Грко-Цинцари давали велике прилоге. Неспоразуми су се тицали права на богослужење на грчком. Наиме, у местима у којима их је било више подизали су грчко-цинцарске цркве, док су у другима успевали да добију своју певницу, турске, као и право да се јеванђеље чита на грчком, или пак да се грчка и славјано-српска богослужења одржавају у истој цркви, али одвојено, узастопно, из недеље у недељу. Због тога су набављали грчке књиге и иконе са грчким натписима. Грчки натписи се налазе не само на појединачним иконама већ и на целокупним иконостасима, као, на пример, у српским црквама у Ђуру, Јегри, Мишколцу, па чак и на иконостасу цркве Св. Духа у Дунафелдвару. Овај иконостас сликао је, као свој први већи рад, сликар Павел Ђурковић, који је, будући да су Цинцари били ктитори иконостаса, исписао све натписе на грчком. А што се тиче грчких богослужбених штампаних књига, оне су овде заступљене у већем броју; то су претежно венецијанска, бечка и лајпцишка издања из XVIII века. Ове књиге, непописане и непроучене, налазе се и сада у певницама појединих цркава Будимске епархије; међу њима су јеванђеља, псалтири, синопсиси, орологиони, пантекти, триоди, апостоли, пентикостариони, па чак и грчки минеји,

од којих се један дванаестотомни комплет, венецијанско издање из 1755, чува у српској цркви Ваведeње Богородице у Коморану.¹⁰

Грко-Цинцари су одржавали духовне везе са својим завичајем, понајчешће са Мосхопољем. У време њихових сеоба у Угарску, а знатно пре првог и другог разарања (1769, 1788), Мосхопоље је имало чак преко педесет хиљада житеља; варош велика у оно доба, са пуно цркава, познатом грчком типографијом и научном школом, и са изузетно развијеном трговином и занатством, по којима је била надалеко чувена.¹¹

Досељеници у Угарску пренели су своју традицију и митологију; жељу да опстоје, да се етнички не преобразе у новој средини. У њиховим селидбеним ковчезима биле су старе иконе, кандила и књиге, а у свести завичајни култови и предања, љубоморно чувана обележја ортодоксије, брижљиво негована у туђини.

Разумљиво, Грко-Цинцари су и после пресељења у Угарску наставили да негују своје култове и да празнују своје светитеље. То су, на првом месту, св. Димитрије и св. Константин, а поред њих и св. Наум, св. Атанасије, св. Параскева, св. Марина, св. Јелена, док су посебно поштовани општи, велики светитељи, св. Никола, св. Јован, св. Георгије, св. Михаило.¹²

У религиозна, етничка, па и етичка обележја Грко-Цинцара треба свакако уврстити и њихов однос према успомени на покојнике; култ мртвих био је код њих узорно негован. Мада по природи штедљиви, чак шкрти, они су подизали камене и мраморне надгробне споменике као трајни спомен.¹³ Такви, барокни споменици, са грчким натписима, сачувани су у многим портама православних цркава у Мађарској; чак и узидани у црквена здања.¹⁴ И њихови новчани прилози црквама сводили су се на култ мртвих, традицију помена и парастоса. У свему томе они су се надметали са Србима, па се може рећи да је, и поред честих несугласица и суревњивости, међу њима владао дух племенитог такмичења ко ће дати већи прилог за подизање или оправку цркве, куповину икона, књига и сакралних предмета уметничке израде. Уз Србе, Грко-Цинцари су оставили у Будимској епархији део своје специфичне културне и етнолошке баштине, у коју спадају култ и ликови св. Наума Охридског.

Расадник Наумовог култа био је, током столећа, његов манастир на обали Охридског језера, који чува светитељеве мошти. У његовој близини настали су текстови житија, службе и зачала се народна предања. Прво словенско житије написао је у трећој или четвртој деценији Х века непознати ученик св. Климента. То је сажета биографска вест о св. Науму, додата уз житије св. Климента.¹⁵ За то житије је већ речено да је „по својој старини, по историјским вестима, једноставно и без реторике изложеним, првостепени извор не само за живот св. Наума, но и за живот осталих ученика Кирила и Методија.“¹⁶ Но у њему нема ни помена о Наумовим исцелитељским чудима и другим легендарним догађајима.

Грчко житије св. Наума, састављено у XIII веку у Охридској архиепископији, штампано је 1740. у зборнику служби, житија и канона светитеља, чији су култови развијени у овом крају.¹⁷ Ту књигу, под насловом Α'ΚΟΛΟΥΘΙΑ ΘΩΝ ΑΓΙΩΝ одобрио је за штампу охридски архиепископ Јоасаф, а штампана је у Мосхопољу трошком манастира св. Наума.¹⁸ Очигледно, књига је била веома тражена међу Грцима и погрченим Цинцарима, па је уз мање измене прештампана 1741. и 1742.¹⁹ У мање познатом издању из 1741. налази се чак шест графичких украса – заставица, са минијатурним ликом св. Наума, као монаха, и са натписом „Ο άγιος Ναυμ“. Житије св. Наума у мосхопољској Аколутији обогате но је занимљивим и лепим легендама, које су давале повода да се овде још више развије и учврсти његов култ. Веродостојност првог словенског житија је ишчезла, а народно предање је од просветитеља и учитеља створило чудотворца и исцелитеља. Тако је, залагањем Охридске архиепископије, у првој половини XVIII века дошло до обнове Наумовог култа. У тој обнови култ је, сходно националној политици Архиепи-

5
G. Weigand, *нав. дело*, I, 303.

6
Д. Поповић, *нав. дело*, 91.

7
Л. Мирковић, *Старине Фрушкогорских манастира*, Београд 1931, 37, табла XL.

8
G. Weigand, *нав. дело*, II, 63–65, табла II.

9
Д. Поповић, *нав. дело*, 92.

10
Лична сазнања о току теренскоистраживачког рада у црквама Будимске епархије.

11
Д. Поповић, *нав. дело*, 20.

12
Исто, 37.

13
G. Weigand, *нав. дело*, I, 268; Д. Поповић, *нав. дело*, 37–40.

14
Лична сазнања за време истраживачког рада у Мађарској.

15
П. Я. Лазрозъ, *Житія св. Наума Охридскаго и служба с.м.*; Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ, т. XII, кн. IV, СПб 1907, 5–40; И. Изанозъ, *Български старини из Македония, София 1908*, 51–58;

16
Л. Мирковић, *Свети Наум Охридски*, Ср. Карловци 1924, 5.

17
И. Дѣвичица, *Пространо грчко житие и служба на Наум Охридски (Констатин-Кирил филозоф — юбилеен св. рник)* София 1969, 261–279.

18
E. Legrand, L. Petit, H. Pernot, *Bibliographie hellénique ou scription raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs au dixhuitième siècle I*, Paris 1918, 274, br. 264.

19
Издање из 1741. није било познато Е. Леграну. Један примерак ове књижице налазио се у библиотеци Карловачке митрополије у Ср. Карловцима; сада се чува у Патријарашкој библиотеци у Београду, сигн. П. II, 216.

διὰ νεκρῶν τῶ καλῶν εἰμαρῶν τοῦτον

скопије, суштински измењен, преображен и гречизирани. Такав је пренет у Будимску епархију.

Култ св. Наума у Будимској епархији, толико удаљеној од његовог духовног и иконографског изворишта, није се могао очекивати на северу, у XVIII веку, у том топографском и хронолошком исходишту пресађеног поштовања – и у први мах делује као случајна појава. Одиста, тај култ се није оглашавао у сликарству Пећке патријаршије под Турцима, а нема га ни касније, после Чарнојевићеве сеобе, у осталим епархијама Карловачке митрополије. Јавио се само у варошима средње и северне Угарске, као изненадна и сасвим особена појава у црквеној уметности православних овога краја. – Тај култ, и позно приказивање његовог лика у зидном живопису, на иконама и графици, неговали су досељеници и њихови зографи из јужних делова Балкана.

*

Утицај досељених Грка и Цинцара на српску ликовну културу XVIII века одразио се тако што је у средњој и северној Угарској, где су били гушће насељени, повремено долазило до превласти традиционалистичког схватања уметности.

Прву појаву позновизантијског сликарства у горњем Подунављу, после Чарнојевићеве сеобе, обележили су непознати зографи још почетком XVIII века. Из ретке архивске грађе тога времена сазнаје се да је у Пешти и Будиму сликао иконе калуђер-иконописац Грк,²⁰ а било их је, без сумње, више и у другим местима, посебно у Сентандреји, одакле су се ширили по целој Будимској епархији. Уосталом, тада су наручиоци приликом погодбе са зографима на првом месту тражили да икона буде насликана по захтеву источно-православног вероисповеданија, или како у једном писму из 1732. године пише: „по начину образов свјатија матере наше источне цркве“.²¹ Овакве жеље најбоље су могли да задовоље путујући иконописци из јужних крајева Балкана. За њих је традиција још била жива и они су сматрали да ће најбоље задовољити захтеве својих богатих наручилаца уколико се држе старих зографских решења, на која су, уосталом, у свом раду свикли, понављајући иконографске формуле сликарске Ерминије. Сходно тим старијим поукама, они су на иконама исписивали грчке натписе. У свом завичају учили су под окриљем традиционалних схватања па су и овде настојали да том маниру продуже животни век, да се одбране од свих промена, које су се, и у њиховом крају, а посебно у Будимској епархији, већ тада могле приметити. И поред недовољне сликарске спреме и скромније ликовне културе, они су настојали да се држе класичних облика старијег иконописа, у чему, разумљиво, нису могли достићи некадашње уметничке вредности, али су њихови радови, без сумње, веома важан споменички опус за боље разумевање завршнице позновизантијског стила.

Другу појаву левантске културе обележио је неким својим радовима Христофор Жефаровић. Мада је његово многоврсно дело често оцењивано као први снажни допринос барокнизацији српске уметности, што је без сумње тачно, оно је – кад су у питању бакрорези за поручиоце са југа, или за Грке и Цинцаре у Будимској епархији – носило превасходно позновизантијске облике. Ови Жефаровићеве бакрорези махом су, у иконографском погледу, традиционално постављени, а некада су само делимично оперважени барокним украсима. Живећи у Бечу у петој деценији XVIII века, он је својим путовањима на југ пролазио и задржавао се у угарским варошима, где је међу православним трговцима налазио наручиоце бакрореза, али и купце већ израђених и одштампаних бакрореза и књига. У исто време радио је много за клијентелу из Македоније, па чак и Јерусалима. Ови Жефаровићеве бакрорези имају натписе и ктиторске записе на грчком, а само понеки доносе истоветан текст на славеносрпском. Тако су се Жефаровићеве графике распростирале и на широком подручју Балкана и у Угарској, приближавајући тако два уда-

љена света, две у суштини опречне стилске идеје. Већ и сажет преглед бакрореза ове врсте уверљиво упућује на такве закључке.²² Године 1741, кад је с Томасом Месмером у Бечу гравирао и издао *Стематографију*, Жефаровић је израдио бакрорез *Свети Теодор Тирон и Стратилат*, као поруцбину Данила Хаџи-Ђурчије, за манастир у Сервији. Идуће, 1742. године издао је гравире *Свети Јован Владимир Мироточиви* за ктиторе Адама, из места Руси Аргенти, и Теодора Папагеоргија, из Мосхопоља, ширећи тако култ зетског владара, посебно у Елбасану, Мосхопољу и Берату, чије је ведуте изгравирао у доњем делу композиције.

Овај Жефаровићев бакрорез доспео је до Хиландара, а на север до појединих места Будимске епархије. Од посебног је значаја Жефаровићева графика *Свети Никола*, коју је израдио у две варијанте, за цркве у Ђуру и у Кечкемету, а у спомен на своје родитеље. За Грка Михаила Готинија, трговца у удаљеном Мишколцу у североисточној Угарској, гравирао је лик св. Наума 1743. године. Бакрорез *Богородица „Достојно јест“* везује се за Свету Гору. Жефаровићево путовање у Јерусалим обележавају графике *Деизис – Небески Јерусалим* и *Јерусалимска црква Васкрсења и Патријаршија*. Композицију *Богородица Елеуса* наручио је Константин Георгије Русис из Кожана; *Силазак у ад* израдио је за ктиторе Петра и Михаила Папаконстантину из Мосхопоља, док је графику *Богородица Олимпијска* поручио Јован Здравко из Кожана. И на крају треба поменути бакрорез *Манастир св. Сава Освећени*, по наруцбини извесног Константина Коце, пореклом из Кожана, који је у време кад је рађења графика био трговац у Бечу. Већ из овог набрајања једног дела Жефаровићевих бакрореза види се да је приказивао и бележио балканске и угарске топониме, старе култове и освећена места, а и ктитори су били са југа и са севера, махом Грци и Цинцари. – Одиста нико није могао као Жефаровић тако успешно да премости велики простор од Свете Земље и Свете Горе до Будимске епархије. У његовим многобројним графикама широко је разпет лук између левантске и барокне културе. Захваљујући Жефаровићевим сталним везама са завичајем, али и наручиоцима бакрореза, грчко-цинцарској клијентели, његова дела су добила специфична обележја. У њима је, у малом, остварена изузетно занимљива симбиоза позновизантијске традиције и барока, при чему је у некима традиција доминирала, као иконографска, па и стилска суштина графичке композиције.

Трећу и најснажнију појаву левантског сликарства у овим крајевима неочекивано су огласили мосхопољско-ковински зографи. У време кад су се у српском сликарству усталиле стилске одлике барока (из почетка источноевропског, руско-украјинског, а убрзо средњоевропског порекла), кад су већ били насликани иконостаси Стефана Тенецког, Димитрија Бачевића, Јована Поповића, Василија Остојића, раног Теодора Крачуна и других сликара барокног опредељења, дошла је, у седмој деценији XVIII века, из јужних крајева Балкана у Будимску епархију група зографа традиционалистичког сликарског уверења. Они се на свом путовању нису задржали у Срему или у Бачкој, већ су се обрели у најсевернијој епархији Карловачке митрополије. Сликарски образовани у још увек непознатој радионици, највероватније у околини Елбасана и Мосхопоља, одакле је био Теодор Грунтович, једини познати мајстор ове зографске дружине, они су пренели у Будимску епархију позновизантијски сликарски манир. У новој средини, у којој је такво сликарско уверење било стилски одавно превазиђено, они су га упорно и уверљиво заступали, не покушавајући да у измењеним условима мењају и модернизују свој сликарски рукопис. За кратко време, од првих потписаних радова 1765. до последњих 1772 – што не значи да нису коју годину раније или коју касније сликали у овом крају – они су успели да се наметну грчко-цинцарској, али и српској клијентели. Иза њих су остала обимна живописна и иконописна дела. Монументални зидни живопис цркве Успења Богородице у Српском Ковину, из 1765, као и живопис капела св. Врачева и Јована Крститеља исте цркве, из 1771, а убрзо и живопис

20

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 102.

21

Исто, 101.

22

Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 145–153.

цркве Рођења Богородице у Стоном Београду, из 1772–1774, представљају незаобилазне сликарске радове у Будимској епархији.²³ Недавно је утврђено да су се мосхопољско-ковински зографи поред зидног живописа успешно бавили и иконописом.²⁴ Сада се већ може поуздано рећи да су они за стару цркву у Српском Ковину сликали иконостас, серију од дванаест целивајућих икона и два фриза светитеља. У Сентандреји су тих година радили престоње иконе за Збешку цркву, а један иконописац из ове групе насликао је иконостас српске цркве у Дунапантелији. Осим иконостасних целина, од њих је остало и више појединачних и она, међу којима се по свом иконографском решењу истиче *Крунисање Богородице*, са сценама из Христовог и Богородичиног живота, ликовима пророка и светитеља. Мада још није довољно проучено сликарство ове зографске групе, оно без сумње представља најпознији и најсевернији продор традиционалне ликовне културе. Мосхопољски зографи су се огласили и као преносиоци култова светитеља из свог завичаја, па и култа св. Наума.

*

Први лик св. Наума у сликарству Будимске епархије налази се на икони *Богородице са Христом*, раду зографа Митрофана с почетка XVIII века.²⁵ То је по величини и сликарској вештини репрезентативна икона, са потписом мајстора: „Χειρ Μητροφανη ζωγραφου“.

По сликарском поступку, који је најближи већ утврђеном поимању стила левантског барока, та икона је, без сумње, најзначајније сликарско дело тога времена у Будимској епархији. За зографа Митрофана карактеристичан је хладан зеленкастомаслинасти инкарнат са светлим акцентима и тамним сенкама, док су набори драперије увек исцртани и наглашени златним линијама. Богородичина круна, престо и још неки додатни делови имају барокне облике. У трагању за пореклом стила зографа Митрофана треба се задржати на још недовољно познатом светогорском иконопису из друге половине XVII и с почетка XVIII века, где ће се, по свему судећи, наћи његови стилски и иконографски сродници. Независно од тога да ли је икона пренета са југа у Будимску епархију, или је зограф Митрофан прешао на север, у питању је тематски разуђена и иконографски занимљива композиција. Поред Богородице, коју крунишу два анђела, са стране се налазе сцене страдања Христових. Ту су и ликови светитеља: с леве стране, у претпоследњем пољу, насликани су св. Антоније (ὁ ἅγιος Αντωνιος) и св. Наум (ὁ ἅγιος Ναυμ), док су, као пандан њима, на десној страни св. Константин и св. Јелена. Испод њих, у угловима иконе, налазе се св. Георгије, а на супротној страни св. Димитрије, док је између њих фрриз стојећих ликова, где су поред св. Параскеве, св. Харалампија, св. Атанасија Александријског, и ликова св. три јерарха, насликани још и св. Никола, св. Димитрије Аеропагитски и св. Спиридон. Све су то светитељи чији су култови развијени код Грка и Цинцара, а међу њима је и лик св. Наума охридског. Он је приказан као млађи монах, како десном руком благосиља, а у левој држи отворени свитак. У односу на престону икону на иконостасу манастира св. Наума на Охридском језеру, запажа се да је лик на икони зографа Митрофана сликан према друкчијем иконографском изворнику. Својим уметничким дејством и својом тематиком ова икона је огласила присуство левантске струје у сликарству Будимске епархије у првим деценијама XVIII века. Икона зографа Митрофана *Богородица са Христом*, са ликовима светитеља који су поштовани у јужним областима Балкана и са ликом св. Наума, сасвим је усамљена у томе времену у овим областима, па се због тога може претпоставити да је донета са југа.

Лик св. Наума представљен је и у Жефаровићевој *Стематографији*, 1741. године.²⁶ У галерији светитеља и владара-светитеља налази се и св. Наум (Ἁγίου Νάυμ χηδοτφορετῆς Βλάνης Οχρίδα) и св. Никодим (Ἁγίου Νικόδημῆς Μυροτοχετῆς). У цртежу су сродни са стојећим ликовима у првој

зони цркве манастира Бођана, коју је Жефаровић живописао 1737. године. Св Наум има дугу шиљасту браду, како се најчешће представља, одевен је у монашку, схимничку хаљину и мантију, док му је на глави кукуља са крстом и словима: „*іс хс нка*“. У десној руци држи штаку, а у левој свитак са текстом: „*иже сотворіт и насчит сїи велїи наречїтсѧ*“. Мада се Наумов лик у *Стематографији* не везује само за Будимску епархију, треба га истаћи, јер је ова, у XVIII веку најпопуларнија српска књига ширила његов култ и на том подручју. Осим тога, у *Стематографији* су заступљени и ликови светитеља највише поштованих у јужним крајевима, међу којима су св. Климент, представљен као архиепископ охридски, св. Теофилакт, архиепископ бугарски, св. Јован Владимир Мироточиви, елбасански и други. Захваљујући *Стематографији*, односно политичким идејама њеног мецене Арсенија IV Јовановића Шакабенте, „*всего Илирика патријарха*“, и његових сарадника, ова књига је, поред хералдике, постала и важан историјски зборник јужнословенских светитеља и владара. То што се у овом промишљеном и оригиналном избору нашао и лик св. Наума доказује да се у Карловачкој митрополији водило рачуна и о његовом култу. Уосталом, у једном новом сагледавању и тумачењу *Стематографије*, можда би ликове светитеља с југа требало тумачити као контрапропаганду Карловачке митрополије против грецизирања словенских светитеља, које је тако одлучно спроводила Охридска архиепископија.

Године 1743. израдили су Христофор Жефаровић и Томас Месмер бакрорез *Свети Наум*, о „*трошку поштеног и племенитог Господина Михаила Готини*“ из Мишколца, а „*старањем преподобног Господина Константина*“, архимандрита манастира Св. Наума.²⁷ И у овом случају Жефаровић је мотивом везан за свој завичај и за култове балканског југа, колико словенског, толико, ако не и више грецизираног. Јер Наумов бакрорез, по натписима и ктиторском запису само на грчком, показује да су Грци и Цинцари, уз подршку Охридске архиепископије, присвојили култ словенског просветитеља. У првој половини XVIII века Наумов култ је обновљен сасвим у грчком духу. У црквама и манастирима око Охридског језера, па и шире, било је тада доста Наумових икона насликаних у позновизантијском маниру. Као одраз популарности овог обновљеног и грецизираног култа настао је и Наумов бакрорез намењен његовом манастиру.

Стојећи чеони лик св. Наума (ο ἅγιος Ναυμ) приказан је на обали Охридског језера, у уобичајеном положају светитеља-ктитора манастира; он десном руком благосиља, а левом указује на модел цркве коју је подигао. Иконографија је очито везана за старија решења. Око Наумовог лика распоређено је шеснаест композиција из житија, претежно сцена из новонасталих легенди, по којима се св. Науму приписује чак и улога заштитника од крадљиваца. Разумљиво, у позадини измишљеног Наумовог житија, а посебно његове моћи да кажњава оне који су посегнули за туђим добрима, треба видети практичну потребу грчко-цинцарских трговаца – у култу св. Наума они су стекли свог заштитника од невоља које су пратиле њихов посао.

1. κρινομενος ὑπο του βασιλεως
Краљ осуђује св. Наума.
2. εїς φυλακι πεμεται
Св. Наума воде у затвор.
3. βαλτίζη τήν βασιλλοπουλαν
Св. Наум крштава принцезу.
4. ιατροθη τους δαιμονισμενους
Исцељење бесних.
5. βάνοντας τήν καρδάρα
εїς τήν τζτραν еτυλοθη
Карлица је на камену оставила отисак.
6. Διοχομενος ὑπο των βογομιλων
Св. Наум гоњен од богумила.

7. Ζεῦγη τήν ἀρκουδα εїς τό αμάξη
Св. Наум јарми медведа у кола.
8. ή κοιμοιεις του αγιου Ναουμ
Успење св. Наума.
9. ή άγία Μαργνη
Света Марина.
10. δια να κλςψουν τό λαζάνι
ριμάξη τό σπίτη
Крадљивцима казана кућа пропада
11. 'ο κλεψαζ το άλογο
ξημερώνη εїς λδρταν
Крадљивца коња зора затекла
пред вратима

23
С. Петковић, *Животопис цркве Успења у Српском Ковину (Ráczkeve-y, Зборник за друштвене науке МС 23 (Нови Сад 1959), 46–73.*

24
Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, 38–43.

25
Исто, 28, т. III.

26
Стематографија – Изображеније оружј и илирских, Беч 1741.
Фототипско издање Галерије Матиге српске, Нови Сад 1972.

27
Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, 148.

Свѣтосъ Нѣмъ.

12. *διὰ τὴν κουραν ὅπου πηρεν
στανικῶς ἔλεσαν μὲ τὰ ἄλογο*
Крадљивац пехара срушио се са коња.
13. *διὰ τὰ σταφύλια βιαίως εἰς
τὴν λύμνην κινδιεῦη τῆ ζώη του*
Крадљивац грожђа изложио се животној опасности.
14. *διὰ νά γελάσι μὲ τον ἅγιον
ψωφά τὸ ἄλογο του*
Ономе што је преварио светитеља угинуо је коњ.
15. *διὰ νά κλεψουν τὴ γατα αὐτῆ
μόνη ἔμην εἰς τὸ ολίτη*
Крадљивци мачке (сви су помрли) само је она остала
16. *οἱ βοхиμάζοντες νά κλεψουν
τὸ ἅγιον λειψανον εἰς*
Они који су покушали да украду светитељево тело побеснели су.

- 28
М. Матичетов, *Приказната на Наумова
мечка*, Македонски фолклор 15–16
(Скопје 1975), 129–144.
29
П. А. Лавров, *нав. дело*, 14.
30
Исто, 25.
31
Исто, 40.
32
Л. Мирковић, *нав. дело*, 20.
33
Исто, 21.
34
Б. А. Лавров, *нав. дело*, 23.

Предање о Науму добило је управо почетком XVIII века разуђене облике. Измишљене приче, од којих неке, због кратке стилизације натписа изнад сцене, нису сасвим јасне (као на пример чудо са карлицом) улазиле су непосредно из предања у зографске подсетнике, па су тако доспеле и до Жефаровића. Веома је била популарна у народу легенда о св. Науму који јарми медведа у кола уместо вола којег је медвед растргао.²⁸ Та сцена, позната као *Чудо са медведом*, изведена је вероватно из службе св. Науму, где за њега на једном месту пише: „Звери укротил јеси“.²⁹ Пре Жефаровића ову легенду приказао је зограф Константин, 1711, на престоној икони у манастиру Св. Наума. Од осталих композиција веома је сликовито решена она у којој светитељ истерује бесове. Три болесника–бесника леже на земљи, причвршћени дугачком мотком преко ногу, док св. Наум стоји на десној страни и покретом руке чини чудо истеривања бесова, што се одражава на првом болеснику, коме из уста излази демон у облику ђаволка. Бакрорез поучава и о томе да ће свако ко превари светитеља бити кажњен – ономе што је то покушао угинуо је коњ. Од сцена које се такође не ослањају на житије треба поменути прве три: кад краљ осуђује св. Наума, кад га воде у затвор и кад је молитвама излечио краљеву кћер.

На Наумовом бакрорезу нису приказани стварни догађаји из житија, а нису илустроване ни оне лепе епизоде из апокрифних житија и народног предања. Из бакрореза се не може сазнати да је Наум био сарадник Климентов, да је боравио у Моравској, Риму, Бугарској и Македонији. На овој гравири нису добиле место ни оне познате легенде о томе како су се св. Наум и Климент спасли тамнице³⁰, градили своје манастире³¹, показивали своје преводе богослужбених књига, а оне су се саме отвара-³² рале, како су једном човеку подигли својим молитвама умрла сина јединца³³ и чинили друга чудеса и исцељења слепих, ослабљених, глухих, немих, хромих.³⁴

Може се поставити питање како су Охридска архиепископија и управа манастира одобрила цртеже за бакрорез у којем се битно одступа од текста житија. Као већина светитеља који су стекли већу популарност код ширих слојева сеоског живља и грађанске класе, и култ св. Наума је у народном предању постепено губио историјску суштину, да би у исто време примио разуђене апокрифне особености. Текстови грчког проширеног житија постали су тек повод народној машти, која је испредала разновразне приче о охридском чудотворцу. Очигледно, Охридској архиепископији није сметао такав преображај Наумовог култа. Било је једино важно да је поштовање св. Наума добило пунији ослонац у народној усменој књижевности те да се шири и у охридском крају и међу Грцима и Цинцарима у Будимској епархији. Јер, популарност култа св. Наума порасла је посебним настојањем блаженог архиепископа I Јустинијане охридске Господина Јоасафа, чијим је залагањем штампана мосхопољска *Аколутија*, а који је написао надахнуту и пуну претеривања пастирску посланицу о преносу славе св. Наума са 23. децембра, на 20.

јуни.³⁵ Све то указује да је у првој половини XVIII века св. Наум високо поштован и слављен³⁶, али у склопу идеје о грецизирању, коју је, како се да приметити, спроводила Охридска архиепископија.

Жефаровић ту позадину овог бакрореза вероватно није осетио; он је припремио цртеж за бакрорез и организовао израду у Месмеровој радионици. Тешко је утврдити да ли је тај цртеж иконографски компонован у припреми ове графике, тј. да ли је то изворни Жефаровићев цртеж или је посредни позајмљена иконографска схема са неке позновизантијске иконе. Али то за ову расправу нији битно. У сваком случају, иконографија Наумових сцена из житија настала је тих година XVIII века. Сходно томе треба и протумачити изглед панораме око манастира Св. Наума, у доњем делу композиције. На њој је манастир приказан на каменитој обали језера, док су око њега распоређена не само оближња места и манастири већ и удаљена насеља. Перспектива, топографска прегледност и географска тачност нису поштоване, па су се на овој панорами нашла и она места која се не могу сагледати из једне тачке посматрања. Ту се, између осталих, налазе манастири Заум, Пантелејмон и Јован Продром, као и већа и мања насеља, Охрид, Подградец, Ливаниста, Пештани, па чак и удаљено Мосхопоље. Ови топоними представљени су на Наумовом бакрорезу из националних и културних разлога Охридске архиепископије. У склопу идеја о грецизирању Словена и Цинцара у овим крајевима треба видети и обнову поштовања св. Наума и осталих светитеља. У Угарској, пак, Наумов бакрорез такође су ширили Грчко-Цинцари, најчешће пореклом баш из оних места која су назначена на ведути. Будући да је оригинална бакрорезна плоча пронађена у Будимској епархији, то само значи да су се тамошњи Грчко-Цинцари старали да се она повремено отискује и да се бакрорези преносе у манастир Св. Наума. Утврђено је, такође, да је плоча често отискивана и у великом тиражу; нешто од тога је растурано у Будимској епархији, а већи део је манастир делио својим верницима, поклоницима и дародавцима. Бакрорез је наишао на добар пријем, што се види и по томе што је Жефаровић убрзо израдио и варијанту ове композиције.³⁷

Жефаровић–Месмеров *Свети Наум* био је веома популаран и у другој половини XVIII века, а то само значи да су и мосхопољски зографи имали прилике да га виде кад су 1765. живописали манастирску цркву Успења Богородице у Српском Ковину. Тај живопис упозорава да се традиционално зидно сликарство овде могло обновити захваљујући не само придошлим зографима с југа већ и наручиоцима, који су још увек желели да се управо том стилу омогући монументални израз.

Мосхопољски живописци су у првој зони северног зида нартекса насликали на југу популарне светитеље, овим редом: св. Марина, св. Параскева, св. Мученица Ирина, св. Варвара, св. Катарина, преподобни Наум, преподобни Теодосије, св. Сава Освећени, св. Еутимије Велики, св. Антоније Велики.³⁸ Св. Наум је насликан као монах, према уобичајеном иконографском виду. Треба приметити и то да је грчко-цинцарски живаљ у Српском Ковину био малобројан, да су натписи славено-српске језичке редакције, што значи да иза избора ликова у овој зони нису били само Грчко-Цинцари већ и управа манастира, која је прихватила предлоге живописаца. Уосталом, у наосу ове цркве насликане су Срби светитељи.

У великом броју икона које су насликали ови зографи налази се неколико са ликовима св. Наума. Они су врло спретно прешли са монументалног формата зидног живописа на знатно мање површине икона, на чијим рубовима су често сликали минијатурне композиције из житија или празнике и ликове светитеља. Из тога проистиче да су иконе сликали и у свом завичају. Доследни свом традиционализму у зидном живопису, они су га испољили и у иконопису.

Икона *Силазак у ад*, сликана око 1770, намеће се пажњи јер је на њој лик св. Наума. Она је блиска истоименом Жефаровићевом бакрорезу, из 1751. израђеном на иницијативу Симеона Симеоновића, архимандрита

та цркве Св. гроба у Јерусалиму, а по наруџбини његове браће Михаила и Петра Симеоновића из Мосхопоља. Сличност између бакрореза и иконе таква је да се са разлогом може претпоставити да је Жефаровићева графика послужила као предложак иконописцу. Мосхопоље, као домицил сликара Теодора „Грунтовича“ и браће Симеоновића, добија још један непосредан значај за уметничке везе овога краја и Будимске епархије. Икона спада у боље радове ове зографске дружине и може се приписати „Грунтовичу“. На средини је композиција *Силазак у ад*, док је око ње распоређено дванаест правоугаоних поља из живота Христа и Богородице. У доњем појасу су стојећи ликови: св. Георгије, св. Никола, св. Атанасије, св. Наум и св. Димитрије.³⁹ Овако компонован фриз светитеља доноси Наумов лик у већ класичном чеоном положају. На тај начин су на овој икони, поред најважнијих новозаветних сцена и ликова светитеља, чији су култови међу најпоштованијим, насликани и св. Наум и св. Атанасије, с очигледном намером да се и њиховим култовима овде нагласи значај.

Исто би се могло рећи и за садржајно богату икону великог формата *Крунисање Богородице*, која је настала такође око 1770, у истој зографској радионици.⁴⁰ На њој је поред централне композиције насликано још 16 минијатурних новозаветних тема, 22 медаљона са попрсјима пророка и светитеља, док је у доњој зони приказано 12 стојећих чеоних ликова, међу којима је и св. Наум.

Култ охридског светитеља најверљивије је истакао зограф „Грунтович“ двома посебним иконама великог формата, на којима је св. Наум насликан као монах, у стојећем положају, са 16 сцена из житија. Прва икона, настала почетком осме деценије XVIII века, пореклом је из православне цркве Рођење Богородице у Вашархељу. На златној позадини, са пејзажем у доњем делу, приказан је чеони лик св. Наума, који десном руком благосиља, а левом придржава дугачку штаку и отворени свитак са текстом:

„ΕΙΠΕΝ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΟΣΤΙΣ ΘΕΛΗ ΟΠΙΣΟ ΜΓ ΕΛΘΕΙΝ ΑΠΑΡΝΙΣΑΤΟ ΕΑΥΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΑΤΟ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΩΝ ΑΥΤΓ ΚΑΙ ΑΚΟΛΟΥΘΗΤΩ Μ...“

Као иконографску особеност иконе треба истаћи лик Христа, који из облака благосиља св. Наума. Друга икона је датована у 1773, а потиче из српске цркве Рођење Јована Крститеља у Стоном Беогарду. Сасвим је слична првој икони и рад је истог мајстора. Разликује се у неким појединостима, од којих су две доста важне: у горњем делу иконе је композиција св. Тројица, а у доњем обала Охридског језера и модел цркве. За обе иконе је заједничко да се сцене житија понављају. Упоредене, пак, са истим сценама на Жефаровић–Месмеровом бакрорезу, оне ће показати пуну иконографску зависност; очито су настале по том предлошку. Иконописац, а вероватно и наручиоци, сматрали су да је та графика веродостојна као иконографски изворник, с обзиром на то да је израђена за манастир Св. Наума. Тако је и на овим иконама прећутано Наумово словенство, а његовом култу дата је грецизирана суштина.⁴¹

У сликарском погледу ове Наумове иконе, с осталим овде насталим, обележавају дух традиционализма. Плодном сликарском делатношћу ове зографске дружине створен је утисак да су највећи сликарски послови тих година били у њиховим рукама, односно да је традиционализам постао водеће уметничко опредељење у овим крајевима. Лако би се могао изрећи суд да је то сликарство стилски анахронизам; међутим, присуство позновизантијске традиције у уметности Будимске епархије условљено је историјским и етничким разлозима. Сеобе са југа неминовно су довеле и до уметничких сеоба. Уосталом, мосхопољско-ковински зографи су највероватније дошли у Угарску по позиву својих сународника, грчко-цинцарских трговаца и занатлија. За ову клијентелу – патријархално васпитану у балканској средини – мосхопољски зографи су били правоверни православни живописци и иконописци, за разлику од сликара барокног опредељења, чије им је сликарство било и естетски и кон-

35

Л. Мирковић, *нав. дело*, 28.

36

Исто, 28.

37

Једини до сада познати примерак ове графике поседује Стојан Вујичић, књижевник из Будимпеште.

38

С. Петковић, *нав. дело*, 67.

39

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, 40.

40

Исто, 206–8.

41

Исто, 205 и 223.

фесионално туђе. Само су њихови зографи са југа успели да дочарају утисак континуитета старије уметности, да сликарским средствима пруже уверење о трајању источноправославне духовности. А то је задовољавало ктиторе, њихову носталгију за завичајем. Тако је, захваљујући традиционализму клијентеле, њеној бризи о неповредивости ортодоксије, коју би по тој осетљивости и стилске промене у уметности могле угрозити, дошло до оданог неговања позновизантијског сликарства. Разумљиво, то је било сасвим упрошћено и наивно мишљење, и у исто време у опреци са званичним ставом Карловачке митрополије, која се идејно и меценатски залагала за барокизацију још од времена Арсенија IV Јовановића Шакабенте. Ипак, с обзиром на објективне уметничке вредности овог сликарства, па и на укус верника, Митрополија није правила сметње овој групи зографа, али их није ни ангажовала за сликарске послове у својој близини. Уосталом, то је било време митрополитâ Павла Ненадовића и Јована Ђорђевића, великих мецена српске барокне уметности.

Мосхопољски зографи дошли су у Будимску епархију као зрели сликари, тврдокорно верни и доследни стилу у којем су обучени. Мада скромнијег сликарског даха – у то доба нема великана ни у Светој Гори – они су били свесни свог уметничког корена. Њихово позновизантијско сликарство задовољило је један део православних уметничких потреба у средњој и северној Угарској. Под таквим историјско-уметничким условима култ и ликови св. Наума нису ни случајност, ни оптерећујући анахронизам.

А као последњи одјек Наумовог култа у Будимској епархији треба поменути православну цркву у Мишколцу, која је посвећена св. Науму, што је јединствен случај у Карловачкој митрополији. У овој цркви чува се и једна Наумова икона, рад мосхопољско-ковинских зографа, слична већ поменутиим иконама из Стоног Београда и Вашархеља. То је чеони лик на обали језера, са приказом модела цркве у позадини, али без сцена из житија; једино је у доњем делу иконе приказана минијатурна композиција Чудо св. Наума са медведом. У исто време на колосалном иконостасу – чији је дуборез израдио Никола Јанковић, пилтор из Срема (1791), а иконе сликао Антон Кухелмајстер из Беча – налази се престо-на икона св. Наума. Ове иконе у Мишколцу потврђују живо трајање Наумовог култа све до краја XVIII века, па и касније.⁴²

Тако је од Наумове престоне иконе зографа Константина, на иконостасу манастира Св. Наума на Охридском језеру, из 1711. до престоне иконе у православној цркви Св. Наума у далеком Мишколцу, из 1791 – у том времену од осам деценија и у том простору – исписана, у малом, историјска хроника о сеобама Грка и Цинцара и о њиховом културном бићу, у старом и новом крају.

Најзад, може се закључити да ликове св. Наума на крајњем северу грчко-цинцарских путева без повратка не треба тумачити само иконографски, нити пак стилски, јер историјско-уметничка разматрања, у ужем смислу, не могу дати одговоре на све видове значења његовог култа. Он је, како се да приметити, и социолошка и етнолошка појава на широкој панорами миграција и нових станишта.

Посредством иконе, али и лика оживотвореног у народном предању, у којем је стално био присутан, Наум дели судбину својих поштовалаца. Они га преносе у сеобама као свог патрона и заштитника, и на северним просторствима учвршћују његов култ новим сликама и бакрорезима. На тим ликовима, насталим у XVIII веку, св. Наум је сведок њиховог порекла, традиције, чак друштвеног угледа; али, свакако и њихових снова и илузија о томе да се, у туђини и у малом броју, може национално и културно опстати.

Асимилацијом ове етничке групе, која се од средине XIX века помађаривала и посрбљивала, култ св. Наума је остао као један од симбола њеног постојања у Будимској епархији.

42

Још две иконе св. Наума насликане су у XIX веку у цркви у Мишколцу. (На подацима из Мишколца срдечно се захваљујем Стојану Д. Вујичићу.)

ИКОНЕ МОСХОПОЉСКИХ ЗОГРАФА У СРПСКОМ КОВИНУ

Дружина зографа из Мосхопоља¹, некад привредно и културно развијене грчко-цинцарске вароши у деволској области Епира, приспела је у седмој деценији XVIII века у српске цркве Будимске епархије, у којима је остварила изузетно обимна и разноврсна сликарска дела – опус који се својом особеношћу издваја из оновременог стилског тока српске уметности у Подунављу.² Само три деценије раније дошао је с југа зограф Христофор Жефаровић, чије је сликарско, а још више графичко дело оставило трајне ознаке на ликовну културу средине у којој је радио.³

До сеоба зографа с југа на север дошло је без сумње због оних многољудних, често спонтаних, демографских померања православног света из оновремене Турске у Угарску. То се најбоље уочава у већ утврђеној присутности левантске цивилизације, која је путевима сеоба доспела до угарских вароши, махом оних на северу, насељених Србима и Грко-Цинцарима. Појава и разни видови те цивилизације која је битно утицала на друштвени живот досељеника, одражавали се, изгледа, најочигледније у позновизантијској уметности. А после неминовног ишчезнућа, та пресађена цивилизација остала је конзервирана баш у црквеном сликарству, као уверљиво историјско сведочанство некадашњег присуства на удаљеним просторима. Одиста, позновизантијски живопис и иконопис, понекад и са грчким натписима, заступљени су баш као остварења мосхопољских зографа, који су се онде појавили без претходника и без следбеника. Треба, дакле, приметити да су ови зографи, обучени у духу уметничке традиције, били најзначајнија појава позновизантијске струје у српској уметности XVIII века, коју су већ тада увелико захватиле промене барокно-рокајног преображаја.

Жефаровић се овде помиње због разумљивих уметничких значења, али и као веродостојан сведок оне друштвене климе у којој су се средином XVIII века нашли његови наручиоци на југу, а особито они пресељени на север.

На овом месту Жефаровић се помиње и због тога што је управо он приказао изглед Мосхопоља на својим два графикама израђеним у Бечу: на бакрорезу *Свети Наум*, као стилизовану ведуту⁴, и на бакрорезу *Свети Јован Владимир Мироточиви*, као стварни топографско-пејзажни изглед ове тада урбанистички разуђене вароши.⁵ И његов бакрорез *Силазак у Ад* везан је за Мосхопоље.⁶ Из записа на грчком и славеносрпском сазнаје се да је израђен иницијативом Симеона Симеоновића, архимандрита цркве Светог гроба у Јерусалиму, а ктиторством браће Петра и Михаила Папаконстантину из Мосхопоља.⁷ Ове и друге Жефаровићеве гравире, такође са грчким и славеносрпским натписима, значиле су веома живу уметничку и општедуховну комуникацију између православних у Угарској и Турској. Ипак, битна је разлика између појаве Жефаровића и доласка мосхопољских зографа. – Жефаровић је тежио да се ослободи застарелих уметничких схватања и да прихвати нова стилска решења, док су мосхопољски зографи, неколико деценија после њега, испољавали супротне, искључиво традиционалне ликовне замисли.

Разастрте културно-уметничке нити, од Мосхопоља до удаљених православних црквених општина у Подунављу, стално су се тада дотицале и преплитале, а, разумљиво, биле су најживље у оним срединама у којима су са Србима били измешани досељени Грко-Цинцари. Дошавши „из Грчке“, досељеници су најживље радили на томе да у Будимску епар-

1
Д. Поповић, *О Цинцарима, прилози питању постанка наше чаршије*, Београд 1937, 20.

2
Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 38–42.

3
Д. Медаковић, *Српски сликари XVIII и XIX века*, Нови Сад 1968, 9–21.

4
М. Јовановић, *Икона св. Наума из Народног музеја у Београду*, Рад војвођанских музеја 8 (Нови Сад 1959), 240.

5
S. Kisas, *Icons of a Kozani menologion*, *Balkan Studies* 17, Thessaloniki 1976 (Plate 8).

6
П. Колендић, *Жефаровић и његови бакрорези*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду IV (Нови Сад 1931), 40.

7
Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 306, кат. бр. 85; сл. 135.

хију доведу зографе из Мосхопоља, као што су, у исто време, призивали на север кујунџије, терзије, дуборесце и остале искусне мајсторе левантских вештина.

Велику географску удаљеност од Мосхопоља до православних општина у Будимској епархији савлађивали су успешно грчко-цинцарски трговци и занатлије, а с њима и уметници. У XVIII веку вероватно није било ниједне православне оазе на крајњем северу сеоба која није имала корисне додире са Мосхопољем и осталим варошима на југу. А ту живу привредно-културну саобраћајницу очитује на свој начин и бакрорез Захарије Орфелина *Манастир Хиландар*, израђен у Бечу 1779. године. Наручиоци овог бакрореза били су трговци Врета Јованович, из Мосхопоља, и Стефан Рожа, чак из Јегре, североисточно од Будима.⁸ Тако је у ктиторском запису Орфелиновог бакрореза означена културна близина удаљених вароши, Мосхопоља и Јегре.⁹

*

Овде је потребно подсетити у какву су уметничку средину стигли зографи с југа. Кад су се обрели у Будимској епархији, они су се овде суочили с њима страним црквеним сликарством, које је било у знаку стилског преображаја, под видљивим утицајем руско-украјинског барока. Баш у Српском Ковину, њиховој првој станици и сликарској радионици, затекли су престоње иконе које су показивале барокна својства – радове кијевских мајстора из 1746. године. Мосхопољски зографи су, дакле, двадесет година доцније понудили оновременом ковинском манастиру стилски друкчије сликарство – по форми и духу сасвим традиционално. Изгледа да су ковински и неки други наручиоци из ових крајева, после искуства с кијевским сликарима, сматрали да је јужњачка зографија непатворен вид источноправославне ортодоксије. Управо из таквих побуда, ктитори ковинског манастира потражили су чак у Мосхопољу сликаре за нову зидну декорацију своје цркве. Њима су потом поверили обимне иконописне послове – целокупан сликани сакрални инвентар.

Може се наслутити да су традиционалистичка расположења ктитора била последица зазора од туђинских барокних новотарија, односно да се и у томе исказивао отпор православних католичким утицајима и притисцима. Међутим, ако је таквих одбрамбених расположења по свему судећи било, поготово у свести непросвећенијег дела верника и наручилаца уметничких дела, ипак је тешко само те разлоге прихватити као пресудне, а поготово не као званичан став српске цркве у Угарској. Опредељење на традиционално сликарство било је у супротности с културном и уметничком политиком српске црквене хијерархије, која се још од времена Арсенија IV Јовановића Шакабенте недвосмислено одлучила за барокну обнову уметности. Уосталом, ни верска права православних у Будимској епархији нису била ништа угроњенија него у другим епархијама Карловачке митрополије. Без сумње, у прихватању позновизантијског сликарства с југа не би требало изналазити посебне политичке мотиве. Реч је о томе да је клијентела, пореклом из Јегејске Македоније и Епира, којој су још биле стране барокне форме црквене уметности, зажелела да је у новој средини окружује стара уметност. За схватања ове клијентеле, патријархално васпитане на Балкану, мосхопољски зографи су били правоверни православни живописци и иконописци, за разлику од сликара барокног опредељења чије су им иконе по естетско-конфесионалном дејству биле сасвим стране. Само су зографи с југа могли да дочарају утисак о континуитету старије уметности, да сликарским средствима пруже уверење о трајању источноправославне духовности. А то је задовољавало ктиторе, њихову носталгију за завичајем. Грчко-Цинцари су свакако утицали и на оне конзервативније српске наручиоце. За њих су сликали мосхопољски зографи, док су напреднији грађани, у исто време, ангажовали српске барокне сликаре.

писа у Српском Ковину (1765. и 1777) и у српској цркви у Стоном Београду (1772–1774). Живопис у Српском Ковину узорно је публиковао Сретен Петковић.¹⁰ Утврђено је да је обиман сликарски посао извела зографска дружина која је живописала цркву Успење Богородице и две капеле. У источној капели, св. Јована Крститеља, натписи су на грчком, а у запису је поменут епитроп Тимиос Гианотис, што значи да је капела припадала ковинским Грко-Цинцарима, који су, треба веровати, и позвали зографе из Мосхопоља у ове крајеве. У другој капели, св. Врачева, налази се запис сликара Теодора из Мосхопоља. То је и једино познато име у овој мосхопољској сликарској групи. Раније се сматрало да је очигледан „утицај иконописа на овог сликара“.¹¹ Међутим, после проучавања ковинског иконостаса и чишћења несигнираних икона, сликаних седамдесетих година XVIII века у овим крајевима, било је утврђено да је зограф Теодор сликао иконостас ковинске цркве и да је његова дружина сликала иконе и иконостасе у још неким црквама Будимске епархије.¹² Ово је оснажило и недавно откриће два уговора ковинског манастира с молером Теодором из Мосхопоља. Први уговор, од 29. априла 1765, односи се на живописање целе манастирске цркве, а други, од 24. маја 1770, на сликање иконостаса ове цркве.¹³ Уговори су написани на славеносрпском језику, док је потпис сликара не грчком:

„Εὐὼ ο Θεοβορος Σημο ζωγράφος Σιέρου ἄνωθεν.“

На тај начин решен је основни проблем ауторства ковинског зидног живописа и иконостаса. Предводник сликарске групе био је Теодор Симо, како се потписао на уговору, или Симеонов, како је његово име наведено у преамбули уговора. Овом приликом треба исправити, а надаље изоставити, произвољно писање презимена овог сликара, које се често наводи као Грунтович. У исто време намеће се и исправка ранијег мишљења да је он био други (по значају) мајстор у сликарској дружини. Очигледно, он је био предрадник и највештији сликар, док остале зографе треба сматрати његовим помагачима.

Зографска дружина Теодора Симеонова бавила се сликањем икона не само у Српском Ковину већ и у многим православним црквама у варошима северне Угарске, што доскоро није било познато. Тако се иконе мосхопољских зографа управо ових година откривају у Сентрандреји, Пешти, Мишколцу, Дунајварошу, Стоном Београду, Вашархељу и другим местима. Отуда и садашња појачана занимања за иконопис ових плодних, и у овој средини изузетно занимљивих зографа.

Ипак, овде је на првом месту потребно истаћи да су се мосхопољски зографи и у иконопису држали старих сликарских приручника, не одступајући од основних ликовних захтева позновизантијског манира. Пре свега, они су успели да пренесу и транспонују монументалне формате зидног живописа на неупоредиво мање површине икона. Око главне композиције, или око светитељског лика, често су сликали минијатурне сцене из житија, празнике и појединачне ликовне. Испоставило се да су баш у иконопису показали поуздану занатску вештину, из чега излази да су се и сликањем икона бавили у свом завичају. То само даје повода за предвиђања да ће се њихове иконе накнадно пронаћи у грчким црквама у северном Епиру.

Све оцене о врлинама или о уметничким недостацима зидног живописа односе се и на иконопис ових зографа. За цртачко умеће примећено је да мосхопољски зографи „показују неуобичајену спретност и вештину и њима се у томе не поткрадају крупније грешке“. Међутим, уочено је да сарадници главног мајстора „показују извештан схематизам при цртању људске фигуре“, а даље је изнето мишљење да је, у целини посматрано, њихов цртеж „прилично тврд, а личности су представљене нешто укочене“.¹⁴ О колориту је речено да у ковинском живопису „преовладавају интензивне боје, црвена, јарко зелена, жута и окер“, као и да је „са посебном пажњом урађен инкарнат лица“.¹⁵ На истим композицијама зидног живописа највероватније је радило неколико сликара, при чему је рука искуснијег Теодора Симеонова остварила оне важније делове,

8

П. Колендић, *нав. дело*, 45.

9

Д. Давидов, *Српска графика*, 306.

10

С. Петковић, *Живопис цркве Успења у Српском Ковину (Rácskeve-y)*, Зборник за друштвене науке Матице српске 23 (Нови Сад 1959), 46–67.

11

С. Петковић, *нав. дело*, 63.

12

Д. Давидов, *Иконе српских цркава*, 38–42.

13

Оба уговора пронађена су у архиви манастира Грабовца, која се сада чува у Архиви Будимске епархије у Сентандреји, приликом научноистраживачког рада екипе Сентандрејског одбора Српске академије наука и уметности 1978. године (Архивски фонд манастира Грабовца, бр. 21 и 22. Обрадио Чедомир Денић).

14

С. Петковић, *нав. дело*, 61.

15

Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971, 219.

пре свега инкарнат лица, док су његови помагачи исликавали драперије и приказану архитектуру. Такав заједнички рад двојице или тројице аутора на истој композицији одвијао се, по свему судећи, и приликом сликања икона. То је уосталом, била прастара пракса многих зографских дружина, а у ово позно доба само је настављена, као наслеђени зографски поступак. Овоме треба додати да мосхопољски зографи нису били сликари снажнијег уметничког била, односно да се у тој групи издвајао сликарском вештином само молер Теодор Симеонов. Ипак, сви су они обучени у строгој радионици, у којој је тражена занатска оданост позновизантијском маниру, који је у њиховој средини усвојен и негован. Тако је у целини посматрано, ово сликарство превасходно задовољава основне иконописне захтеве. Стиче се утисак да су поједини сликари ове групе, радећи колективно – без обзира на различит степен даровитости – тежили да постигну утисак хомогености свог заједничког дела. Одано су служили тој општеважећој замисли па су јој подредили индивидуалне изражајне могућности.

На иконама које су сада предмет проучавања уочава се често присутна строга цртачка сведеност, нека врста стилизације. Изведена руком мајстора Теодора Симеонова, она има свој смисао и лепоту неговане линије, док је у другом случају, као цртеж његових помагача, линија схематична, некад брзоплета, ликовно незрела. На неким иконама та стилизација запада у погрешке које линију воде у цртачку карикатуралност. Разумљиво, невештији цртеж наводио је сликаре да боју наносе површински, без осећања за моделацију, па су драперије на иконама сликане на исти начин као и на зидном живопису.

У минијатурним композицијама, распоређеним по рубовима неких икона са житијем, мосхопољски зографи су применили једну врсту упрошћеног сликарског поступка: наносили су само нешто наглашенији цртеж бојом на златну или неку другу основу, што подсећа на минијатуре мало старијег периода. То, дакле, и није било сликање, већ цртање бојом. Овај упрошћени поступак остварен је сликарски спонтано, па је на појединим иконама налик на скицу.

Супротно томе, пластична моделација бојом заступљена је приликом сликања инкарната. Треба приметити да је на неким иконама инкарнат насликан одиста вешто, што упућује на оцену да је мајстор Теодор Симеонов поседовао изворну сликарску даровитост и да је поуздано решавао сложеније сликарске проблеме. И поред припадности зографској дружини, и уз брзину која је изгледа пратила његов рад, он је успео да се исказе као сликар зреле уметничке индивидуалности.

Композициона решења условљавали су предлошци и картони. Због коришћења предлогака и у иконографском погледу огледа се њихова безрезервна припадност позновизантијском стилу.

Већу сликарску слободу успешно су показали у колориту. После конзервације и чишћења њихових икона указао се интензиван колорит, који подсећа на свеже боје народних ћилима. Међутим, звучни колорит мосхопољских зографа не значи и богатство палете. Сликари се неретко опредељују за скромнији избор од неколико, често основних, боја, при чему су, уз обилну употребу злата, обично заступљене црвена, цинобер, плава, зелена и мрка. Златом су изведене шрафуре и украси на одећи. И поред тако сажетог спектра боја, или, можда, управо због тога, сликарима је пошло за руком да постигну ефектне бојене контрасте. Отуда њихове иконе зраче неочекиваном колористичком свежином. Очигледно, мајстор Теодор Симеонов је имао развијен смисао за колористичке игре, а оне су понекад, на иконама које су сликали његови сарадници, добијале рустична обележја.

Иконостас цркве у Српском Ковину зографи су сликали 1770–1771, после живописања главне цркве, а пре сликања капела. Пажњу привлаче царске двери са четрнаест дуборезних медаљона рокајног облика, у којима су смештени ликови пророка и Благовести. Неуобичајеног облика и занимљивог иконографског садржаја су иконе у соклу: *Чуда светог*

Николе, Успење Богородице, Исцељење слепог и Сцене из живота св. Јована Претече. На северним дверима насликан је *Св. арх. Михаило*, а изнад њега *Св. Георгије*; на јужним дверима је лик *Св. Гаврил*, док је изнад њега икона *Св. Димитрија*. У горњој зони, као централна икона иконостаса, налази се композиција *Крунисање Богородице*, а лево и десно су иконе *Великих празника*. У линети, у уобичајеном распореду, на централном месту је крст *Христовог Распећа*, са иконама *Богородице* и *Св. Јована Богослова*. Лево и десно од крста распоређене су иконе апостола, по шест са сваке стране, постављене на дуборезне гране стилизованог стабла.

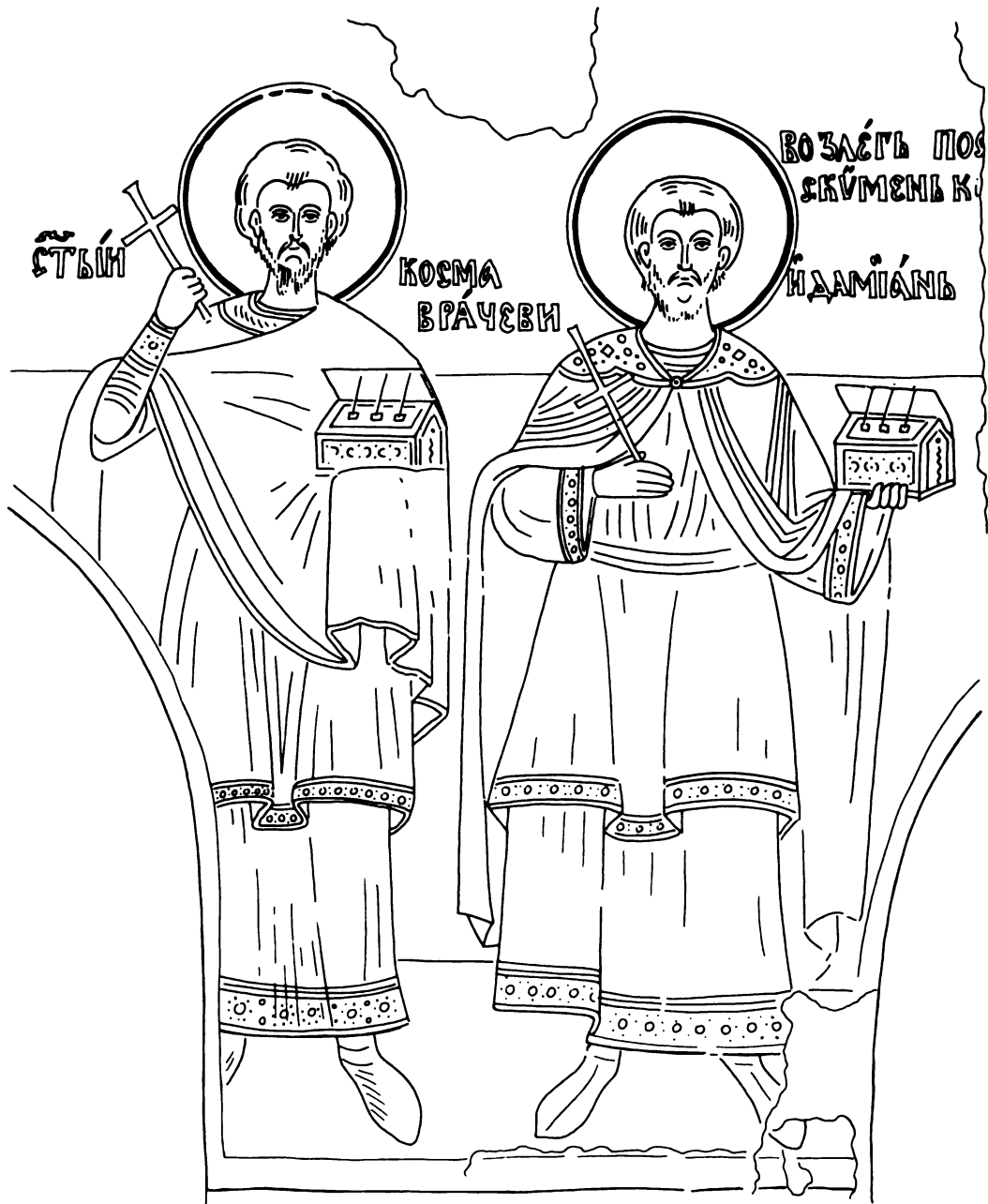
И на иконостасу је радило неколико мајстора, а најбоље су насликане иконе *Великих празника*. Мајстор Теодор Симеонов, са сарадницима, насликао је за ковинску цркву и серију од дванаест празничних икона мањег формата; то су иконе за целивање, међу којима се лепотом сликарске материје истичу *Рођење Христово* и *Сретење*. Балдахин *Христовог гроб*, који се сада налази у Сентандреји, а потиче из Српског Ковина, такође је рад истих зографа. То је јединствена дуборезбарена конструкција те врсте, са централном композицијом Полагање Христа у гроб, док су на бочним, украшеним странама насликане сцене *Христових мука* и медалјони са ликовима апостола. Натписи на балдахину су на грчком. Овде припадају и два мања фриза са стојећим ликовима светитеља, особито популарних у јужним областима Македоније. Ту су између осталих приказани св. Катарина, св. Варвара, св. Антоније, св. Атанасије и св. Јефtimiје.

У закључном расуђивању о сликарству мосхопољских зографа у Будимској епархији у другој половини XVIII века треба приметити да они нису успорили процес барокизације српске уметности у Подунављу. Повратак у уметничку прошлост није било могуће остварити у Карловачкој митрополији, на чијој су столици седели митрополит Павле Ненадовић, а потом Јован Ђорђевић, велике мецене српске барокне уметности. И поред тога зограф Теодор Симеонов добијао је у Будимској епархији обимне сликарске послове у познатим угарским варошима у којима су у XVIII веку подигнуте српске и грчко-цинцарске цркве. Један део конзервативније клијентеле био је наклоњенији позновизантијском живопису и иконопису. Тако се десило да су у овој области напоре негована два опречна стила: позновизантијски и барокни. Први као одјек уметничке прошлости, други као уметничка савременост.

*

Зограф Теодор Симеонов дошао је у Будимску епархију као зрео сликар, тврдокорно веран свом првобитном позновизантијском опредељењу, па је и поред великих уметничких промена на које је наишао у северним областима остао привржен традицији коју је у кратком периоду онде пресадио, без стварне могућности да се развија. – А традиционализам у српској уметности XVIII века достојанствено је окончан обимним делом зографа из Мосхопоља.

Испитујући разлоге продора позновизантијског сликарства у Српски Ковин, Стони Београд, Сентандреју и друге вароши никако не треба заборавити преважну социолошку компоненту, која је зацело условила ову појаву. Сеобе православног живља на север и стална трговачко-занатлијска повезаност становништва у завичају са пресељеницима у далеком крају имале су, како се да приметити, велик утицај на духовна и уметничка расположења. Уосталом, на крају треба поновити да је стилско обележје црквеног сликарства које су испољили мосхопољски зографи само последица краткотрајног постојања лаичке и сакралне левантске цивилизације на крајњем северу српских и грчко-цинцарских сеоба. – Али и трајни белег историјске судбине пресељеника, који су у првој, па и другој генерацији и помоћу икона изналазили и спајали и оне најтање духовне нити са својим завичајем. И својим пореклом.

Св. Кузман и Дамјан. Зидни живопис Теодора Симеонова „Грунтовића“ у Успенској цркви у Српском Ковину, 1765.

СЛИКАРСКИ УГОВОРИ ТЕОДОРА СИМЕОНА ГРУНТОВИЧА

Садашње ишчитавање уговора Теодора Симеонова „Грунтовича“ за сликање зидног живописа и иконостаса некадашње манастирске цркве Успење Богородице у Српском Ковину омогућава да се боље осветли његова изненадна појава у Будимској епархији у другој половини XVIII века.¹ Изузетно плодно сликарско деловање зографа из удаљеног Мосхопоља било је, нема сумње, у супротности са оновременим поодмаклим и већ захукталим процесом промена које су усмеравале српско сликарство ка стилским искушењима барока и рококоа. Изгледало је да је „молер“, како су га називали – будући оптерећен традиционалним „византинизмом“ – окаснио у оне крајеве, али и да је покушао да заустави изразите ликовне мене за које се тада залагала врсна плејада српских сликара васпитаваних на новим стилским извориштима. Међутим, то је био само привид. Појава зографа старинског ликовног кова не указује толико на уметничка збивања у Будимској епархији колико на друштвене и етничке односе Срба и Цинцара, управо на специфични положај грчко-цинцарске пастве у српској православној цркви. Једно је извесно: Теодора Симеонова „Грунтовича“ нису позвали српски грађани, који су се по хтењу својих просветитељски расположених архијереја определили за сликарство барокног стила, већ Цинцари, сународници мосхопољског зографа, који су се раније доселили на север из истог, епирског краја.

Пре обимног сликарског посла у Успенском манастиру у Српском Ковину, Теодор Симеонов је добијао скромније поруџбине. Сликао је испрва појединачне иконе за цркве, а по свој прилици и иконе за поједине цинцарске породице. Из тог периода пажњу привлаче његове иконе већег формата: „Свети Наум“, са шеснаест сцена из житија, за православну цркву у Вашархељу и икона „Крунисање Богородице“, са сценама из живота Христа и Богородице и са ликовима пророка и светитеља, коју је радио за једну од седам сентандрејских цркава.² Обе иконе имају натписе на грчком, што само значи да су сликане за вашархељске и сентандрејске Цинцаре. Уосталом, на то упућује и иконографска тема Светог Наума чији су култ у Будимској епархији неговали искључиво Цинцари. Изгледа да је тада насликао и престоње иконе за Збешку цркву у Сентандреји.³ За кратко време добар глас о зографу Теодору ширио се по Будимској епархији, па је тако доспео и до Успенског манастира у Српском Ковину. Осим сликарских врлина, које није требало доказивати, а које су се тада сводиле превасходно на изричиту тврдњу да је у питању стара, „восточнаја“ зографија, као преимућство зографа Теодора истицан је и скроман хонорар за његов сликарски посао. Он је сликао по неупоредиво нижој уговорној цени него оновремени српски сликари.

Биће да је управо на предлог ковинских Цинцара, које су у овоме подржали и српски житељи овог места, архимандрит Исаија Стефановић позвао зографа предочавајући му замашан рад: сликање зидног живописа главне цркве, живописа капеле св. Јована и капеле св. Врачева Кузмана и Дамјана, а потом и сликање иконостаса, певница, тренова, целивајућих – празничних икона. Приликом доношења одлуке о склапању уговора са зографом, архимандрит је морао узети у обзир и одиста повољну прилику да са малим издацима украси целу цркву овог тада доста сиромашног манастира. Није познато да ли је тражио архијерејску сагласност да сликање фресака и иконостаса повери баш овом зографу. Тадашњи учени будимски епископ и црквени писац Дионисије Новаковић, васпитаник кијевске Духовне академије, доводио је сликаре из Украјине, који су сликали у стилу словенског барока, а митрополит

¹ Уговори су пронађени током обраде несрећеног и фрагментарно очуваног архивског фонда манастира Грабовца (сада у Сентандреји), за време научноистраживачког рада екипе Сентандрејског одбора коју је предводио аутор овог текста. (Архивист Чедомир Денић.) Они су највероватније пренети у грабовачку архиву после укидања манастира у Српском Ковину 1777. године, кад су и његови калуђери прешли у Грабовац. Уговори сада носе привремене инвентарске бројеве: М(анастир) Г(рабовац) 21/1765 и М. Г. 22/1770.

² Обе иконе сам објавио у књизи *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 205 (кат. бр. 106, табла LXXXVII). Иконе нису датоване. За обе сам ставио годину настанка: „Око 1700“. Сада сматрам да су сликане пре живописања ковинске цркве, односно пре 1765. године.

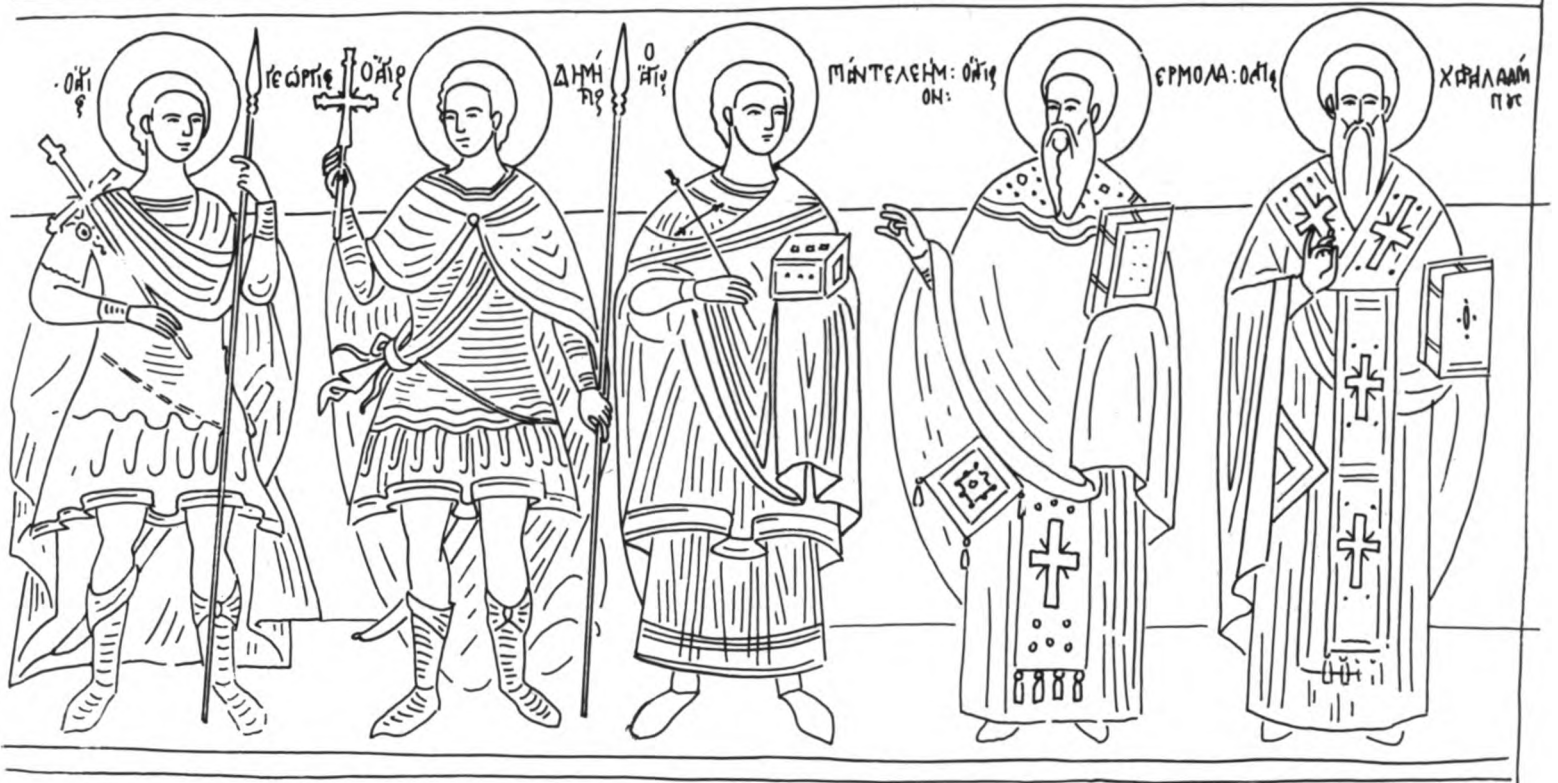
³ Престоње иконе Збешке цркве сада се налазе у склопу иконостаса српске капеле у Печују.

Ликови Срба владара-светитеља у наосу цркве Успење Богородице у Српском Ковину, 1765.

Павле Ненадовић је био предан бечкој барокној култури и уметности. За њихов естетски доживљај сликарство зографа из Мосхопоља је представљало ликовни анахронизам. Али архимандрит Исаија је морао имати друге рачуне: верници и епитропи, Цинцари, а и Срби, тражили су за овај стари манастир црквено сликарство које ће их подсећати на прошла времена; у исто време одговарало им је што материјални издаци за украшавање цркве нису превелики. Треба додати да је ковинска манастирска црква била тада доста руинирана и да јој је предстојала и неопходна поправка, за коју су се морала прикупити замашна финансијска средства.⁴ Скромни захтеви зографа Теодора били су, можебити, пресудни приликом одлучивања. Тако је стицајем ових и других, неуметничких, околности сликарски посао у Српском Ковину поверен Теодору Симеонову „Грунтовичу“.

Први уговор је склопљен 29. априла 1765. године „у манастиру светоуспенском ковинском“ и односи се на сликање зидног живописа „велике цркве“. Већ на почетку текста наглашава се да ће то бити сликарство „по чину и обичају свете источне јерусалимске цркве“. Ипак, уочава се да нема помена о иконографском репертоару, сем што се изричито наводе Христови и Богородичини празници и „прочи“ светитељски ликови. Што се тиче уметничких обавеза зографа, ту само стоји да ће он „како может бољше и лучше да напишет“. Далеко више се истиче његова обавеза да живопис буде трајан у технолошком погледу: „и боја јего да будет фајн и дјело постојано“, а ту је и посебна напомена управе манастира: „Ако би што фалило и не би нам било по вољи, должен он тако написати по нашој вољи.“ Даље се наводе обостране обавезе: сликар је дужан да обезбеди боју и остало, а наручилац квартир, дрва за кухињу, као и „кудељу и плеву“ за нови слој малтера. За цео посао на живописању манастира зографу ће се исплатити хиљаду форинти, али ни ту, изузетно малу, суму не „у један крат“, већ према његовом труду и како посао одмиче. Уговор су потписали Исаија Стефановић, архимандрит ковински, и господари: Стефан Кнежевић, Димитриос Добровојевич, Јефtimiје Ђеорђијевич и Стефан Добровојевич. Од четворице потписника уговора двојица су били Цинцари, Димитриос и Стефан Добровојевичи, чије презиме указује да су се већ тада били посрбили, бар у црквено-административном смислу. На уговору недостаје сликарев пот-

Ликови светитеља у капели св. Јована Претече у Српском Ковину, 1771.

пис. Према језичким особеностима овог документа нема сумње да је састављен у манастиру и да је само прочитан зографу, који се са текстом сагласио и, не потписавши га, прионуо на обиман посао.

Из текста уговора може се утврдити да је преко старијег ковинског живописа бачен малтер и да су преко њега насликане нове фреске. На то упућује и обавеза манастира да обезбеди кудељу и плеву, као везиво за малтер, што је и најзанимљивија појединост документа. Наиме, познато је да је ковинска црква сликана у разним временима, чак три пута: године 1320, први пут; године 1514, други пут; и најзад, 1756, кад ју је живописао Теодор Симеонович.⁵ Претпоставља се да од првог слоја није ништа очувано, али се то не може изричито тврдити. Други слој, из 1514, налази се испод садашњег и покривен је малтером. На једном месту, испод опалог малтера на своду наоса, примећује се део композиције *Богородица са Христом* на престолу и анђелом у округлом медаљону.⁶ То упућује на помисао да је живопис из 1514. само оштећен и да је послужио Теодору Симеонову као иконографски подсетник, што би значило да у његовом репертоару композиција и светитељских ликова нема битних одступања од старијих фресака. За ову претпоставку у уговору нема никаквог ослоњања па се она заснива само на логичкој вероватноћи. Изузетно значајно би, на пример, било да се установи да ли се ликови српских владара-светитеља налазе и у живопису из 1514. године. Будући да садашња конзерваторска средства омогућавају безбедно скидање горњег слоја малтера заједно са млађим живописом и откривање старијег слоја фресака, на ту проверу се вероватно неће дуго чекати. Постоји вероватноћа да би се указао фриз српских светитеља, насликаних почетком XVI века, пре пада Угарске, односно неколико година пре Мохачке битке. Уколико би било тако, значило би то важно откриће.

Други уговор се односи на сликање иконостаса, а склопљен је 24. маја 1770. године. За разлику од првог, где су само потписи архимандрита и четири епитропа, на овом је једино потпис зографа на грчком језику.

Већ на почетку текста Теодор Симеонов се обавезује да ће сликати „фајн бојом а не ординари, и фајн златом позлатити“. Даље се наводи садржај иконостаса: „часни крст“ са две иконе и 12 апостолских икона; 12 празничних икона, „Христових и Богородичиних“ и велика икона св.

4

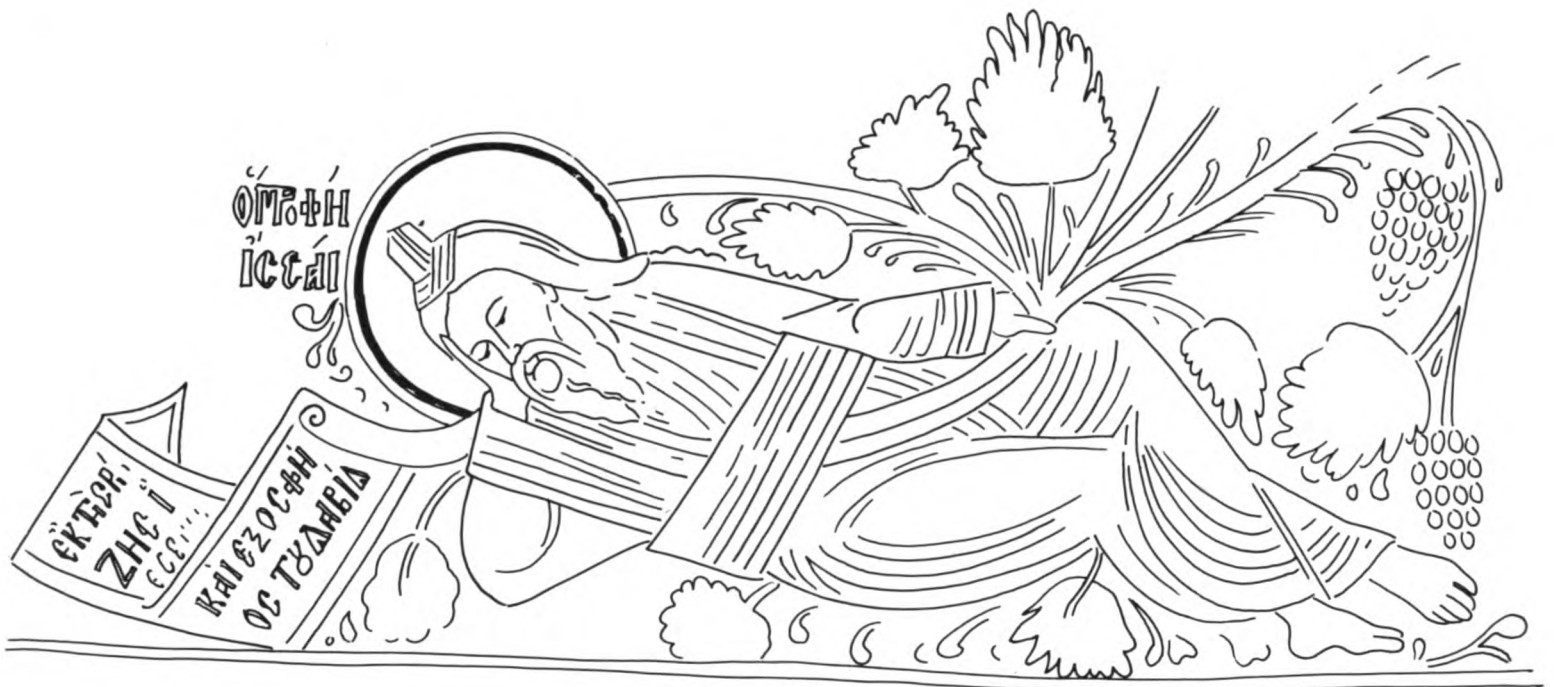
Да би сакупио прилоге за обнову и украшавање цркве, манастир у Српском Ковину је 1761. године издао бакрорез *Успење Богородице*, који је даван на дар ктиторима и приложницима. Д. Давидов, *Српски бакрорези у Будимској епархији*, Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969, 65-68.

5

С. Петковић, *Живопис цркве Успења у Српском Ковину (Raczkeve-y)*, Зборник за друштвене науке Матице српске (Нови Сад 1959), 48. Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939, 350.

6

С. Петковић, *нав. дело*, 48.

Пророк Јесеј. „Стабло Јесејево“, детаљ. Капела Св. Јована Претече у Српском Ковину, 1771.

Тројице изнад царских двери; царске двери са Благовестима и 12 медаљона са ликовима пророка, северне и јужне двери и више њих по једна икона; испод престоних икона „чудеса“ Христова, Богородичина, светог Јована и светог Николе; две певнице, „епископски и архимандритски стол“. Зограф уговором посебно обећава да ће издашно ставити позлату где год је то потребно. Познато је да је цена златних листића била знатно виша од цене сликарске боје, па су се наручиоци и ктитори прибојавали да сликари не закину на позлати. Отуда и ови наводи: „јаже јест пилторски посао, где би год било вес позлатити, и лазури на сребру где потребно“. И на осталим местима дубореза зограф се обавезује да ће „где потреба будет и позлатити“. Или: „где подобно и златом украсити“. Ту је, надаље, и брига о заштити дрвенарије и долапа са олтарске стране иконостаса: „прочије марморска боја да будет, такожде и внутр олтара, с верху до низу икони и долапи и внутр и споља марморскаја боја с фирнајзом да будет, да нигде чисто бело просто древо не останет, что черв древу временом не досадило“. Овај навод је од конзерваторског значаја. Марморска боја с фирнајзом коју је употребио зограф Теодор била је одиста доброг квалитета: током више од два столећа како је насликан иконостас дрвенарију није угрозила црвоточина.

Разумљиво утврђен је и хонорар: „за мој цели труд, и моја боја, и злато и фирнајз, да они мени дадут у новци 650 (и словом шест стотина и педесет) форинтов, и ту суму у четир крат да имам примити“. Ту је још и гаранција за солидност посла: „сто форинтов да ми зауставе за годину дана сего ради узрока за пробаццију мојега дјела“. Износ од 650. форинти аустријске вредности за сликање иконостаса и осталог црквеног инвентара био је низак у односу на уобичајене цене, ово тим пре јер је познато да је у Срему за исти рад сликарски хонорар износио 2.000 – 3.000 форинти. Ковинци су се одиста „цинцарски“ погађали са зографом, а рекло би се да је он и поред тога био задовољан. Аустријска форинта била је још тада веома јака валута. За схватања сликара који су долазили са југа, где су зографски послови знатно скромније награђивани, то је био замашан хонорар. Своје расположење и оданост према ковинском манастиру Теодор Симеонов је испољио галантном сликарском захвалношћу: бесплатно је живописао капелу св. Кузмана и Дамјана, што је у уговору и наведено: „да малују церков световрачевскују всју по зиду молују, образах свјатих пописати и украсити моим сопственим трошком без новаца како бољше буду знати и то на славу Божију и за моје спа-

Пророк Наум и пророк Јелесеј. „Стабло Јесејево“. Капела Св. Јована Претече у Српском Ковину, 1771.

сење обешчашја добровољно учинити“. У уговору нема помена о сликању „Христовог гроба“ и празничних – целивајућих иконица. Ту су највероватније платили ковински верници. Разумљиво је да се у уговору не наводи ни живопис капеле св. Јована Претече, коју је зограф Теодор сликао исте, 1771, године ктиторским трошком епитропа Цинцарина Тимиоса Гианотиса, што се сазнаје из записа на северном зиду, изнад врата која из капеле воде у храм.⁷

Сви натписи у овој капели исписани су на грчком, јер је у њој повремено служена литургија или је јеванђеље читано на том језику, због цинцарске пастве, чијем је схватању православља богослужбени грчки био ближи. Уочено је већ да у грчким натписима на фрескама има језичких погрешака, па је изведен закључак да су живописци знали „боље српски него грчки правопис“. ⁸ Зограф Теодор, као и већина живописца и иконописаца тога времена, није имао шире образовање, нити је познавао правопис; ни грчки, а још мање српски. Текстовете за српске натписе биће да му је на хартији исписивао који од писменијих калуђера, а живописац их је само прецртавао. Тако се могло десити да у српским натписима нема грешака, док су се у грчким јављале будући да их је зограф исписивао како је знао и умео.

Сликарски уговори Теодора Симеонова знатно су значајнији као извори за упознавање односа између зографа и њихове клијентеле него оновремене ликовне проблематике. То су, дакле, превасходно документи о продору левантског духа, а знатно мање подаци о уметности. Али управо као такви, ови уговори нуде шире вести о грчко-цинцарском менталитету, о њиховој присутности у српском друштву и култури, о њиховом традиционализму, али и о културном посредништву између Епира и Будимске епархије. Захваљујући позиву Грко-Цинцара, мосхопољски зограф је дошао међу своје сународнике, али и међу Србе. Стигао је у позно доба, када су Срби увелико изабрали модернији уметнички смер, који је одговарао њиховим духовним тежњама у епоси просвећености. Зограф са југа их у томе није омео. Он их је можда само подсетио на уметност заједничке прошлости православних на Балкану. Учинио је то сликарски савесно и ликовно уверљиво.

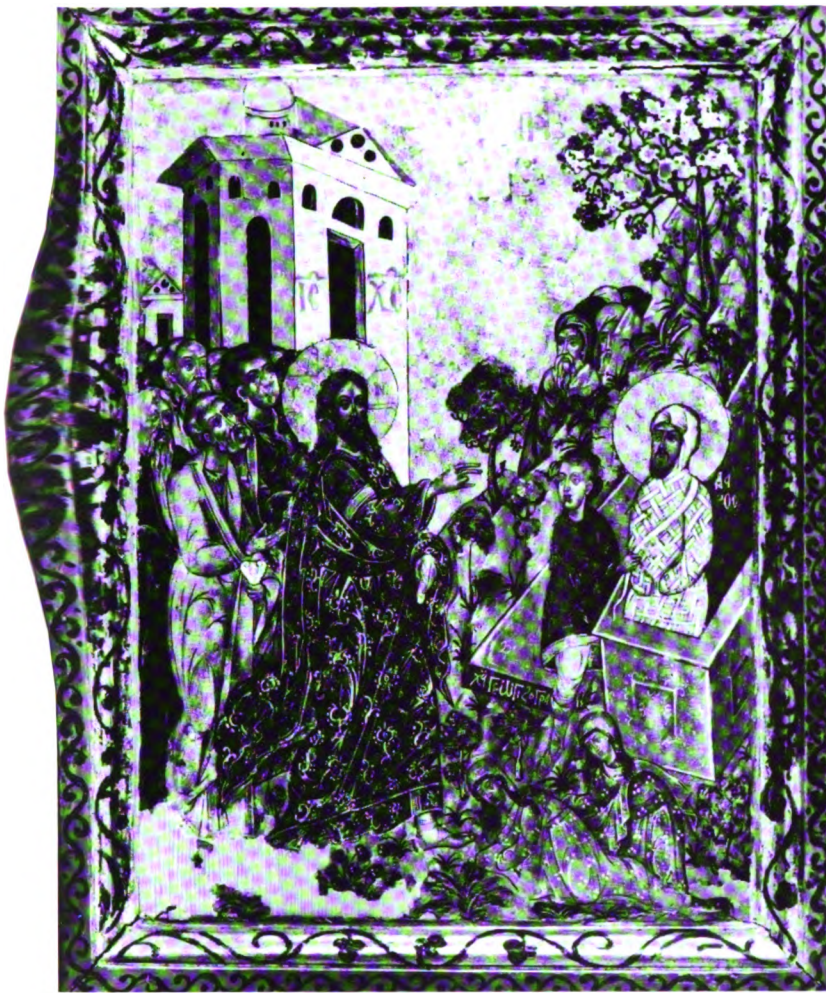
Сада се већ може тврдити да је зограф Теодор испољио већи уметнички дар као иконописац него као сликар фресака. Приликом живописања имао је неуке помагаче (о којима нема помена у уговорима); радио је брзо, али не и сликарски спонтано, па се и недостаци примећују. У ико-

7
Л. Мирковић, *Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске*, Споменик САН, ХСІХ (Београд 1950), 19.
8
С. Петковић, *нав. дело*, 61.

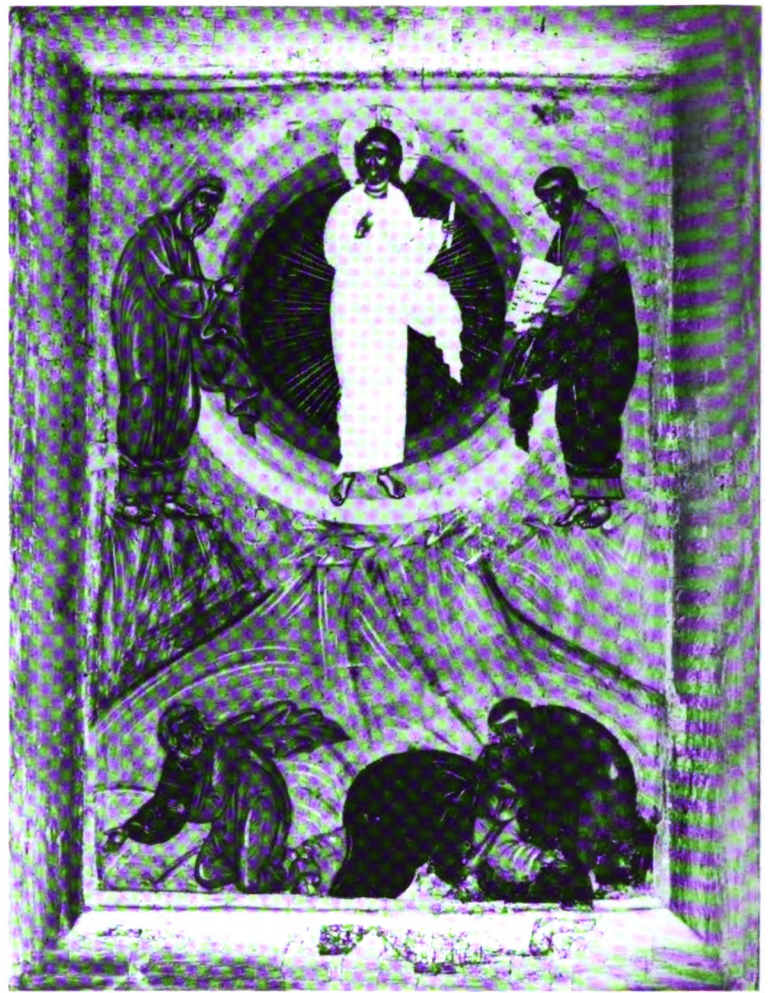

ПРИЛОЗИ

1 Зограф Георгије, *Васкресење Лазарево* (крај XVII века).
Празнична-целивајућа икона српске цркве у Коморану.

2 Непознати аутор, *Преображење* (крај XVII века)
Празнична-целивајућа икона српске цркве у Коморану.

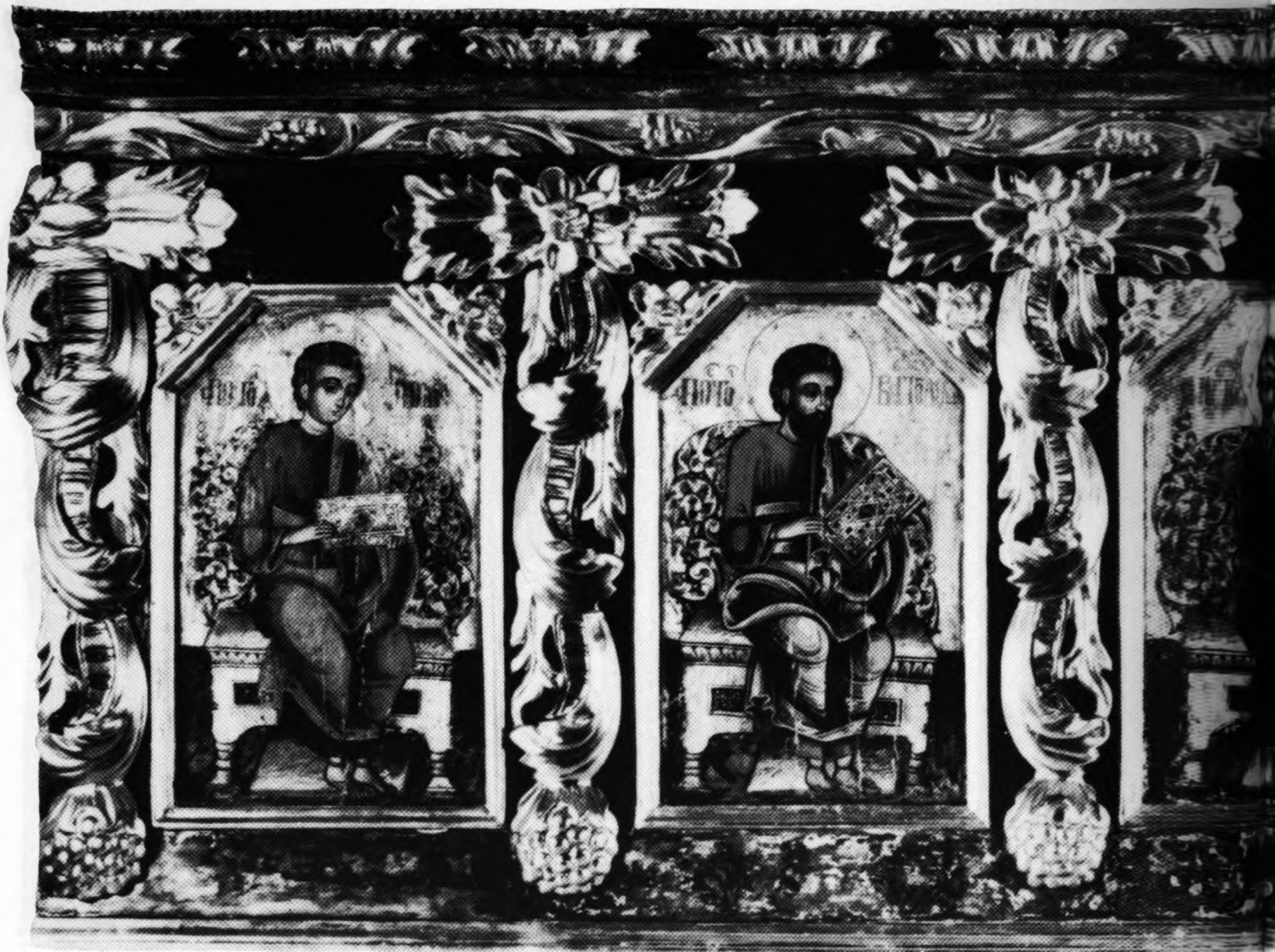
→
3 Непознати аутор, *Св. Архангел Михаило* (прва половина XVIII века.)
Престона икона иконостаса српске цркве у Острогону. Са-
да у сентандрејској Збирци.

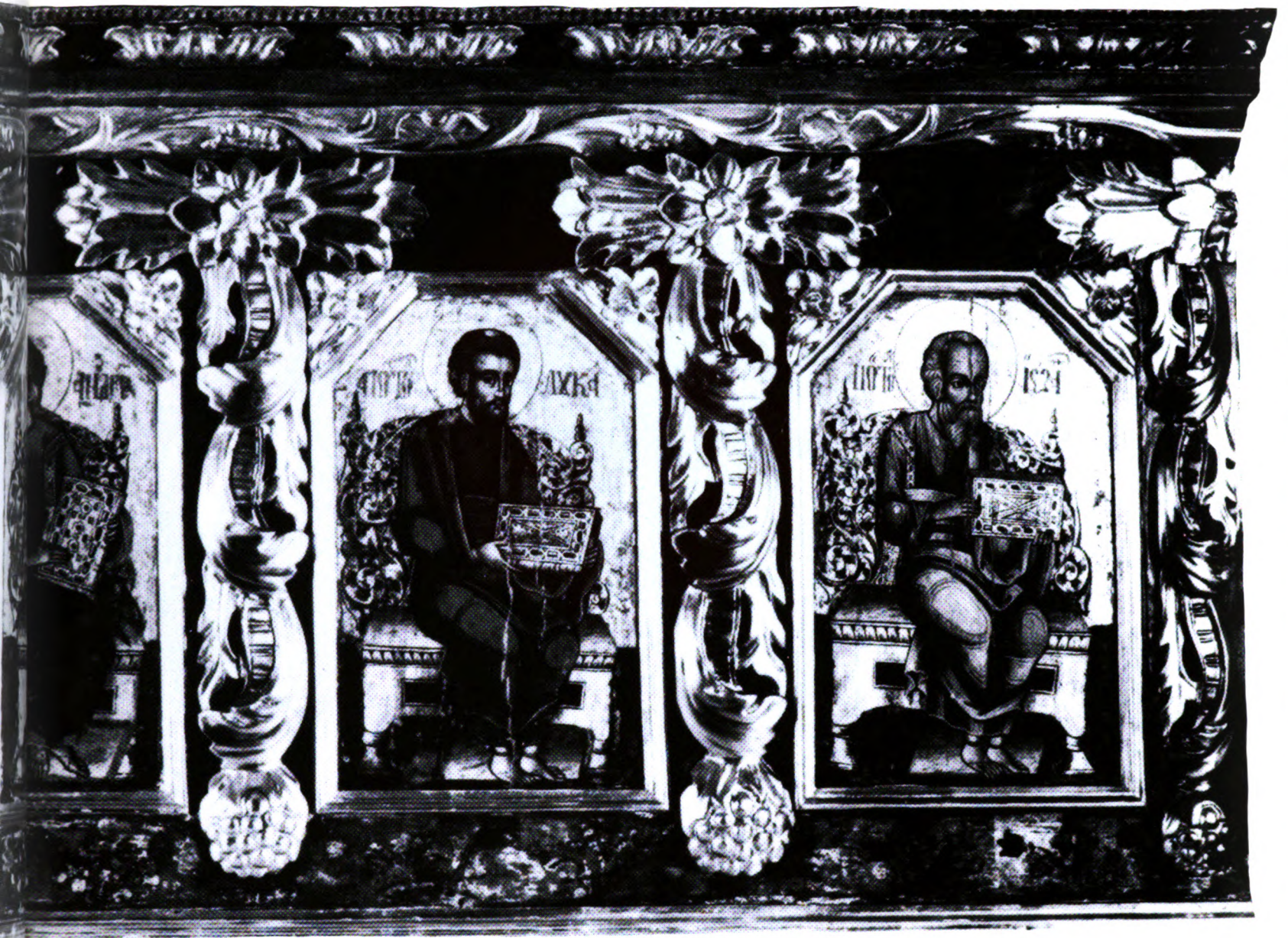
4 Георгије Раните – Недељко Поповић, *Фриз апостола* (око 1740)
Са иконостаса српске цркве у Острогону. Сада у сентандрејској Збирци.

5 Георгије Раните – Недељко Поповић, Фриз апостола II (око 1740).

6 Непознат украјински иконописац,
Преображење Христово (1746)
Престона икона Преображенске
цркве у Сентандреји.

7 Непознат иконописац, *Деизис*
(око 1760)
Из Саборне цркве у Сентандреји.
Сада у сентандрејској Збирци.

8 Непознати грчки иконописац, *Свети Никола* (1760)
 Празнична-целивајућа икона из српске цркве у Коморану.

9 Теодор Симеонов „Грунтовић“, *Зидни живопис цркве
 Успење Богородице у Српском Ковину* (1765)

10 Зидни живопис цркве у Српском Ковину (1765), Богородица и арханђел Михаил.

11 Зидни живопис цркве у Српском Ковину (1765), Старац данима.

ΠΡΟΦΕΤΑ
ΗΡΑΚΛΗΣ

ΕΠΙΜΟΝΗ
ΗΤ' ΕΝΩΜΗ

ΣΕ ΑΙΩΝ
ΚΟΥΡΩΝ
ΠΡΟΦΗΤΑ
ΗΡΑΚΛΗΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ
ΠΕΛΑΓΙΑΝ
ΝΕΑ ΣΗΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ

ΣΥΜΕΩΣ
1875

Π

ΠΑΥΛΟΣ
ΣΥΜΕΩΣ

ΕΠΙΜΟΝΗ
ΗΤ' ΕΝΩΜΗ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΗΣ ΧΡΥΣΗΣ

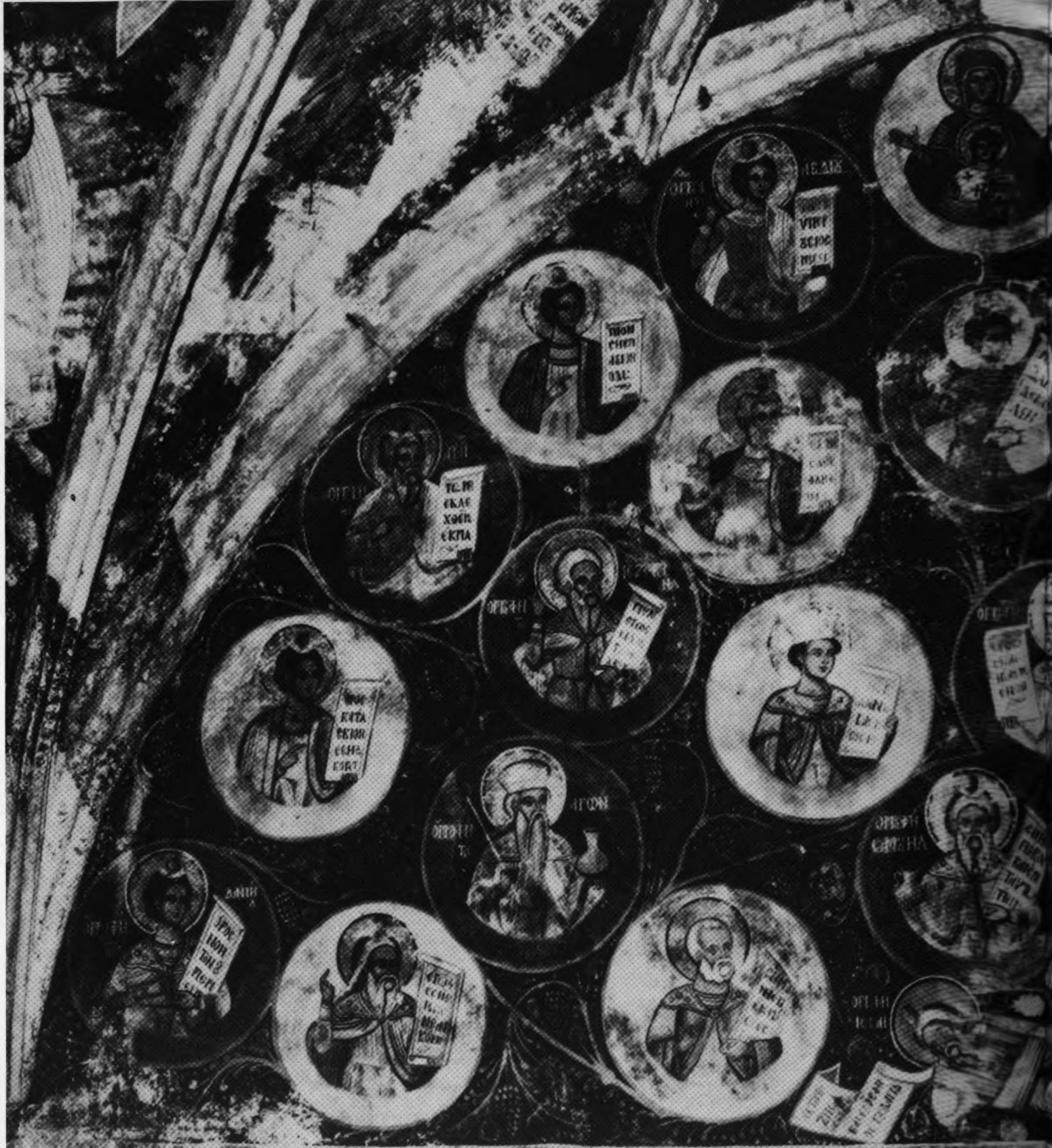

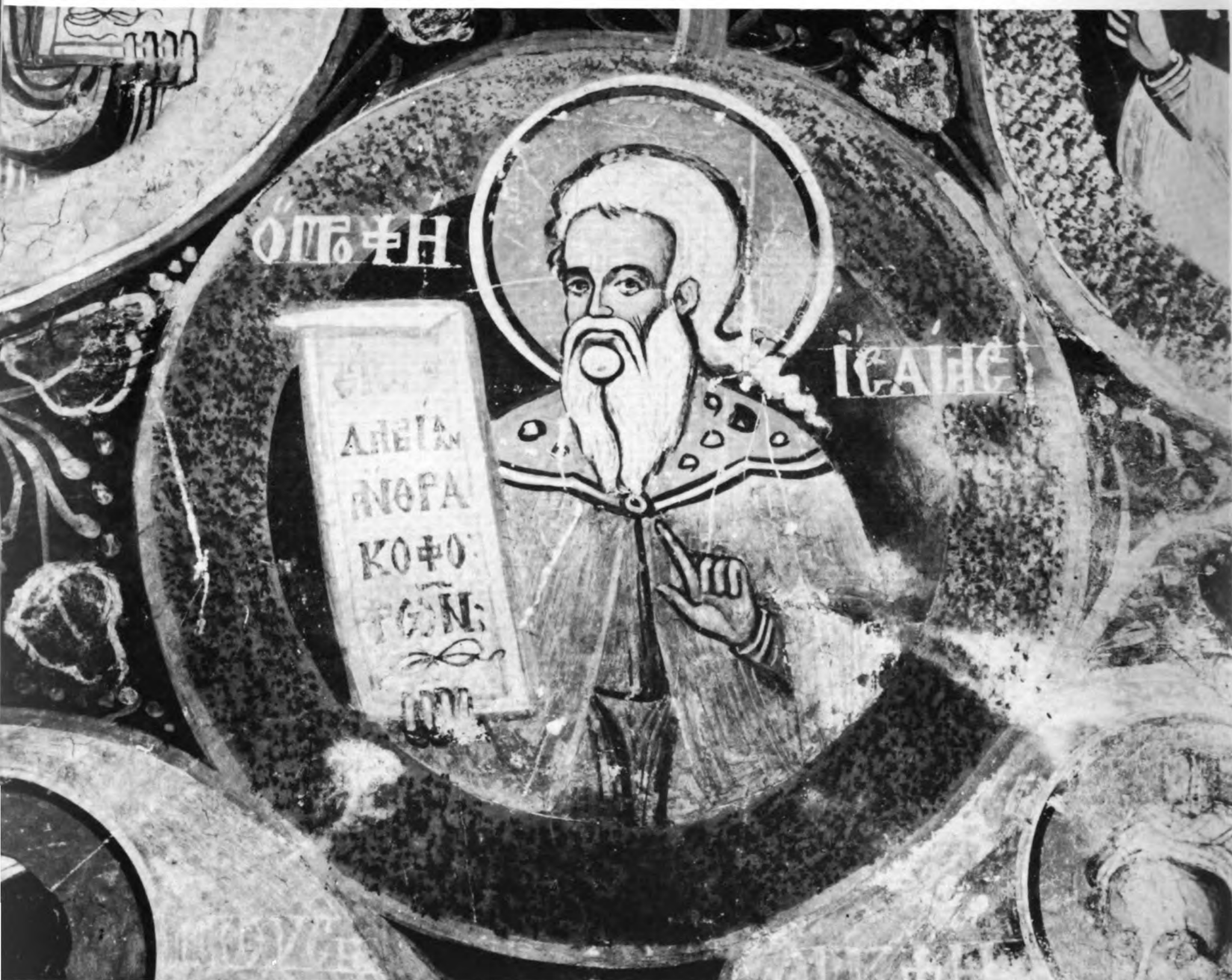
12 Зидни живопис цркве у Српском Ковину (1765), Пророк Јеремија.

13 Зидни живопис цркве у Српском Ковину (1765), Пророк Исаија и Богородица.

→ 14 Капела Св. Јована Претече у Српском Ковину (1771), Стабло Јесејево и стојећи ликови светитеља.

15 Пророк Исаија у Стаблу јесејевом (1771)

Ὁ ΠΡΟΦΗΤΗΣ
ΤΙΣ

ΝΟΥΡ

ΤΟ
ΗΛ

17 Пророк Арон у Стаблу Јесејевом (1771)

18 Пророк Самуил у Стаблу Јесејевом (1771)

19 *Христос Пантократор* (1771) капела Св. Јована Претече у Српском Ковину.

20 *Проповед Св. Јована Претече са уметнутом композицијом Ваведње Богородице* (1771)
Капела Св. Јована Претече у Српском Ковину.

Η ΠΑΝΤΕ Τ

ΕΙΣ ΤΟ
 ΕΡΕΤΕ
 ΕΡΕΤΕ
 ΣΕΤΩΝ
 ΡΝΩΝ

ΝΗΠΙΟΛ
 ΗΣΤΩΝΔΥ
 ΛΟΝΕΣ
 ΔΕΣΠΟΤΑ
 ΚΗΤΑΤΩΡ
 ΜΑΣΣΕΝΗ

21 *Сретење* (1771) Капела Св. Јована Претече у Српском Ковину.

22 *Рођење Христово* (1771) капела Св. Јована претече у Српском Ковину.

23 Салома (1771)
Капела Св. Јована Претече
у Српском Ковину.

24 *Богојављење* – детаљ (1771–1774)
Живопис зографске групе Теодора Симеонова „Грунтовића”.
Српска црква Рођење Св. Јована Претече у Стоном Београду.

25 „Пјеније всјакоје побеждајетсја.“ Из акатиста, кондак 10.
(1772–1774)
Зидни живопис српске цркве у Стоном Београду.

26 *Imago pietatis* (1772–1774)
Зидни живопис српске цркве у Стоном Београду.

27 Свети архијереји (1772–1774)
Зидни живопис српске цркве у Стоном Београду.

28 Старозаветни преведници (1772–1774)
Зидни живопис српске цркве у Стоном Београду.

29 Теодор Симеонов „Грунтовић“,
Свети Наум (1773)
Из српске цркве у
Стоном Београду.
Сада у сантандрејској Збирци.

30 Првосвештеник Захарија
(1772–1774.)

31 Радионица Т. Симеонова „Грунтовића“, *Вазнесење Христово* (око 1170.)
Празнична-целивајућа икона цркве у Српском Ковину.

32 Радионица Т. Симеонова „Грунтовића“, *Силазак св. Духа* (око 1770.)
Празнична-целивајућа икона цркве у Српском Ковину.

СЪСЪЗАНІЕ БОЖІИНО

33 Радионица Т. Симеонова „Грунтовића“, Неверство Томино (око 1770)
Празнична целивајућа икона цркве у Српском Ковину.

34 Радионица Т. Симеонова „Грунтовића“, Благовести (око 1770).
Празнична-целивајућа икона цркве у Српском Ковину.

35 Радионица Т. Симеонова „Грунтовића“, *Света три јерарха* (око 1770).
Празнична-целивајућа икона српске цркве у Српском Ковину.

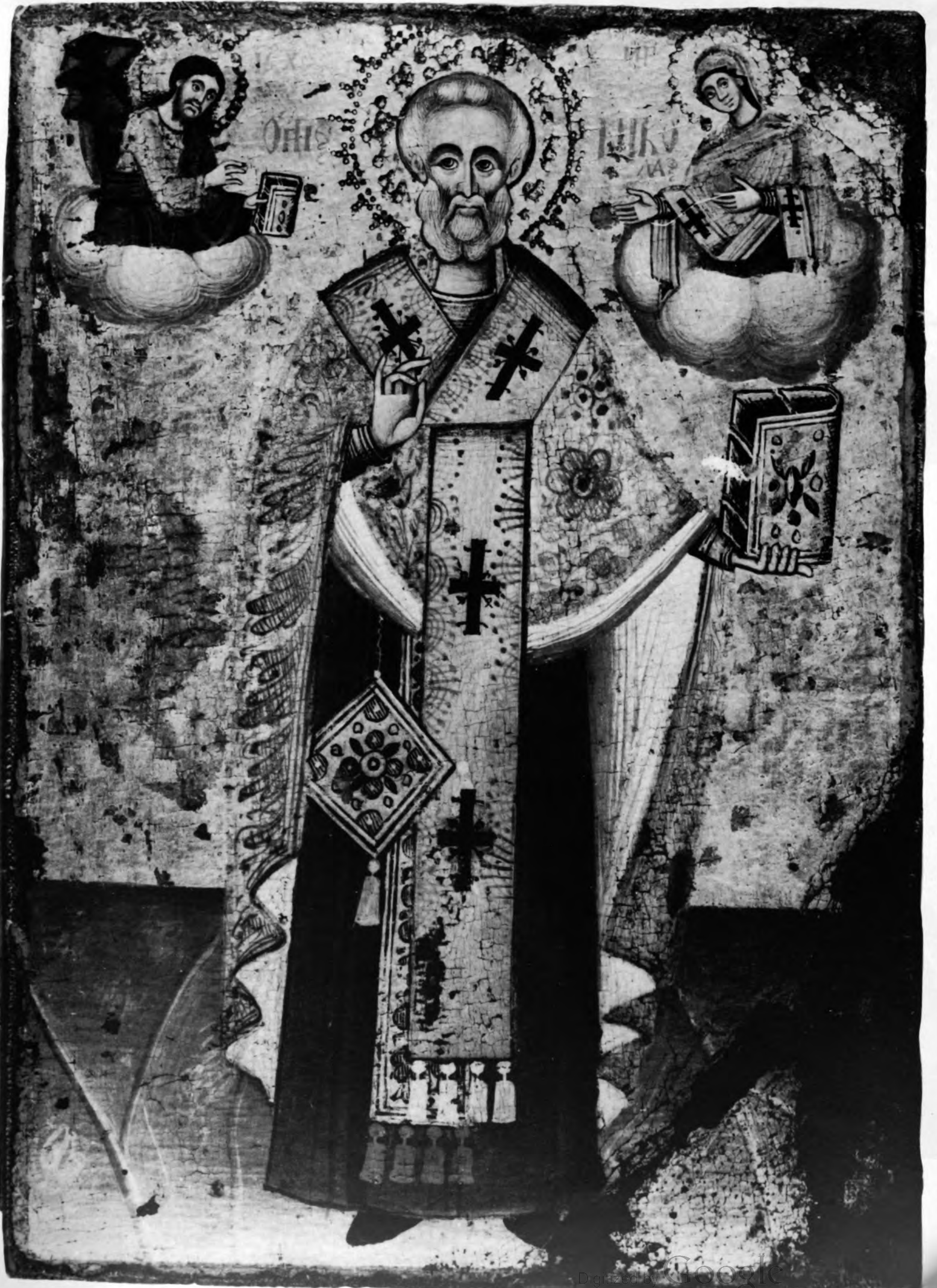

36 Радионица Т. Симеонова „Грунтовића“, Три српска светитеља – Св. Стефан Нови, Св. Арсеније, Св. Милутин, (око 1770). Српска црква у Ловри.

→
37 Теодор Симеонов „Грунтовић“, Крунисање Богородице, (око 1770). – детаљ, Св. Наум и Св. Параскева. Икона Преображенске цркве у Сентад্রেји.

38 Радионица Т. Симеонова „Грунтовића“ Св. Никола, (око 1771). Празнична-целивајућа икона некадашње српске цркве у Вацу.

39 Јован Четиревић – Грабован,
Св. апостол Андреј (1776).
Иконостас српске цркве у Стоном
Београду.

40 Јован Четиревић – Грабован,
Пророк Мојсеј (1776).
Царске двери српске цркве у
Стоном Београду

СВ,
Г

Т
МѦОЕН

41 Јован Четиревић – Грабован,
Еванђелист Матеј (1776).
Царске двери српске цркве у
Стоном Београду.

42 Јован Четиревић – Грабован,
Царске двери (1776).
Иконостас српске цркве у Сто-
ном
Београду.

43 Васа Остојић, *Царске двери*.
Иконостас цркве манастира
Грабовца.

44 Васа Остојић, Иконостас цркве
манастира Грабовца (1798).

45 Васа Остојић, Богородица са Христом (1768)
Престона икона манастира Грабовца.

46 Јужни зид наоса цркве манастира Грабовца.

47 Андрија Шалтист, *Благовести Захаријине* (1785).
Зидни живопис цркве манастира Грабовца.

48 Западни вид наоса цркве манастира Грабовца.

49 Андрија Шалтист, *Јеванђелист Матеј* (1785).
Зидни живопис цркве манастира Грабовца.

50 Андреј Шалтист, *Јеванђелист Јован* (1785).

→ 51 Андреј Шалтист, *Лествице Јаковљеве* (1785).
Зидни живопис цркве манастира Грабовца.

Digitized by Google

52. Јован Поповић, *Престоне и празничне иконе* (1761).
Иконостас српске цркве у Сегедину.

53 Јован Поповић,
Царске двери (1761).
Иконостас српске цркве
у Сегедину.

54 Непознат аутор, Рођење Христово (око 1770).
Празнична-целивајућа икона манастира Грабовца.

55 Непознат аутор, Успење Богородице (око 1770).
Празнична-целивајућа икона манастира Грабовца.

56 Непознат аутор.
Богојављење (око 1780).
Иконостас српске цркве у Калазу.

57 Непознат аутор,
Преображење (око 1780)
Иконостас српске цркве у Калазу.

58 Стефан Тенецки, *Крунисање Богородице* (1780) Српска црква у Сегедину.

59 Непознат аутор, Св. Георгије (око 1775). Празнична-целивајућа икона српске цркве у Ловри.

СВЯТЫЙ

НИКОЛАЙ

60. Васа Остојић, *Свети Никола* (1777–1780).
Престона икона Саборне цркве у Сентандреји.

61 Васа Остојић, *Света Тројица* (1777–1780).
Иконостас Саборне цркве у Сентандреји.

62. Васа Остојић, *Свети Димитрије* (1777–1780).
Престона икона Саборне цркве у Сентандреји.

63. Васа Остојић, *Крштење Христово* (1777–1780).
Празнична икона Саборне цркве у Сентандреји.

64, 65 и 66 Васа Остојић, *Успење Богородице,*
Вазнесење Христово и Васкрсење Христово.
Празничне иконе иконостаса Саборне цркве
у Сентандреји (1777–1780).

INCUBIE   PECTU   SIA

ΑΥΤΟΘΕΟ

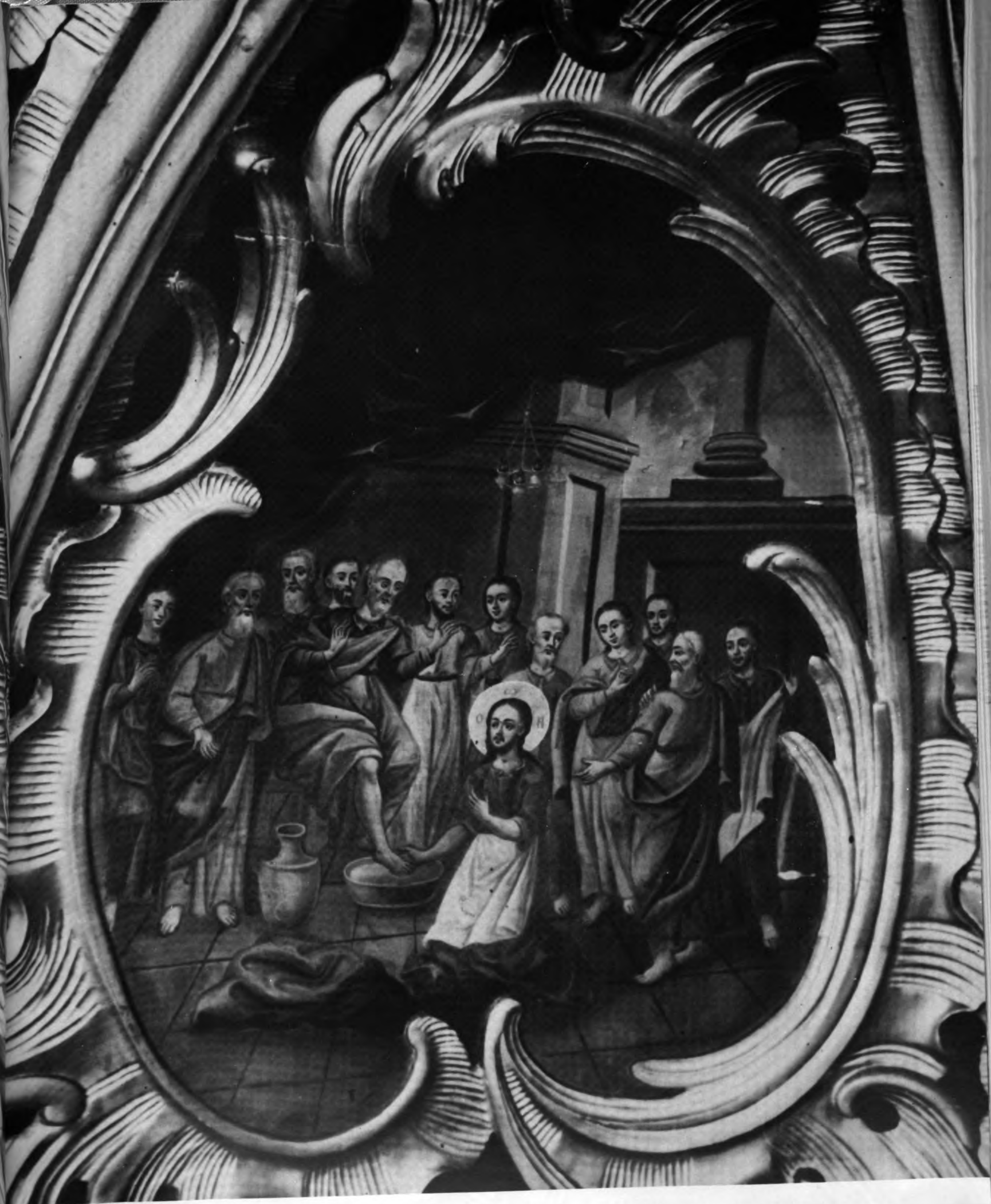
BOCKPHIE

XPTOPO

67 и 68 Васа Остојић, *Тајна вечера и Прање ногу*.
Балдахин иконостаса Саборне цркве у Сентандреји (1777–1780).

69 и 70 Васа Остојић, Ругање Христу и Прикивање на крст.
Балдахин иконостаса Саборне цркве у Сентандреји (1777–1780).

71 Михајло Живковић
Исус Христос (1802–1804).
Престона икона
Благовештенске цркве у
Сентандреји.

72 Михајло Живковић,
Иконостас Благовештенске цркве.
Сентандреј, (1802–1804).

73 Михајло Живковић, *Преображење* (1815).
Икона са иконостаса некадашње српске цркве у Балашађармату.
Сада у Сентандреји.

74 Михајло Живковић, *Рођење Христово* (1815).
Икона са иконостаса некадашње српске цркве у Балашафармату.
Сада у Сентандреји.

75 Арса Теодоровић, *Исус Христос*
(1820).
Престона икона некадашње
српске цркве у Будиму

76 Арса Теодоровић, Св. Јован
Претеча (1820).
Престона икона некадашње
српске цркве у Будиму.

77 Павел Ђурковић, *Скидање с крста* (1801). Икона у српској цркви у Дунафелдвару.

78 Непознат бакрорезац, Свети Георгије, 1701.
(Српска црква Св. Георгија у Пешти.)

СВЯТЫЙ ІОАННЪЗЪ КРЕСТИТЕЛЬ

ГЛАГОЛАША
 ПРИИДИТЕ СЕБЯ
 КРЕСТИТИ ВОДЬЮ
 АЗЪ СТОЮ ВОДНОМЪ
 РАЩЕ ПЛОДЪ
 АЗЪ НЕ МОЖУ
 СЕБЕ ОТЪЗЕМЪ
 МЛАДЕНЦА

Ирѣдз прѣтчи беззаконновавз жєнѣ поддѣ глѣвѣтвѣрѣ
 чєстнѣю єиѣжє поклинѣющєса бєсслѣмса ирѣдѣлѣкє глѣчєтѣи
 срьдѣєтѣ, и ирѣдз, и глѣсѣвѣша

ПОМОЖЕНІЕ СЛАВЪ ГОДЪ ДНѢ КРЕСТИТЕЛЮ

ІСХІЗНОБЕНІЕ ІОАННОВО

ΟΥΝ ΠΙ ΕΙΧΕΣ ΕΧΗΧΟΧΑΡΑΧΟΝ ΕΝ ΔΙ ΤΑΥΤΙ ΤΩΝ ΠΝΟ ΙΑΤΩΝ ΠΕΡΥΡΗ
 ΑΥΤΕΡ, ΚΑΙΟΥ ΑΥΡΟΔΟΤΑΡΠΕ, ΚΑΙ ΚΥΕΙΟΥ ΣΟΜΑ ΜΠΑΡΟΥ, Η ΑΠΟ
 ΟΠΗ ΒΑΡ ΑΙ ΤΩΝ. ΕΙ ΤΟ ΥΑΣ ΤΟΥ ΑΥΙΟΥ ΠΝΟΧΑΖ ΤΩ ΕΥ ΑΥΡ, ΕΠΙ ΜΑΡΙΑ ΑΠ
 ΕΠΙ ΤΩ ΕΠΙΟΙ Α754. ΟΥΜΗ ΠΑΕ ΒΥΡ 165. ΟΥ ΒΙΑΝΗ.

80 Томас Месмер, Свети Никола, 1754. (Српска црква у Јегри)

Въ рѣчь дѣло сохранила еси воуспѣніи мира нешеставила еси
 Бже, преставилася еси къ животу и ти същи живота и мѣтвими
 твоими: изъавлаши шемъ ерти души нища. Въ молитвахъ не,
 Успяющею Бже, и въ предстательствѣхъ испрошное оуповѣ
 ніе Гровъ и оумощиваніе недѣлства и кѣжешо животога
 мтеръ кѣ животу престаки водтровоу величїица присно
 дѣвственнѣю.
 Вичертаніе сета Стоупенскаго образа (Повѣдъсловаенїа
 Слѣдїа величїи ниша Бже и присно души Марїи Прїдѣлѣе Бже,
 польчїаго владѣнїа Свѣтїицини Апѣотческїи Императора Рїнскїи
 Францїшкѣ Правго и Марїи Фрегзїи усернїицїи и удивен
 нїи мѣ Блгопочтеннаго Гдѣа Хрїстофора Войновича: Запрїа
 же нестобїаіе всесмирнїаго Прокопїа Поповича Православ
 нїаго епископа дѣшнїаго Блгословенїа даръ Блгочестїицїи мѣ
 тѣнѣ дѣтса.) и дѣсѣчеса надїицицы мѣденной дѣтѣ
 Гомъ доѣ во вѣннѣ.

Ἐν τῇ κλίσσει ἐπὶ παρθενίαν ἐβύλαξας, ἐν τῇ κοίμῃ
 σοὶ τὸ κοσμον ἑκατίληπε: ἔκε μετέστησεν πρὸς τὴν ζωὴν
 ἡν Μῆρ ὑπάρχουσα τῆ ζωῆς, καὶ τῆ σεβείας τῶν σου, λυ
 θυμένη ἐκ θανάτου ψυχῆς σου. Τὴν ἐν σεβείας α
 κοίμῃτον ἔθρον, καὶ σεβείας ἀμεταθέτων ἐλπίδα, ταφῆ
 καὶ νεκρώσεως ἔκ ἐκράτησεν, ὡς ἰδοῦς Μῆτερα σου τὴν
 ζωὴν μετέστησεν, ἀμῆτραν οὐκίσας ἀεὶ ἀρθενον.
 Αὐτὴ ἡ ἐκτεπῶσι, πτοὶ ἡ εἰκὼν τῆς Ἁγίας κοίμῆτος.
 (τῆς ὑπερβλοημένης ἐν δόξῃ Λεωτοίνης καὶ αὐτοῦ
 καὶ Λεωτοίνης Μαρίας, παρα τῆ κράτη τῆς ἐπιμεροδωσείας
 τῆς ἱερωτάτης Ἀποστολικῆς ἱμπερατορῶν φραντῆσιου πριατε
 καὶ Μαρίας Σεβείας, καὶ δαπάνης τῆς ἐπιμεροδωσείας καὶ
 Χρϊστοφορῆ βοενοβїкн, ἡδїмелїаs де καὶ ἐπιμεροδωσείας τῆς
 νωτάτης Прокопїи Поповїсн, ὀρθοδοξῆς καποпїсн.)
 Ἦα παρ αὐτῆ δїдетαї χαρїсма τοїс εὐσεβїс Χрїсїанїс (καὶ κα
 вїлїаїс) εὐχїсα χαρїсн, εїс τῆс 27 бѣ. іουνїа, во мѣсїацѣ

81 Непознат автор, Успенье Богородице, 1762.

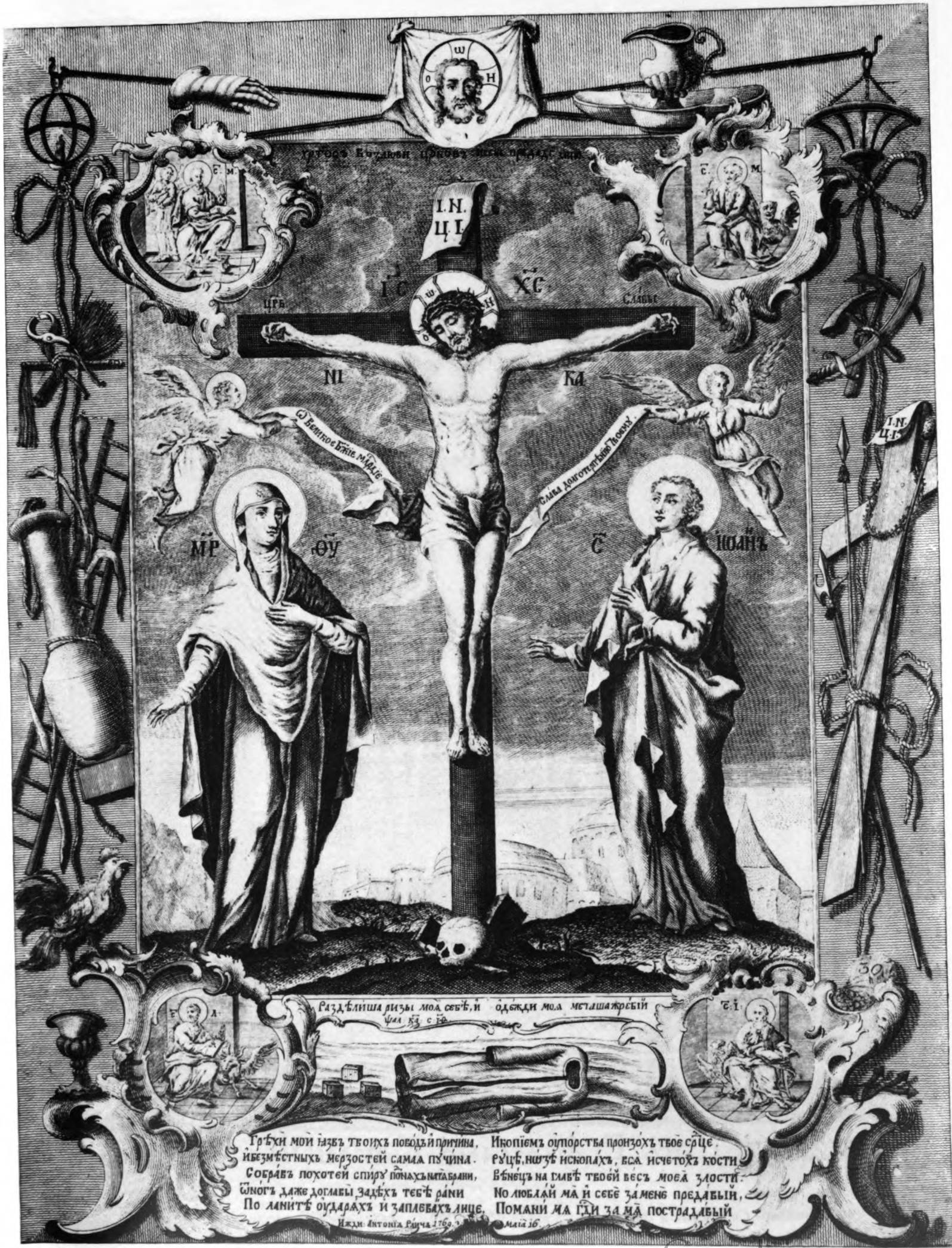
АУТИ И КЕРА КЪ СЕВАСМІА МОНИ ЕУРІСКЕТАІ ПАΙΣΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΜΠΥΤΙΜΙ, ΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗ ΚΟΒΙΝΗ ΕΠ' ΟΝΟΜΑΤΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΣΑΣΕΩΣΤΗΣ
 ΟΥΣ, ΣΧΑΛΚΟΡΑΧΘΗ, ΔΑΠΑΝΙΤΗΣ ΕΝΤΙΜΟΤΑΤΗΣ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΤΡΟΒΙΚΗΣ ΜΕΓΑΤΥΡΝΑΒΙΤΗΣ, ΣΠΥΔΗ ΚΑΙ ΣΠΗΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΤΙΜΟΤΑΤΗΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝ,
 ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΗΣ ΜΕΛΕΝΙΚΙΩΤΗΣ ΚΑΙ ΑΦΗΡΩΘΗ ΕΝ ΑΥΤΗ ΤΗ ΑΓΙΑ ΜΟΝΗ ΧΑΡΙΝ ΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΗ ΤΗ ΙΕΡΑΜΟΝΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΝ ΠΡΟΣΦΕΡΟΝΤΩΝ ΟΡΘΟ,
 ΔΟΞΟΛΟΓΙΑΙΝ *и др. етг. 1761. октѡбрѣмъ сѣ вѣстѣи*
 Ся Икона израдиши изъсѣчєса СВОЗРЕЖИТЕ ИСАИ АХИМАНДИТА КОВИНСКАГО ИЖИВАНІЕ ЖЕ БѢГОРОДЦАГО ГДѢ ІΩΑΝΝΗΣ ΠΕΤΡΟΒИЧІ И ЖЕНЫ ЕГШ СЕВШ ЕЛЕНН. И ШН В ДАРЪ ПРИМОЖИСА КЪ
 СВОЕМУ ХРАМУ ПРѢТІА БГД. ИЖЕ ВЪ КРАИИ ВЪ ПАМЯТЪ РОДИТЕЛЕУ СВОИХЪ ПЕТР. СТОИКИ, АДАМІ И ΜΑΡΙΝ. И ВСѢХЪ СРОДНИКОВЪ ИХЪ 1761. Οκτωβρια. 15.

83 Захарија Орфелин, *Крунисање Богородице*, око 1775.

84 Јохан Кристоф Винклер, *Распеће Христово*, 1769.

Грѣхъ возлюбилъ прѣвѣтъ мѣръ прѣвѣтъ мѣръ

ЦРЬ ІС ХС СЛАВЬ

СВЯТЫНОЕ БЖІЕ МЯТЕ
САМА ДОГОВОРЕННАЯ ПОСЛА

Раздѣлиша ризы моя себѣ, и одѣжди моя мсташа жребіи
Члвкъ въ сѣбѣ

Грѣхъ мой извѣтъ твоихъ побѣдъ и причина,
И безмѣстныхъ мерзостей сама причина.
Собравъ похотей спору понахъ мѣтлани,
Ѣмьгъ даже доглавы захдѣхъ тебѣ рани
По ланитѣ оударахъ и заплавахъ лице.

Инопіемъ оупорства пронзохъ твоѣ сѣце,
Рѣцѣ, ншѣтъ ископахъ, вса исчетохъ кости,
Вѣнцѣ на глѣбѣ твоѣи весь мовѣ здости.
Но люблай мѣ и себѣ за менѣ преддѣви,
Помани мѣ гдѣи за мѣ пострадавѣи

Изданъ: Антонія Ричча 1769. Маіа 16.

ІЖДЫВЕНІЕМЪ. Г. ДАМІАНА КЛУЦІИ.

С. Апѣл Павѣл.

С. Іоаннѣ Златоустѣ.

С. Прокл.

Діонусіи Епѣпа Бѣлградскаго Роданаса Писо.

Сѣый Іоаннѣ Златоустѣ зѣла любаше Стѣго Апѣла Павѣла, Егѣ же и ѿбразъ почитѣа въ келіи своен имаше, тѣм же Егда въ чтеніи Послѣній Апѣлскихъ оупражнѣшеса, и ѿ толкованіи ихъ тѣшѣшеса, Павѣлѣ Сѣый, во оуши Сѣомѣ бесѣдоваше, ѿкрывѣа Емѣ раздѣмъ недодѣлѣтелныи: Бидѣніе сіе оученикѣ Егѣ Блаженныи Проклѣ видѣ, иже послѣди преемникомѣ престола Константінополскаго бысть.

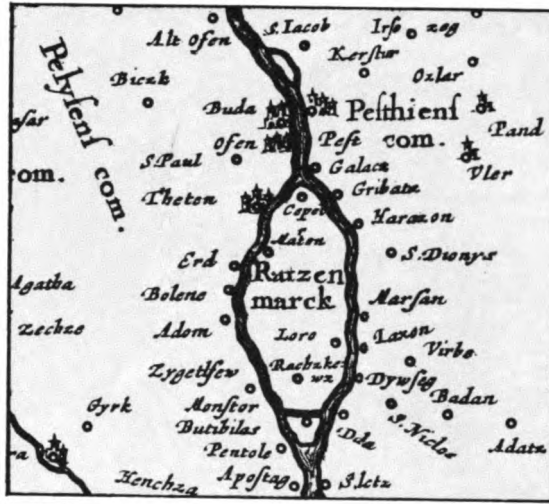

Діонісій Єпископ
БѢДНУ: РОДНАСА
1750.

Корабль, єсть цѣрковь Хрѣтова, кога вѣрваніе, єсть православно бѣра.
 А балкани и даске, єсѣ догмата бѣре и преданіа. Катѣрка, єсть чѣтныи крѣстѣ.
 Вѣтрила, или платна, єсѣ надежда и любовь. Управитель или Кормчій, єсть
 Гдѣ нашъ Исѣс Хрѣтосѣ. Корабленницы, єсѣ Апостоли и намѣстницы ихѣ, и сви
 клѣрицы. Писари, єсѣ Учители цѣрковни. Мореплаватели, єсѣ сви Православнии
 Хрѣтіани. Море, єсть ованъ свѣтѣ. Тѣхѣи козѣхѣ, єсть стѣлицѣ Дѣла дѣхновѣніе
 и благодѣть. Бѣтрови, єсѣ и скѣшеніа противѣ цѣркве. Корманѣ оковѣ кора
 бля, чрѣзѣ кой свакии Хрѣтіанинѣ ко пристанищѣ и вѣномѣ управлѣсе, єсть
 книга Кормчія, у кой стѣхѣ Апостолѣ правила, и Сѣнодѣлска нахѣдѣсе.

СРПСКЕ ЦРКВЕ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

Тоѿографски
ѿреглед

ROYAUME DE HONGRIE,
PRINCIPAUTÉ DE TRANSILVANIE,
SLAVONIE, CROATIE,
et partie de la
BOSSNIE, de la SERBIE et de la
BULGARIE.

Par le Sr RAUBERT, Géographe ordinaire
du Roi.
Paris, chez la Citoyenne, Palais National,
à l'entrée de la Bibliothèque, par le
Côté de la Sculpture, l'An 1793.

Cartouche

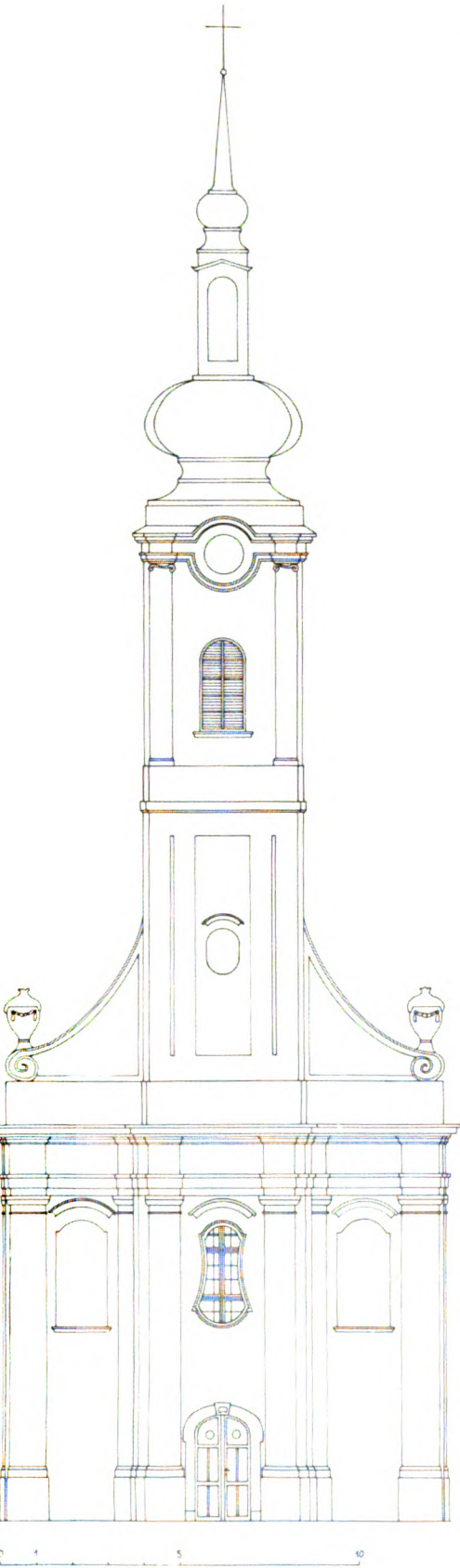
Топографски преглед српских цркава Будимске епархије замишљен је као збир енциклопедијско-монографских јединица. То су сажети описи српских насеља у појединим угарским варошима и селима, а потом подаци о градњи и изгледу цркве, о иконостасу и осталим сакралним предметима историјско-уметничког значаја. Топографске јединице прати селективна српска и мађарска библиографија.

Преглед обухвата садашње стање – места у којима се налазе српске православне цркве у власништву Будимске епархије – као и неколико цркава које су уступљене другим верским заједницама или општинским властима (Ђур, Коморан, Острогон и три цркве у Сентандреји). Подаци о осталим отуђеним и порушеним српским црквама, а таквих је око двадесет, налазе се на крају Топографског прегледа: Addenda, стр. 389. Судбина тих цркава одражава судбину српског народа у наведеним местима.

1. Robert de Vaugonondy, Угарска и суседне земље, 1751.

БАЈА

Ваја

Бачку жупанију средњовековне Угарске државе Срби су само делимично насељавали, па није утврђено да ли су живели у Баји. После турског освајања Бачке (1541), осим турских посада у тврђавама и нешто муслиманског живља у подграђима, ову област испунили су Срби.

Баја је у турско доба била седиште нахије у саставу Сегединског санџака. Већину становништва чинили су Срби и јужно-словенски муслимани. И у мартолошкој посади највише је Срба било уписано у царски дефтер. У XVII веку Баја је изграђена као турска варош са тврђавом. Њен сажети опис оставио је Евлија Челебија. Он је уочио двоструке бедеме, док је средишни простор запремала тврђава око које се развило подграђе. Баја је тада имала две џамије, месџид, медресу, хан, хамам и око 150 дућана. Турски путописац не помиње српску цркву Светог Ђорђа, јер је, највероватније, била архитектонски скромна и неупадљива грађевина.

Турска војна посада и варошко муслиманско становништво напустили су Бају 1687. године. Забележено је да је варош тада опустошена. Још пре велике сеобе вратили су се разбегли Срби, а године 1690. населили су и Бају, у којој су били најбројнији. Тако су већ 1702. године у Баји били православни српски прота, четири свештеника и ђакон. Готово у исто време доселили су се и „католички Раци“ из Босне. Једно време у вароши је бора вио подвојвода српске милиције Јован Монастерлија. У зиму 1704. године, по договору између патријарха Арсенија III Чарнојевића и Јована Монастерлије, у Баји је одржан Збор народних првака. Убрзо, исте године, сукобила се српска милиција подвојводе Јована Монастерлије са устаницима Фрање Ракоција. Сукоб код Баје завршио се поразно по Србе па су се многи разбежали из вароши. Идуће, 1705. године укинута је у овом подручју Војна граница, те су упорни војници отишли у јужни део Угарске. Опште стање се смиривало па је 1706. године цар Леополд I својом привилегијом дао Баји статус вароши. У општини је уведен српски као званични језик администрације. Тада су Срби подигли два (привремена) храма.

Почетком XVIII века досељавају се Мађари као чиновници и официри, а Немци као занатлије. Срби су били трговци, занатлије, али и ратари. Познати су пописи становништва Бачке у XVIII веку у којима су поименце наведене старешине домаћинства у Баји 1725–1726 и 1727. године. Међу њима се налази највећи број Срба и Буњеваца; уписана су њихова занимања: трговац, кројач, ћурчија, целебција, бачвар, чизмација, кујунџија, ујар, рибар, гостионичар итд. Становништво Баје је десетковано 1739. године епидемијом куге, а велика поплава 1751, када су падале куће, погодила је привредни развој, који је успешно био започет. Међу српским породицама били су најугледнији Атанацковићи, Брановићи, Грочански, Јанковићи, Стоиловићи, Хаџићи.

Према попису свештенства и народа у Карловачкој митрополији из 1769. године, у Баји је било 153 српска дома, две цркве и четири свештеника. Према броју домова може се претпоставити да је у XVIII веку у Баји било просечно 800 до 900 српских житеља. У XIX веку број Срба се стално смањивао. Године 1893. у Баји је пописано 332 српска житеља, а 1910. године само 203. У XX веку Срби су у Баји постепено, потпуно асимиловани.

У Баји су рођени: Јован Пачић, песник, Јоаким Вујић, драмски писац, Павел Ђурковић, сликар, Богобој Атанацковић, књижевник, Мита Поповић, песник, Димитрије Петровић, вајар, Лукијан Богдановић, патријарх.

Црква Светог Николе

Првобитни храм је подигнут 1715. године, а осветио га је Глигорије, епископ бачки. Матичне књиге при овој цркви заведене су 1732 (матице крштених) и 1744 (венчаних и умрлих). Већ у лето 1765. године Срби у Баји решили су да уместо те мале цркве склопе паду саграде нову. Ради тога је бачки епископ Мојсеј Путник затражио од Скупштине Бачке жупаније дозволу за градњу. Кад је наишао на административне препреке, обратио се митрополиту Павлу Ненадовићу с молбом да посредује на Двору, у нади да ће се већ 1766. отпочети са радовима. Митрополит је обавестио царицу Марију Терезију да сматра да није потребно тражити посебну дозволу, јер је у питању градња цркве на месту старе. На захтев Илирске дворске депутације, црквена општина у Баји поднела је план нове цркве и предрачун трошкова па је градња могла почети. Све док није стигло одобрење с највишег места, сметње црквеној општини правио је и калочки надбискуп, а било је трзавица и са вармеђом, која се изгледа највише окомила на занатлије, најоданије ктиторе и приложнике будуће цркве. У једном документу стоји да је вармеђа „от житељев реченаго мјеста цехскија привилегији взјал и повратити не хошчет“.

Садашња црква великих димензија саграђена је 1775. године. То је једнобродна барокна грађевина с елементима класицизма, изразито високог торња и скромнијег украса на западној фасади. Цркву је осветио Арсеније Радивојевић, епископ бачки, 13. августа 1779. године. Дуборезбарија иконостаса, која спада у најуспелија примењеноуметничка дела ове врсте у српској црквеној уметности, завршена је деведесетих година XVIII века. Убрзо је склопљен уговор са Арсенијем (Пандазићем) Теодоровићем, који је управо био завршио Бечку сликарску академију. Он је 1793. године насликао иконе на иконостасу и певнице. На своду цркве поставио је монументалну зидну композицију *Света Тројица*, а у угловима јеванђелисте са симболима. Био је то први већи рад знаменитог и плодног српског сликара. Касније, 1810. године, насликао је икону на

2 Западна фасада цркве

архијерејском престолу и иконе изнад стола.

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Св. Никола враћа сина Агриковог; Христос и Самарјанка, Сусрет Марије и Јелисавете, Благовести Захаријине*. Престоне иконе: *Свети Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован*. Двери: *Арханђео Гаврило, Благовести, Архистратиг Михаило*. Иконе изнад двери: *Јудита и Холоферн, Тајна вечера, Усековање главе св. Јована*. Први појас изнад престоних икона: *Рођење Богородице, Ваведене, Крштење Христово, Сретење, Обрезање, Рођење, Рођење Христово, Васкрсење, Преображење, Вазнесење, Силазак св. Духа, Богородица извор живота, Успење Богородице*. Други појас изнад престоних икона: *дванаест икона са стојећим ликовима апостола, са средишном иконом Скидање с крста*. Иконе у линети: *Крст Христовог распећа, Богородица, Јован Богослов, Амблем Старог завета, Амблем Новог завета*. Северна певница: *три иконе са ликовима анђела певача*. Архијерејски престо: *Христова проповед у храму (1810)*. Иконе изнад стола: *Ноје после потопа, Јона под тиковим дрветом, Парабола о Митару и Фарисеју, Жртва Аврамова (1810)*.

Неколико сакралних културноисторијских и уметничких предмета пренето је у Српску црквено-уметничку и научну збирку у Сентандреји, а међу њима и *Путир*, XV век; *Триптихон Остоје Мркојевића*, 1692; *Путир*, 1740; *Јеванђеље*, московска штампа, 1764 (ликове јеванђелиста гравирао Семен Второп, 1737); *Дарохранилница*, ковано сребро, 1799 (предња страна: Евхаристија, на левој а десној страни ликови јеванђелиста).

Благовештенска црква

Приликом градње ове цркве 1747–1748. године велике административне сметње правила је Верска комисија Бачке жупаније. Преко Угарског намесничког већа, жупанија је обавестила царицу Марију Терезију о „самовољном“ зидању бајске цркве. Отпор је био тако снажан да је Верска комисија жупаније предложила да се зидање започетих цркава забрани (међу њима је била и Благовештенска црква у Баји), да српске православне цркв. општине буду и „новчано кажњене, с тим да се новац употреби за помагање католичких цркава“. Упорношћу бачког епископа Висариона Павловића, Благовештенска црква је саграђена.

Храм је добио барокни изглед. Осветио га је 1754. Висарион Павловић. Матичне књиге су заведене 1747. године. Црква је знатно оштећена у пожару 1840, а обновљена је 1842. кад је њен звоник добио садашњи изглед. Педесетих година XX века црква је уступљена Градском савету Баје.

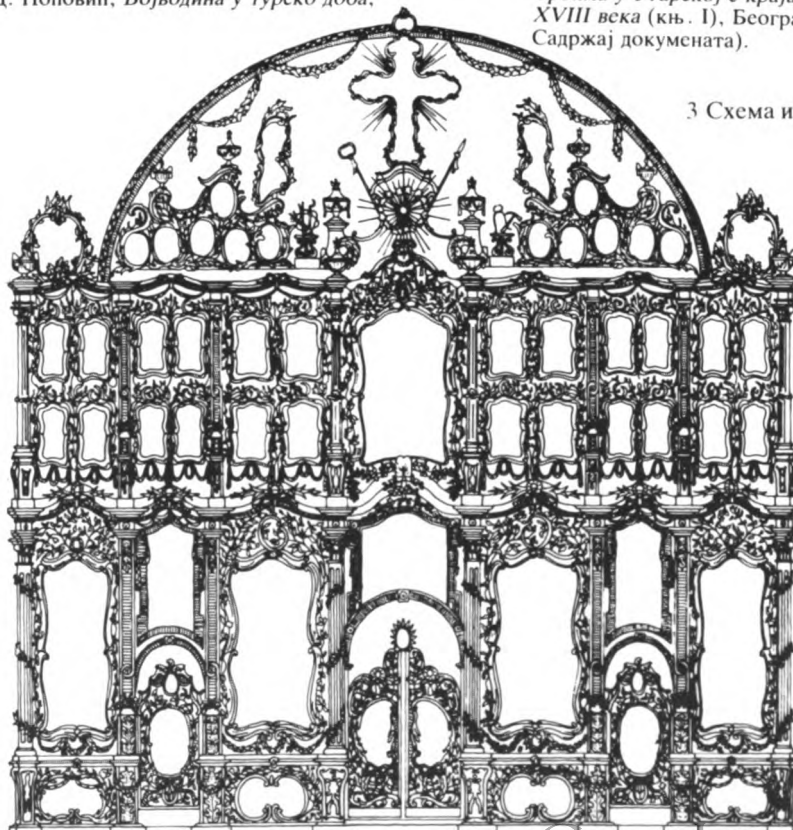
Српско православно гробље

На гробљу се налази капела подигнута 1905. године. Осим надгробних споменика житеља Баје од XVIII до XX века, овде се налази 75 обележја сахрањених српских војника који су за време I светског рата умрли у заробљеништву у Баји и околини.

Литература

- П. Ивановић, *Нешто из прошлости вароши Баје*, Летопис МС 103 (Будим 1861) 131–135.
Е. Margalits, *Egy lap Baja szabad király város történetéből*, Baja 1875, 18–19.
С. Шагрк-Нинић, *Први извештај епархије бачке*, Н. Сад 1893, 149–152.
J. Evetovics, *Képek Baja város múltjából*, Budapest 1901.
М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.* Ср. Карловци 1910, 444–445.
Бачка епархија 1724–1732 и 1773, Архив 2 (Ср. Карловци 1911.) 23–24.
Barta-Bognar-Balog, *Baja város cím és lakjegyzéke*, Pécs 1914.
С. Михалцић, *Устанак Срба у Барањи 1703–1710*, Братство, 27 књига Друштва св. Саве, Београд 1921, 110–122.
– *Народна енциклопедија СХС* 1, 90 (Богобој Атанацковић) 116 (Баја).
I. Зеремски, *Бројно кретање српског народа у Војводини од 1848. до 1880*, Гласник ИД у Новом Саду II (Нови Сад 1929) 230–236.
I. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (1931) 58.
– *Из путописа Евлије Челебије (Превско Глиша Елезовић)*, Гласник ИД у Новом Саду IV (1931) 455–460.
Р. Симоновић, *Срби у Баји*, Гласник ИД у Новом Саду V (1932), 14–23;
Ж. Сечански, *Баја 1727. године*, Гласник ИД у Новом Саду VI (1933) 122–127.
J. Rapcsányi, *Baja. Bács-Bodrog vártmegye községei*, Budapest 1934.
M. Barlay, *Baja város gazdasági és település földrajza*, Pécs 1939.
Д. Поповић, *Војводина у турско доба*,

- Војводина I, Нови Сад 1939, 161; 248, 258, 276, 286.
L. Knézu, *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt*, 1940.
В. Стајић, *Грађанско друштво и сљаци*, Војводина II, Нови Сад 1941, 232, 253.
Д. Поповић, *Војна граница*, Војводина II, Нови Сад 1941, 272.
Д. Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века – историја насеља и становништва – Посебна издања САН СХСIII*, Београд 1952 (В. Регистр: Баја).
Ж. Сечански, *Попис становништва Бачке током XVIII века*, Етнографски институт САН 3, Београд 1952, 232–236.
Д. Поповић, *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1957, 335–7 (Збор народних првака у Баји 1694. године).
Д. Поповић, *Срби у Војводини II*, Матица српска 1959 (В. Регистр: Баја);
М. Коларић, *Класицизам код Срба (1790–1848)*, Београд 1965, 97 (А. Теодоровић), 105 (П. Ђурковић).
М. Васић, *Мартолоси у југословенским земљама под турском владавином*, Академија наука и уметности, Дјела XXIX, Сарајево 1967 (В. Регистр: Баја, град, нахија).
Д. Медаковић, *Српски сликари XVIII–XX века*, Нови Сад 1968, 98.
P. Vasić, *Le baroque tardif et rococo dans l'art serbe*, Akadémiai Kiadó – separatum, Budapest 1971, 216–217.
Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, 12, 27, 77, 80, 81, 152.
Т. Dobai, *Baja és környéke*, Kecskémét, 1977.
Л. Шелмић – О. Микић, *Дело Арсенија Теодоровића (1767–1826)*, Нови Сад 1978, 9, 29, 30, 55–57;
– *Művészet Magyarországon 1830/1870*, Katalógus I, Budapest 1981, 91.
Д. Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 75.
С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Београд 1981, 21, 122.
Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 82, 86, 158, 160.
Ђ. Костић, *Василија Георгијевића псмарица*, Сентандрејски зборник САНУ и Београд 1987, 329–346.
С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века (књ. I)*, Београд 1987 (в. Садржај докумената).

3 Схема иконостаса

БАТА

Szászhalombatta

Сеоско насеље јужно од Будима. Срби су га почели насељавати у доба османлијске власти, а припадало је Паша санџаку (Будиму). У XVII веку постојала је у Бати мања православна богомоља, коју су опслуживали путујући калуђери и свештеници из будимског Табана. Изгледа да је насеље крајем XVII века опустело. За време велике сеобе (1690), неколико српских породица зауставило се у Бати, која се од тада развија као српско место у

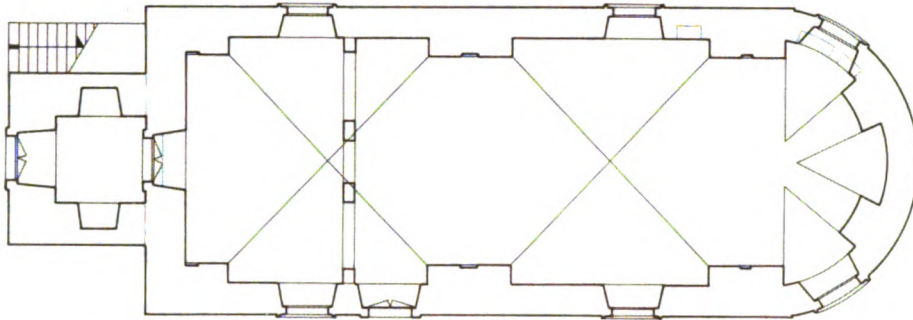
Југославију после првог светског рата. Сада у Бати живи око 110 становника српске националности.

Црква у Бати је подигнута (обновљена) око 1720. године, а била је посвећена Ваведењу Богородице. Садашња црква је саграђена око 1750. године и посвећена празнику Рођења Богородице, а осветио ју је Дионисије Новаковић, епископ будимски. За градњу је употребљен крупнији и ситнији камен. То је мања једнобродна грађевина полукружне апсиде. На западној страни лађе дозидан је, нешто касније, масиван торањ од камена. Улазна врата испод торања имају камени оквир. Бочна крила црквене лађе носе камене барокне волуте, на које налаже по један камени крст уместо уобичајених ваза. Унутрашњи простор цркве подељен је на три травеја засвођена крстастим сводовима. Припрата је зиданом преградом одвојена од наоса са пролазом на средини и два лучна отвора са стране.

Иконостасна преграда је мраморирана, са позлаћеним дуборезним украсима обогаћеним стубићима и пиластрима са капителима у виду анђеоских глава. Иконе су сликане у другој половини XVIII века, али су крајем XIX века нестручно рестауриране, односно премазане. Иконостас је пренет из неке веће цркве па је распоред икона условљен просторним могућностима ове цркве.

Распоред икона на иконостасу.

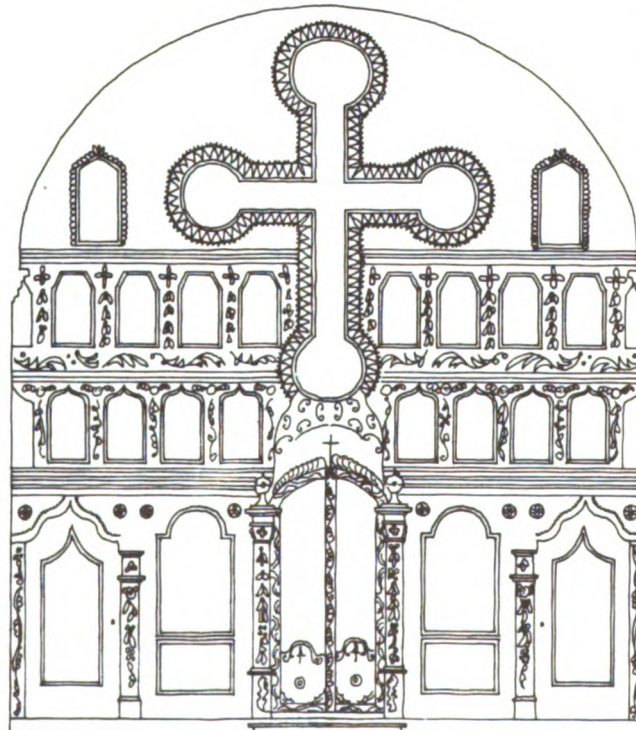
Иконе у соклу: *Жртва Аврамова, Христос и Самарићанка*. Престоне иконе: *Богородица са Христом, Исус Христос*. Царске двери: *Богородица, Арх. Гаврил*. Лужне двери: *Св. арх. Стеван*. Северне двери: *Св. арх. Михаило*. Фриз апостола: *Симон, Марко, Андреј, Јован, Матеј, Јаков, Лука, Филип*. (Иконе апостола Петра и Павла, које овде недостају, налазе се у припрати.) Фриз пророка: *Јелисеј, Илија, Давид (Непознати пророк), Захарије, Симон, Јоил (Непознати пророк)*. Иконе у линети: *велики Крст Христовог распећа* (са атрибутима јеванђелиста на краковима крста), *Богородица, Јован Богослов*.

4 Основа цркве
5 Схема иконостаса

Фејерској жупанији. Према попису ове жупаније за 1715. и 1720. годину, у Бати (Possessio Szászhalom) живе су српске породице: Брончић, Никшић, Поповић, Радивић (Радовић), Петровић, Јовичић, Обрадовић, Јовић, Радашовин, Табанец (из будимског Табана), Ликић, Бугарчић и друге. Попис Пештанске жупаније за 1734–1735. годину наводи: „In Batta, alias Szászhalom schismatici“. Средином XVIII века било је 18 српских домова, са око сто житеља. Од тада, па током XIX века, бележи се сталан пораст српског живља. Године 1847. пописано је 328 православних, а 1867. године 368. У шематизму за 1896. годину забележена су 403 житеља српске народности. Стање се није изменило приликом пописа 1905. године, кад је у Бати живело 411 православних. Ипак од тада почиње постепено осипање српског становништва. Томе су допринели асимилација, одлазак у градове и оптирање у

[286]

Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXVI (Београд 1872), 10.
 М. Георгијевић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*. Ср. Карловци 1896, 65–66.
 Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 482–3.
 И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Нови Сад 1931) 57.
 Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва) Матица српска, Нови Сад 1957, 114.
 И. Јакшић, *Из Пописа становништва Угарске почетком XVIII века* (II), Нови Сад 1968, 9, 12, 16, 213, 243.
 Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 160, 205.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII/2 (Београд 1981) 2.
 С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином 18. века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987).

БАТАЊА

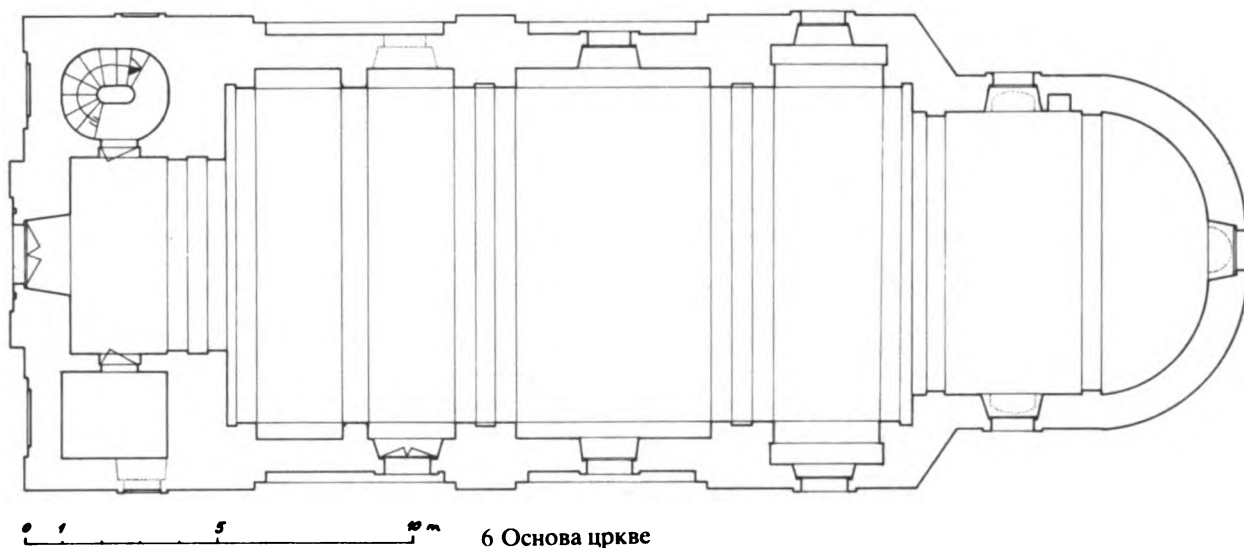
Battonya

из 1735. године показује да је тада у Батањи било 62 старешине домаћинства које су пописивачи означили са „сиром“, шеснаесторица су „средни“, а за једанаест домаћина пише да су „газде“.

Према попису свештенства и народа Карловачке митрополије за 1769. годину, Батања је имала 200 српских домова, једну цркву и пет попова. На основу познатог броја домова може се са сигурношћу претпоставити да је у селу било преко хи-

Литература

- S. Borovszky, *Csanád vármegye története* II. Budapest 1896–7, 37–39.
Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века*, Ср. Карловци 1902, 75.
I. Berkeszi, *Temesvári Művészek, Történelmi és régészeti Értesítő*, Temesvár 1909, 49;
М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 667–669.
Д. Руварац, *Статистички преглед великоварадске епархије 1759. године*,

Село у источном Поморишју. За време средњовековне угарске државе припадало Чанадској жупанији, касније Арадској. Средином XVI века Батања је била посед храброг племића Димитрија Овчаревића, заповедника Буле, који је 1566. године погинуо бранећи свој град од Турака. Већ тада је на батањској пустари било неколико српских породица, подложника.

За време угарско-турских ратова мађарски живаљ је избегао из Баната, а после турских освајања, средином XVI века, Срби из Рашке населили су цео Банат и добар део Поморишја. За турске владавине Батања је припадала Арадској нахији, Чанадском санџаку.

После ослобођења Баната од Турака 1716. године, село је административно припало Чанадском комитату, а у црквеном погледу Арадској епархији. Тих година у Батањи је било само двадесет мањих кућа, а већ 1735. године 109 домова. У попису Чанадске жупаније, у табеларном исказу за 1720. годину, забележена су презимена Срба: Иванов, Подина, Будисин, Стојадинов, Јакшић, Видић и друга, која су се задржала до друге половине XX века. Према статистичком прегледу Арадске епархије за 1755. годину у селу је била стара црква од плетера, „тек што није пала“, а убрзо је начињена и црква од дрвета. Средином XVIII века највећи део земљишта припао је спахилуку херцога Моденског. Село је било сиромашно. Највећи део обрадиве земље и шуме био је у поседу спахије. Попис становништва

љаду српских житеља. У другој половини XVIII века (1772. и 1786) Батања је означена као српско-румунско насеље. Крајем XVIII и почетком XIX века досељавају се Мађари, па је 1830. године забележено као румунско-мађарско-српско насеље.

У XIX веку дошло је до великог прираштаја српског становништва. Тако је 1910. године у Батањи пописано 405 домова са 2602 српска житеља. У XX веку забележено је опадање српског живља, који је после I светског рата масовно оптирао у Југославију. Сада у Батањи има око 350 српских душа. Од 1920. Батања припада Будимској епархији.

Црква је посвећена Рођењу Богородице. Већ 1753. године предузимљиви и просвећени епископ арадски Синесије Живановић наложио је Србима у Батањи да на месту богомоље-брвнаре подигну цркву од тврдог материјала. Дошло је до необичног спора па је црквена општина уложила жалбу Скупштини Чанадске жупаније, а против захтева свог епископа, истичући тешко материјално стање парохијана. Угарско Намесничко веће искористило је спор верника са својим архијерејем оптужујући арадског епископа да он не сноси кривицу само у овом случају већ и као отворени противник уније. Жалба црквене општине на епископа стигла је и до царице Марије Терезије, која је наредила митрополиту Павлу Ненадовићу да се одустане од градње цркве у Батањи.

Изглед првобитне цркве и попис сасу-

Архив за историју Српске православне карловачке митрополије I, Ср. Карловци 1911, 7.

И. Зеремски, *Попис свештеника и народа у Карловачкој митрополији из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду (Нови Сад 1931) 55.

Д. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог столећа*, САН ССXXXII/6,

Београд 1955, 211, 233–5 (попис становништва 1720, 1735, 1737. године).

Д. Поповић, *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1957 (В. Регистар: Батања).

М. Коларић, *Класицизам код Срба 1790–1848*, Београд 1965, 110–111.

Enciklopedija likovnih umjetnosti 3, 667 (Petrović, Sava).

И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј – прилози и грађа 3 (Нови Сад 1966) 150, 152, 153, 166–167.

С. Гавриловић – I. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СXXII/2 (Београд 1981) 78.

ди потиче из 1759. године: „Церков од плетера, олепљена и покречена, нова, доста прилична, покривена шиндром с торончићем такожде дрвјаним, в нем 2 звона, освјашчена Г. Син. Живановичем 1755, 16 маја. Престол четвороугolni, камени, на нем Антиминс изрјадни Г. Син. Живановича, једно велико Енагелије Московско, неоковано, кондирић са св. миром, 2 креста сребром оковата, кутија за свајата от плеха, 4 чирака калајна, 2 плаштанице от платна и картона, потир од туча позлаштени, дискос од туча, 6 икона нови престолни, двери и темпло измоловато лепо. 2 свјашченика с 6 свещча дрвјани, пјетохљебница калајна; књиге московске правилне; фелон свилен от жуто-шарене свиле“.

Нова црква монументалних димензија саграђена је 1778. године. По архитектонској замисли, вероватно по жељи црквене општине, подигнута је у класицистичком стилу а подсећа на оновремене градске цркве. Западну фасаду складне грађевине одликују четири масивна стуба, који придржавају венац украшен класицистичким триглифима, на које се ослања тимпанон. Изнад је масивни торањ са барокном капом и крстом. Црква је обнављана 1909. године (запис на лименој капи звоника), 1928. године (запис у јеванђељу) и 1938–1939. године.

Дуборезбарија иконостаса израђена је у маниру неокласицизма у другој деценији XIX века. Иконопис (садашње стање) дело је двојице банатских сликара, Саве Петровића и знатно млађег Душана Алексића. На престоној икони св. Николе налази се сигнатура сликара: *Бжїю помістю изобразилъ Савва Петровичъ Гражданни Тимшварски 1820*. На иконама Жртва Аврамова и Тајна вечера су записи другог иконописца: *Сликао Душан Алексић, жити Ардски г. 1880*. Иконостас је два пута обнављан и рестауриран а почетком XX века поједине иконе су невешто премазане. О сликарству Душана Алексића у батањској цркви постоје архивске вести из 1880. године да је дуборезбарију иконостаса поново позлатио, иконе „опрао и лакирао а које наново измалао“. Осим

икона на иконостасу он је насликао иконе Богородичиног престола: *Богородица са Христом и Неопалима купина*, као и икону *Св. Јован Златоуст* на архијерејском престолу. Алексић је у батањској цркви насликао и зидне композиције, изнад солеје, на сводовима, на западном зиду и на своду припрате.

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Св. Никола спасава Василија сина Агрикова, Сусрет Марије и Јелисавете, Христос и Самарићанка, Усековање св. Јована*. Престоне иконе: *Св. Никола, Богородица, Исус Христос, Св. Јован Крститељ*. Царске двери: *Богородица, Арх. Гаврило*. Северне двери: *Св. арх. Михаило*. Јужне двери: *Св. арх. Рафаил*. Икона изнад северних двери: *Жртва Аврамова*. Икона изнад јужних двери: *Тајна вечера*. Празничне иконе: *Успење Богородице, Васкресење Христово, Силазак св. Духа, Вазнесење Христово, Рођење Христово, Крштење Христово, Рођење Богородице* (храмовна икона, изнад царских двери) *Улазак у Јерусалим, Ваведење Богородице, Благовести, Сртење, Обрезање, Вазнесење*. Централна икона иконостаса: *Света Тројица* (изнад иконе *Рођење Богородице*). Иконе у ливети: *Крст Христовог распећа, Богородица, Јован Богослов, Страдања Христова* (дванаест медаљона), *Пророци* (дванаест медаљона.)

Целивајуће иконе: *Св. Стефан Дечански, Подизање часног крста, Усековање главе Јована Претече, Рођење св. Јована, св. Јован Крститељ, Обрезање*, сликане су крајем XIX века.

Јеванђеља. У олтару се налазе три јеванђеља. 1. *Јеванђеље*, московска штампа, XVII века, дрворезне илустрације у тексту, недостаје први лист. 2. *Јеванђеље*, московска штампа, 1741. 3. *Јеванђеље*, московска штампа 1785, са портретима јеванђелиста (*Св. јеванђелист Матеј*, бакрорезац Василиј Реоников 1767; *Св. јеванђелист Марко*, бакрорезац Семен Назаров, 1764; *Св. јеванђелист Лука*, бакрорезац Алексеј Андрејев 1764; *Св. јеванђелист Јован*, бакрорезац Степан Јуримов).

БРЕМЕН

Beremend

Барањско село, југоисточно од Шиклоша. У старијим документима води се под називом *Verenye – Verement*, на српском: Бреме или Бремен. Није познато када је насељено Србима, али је сасвим извесно да их је било у турско доба, као и да се за време велике сеобе у Бремену задржало неколико српских породица.

Према пописима становништва Угарске 1715. и 1720. *Verement – Vremen* је спадао у села са многобројним српским становништвом. Тада су, поред осталих забележена и ова српска презимена: Новаковић, Савић, Николић, Митровић, Симоновић, Поповић, Кузмановић, Остојић, Бошњак, Вукић, а међу њима и Матковић, Хорват, Милишевић и друге шокачке породице. Тада се Бремен сматрао за богато српско место. Али, треба имати на уму да су оновремена села у Барањи била по броју домова мала насеља. Тако је Бремен 1720. године имао 25 домова, а 1731. било је у селу 34 дома, претежно српског живља. Документација о православним црквама и становништву 1734–1735. године у Мађарској доноси сажет извод о православнима у Бремену: „*Veremend. Ecclesia ex saepibus, praeest popa schismaticus. Illocska filialis.*“

Око 1750. године, према *Изводу из описа Будимске епархије*, у Бремену је било 56 српских домова и 40 домова „инверних“, претежно Шокаца. Постојала је и неосвећена српска православна црква и католичка црква. Даља статистика доноси да је 1890. у селу било 409 српских жи-

теља. У *Првом шематизму православне српске епархије будимске за годину 1896.* број Срба је смањен на 354 становника, који су живели у 71 дому. У селу је постојала српска православна вероисповедна школа са преко 60 ђака.

Статистика Карловачке митрополије за 1905. годину заснива се на државном попису Угарске и даје тачне етничке податке. У Бремену је тада живело: 352 Срба, 561 Мађара, 725 Немаца и 160 Хрвата. При крају првог светског рата, године 1917, у Бремену је било 335 српских житеља. После првог светског рата већи број Срба из Бремена оптирао је у Југославију, а тада је почела и организована асимилација. Срби су у званичној комуникацији обавезно имали помађарена имена и презимена. Сада у Бремену нема више српског живља.

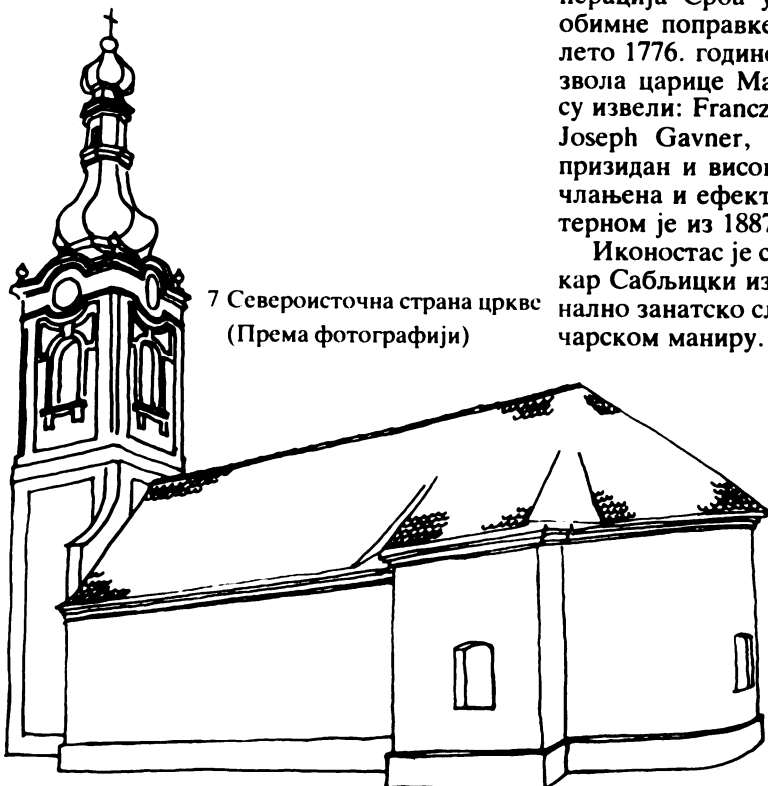
Српска православна црква у Бремену посвећена је Вазнесењу Христовом. Првобитна црква од плетера и блата подигнута је непосредно после велике сеобе, а садашња је саграђена 1754–1755. године. Црквене матице крштених и умрлих уведене су 1754, а венчаних 1760. године.

Зидање нове цркве од тврдог материјала није прошло без административних сметњи. Проблеми су почели 1753. године. Али, Срби у Бремену су за кратко време, до 1755. године, сазидали цркву. Већ 2. јануара 1756. године Верска комисија Угарског намесничког већа је на основу извештаја Барањске жупаније (која је потврдила да су цркве у Мохачу, Сечују и Бремену неовлашћено сазидане) предложила да цркве у овим местима треба да буду срушене или да буду предате католицима на употребу. Исти предлог Верска комисија је поновила 24. априла 1756. И поред тога црква није срушена, нити је уступљена католицима. Друга генерација Срба у Бремену предузела је обимне поправке и улепшавање цркве у лето 1776. године, за шта је добијена дозвола царице Марије Терезије. Послове су извели: *Francz Mayer, Zimer Meister*, и *Joseph Gavner, Mauer Maister*. Тада је призидан и висок торањ. Садашња рашчлањена и ефектна метална капа са лантерном је из 1887. године.

Иконостас је сликао мало познати сликар Сабљицки из Беча. То је конвенционално занатско сликарство у неоромантичарском маниру.

Литература

- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896.* Ср. Карловци 1896, 24–25.
 М. Косовац, *Српска митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 514–5.
 И. и Д. Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској од 1695–1733.* Ср. Карловци 1922, 50.
 В. Пандуровић, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи.* Гласник ИД у Новом Саду, I (Нови Сад 1928) 119.
 В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба.* Осигек 1923, 110.
 И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769.* Гласник ИД у Новом Саду IV (1931) 57.
 Д. Поповић, *Становништво Барање крајем 17. века.* Гласник ИД у Новом Саду V (1932) 370, 372.
 И. Јакшић, *Изписа становништва Угарске почетком XVIII века.* Војвођански музеј, Нови Сад 1974, 7, 60–61, 142–143.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века.* Споменник САНУ (XXIII/2 (Београд 1981) 83, 179.
 С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века.* Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 35.
 В. Duranci–А. Rudinski, *Szerb templomok Baranya megyében, Létünk 2.* Forum Könyvkiadó, Újvidék 1987, 322–355.

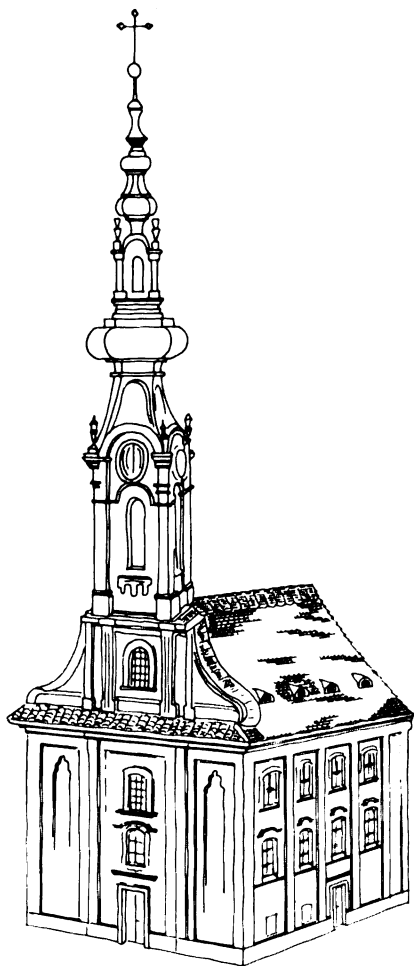
7 Североисточна страна цркве
(Према фотографији)

8 Горњи део звоника
(Према фотографији)

БУДИМ-ПЕШТА

Budapest

9 Југозападна страна цркве

Главни град Мађарске од изузетног историјског и културног значаја за Србе. (У својој дугој историји Будим и Пешта су се развијали као два засебна града, у којима су Срби имали своје црквене општине и цркве. Године 1872. административно је образован јединствен град Будимпешта.)

*

За време сеобе народа Словени су се задржали на левој обали Дунава па се претпоставља да и назив „Пешт“ потиче од словенске речи Пештџ, пећ. Пешта је знатно старије насеље од Будима, ако се изузму келтске насеобине и римска војна колонија *Aqincum* у близини Будима. За време монголске најезде, почетком XIII века, Пешта је веома страдала, а њени становници су пребегли на десну бреговиту обалу Дунава. Тада је, уз запажено присуство немачких досељеника, изграђиван Будим, који су житељи још дуго називали Нова Пешта (*Novum Castrum Pestense*).

Мађарски краљеви су у позном средњем веку утврдили оба града снажним бемемима, кулама и монументалним капијама.

Велика разарања задесила су Пешту и Будим за време најезде Татара 1241. године. Изузетне заслуге за њихову обнову имао је угарски краљ Бела IV (1235–1270), за чије се владавине Пешта развила у трговачки град, а Будим постао краљевска резиденција, изграђена и украшавана у готском стилу. Нови градитељски и уметнички замах, у истом стилу, дао је Будиму краљ Жигмунд (1387–1437). За владавине славног угарског краља Матије Корвина (1458–1490) успешно је настављена градитељска делатност; тада је архитектура краљевског дворца добила ренесансне облике, а унутрашњост ренесансне украсе. Срби су се већ у то доба досељавали у Пешту и Будим, где су испрва служили као краљеви шајкаши, а тако је било и у осталим варошима на средњем и горњем Дунаву.

Док је на јужном делу простране будимске висоравни изграђена краљевска палата, на северној се развило позносредњовековно градско насеље са архитектуром која је била у знаку позне готике. Овде су почетком XV века српски деспоти, савезници Мађара, имали своју палату у Италијанској улици (*platea Italicorum*), која је недавно идентификована у садашњој *Országház* улици број 9. На њу је 1987. стављена меморијална плоча са ликом деспота Стефана Лазаревића у барелефу и са натписом на мађарском и српском језику. (Плоча је рад београдског вајара Небојше Митрића.)

Пешта је пала у турске руке одмах после мохачке битке (1526), а Будим 1541. године. Турска владавина је трајала до великог бечког рата, односно до 1686. године. Будим је у турско доба био седиште новог, „другог по реду ејалата у европском делу царства“, а називан је и Паша-Санџак.

За време османлијске владавине Срби су се досељавали у већем броју, а тада су уобличени и посебни српски делови у обе вароши. У Будиму то је било подграђе Табан, које су Срби називали „будимска долња варош Табани“, или „будимска долња расцијанска варош“. У Пешти то је била знатно мања варошка четврт у јужном делу градских зидина, недалеко од Дунава. И прве мале богомоље имали су Срби у оба града већ у XVI веку. У будимском Табану је било седиште Будимске епархије, у саставу обновљене Пећке патријаршије. Срби су сачињавали варошки живаљ, заједно са Турцима, а били су и у војној служби као мартолози. Приликом крупнијих послова, особито када је посредила била градња или обнова цркве, обраћали су се будимском паши за дозволу. У *Грабовачком летопису* је забележено да су монаси 1585. године од будимског „везира“ добили „ферман“ за градњу цркве манастира Грабовца. Срби су уживали и извесне повластице, особито верске природе, сходно загарантованим правима које је имала Пећка патријаршија.

После ратног разарања 1685–6, ослобођења Угарске од Турака и велике сеобе, Срби су многољудно населили оба града, мада је, и овога пута, пештанско српско насеље било знатно мање од будимског. У Будиму се 1690. заставио велики српски збег са патријархом Арсенијем III Чарнојевићем на челу. Одавде је народ распоређиван у околна места, Калаз, Помаз, Чобанац и Сентандреју, у којима су Срби тада били најбројнији. Неки су одлазили на исток, у Јегру и Мишколц, а поједини на западну страну, у Острогон, Коморан и Ђур, старе вароши краљевих шајкаша, у којима је било доста Срба староседелаца. С пролећа 1691. године, командант Будима барон Ареј Зага извршио је смотру, „рацке милиције“ на брду Сент Гелерт. Овој војној свечаности у Будиму присуствовао је српски патријарх са епископима, пред којима је командант уручио Јовану Монастерлији царски декрет Леополда I о именовању за српског подвојводу. Новопостављени *Vitse Duktora Rasciane Militiae* био је пореклом из Коморана, а отац му је био шајкашки обервајда и црквени ктитор. Српски војници који су присуствовали свечаној будимској смотри учествовали су у победоносној бици код Сланкамена 19. августа исте 1691. године.

Први попис Срба житеља Будима – Табана обављен је само неколико година после сеобе. Већ 1696/7, у оквиру општег пописа становништва Мађарске, пописане су старешине домаћинства Табана. Међу њима се налазе уобичајена српска презимена: Јовановић, Митровић, Драгић, Илић, Симоновић, Цветковић, Рајић, Николић, Михајловић, Јанковић, Миланковић, Поповић, Ненадић, Стефановић, Новаковић, Радаковић, Живановић, Мирковић и друга. Ту су и презимена изведена из занимања: Чизманџија, Кујунџија, Сапунџија, Ђурџија, Лончар, Хабација, као и она која указују на порекло

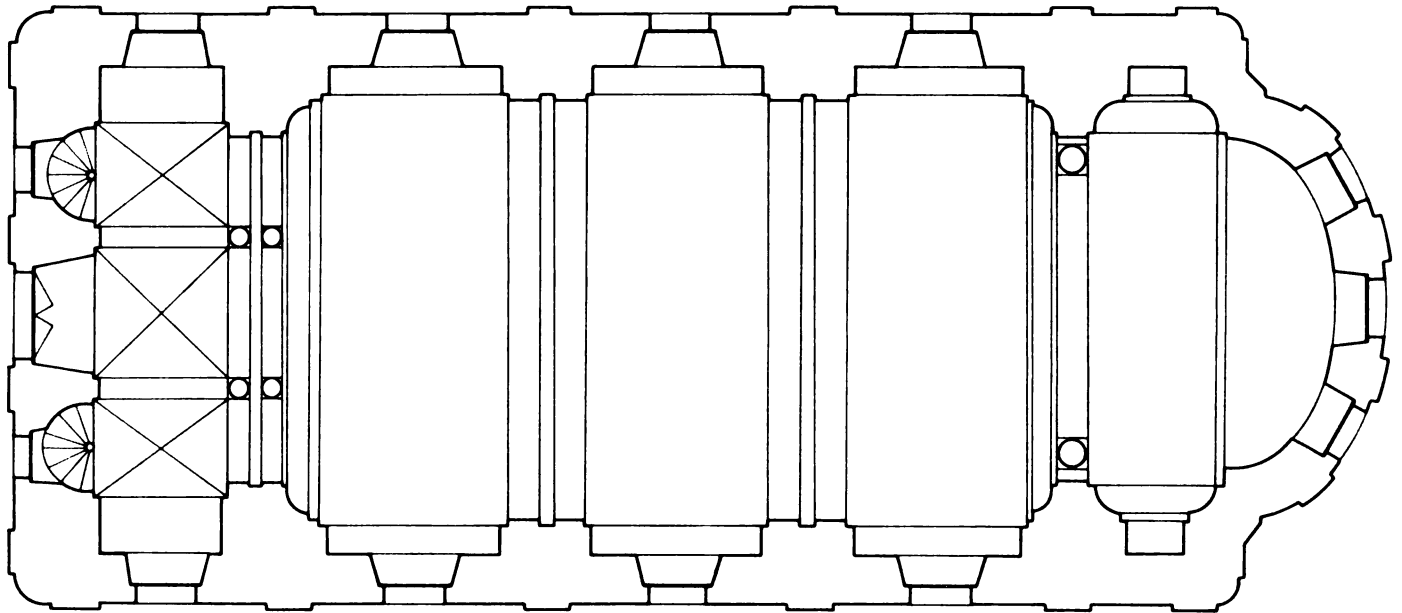
досељених: Коморанац, Сомборац, Чонградац, Темишварац, Осеклија, Бачванин, Рудничанин, али они су, осим Рудничанина, претежно накнадно пресељени у Будим из градова у Угарској. Иначе, становништво будимског Табана, као и Пеште, потицало је из разних области српског народа на Балкану, из Србије, Старе Србије, а у мањем броју из Црне Горе, Херцеговине и Босне. Познати су још и пописи Срба у ова два града из 1702. и 1720. године.

У административно-политичком погледу, привилегијом од 1696, добили су будимски Срби право на своју општинску самоуправу. Право гласа су имали сви пунолетни мушкарци. Они су бирали чланове „општинске скупштине“ од 70 до 76 чланова, а ови су бирали „варошке службенике или слуге“: првог или главног господара и остале „предњаке“, наиме, „бирова, ешкуте, кметове и разне одборе,

генције која је претежно школована на пештанском Универзитету. Били су то, испрва, махом правници, адвокати и државни чиновници, али и први српски списатељи. Нови подстицај културном животу дала је штампарија пештанског универзитета (Мађарска краљевска универзитетска штампарија у Будиму), којој је прикључена некадашња бечка српска штампарија Стефана Новаковића. У њој су штампане књиге и мање публикације Аврама Мразовића, Николе Стаматовића, Саве Текелије, Атанасија Стојковића, а потом и Саве Мркаља, Милована Видаковића, Јована Стерије Поповића, Доситеја Обрадовића, Георгија Магарашевића и других писаца тога времена. Био је чувен и књижевни круг мађарско-српског писца Михаила Витковића. Године 1826. основана је у Пешти Матица српска. У Пешти и Будиму повремено су бавили Сима Милутиновић, Јоаким Ву-

Литература

- J. Patacsich, *Szabad királyi Pest városának leírása*, Pest 1831; J. Patacsich, *Történeti jegyzetek szabad királyi városáról*, Pest 1839.
- А. Стојачковић, *Георгија I деспота српског добра у Унгарији*, Српскиј летопис 16 (Пешта 1843) 86–7.
- П. Атанацковић, *Повест резиденције епископата Будимског*, Будим 1846.
- Ј. Игњатовић, *Св. Андреја*, Српски летопис 89 (Будим 1854) 7–20.
- Ј. Игњатовић, *Привилегије српског Терзијског цеха у Будиму од 15 III год. 1695*, Српски летопис 91 (Будим 1855), 112–123.
- М. Лудацић, *Српска стара писма*, Српски летопис 112 (Нови Сад 1861) 154.
- Г. Витковић, *Критички поглед на прошлост Срба у Угарској*, Гласник СУД XXX (Београд 1871) 42–44 (Молбеница будимских Срба цару Леополду), 91.
- Г. Витковић, *Нови подаци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXVI (1872).
- Г. Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива*, Гласник СУД, књ. 3, 4 (1873); књ. 5 (1874); књ. 6 (1875).

10 Основа цркве у Будиму –

(Према гравирани из XIX века)

који су имали да послуже вароши, и сиромасу и богату, право и верно што их Бог учи“.

Пештански и будимски Срби, заједно са Сентандрејцима, имали су велики углед у Карловачкој митрополији у XVIII веку. Њихова активност у раду црквено-народних сабора и осталих народних послова била је позната и призната у српству у Угарској. Вешти као занатлије и трговци, они су постали важан привредни чинилац. Поједини еснафи уживали су царске привилегије.

Српска грађанска класа у Будиму и Пешти била је веома активна у културном и књижевном животу, што је највише дошло до израза крајем XVIII и почетком XIX века. Тада се у српском грађанском друштву све више осећа присуство образованих људи, српске интели-

јић, Вук Караџић, Јаков Игњатовић и многи други српски писци средине из друге половине XIX века. Ипак, пресељењем Матице српске у Нови Сад (1861) јењава српски књижевни и културни живот у Пешти и Будиму. Остао је још чувени Текелијанум, завод за студенте, који је основао Сава Текелија 1838. године. До почетка другог светског рата кроз Текелијанум је прошло око 350 питомаца „који су чинили најбољи део српске интелигенције“ у оновременој Угарској.

У XIX веку почело је однарађавање и асимилација. Као што је некада, у XVIII веку, културни и духовни живот Срба био под окриљем српске православне цркве (Будимске епархије), тако је читав век касније окопнело српство у Угарској поново нашло једини ослонац у својој цркви. У силазној линији свог етничког по-

F. Pesty, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországhban és a rácz deszpota cím*, Budapest 1877.

J. Szentklárai, *A Dunai hajóhadak története*, Budapest 1886.

Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша*, Гласник СУД 67 (1887).

Г. Витковић, *Списак изложених историјских, књижевних и уметничких споменика српских*, Београд 1893, 3, 33.

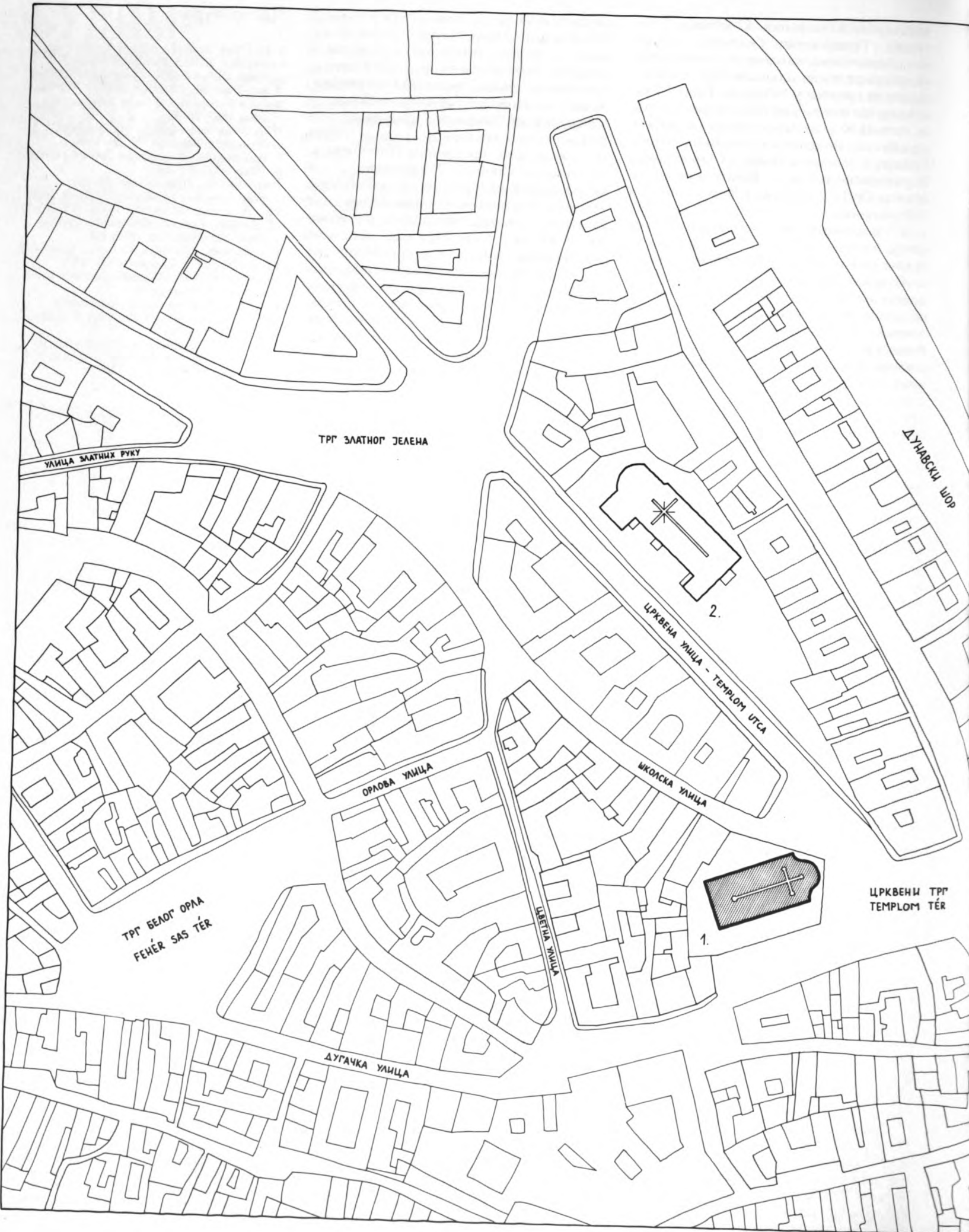
J. Acsádi, *A magyarországi népesség a pragmatika sanctio korában 1720–21*, Budapest 1896, 419–20.

Статут српске православне црквене општине пештанске, Будимпешта 1899.

И. Јакшић, *О Вићентију Јовановићу*, прилози за историју митрополитства му 1731–1737, Нови Сад 1900, 48, 49, 54–55, 73.

Ev. Cselebi, *Török világotató magyarországi utazásai 1660–1664*, III. kötet, Budapest 1904, 244–251 (Buda – Debághane – Ráczváros).

Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи III*, Београд 1905, бр. 5279, 5284, 5305.

ТРГ ЗЛАТНОГ ЖЕЛЕНА

УЛИЦА ЗЛАТНИХ РУКУ

ДУХОВНИ ШОП

ЦРКВЕНА УЛИЦА - TEMPLOM UTCA

ШКОЛСКА УЛИЦА

ОРАОВА УЛИЦА

ТРГ БЕЛОГ ОРАА
FEHER SAS TER

ЦРКВЕНИ ТРГ
TEMPLOM TER

ЦРКВЕНА УЛИЦА

ДУГАЧКА УЛИЦА

БУДИМ – СРПСКА ВАРОШ – ТАБАН
ПЛАН ИЗ 1880. ГОДИНЕ

ДУНАВ

1. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА САБОРНА ЦРКВА
2. РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА

стојања. Према *Првом шематизму православно епархије будимске за годину 1896.* у Будиму је тада било „православних душа, мушких: 176, женских: 162, укупно: 338“. Постојала је и „Српска православна вероисповедна школа“ коју је похађао 31 ученик. У Пешти је пописано „православних душа... мушких: 346, женских: 224, укупно: 570“. У српској школи било је шеснаесторо ђака. У Будимпешти, тада већ јединственом граду, било је дакле, 1896. године само 908 српских житеља.

Од своје национално-политичке матице српски народ у Мађарској у XX веку није примао никакву моралну нити какву другу помоћ. Од неколико хиљада Срба у Будиму и Пешти, почетком XVIII века, њихов број се, почетком XX века, свео на неколико стотина. Данас је број Срба у Будимпешти симболичан. Постоји још активна у култу српска православна црква Св. Георгија у Пешти, као и жива успомена на српску Саборну цркву у Будиму, оштећену у другом светском рату и срушену 1949. године.

Градња српских цркава у будимском Табану има своју дугу историју. Првобитна богомоља је подигнута у турско доба, у другој половини XVI века. Та црква је у току битке за ослобођење Будима 1686. порушена или веома оштећена. За време велике сеобе досељени Срби су већ 1690–1691. подигли привремену, другу по реду, цркву брвнару и посветили је Светом Димитрију. Већ 1697. године, по жељи патријарха Арсенија III Чарнојевића, Српска општина у Будиму подигла је трећу по реду мању цркву од тврдог материјала. Та црква је добила ставропигију од патријарха. Крајем четврте деценије XVIII века показало се да је за развијену и многољудну спрску варош та црква мала а уз то и оштећена поплавама Дунава. Уместо одлуке будимске српске општине да се црква обнови преовладао је захтев будимског епископа Василија Димитријевића да се на истом месту подигне нова, репрезентативна црквена грађевина. Уговор о изградњи цркве склопљен је са чувеним Maurer Maisterom Адамом Мајерхофером (А. Mayerhoffer) 29. марта 1741. године. Црква је грађена неколико година а свечано је освештена тек 3. јуна 1751. године. (О овој цркви в. опширније у студији *Српска варош „Табан“ на гравирима Будима*, у овој књизи.) Иконостас будимске цркве сликао је новосадски сликар Васа Остојић 1764–1766. Према сачуваном уговору Остојић је за овај иконостас насликао 52 иконе. За време пожара Будима 1810. године веома је оштећена будимска Саборна црква и изгорео њен иконостас. После обнове нов иконостас насликао је Арса Теодоровић са помагачима 1818–1820. После ратног бомбардовања Будима и рушења цркве иконостас је расклопљен а неоштећене иконе се чувају у Српској црквено-уметничкој и научној

И. Павлас, *Историја „Преоднице“*, Српски књижевни гласник XVIII (Београд 1907) 819
Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI и XVII веку*, Књиге Матице српске, Нови Сад 1909.

М. Косовац, *Српска православна митрополија Карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 483–486.
Аноним, *Петар Витковић парох будимски*, Архив за историју српске православне Карловачке митрополије, год. I, св. I (Ср. Карловци 1911) 17–23.

Писмо митрополита Софронија Подгоричанина будимском владици Вићентију Поповићу, Архив за историју српске православне Карловачке митрополије 2 (1912) 1–4.

Д. Руварац, *Историја архиепископско-митрополијске-патријарашке библиотеке у Сремским Карловцима*, Ср. Карловци, 1919 5–7.

К. Јиречек, *Историја Срба*, Београд 1923, 219 (Палата деспота Стефана Лазаревића у Будиму); Д. Руварац, *Дионисије Новаковић први учени богословски књижевник, професор, потом владика будимски*, Гласник Српске православне патријаршије (Београд 1924); *Енциклопедија СХС*, Београд 1926 (Будимпешта, Будимска епархија).

Р. Грујић, *Проблеми историје Карловачке митрополије*, Гласник ИД у Новом Саду II (Нови Сад 1929) 53–65.

Д. Руварац, *Како је дошло до темишварског сабора 1790*, Гласник ИД у Новом Саду II (Писмо Јована Мушкатиновића митр. Мојсију Путнику) 125 (Писма народних првака из Будима).

Д. Витковић, *Једна статистика Карловачке митрополије из 1781*, Гласник ИД у Новом Саду III (1930) 471–473.

Ст. Станојевић, *Барски у Будиму*, Гласник ИД у Новом Саду IV (1931) 108–110.

И. Зеремски, *Попис свештеника и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД IV, 57.

Е. Réh, *A régi Buda és Pest építőmesterei Márija Ierzsija korában*, Budapest 1932.

Уредништво, *Борба Грка и Цинцара (Влаха) у Пешти да се одвоје од српске црквене власти и подигну своју цркву*, Гласник ИД у Новом Саду VIII (1935) 264–266.

Е. Kőszegi, *Magyarországi őtvözetek a középkortól 1867-ig*, Budapest 1936; I.

Gothard, *Stéroy Károly akadémiai festő-Művész élete és művei*, Vasi Szemle IV. Szombathely 1937. 64–72.

С. Васиљев, *Српске црквено-општинске организације у првој половини XIX века*, Гласник ИД у Новом Саду X (1937) 142–160.

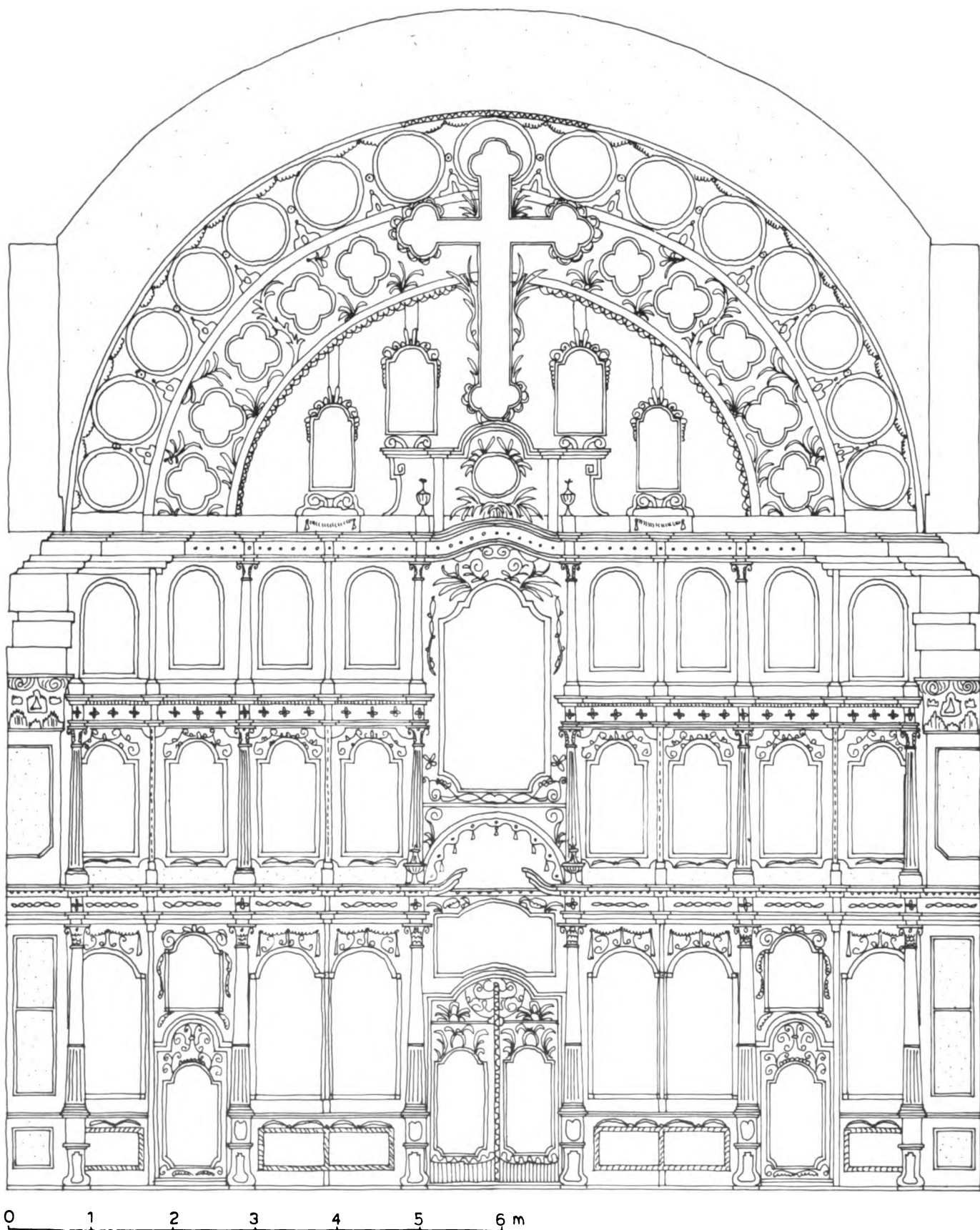
Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937 (в. Регистар: Будим).

Н. Horváth, *Budapest művészeti emlékei (Magyarország Művészeti emlékei II)*, Budapest 1938.

Ј. Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*, Војводина I, Нови Сад, 1939, 138, 141, 142; Ј. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина I (в. Регистар: Будим).

Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, 330–414.

Ј. Мирковић, *Црквени уметнички вез*, Београд 1940; Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, Нови Сад 1941, 386, 395, 399, 401 (Својеручно писмо патријарха Арсенија III Србима у Будиму 1700. године), 406 (Попис имовине патријарха Арсенија III, после смрти), 404, 411 (Печат српске

12 Схема иконостаса цркве у Будиму
(Реконструкција)

збирци у Сентандреји. На основу предратне фотографије може се реконструирати изглед и садржај овог иконостаса.

Распоред икона на некадашњем будимском иконостасу.

Иконе у соклу: *Трн младиња у пећи огњеној, Св. Никола враћа сина Агрикова, Сусрет Марије и Јелисавете, Христос и Самарјанка, Усековање главе Св. Јована, Данило у лављој пећини*. Престоне иконе: *Св. Георгије, Св. Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован Претеча, Св. Димитрије*. Северне двери: *Арх. Михаило. Царске двери: Благовести. Јужне двери: Св. архиђакон Стефан*. Иконе изнад двери: *Ваведење, Тајна вечера, Рођење Богородице*. Прва зона изнад престоних икона: *Преображење, Крштење, Сретење, Рођење Христово, Улазак у храм, Васкрсење Христово, Вознесење Христово, Успење Богородице*. Друга зона изнад престоних икона: *Пророк Мојсије, апостоли Матеј и Симон, Петар и Павле, Тадеј и Вартоломеј, Јаков и Тома, Јуда и Јаков, Андреј и Филип, Пророк Арон*. Централна икона: *Света*

Давид. Јужна певница: Јован Дамаскин, Богородични трон: Богородица са Христом. (Запис: *Изъсвавилъ Дрсеній Ѡвѣдоровичъ живописецъ и гражданинъ новосадскій 1820*).

Други запис сликара налази се на икони *Тајна вечера: Изъсвавилъ Дрсеній Ѡвѣдоровичъ 820*.

„Богохраними град Пешта“, како су Срби у турско доба називали варош у којој су живели, имала је поред џамија и малу српску цркву. Историјски је утврђено да је постојала на месту садашње, у старом српском крају. Ипак, њена прошлост и њен изглед недовољно су познати из времена османлијске власти. Та првобитна црква разрушена је за време опсаде и битке за ослобођење од Турака 1686. године. После турског повлачења и сеобе Срба, досељеници су убрзо прегли да обнове своју богомољу. И поред сметњи општинске администрације, црква је саграђена од 1695. до 1698. године. Изглед те цркве, у непоузданој цртачкој стилизацији, налази се на црквеном печату из тих година. Била је то архитектонски сасвим скромна једнобродна грађевина са кубетом (веро-

општине у Пешти на акту из 1731. и Печат српске општине у Будиму на акту из 1731). Д. Поповић, *Војна граница*, Војводина II, 272, 274, 287, 334 (Избор подвојводе Ј. Монастерлије у Будиму), 3444 (Барон Павле Димић – Папила).

К. Лука, *Magyar művészet 1800–1850*, Budapest, 1942, 487 (Theodorovics Arsz); Д. Полужански, *Библиографија издања Матице српске 1826–1849*, Нови Сад 1950, 5–23 (књиге штампане у Будиму у Типографији Краљевског свеучилишта пештанског).

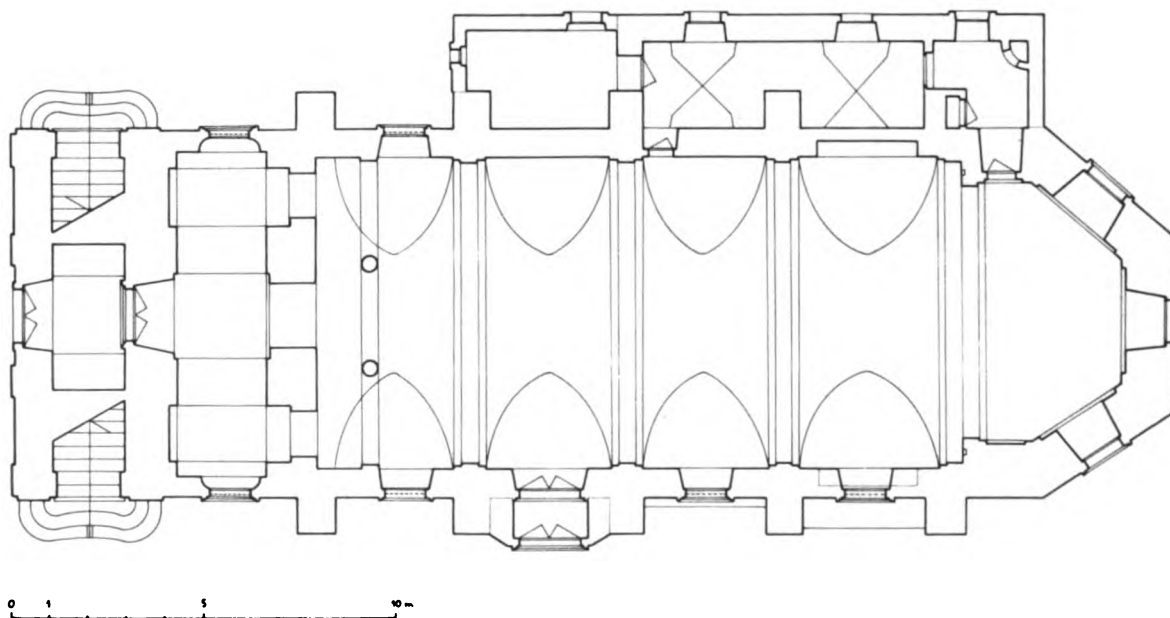
Ђ. Рајковић, *Изабрани списи*, Нови Сад 1950, 95–107 (Михаило Витковић), 172 (Марија Поповић-Милутиновићка).

Л. Мирковић, *Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске*, Споменик САН ХСХ (Београд 1950) 15.

Д. Поповић, *Срби у Будиму од 1690–1740*, Београд 1952; R. Gyögy, *Régi várképek*, Budapest 1955, 9, 11, (Т. I, Т. VIII).

Magyarország műemléki topográfiája IV, Budapest műemlékei I, Budapest 1955, 755; Р. Веселиновић, *Развитак и унутрашњи живот српских еснафа у Војводини*, Зборник за друштвене науке Матице српске 11 (Нови Сад 1955) 29 (Сабовски цех у Табану 1724).

О. Димитријевић-Микић, *Стефан Тенецки*, Рад војвођанских музеја 6 (Нови Сад 1957) 139–154.

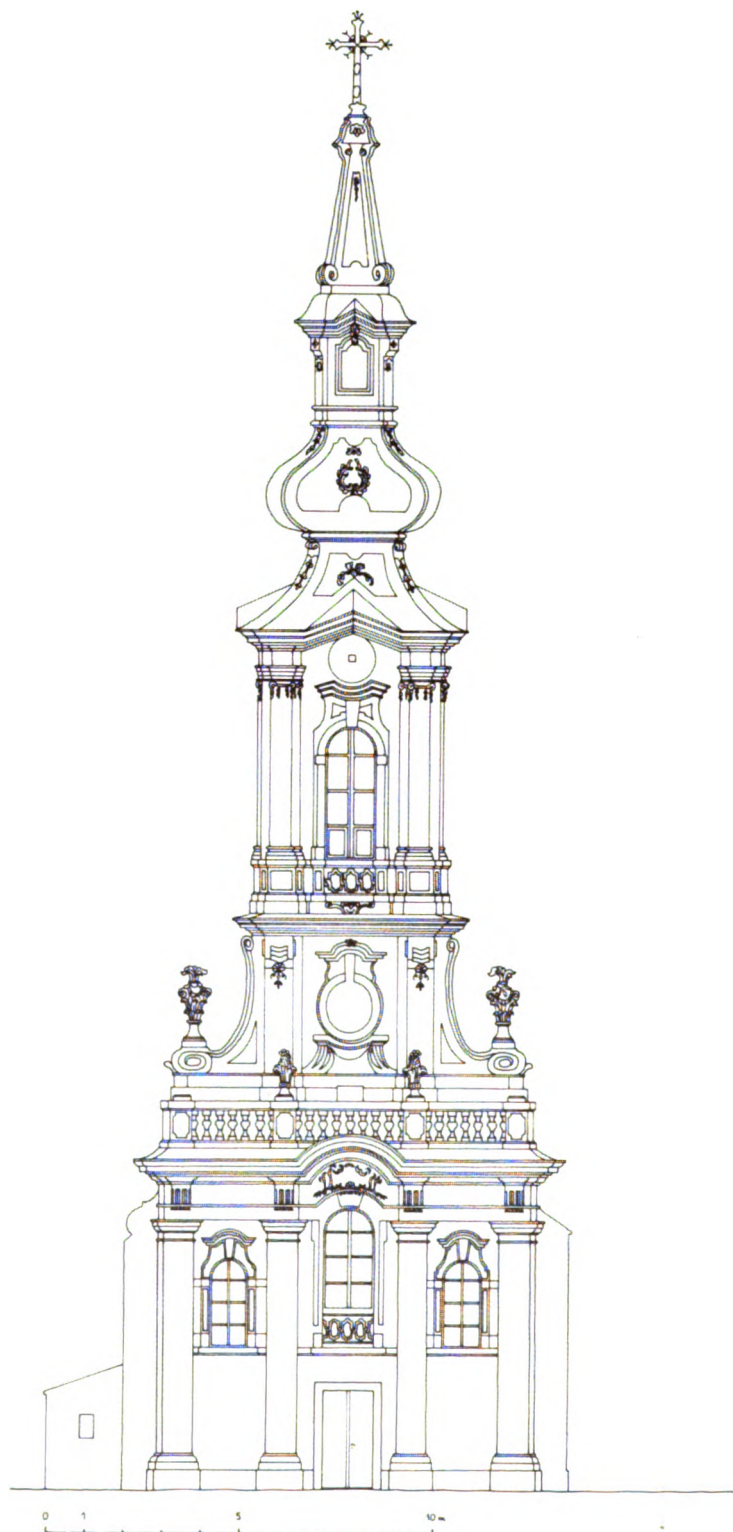

Тројица. Иконе у линети: *Молитва о чаши, Издајство Јудино, Христос пред Аном, Христос пред Кајафом, Христос пред Иродом, Христос пред Пилатом, Пилатово питање о помиловању, Прање руку, Шибане Христа, Крунисање трновим венцем, Пут на Голготу, Пад под крстом*. Распеће: *Марија Магдалена, Богородица, Крст Христовог распећа, Јован Богослов, Лонгин Сотник*. Икона изнад распећа: *Нерукотворени образ Христов*. Иконе у проскомидији: *Поклоњење мудраца, Благовести*. Северна певница: *Цар*

ватно дрвеним), док је звонара по свој прилици била једноставна кула од дрвета, с јужне стране брода.

Тридесетих година XVIII века, кад су се Срби у Пешти привредно оснажили, мала црква је срушена до апсиде, а на њеном месту је подигнута нова, знатно шири и виша од првобитне. Само су стари темељи апсиде били искоришћени за надградњу. Године 1731. започето је зидање торња, што је убрзо прекинуто због административних сметњи, а настављено тек 1752. године. О градњи црквеног брода

13 Основа цркве у Пешти

постоји препис записа на каменој плочи која се налазила изнад јужног портала, а сада је на том месту ниша. Запис гласи: „Ова православна и источна црква подигнута је ту 1733. године. Потом је црква обновљена Христовом великомученику Св. Борњу 1733. године“. Приликом градње торња 1752. године црква је на западној страни продужена за још један травеј и простран подзвонички простор. Западна фасада је врло декоративно, архитектонски рељефно, решена у стилу позног барока, с елементима рокаја. Звоник подсећа на Благовештенску цркву у Сентандреји, па се претпоставља да је архитектонско решење дао познати пештански пројектант Адам Мајерхофер.

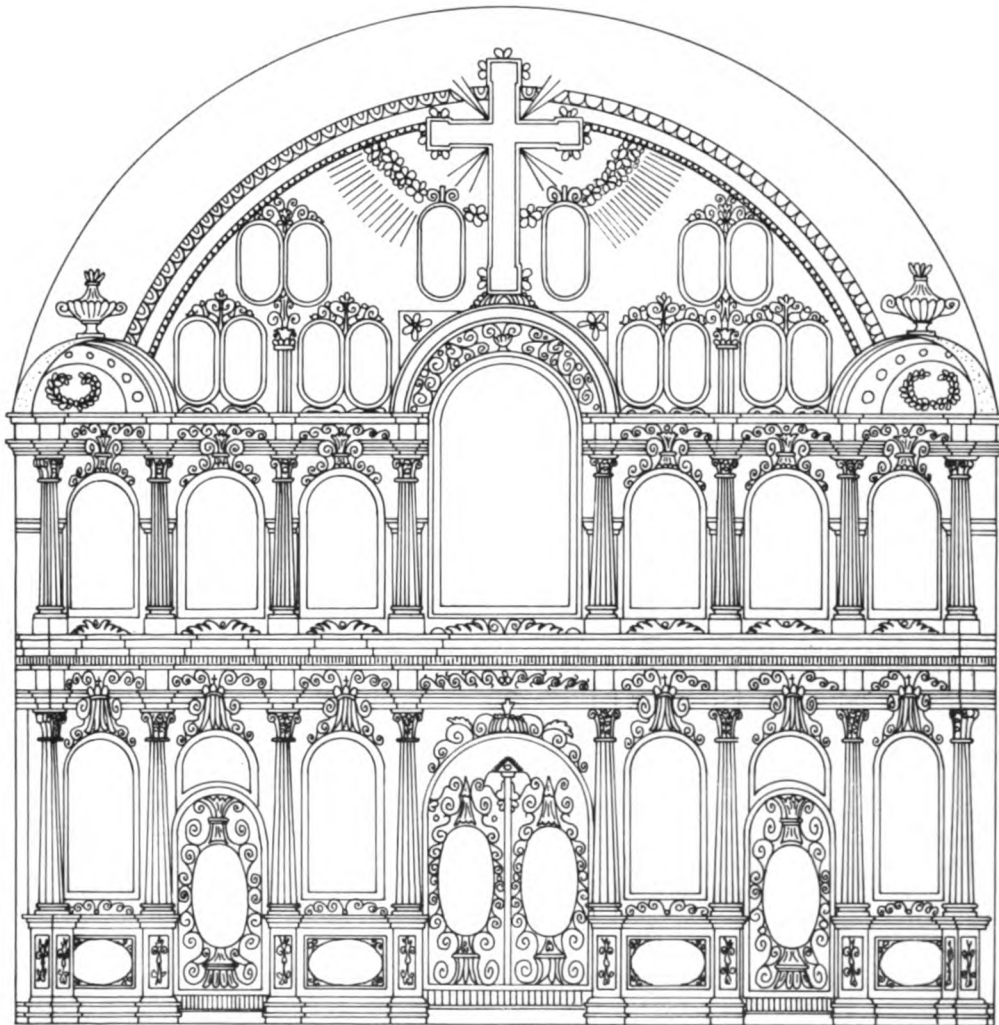
Убрзо после завршетка градње почело је унутрашње украшавање. За сликање иконостаса пештанска српска црквена општина је ангажовала Стефана Тенецког, полазника кијевске сликарске школе и једног од најбољих српских иконописаца. Изгледа да је иконостасна преграда била једноставна, без дуборезбарског украса. Цео иконостас је после поплаве и оштећења пренет 1838. године у некадашњу

српску цркву у Дуна Адоњу, где је за време бомбардовања у другом светском рату највећим делом изгорео. Спасене су само четири иконе, од којих су две враћене у пештанску цркву, а две у Српску црквено-уметничку и научну збирку у Сентандреји.

Крајем исте, 1838. године пештанска црквена општина је склопила уговор с уметничким дуборезбаром Михаилом Јањићем из Арада за израду новог иконостаса. Према том уговору, иконостас је требало да буде сличан иконостасу српске Саборне цркве у Темишвару, претходном Јањићевом раду. Између 1839. и 1845. године Јањић је израдио репрезентативну иконостасну преграду у неоренесансном стилу. Године 1856–1857. за овај иконостас насликао је иконе Карољ Стерио (1820–1862), помађарени Грк, који се на престоној икони Св. Георгија потписао ћирилицом. Његово сликарство, коректно и конвенционално, готово да се не одваја од закаснелог бидермајера, са покушајем да досегне романтичарску палету.

Распоред икона на пештанском иконостасу.

15 Схема иконостаса цркве у Пешти

0 1 5 m

Д. Поповић, *Срби у Војводини*, I, Н. Сад 1957 (в. Регистар: Будим). Pest megyei műemlékei, I–II (Magyarország Műemléki topográfiaja V) Budapest 1958; L. Nagy, *Rákok Budán és Pesten (1686–1703)*, Tanulmányok Budapest múltjából 1959, 57–101; – *Kiállítás a régi orosz iparművészet magyarországi emlékeiből (Katalógus)*, István Károly Múzeum Közleményei, Székesfehérvár 1959.

Sz. Vujicsics, *A pesti szerb templom*, Budapest 1961.

Д. Стошић, *Штампарије српских књига у XVIII веку*, Српска штампана књига 18. века – каталог, Нови Сад – Београд 1963, 173 (Мађарска краљевска универзитетска штампарија у Будиму).

Gy. Rózsa, *Budapest régi látképei (1493–1800)*, Budapest 1963.

Б. Маринковић, *Скице за три портрета*, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду XI/1 (Нови Сад 1968) 222–230 (Дионисије Новаковић, епископ будимски).

О. Зиројевић, *Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака*, Зборник за историју 1, Матица српска (Нови Сад 1970) 20 (Ејалет Будим).

Gy. Kaldy-Nagy, *Kapuni deveri Budin Tairir defteri (1546–1562)*, Ankara 1791.

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 17, 33, 74–84, 142–143, 248–255.

Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, Нови Сад 1974, 207–211 (Ћирилска штампарија Пештанског универзитета у Будиму).

L. Nagy, *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalom*, Budapest 1975.

Ј. Калић, *Палата српских деспота у Будиму*, Зограф 6 (Београд 1975) 51–59; Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978 (в. Регистар: Биндер Јохан Филип; Будимпешта).

Д. Медаковић, *Српска уметност у XVIII веку*, Београд 1980, 130, 148, 176.

Budapesti enciklopédia, Corvina Kiadó, Budapest 1981, 384–5.

И. Јакшић – К. Јенеи, *Грађа за историју Срба у Угарској, после сеобе 1690. године*, Споменик САНУ СХХII. Одељење историјских наука 1 (Београд 1981), 91–142. С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII, Одељење историјских наука 2 (1981) 19–20.

Ђ. Трифуновић, *Очевиси о великој сеоби Срба*, Крушевац 1982.

Ж. Милисавец, *Историја Матице српске*, I део, Нови Сад 1986.

А. Младеновић, *Карактер језика у писмима будимског епископа Вићентија Јовановића*, Сентандрејски зборник САНУ 1 (Београд 1987).

М. Јачов, *Оснивање депутације православних националних школа у Будиму 1815. године*, Сентандрејски зборник САНУ 1.

Ж. Милисавец, *Оснивање Матице српске*, Сентандрејски зборник САНУ 1.

В. Стојанчевић, *Покушај пештанских Срба из 1834. за оснивање књижевног друштва*, Сентандрејски зборник САНУ 1.

С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века (књ. I)*, Београд 1987 (в. Садржај докумената).

Иконе у соклу: *Христос и Самарјанка, Исус у храму међу учитељима, Неверство Томино, Исцељење болних*. Престоне иконе: *Св. Георгије, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Георгије*. Царске двери: *Арх. Гаврило, Богородица*. Северне двери: *Арх. Михаило*; изнад: *Тајна вечера*. Јужне двери: *Св. арх. Стефан*; изнад: *Христос у Гетсиманском врту*. Централна икона иконостаса: *Тајна вечера*. Празничне иконе: *Вазнесење, Рођење Христово, Силазак св. Духа, Васкрсење, Улазак у Јерусалим, Преображење*. У линети: *Крст Христовог распећа, Богородица, Јован Богослов*; лево и десно: *иконе апостола*. Изнад северне певнице: *Св. Арсеније, Св. Сава, Св. Максим српски*; на чеоној страни певнице: *Св. Стеван Дечански, Св. Цар Лазар*. Изнад

[298]

јужне певнице: *Св. Јован Златоусти, Св. Василије Велики, Св. Григорије Богослов*. На чеоној страни јужне певнице: *Св. Урош, Св. Стефан Немања*.

Пештанска црква чува драгоцену ризницу сакралних предмета уметничке израде. Ту је, на првом месту, *Плаштаница Христофора Жефаровића*, црквено-уметнички вез, рађена око 1750. Из XVIII и XIX века је збирка икона и сасуда од племенитог метала (путир из 1760, светогорски крст с краја XVIII века, сребрни кивот из 1789, оков московског јеванђеља из XVIII века). За пештанску цркву је рађен и бакорез Свети Георгије (1701), чија се плоча сада налази у Српској црквено-уметничкој и научној збирци у Сент-андреји.

БУДМИР

Nagybudmér

Село у Барањи, североисточно од Шиклоша. Срби су у турско доба населили Велики и оближњи Мали Будмир, а тада су ова села припадала санџаку Мохач, односно Сечуј.

Према државном попису из 1695. године у Великом и Малом Будмиру живели су Срби и мањи број Шокаца, на шта упућују презимена старешина домаћинстава: Хорватовић, Блажић, Савић, Ивановић, Петковић, Бошњак, Драгојевић, Пејак, Пајдак, Дедић, Радаковић, Рајчевић, Цицвара, Вукадиновић, Вејновић. Као и остала барањска места, и ово су била мала насеља са неколико десетина домова. Тих година, непосредно после велике сеобе Срба, почела је у Барањи да ради Неоакуистичка комисија Дворске канцеларије (*Neoaquistica Commissio*) изаслана да подели племићима пустаре и села у ослобођеним крајевима. Тада су Велики и Мали Будмир, са још неколико села, постали добра хрватског бана Адама Баћања.

За време устанка мађарских куруца катастрфално је страдао велики број српских села у Барањи – многа су била попаљена, народ поубијан или се раселио. Изгледа да је тада Велики Будмир привремено опустео.

Приликом каноничке визитације, коју је спровела Печујска бискупија 1721. године, прегледане су и српске цркве, али је забележена и описана само црква у Малом Будмиру. Била је начињена од плетера и блата, окречена и покривена трском, а имала је високу куполу. Црквица је била посвећена св. Ђорђу. Кад је визитатор стигао у село, православни свештеник је оставио кључ од цркве и побегао („*Resciendo clandestine profugit*“). То су биле године великих притисака католичке цркве над православнима у Барањи, што показује и случај заплашеног сеоског свештеника. Цркви у Малом Будмиру припале су као филијале Велики Будмир, Јакобфала и Борјад. У ова три села још ни су биле подигнуте српске цркве. Према попису из друге деценије XVIII века, који се некад чувао у Архиви Барањске жупаније, под насловом „*Conskriptio domestica*

generalis annis 1715 et 1716 continuative re-gacta Nr. 5-to“, међу многим чисто српским селима наведена су и Велики и Мали Будмир. Подаци о православним црквама и становништву из 1734–1735. године у Мађарској потврђују ово стање. За Мали и Велики Будмир наводи се следеће: *Kis Budmir ecclesia ex sepibus praeest pora schismaticus... Nagy Budmer filiales.*

Организованом колонизацијом Немца у четвртој деценији XVIII века Срби су у многим барањским местима потиснути и расељени. У опису Будимске епархије из средине тога века не појављује се Мали Будмир, што потврђује горњу претпоставку, а црква Св. Георгија је била или срушена или су је преузели римокатолици. Тада је наведено само село Велики Будмир са 32 српска дома, без цркве и свештеника. У исто време, тек колонизовани Немци већ су имали цркву и свештеника. Срби из Великог Будмира припадали су парохији оближњег села Борјада. Такво стање је било и 1769. године, а по једном спису који је објавио Димитрије Руварац у Будмиру је 1769. године било 338 српских житеља. Вероватно су тада имали бар привремену богомољу, али је извесно да су 1778. покушали да саграде већу цркву од тврдог материјала. Наиме, те године је царица Марија Терезија вратила молбу Софронија Кириловића, епископа будимског, која се односила на градњу српских цркава у Мајшу, Шароку и Будмиру. Царица је тражила допунске податке о материјалним могућностима ових села да зидају цркве. Није познато кад је подигнута садашња црква у Великом Будмиру, али црквене матице постоје од 1790. године, што треба да значи да је и црква из тих година.

Мало је података о Србима у Великом Будмиру у XIX веку. Црква Св. архистратига Михаила обновљена је 1875. године. Године 1905. Велики Будмир је немачко-српско село у којем је било 225 српских и 301 немачки житељ. Исте године црква је после пожара обновљена, а садашњи иконостас је сликао мало познати путујући иконописац Александар Шуљагић из Србије. Уметничка вредност овог сликарства је незнатна.

Из цркве Св. архистратига Михаила потичу четири зографске иконе: *Св. великомученик Георгије, Богородица са Христом, Исус Христос и Св. Јован Крститељ*, зографски радови из друге или треће деценије XVIII века. На иконама *Св. Георгија и Св. Јована* су записи ктитора и податак да су сликане за „цркву будмирску“. Иконе се сада налазе у Српској црквено-уметничкој и научној збирци у Сентандреји.

Литература

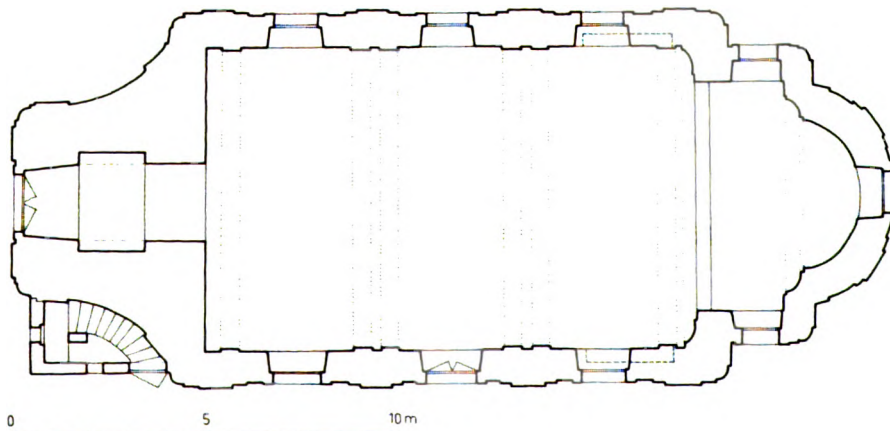
- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД (Београд 1872.) 11.
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 27–28.
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 516–17.
- И. и Д. Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској од 1695–1735*, Ср. Карловци 1922, 50.
- В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 87–9.
- В. Пандуровић, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи*, Гласник ИД у Новом Саду I (Нови Сад 1928) 117–122.
- И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (1931) 57.
- Д. Поповић, *Становништво Барање крајем 17. века*, Гласник ИД у Новом Саду V (1932) 358–374.
- С. Михалчић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Нови Сад 1937, 298, 372–373.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва) Матица српска, Нови Сад 1957, 113.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига друга) Нови Сад 1959, 41, 159.
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 35, 158–160.
- И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј, Нови Сад 1974, 7, 8, 64, 148–9.
- Д. Медаковић, *Српска уметност у XVIII веку*, Београд 1980, 13.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII/2 (Београд 1981) 184.
- Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 37, 162.
- С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987.) 35.

ВАШАРХЕЉ
*Hódmező-
vásárhely*

16 Северозападна фасада цркве

17 Основа цркве

Варошица у Чонградској жупанији, североисточно од Сегедина, на обали језера Ход. У турско доба у околини је било српских села, у Поморишју и према Ђули, али није познато да су се још тада досељавали у Вашархељ. У пописима 1715. и 1720. године Вашархељ је убележен као Orpidum, а у њему је било само неколико домаћинстава православне вере. Срби су се у већем броју населили после друге сеобе (1739) и касније; тада долазе Румуни и Грко-Цинцари, па је тако број православних у XVIII веку знатно порастао. Богослужења и остале свештене дужности обављали су свештеници из Арада.

Варошка црква, посвећена Рођењу Богородице, је подигнута 1785–6, а звоник 1792. године. То је складна једнобродна грађевина са звоником у стилу позног барока, уз приметна класицистичка обележја. На вџулама Вашархеља из 1804. и 1830. црква је у графичкој стилизацији приближно верно приказана.

Иконостас (1825) рад је доброг занатлије, вештог столара, али не и примењеног уметника. Дуборезбарени украс опонаша бидермајерска решења. Архитектонски скелет иконостаса мрамориран је црвено, стубови имитирају светлосив камен. Док је дуборезбарија позлаћена.

Иконе на иконостасу сликане су у три маха, почетком XIX века. То су радови тројице иконописаца. Најстарије су престоне иконе *Христа* и *Богородице* које је израдио добар мајстор у традицији барока. Мање даровит мајстор насликао је царске двери, северне и јужне двери и иконе у линети. Средишни део иконостаса (други појас) дело је трећег мајстора. Ту је, на средини, изнад царских двери, композиција *Крунисање Богородице*, а са стране, у два фриза, по шест (3+3) ликовна апостола у стојећем ставу. Ове композиције, сликане уљаном бојом на платну, одају школованог уметника, а настале су у трећој деценији XIX века.

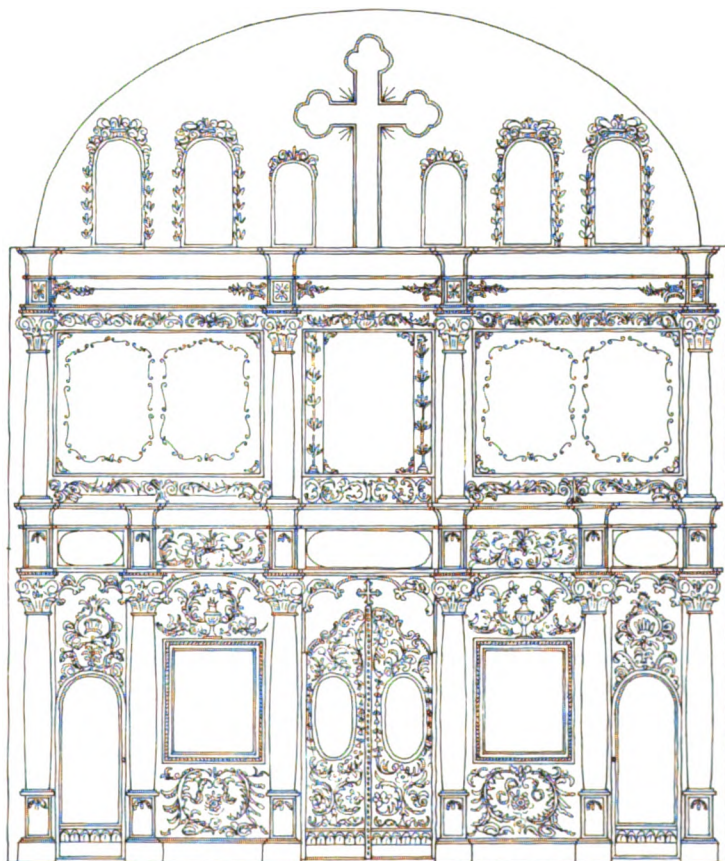
У цркви се налази већи број икона из XVIII и XIX века, међу којима има највише са грчким сигнатурама. За вашархељску цркву сликана је и велика икона *Свети Наум* са сценама из житија, рад Теодора Симеонова „Грунтовича“, која се сада налази у сентандрејској Српској црквено-уметничкој и научној збирци.

Вашархељска православна црква припадала је најпре Арадској епархији, затим Темишварској, а после I светског рата Будимској епархији.

(Опширније о цркви у Вашархељу в. студију у овој књизи „Православни у Вашархељу и њихова црква“.)

Литература

- Е. Cselebi, *Törökvilágutató magyarországi 1660–1664*, Budapest 1904, III. kötet, 116–7.
 S. Szeremlemer, *Hód-mező-vásár-hely története*, Hódmezővásárhely 1911, 83, 84, 95, 401–409, 687–689, 691.
 Révai Nagy Lexikona X. kötet, Budapest 1914, 165.
 Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937 (V. Регистар: Вашархељ).
 Д. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог столећа*, САН ССXXXII/6, Београд 1955. 215.
 И. Јакшић *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј – прилози и грађа 5 (Нови Сад 1966) 37, 41, 113, 195, 196.
 Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 41, 205–6, таб. LXXXVI (икона св. Наума).

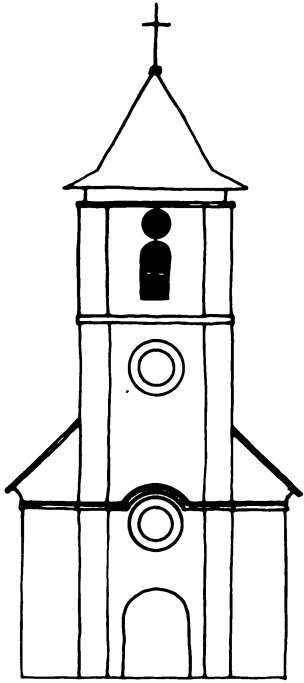

18 Схема иконостаса

[301]

ВИЛАЊ

Villány

19 Западна фасада цркве
(Према фотографији)

Барањско село на источним обронцима Вилањског брега, крај историјског града Шиклоша, насељено је српским живљем у XVI веку. За време турске владавине у Барању су пристизали српски досељеници, па је тада у целој области било много српских села која су припадала санџаку Мохач – Сечуј. Међу овим селима је и Вилањ, али и остала некада позната насеља са српским живљем: Ајмаш, Безедек, Божук, Боја, Борјад, Бремен, Девичер, Демиркапија, Ђурђин, Илочац, Козар, Кувежда, Ланчук, Липова, Литоба, Медина, Мечка, Петра, Попина, Рајковац, Сексард, Сечуј, Суљош, Торда, Циково, Шарок, Шумберак и друга.

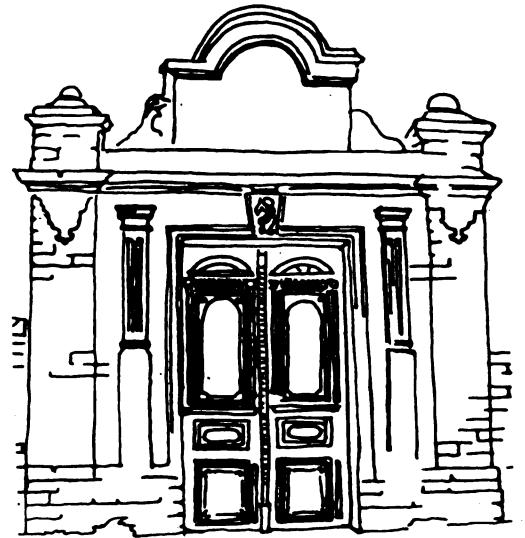
После протеривања Турака из Барање 1687. године и после велике сеобе Срба, Мађари су овај крај називали *Ráczvilág* или *Ráczország*. Године 1696. у Барањи је почела са радом комисија Дворске канцеларије, позната као *Neoacvistica Comissio*, која је одређивала властелинске поседе и донације. Село Вилањ, које су Срби називали *Вилјан – ВИЛЈАНЪ*, у Брњеворском спахилуку, припало је грофу Евгенију Савојском. Чисто српска села у обновљеној Барањској жупанији означава и: „*Conskriptio domestica generalis annis 1715 et 1716 continuative peracta Nr 5-to*“. То су углавном била мала села, најчешће са десет до двадесет многочланих породица. Етничка слика Барање се унеколико мења тридесетих година, кад почиње државна колонизација Немаца, а потом и Мађара, који у појединим селима потискују српско становништво. И поред тога у српским селима се подижу православне богомоље, испрва скромне – од плетера и блата, покривене трском – а у другој половини XVIII века цркве од тврдог материјала у маниру провинцијског барока.

За време каноничке визитације католичких и православних цркава на подручју Печујске дијецезе 1721. године, визитатор је забележио да у Вилању нема још ниједног католика, а за цркву „неуједињених грчког обреда“ је записао: „Црква је посвећена Св. Богородици, од блата и прућа сазидана и трском покривена. Ову је администрирао неки Саво [...] који је пре два месеца преминуо, те тако сад ова шизматичка црква нема свог варалицу.“ Забележио је учени и пакосни каноник да је тада у Вилању било око 90 „шизматичких душа“. Према *Изводу из описа Будимске епархије средином XVIII века*, у Вилању је било 44 српска дома (око 250 житеља), а убележен је и „храм Успенија Богородици“ и један свештеник. Тада је у селу било и 38 домова „римокатоликов“.

Године 1796. у Вилању је било 297 српских житеља, што је вероватно и највећи број. Читаво столеће касније, према шематизму Будимске епархије, у овом селу је било 190 православних Срба. Тада је још постојала српска православна вероисповедна школа са 26 ученика. У XX веку трајала је тиха асимилација, а после првог светског рата један број Срба је оптирао у Југославију.

На месту првобитне цркве из прве половине XVIII века, године 1773. сазидана је од опеке већа сеоска једнобродна црква са масивним звоником и посвећена Успењу Богородице. Иконостас је конвенционалан занатски сликарски рад из 1885. године.

Цркви у Вилању припадале су и престоње иконе првобитног иконостаса: *Богородица са Христом*, *Исус Христос* и *Св. Трифун*, сликане око 1720. године, које се чувају у Српској црквено-уметничкој и научној збирци у Сентандреји. То су радови непознатог зографа, карактеристичног рукописа, сликане у тзв. линеарном маниру, са позадином на којој је трolist најчешћи мотив. У цркви се чува и велика славска икона *Успење Богородице*, сликана у шестој деценији XVIII века, као и неколико руских празничних – целивајућих икона.

20 Портанска капија

Литература

1. Acsády, Magyarország Budavár visszafoglalása korában, Budapest 1886, 50.
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 43–44.
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. године*, Ср. Карловци 1910, 526–527.
- В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осијек 1923, 102.
- В. Пандуровић, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи*, Гласник ИД у Новом Саду 1, (Нови Сад 1928) 117–122.
- С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Нови Сад 1937, 298.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва), Матица српска, Нови Сад 1957, 113.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига друга), Матица српска, Нови Сад 1959, 195.
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 35, 163–4.
- С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 36.
- В. Duranci – А. Rudinski, *Szerb templomok Baranya megyében. Létünk*, Forum könyvkiadó, Újvidék 1987, 322–355.

ГРАБОВАЦ

Grabóc

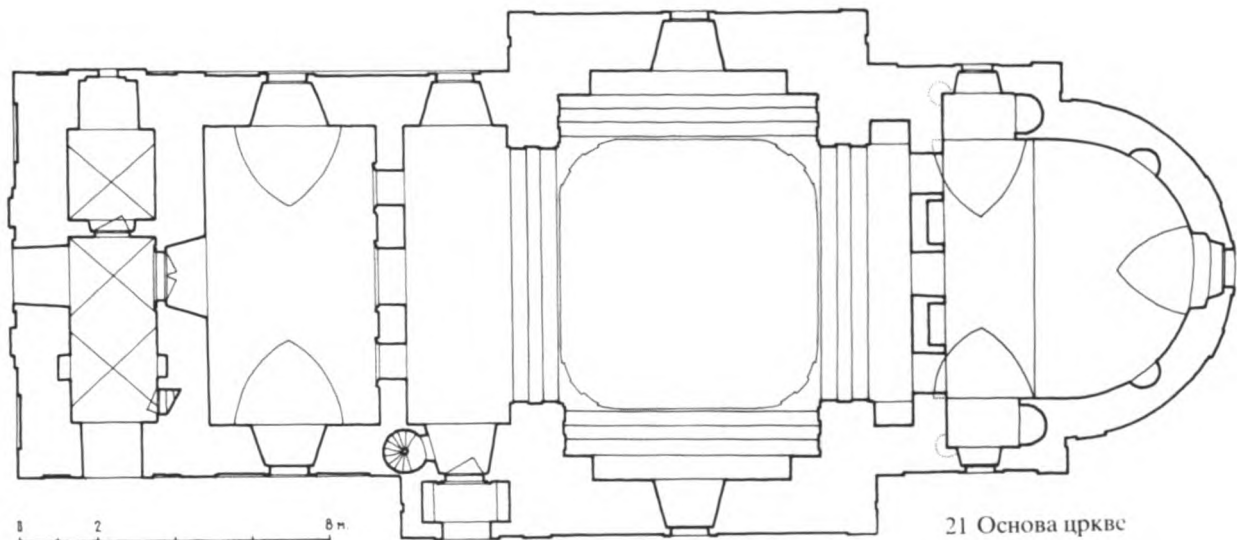
Српски православни манастир Грабовац у жупанији Толна основали су 1587. године монаси манастира Драговића у Далмацији, игуман Пајсеј, са братијом Евстатијем, Стефаном, Герасимом и Дионисијем. Разлог њиховог доласка у „унгарску земљу“ описао је о. Пајсеј у *Грабовачком летопису* – рукописној књизи под насловом „Летопис манастира светоархангелског Грабовца обретајуштаго се в епархији бу-

же Христијани, иже нас цело лето прекормише, молише нас с слезама да би их не оставили, бише бо она времена оскудни чином свештеним [...]“

Грабовачки Срби су задржали драговићке монахе због свештених потреба. Још су им показали оближње место где су биле рушевине неке хришћанске богомоље. Настојали су већ и стога да се у њиховом крају оснује манастир. Летописац је посветио пажњу и даљим догађајима: „Отидохом вкупе с реченими нашим Христијани в Будим к обладајуштем тогдасими странами везиру будимском и извадихом ферман от него здати црков по вољи нашој, или старују или другоју от камена новују, и ливад и низ колико год на земли грабовачкој можемо окрчити и содржавати.“ Идуће, 1587. године грабовачки монаси и народ онога краја подигли

Литература

- В. Јакшић, *Нестајање нашег народа у Унгарској*, Гласник СУД XXXIII (Београд 1872) 81–2.
- В. Красић, *Манастир Грабовац у Будимској сепархији*, Нови Сад 1881, Летопис МС, књ. 126, св. 2, стр. 26–39; књ. 127, св. 3, стр. 58–79; књ. 128, св. 4, стр. 76–96.
- А. Velics, *Magyarországi török kincstári defterek II*, Budapest 1890, 338.
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне сепархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 69–71, 105–108.
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 490–491.
- Србобран*, велики илустровани календар, Загреб 1910, 45.
- Стање српско православних манастира у Митрополији Карловачкој*, Архив за историју Српске православне Митрополије карловачке, Ср. Карловци 1911, 98.
- Е. Margalić, *Szerb, történelmi repertorium*,

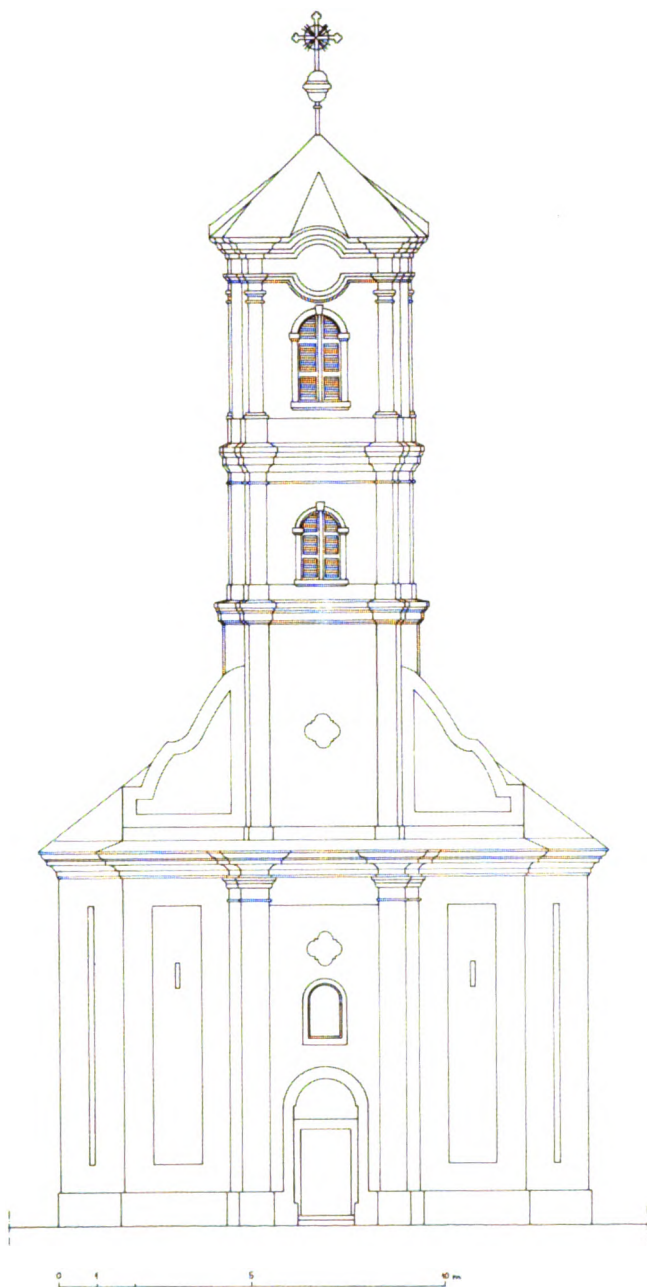
димској, близ вароши Сексарда и реки Шарвиза, лета от миротворенија 7101 а от рождества Христова 1593, игумену Пајсеју знаменитовати се и писати редом зачећи“ – овим речима: „В Далмацији бист тагда при реченом нашем манастиру Драговиче глад крепка, да опште не хотели би, нужда нам бист изити в сију земљу глада ради прекормити се.“ Било је то у доба турске владавине Угарском, кад је и ова област припадала Будимском ејалату, а Сексардском санцаку. Испрва су драговићки монаси сматрали да је њихов боравак у овом крају привремен и да ће се, кад мину гладне године, вратити у свој манастир у којем је остао део братства. У то доба Србима је била насељена цела Барања, добар део Задубровља, па и овај крај. У селу, које је и тада имало назив Грабовац, како су га Срби назвали по грабовим шумама, драговићки монаси су се задржали годину дана обављајући свештене дужности. Даљу њихову судбину, која је утицала на оснивање манастира Грабовца, одредили су Срби онога краја, што је о. Пајсеј уверљиво описао: „Христољубиви

су малу камену цркву и посветили је архистратизима Михаилу и Гаврилу. У исто време подигнуте су и „келије дрвене“. Тако је почео живот манастира Грабовца. Најнужније сакралне сасуди потицале су из манастира Драговића, али су монаси предано допуњавали манастирску ризницу. Тако су, поред осталих утвари, 1593. године поручили код врсног кујунџије „кивот сребрн на подобје цркви“. Нешто касније, године 1602, јеромонах Герасим, који је провео две године на путу по Русији, „приде от московске земле и принесе от туду украшенија црковна, книги, одежди и прочаја“. У манастирској хроници вредна је пажње и година 1619, када је из манастира Драговића стигао игуман Стефан и донео црквене сасуди, међу којима и *Јеванђеље* оковано у Сарајеву.

У XVII веку Грабовац је узнапредовао у сваком погледу. Окрчене су шуме, повећана обрадива земља, засађени воћњаци и виноград, подигнуте нове зграде и келије. Манастирско братство се умножило, а *Летопис* доноси и белешку да је Грабовац дао два архијереја, Симеона и Виктора,

- Budapest 1918, 444–447 (Grabovac, vagy Grábóc Szerb zárda).
- В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 92–93.
- С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Нови Сад (без године издања) 249, 262–264, 269, 285–288, 345, 373.
- Д. Поповић, *Прилози проучавању економског стања нашег народа у Војводини и Србији током 16. и 17. века*, Гласник ИД у Новом Саду II (Нови Сад 1929) 24–36; *Војводина I*, Нови Сад 1939 (в. Регистар: Грабовац).
- Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, Нови Сад 1941, 373, 385, 389.
- С. Чампраг, *Манастир Грабовац у Мађарској*, Зборник за друштвене науке МС 17 (Н. Сад 1957) 130–149.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1957, 282–283, 333–334.
- А. Somogyi, *Régi szerb egyházművészet*, Budapest 1965 (Каталог. Датовање икона нетачно);
- Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971 (в. Регистар: Грабовац).
- Р. Михаиловић, *Представе анђела у српској графичи XVIII века*, Зборник за ЛУМС 8 (Нови Сад 1972) 288, 304.

[303]

22 Западна фасада цркве

познате будимске епископе у турско доба. Архангелски манастир је тада био стожер православља у Барањи и Задунављу, а из његовог братства, које је тада бројало чак и 60 монаха, поједини свештенојереји су обављали парохијске дужности. Одржаване су и живе духовне везе са српским манастирима на Балкану, будући да је Грабовач потпадао под јурисдикцију обновљене Пећке патријаршије. Поједини грабовачки калуђери отискивали су се на хаџилук у свету земљу, одакле су доносили разне црквене драгоцености. Тако је за игумана Стефана забележено да је био „гроба Господња поклоник“ и да је том приликом из Јерусалима донео два панагијара окована сребром, позлаћена и украшена.

Крајем XVII века манастир је доживео две недаће, од којих је прва била права трагедија, а друга духовно-морални пад. Године 1684. Турци су, повлачећи се од Беча и Будима, начинили прави зулум у манастиру, убили неколико монаха и игумана, док су се остали разбегли. Један од њих, јеромонах Пајсије, успео је да спасе део ризнице. Првих година аустријске владавине јавио се снажан притисак католичке цркве и државне администрације за прелазак православних Срба у унију. У том смислу највише се испојио печујски језуита Францискус Равас, који је предложио кардиналу Колонићу да православне (шизматике) не треба само поунијатити већ постепено покатоличити. Шта је све чињено и каква је била „мисија“ језуита, тешко је претпоставити, а по свему судећи било је притисака, претњи, лажне пропаганде и других видова католичког „мисионарања“. При томе треба имати у виду и тадашње стање Будимске епархије. Духовни живот православних је знатно ослабио, епархија није имала архијереја, а због ратова биле су прекинуте везе с Пећком патријаршијом. Католичка црква је успела да 18. јануара 1690. и званично у Печују прогласи унију православних у Барањи. Међу заведеним свештеницима био је и игуман манастира Грабовца Јефтимије Његомировић, коме је, изгледа, цесарски дворско-коморски комесар Тимио Миљо (Т. Miglio) обећао бискупски чин, што се може претпоставити из наредбе коју је комесар упутио „грчким“ свештеницима у дистрику између Дунава и Драве: „[...] да игуману манастира Грабовца, Јефтимију Његомировићу, потпуном унијату римокатоличке цркве, сваку почаст и послушност одавају и да његовим наређењима тачно следеју, и да ова наређења без икаква оклевања и противљења извршују, и то под претњом тешке немилости преосвећенога ц. и кр. Величанства и под теретом велике казне због деликта противљења против претпостављених власти.“

У јесен исте 1690. године била је велика сеоба па су придошли Срби затекли староседеоце, своје сународнике, у формалној унији. Међутим, дубља духовна припадност није се могла развити јер је време било исувише кратко.

Одлучним деловањем патријарха Арсенија III Чарнојевића све поунијаћене црквене општине и свештеници у Барањи вратили су се својој православној цркви, а тако је поступио и грабовачки игуман Јефтимије Његомировић са братијом. Патријарх је због преобраћеника провео у Грабовцу три месеца. У манастир су се вратили разбегли калуђери, унија је одбачена и тај догађај је предат заборава. У новим условима почео је духовни живот. Но, не задуго. За време устанка Фрање Ракоција, куруци 1703. године „и сеј свети манастир поробише, црков са келијама огнем сжегоше а именије манастирскоје све до конца однесоше и разграбише, тачију мало нешто утвари црковних и книг избежаше в Срем, игумен Георгиј с братијама изнесохом и пребиваније своје в манастир Шишатовач устројихом“. Спаљени манастир остао је пуст седам година.

Калуђери су се вратили у свој манастир тек 1711. године. Било је то на позив католичког епископа сексардског који им је јамчио сва права, а према царским српским привилегијама. У исто време Грабовчани су добили дозволу да привремено поправе своју цркву и келије.

Најважнији догађаји у Грабовцу збили су се у четвртој деценији XVIII века. Тада су, уз помоћ Василија Димитријевића, будимског епископа заслужног за градњу барокних цркава у његовој епархији, Грабовчани подигли садашњу монументалну цркву. Првобитна намера је била да обнове стару цркву, што се види из писма које је 1. фебруара 1736. игумен Максим упутио бирову табанском у Будиму с молбом за помоћ да новом шиндром покрије оронолу цркву. Маја месеца исте године почела је градња нове цркве. Тада су наишле непредвиђене административне тешкоће услед покушаја да се заустави започето зидање, о чему је сачувана исцрпна архивска документација. Ту су забране жупаније Толна, молбе игумана Василија и његова писма епископу, ктитору нове цркве Василију Димитријевићу. У једном писму игумен саопштава свом владици да су дошли службеници из жупаније и наредили обуставу даљег зидања. Ту је и пресудно писмо цару Карлу VI, којим владика будимски моли сагласност да се настави започето зидање цркве манастира Грабовца. Грабовачки монаси су били уверени да ће уз помоћ свог одважног епископа добити одобрење с највишег места, па су се у једном допису Скупштини жупаније Толна усудили да саопште да од градње неће одустати, него да ће започети посао ускоро завршити.

Нова велика црква је грађена око старе мале због лакшег постављања скела на висини, а и због богослужења које је редовно обављано. Та црква је у јесен 1738. године срушена. (Њени темељи се, сасвим извесно, налазе испод камених плоча садашње цркве.) Градња нове цркве приведена је крају 1741. године. Осим првог ктитора владике Василија Димитријевића, ктитори су били и „Господин Пан-

телејмон, капитан Сигетски и Симеон и Јоан, братија роднаја, из Печвара“. Масивни звоник призидан је уз западну фасаду тек 1761. године, за време архимандрита Софронија Кириловића, потоњег епископа будимског. И тада, у седмој деценији XVIII столећа, много се радило у манастиру, поправљане су келије, саграђене нове, подигнута трпезарија и економске зграде. Манастир је добијао и набављао сасуди и књиге.

Унутрашње украшавање цркве настављено је 1768, а у *Летопису* је о томе најкраће записано: „темпло црковно поправисмо и златом позлатисмо и украсисмо“. (Глагол „поправисмо“ треба схватити да је тада начињен нов иконостас.) Дуборезац иконостаса и иконописац нису поминути. У новије време је утврђено да су иконе грабовачког иконостаса дело новосадског сликара Василија Остојића. Садашње експертизе су показале да су иконе делимично преликване и колористички „освежаване“, приликом обнове 1886. године. И поред тога грабовачки иконостас спада у најрепрезентативнија дела српске уметности у Мађарској.

Изузетан догађај у Грабовцу у другој половини столећа је живописање храма, дело још увек недовољно познатог живописца Андреја Шалтиста, који се на контракту од 5. фебруара 1784. потписао као „молер и пургер новосадски“. Уговором се обавезао следеће: „Во првих да аз вишеречени молер должен јесам целују црков молерајем постојаним и искусним с образов Светителеј расположенијем пристојним тако чисто, порјадочно и трудољубиво украсити, како да всјакиј искусство умјејуштиј в деле таковома тај Молерај за постојаниј и тачни судити имат...“ За целокупан посао живописачки мајстор је примио 2.000 форинти. У уговору се не помињу његови сарадници, Франц Флоријан Хофман и помоћник Антун, из Печуја.

У другој половини тог века било је још неколико догађаја који нису измакли летописцу. Године 1784. црква је поплочана мрамором, а тада су израђене певнице и епископски сто „иживенијем“ Софронија Кириловића, епископа темишварског и администратора будимског. Идуће, 1785. године црква је украшена сликарском декорацијом у техници гризаја, која је обухватила све површине на којима нису осликане композиције и ликови.

У XIX и XX веку у манастиру се није ништа значајније дешавало у културно-историјском погледу. Било је неколико истакнутих игумана који су настојали да одрже континуитет манастирског, монашког и пољопривредног рада, али су због малог броја парохијског свештенства били принуђени да јеромонахе упућују на парохије. Било је то трајање, чување стеченог, али и постепено одумирање које је пратило започету асимилацију српског живља. Из тога времена пажњи се намећу подаци који се тичу архитектуре, конзервације и рестаурације манастира и његових знаменитости. У великој непогоди

Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973 (в. Регистар: Грабовачки манастир и Грабовачки летопис).
О. Микић – Л. Шелмић, *Мајстори прелазног периода српског сликарства XVIII века*, Нови Сад 1981, 50.
С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII (Београд 1981) 19.
Д. Мелаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982 (в. Регистар: Грабовачки манастир).
С. Милеуснић, *Манастир Драговић*, Београд 1985.

праћеној олујом године 1885. пао је високи барокни бакарни део звоника, који после никада није завршен у свом првобитном облику. Већ осиромашени манастир могао је на најједноставнији начин да покрије лимом зидани део. Крајем XIX века у Грабовцу је једно време био настојатељ Герасим Петровић (отац Вељка Петровића), који је каталошки пописао манастирску библиотеку. За време првог светског рата аустроугарска војска је запленила четири звона и од тада је црква без њих.

У XX веку манастирска црква је два пута обнављана; године 1922–3. трошком манастира, и 1982–8. у организацији Државног надзорништва над споменицима културе Мађарске, кад је генерално обновљена архитектура цркве, рестаурирани зидни живопис, дуборезбарија иконостаса и иконе на иконостасу. Рестаурација зидног живописа није изведена довољно стручно ни под контролом, па сликари нису само досликали оштећене делове него су на појединим композицијама пресликали и очувани првобитни слој. Поједине грабовачке иконе излагане су на изложби „Иконе српских цркава у Мађарској“ 1973. године, која је одржана у Галерији Матице српске, Народном музеју у Београду и Музеју за примењену уметност у Будимпешти. Том приликом иконе су конзервиране у радионици Галерије Матице српске. (О томе в. Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973.)

Шездесетих година XX века пренете су из Грабовца у Српску црквену-уметничку и научну збирку у Сентандреји манастирска ризница, делимично очувана архива и библиотека.

*

Зидни живопис грабовачке цркве остварен је у барокноманиристичком духу а дело је предмајстора, једног сарадника и помоћника. Њихови потписи се налазе у апсиди. Испод композиције Тајна вечера је сигнатура живописца Шалстиста:

Видети, изобразили, 1785, док је испод композиције Жртва Аврамова потпис његовог првог сарадника: Franz Florian Hofmann. Pinxit 1785. Ту је и потпис помоћника Антуна, из Печуја.

Распоред зидног живописа.

Апсида. *Бог Отац, са анђелима, Св. Дух – голуб, са анђелима, Благовести Захаријине, Мелхиседек, Самуило; Жртва Аврамова, Тајна вечера* (лево и десно од прозора); *Исус Христос, Св. Јован Претеча* (у жртвенику); *Св. Григорије Богослов, Св. Јован Златоусти, Св. апостол Павле, Св. Василије Велики, Св. Никола* (стојећи ликови у апсиди); *Пророк Наум* (у ђаконикону). Кубе. *Света Тројица и Сабор светих бесплотних сила* (у своду); *Силазак св. Духа* (источна страна тамбура), *Вазнесење Христово* (западна страна тамбура); *Благовести, Богородица храњена од анђела, Зачеће пресвете Богородице, Целивање пресвете Богородице, Рођење*

Богородице и Ваведење у храм (друга, доња зона тамбура).

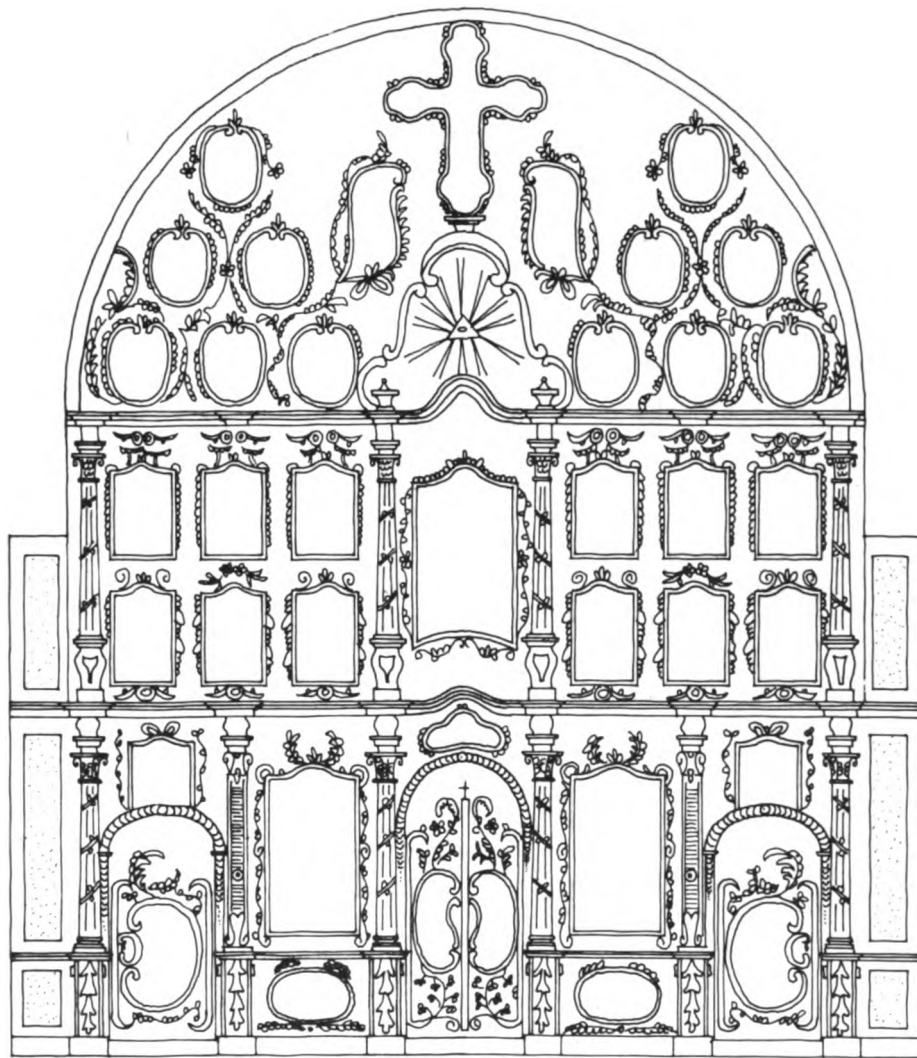
Потрбушни луци. Медаљони пророка: *Данило, Исаија, Соломон, Арон, Мојсије, Давид, Јеремија, Језекиљ*. Пандантифи. Јеванђелисти: *Св. Јован, Св. Марко, Св. Лука, Св. Матеј*. Медаљони апостола. Стојећи ликови српских светитеља: *Св. Сава, први српски архиепископ, Св. Кнез Лазар, Св. Стефан, краљ Дечански, Св. Арсенија, архиепископ српски*. Остале композиције: *Богаташ у паклу и убоги Лазар у крилу Аврамовом, Лестве Јаковљеве, Св. Георгије, Св. Димитрије*. Западни зид наоса. Седам дела милости телесне: *Жедне напојити, Гладне нахрани, Стране у дом примити, Болесне посетити, Мртве сахранити, Наге оденути, Сужње посетити*. Живопис у припрати: *Исус Христос у Гетсиманском врту, Исус пред Пилатом, Исусу кидају хаљине, Набијање трновог венца, Ношење крста, Бичевање Исуса*. У посебним оквирима су ликови *Исуса Христа и Богородице*.

*

Иконостас грабовачке цркве је високог, познобарокног облика, мрамориран зеленом бојом, а сви дуборезбарени украси су позлаћени. У доњем делу јаке конзоле са барокним волутама придржавају четири стуба и два пиластра. Стубови подражавају црни мрамор, са златним базисима и капителима, тело им је вертикално канелирано са венцем ружа које их обавијају: одвојени су од равни иконостаса; средњи пар фланкира царске двери, а друга два се налазе уз ивице иконостаса. На другом спрату иконостаса такође се налазе четири по облику истоветна стуба, нешто мање од стубова у првој зони, од којих пар стубова на средини фланкира централну икону и придржава мали балдахин изнад ње. Хоризонталне архитравне греде деле иконостас на три дела; између њих су распоређене иконе апостола уоквирене богато разуђеним дуборезбареним украсом с уплетеним ружама, палметама и гирландама. Царске двери украшава симетрично изведена дуборезбарија с мотивима класја, палмета и винове лозе са гроздовима.

Иконе у соклу: *Бег у Египат, Обретенје Христово у цркви*. Престоне иконе: *Богородица са Христом, Исус Христос*. Царске двери: *Арх. Гаврило, Богородица*. Северне двери: *Св. архиђакон Стефан*. Јужне двери: *Св. Јован Златоусти*. Иконе изнад двери: *Св. архистратиг Михаило, Жртва Аврамова, Св. архистратиг Гаврило*. Први апостолски ред: *Св. Тома, Св. Симсон, Св. Јаков, Св. Андреј, Св. Вартоломеј, Св. Филип*. Други апостолски ред: *Св. Јован, Св. Лука, Св. Петар, Св. Павле, Св. Матеј, Св. Марко*. Централна икона иконостаса: *Крунисање Богородице*. У линети: *Крст Христовог распећа, Богородица, Св. Јован Богослов*, лево и десно од крста: *дванаест малих пророка*, у луку апсиде: *четири велика пророка и четири старозаветна цара*. Северна певни-

0 1 2 3 4 m

23 Схема иконџстаса

ца: *Преподобни Симеон Немања, Стефан Штиљановић*. Јужна певница: *Св. Стефан деспот српски, Св. пророк и цар Давид*. Владичански престо: *Нсрукотворени лик Христов*.

У сентандрејској Српској црквено-уметничкој и научној збирци налазе се предмети грабовачке ризнице, међу којима изузетну уметничку вредност имају: дарохранилница (XVI век), крст (1667), оков јеванђеља, кандила. Грабовачка архива је само делимично сачувана (XVIII–XX век). Међу архивалијама XVIII века има и таквих које имају изузетну документарну важност за монографију манастира. Неколико грабовачких докумената, који се односе на градњу цркве, чувају се у Архиву САНУ у Сремским Карловцима (МПА – „Б“ – 1737–1739). Изузетан културно-историјски значај има грабовачка библиотека, која се чува и обрађује као посебан фонд библиотеке у Српској црквено-уметничкој и научној збирци.

Рукописи и старе штампане књиге манастира Грабовца.

Гр 1. *Четворојеванђеље*, 1551. год.

Гр 2. *Минеј за август*, последња деценија XVI века.

Гр 3. *Минеј за октобар*, почетак XVII века.

Гр 4. *Минеј за фебруар*, средина XVII века.

Гр 5. *Стиховни пролог за јун, јул и август*, 1575. год.

Гр 6. *Поменик манастира Ковина*, 1712–1755 год.

Гр 7. *Поменик манастира Грабовца*, трећа четвртина XVII века.

Гр 8. *Тештер манастира Ковина*, 1764–1794. год.

Гр 9. *Парусија манастира Грабовца*, 1725–1896. год.

Гр 10. *Поменик манастира Грабовца*, друга четвртина XVIII века.

Гр 11. *Тештер манастира Грабовца*, 1747–1751. год.

Гр 12. *Зборник црквених песама*, крај XVI в. и 1668. год.

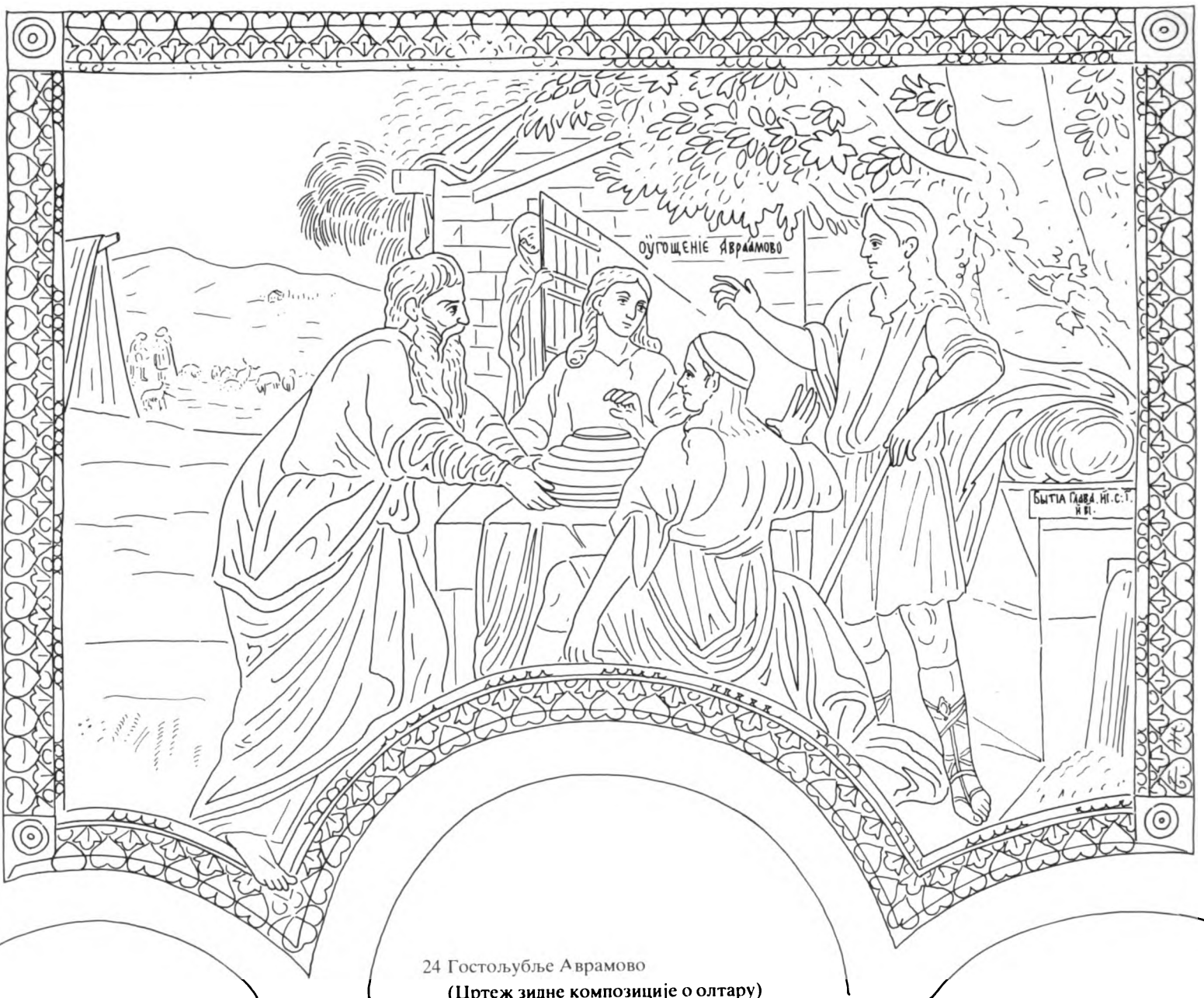
Гр 13. *Зборник црквених песама*, седма или осма деценија XVI века.

Гр 14. *Номоканон*, средина XVII века.

Гр 15. *Прогностикон*, осма или девета деценија XVIII века.

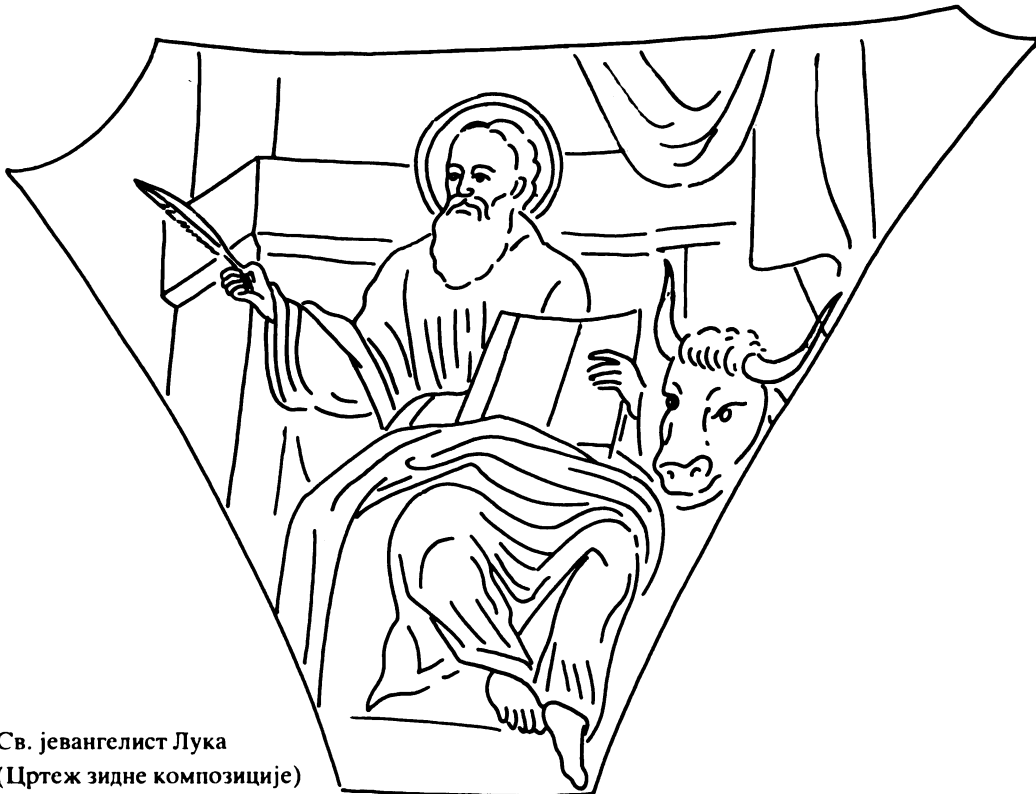
Гр 16. *Дијалог о источној и западној цркви*, девета деценија XVIII века.

Гр 17. *Псалтир с последовањем*, прва трећина XVII века.

24 Гостољубље Аврамово
(Цртеж зидне композиције о олтару)

- Гр 18. *Апологија Димитрија Ростовског*, средина XVIII века.
- Гр 19. *Молитвеник*, прва половина XVIII века.
- Гр 20. *Епистола Христова с неба*, трећа четвртина XVIII века.
- Гр 21. *Увод у филозофију*, 1806–1810. год.
- Гр 22. *О светим тајнама*, прва трећина XVIII века.
- Гр 23. *Апофтегмата Бењаша Бундија*, 1729. год.
- Гр 24. *Молитвеник*, 1774. год.
- Гр 25. *Граматика словенска*, 1743. год.
- Гр 26. *Бележница*, крај XVIII века.
- Гр 27. *Књига проповеди*, трећа четвртина XVIII века.
- Гр 28. *Србљак*, Антонија Грабовачког, 1759. год.
- Гр 29. *Безпристраснаја историческаја повјест Јована Рајића*, 1787. год.
- Гр 30. *Зерцало христијанства*, средина XVIII века.
- Гр 31. *Отвјет православног христијанина*, девета деценија XVIII века.
- Гр 32. *Отвјет православног христијанина*, девета деценија XVIII века.
- Гр 33. *Молитвеник*, друга четвртина XIX века.
- Гр 34. *Служба св. Атанасију Великом и преподобној Марији*, 1847. год.
- Гр 35. *Служба преносу моштију Стевана Штиљановића*, прва четвртина XIX века.
- Гр 36. *Технологија*, 1743. год.
- Гр 37. *Чин собјеседованија граматическаго*, средина XVIII века.
- Гр 38. *Зборник*, друга четвртина XVIII века.
- Гр 39. *Догматичко богословље I–III*, прва трећина XIX века.
- Гр 40. *Морално богословље*, прва трећина XIX века.
- Гр 41. *Пастирско богословље I–II*, прва трећина XIX века.
- Гр 42. *Полемика црквена*, прва трећина XIX века.

25 Св. јевангелист Лука
(Цртеж зидне композиције)

Гр 43. *Реторика црквена*, I–II, прва трећина XIX века.

Гр 44. *Хронологија*, прва четвртина XIX века.

Гр 45. *Антонијева бележница*, 1827–1866. год.

Гр 46. *Увод у логику и општа филозофија*, четвртина XVIII века.

Гр 47. *Филозофски списи I–IV*, друга четвртина XVIII века.

Гр 48. *Увод у општу филозофију и метафизику*, друга четвртина XVIII века.

Гр 49. *Кратак курс из логике и опште дијалектике*, друга четвртина XVIII века.

Гр 50. *Белешке из алгебре и тригонометрије*, друга четвртина XVIII века.

Гр 51. *Правни списи*, последња деценија XVIII века.

Гр 52. *Летопис манастира Грабовца*, друга четвртина XVIII века.

Гр 53. *Служабник*, Венеција, издање Б. Вуковића, 1519. год.

Гр 54. *Празнични минеј*, Венеција, издање Б. Вуковића, 1538. год.

Гр 55. *Празнични минеј*, Венеција, издање Б. Вуковића, 1538. год.

Гр 56. *Псалтир с последовањем*, издање манастира Милешеве, 1544. год.

Гр 57. *Служабник*, Венеција, издање Ј. Загуровића, 1570. год.

Гр 58. *Нови Завет*, Тибинген, издање Приможа Трубарара, 1563. год.

Гр 59. *Апологија* Димитрија Ростовског,

Черњигов, издање Тројицко-иљинског манастира, 1716. год.

Гр 60. *Јевангелија чтомаја*, Москва 1745. год.

Гр 61. *Грчка граматика и палеографија* Николе Клендара, Париз, 1572. год.

Гр 62. *Минеј за октобар*, XVIII век.

(Из документације Сентандрејског одбора – Каталoшки списак Наде Синдик.)

У грабовачкој библиотеци је и илустрована библија Кристофа Вајгла: *Historiae celebriores Veteris Testamenti Iconibus representatae et ad excitandas bonas meditationes selectis Epigramatibus exornate in lucem datae a Christophoro Weigelio Noribergae* (1712). Ова библија, украшена бакрорезним композицијама, стигла је у манастир Грабовац већ исте године када је изишла из бакрорезачке радионице. На њој је запис: „Ex Libris N. Monasteri Grabociensis 1712“. Овакве библије су често служиле као збирке предлогака сликарица, па се то десило и приликом живописања грабовачке цркве 1784. године. Тада се Андреј Шалтист помогао илустрацијом *Гостољубље Аврамово*, коју је у библији сигнирао Каспар Луикен („Casp. Luÿken del. et fecit“). По овој гравири Шалтист је насликао своју монументалну композицију у олтару цркве.

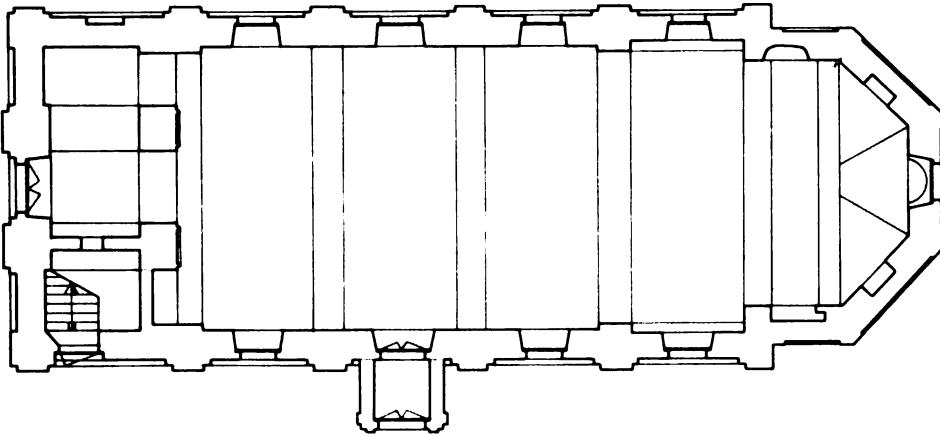
ДЕСКА *Deszk*

Пустара и сеоско насеље југозападно од Сегедина, испод Мориша. У доба угарске краљевине припадало Чанадској жупанији. Међу спахилуцима које је уживао деспот Ђорђе Бранковић била је и Деска. Године 1557–8. води се као мало мађарско насеље са нешто српског живља. У доба турске владавине, кад је цео Банат насељен Србима из Рашке, Деска је припала Чанадском санџаку. У другој половини XVII века имала је свештеника и

Српска црква посвећена Преображењу Христовом припадала је Арадској епархији, потом Темишварској. Грађена од тврдог материјала у XVIII веку, страдала је у Буни 1848–1849, кад је и село спаљено и привремено опустело. Уништен је и парохијски дом, са црквеноопштинском архивом и матичним књигама. Приликом обнове села подигнута је нова, садашња црква, завршена 1859. и година је изведена у штуко-малтеру на западној фасади изнад врата; торањ је завршен 1863, а година се налази на металној капи.

Архитектура цркве показује оновремене стандардне облике, али се ипак одликује дужином и ширином брода и спада у ред већих сеоских црквених грађевина. Олтарска преграда је столарски рад боље израде, мраморирана је и обојена зелено-сиво. Иконе су у позлаћеним оквирима, на којима се само на горњој страни налазе дуборезбарени украси. Царске и бочне двери су у дуборезу.

Престоне, празничне и иконе апостола сликао је 1899–1900. Душан Алексић. Царске, јужне и северне двери, као и икона *Тајна вечера* радови су мало познатог сликара који се потписао са „Николић“.

26 Основа цркве

скромну богомољу. После аустријско-турског рата и ослобођења од Турака 1717. године припала је Чанадској вармеђи. Цео крај изван Војне границе био је подељен на камералне пустаре које су издаване у закуп. Тада је Деску са Сиригом и Сентиваном арендирао српски граничарски капетан Васа Велики. Године 1735. комора је укинула издавање пустара у закуп, а тада је почело досељавање ратара, претежно Срба. Када је развојачена Потиско-поморишка граница, један део бивших српских војника доселио се са породицама у Деску. Већ у пролеће 1746. Деска, Сириг и Сентиван проглашене су за општине – села. Као српско село Деска је означена 1753. године. Поред изразите српске већине, у селу су живели Мађари и „Ради католици“ – Шокци. Оновремене српске породице имале су презимена Аврамов, Адамов, Бисић, Белајски, Божин, Брцан, Гајин, Ђурошки, Иличин, Родић, Радован, Старчевић, Вукосављев.

Статистички попис је показао да је до 1890. године у Дески 71% Срба. Године 1905. у селу је било око 300 српских домава са пописаних 1660 житеља. После I светског рата из Деске је велики број Срба оптирао у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Године 1924. прешло је 199 српских породица у Хоргош, Нови Кнежевац, Ковин и Футог. Највећи број се населио у Хоргошу, крај мађарске границе, због замене земљишних поседа са Мађарима. Неколико десетина породица иселило се 1928. године. Сада у Дески има око 200 Срба. Црква припада Будимској епархији од 1920. године.

Распоред икона на иконостасу.

Престоне иконе: *Св. Никола, Богородица, Исус Христос, Св. Јован Крститељ* (сликар Душан Алексић). Царске двери: *Богородица, Св. арх. Гаврило*. Северне двери: *Св. Георгије*. Јужне двери: *Св. арх. Михаило* (Николић). Празничне иконе: *Рождество Христово, Крштење Христово, Сретење, Вознесење, Силазак св. Духа, Вознесење* (сликар Душан Алексић). Икона на средини, изнад царских двери: *Тајна вечера* (Николић). У линети, на средини: *Преображење*. У линети са стране: *иконе апостола* (шест са леве и шест са десне стране). При врху линете: *Крст Христовог распећа, Богородица, Св. Јован Богослов*. Остале иконе у цркви. Душан Алексић: *Воскресење Христово* (приложи С. Ц. Лаза Новков 1899); непознат аутор: *Тајна вечера* (приложи Мита Живић и его супруга Ирина Штеванова 1866-те год.); непознат аутор: *Св. великомученик Георгиј* (приложио Јоца Белајски 1907).

I. Серија целивајућих икона сликаних на лиму, из 1878. године: *Игњатије Богосавац, Св. Сава архиепископ и просветитељ српски, Ускокованије Јована Крститеља, Цветоносије, Воведеније, Сретеније Господње, Св. три јерарха, Св. апостол Петар и Павел, Рождество Христово, Благовести, Св. Велики Василиј*.

II. Серија целивајућих икона сликаних на лиму: *Св. Стефан краљ Дечански, Св. ап. Андреј, Св. Петка, Рождество Богородице, Крстовдан, Св. Стефан архиђакон*.

Литијски барјак, крај XIX века. На првој страни: *Преображење Христово*, на другој страни: *Вознесење Христово* (у доњем делу жанр-композиција: *Селјак оре њиву на четири вола*).

Литература

S. Borovszky, *Egy Alaj bég telepítései*, Budapest 1900, 14

I. Berkeszi, *Temesvári művészek. Történelmi és régészeti értesítő*. Temesvár, 1909. 67. М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*. Ср. Карловци 1910, 670–671.

S. Borovszky, *Magyarország vármegyéi és városai*. Torontál vármegye. Budapest 1911, 138.

Д. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог столећа*, САН ССXXXII/6, Београд 1955, 212, 313 (попис 1738). *Enciklopedija likovnih umjetnosti*. Zagreb 1959, 50 (Aleksić, Dušan).

И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1966, 343 (Observationes circa Militares Szegedienses – Deszka); *Deszk története és néprajza (Tanulmányok)* – Историја и етнографија Деске, Szeged-Deszk 1984.

ДУНА-УЈВАРОШ

Dunaújváros

Дунајуварош, раније Дуна–Пентеле, или Пантелија, како су Срби назвали ову варош, налази се на десној обали Дунава, јужно од Чепелског острва, на старом путу који води барањском страном од Осијека према Будиму. Срби су се почели задржавати у овом месту као краљеви шајкаши, пре доласка Турака, а за време турске владавине имали су мању богомољу. Забележено је да су плаћали данак Турцима. Обнова насеља почела је у XVIII веку. Средином тога века у Дуна–Пантелији је било 28 православних домова и 78 римокатоличких, а године 1769, било је 38 српских домова, са око 200 житеља. У другој половини XIX и у XX веку број Срба је стално опадао. Према шематизму Будимске епархије за 1869. годину у Дунапантелији је било 33 српске куће, са 148 житеља.

Први историјски подаци о првобитној цркви су из 1665. године, када је над њеном проскомидијом насликана икона *Васкрсење Христово* за бачког епископа Георгија. Није позната даља судбина те иконе, као што није утврђено да ли је црква трајала до садашње, грађене у другој половини XVIII века.

Црква је подигнута 1786. године у некадашњем српском крају. Посвећена је празнику Преноса моштију св. Николе. Црквене матице су заведене: 1765 (крштених), 1776 (умрлих) и 1785 (венчаних). Парохија је основана 1696 (обновљена), а упражњена је од 1894. године. Од те године богослужбене и остале парохијске дужности обављали су свештеници администратори.

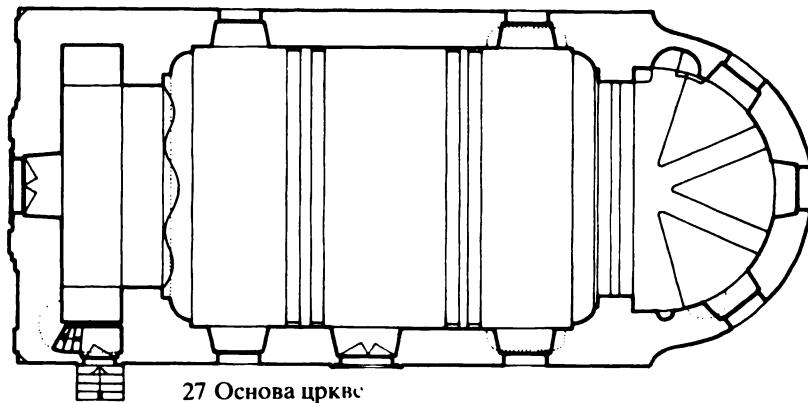
Црква је грађена од опеке са соклом од каменних квадера. По архитектонској замисли то је грађевина високог брода са релативно ниским звоником. Апсида је полукружна са три прозора. Северна и јужна фасада су равне, без украса, са по два лучно засведена прозора. На јужној страни су врата са оквиром од камена, а изнад њих је слепи прозор (ниша) где је некад била насликана композиција *Пренос моштију св. Николе*. На западној фасади, између троструких пиластара, налазе се врата с каменим оквиром. Са стране, уз обе ивице западне фасаде, изведен је још по један пиластар, на које налаже плитак подвенац, а изнад њега је главни венац с испустима. На другом спрату су бочни пиластри, једноставна бочна крила без украса и округао прозор. На трећем спрату слободног тела звоника налазе се прозори и ивични пиластри са јонским капителима. Изнад венца звоника диже се

метална капа са крстом. Унутрашњи простор храма подељен је на пет травеја. На западној страни је хор са зиданом балустрадом. Сводове држе ојачавајући одвојени потрбушни луци који се ослањају на певчане конзоле јужног и северног зида. Певнички простори су у виду зидних ниша.

Традиционални, низак иконостас има два реда икона. Аутор је Теодор Симеонов „Грунтовић“, односно његова радио-

Литература

- В. Јакшић, *Нестајање нашег народа у Угарској*, Гласник СУД XXXIII (Београд 1872) 81–82.
Г. Марјановић, *Први шематизам православне епархије Будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1986, 72–73.
М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 491.
Ev. Cselebi, *Török világotató magyarországi utazásai 1660–1664*, III. kötet, Budapest 1904, 209–210 (Pentele–Palánkája).

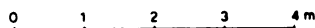
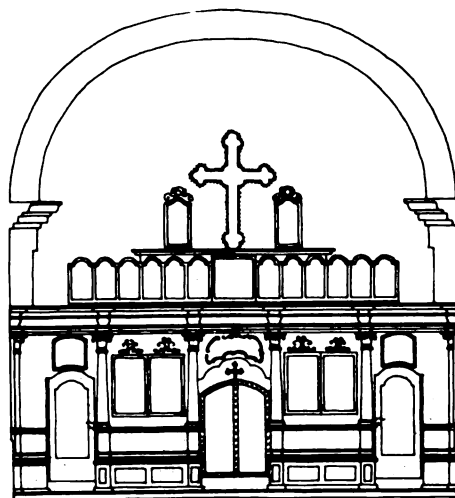

27 Основа цркве

ница, јер су претежно сликали помоћници који су подражавали манир мајстора. Отуда је то сликарство знатно слабије од икона на иконостасу цркве у Српском Ковину. Иконостас у Дунапантелији сликан је после 1770. године. (Првобитно је био постављен у некој другој цркви, па је у XIX веку пренет у ову цркву.)

Распоред икона на иконостасу:

Престоне иконе: *Св. Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован Претеча*. Царске двери: *Соломон, Давид, Богородица, Арх. Гаврило*. Северне двери: *Арх. Михаило*. Изнад северних двери: *Св. Георгије*. Јужне двери: *Арх. Гаврило*. Изнад јужних двери: *Св. Димитрије*. Централна икона иконостаса: *Света Тројица*. У другом реду распоређене су иконе апостола. У средини је *Деизис*. Изнад архитравне греде су *Крст распећа Христовог, Богородица и Јован Богослов*.

28 Схема иконостаса

- Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* (књига четврта) СКА, Београд 1923, 175, № 6961.
И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Нови Сад 1931) 57.
Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939, 392.
Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва), Матица српска, Нови Сад 1957, 278.
Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига друга) Матица српска, Нови Сад 1959, 313.
И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј, Нови Сад 1968, 207–8 (Possessio Pentele), 236–7.
Д. Медаковић, *Српске уметничке старине у Мађарској, Путеви српског барока*, Београд 1971, 219 (Дунапентеле, зографски радови).
Д. Давилов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 20, 39, 201–4
Табле: LXXXIV, LXXXV.
С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII, Београд 1981, 2 (Pentele).
С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином 18. века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 33.

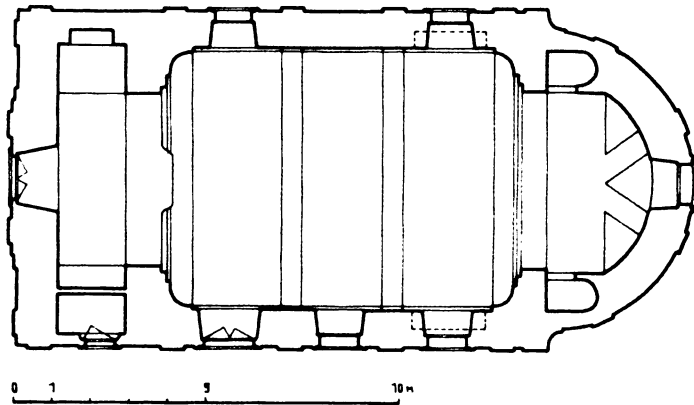
ДУНА- ФЕЛДВАР *Dunaföldvár*

Стара угарска варош у жупанији Толна – утврђење и пристаниште краљевих шајкаша на Дунаву. За време османлијске власти у Фелдвару је била посада мартоласа, међу којима је било и Срба, а од XVII века и српских породица. Тада је, по предању, у Фелдвару постојала мања српска богомоља.

За време велике сеобе (1690) у варош се доселило неколико српских породица. Једно време, године 1698. и 1699, овде је живео и преписивао књиге Јеротеј Рачанин. Нешто касније, 1703, куруци Фране Ракоција поразили су код Фелдвара царску војску, у којој је било доста Срба под командом подвојводе Јована Монастерлије.

Феуеудвара“. Ту су подаци о димензијама будуће цркве и грађевинском материјалу којим црквена општина располаже. Мајстор се обавезује да ће зидати према усвојеном цртежу – плану. Калфе и надничаре ће обезбедити мајстор, а „опшчество“ сав грађевински материјал, као и балване и даске за скеле. Уговор је склопљен 12. марта 1773. године. Градња цркве није започета исте године, јер је царица Марија Терезија потписала дозволу тек 13. децембра. Зидање је трајало неколико година; прво је завршен црквени брод, а тек 1787. подигнут је и торањ, па се сматра да је те године црква завршена и освећена.

Црква у Дунафелдвару је типична познобарокна једнобродна грађевина, на-

29 Основа цркве

Године 1705, приликом пописа Толнанске жупаније, Фелдвар је описан као *Orpidum* – трговиште у коме је живела 31 породица Срба и Хрвата. Током XVIII века населило се још неколико српских фамилија, а у другој половини тога века пристизале су и породице Цинцара, које су припадале српској црквеној општини. У Дунафелдвару је, поред осталих, живела угледна хаџијска породица Рошу-Константиновић. Цинцари су били и најиздашнији приложници приликом градње православне цркве. И поред тога, број православних Срба и Цинцара био је готово симболичан у односу на Мађаре. Године 1847. забележено је 126 православних житеља, а 1896, приликом израде првог шематизма Будимске епархије, уписано је само десет становника православне вероисповести.

Срби су почетком XVIII века подигли мању цркву, или су можда само обновили ону из XVII века. За градњу садашње, вероватно треће по реду православне цркве у овој вароши, црквена општина је поднела молбу Угарском намесничком већу. Сачуван је Извештај Скупштине Бачке жупаније о могућностима православних да у Фелдвару подигну нову цркву. У прилогу овог Извештаја је „контракт“ између маор-мајстора Мартина Ковачевског из Новог Сада и „целаго опшчества места

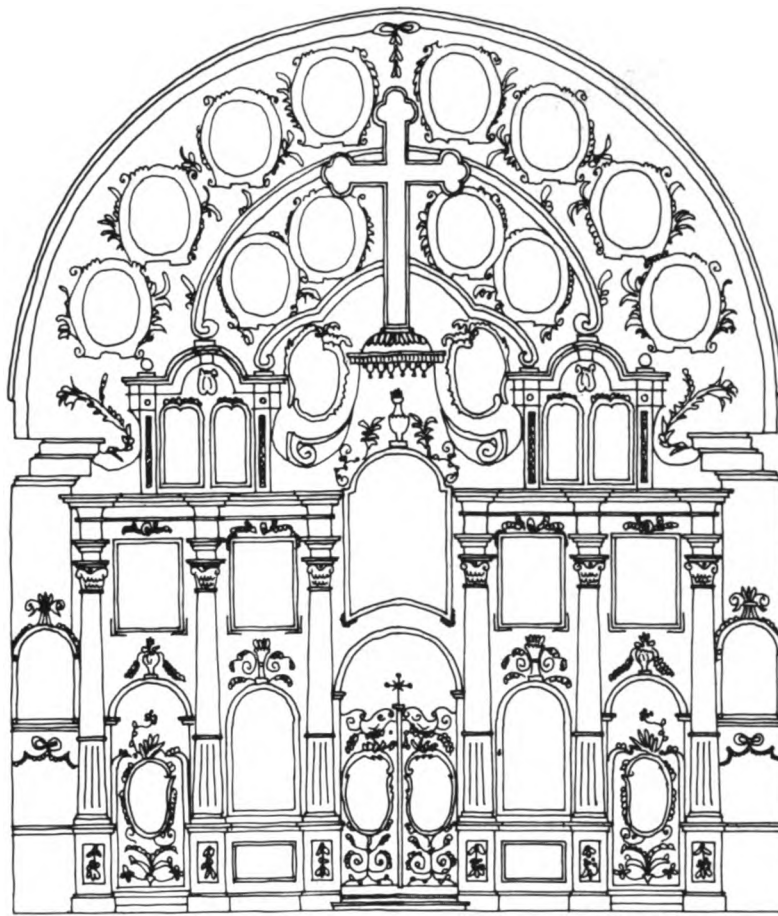
глашене висине брода и торања, али без архитектонских особености.

Дуборез иконостаса показује одлике неокласицистичког стила. Основа олтарске преграде је тамнозелена, мраморирана. Шест изразито високих стубова, позлаћених базиса и композитних капитела, фланкирају царске и бочне двери, престо-не и празничне иконе, у другом реду. Изнад њих је накупчен хоризонтални венац. На средњи део венца налажу волуте које придржавају балдахин са крстом.

Иконе на иконостасу сликао је 1801. године Павел Ђурковић, који је тих година живео у Будиму као придворни сликар Александре Павловне, ерцхерцогине, жене угарског палатина надвојводе Јосифа. За сликање иконостаса у Дунафелдвару препоручио га је Дионисије Поповић, епископ будимски. Будући да су ктители иконостаса претежно били Цинцари, натписи на иконама су на грчком, осим потписа сликара: „Изо(б)разил Павел Ђурковић“.

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Сретење* (испод иконе Богородице), *Обрезање* (испод иконе Исуса Христа). Престоне иконе: *Св. Никола*, *Богородица са Христом*, *Исус Христос*, *Св. Јован*. Царске двери: *Богородица*, *Арх. Гаврил*. Северне двери: *Св. архиђакон Стефан*. Јужне двери: *Св. архан-*

0 1 2 3 4 m 30 Схема иконостаса

ђел Михаило. Централна икона: Света Тројица (изнад царских двери). Празничне иконе: Успење Богородице, Рођење Богородице, Рођење Христово, Крштење Христово. Иконе на хоризонталном венцу: Цар Константин и царица Јелена, Св. Димитрије, Преображење Христово, Св. Георгије. Иконе у линети: Крст Христовог распећа, Богородица, Јован Богослов. Први ред пророка: Исаија, Јереми-

ја, Језекиљ, Данило. Други ред пророка: Осам медаљона пророка (испод потрбушног лука). Иконе на јужној певници: Вознесење Христово, Васкрсење Христово. Иконе на северној певници: Тајна вечера, Ваведење Богородице. Иконе на предикаоници: Лестве Јаковљеве, Силазак св. Духа, Св. Јован Златоусти, Мојсије при-ма заповести, Св. Петар и Павле. Икона у владичанском трону: Исус Христос.

Литература

- Gy. Cziráky, *A Dunaföldvári vár ostroma s bevétele 1705-ben, Pécs 1893.*
 Gy. Cziráky, *Dunaföldvári Album*, Paks 1896;
 Ev. Cselebi *Török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*, III kötet, Budapest 1904, 208–9 (Földvár).
 Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске спархије Будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 73–74.
 М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од год. 1905*, Ср. Карловци, 1910, 491–492.
 Gy. Cziráky, *Dunaföldvár múltja és jelene*, Budapest 1910.
 С. Михалцић, *Устанак Срба у Барањи 1703–1710*, Братство, 27 књига Друштва св. Саве (Београд 1921) 110–122.
 В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиејк 1923, 45, 91–2.
 J. Csalogovits, *Őskori leletek Dunaföldváron*, Pécs 1936.
 Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937 (в. Регистар: Дунафелдвар).
 Д. Поповић, *Срби у Војводини (I)*, Нови Сад 1957, 333 Јеротеј Рачанин у Фелдвару 1698–9.
 A. Somogyi, *Kunstdenkmäler der Griechischen Diaspora in Ungarn*, Thessaloniki 1970, 36–38.
 М. Коларић – Н. Кусовац, *Павел Ђурковић* (каталог изложбе), Опово 1972, 17.
 Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 71–73, 136–7, 240–1, Табле: XLIX, CXIII, CXIV.
 И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј (прилози и грађа 5), Нови Сад 1974, 5, 6, 213.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII/2 (Београд 1981), 157.

[313]

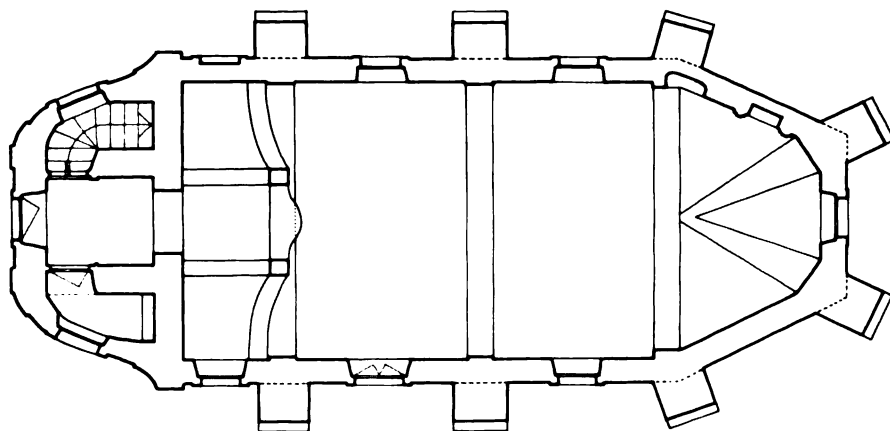
Утврђен средњовековни угарски град на горњем Дунаву, између Коморана и Пожуна. Срби шајкаши су га почели насељавати још у другој половини XV века, што је истицао мађарски историчар Јене Сентклараи (J. Szentklárai) још крајем XIX века, а код Срба поновио Гаврило Витковић: „Краљ Матија један део своје дунавске флоте поверава и предаје досељеним Србима, и под управом признатих верних војвода, или вајда, сместио их је у Ђуру, Коморану, Будиму, на Чепељском острву [...]“

У првој половини XVI века краљ Фердинанд је поставио Павла Бакића за „врховног капетана шајкашких чета“ и дао му Ђур са задатком да „што више Срба пресели из Турске“. Тада је челник Радосав, „од Сријема Рајко“, преселио једну групу Срба из Срема у овај град. Међутим, Ђур није остао дуго у поседу српске властеле Бакића; на енергичан захтев ђурске бискупије морали су јој га предати. Град се и даље развијао, како утврђење тако и подграђа. Појачана је и шај-

србуље. Изгледа да је средином XVII века саграђена нешто већа црква, на месту претходне. То би било логично јер су се почетком тога века доселили у Ђур (и Коморан) богати Срби из Српског Ковина. За ђурску цркву сликана је 1660. године позната икона *Богородица са Христом*, коју је поручио коморански и ђурски шајкашки обервајда Петар Монастерлија.

У години велике сеобе у Ђур су стигли проигуман Игњатије Ковиљац и Теофан Хоповац, који се у једном запису жале на рђаво понашање ђурског свештеника. У сеоби није дошао већи број Срба, а неки су се и расељавали. Од српских породица тада су били познати Давидовићи, Ђирковићи, Луковићи, Костићи, Дамјановићи, Раци, Варшанлићи. Нешто касније у Ђур су се почеле досељавати и цинцарске породице.

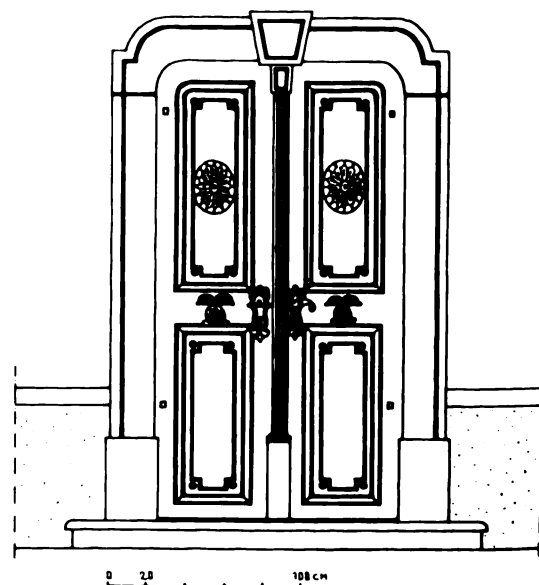
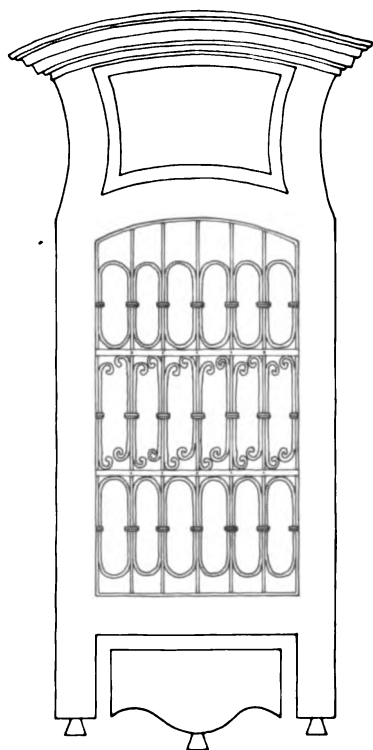
Године 1730. обновљена је или изнова саграђена ђурска црква, и овога пута мала и привремена. У четвртој деценији у њој је служио и проповедао Гаврил Стефановић Венцловић. И поред доста теш-

кашка посада у којој је био знатан број Срба. Ђур је био једна од главних шајкашких станица. За цело време угарске владавине ђурска тврђава је одолевала нападима Турака или су је они обилазили; само је 1594. dospela у њихове руке, али су је Мађари и Аустријанци већ 1598. поново освојили. Почетком XVII века, неко време је у Ђуру био четовођа авантурист Сава Темишварац са својим момцима. Тада је, 1609, Ђур добио привилегију слободне вароши, која је потврђена 1679. Захваљујући томе могла је да се развије трговина и да се изграде подграђа. У томе су и Срби имали удела.

Већ у XVI веку постојала је у Ђуру мања српска богомоља, вероватно брвнара, за потребе шајкаша и варошког живља у подграђу. У црквици су повремено служили калуђери који су долазили из српских манастира на Балкану. Њих је испрва призивао Павле Бакић, а доцније је ове послове водила црквена општина. У ђурској цркви су биле у употреби српске богослужбене књиге штампане у Венецији код Божидара Вуковића: *Октоих петогласник*, 1537; *Празнични минеј – Саборник*, 1538; *Литургијар*, 1554, и остале

- 32 Основа цркве
- 33 Портал на јужној страни
- 31 Прозор и гитер на југозападној страни

ких услова предано је писао, преводио, преписивао. Саставио је своје познате књиге: *Разглаголни истинитог живота, Пресађеницу, Мач духовни, Разлучна слова поучителна, Великопстник* и друге. Српски живаљ највише је погодило царско укидање дунавских шајкашких станица у Ђуру, Коморану и Острогону, када су се шајкаши са својим породицама морали преселити у јужну Бачку, која је по њима од тада називана Шајкашка.

Ипак, крајем XVIII века преостали а богати ђурски православци – Срби и Цинцари – саградили су нову цркву.

У време градње цркве Цинцари су били утицајнији у црквеној општини, отуда иконе на иконостасу имају натписе на грчком. Међутим, и Срби и Цинцари су се тада већ увелико однарођавали. Прихвативши мађарски, не само као службени језик, већ и као језик у породици, присилно измењених имена и презимена у администрацији, они су се из генерације у генерацију асимиловали, што показују и статистички пописи. Године 1847. било је још 70 православних у граду, а 1867. пописан је само 21 православни житељ. Црква је постала филијална и припадала је коморанској парохији. Почетком XX века у ђурској цркви је још четири пута годишње служена литургија, а седамдесетих година уступљена је градском савету. Иконостас је расклопљен и пренет у Сентандреју, а са њим и књиге, архивалије и црквене сасуди, које се сада налазе у Црквено-уметничкој и научној збирци. Ту се излаже и ђурска икона *Богородица са Христом* (1660) као једно од најдрагоценијих уметничких дела Будимске епархије.

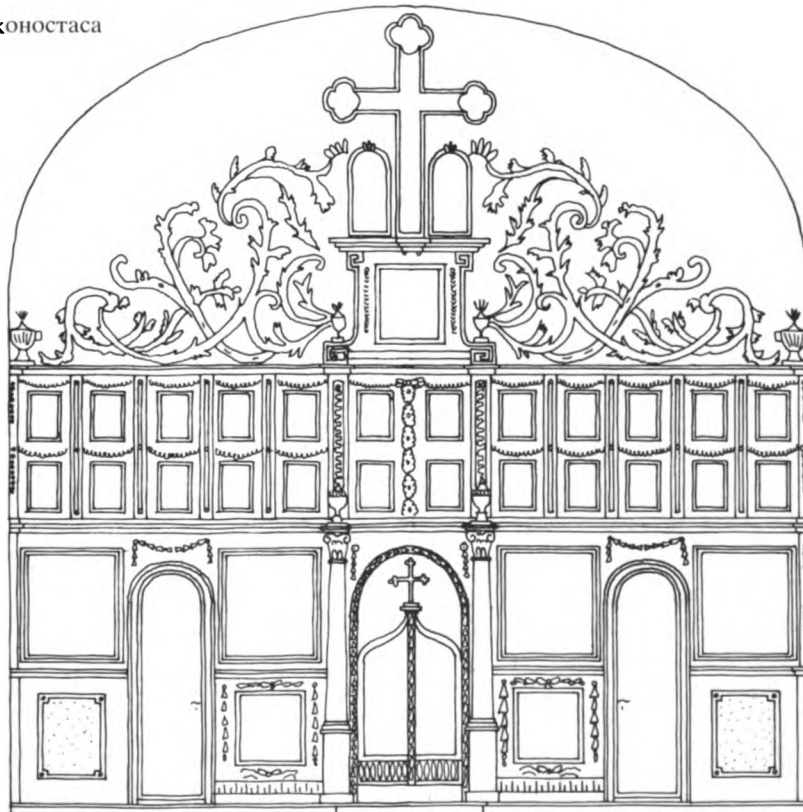
По архитектонској замисли црква је најближа православној цркви у Вашархелу. То је једнобродна грађевина, полу-

кружне апсиде и призданог звоника на западној страни, који је највероватније подигнут коју годину после црквеног брода. Према неимарском плану, грађена је у маниру барока, с елементима неокласицизма, који су испољени на чеоном зиду западне фасаде, на којој се налази декоративни, али и функционални класични тимпанон. Фасаду краси складан однос изразито великих прозора са лучним завршецима и двоструких пиластара. Ту су и једноставни потпорници, по три са сваке стране црквеног брода.

Дуборезбарија иконостаса најближа је декоративним решењима неокласицизма, изузев украса у линети, који представља одјек рококоа. Иконостасна преграда је обојена тамноцрвено. На њу су приковане иконе у уским класичним оквирима изнад којих су декоративне, позлаћене гирланде. Царске двери фланкирају два мраморирана стуба са златним композитним капителима.

Распоред икона на иконостасу.
Иконе у соклу: *Св. Георгије, Св. Димитрије*. Царске двери: *Арх. Михаило, Богородица*. Јужне двери: *Св. архиђакон Стефан*. Северне двери: *Св. архистратиг Михаило*. Престоне иконе: *Св. Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован*. Празничне иконе: *Рођење Богородице, Ваведeње, Благовести, Рођење Христово, Сретење, Преображење, Крштење Христово, Васкрсење Лазарево, Улазак у Јерусалим, Вазнесење, Силазак св. Духа, Успење Богородице*. Апостолски ред икона: *Св. Матеј, Св. Тома, Св. Јаков, Св. Андрија, Св. Петар, Св. Јован, Св. Марко, Св. Павле, Св. Филип, Св. Симеон, Св. Вартоломеј, Ср. Јуда*. Иконе у линети: *Крунисање Богородице (на средини), Крст Христовог распећа, Богородица, Јован Богослов*.

34 Схема иконостаса

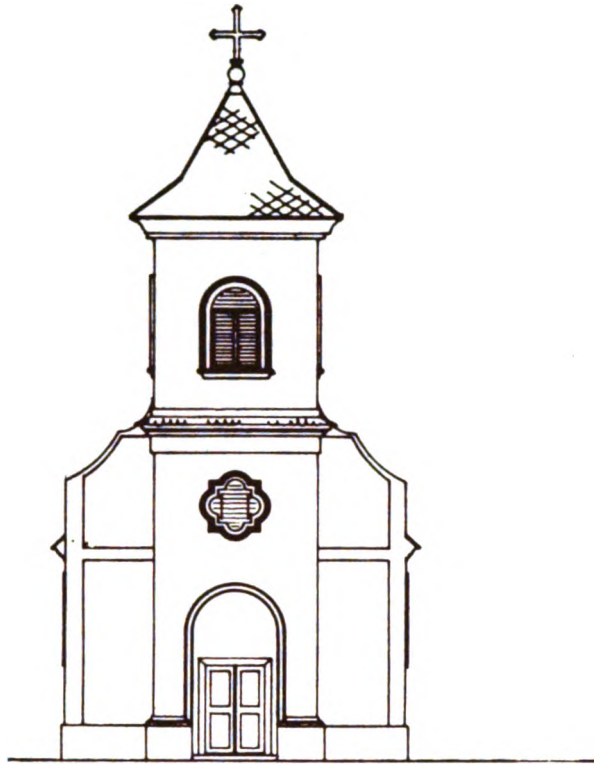

Литература

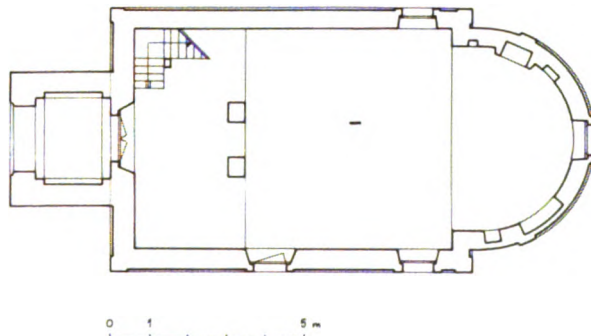
- K. Ráth. *Győr város története*. Győri Közlöny, 1863–1864.
- Г. Витковић, *Списак историјских књижевних и уметничких споменика српских*, Београд 1883, 1, 35.
- Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша*, 1887 (в. Регистар: Бур).
- Г. Марјановић, *Шематизам православне епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци, 1896, 78, 98–99.
- Е. Cselebi, *Török világotató magyarországi utazásai 1660–1664*, III kötet, Budapest 1904, 139 (Jánik – Győr)
- Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909 (в. Регистар: Jaurinum).
- А. Ивић, *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа*, Нови Сад 1910, 38–39, 52–54, 78–85, 91–92, 95–101 (писма Павла Бакића).
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 494.
- Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1923, 168 (Гаврило Стефановић Венцловић у Ђуру).
- Д. Руварац, *Кореспонденција Јована Саског, ректора протестантске школе у Ђуру, с Мојсијем Петровићем, митрополитом београдским*, Годишњица Николе Чупића XXV (Београд 1923), 102–109.
- А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Књиге Матице српске 50, Нови Сад 1929, 147 (Бакићи), 149, 225.
- М. Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, СКА, Посебна издања, књ. 20, Београд 1932, 77 (Raitzendorf и српска црква).
- Ф. Јенеј, *Irodalmi élet Győrött a 18. század végén* Győr, 1934, 6, 20.
- Ј. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина I, Нови Сад 1939, 147, 162, 183, 185, 187, 203, 212, 236, 238, 244, 248, 249, 251, 286, 300.
- Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939, 344, 348, 351, 357, 372, 374, 382, 383, 387, 401, 408.
- Ј. Радонић, *Од прве опсаде Беча до Велике сеобе*, Војводина I, Нови Сад 1939, 486, 488.
- Д. Поповић, *Војна граница*, Војводина II, Нови Сад 1941, 279.
- К. Csányi. *Győr műemlékei*, Budapest 1943, 6.
- Л. Мирковић, *Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске*, Споменик САН XCIX (Београд 1950), 16–17.
- Н. Радојчић, *Српски историчар Јован Рајић*, Посебна издања САН, Београд 1952, 18–22, 25, 28.
- Гу. Rózsa. *Régi várképek*, Budapest 1955, III. Győr látképe, 9–10.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1957 (в. Регистар: Бур).
- Ф. Јенеј – Т. Koppány. *Győr*, Budapest 1964, 43, 148, 120, 124 (Görögkeleti rácok temploma).
- Ó. Füves. *Επιτίμιον ετχραφαι Ελληνων ες Ούγγριαν*, ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΤΟΜΟΣ 19, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1966, 337.
- Г. Стефановић Венцловић, *Црни биво у срицу* (Избор, предговор и редакција Милорад Павић) Београд 1966, 12–20.
- М. Васић, *Мартолови у југословенским зсмљама под турском владавином*, Сарајево 1967, 52, 166.
- И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1968 (в. Регистар: Бур – Jaurinum).
- Д. Медаковић, *Путевни српског барока*, Београд 1971, 36, 218.
- М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972 (поглавље: У превратна времена непревраћен).
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 12, 23–26, 30, 83, 147.
- Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 60, 109, 261.
- Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 33, 55, 108, 158, 159, 163.

ИЛОЧАЦ

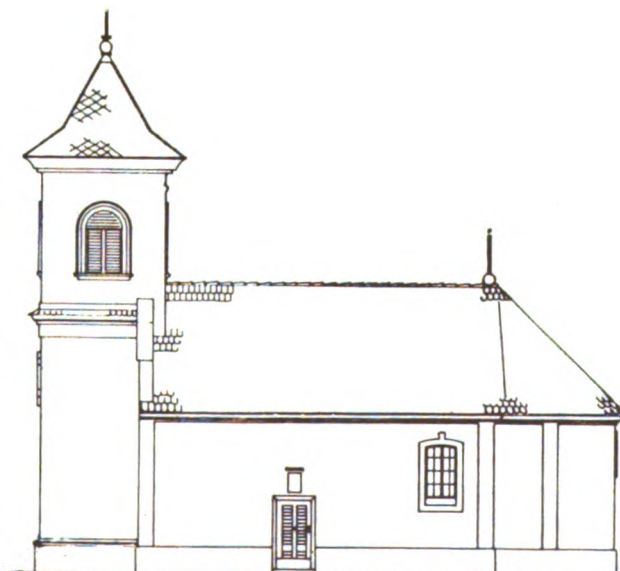
Iločka

35 Западна фасада

36 Основа цркве

37 Јужна фасада цркве

Мало село у средишној области Барање. Срби су густо населили Барању за време турске владавине. Насеље је изгледа у XVII веку био привремено пусто.

У XVIII веку у ово, тада српско село колонизовани су Немци. Године 1796. било је 104 српска житеља. У XIX веку број Срба је порастао. Према статистици из 1867. године, у селу је било 227 Срба. Почетком XX века у Илоцу је пописано Срба: 241, Немаца: 311, Мађара: 12, Хрвата: 14, Словака: 8. Тада је постојала и месна српска народна школа.

Првобитна српска црква, посвећена св. преподобној Параскеви, подигнута је почетком XVIII века. То је била скромна богомоља од плетера, покривена шиндром. Садашња црква је саграђена од опеке и камена 1808. године. То је једнобродна црквена грађевина са полукружном апсидом и накнадно призданим звоником. Црквена лађа са карактеристичним бочним крилима забата грађена је у маниру провинцијског барока. Уместо сводова од опека, црква је прекривена коритастим (полуобличастим) дашчаним сводом који се ослања непосредно на зидове. Ово решење подсећа на народну архитектуру. Приздани звоник има на западној страни улазни отвор, лучно засвођен, а изнад њега је упечатљиво профилисана прозорска розета. Други спрат звоника ојачава хоризонтални венац, изнад кога је слободно тело – трећи спрат на коме су звона. Ту су на све четири стране лучно засвођени прозори. На завршни хоризонтални венац налаже низак кров звоника на четири воде, са крстом при врху. Првобитни звоник је имао баркарни, барокни завршетак, који је страдао у непогоди почетком овог века. Садашњи скроман облик добио је приликом обнове цркве 1908. године.

Иконе на једноставној олтарској прегради сликао је Јаков Недић, „житељ села Боботе“ у Славонији.

То су занатски радови провинцијског молера без веће уметничке вредности.

Литература

- Г. Марјановић, *Први шематизам православне епархије будимске за годину 1896*, 26 (Илочац, филијална црква Бремена).
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 515–6.
- Д. Поповић, *Становништво Барање крајем 17. века*, Гласник ИД у Новом Саду I (Нови Сад 1932), 358.
- А. Рудински, *Црква св. Параскеве у Илоцу (НР Мађарска)*, Саопштење Републичког завода за заштиту споменика културе XIX (Београд 1987).
- В. Duranci – А. Rudinski, *Szerb templomok Baranya megyében. Létünk 2*, Forum könyvkiadó, Újvidék 1987, 322–355.

ЈЕГРА

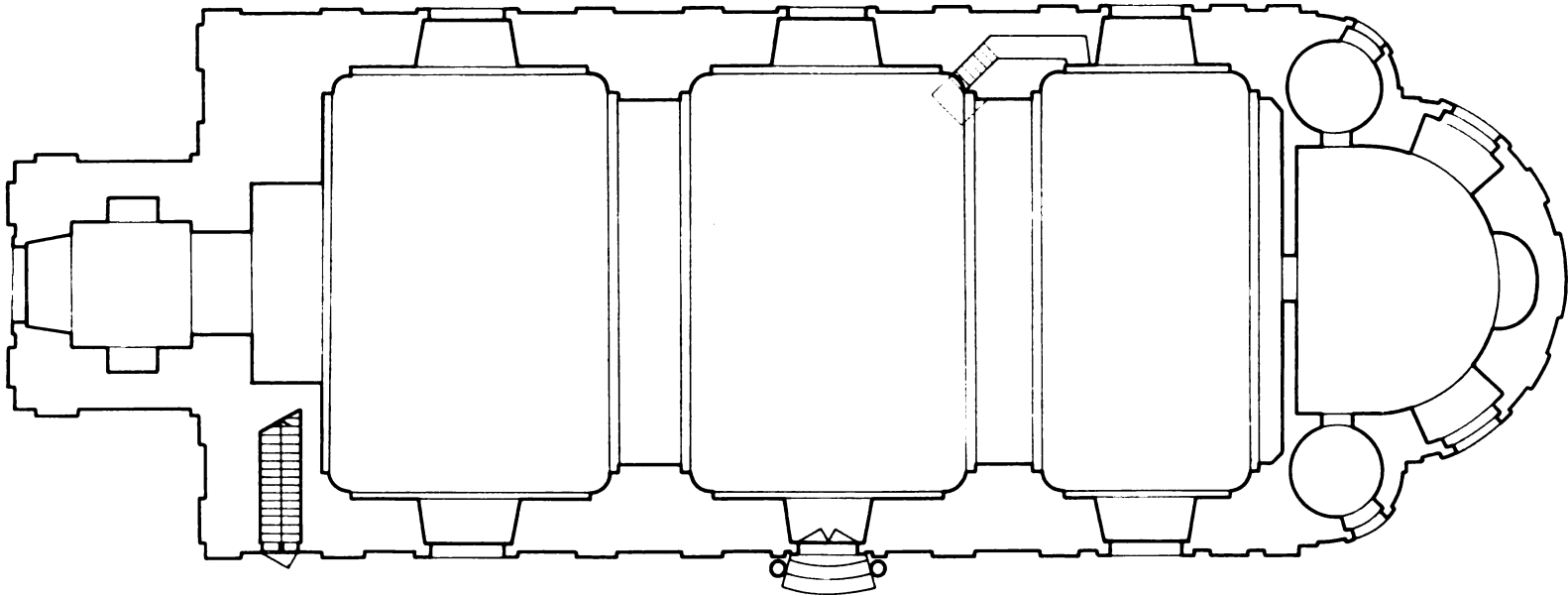
Eger

је укинута на народно-црквеном сабору 1713. године, а Јегра је присаједињена Бачкој епархији. Од тог времена њени архијереји су носили титулу „епископ бачки, сегедински и јегарски“.

Јегарски православни су градили куће југозападно од средишта вароши, испод брега, где је била њихова црква са гробљем. Овај део вароши приказан је на барокрезу АГРИА – ЕРЛАВ, из 1764. године.

Литература

Српски епископ и митрополити. *Српски епископ VI* (Будим 1835) 58, 113, 121;
 С. Шакр-Нинић. *Први извештај епархије бачке*, Нови Сад 1893, 238–239.
 М. Јакшић. *О Вићентију Јовановићу, прилози за историју митрополитства му 1731–1737*, Нови Сад 1900, 40.
 Д. Руварац. *Владика јегарски Јефрем Бањанин*, Ср. Карловци 1904.
 М. Косовац. *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 384–5.
 Петар Витковић. *парох будимски*, Архив 2 (Ср. Карловци 1911), 17–23.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 38 Основа цркве

Agria vulgo Erla, мађарски Eger, главно место Хевешке жупаније. Најистуренија варош на североистоку Мађарске коју су Турци освојили; за време њихове власти (1596–1687) Јегра је била седиште ејалата, коме је припадао и већи део Бачке са Сегединским санџаком.

У турско доба почели су Срби из Бачке, пореклом из Рашке, да се досељавају у Јегру. Први помени о српској цркви Св. Николе су из 1663. и 1669. године, када је припадала Сегединској епархији. У току велике сеобе, или нешто касније, у Јегру су се досељавале српске породице, махом искусни трговци и занатлије, али и духовници. Међу првима дошао је јеромах Исаије, један из славне групе калуђера манастира Раче на Дрини. И он је у даљини и туђини туговао за завичајем, написавши да су сви они, раштркани у сеобама, „лишени отачаства“. Од јеромаха Исаије почиње обнова духовног живота у Јегри. Нешто касније пристизали су и Цинцари из још удаљенијих крајева, Епира и Јегејске Македоније. Током XVIII века цветала је њихова трговина, која је повезивала Сегедин, Вашархел, Токај, Ђенђеш, Мишколц, Јегру и остала места овог дела Угарске са Солуном и грчким варошима.

Већ 1695. основана је Јегарска и Великоварадинска епархија за чијег епископа је Арсеније III Чарнојевић поставио Јефрема Бањанина. Због покушаја унијаћења, као и због тога што је обухватала мали број православних, Јегарска епархија

Број православних житеља се у XVIII веку стално увећавао, што статистике најбоље показују. Године 1769. у Јегри је било 30 православних домова; 1781. пописано је 80 домова, а 1792. укупно 86 домова са 540 душа. То је време обнове старе цркве, а потом и градња нове, садашње, о чему постоји незаобилазна архивска грађа.

Већ 1731. православни у Јегри покушавали су да обнове своју цркву подигнуту у XVII веку. Њиховој намери оштро се супротставио јегарски надбискуп Габриел Антониус Ердеди (G. A. Erdödy). Он се чак и жалио цару Карлу VI што је дозволио Србима да поправе цркву, истичући да су пре Ракоцијевог устанка били „унијатске вероисповести“. Истина је, међутим, била само у томе што је јегарски православни епископ Јефрем Бањанин прихватио унију и да га је патријарх Арсеније III Чарнојевић одвратио и послао у Србију, а Срби су и даље остали православни. И поред отпора они су око 1745. поправили стару цркву, а 1753. дозидали торањ, само као привремено решење; то је била скромна црквена грађевина и сасвим незнатног архитектонског изгледа у односу на барокну изградњу града.

У другој половини XVIII века Срби и Цинцари су се и овде обогатили па су се припремали за градњу нове, велике барокне цркве, како су то чинили и у осталим угарским градовима. И као што су наилазили на сметње у другим местима,

Д. Поповић. *О Цинцарима*. Београд 1937 (в. Регистар: Јегра);

Д. Поповић. *Војводина у турско доба*, Војводина I, Нови Сад 1939, 163, 257, 258, 272.
 Ј. Радонић. *Од прве опсаде Беча до Велике сеобе*, Војводина I, Нови Сад 1939, 492, 494;
 Ђ. Рајковић. *Изабрани списи*, Нови Сад 1950, 95 (Михаило Витковић).

I. Genton. *Magyarország műemlékei*, Budapest 1954 (в. Регистар: Егер).

Д. Поповић. *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1957, 323 (јеромонах Исаије у Јегри).

L. Gerö. *Eger*, Budapest 1957, 39, 53, 54.
 Képek: 62 (Gör. kcl. szerb templom ikonosztáziója).

Ö. Füves. *„Eger városi templomok története és leírása“*, Budapest 19, *Összeállítás*, 1966, 319–24.

Magyarország műemléki topografiája, VII kötet, Budapest 1969, 357, 411.

Heves megye műemlékei I, Akadémiai kiadó, Budapest 1969, 246, 247 (Az egeri Rác templom), 271–272, 344 (Jankovics Miklós).

О. Зиројевић. *Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака*, Зборник за историју I, Матица српска (Нови Сад 1970), 24 (Ejalet Jegar).

Д. Медаковић. *Путеви српског барока*, Београд 1971, 122, 191, 218, 221, 222, 259.

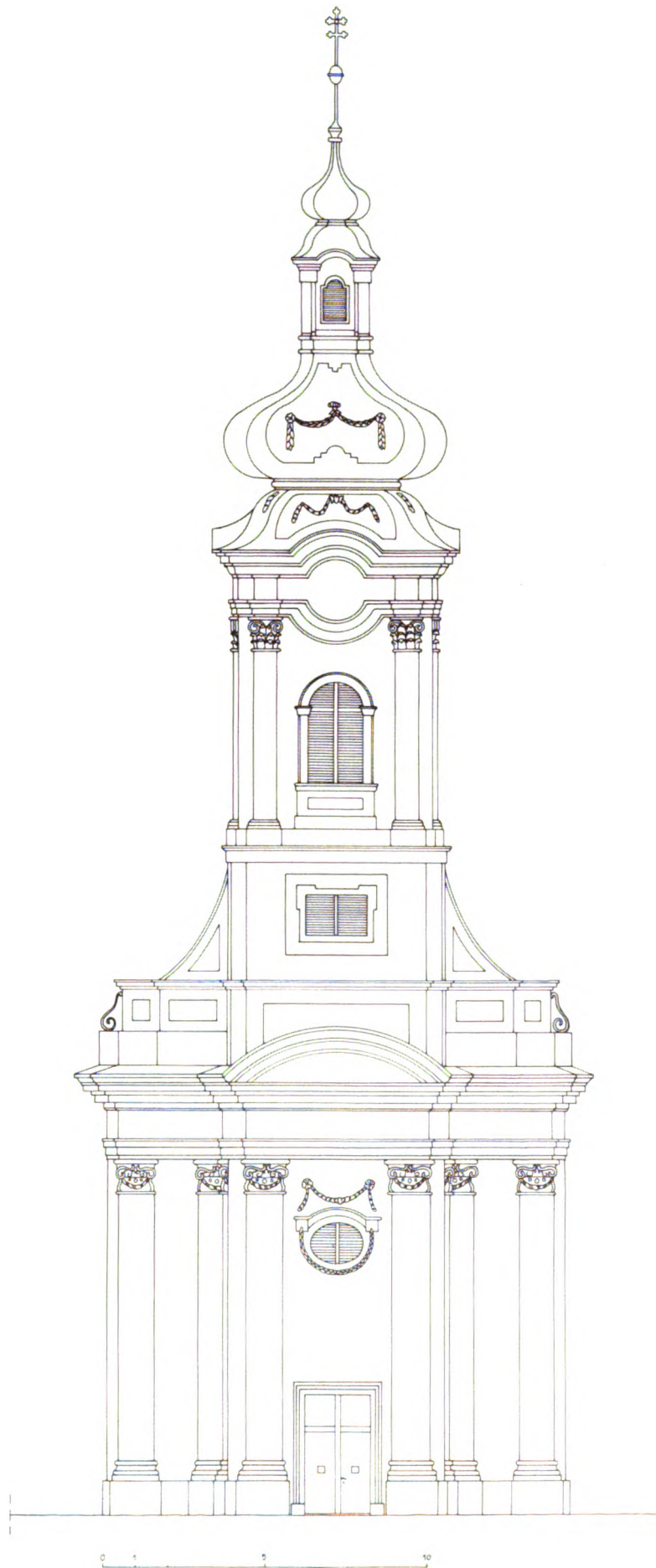
Ö. Füves. *Gründungsurkunde der griechischen Gemeinde in Pest aus dem Jahre 1802*, МАКЕΔΟΝΙΚΩΝ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1975, 335–341.

Л. Шелмић – О. Микић. *Дело Арсенија Теодоровића (1767–1826)*, Нови Сад 1978, 13.
 J. Nagy. *Eger története*, Budapest 1978, 203–206, 258–268.

Д. Медаковић – Д. Давидов. *Сентандреја*, Београд 1982, 40, 49, 53, 86.

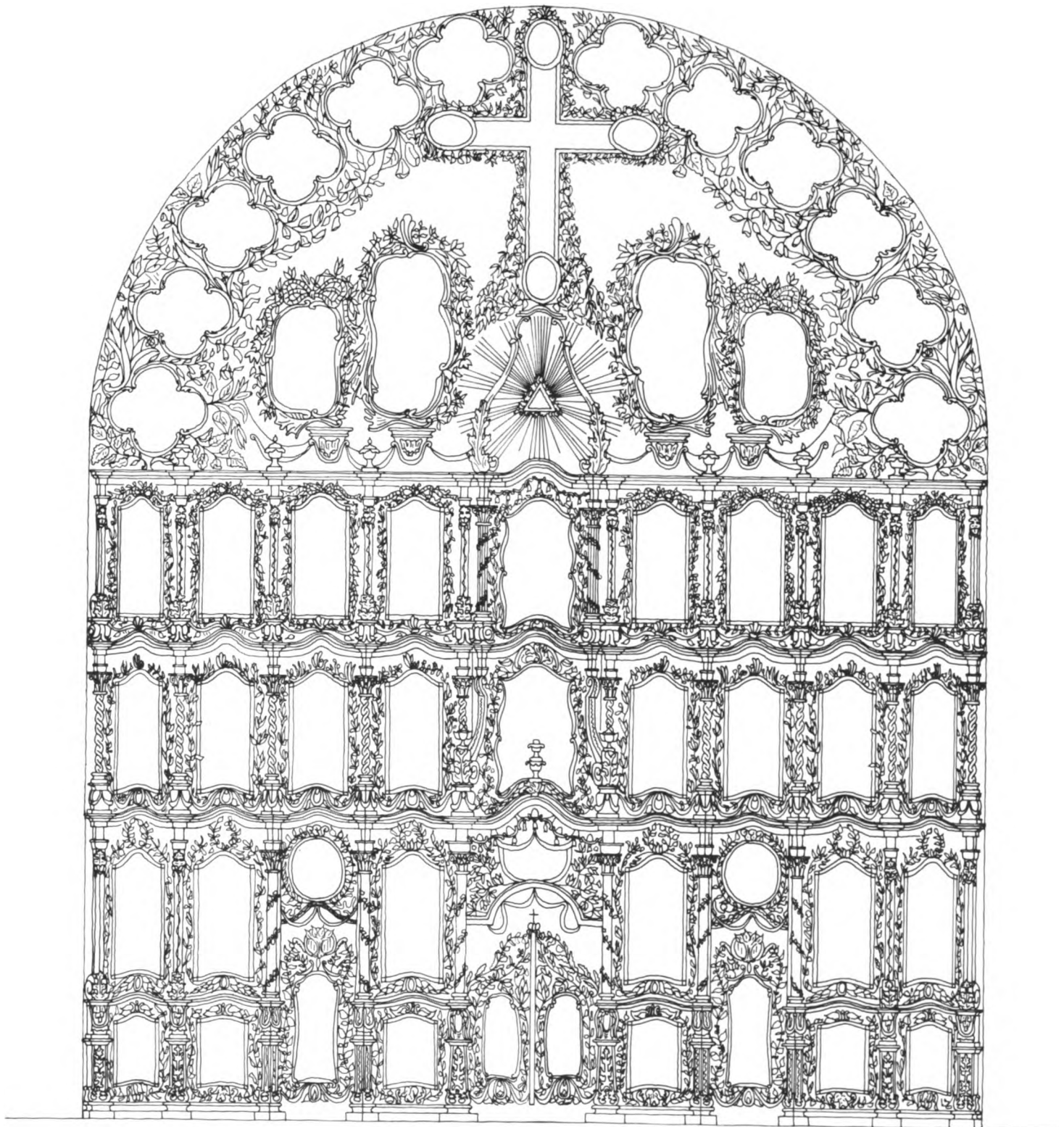
М. Јовановић. *Поводом мађарске православне цркве у Будимпешти*, Свеске 15 (Београд 1983), 71–76.

С. Гавриловић – И. Јакшић. *Извори о Србима и Угарској с краја XVIII века* (књ. I), Београд 1987 (в. Садржај докумената).

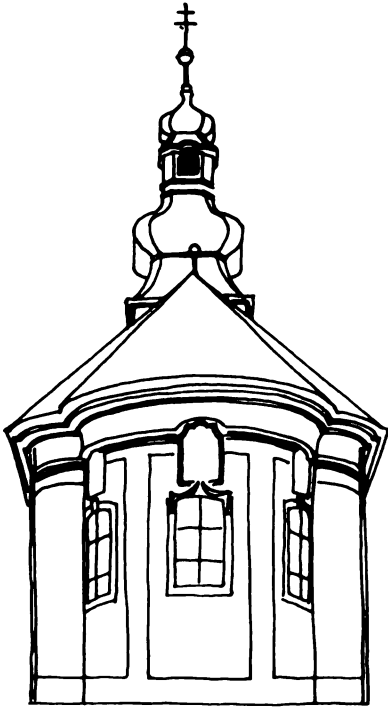

тако је било и у Јегри. Молбу су упутили царици Марији Терезији у лето 1776, а она је тражила образложење Хевешке жупаније, што је у исто време затражило и Угарско намесничко веће. Молбе, жалбе и поднесци јегарске православне црквене општине потезали су се административним каналима неколико година. Тако су се 1778. по други пут обратили свом епископу Мојсеју Путнику у Новом Саду с молбом да помогне у њиховој тешко решивој ситуацији око добијања дозволе за зидање нове цркве. Иза тога је следило писмо бачког епископа карловачком митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку, из којег се доста сазнаје о неприликама православних у Јегри. Из те године је и писмо царице Марије Терезије која „преко палатина Угарске тражи да Хевешка жупанија пошаље поуздан извештај и свој суд о молби Срба да граде нову цркву у Јегри“. Очигледно, царица није хтела да усвоји субјективно мишљење јегарског надбискупа, већ је захтевала процену управне администрације. Иза тог последњег познатог документа протекло је још неколико година. Зидање цркве јегарска црквена општина је могла да почне тек 1785. године, а да посао приведи крају у току неколико наредних година. У том динамичном и најзанимљивијем добу у животу православних, у Јегри је био парох учени Петар Витковић. Рођен је у овој вароши 1754, где је учио основну школу и нижу гимназију, а језуитски колегиј у Бечу, „меценатством царице Марије Терезије“, док је грчки учио од Доситеја Обрадовића. У родном месту је био капелан од 1774, а од 1776. до 1803. године парох и протојереј. За њега се сматрало да је био „одличан проповедник и бранилац православља“. Витковић је, нема сумње, поднео највећи терет брига и послова око прибављања дозвола, градње и украшавања цркве. Пре свега, он је с искуством бечког студента умео да изабере доброг пројектанта и да поручи план цркве сходно великим материјалним могућностима својих парохијана, међу којима су Цинцари били многобројнији и имућнији од Срба. Због њих је Витковић чешће богослужио на грчком, што су они и условљавали, али и ценили, будући да су за градњу цркве били издашни приложници.

Црква је завршена у деветој деценији XVIII века, а торањ са декоративном бакреном капом, лантерном и крстом пре краја века. Јован Јовановић, епископ бачки, сегедински и јегарски, осветио ју је 1804. године. То је изразито висока црква, која унеколико подсећа на сентандрејску Саборну цркву. Висину цркве наглашавају и пиласстри са класицистичким капителима. Неокласицистичке форме су испољене и у декоративним гирландама и малом полукружном тимпанону на чеоној страни торња. На јужној фасади је свечани камени портал са стубовима, полукружним надвратником и декоративним вазама на ивицама начињен у другој половини XIX века. (Каменоклесар Johannes Adam). Између сводова су ојачавајући

0 1 5 m

41 Изглед са источне стране

потрбушни луци, који се ослањају на јаке и широке пиластре-полустубове, чије су бочне стране полукружне. На западној страни, изнад широког лучног отвора диже се плитка галерија – црквени „хор“. Сводови, пиластри и балустраде „хора“ украшене су гирландама и картушама изведеним у штукатурно-пластици.

Репрезентативни иконостас дуборезбаро је 1789–1791. Никола Јанковић с помоћницима. Он је у Јегру дошао као већ истакнут мајстор ове вештине, снабдевен графичким и цртачким предлошцима и „мустрада“ за све облике барокне, рокајне и класицистичке дуборезбарије. У Јегру је стигао из Бачке и Срема, где се прославио као резбар, а имао је и препоруке бачког владике. Пореклом Грк, презимена Талидорос, како се 1797. потписао на „Христовом гробу“ у Јегри, он се посрбио као и многи Грко-Цинцари који су дошли у Карловачку митрополију.

С иконостасом у Мишколцу, који је овај мајстор резбаро 1791. године, иконостас у Јегри спада у изузетна дела ове некад веома неговане гране примењене уметности. Сав је проткан различитим декоративним облицима засебних детаља, који, складно уклопљени у општу замисао, дају иконостасу монументални израз. Дрвена конструкција подражава сивкасти мрамор, који је само неутрална позадина – фон за разубуђену игру златних апликација, картуша, гирланда, стилизованог биља.

Један део икона на иконостасу сликао је Антон Кухлмајстер 1803–4. у маниру закаснелог барока, занатски вешто, али сасвим рутинирано и заморно конвенционално. Остале иконе, оне у линети, сликао је други, за сада непознат сликар, можда његов сарадник. У соклу је смештено шест икона: у другом реду су двери и шест престоних икона; у трећем реду су распоређене иконе апостола са *Крунисањем Богородице* у средини; у линети су, поред *Христовог распећа*, *Богородице* и *св. Јована Богослова*, ликови Марије Магдалене и римског војника, а у луку је распоређено дванаест медаљона са ликовима пророка.

У цркви се налази и збирка икона, претежно из XVIII века. То су радови непознатих зографа и Петра Грка из Чонграда, који је живео у Јегри од 1756–1780, уведен као порески обвезник „*Petrus Graecus de Csongrad – Reizischer Maler*“. Ту су и иконе руских иконописаца Тимотеја Семенова, Михајла Јаковљева, Проконија Горбунова и сликара који се потписао иницијалима К. А., које су стајале на иконостасној прегради претходне цркве, после њене обнове средином XVIII

века. У цркви су и иконе Арсе Теодоровића сликане 1791–1793, па се претпоставља да је Теодоровић био у преговорима са црквеном општином да наслика цео иконостас, до чега није дошло.

Међу иконописцима који су крајем XVIII века боравили у Јегри је и „руски“ сликар Теодосије Јаненко из Украјине. Њега помиње јегарски прота Петар Витковић у једном писму упућеном митрополиту Стефану Стратимировићу. Сликара је дошао из Беча и требало је да позлати иконостас и да наслика неке иконе, али су му у граду правили сметње. У одговору митрополит пише Витковићу да се због могућег рада овог сликара мало стрпи у очекивању резултата његове интервенције (Архив САНУ у Ср. Карловцима, МПА – Б – 1793/35, II и III).

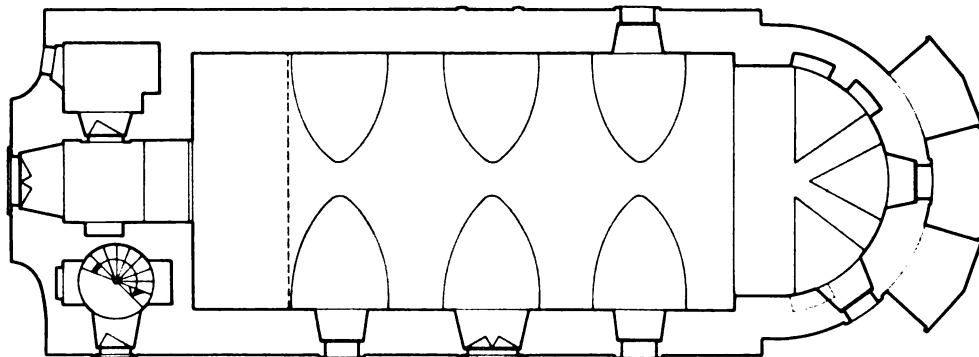
Споменик српске културе у Јегри је и парохиски дом, саграђен у барокном немарском маниру 1760. године. То је једносратно здање са порталом на средини и засвођеним улазним ходником. Испред зграде је пространа башта, а са улице барокна капија са три отвора. У овој кући рођен је син проте Петра Витковића, Михаило, писац који по свом пореклу и делу припада српској и мађарској књижевности. На фасади је плоча са натписом на мађарском језику, стављена поводом стогодишњице његовог рођења.

На плану града с краја XIX века означен је трг „Српска капија“ – *Rác kapu tér*, а уцртана је и Српска црква – „*Rác templom*“, на крају Сечењијеве улице. Али Срби, односно православни, нису више исказивани у статистикама града. Године 1905, према шематизму Карловачке митрополије, било је у Јегри 11 домова православних, са 37 житеља, већ делимично однарођених Срба и Цинцара. Црква је тада имала и сталног пароха; припадала је и даље Бачкој епархији. После I светског рата припала је Будимској епархији, а шездесетих година овог века стављена је под заштиту Земаљског надзорништва над споменицима културе Мађарске и од тада се примерно одржава. Иконе, сакрални предмети и старе књиге изложени су у цркви као музеолошки експонати Српске црквено-уметничке и научне збирке у Сентандреји. Постоји чуварска служба, а црква се отвара у одређено време да прими посетиоце.

На гробљу поред цркве очувани су у већем броју надгробни споменици Грко-Цинцара, из XVIII и XIX века, израђени од камена и полумрамора. И по њима се може пратити процес помађаривања. Тако је *θεοδωρος ο Γιουγαζης* на споменику из 1863. уписан и као *Juhász Tiwadar*.

КАЛАЗ

Budakalász

42 Основа цркве

Средњовековно угарско насеље северно од Будима основано на старом друму који води према Сентандреји, Вишеграду, Острогону и даље на запад. Срби су ово опустело место почели насељавати за време османлијске власти, почетком XVII века. Било је то село чији су се малобројни житељи бавили виноградарством и сточарством.

За време велике сеобе, с јесени 1690. године, у Калаз се доселило око 20–30 српских породица, међу којима и два калуђера – јеромонах Софроније из овчарско-кабларског Сретења и јеромонах Виарион из Благовештења.

Средином XVIII века у Калазу је било 60 српских домова, а нешто касније, 1769. године, пописано је 70 домаћинстава. Године 1847. било је 684 српска житеља, а 1867. број се смањио на 611 душа. Статистички пописи и даље бележе опадање српског становништва. Према шематизму Будимске епархије из 1896. године у селу је било 569 српских становника, а 1905. године број је опао на 530. Калаз је тада био немачко-српско-мађарско место. Године 1896. подигнута је нова српска православна вероисповедна школа, завештање градоначелника Сентандреје Евгена Думче и супруге Петронеле. После првог светског рата неколико породица је оптирало у Југославију, а тада је била у жеку и асимилација па се број Срба убрзано смањивао. Сада у Калазу има око 170 српских житеља.

Првобитна црква брвнара, посвећена св. арх. Гаврилу, подигнута је после велике сеобе. Садашња велика барокна црква сазидана је од камена и опеке 1752. године, кад су установљене и црквене матице. Цркву је осветио будимски епископ Дионисије Новаковић. Градња торња је одложена за касније због недостатка готовине, о чему се сазнаје из архивске грађе. Из 1778. године је молба српске општине из Калаза да јој власти одобре градњу торња према плану „маурер-мајстера“ Јозефа Хертцлера (J. Hertzler) из Будима. Почетком идуће, 1779. године, Верска комисија Угарског намесничког већа наредила је да се зидање торња одложи док црквена општина не обезбеди потребан новац према приложеном предрачуна мајстора. Торња је дограђен тек 1787. годи-

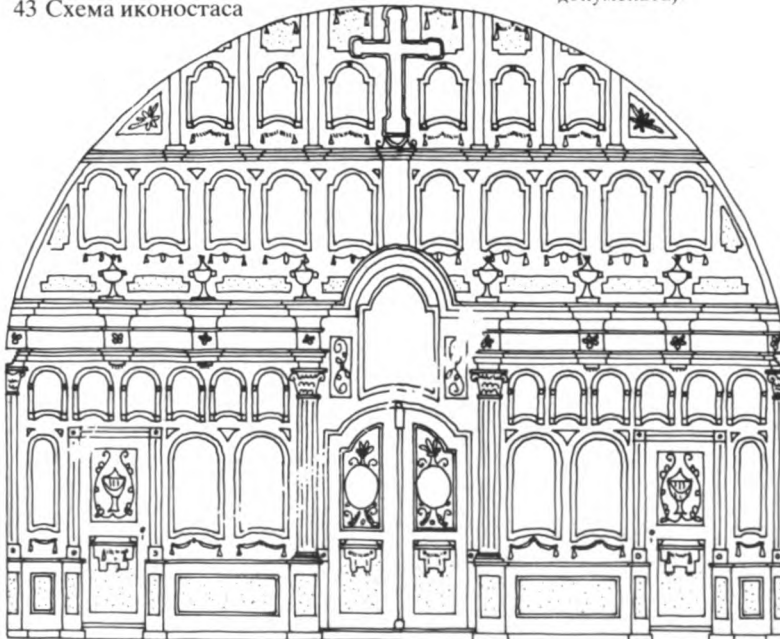
не. Да је црквена општина слабо стајала са готовином сведочи и писмо јереја Луке Вукајловића, пароха из Калаза, од 5. маја 1784, који са бировом и ешкутом моли помоћ од „опшчества коморанског“ за „украшеније“ цркве (Архива црквене општине у Коморану, бр. 339).

Иконе на иконостасу са краја XVIII века сликане су у маниру Теодора Крачуна. Постављене су на једноставној олтарској прегради која је начињена 1905. године.

Распоред икона на иконостасу.

Престоне иконе: *Св. Георгије, Св. Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован Претеча, Св. арх. Михаило*. Царске двери: *Благовести*. Изнад царских двери: *Света Тројица*. Празничне иконе: *Благовести, Рођење Христово, Обрезање, Сретење, Успење Богородице, Преображење, Васкрсење, Вознесење, Силазак св. Духа, Рођење Богородице, Крштење Христово, Ваведење*. Изнад празничних икона је фриз апостола (10). У линети: *Крст Христовог распећа, Богородица, Св. Јован Богослов*, две старозаветне композиције и две иконе апостола. Владичански престо: *Св. Јован Златоусти*.

43 Схема иконостаса

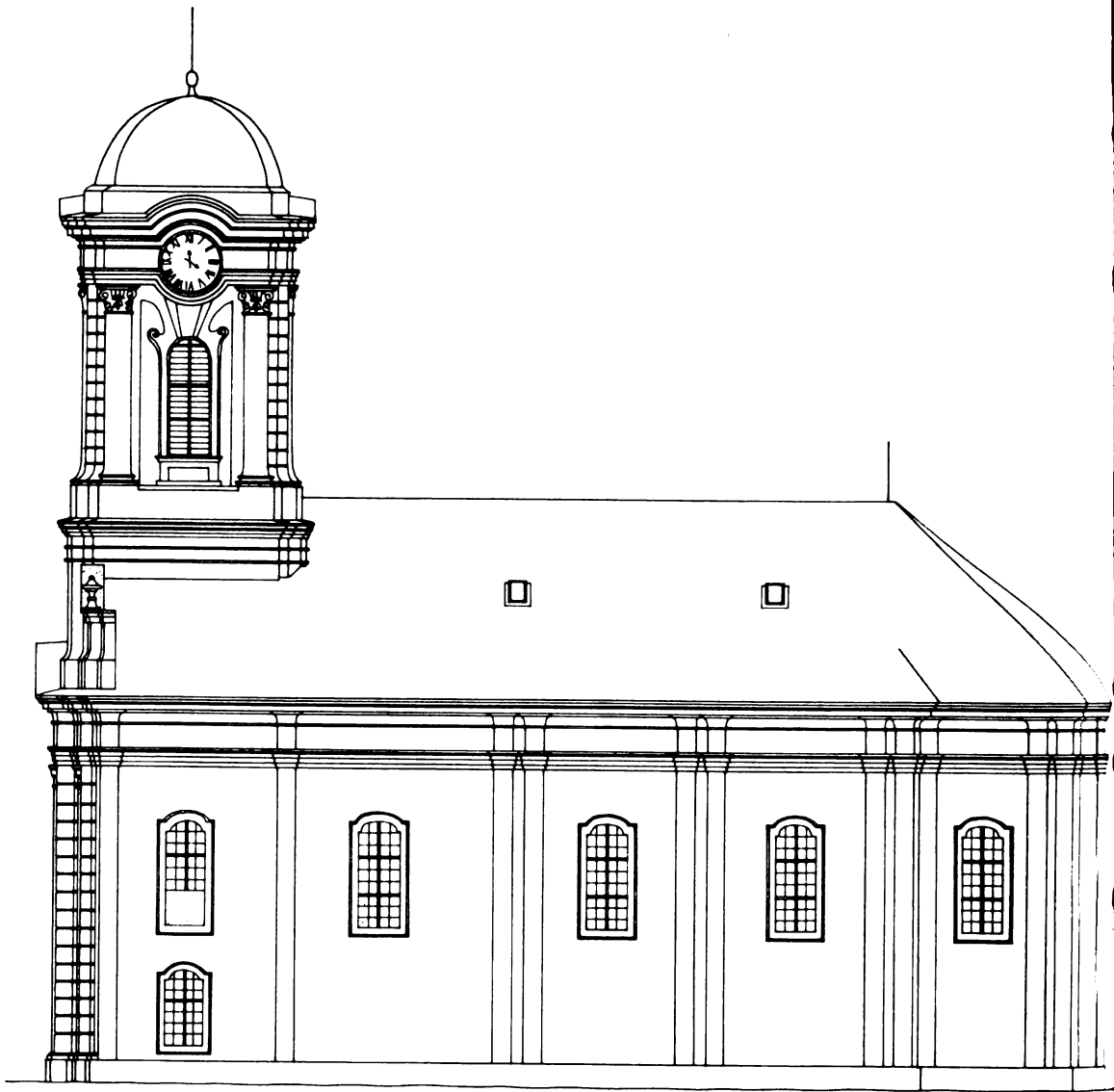

Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXVI (Београд 1872), 9.
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 74–5.
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 489–90.
- И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Нови Сад 1931), 57.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва), Матица српска, Нови Сад 1957, 114, 323.
- Magyarország műemléki topográfiája V, Pestmegye műemlékei I*, Budapest 1958, 274, сл. 168.
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 230–1, 233, Т. CV–CVI.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ CXXIII/2 (Београд 1981) 182–4.
- Б. Чобан-Симин, *Српске основне школе у Мађарској између два рата*, Из наше прошлости III, Будимпешта 1981.
- Љ. Ластих, *850 година Калаза*, Народни календар (Будимпешта 1986), 52–58.
- С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 32.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века* (књ. 1), Београд 1987 (в. Садржај докумената).

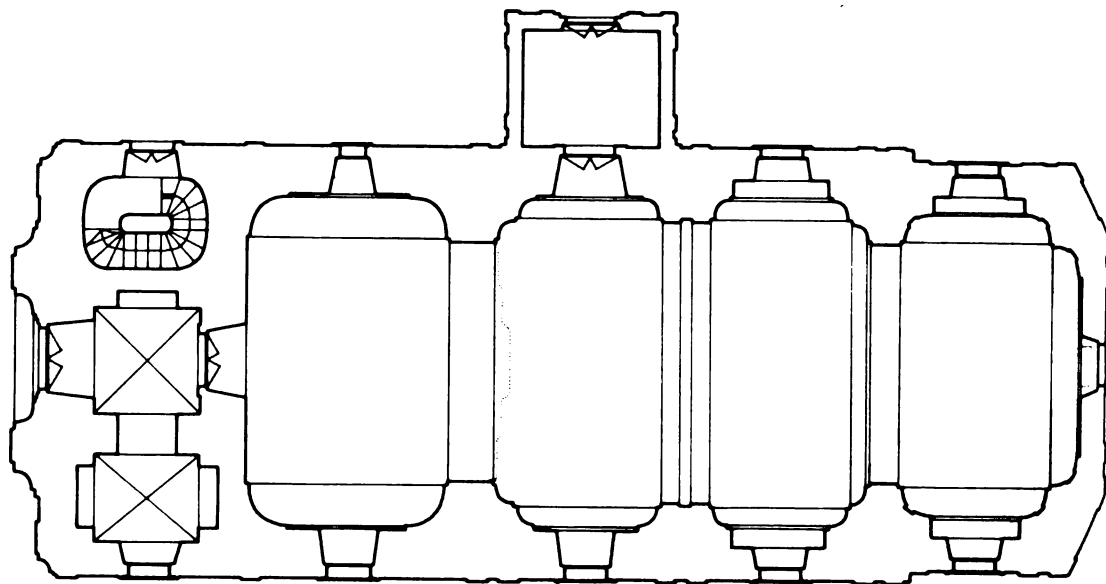
КОМОРАН

Komárom

44 Северна фасада

45 Основа цркве

0 1 2 3 4 5 10m

Стари угарски град на горњем Дунаву, који су Срби насељавали од XV века. Првобитно су припадали обновљеној флоти дунавских насадиста – шајкаша краља Матије Корвина. Већ 1511. године имали су своју малу богомољу – брвнару, посвећену Ваведењу Богородице. Предграђе се развило у XVI, а изразитије у XVII столећу. Црквица је била премештена, изнова подигнута, а трећу по реду саградили су шајкаши од тврдог материјала у другој половини XVII века. Српско подграђе добило је назив *Rascianorum urbs – Ratzenstatt – Rác város*. (Опширније о овом периоду в. студију у овој књизи: Срби у Коморану у XVI и XVII веку.)

После крупних историјских збивања крајем XVII века почела је новија историја Срба у Коморану. Угледне српске породице, славне шајкашке прошлости, већ помађарених имена и презимена, а чврсте у православној вери, постале су после велике сеобе Срба домаћни и самом патријарху Арсенију III Чарнојевићу. Он је тада, уз помоћ Коморанаца, водио верску и националну политику. А колико је Двор уважавао заслуге Коморанаца потврђује повеља цара Леополда I од 14. априла 1690. године. Њом владар „потврђује властице, које је његов отац Фердинанд III даровао Србима у Коморану и Ђуру 5. јуна 1655“. С много разлога патријарх Арсеније III ослањао се тада на Србе у овом шајкашком граду.

У четвртој деценији XVIII века коморанска црквена општина примила је Гаврила Стефановића Венцловића „јереја коморанских хришћан“. Он је баш ту, и у оближњем Ђуру, написао своја позната дела, а превео и преписао остале радове. Венцловић је с амбона држао Коморанцима надахнуте проповеди износећи у њима и мане своје пастве. У својим саставима Венцловић је живописно осликао душу Срба на горњем Дунаву. Коморанци су га називали „славни проповедник из Сентандреје“.

Најчувеније коморанске породице биле су шајкашког порекла. И после сеобе оне су водиле главну реч у цркви, српској вароши, и много шире. Међу њима су се истицали: Јован Монастерлија, Адам Фелдвари (пореклом из Фелдвара), Петар Капелет, Јован Рац, Петар Ћипровчанин, Јован Фехервари (од Стоног Београда), Јован Фитола, Адам Пешти, Лацко и Данил Пешти, Јован Димитријевић. Писали су углавном на мађарском и немачком, а појали на црквенословенском. У XVIII веку населили су се у Коморану и Грко-Цинцари, претежно трговци из Мосхопоља. Сачувани су надгробни споменици на којима се читају њихова имена: Георгиос Сапондикси, Димитриос Игнатиу, Јоанис Титали, Димитриос Думча, Јоан Карагиани, Хаџи Димо Цикас, Ставрос Килица. И они су били велики приложници цркве.

У то време текле су и припреме за градњу садашње, четврте по реду српске цркве. Средином XVIII века сакупили су

Коморанци почетни капитал за намеравању градњу. Из *Протокола црквеног* за 1754. годину види се да је прикупљена сума износила 3.028 форинти и нешто крајцара. И поред те, за оно време замашне своте, били су принуђени да сакупљају „милостињу“ по Бачкој епархији.

Први документи који говоре о намери Коморанаца да зидају нову цркву тичу се оштрог противљења острогонског надбискупа Николаја Чакија (N. Csáki). С пролећа 1753, овај прелат упутио је писмо Угарској дворској канцеларији с упозорењем да „Срби у Коморану желе да зидају нову цркву што им треба забранити пошто вређају његова права као браниоца католичке вере у Угарској“. Осим овог, надбискуп је забранио цеховским мајсторима, зидарима и цимерманима, да прихвате посао српске православне црквене општине. Предмет је стигао до Илирске дворске депутације, која је тражила да се прибави дозвола царице Марије Терезије. Посредовао је и Карловачки митрополит Павле Ненадовић. Он ја дао очекивано образложење да Срби у Коморану неће имати две цркве, како је предочено, већ само једну, јер ће стара, мала и руинирана, бити срушена чим се сазида нова. Условљавајући да се тако и поступи, царица је 15. новембра 1753. дала сагласност за градњу.

Идуће, 1754. године, свечано је освештен темељ будуће цркве и том приликом је састављена повеља: „[...] поставихом zde в коморанској краљевској вароши нови фундамент свјатија восточнија апостолскија греческаго закона (Не унијатов) цркве воведеније в храм пресвјатија Богородици [...]“ Повеља је написана на кожи, стављена у лимену кутију која је узидана у темељ цркве. Како су зидарски радови одмицали, тако су трошкови расли и мимо прорачуна, па је постало јасно да обезбеђена свота неће бити довољна. У помоћ је притекао митрополит Ненадовић који је 18. јула 1755. године разаслао циркуларно писмо свим епархијама Карловачке митрополије – архијерејски позив да својим прилозима помогну Коморанцима да саграде нову цркву. Овај акт чува се у архиви Црквене општине у Коморану (*Oblastné podunajské múzeum, ČSSR Komárno, Szerb levelezés, 511*).

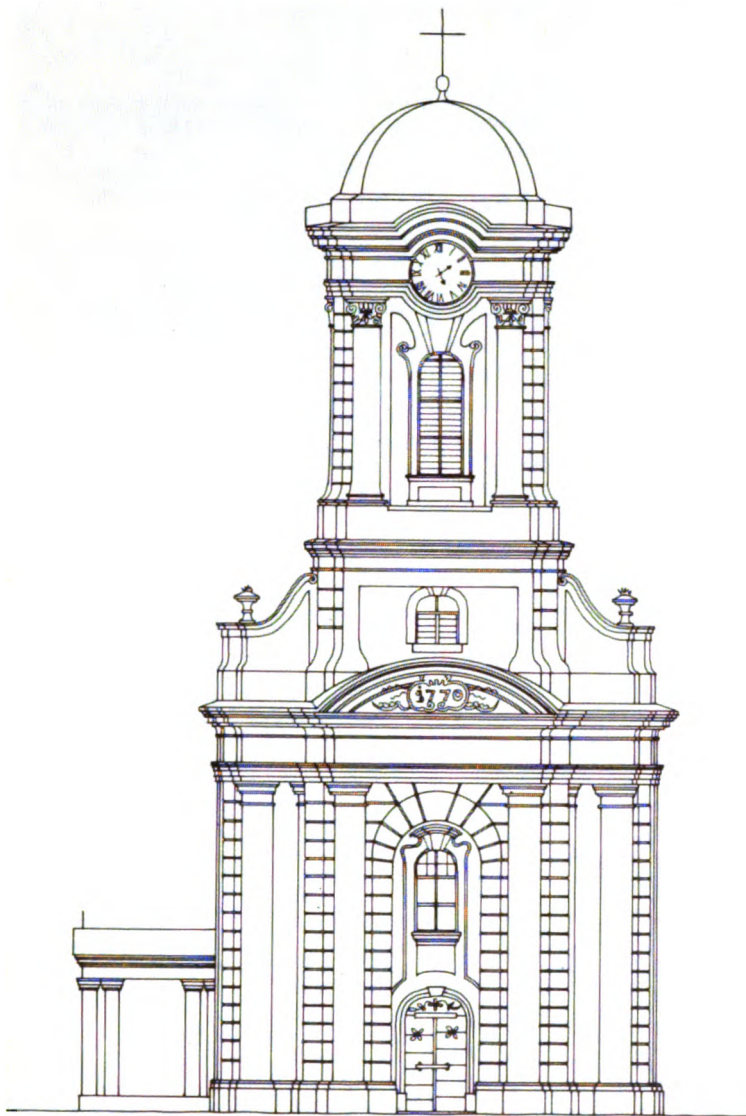
Већ у јесен 1756. црквена лађа је била сазидана, па је 10. октобра освештен храм и жртвеник „благословенијем и свјашчено-рукодејствијем преосесченaго Дионисија Новаковића, православнога епископа будимскога и прочаја“.

Тада је црквена општина, потрошивши сав прикупљени новац, била принуђена да одгоди градњу торња, израду и сликање новог иконостаса. Уосталом, тако су због финансијских тешкоћа цркве подизане у две етапе и у другим градовима, а у Сентандреји је то био уобичајени поступак.

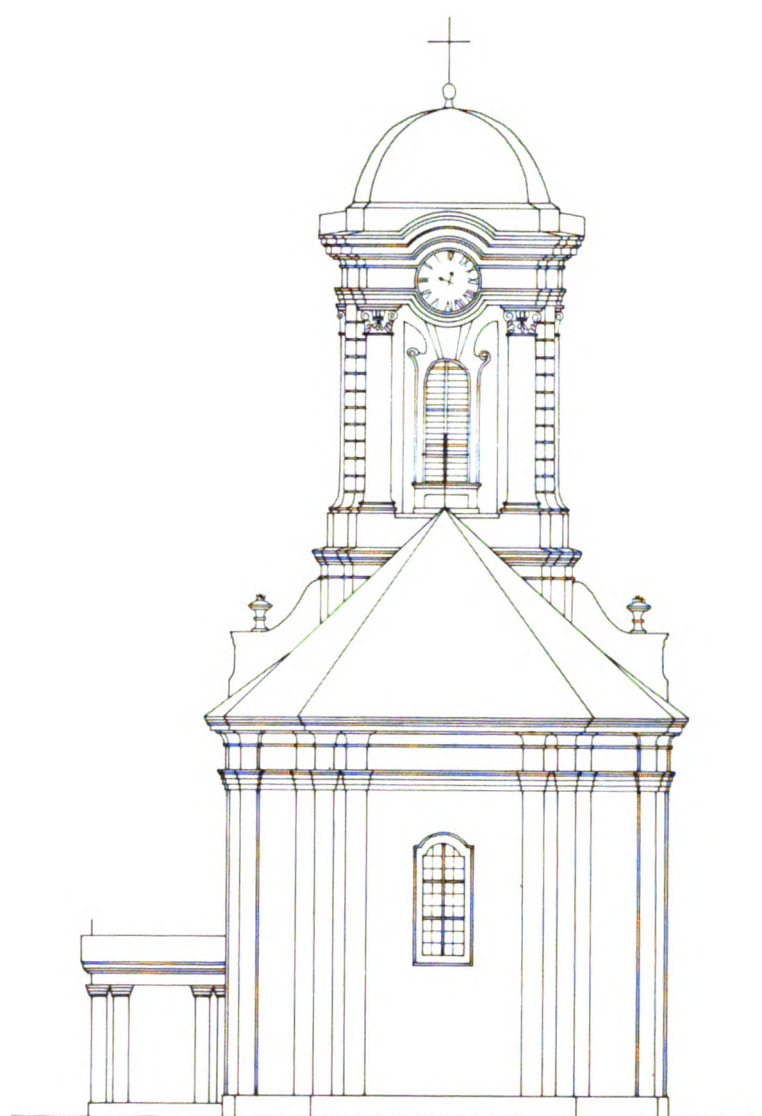
Управо кад су Коморанци намеравали да наставе радове на цркви, задесио их је, 1763. године, катастрофалан земљотрес. Тада су срушене многе куће са дућанима и

Литература

- Аноним, *Писма славни сербаља*, Србска пчела (Будим 1834), 130–131.
- А. Стојачковић, *Стара застава шајкашког војводства у Коморану*, Србскиј народниј лист (Пешта 1834), бр. 40, стр. 316–17.
- Г. Витковић, *Списак изложених историјских књижевних и уметничких споменика српских*, Београд 1883.
- S. Takáts, *A Komáromi nemesek vizsgálja a polgársággal 1610-ben*, Komárom és vidéke 42, Révkomárom 1884, december 21-én, 178–9.
- J. Szentklárai, *A Dunai hajóhadak története*, Budapest 1886 (са старијом литературом).
- J. Szinyei, *Komárom 1848–9-ben*, Budapest 1887 (Срби официри, 168, 220, 244, 278, 309, 318, 397, 401, 403, 470, 475, 479).
- Г. Витковић, *Прошлост, установе и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД 67 (Београд 1887), 1–LXXXIX (Протокол Српске православне црквене општине у Коморану од 1659, стр. 243–259).
- P. Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku*, RAD JAZU, knj. 100 (Zagreb 1890), 88; knj. 116, (1893), 10–13; knj. 129 (1896), 20, 50.
- R. Gyulai, *Törökvilág Komárom megyében*, Komárom 1894, 5–16, 33–36.
- Љ. Стојановић, *Каталог рукописних и старих штампаних књига*, Збирка Српске краљевске академије, Београд 1901, 10, бр. 16.
- Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1902–1926, 1690, 2038, 2061, 2073, 2261, 2618, 2623, 6808, 39289, 40290, 41288, 47148, 51287, 52284, 58291, 71138, 78271, 84270, 92267, 93268, 94271, 96133, 97136, 98272, 101137.
- E. Cselebi, *Tők világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*, III. kötet, Budapest 1904, 138.
- *A görög keleti templom műkincsei*, Komáromi újság, Komárom, szám 5, július 1906, 4.
- S. Pongrac, *Száz év egy Komáromi ház történetében*, Komáromi újság, 15. II 1906, 1–3 (Старо српско гробље у XVII веку).
- Komárom vármegye és Komárom szabad királyi város*, Budapest 1907, 154 (о српској цркви), 403 (о Србима у Коморану).
- J. X. Ђорђевић, *Полвојвода Јован Монастерлија*, Летопис Матице српске LXXXIV, књ. 247 (Нови Сад 1908), 1–14.
- J. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909 (Comaromium, 3, 60, 62, 236, 268–298).
- M. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 493–494.
- Gy. Alapi, *Komáromvármegye nemesi családja*, Komárom 1911.
- А. Ивић, *Три одеска из живота Срба у Угарској од 1552 до 1596 године*, Загреб 1913, 12, 14, 16, 19.
- Gy. Alapi, *A komáromi görög-keleti templom faragott műkincsei*, Archeológiai értesítő XXIV kötet, 2. sz. Budapest 1914, 1299–132.
- Е. Каес, *A Komáromi harangok*, Komáromi lapok, Komárom 1915, 60 szám, 25. szeptember.
- S. Takács, *Rajzok a Török világból I–II*, Budapest 1915–1917.
- J. Gonda, *Komárom vármegye és Komárom*, Budapest 1917, 7, 12.

46 Западна фасада
47 Источна фасада

[324]

занатским радњама. О судбини новоподигнуте цркве сазнаје се из писма које је 1768. године епископ Вићентије Јовановић Видак, тада администратор Будимске епархије, упутио митрополиту Павлу Ненадовићу, обавештавајући га да је коморанска „церков от бившаго земле тресе-нија у велико разрушеније и паденије пришла“, и да је за сада неизвесно да ли ће се морати изнова „воздвигнути“ или ће се моћи „репарирати“ (Архив САНУ у Сремским Карловцима, МПА – Б, 1768, 16). Поставља се питање како су Коморанци поступили. На ово питање одговор даје „Инвентариум цркве своб(однија) кралев(скија) вароши Коморана“ из 1785. године, који се и сада чува у коморанској цркви. У њему је опис цркве за коју пише да је „садашња“, а „почела се правити“ 1754. године. Из овога се да закључити да је црквени брод после земљотреса само поправљен. Седамдесетих година почели су обимни радови на западној фасади; црква је продужена за цео травеј са хором, подигнут је висок торањ и решена западна фасада са порталом, изнад кога је запис у малтерској пластици: „1770“. То је година завршетка крупнијих грађевинских радова. Претекли су још ситнији послови, о којима говоре рачуни из 1779–

1782. за израду решетака на прозорима, окова на вратима. Најважнији радови су тек предстојали, унутрашње уређење цркве, израда дуборезбариије иконостаса, сликање икона и набавка крупнијег сакралног инвентара. У исто време, то су биле године када су цркви даровани разни богослужбени предмети, књиге, иконе. „Инвентариум“ из 1785. даје попис из кога се може видети да је коморанска црква била богато опремљена и снабдевана. Пажњу привлачи списак књига; поред три јеванђеља, од којих је једно било рукописно (сада у Архиву САНУ у Београду), ређају се црквене књиге, а међу њима 12 руских и 12 грчких минеја, али и „17 комада старих рукописних Сербских книг“. Ту је, даље, пописано: девет путира, 17 кандила, 11 епитрахила, 11 фелона и много осталих сасуди од метала. Међу овим црквеним предметима и сада се у коморанској цркви чува бакрорезна плоча *Ваведeње Богородице*, коју је 2. фебруара 1861. године поручио епископ Арсеније Радивојевић: „от горјашчија љубви изволим приложити храму свето-воведенком у слободној кралевској вароши Коморану, на тип издати сопственим иждивенијем за спомен вечниј свој и својих родитеј[...]“ Бакрорез је изгравирао

48 Западна фасада. Реконструкција звоника уништеног у пожару 1848. (Према бакрорезу Коморана).

Нерукотворени лик Христов, почетак XVIII века, 25,4 × 29,1, сликана површина 20,6 × 24,2; *Св. Никола*, 1760. година, 21,2 × 27, сликана површина 16,6 × 22,2; *Преображење Христово*, почетак XVIII века, 25,9 × 33,8, сликана површина 19 × 27; *Распеће Христово*, почетак XVIII века, 25,2 × 51,8, сликана површина 20,2 × 46,8; *Силазак у ад*, прва половина XVIII века, 38 × 55, сликана површина 31,5 × 48,5; *Исус Христос друга половина XVIII века*, 50,7 × 67,3; *Неверство Томино*, прва половина XVIII века, 39,5 × 63,5; сликана површина 35,5 × 50,2; *Свети Петар и Павле*, 1751 год., 28,2 × 35,5, сликани део 23,5 × 30, *Свети Димитрије*, прва половина XVIII века, руска икона, 26,8 × 31, сликана површина 19,5 × 21,7; *Света три јерарха*, друга половина XVIII века, 39 × 27,6; четвороделна руска икона, *Св. Јован, Св. Никола, Св. Георгије, Св. Димитрије*, друга половина XVIII века, 52,5 × 69; *Деизис*, руска икона, друга половина XVIII века 54,4 × 68,5; *Ваведење*, руска икона, прва половина XVIII века, 27 × 31, сликана површина 21 × 23,3; *Света Тројица*, руска икона, прва половина XVIII века, 27,5 × 31,5, сликана површина 21,5 × 24. *Св. мученици Тројица и Лавер*, руска икона, друга пол. XVIII века, 26,3 × 30,3, сликана површина 20 × 22,4; *Св. архиђакон Стефан*, руска икона, друга половина XVIII века, 26,5 × 30,7, сликана површина 20,5 × 23; *Богородица са Христом*, икона зографа Теодора Симеонова, око 1770 год., 29,7 × 39,3; *Васкрсење Христово*, крај XVIII века, 37,5 × 44,5, сликана површина 33 × 40,3; *Распеће Христово*, друга половина XVIII века, 51,5 × 68; *Силазак у ад*, руска икона из Палеха, 25,7 × 31, сликана површина 21,5 × 23,8; *Силазак у ад*, руска икона из Палеха, 27 × 31,4, сликана површина 23,5 × 21,4; *Силазак у ад*, руска икона из Палеха, 27,5 × 31,5, сликана површина 21,7 × 23,7; *Силазак у ад*, руска икона из Палеха, 25,7 × 31,5, сликана површина 21 × 24,6; *Св. Никола*, руска икона из Палеха, 26,4 × 31, сликана површина 21,2 × 23,7; *Свети Илија*, икона на стаклу, друга половина XVIII века, 21 × 28,7.

Коморанска црква је све до средине XIX века имала најбогатију ризницу у Будимској епархији. У њој су чувани сакрални и други предмети изузетне културноисторијске и уметничке вредности. Поред две похаре, један део драгоцености пренео је у Београд Гаврило Витковић, чиме је ова јединствена збирка много изгубила од свог садржаја и значаја. Осим икона, које су овде тек набројане, пажњу привлаче и други предмети.

1. *Јеванђеље*, штампано у Вилну 1644, оковано 1651. године.

Оков предње корице: *Распеће Христово*; уз десну и леву ивицу у два вертикална фриза *стојећи ликови апостола*. Оков задње корице: *Васкрсење Христово*; у вертикалном фризу: ликови пророка. Из ктиторског записа искуцаног на предњој и задњој корици сазнаје се да је оков по-

ручио Јован Матеј Басараба са госпођом Јеленом и да га је даровао манастиру Арнота, храму Св. арханђела Михаила, 1651. године.

2. *Јеванђеље*, штампано, руско, XVII век, недостаје насловни лист. Оковано у XVIII веку. Оков предње корице: *Распеће Христово*, у угловима *јеванђелисти*, у посебним одељцима *Св. Георгије* и *Св. Григорије Богослов* (на левој страни), *Св. Димитрије* и *Св. Јован Златоуст* (на десној страни); у доњем делу *Св. Никола*, десно од њега *Исус Христос*, лево *Богородица*. Задња корица: *Благовести* (у посебном аплицираном медаљону); у угловима *симбол јеванђелиста*.

3. *Јеванђеље*, штампано, руско, XVII век, недостаје насловни лист. Оковано. Оков као на претходном јеванђељу.

4. *Путир*, XVI век, касноготски рад, сребро позлаћено.

5. *Путир*, XVII век, сребро позлаћено.

6. *Кадioniца*, сребро, техника искуцавања, XVIII век.

7. *Диско*, сребрни, позлаћени тањир, XVIII век; угравиран лик Богородице Оранте и симболи јеванђелиста.

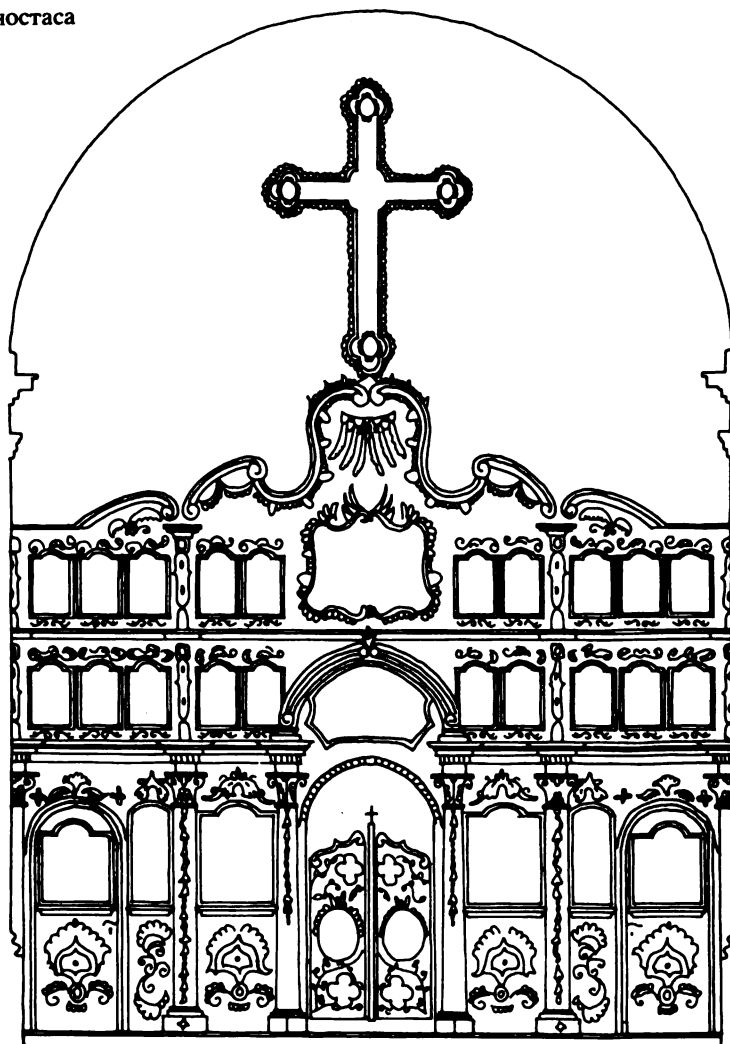
8. *Пет кандила*, крај XVIII века.

У коморанској цркви се чува и *литијски барјак цеха зубунцијског* из 1732. На првој страни је икона *Богородица са Христом*, а на другој страни *Арханђео Михаил*, испод кога је амблем цеха.

У коморанској цркви пажњу привлаче клупе високих наслона; по намени, изгледу и уметничком украсу оне су стране православном сакралном амбијенту. Клупе су начињене 1760. године за самостан камалдулског реда у Мајку, јужно од Тате. Када је самостан царском одлуком укинут, инвентар је распродат на лицитацији 1785. године. Тада је богата српска православна општина у Коморану купила клупе и унела их у свој храм. Посебност овог у српској цркви необичног мобилијара је у томе што се у горњем делу наслона налазе барелефне композиције из живота светог Ромулда, који је у X веку у северној Италији основао камалдулски ред и први самостан тог реда. Шеснаест барелефних композиција рафиновано је извајао Франц Ксавер Саген (F. K. Seegen), ученик познатог бечког барокног скулптора Георга Рафаела Донера (G. R. Donner).

[327]

49 Схema иконостаса

0 1 2 3 4 m

Барањско село југозападно од Мохача, насељено Србима за време турске владавине.

После протеривања Турака из Барање 1687. године, цела област је припала Виљанском или Брањеварском спахилуку, који је одлуком неоактивистичке комисије постао добро принца Евгенија Савојског. Попис Барањске жупаније из друге деценије XVIII века (*Conscriptio domestica generalis annis 1715 et 1716. continuative regacta Nr 5-to*), који се чувао у Архиву Барањске жупаније, сврстава Липову у велику групу чисто српских барањских села. И у другом попису Барањске жупаније из 1720. године Липова се налази у великој групи од 69 барањских села у којима су Срби и Хрвати били бројнији део становништва. А печујски каноници су приликом визитације католичких и православних цркава на подручју Печујске бискупије 1721. године констатовали да је у Липови „шизматичка црква од векова“ („*jab ad Aevo*“). Изгледа да су мештани убрзо после те визитације срушили ту древну малу цркву и саградили другу по реду у овом селу. У то време досељавају се Немци. у Опису Будимске епархије средином XVIII века наведено је да у селу има 44 српска дома, да је црква неосвећена и да у селу живи православни свештеник. На истом месту исказано је да у селу има 67 домова иноверних, претежно Немаца. Православна црква је убрзо освећена, а 1759. године основано је парохијско звање.

Број српског православног становништва у XVIII веку је знатно порастао тако да је 1796. у Липови било 409 Срба. Пуних сто година касније, према првом шематизму Будимске епархије из године 1896, било је 540 житеља српске и нешто више немачке народности. Тада је у Липови постојала и српска православна вероисповедна школа са око седамдесеторо деце. После првог светског рата знатан број

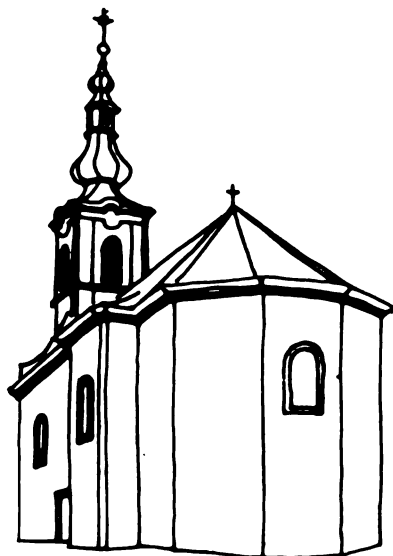
[328]

Срба је оптирао у Југославију. Услед асимилације која је следила, број Срба се стално смањивао тако да је сада њихово присуство симболично.

Трећа по реду црква у Липови сазиђана је 1804. године и посвећена празнику Рођења Јована Претече. То је изразито висока једнобродна сеоска црква, грађена у неокласицистичком маниру. Има споља тространу апсиду, лучно засведене прозорске отворе, а украшава је бакарни завршетак торња са лантерном и годином 1911, када је црква обновљена. Иконостас је сликао Никола Димшић из Новог Сада 1863–4. године. Икона *Богородица са Христом* у Богородичином престољу рад је Арсенија Вујића из Печвара. У липовској цркви налази се серија празничних – целивајућих икона из XVIII века: *Ваведње Богородице, Рођење Христово, Крштење, Васкрсење, Благовести, Улазак у Јерусалим, Обрезање* и двојна икона *Св. Никола и Св. Сава*.

Литература

- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске спархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 37–38.
М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 522.
И. и Д. Руварац, *О спархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској*, Ср. Карловци 1922, 50.
В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 95.
В. Пандуровић, *Прилози бројном крстању српског народа у Барањи*, Гласник ИД у Новом Саду I (Нови Сад 1928), 119.
С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Нови Сад 1937, 298, 371.
Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 263.
С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске спархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске (Нови Сад 1987), 36.
В. Duranci – А. Rudinski, *Szerb templomok Baranya megyében. Létünk 2*, Forum könyvkiadó, Újvidék 1987, 322–355.

50 Изглед са југоисточне стране
(Према фотографији)

ЛОВРА

Lórév

Српско насеље на Чепелском острву, јужно од Српског Ковина. Сматра се да су поједине српске ратарске породице живе-ле у овом делу острва још у доба осман-лијске власти, с обзиром на близину Српског Ковина, где су Срби били нај-бројније насељени.

За време велике сеобе (1690) у Ловри се задржало неколико српских породица. То је тада било мало насеље, а према по-пису из 1720. године у њему је било 22 до-ма, са око 100 житеља. У то време је већ постојала православна богомоља, најве-роватније брвнара, по предању подигнута 1714. године. У опису Пештанске жупани-је за 1734–1735. годину за села Ловру и Чип стоји напомена: „In pagis Lóréth et Csép ejusdem ritus homines habitantes qui- libet habet suum templum unum ex crudis tegulis aedificatum. Graeci ritus vero unitos, in hisce inclytis comitatibus non reperiri ho- mine.“ Попис Карловачке митрополије из 1769. године потврђује да у Ловри постоје православна црква и свештеник и да има 28 српских домова. Црквене матице су ра-није уведене, а постоје од 1771. године (крштених) и од 1781. године (умрлих).

Број Срба је знатно порастао у XIX ве-ку. Ловра је тада била српско место са 549 житеља, 1847. године, односно 592 жите-ља, 1867. године. Према шематизму Бу-димске епархије за 1896, у селу је било 127 српских домова, са 619 становника. Осим цркве постојала је и српска право-

славна вероисповедна школа са 83 ђака. Ловру је описао парох Васулије Хужвик у писму упућеном Тихомиру Остојићу 27. маја/9. јуна 1905. године: „Ловра је чисто српско место у срезу пештанско-дољњем са 656 душа и 138 домова.“ У писму је етно-графски опис села (Рукописно одељење Матице српске).

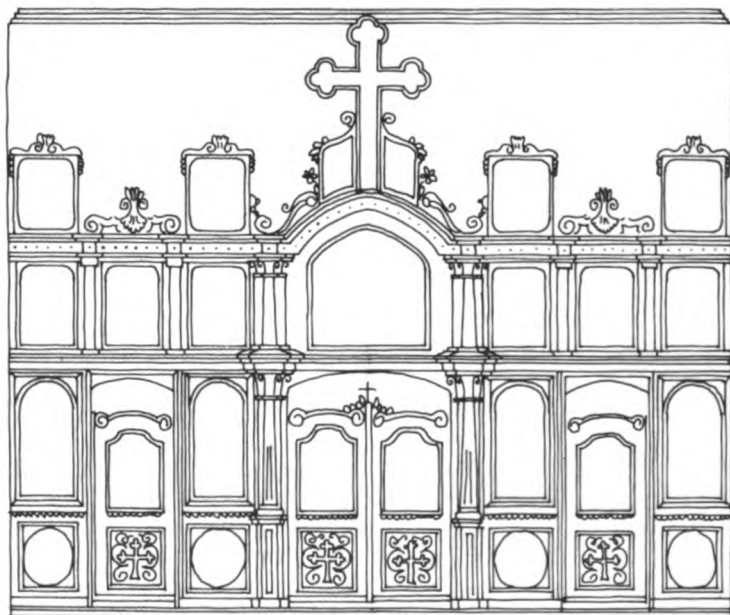
Између два светска рата у Ловру се до-сељавају Мађари, а Срби се постепено асимилују или одлазе у вароши па се број српског становништва смањује. Сада у се-лу има 240 српских житеља.

Садашња црква, посвећена празнику Преноса моштију св. Николе, подигнута је крајем XVIII века. То је архитектонски скромна сеоска црквена грађевина тро-стране апсиде са призданим торњем на западној страни. Западну фасаду брода и торањ украшавају удвојени пиластри са јонским капителима. Поткровни венац црквеног брода прелази и на звоник, а по-кривен је бибер црепом. Други спрат тор-ња нема украсе, док су у слободном делу четири прозора и четири пара пиластара. Изнад венца торња диже се лимена капа са годином 1891, која обележава обнову цркве. И унутрашњост цркве је једно-ставна. На западној страни је хор подиг-нут на два ступца, таваница је равна, а под од црвених камених плоча. У олтару се чувају две целивајуће иконе из XVIII века. Икона *Три српска светитеља* (св. Стефан Нови, св. Арсеније и св. Милу-тин) сликана је у зографској радионици Теодора Симеоновића „Грунтовића“, око 1770. Икону *Св. Георгије* радио је непо-знат српски сликар из друге половине XVIII века.

Делови старијег иконостаса нису сачу-вани. Садашњи иконостас постављен је 1901. године, а израђен је у Хофрихтеро-вој сликарској радионици у вароши Габ-лонц, сада у Чехословачкој.

Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXV (Београд 1872) 10.
 Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 78–80.
 М. Косовац *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 495–6,
 И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у митрополији карловачкој из 1796*, Гласник И. Д. у Новом Саду IV (Нови Сад 1931), 57.
 И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века II*, Војвођански музеј, Нови Сад 1968, 11, 31–2, 100, 119–120, 134, 142.
 Д. Медаковић, *Минијатуре параклиса из Дечана, Путеви српског барока*, Београд 1971, 110.
 Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Н. Сад 1973, 219, 224. Табла XCIII, XCVII.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ CXXIII (Београд 1981), 2.
 С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987), 33.

52 Изглед са северозападне стране
 51 Схема иконостаса

0 1 2 3 4 m

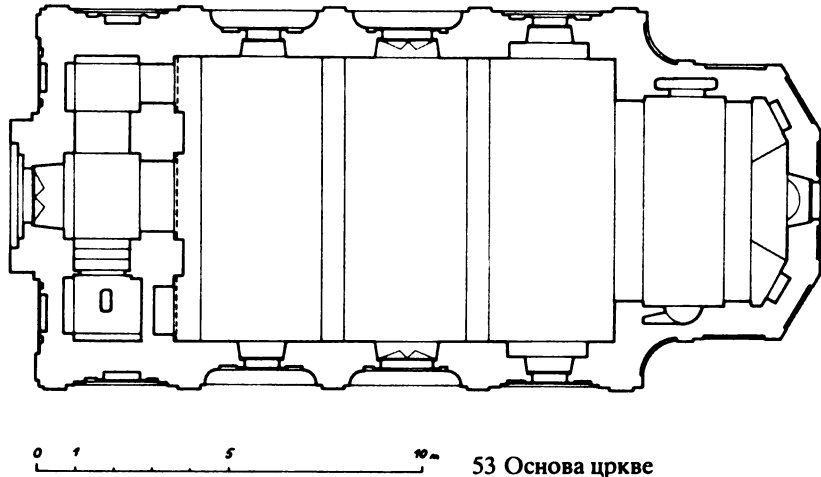
[329]

МАЂАР- ЧАНАД *Magyarcsanád*

На десној обали Мориша, северно од Српског Чанада, историјске вароши у Поморишју коју је средином XVI века држала породица банатских племића Овчаревића, налазило се село Чанад, које се најпре звало Мала Чанад (Kiscsanád), а потом Мађарски Чанад (Magyarcsanád). Мађарчанад је насељен тек првих година XIX века. Већ 1808. године Срби су подигли велику цркву посвећену Вазнесењу Христовом. Црквене матице заведене су

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Жртва Аврамова, Бегство у Египат, Исус и Самарјанка на студенцу Јаковљевом, Усековање главе Јована Претече*. Престоне иконе: *Св. Никола, Богородица са Христом* (сигнирано у доњем десном углу: „Ђока Путник, 1898. Бела Црква), *Исус Христос* (сигнирано у доњем десном углу: „Ђока Путник, Бела Црква 1898), *Свети Јован*. Царске двери: *Богородица, Св. арх. Гаврило*.

исте године. Током XIX века Румуни су се масовно досељавали, тако да их је године 1910. у селу било највише (1861 житељ); уз њих су били Срби (673) и Мађари (289). Године 1875. Срби су уступили своју цркву Румунима, а себи подигли знатно мању и посветили је св. Георгију.

У Вазнесењској цркви дуборезбарију иконостаса радио је непознати мајстор у маниру барока с елементима неокласицизма. Спада у најбоља дела ове врсте у српским банатским црквама. Иконе неутврђеног српског сликара пресликао је румунски иконописац Јован Зајку, 1908. године. У Георгијевској, сада српској цркви, дуборезбарију иконостаса израдио је пилтор Михаило Јанић из Арада, приближно као копију иконостаса Вазнесењске цркве. Иконе на иконостасу „Сликао и моловао Ђока Путник и син му Јоца из Беле Цркве.“

[330]

Јужне двери: *Архиђакон Стефан*. Медаљон изнад северних двери: *Рођење Богородице*. Медаљон изнад јужних двери: *Непознат првосвештеник*. Икона изнад царских двери: *Света Тројица*. Празничне иконе: *Преображење, Крштење Христово, Рођење Христово, Васкрсење Христово, Вазнесење Христово, Силазак св. Духа*. Иконе у линети: *Крст Христовог Распећа, Богородица, Св. Јован Богослов*; дванаест икона *Страдања Христових*. Владичански престо: *Св. Сава, архиепископ српски*. Богородичин престо. Икона *Богородице са Христом* насликана је на зиду (сигнирано: *Ђ. Путник 1898*).

Литература

М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 674–5.

Б. Гавриловић, *Неки дрворезбарски центри у Војводини*, Рад војвођанских музеја 3 (Нови Сад 1954).

МАЂАР-БОЈА

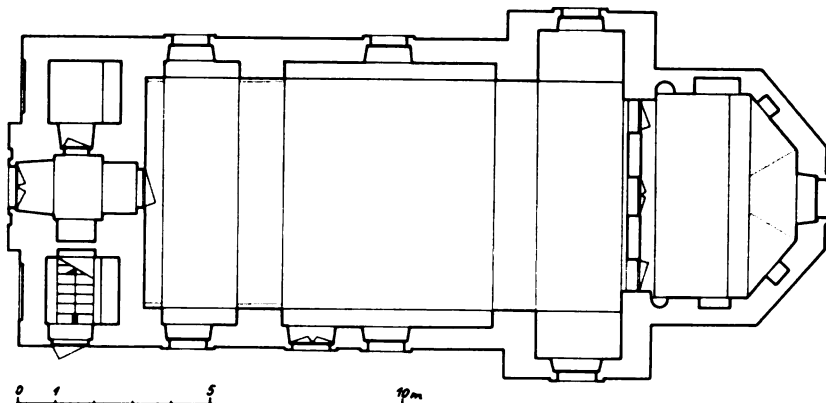
Magyarboly

српска православна вероисповедна школа са 38 ђака. После првог светског рата неколико породица је оптирало у Југославију. Процес асимилације и однорађавања захватио је и ово село.

Првобитна српска црква, привремена и скромних облика, подигнута је у другој половини XVIII века. Црквене матице су заведене 1777. године, што значи да је тада постојала. Садашња црква, посвећена св. апостолу и јеванђелисту Луки, сазида-

Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД (Београд 1872), 12.
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*. Ср. Карловци 1896, 41–43.
- V. Németh, *Illustrierte Geschichte der Grossgemeinde von Németh-Boly*, Pécs 1900.
- И. и Д. Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској од 1695–1733.*, Ср. Карловци 1922, 50.
- В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 37, 95, 97, 110.
- В. Пандуровић, *Прилози бројном крстању српског народа у Барањи*, Гласник ИД у Новом Саду 1/1 (Нови Сад 1928), 117–122.
- Д. Мсдаковић, *Српске уметничке старине у Мађарској*, Путсви српског барока, Београд 1971, 219, 223.
- И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*. Војвођански музеј (Прилози и грађа 5), Н. Сад 1974, 116–117.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Београд 1981, 6.
- С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987), 27–39.
- В. Duranci – А. Rudinski, *Szerb templomok Baranya megyében*, Létünk 2, Újvidék 1987, 322–355

54 Основа цркве

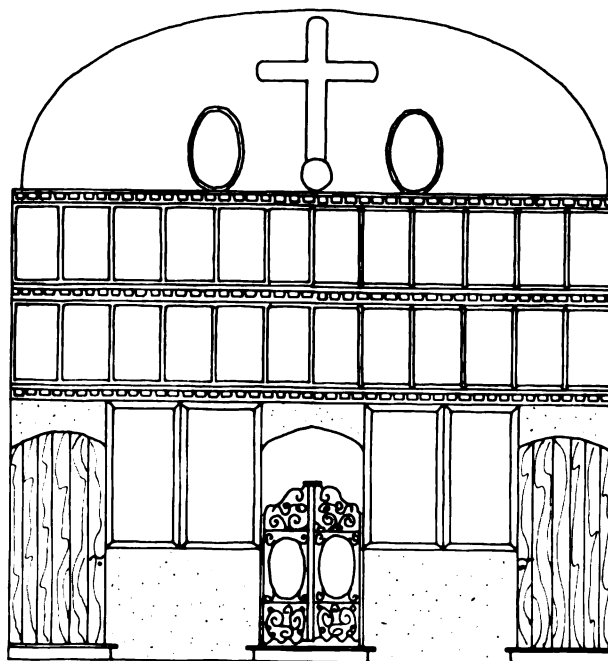
Некадашња пустиња у Барањској жупанији, источно од историјског Шиклоша. За време турске владавине Угарском српски досељеници су малом насељу дали назив Боја. Касније су се развила два сеоцета: Српска Боја (Рац-Боја) и Мађар-Боја.

Године 1700. Боја је са још неколико села припала властелинству грофа Адама Бањањија. У опису Барањске жупаније 1734–5. године In Dominio Bottyánino била је и Боја – Bolly: Ecclesia ex sepibus, praeest roпа schismaticus. И према каноничким визитацијама село је означено као „шизматичко“. У Српској Боји је тих година било око тридесет српских породица. Тада почиње и државна колонизација Шваба, које је прихватила властелинска управа па је 1738. године у Српској Боји било 39 српских породица и 23 швапске. Ускоро су Срби из овог села пресељени у Српски Титош (Рац Титош), а Српска Боја је добила назив Немет Боја (Német Boly). Срби су остали у Мађар-Боји, у коју су се већ досељавали Мађари.

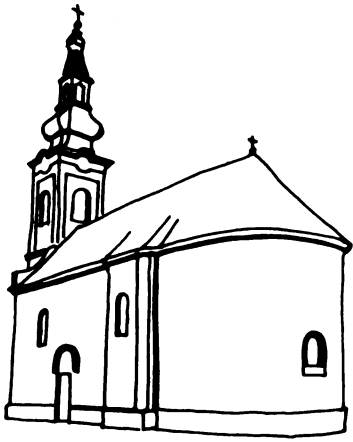
Средином XVIII века, за време првог сумарног описа Будимске епархије, у Мађар-Боји је било 62 српска дома и само три мађарска. Православна црква још није била сазида. Крајем тога века у селу је било преко 320 српска житеља, док број Мађара није познат, али је извесно да их је било више. Број Срба је постепено опадао. Приликом статистичког пописа Будимске епархије 1867. године у Мађар-Боји је било 290 становника српске народности. Шематизам Будимске епархије за 1896. годину доноси следеће податке: У Мађар-Боји је уписан 41 српски дом и 258 житеља. Тада је у селу постојала

на је 1814. године. То је архитектонски складна сеоска црква, тростране апсиде, правоугаоних певничких испуста са звоником који је подигнут заједно са црквеним бродом. Звоник се завршава једноставном пирамидалном капом, са јабуком и крстом при врху. Западна фасада одаје грађевински манир неокласицизма. Иконостас је сликао Илија Димитријевић, „наивни сликар“ из Србије, 1870–1873. године.

55 Схема иконостаса

[331]

56 Изглед цркве са југоисточне стране
(Према фотографији)

Давнашња пустара у Барањској жупанији, југозападно од Мохача. За време османлијске власти припала санџаку Мохач. Тада су, око 1570. године, Срби насељавали пустаре у овом санџаку, а села су крајем XVI и почетком XVII века била готово искључиво српска. После изгона Турака из Барање (1687) и успостављања аустријске власти, неоаквистичка комисија је спровела реамбулацију и поделу пустара и насеља. Цео Брњеварски спахилук са 22 села, међу којима су били и Мајш, Липова, Бан и Виљан, била су донација принца Евгенија Савојског. Мајш је тада сматран као богато насеље. Када је 1715. извршен први попис Барањске жупаније, у селу су живеле старешине домаћинстава: Јоан Маичанин, Митар Босанац, Старац Ступић, Стојко Петровић, Живко Печавац, Мујо Циганин, Радиша Осичанин, Вук Зернић, Живко Черни, Радуса Убовић, Вук Пачаринац, Митар Миљковић, Продан Бећар, Милисав Мирковић, Никола Луковић, Јоан Пачаринац, Лазо Хорват, Добросав Мирковић, Стојан Маринковић и други.

За време каноничких визитација Печујске бискупије 1721. године викар је записао да је село *ex integro* „шизматичко“. Доцније је један писац за Мајш забележио и ово: „како су се множили Германи, тако су шизматици нестајали“. Барања је од тридесетих година организовано насељавана Немцима, а почели су да се досељавају Мађари и Шокци.

Приликом сумарног описа Барањске жупаније 1734–1735. године, Мајш се још увек води као „*In dominio Eugenio* [...] *Mayss. Ecclesia ex sepibus, praeest populi schismaticus*“.

Средином XVIII века, кад је начињен први табеларни топографски опис Будимске епархије, у Мајшу је било 63 српска дома и 67 кућа у којима су живели „инверни“, претежно Немци. У то доба постојао је православни храм Св. Параскеве и римокатоличка црква. Током XVIII века број Срба је у порасту, а у XIX веку се постепено смањивао, што показују статистички подаци: године 1796. у селу је било чак 649 српских житеља, а сто година касније 368. Између два светска рата процес асимилације и однарођавања је настављен.

Садашња, друга по реду српска црква у Мајшу сазидана је 1781. године. Сачувано је неколико докумената о догађајима који су претходили подизању цркве. Будимски епископ Софроније Кириловић је 1778. поднео молбу царици Марији Терезији за градњу српских цркава у барањским селима Мајшу, Шароку и Будмиру. Царица је тражила извештаје локалних власти о новчаним средствима којима српске општине располажу за градњу храмова. Изгледа да са дозволама није ишло лако ни брзо, јер је из идуће, 1779. године допис Угарског намесничког већа у коме се „наређује Барањској жупанији да пошаље допунске податке и објашњења“ о припреми зидања цркава у Мајшу, Шароку и Будмиру. После овога је добијена ад-

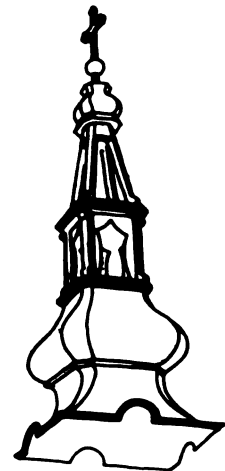
министративна сагласност, па је црква за две године од тог догађаја стављена под кров. Торањ је, може се закључити, призиан касније.

Црква у Мајшу је једноставног архитектонског решења, у маниру провинцијског барока. Њен украс је метални завршетак торања. Ту се истичу двоспратни декоративни отвори, први у виду псеудолантерне, а други у купастом сужавању четири крака на које належе базис с јабуком и крстом.

У цркви је после зидања постављена једноставна олтарска ограда са зографским иконама претходног иконостаса. Садашњи иконостас насликао је 1806. године провинцијски иконописац Јаков Недић са сином Стојаном. Недић је био „житељ села Боботе“, а сликао је иконостасе у Батасеку, Борјаду и Мајшу. Црква је обновљена 1896. године. Том приликом иконостас је „рестаурирао“ мало познати молер Фердинанд Деметер из Печуја.

Литература

- A. Velics, *Magyarországi török kincstári dehtërek*. Budapest 1886 (I kötet), 180.
 Г. Марјановић, *Први шематизам српске православне српске епархије будимске за годину 1896*. Ср. Карловци 1896, 46–48.
 М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 527–8.
 В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*. Осијек 1923, 97.
 Д. Поповић, *Прилози проучавању стања нашег народа у Војводини и Србији током 16. и 17. века*, гласник ИД у Новом Саду II (Нови Сад 1929), 24–36.
 С. Михаљич, *Барања од најстаријих времена до данас*, Нови Сад 1937, 298.
 И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1974, 45–6, 119–20.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, споменик САНУ СХХIII/2. (Београд 1981), 5, 184.
 С. Милсуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987), 36.

57 Горњи део звоника

МЕДИНА

Medina

Село у жупанији Толна, крај реке Шарвица. За турске владавине Угарском насеље је припадало санџаку Сексард. Неколико српских фамилија населило се у Медини у време када су монаси из манастира Драговића у овој области основали манастир Грабовач, крајем XVI века. Назив селу су највероватније дали српски досељеници: Мед-ина. Крајем XVII века у селу је изгледа било само неколико домова.

За време велике сеобе Срба (1690) задржало се у овом насељу неколико српских породица. Године 1731. пописано је 19 српских домова. Средином XVIII века, за време првог сумарног описа Будимске епархије, забележено је само 13 српских домова, „храм праведнога Лазара“ и један свештеник. То је била скромна богомоља, највероватније брвнара, подигнута 1720. године. У исто време у

селу је било 50 домова „калвинов“ – Мађара. Током XVIII века број Срба се постепено увећавао. Крајем тога века у Медини је било преко двеста становника српске народности. И у XIX веку забележен је благ пораст српског живља. У првом шематизму Будимске епархије за 1896. годину пописана су 262 српска житеља. Тада је у селу постојала српска православна вероисповедна школа, коју је похађао 31 ученик. Парохију је администрирао јеромонах Лаврентије (Томић) из манастира Грабовца. Парохији мединској припадала је филијална црква у Рац-Козару са храмом св. Јована, који је због нестанка српског живља, Будимска епархија уступила властима па је 1916. године црква срушена.

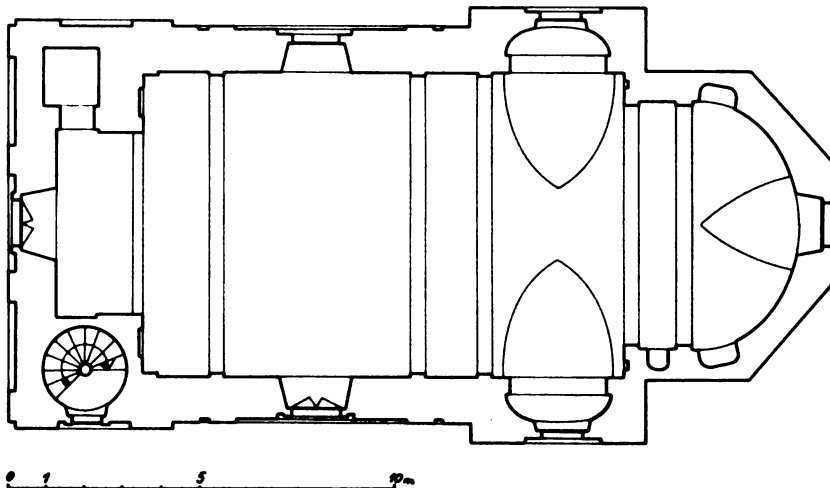
Првобитна црква у Медини из 1720. је у XVIII веку обнављана, вероватно и прерађена 1836, а садашња је подигнута 1856. године. Храм је посвећен празнику Силаска св. Духа.

Црква у Медини је зидана по утврђеној грађевинској схеми тога времена. То је једноставна једнобродна грађевина с високим звоником и металном капом. Иконостас из XVIII века је расклопљен а иконе се налазе на зидовима цркве. Садашњи иконостас је сликан средином XIX века. то је слабији сликарски рад непознатог провинцијског иконописца.

Литература

- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 46–47.
М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 528–529.
И. и. Д. Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској од 1695–1733*, Ср. Карловци 1922, 51.
Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва), Матица српска, Нови Сад 1957, 113.
И. Јакшић, *Из описа становништва Угарске почетком XVII века*, Војвођански музеј Нови Сад 1974, 8, 9, 13, 204–205, 218–219.
С. Милеуснић Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске (Нови Сад 1987), 34.

[333]

58 Основа цркве

МИШКОЛЦ

Miskolc

Град у североисточној Мађарској. Није познато да ли је у њему било Срба пре велике сеобе, а и тада су се населили у мањем броју. У XVIII веку постепено су се досељавали Цинцари, махом занатлије и трговци из Јегејске Македоније. Крајем XVIII века било је у вароши преко 80 православних домова, односно између 400 и 500 житеља.

Већ почетком XVIII века у Мишколцу је постојала православна капела посвећена св. Науму, чији су култ Цинцари здушно неговали. Његова служба и житије из *Аколутије*, штампане у Мосхопољу 1741. године, читана је у Мишколцу на грчком. Међутим, ширењу Наумовог култа у овим крајевима, али и у Јегејској Македонији, највише је допринео бакрорез Христовора Жефаровића и Томаса Месмера 'О АГІОС НАЅМ, гравиран и умножаван у Бечу 1743. године. Везаност бакрореза за Мишколц је очигледна: поручилац је био, као што се чита из ктиторског записа, Михаило Готини, богати Цинцарин из овог града, док се о бакрорезној икони старао кир Константин, архимандрит манастира Св. Наума на Охридском језеру. Из записа на грчком сазнаје се да је ктитор наменио Наумов бакрорез манастиру Св. Наума. За цркву у Мишколцу насликао је око 1770. и Теодор Симеонов „Грунтович“ икону св. Наума, а ту се налазе још две Наумове иконе насликане у XIX веку.

У другој половини XVIII века обогаћени трговци, Цинцари и Срби, почели су сакупљати прилоге за градњу нове цркве. Захваљујући изузетној издашности ктитора и приложника, прикупљени новац је омогућавао подизање велике варошке цркве. Постоји податак да је богати трговац Емануел Диамандија приложио 7840 флоринти за другу фазу градње и за украшавање цркве. Био је то огроман износ, којим се тада могла сазидати већа црква.

Сачуван је документ о првом покушају градње цркве у Мишколцу. То је писмо карловачког митрополита Вићентија Јовановића Видака упућено дворском агенту пл. Штифлу да се заузме на највишем месту да молба Срба за градњу нове цркве буде повољно решена. Изгледа да су, као и у осталим градовима, наишле сметње због којих је градња одлагана. Из 1781. сачувано је писмо којим Грци, житељи Мишколца, моле новоизабраног митрополита Мојсеја Путника за интервенцију да им се коначно дозволи да подигну цркву. (Оба документа налазе се у Архиву САНУ у Сремским Карловцима, МПА – Б, 1778 – 6, 1781 – 34.) Грађа из наредних година није позната, али је извесно да је било још молби и да је црквена општина нешто касније добила дозволу. Црква је саграђена 1785. године.

У мађарској литератури се наводи да је градња трајала од 1785. до 1806. године. Биће да је и у овом случају прво сазидана црквена лађа, а неколико година касније торањ. У међувремену су обављани примењеноуметнички и други послови на украшавању цркве.

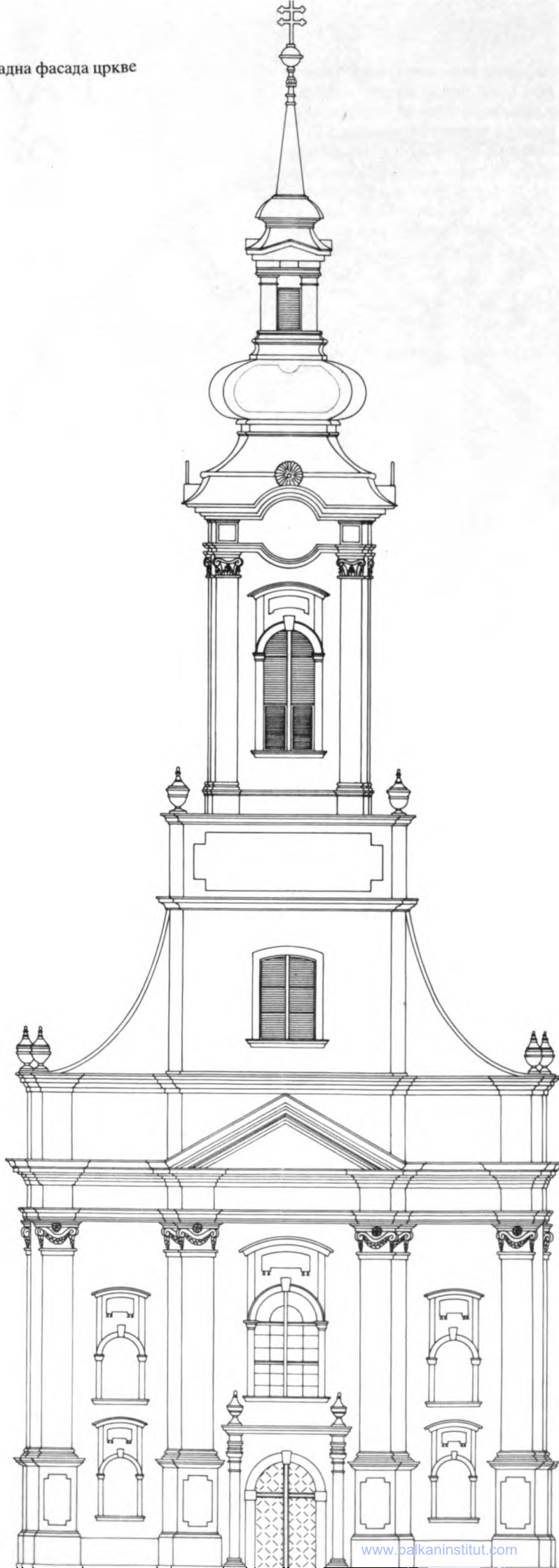
Црква у Мишколцу је једнобродна грађевина полукружне апсиде са пет травеја, широка 17, а дугачка 38 метара. Грађена је „corf“ стилу, карактеристичним архитектонско-декоративним решењима тога времена у Мађарској. Цркву украшавају камени портали на западној и јужној фасади. Изнад западног портала је мраморна плоча са записом и годином: 1785. На тој страни су удвојени пиласстри који придржавају венац и тимпанон.

Дивот иконостас је дело Николе Јанковића, који је у оближњој Јегри држао дрворезбарску радионицу са неколико помоћника. Поседовао је албуме графичких схема и предлога за ову врсту уметничког заната. Отуда његове радове карактерише стилска хомогеност. Године 1789–1791. израдио је иконостас у Јегри, а иконостас у Мишколцу сигнирао је изнад царских двери: „JANKOVITS: SRUM: FUM: 1791, JULI 15“. То значи да је у исто време радио оба иконостаса. Будући да се поједини облици у варијацијама понављају, то је олакшавало посао. Међутим, и поред неоспорне сличности ипак су то два засебна дела. Иконостас у Мишколцу је, осим тога, већих димензија и има отворене картуше и оквире за већи број икона, посебно у линети. То је дуборез који има лакоћу рокаја, али који је сведен на класичну мирноћу основне замисли, преузимајући и у детаљима поједине класицистичке елементе.

Сликарски део посла на иконостасу обавио је Антон Кухлмајстер са сарадницима, у последњој деценији XVIII века. Сматра се да је горњи део иконостаса, иконе у линети, сликао други мајстор. Зидни живопис на сводовима рад је Кухлмајстера из 1806. године.

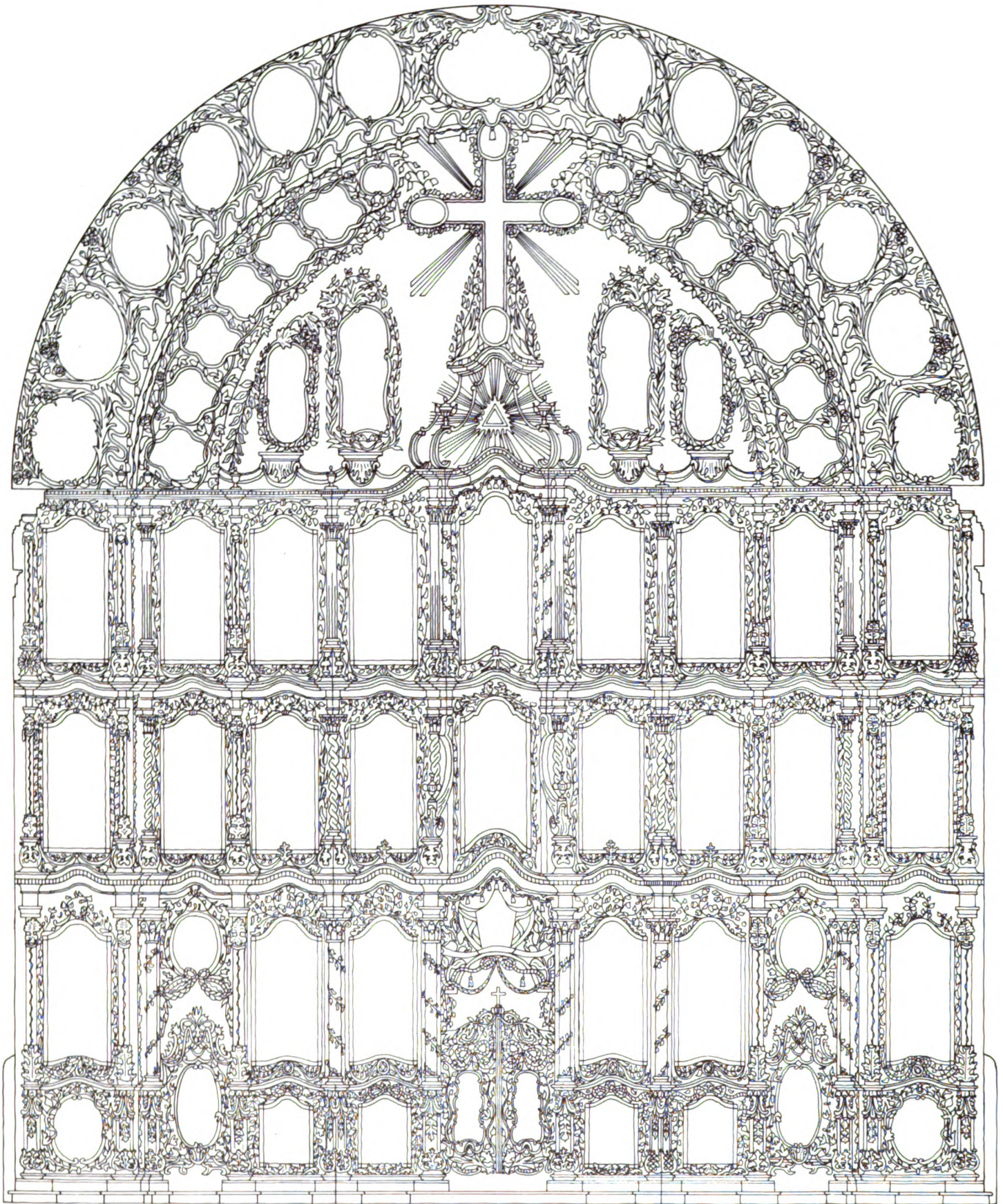
Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Горућа купина, Јаковљев сан, Гостољубље Аврамово, Последњи суд, Нови Јерусалим, Жртва Аврамова, Лествице Јаковљеве, Мојсије прима божије заповести*. Престоне иконе: *Св. Георгије, Св. Наум, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован Претеча, Св. Димитрије*. Царске двери: *Богородица, Арх. Гаврило*. Северне двери: *Св. арх. Михаило*. Јужне двери: *Св. Стефан архиђакон*. Први ред изнад престоних икона: *Рођење Богородице, Тајна вечера, Христос на Маслиновој гори, Оплакивање Христа, Васкрсење Христово* (средњашна икона) *Неверство Томино, Вознесење Христово, Силазак св. Духа, Унесење Богородице*. Други ред изнад престоних икона: *Рођење Христово, Обрезање, Сретење, Христова проповед у цркви, Света Тројица* (средњашна икона), *Крштење Христово, Преображење, Васкрсење Лазарево, Улазак у Јерусалим*. Иконе у линети: *Крст Христовог распећа, Богородица, Јован Богослов, Марија Магдалена, Римски војник*. Први полукруг линете: *дванаест икона апостола*. Други полукруг линете: *дванаест икона пророка*. Трећи полукруг линете: *дванаест икона пророка*.

Литература

- J. Szendrei, *Miskolc város története I-V kötet*, Bp. 1886–1911.
- V. Lippai, *Miskolci kalauz*, Miskolc 1910.
- М. Косовац, *Српска митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 351.
- A. Leszin, *A miskolci görögkeleti egyház. V. kötet*, Budapest 1929, 186–190.
- Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937 (в. Регистар: Мишколц).
- В. Horváth, *A miskolci görögkeleti templom építésének története a Miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei-június*, Miskolc 1956, 61–67.
- М. Јовановић, *Икона св. Наума из Народног музеја у Београду*, Рад војвођанских музеја 8, (Н. Сад 1959), 240.
- K. L. Marjalky, *Görög kolónia Miskolcon a XVIII században*, Borsodi Szemle IV évf. 6. szám, Miskolc 1960, 548–551.
- В. Horváth – L. K. Marjalki – K. Valentini, *Miskolc*, Budapest 1962, 41, 193–197 (Gör. keleti templom – Грчко-источна црква).
- Ό. Fűves, *Επιτύμβιον επιγραφαι Ελλήνων εις την Ούγγαρίαν*, ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΤΟΜΟΣ 19, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1966, 337.
- A. Somogyi, *Kunstdenkmäler der griechischen Diasporen in Ungarn*, Thessaloniki 1970.
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1971, 12, 39, 83.
- I. Genthon, *Magyarország művészeti emlékei*, Corvina kiadó, Budapest 1974, 403.
- Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 148 (бакорез св. Наума) 259–260.
- Д. Медковић, *Српска уметност у XVIII веку*, Београд 1980, 208 (дуборез иконостаса).
- Д. Медковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 40, 49, 50.
- М. Јовановић, *Поводом православне цркве у Будимпешти*, Свеске 15 (Београд 1983), 71–77.

0 1 5 м 60 Схема иконостаса

МОХАЧ

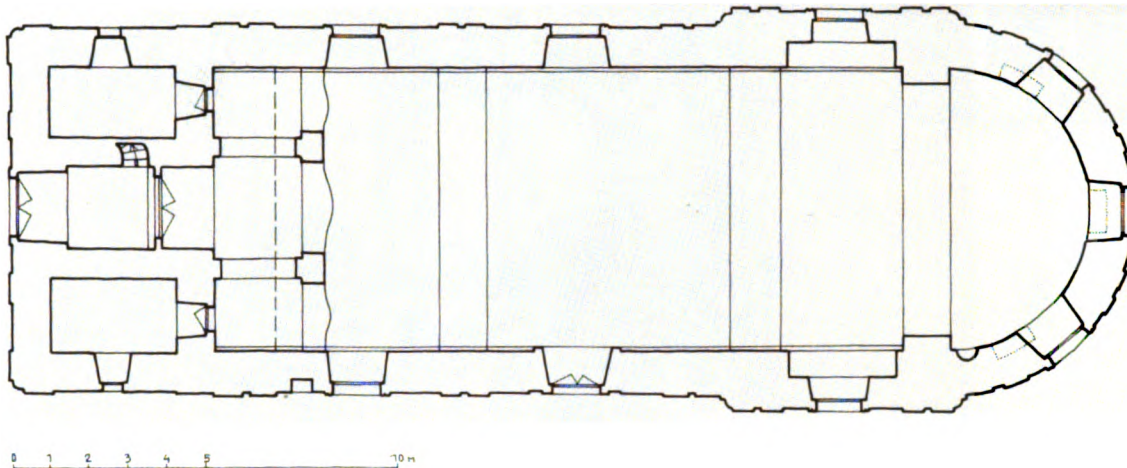
Mohács

ралне саветнике као своје комесаре“. У великој сеоби, један део Срба задржао се у Мохачу, али су се досељавали и касније.

Осим сталног досељавања Мађара и Шокаца, тридесетих година XVIII века почиње државна колонизација Немаца и Мађара, „уствари нов прогон Срба“, који је био најбруталнији у Печују, где су протерани сви који нису хтели да приме уни-

Литература

- M. Hass, *Baranya emlékirat*, Pécs 1845, 327.
J. Brüstle, *Recensio Universi cleri dioecesis Quinque – Ecclesiensis*, Pécs 1874–1880, I, 734–771.
J. Szentklari, *A Dunai hajóhadak története*, Budapest 1885 (v. Hely- név- és tárgymutató: Mohács)
A. Velics, *Magyarországi Török kincstári Defterek*, Budapest 1885, 167–9.

61 Основа цркве

У предтурско доба Мохач је био невелико насеље у Барањи на Дунаву, јужно од тврђаве Сечуј, коју су држали краљеви шајкаши. Срби су насељавали Барању у XV и почетком XVI века, кад је Стеван Штиљановић неко време држао град Шиклуш, али није познато да ли су живели и у Мохачу.

Битка на мохачком пољу Шаторишту, 29. августа 1526, улази у српску историју не само по томе што су у њој учествовали српски племићи, угарски ратници Радич Божић и браћа Бакићи, са својим војницима, већ и због наступајуће османске владавине, која је, поред осталог, утицала и на демографска кретања. Тада је српски народ населио Барању и друге области Подунавља.

Испрва је Мохач био санџак за целу Барању; потом је то постао Сечуј. За време путовања Евлије Челебије поново је паланка Мохач била санџак. Године 1570. пописано је мохачко становништво. Осим Мађара, који нису избегли, било је у Мохачу Турака и бар једна трећина Срба. У селима Мохачког санџака Срби су били најбројнији. Барања се помиње као „Српска земља“ или, како су мађарски историчари доцније бележили, *Rácország* или *Ráczvilág*. Сматра се да су Срби имали повољан положај и да православље није угрожавано. У турско доба помиње се чак и „митрополит мохачки Јосиф“. Тада је у Мохачу постојала православна богомоља.

Царска војска је ослободила Барању од Турака 1687. године, а цивилна власт је поверена Дворској комори, „која је тамо ради уређења управе изашиљала каме-

ју. Снажној пресији католичке цркве и језуита из Печуја српска црква се одупрала одмах после велике сеобе. Тада је Арсеније III Чарнојевић укинуо тек проглашену унију у Барањи. Осим тога, патријарх је поставио, а цар Леополд I потврдио, Јефрема Јанковића Тетовца за печујско-мохачко-сечујско-сигетског епископа. Засебна епархија у Барањи трајала је до 1733. године, кад је највећим делом присаједињена Будимској епархији.

Срби у Мохачу имали су своју цркву из XVII века, коју су највероватније обновили после велике сеобе. Године 1752. саградили су нову у то време једну од већих у Будимској епархији. Тада је подигнута само црквена лађа, док је торањ остао стари, начињен од дрвета. Двадесет година после градње цркве, црквена општина је замолила Скупштину Барањске жупаније да јој „омогући грађење новог црквеног торња пошто је постојећи од дрвета а склон је паду“. Уз молбу су приложили *Überschlag* зидара и цимермана. Исте године црквена општина је прибавила извештај среског судије Барањске жупаније који је званично констатово да је потребно заменити торањ српске цркве, „у коју сврху Срби располажу одговарајућом сумом новца“. Убрзо, 13. јануара 1773, стигла је дозвола царице Марије Терезије. Срби у Мохачу су на основу тог документа дозидали на западној страни цео травеј и изузетно висок торањ. То је, приближно, садашњи изглед мохачке цркве, осим металне капе торња, која је пала приликом непогоде 1894, а идуће године приликом нешто мања од првобитне. Црква је посвећена Силаску св. Духа.

I. Acsadi, *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*, Budapest 1886, 50 (*Rácsország, Ráczvilág*).

Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД 67 (Београд 1887), XXXV.

Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске, за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 50–52.

J. Fölker, *Mohács története*, Budapest 1900.

М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 531–2.

D. Angyal, *Mohács*, Budapest 1920.

С. Михалцић, *Устанак Срба у Барањи 1703–1710 год.* Братство, 27 књига Друштва св. Саве (Београд 1921), 110–112.

И. и Д. Руварац, *О епархији печујско-мохачко-сечујско-сигетској*, Ср. Карловци 1922.

В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 16, 24, 25, 59, 98.

В. Пандуровић, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи*, Гласник ИД у Новом Саду I (Нови Сад 1928), 117–122.

А. Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморншке градине (1703)*, Нови Сад 1929, 63–64.

К. Horváth, *Mohács II József korában*, Debrecen 1930;

И. Зеремски, *Попис свештенства у митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (1931), 57.

Д. Поповић, *Становништво Барање крајем 17. века*, гласник ИД у Новом Саду V (1932), 359, 361, 370, 372.

В. Пандуровић, *Збирка историјских докумената из прошлости барањских Срба XVII и XVIII века*, Споменик СКА LXXXIV, св. 66 (Београд 1936), 49–119.

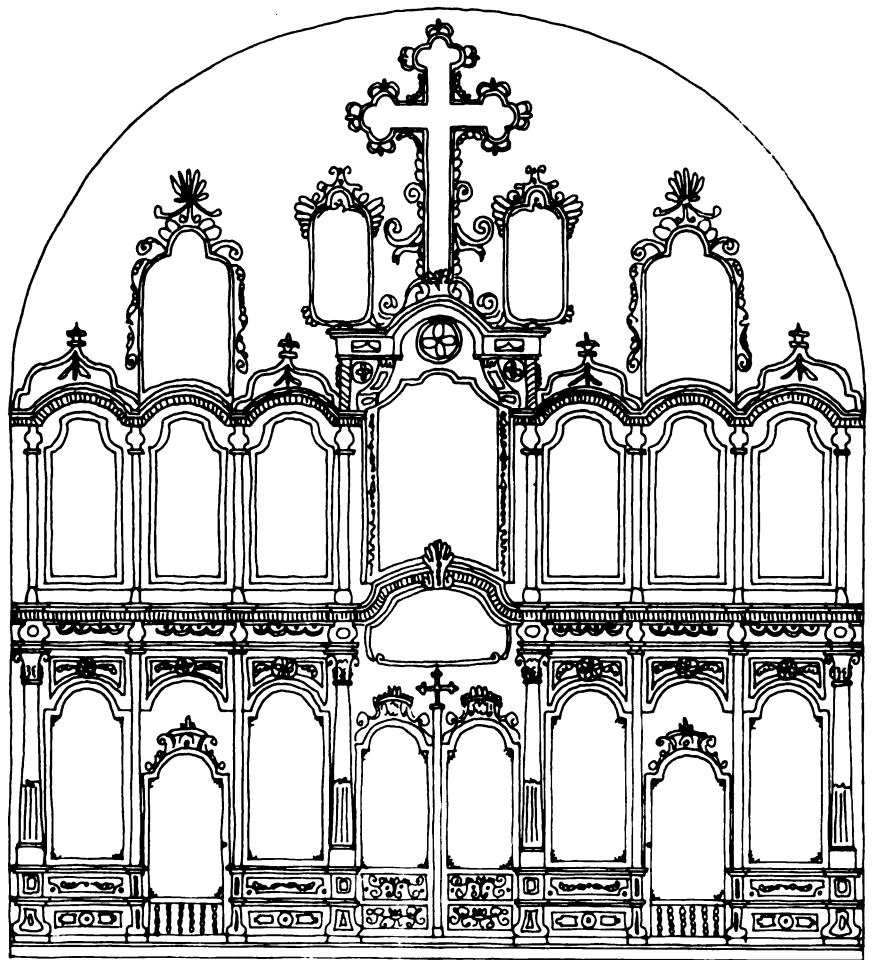
Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937 (в. Регистар: Мохач).

К. Horváth, *Mohács képe 1687-ben*, Pécs 1937.

Д. Поповић, *Војводина у Турско доба*, Војводина I, Н. Сад 1939, 162, 172, 225, 229.

Д. Поповић, *Срби у Војводини I*, Матица српска, Нови Сад 1957 (в. Регистар: Мохач).

Д. Поповић, *Срби у Војводини II*, Н. Сад 1959, 194, 313.

0 1 2 3 4 5 m 62 Схема иконостаса

После укидања епархије 1733. године Мохач је постао седиште окружног протопрезвитера. Према *Првом шематизму православне српске епархије будимске за годину 1896*, у овом протопрезвитерату је било 25 парохијских цркава, 8 филијалних и 3 капеле. После I светског рата Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца припало је неколико места у јужном делу Барање (Бан, Болман, Дарда, Јагодњак – Качфала).

У исто време, из појединих места у Барањи Срби су оптирали у Краљевину. Тада је у Мађарској још интензивније настављен процес асимилације. У мирна времена, између два светска рата и после другог, срушено је неколико српских цркава Мохачког протопрезвитерата. У местима где није било српског живља, или је број био незнатан, Конзисторија Будимске епархије нашла је најтеже решење да цркве прода локалним властима. Тако су порушене српске цркве у Батасеку (Bataszék), Борјаду (Borjád), Ивандарди (Ivándárda), Ланчуку (Lancsok), Липови (Liptód), Печвару (Pecsvár), Српском Хидошу (Ráchidos), Српском Козару (Ráckozár), Српском Титошу (Ráctötös), Сигетвару (Szigetvár) и Вемени (Vemend).

Иконостас цркве у Мохачу рад је мало познатог сликара Чока Мора (Cs. Mór) који је, по жељи црквене општине, покушао да опонаша сликарски манир Уроша Предића на иконостасу Саборне цркве у Новом Саду.

У мохачкој цркви су две престоне иконе претходног иконостаса, рад непознатог зографа из прве половине XVIII века (*Богородица са Христом и Исус Христос*), и серија од 14 целивајућих – празничних икона с краја XVIII века: *Успење Богородице, Св. Петар и Павле, Богојављење, Обрезање, Усековање главе св. Јована, Цвети, Вознесење Христово, Сретње, Ваведене, Св. пророк Илија, Преображење, Св. Сава, Благовести, Рођење Христово*. У малој згради некадашње српске вероисповедне школе, која се налази у црквеној порти, смештена је збирка икона, сасуди и књига из порушених барањских цркава.

На српском православном гробљу очувани су надгробни споменици из XVIII, XIX и XX века. У гробљанској капели, саграђеној 1848. и посвећеној св. Константину и Јелени, налазе се иконе са иконостаса срушене цркве у Српском Гарчину, сликане на платну почетком

М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском владавином*, Дјела XXIV, књ. 17 (Сарајево 1967), 52, 58, 74.
 О. Зиројевић, *Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака*, Зборник за историју 1, Маица српска (Нови Сад 1970), 21 (Санџак Мохач).
 И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј – прилози и грађа 5 (Нови Сад 1974) 38–40, 110–113.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII/II (Београд 1981), 83, 115.
 Д. Мсдаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 51, 53, 158.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века* (књ. 1), Београд 1987.

63 Изглед са југоисточне стране

XIX века. Царске двери, у плитком дуборезном оквиру, сликане су средином XVIII века; поред композиције *Благовести*, у горњем делу су допојасни ликови *цара Соломона и цара Давида*. У капели су и три престоње иконе пренете из пору-

шене цркве у Ланчуку: *Св. Илија, Св. Никола и Св. Димитрије*. На икони *Св. Николе* је запис: „Изобразио Илија Димитријевић из Србије, црквено-академични молер. У Ланчуку месеца новембра 26, 1878.“

[339]

НОВИ СЕНТИВАН *Újszentiván*

Банатско село јужно од Сегедина. За време турске власти припадало Чанадском санџаку. После ослобођења Баната 1717. Срби се бројније досељавају, па је 1753. године означено као српско насеље. У Сентивану су у XIX веку живели Срби и Немци. Године 1910. било је 510 Срба и 716 Немаца. После I светског рата већи број Срба је оптирао у Југославију, а на њихово место су се доселили Мађари.

Првобитна црква брвнара изгорела је у Буни 1848. године. Садашња је сазидана на истом месту 1853. године. Запис о градњи изведен је у малтерској пластици на северној страни цркве „*д. џ. н. г.*“ 1853.

Архитектура испољава одлике неокласицистичког манира у провинцијској варијанти. На западној страни истичу се стубови носачи звоника; на њих се ослања тимпанон. Изнад тимпанона, на бочне стране првог спрата торња прислоњена су крила забата црквене лађе. Други спрат звоника знатно је увучен у односу на први; на њему су прозори на све четири стране, а на зидани део торња налаже метална капа са крстом. Апсида је споља тространа, са прозором на средини. Наос је подељен на пет засвођених травеја.

[340]

Иконостас је једноставна столарска преграда, на којој су иконе непознатог сликара, слабији занатски радови. Иконе су сликане на платну и на лиму 1896. године.

Распоред икона на иконостасу.

Престоне иконе. *Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Никола, Св. Јован, Царске двери, Арх. Гаврило, Богородица, Св. евангелист Јован, Св. евангелист Лука, Св. евангелист Матеј, Св. евангелист Марко.* Остале иконе на иконостасу су дилетантски радови из XX века. Целивајуће – празничне иконе *Благовести и Васкрсење Христово* сликане су крајем XIX века на дрвету, остале на лиму 1912. године.

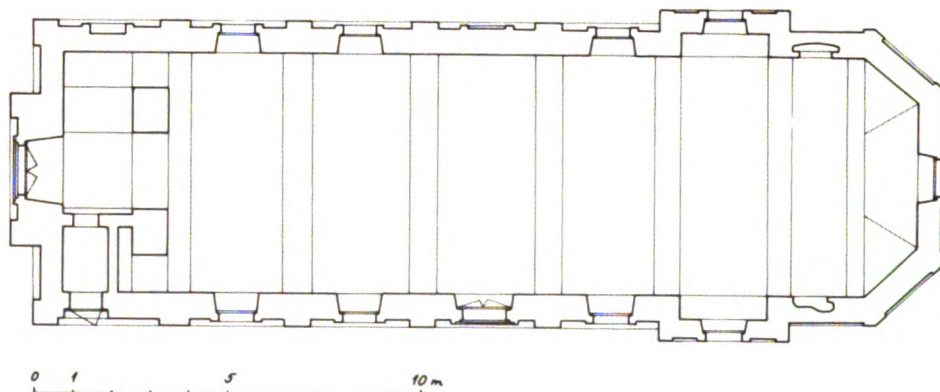
Литература

S. Borovski, *Csanád vármegye története II*, Budapest 1897, 554.

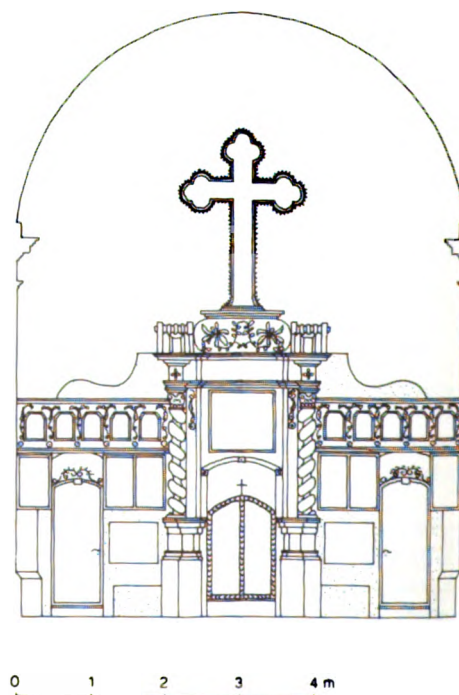
S. Borovski, *Torontál vármegye*, Budapest 1911, 134.

М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 678–679.

Д. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог столећа*, САН ССХХII/6, Београд 1955, 214.

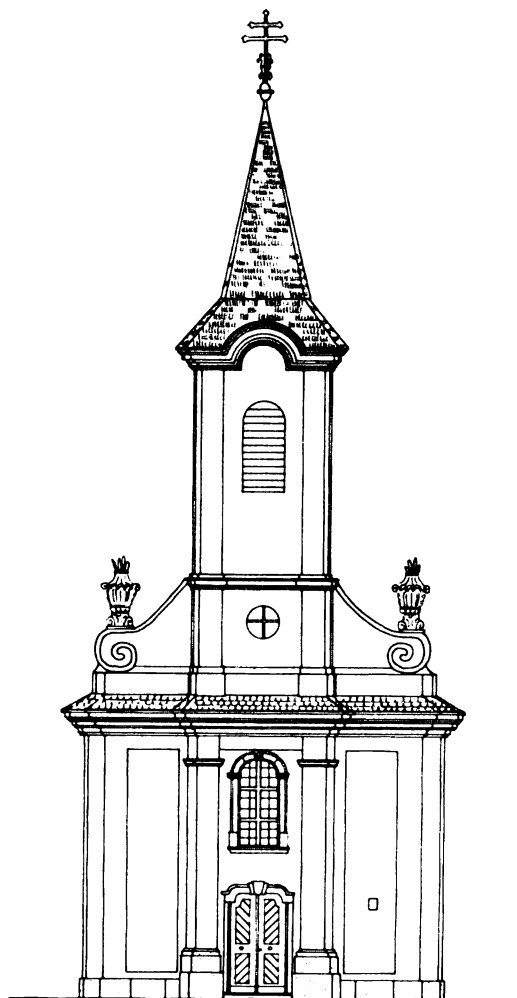
64 Основа цркве

65 Схема иконостаса

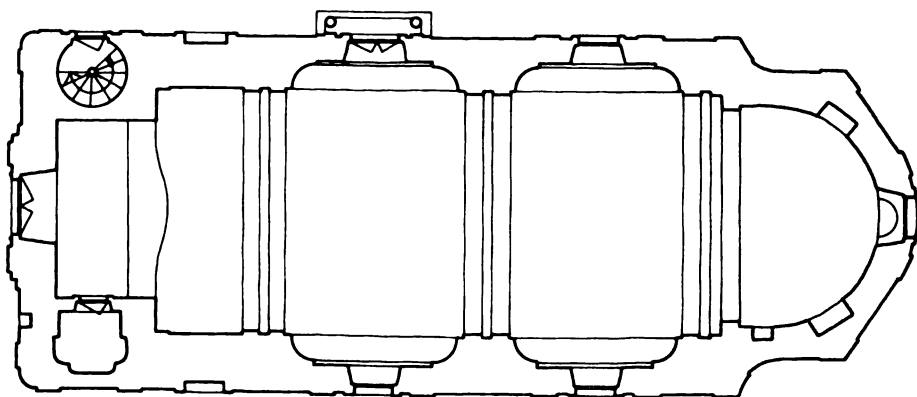
ОСТРОГОН

Esztergom

66 Западна фасада цркве

67 Основа цркве

0 1 3m

Средњовековна угарска тврђава са подграђима на Дунаву. Срби у Острогону су првобитно били у војничкој служби, као шајкаши угарског краља Матије Корвина, још у другој половини XV века, а већ од XVI столећа живели су са породицама у Српској вароши, која се развијала и имала исти статус као у Будиму, Коморану и Ђуру. Град је пао у турске руке 1543. године. Тада је наступила битна разлика између војно-политичког положаја горњедунавских градова. Ђур и Коморан остали су на непокореној територији Угарске, а Острогон под османлијском влашћу. Српска варош у Острогону у ратним годинама је изгледа опустела, али је убрзо, током друге половине XVI века, насељена муслиманима, Србима-мартолозима и варошким живљем.

После ослобођења од Турака 1683, Острогон се развио у западноевропску, барокну варош. На месту српске цркве из турских времена подигнута је 1711. мања привремена црква од тврдог материјала, а садашња, барокна, саграђена је 1767. године. Црква је посвећена св. арх. Михаилу. За њу је непознати зограф Грк насликао почетком XVIII века шест престојних икона, а четрдесетих година насликао је Недељко Поповић два фриза апостола.

Српска црква у Острогону уступљена је Градском савету, а сав сакрални и културноисторијски инвентар пренет је у Српску црквено-уметничку и научну збирку у Сентандреји.

(Опширније о Србима и српској цркви у Острогону в. у студији у овој књизи: *Ведуте Острогона и Српска варош.*)

Литература

- J. Szentklárai, *A Dunai hajóhadak története*, Budapest 1886.
- Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД 67 (Београд 1887), в. Речник имена и места: Острогон.
- Г. Марјановић, *Први шматизам православне епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 80, 98, 99.
- L. Némethy, *Emléklapok Esztergom múltjából*, Esztergom 1900.
- S. Takács, *Telepítések Esztergom vidékére a XVI század végén, Századok*, Budapest 1903, 531–6.
- E. Cselebi, *Török világotató magyarországi utazásai 1660–1664*, III kötet, Budapest 1904, 275.
- М. Косовац *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 496–497.
- G. Dvihally, *Esztergom várostörténeti és jelenkori ismerete*, Esztergom 1912.
- G. Dvihally, *Esztergom szabad király város*, Esztergom (без године издања).
- Р. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718–1739)*, Споменик СКА LII, св. 44 (Београд 1914), 145.
- М. Csilag, *Esztergom története a tizenöt éves török háború alatt*, Budapest 1916.
- А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 66, 205, 207, 256, 263–264.
- Д. Поповић, *Војводина у Турско доба*, Војводина I, Н. Сад 1939, 163, 179, 186, 219, 222, 225–227, 235, 238, 248, 255, 258, 293–4.
- Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, 344, 348.
- Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, Нови Сад 1941, 383.
- Д. Поповић, *Војна граница*, Војводина II, 274, 279, 334.
- А. Lepold, *Esztergom régi lát képei*, Budapest 1944.
- Л. Мирковић, *Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске*, Споменик ХСIX (Београд 1950), 19–20.
- Gy. Rózsa, *Régi várképek*, Budapest 1955, 11, Tab. VI (Esztergom lát képe).
- D. Dercsenyi – L. Zolnai, *Esztergom* 1956.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1957 (в. Регистар: Острогон).
- О. Микић – Д. Давидов, *Портрети Срба XVIII века*, каталог Галерије Матице српске, Нови Сад 1965, 125, 131.
- М. Васић, *Мартолози у југословенским земљама под турском владавином*, Сарајево 1967 (в. Регистар: Острогон).
- И. Јакшић, *Изписа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1968, 281–313.
- Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971, 36, 40, 218, 219, 224.
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 36, 120, 122–3, 155–157, 168–174.
- Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 336–7.
- I. Horvat – M. Kelemen – I. Torma, *Magyarország régészeti topográfiája. 5 – Esztergom és a dorogi járás*, Budapest 1979.
- Д. Медаковић, *Српска уметност у XVIII веку*, Београд 1980, 176.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Београд 1981, 119.
- Д. Давидов, *Иконе зографа Тмишварске и Арадске епархије*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 17 (Нови Сад 1981), 127–129.
- Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982 (в. Регистар: Острогон).
- А. Balla, *Esztergom*, Korvina kiadó, Budapest 1985, 9.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века (књ. I)*, Београд 1987 (в. Садржај докумената).

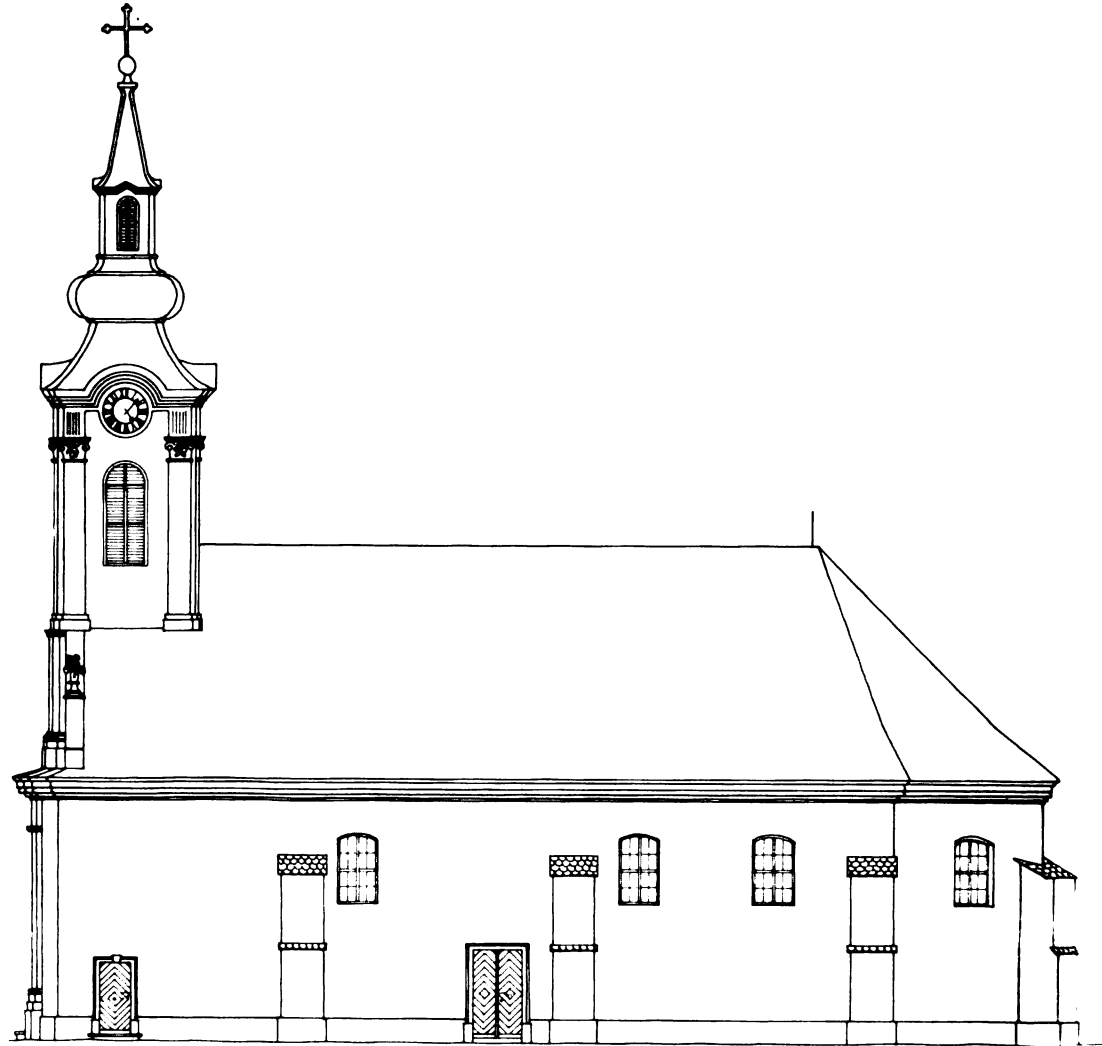
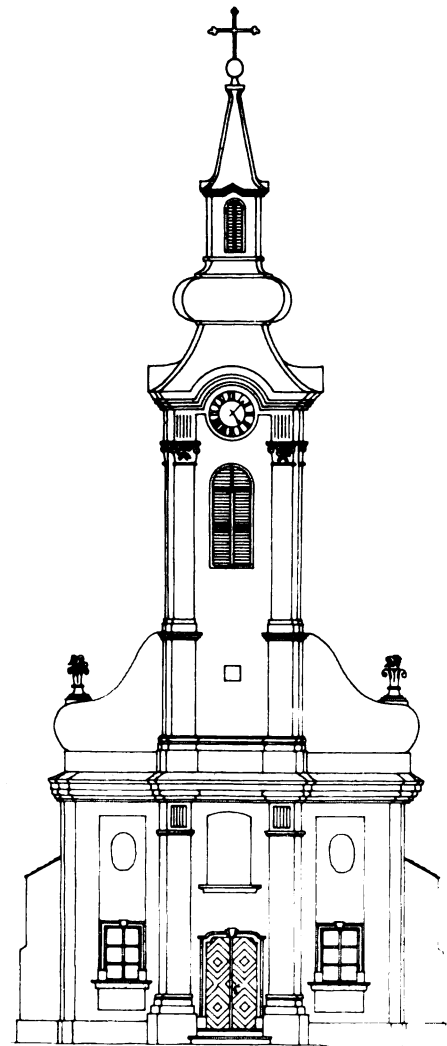
ПОМАЗ

Pomáz

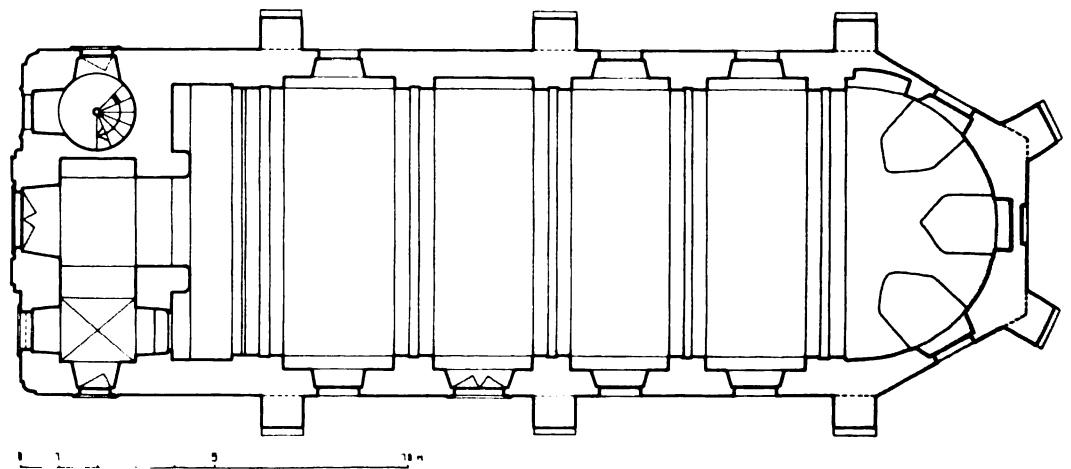
Старо угарско сеоско насеље јужно од Сентандреје, које су Срби почели насељавати у доба османлијске владавине, а највероватније у XVII веку, кад су већ живели у Сентандреји и Калазу. Тада су имали своју малу богомољу, коју су повремено опслуживали свештеници из будимског Табана.

За време велике сеобе (1690), Помаз је населило неколико десетина српских по-

родица. За време куге 1739–40. године, доселило се у Помаз неколико српских фамилија из Перкате и Шошкута. Према опису епархије будимске из средине XVIII века, у Помазу је тада било 94 српска дома, што значи око 600 душа. У попису Будимске епархије из 1769. године забележено је 100 српских домова и два свештеника. Тада је Помаз био српско насеље. У седмој и осмој деценији овде је

- 68 Западна фасада цркве
- 69 Јужна фасада цркве
- 70 Основа цркве

живео познати живописац и иконописац Теодор Симеонович „Грунтович“ са породицом. У овом месту држао је сликарску радионицу у којој су настале многобројне иконе. За цркву у Помазу насликао је његов помоћник серију целивајућих икона, које су касније уступљене цркви у Чобанцу. И у првој половини XIX века забележен је пораст српског становништва. Године 1847. у селу је живело

западној фасади бочна крила црквене лађе формирају барокне облике са каменим вазама на ивицама. На слободном телу звоника су велики прозори и ивични пиластри са јонским капителима. Иконостас је сликан крајем XVIII или почетком XIX века.

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Благовести Захаријине, Васкресење Лазарево, Христос и Са-*

Литература

Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXVI (Београд 1872) 9.

Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, 84–86.

М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 497.

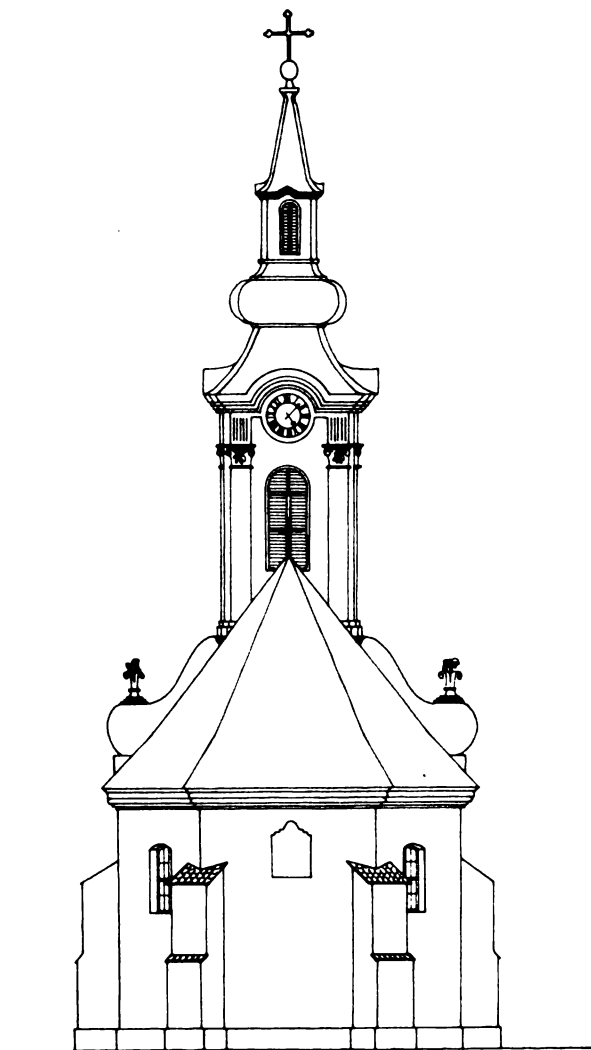
И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Нови Сад 1931) 57.

Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва), Матица српска, Нови Сад 1957, 114.

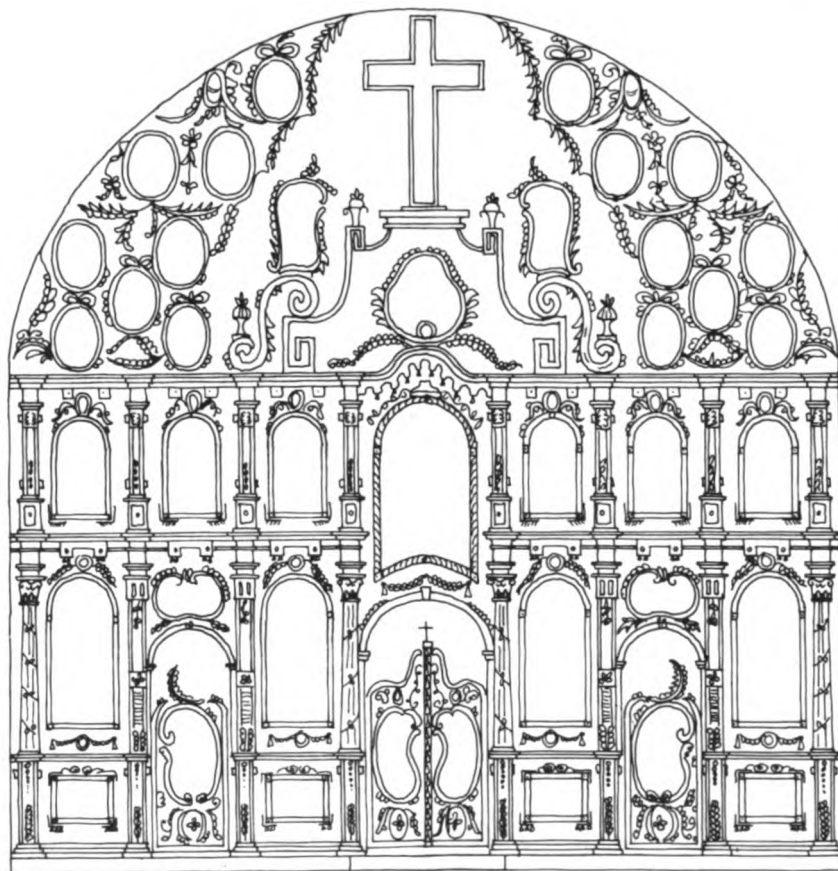
Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига друга) Матица српска, Нови Сад 1959, 68, 462.

М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, СКЗ, Београд 1972, 27.

Л. Шелмић, *Српско зидно сликарство XVIII века*, Нови Сад 1987, 25–6.

71 Изглед са источне стране
72 Схема иконостаса

0 1 2 3 4 m

чак 980 српских житеља, а 1867. године 926, и тада се уочава благ пад, који се одразио и у шематизму из 1896. године, кад је у Помазу пописано 827 православних становника који су живели у 187 српских домова. Српска православна вероисповедна школа је отворена 1801. године, а радила је до краја другог светског рата.

На месту првобитне цркве из XVII века подигнута је 1722. године друга по реду српска црква у овом месту, а посвећена је св. великомученику Георгију. Црквене матице су уведене 1752. године.

Садашња црква је подигнута у другој половини XVIII века. То је велика сеоска једнобродна црква тростране апсиде. На

марићанка, *Жртва Аврамова*. Престоне иконе: *Св. Димитрије, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Георгије*. Царске двери: *Богородица*, *Арх. Гаврило* Северне двери: *Арх. Михаило*. Изнад: *Чудо св. Николе*. Јужне двери: *Арх. Гаврило*. Изнад: *Крштење Христово*. Изнад царских двери: *Света Тројица*. Празничне иконе: *Успење Богородице, Преображење Христово, Рођење Христово, Васкрсење Христово, Вознесење Христово, Силазак св. Духа*. У линети: *Крст Христовог распећа, Богородица и Јован Богослов*. Икона испод крста: *Нерукотворени лик Христов*. У луку линете: *иконе апостола и пророка*.

РАЦАЛМАШ

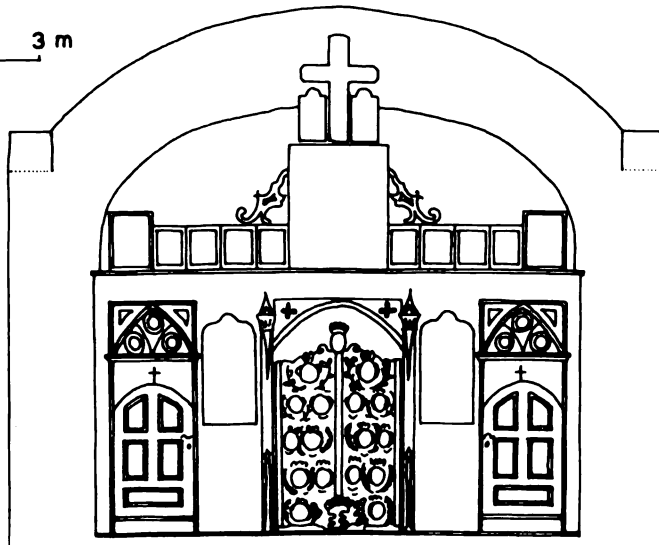
Rácalmás

Старо српско насеље јужно од Чепелског острва, крај десног рукавца Дунава. Срби су се почели досељавати у XVI и XVII веку. По предању, у малом насељу је још тада постојала православна богомоља. Било је то сеоце које је често плавио Дунав. Забележено је да су куће биле полуземунице. Крајем XVII века, неколико година после велике сеобе Срба, у Рацалмашу је поред ратара било и занатлија (два терзије, ћурчија, колар), што значи да се насеље усталило, па од тог времена носи назив *Rácz Almás* – Рац Алмаш, Српски Алмаш. Према попису становништва Угарске почетком XVIII века, у Рацалмашу је било преко педесет српских породица: Којић, Вукомановић, Ћосић, док су остала презимена обично изведена од места одакле се домаћин доселио: *Loté* (из Ловре), *Csijljanin* (из Чипа), *Adoni* (из Адоња), *Szentendrei* (из Сентандреје) па делују као да су помађарена. Имена су неизмењена, српска: Раденко, Стеван, Јеремија, Милован, Станко, Марко, Зарија, Иван, Петко, Стојан, Давид, Бошко, Јован, Живко итд.

У попису Фејерске жупаније за 1734–1735. годину, поново је потврђено да су житељи села православне вере: „*In Rácz Almás aequae schismatici*“. Опис Будимске епархије из средине XVIII века даје потпунију слику; тада је у Рацалмашу било 60 српских домова (око 300 житеља), црква Св. Николе и два свештеника, док је иноверних било 30 домова и римокатоличка црква. Попис свештенства и народа Карловачке митрополије за 1769. годину доноси податак да у селу има чак 90 српских домова (око 500 житеља). У XIX и XX веку дошло је до наглог опадања српског становништва. Средином XIX века било је испод 150 а по шематизму из 1896. године свега 90 Срба. У том шематизму налази се и ова напомена: „Рац-Алмаш је до почетка овог столећа [XIX] било чисто српско место са два свештеника, а од 1779. до 1802. било је и седиште окр. протопрезвитера будимског. – У почетку овога века услед гоњења тамошњег властелинства поче се наш народ исељавати и то у гомилама од 10–15 породица у Нови Сад, а у тзв. ајмашки крај тако да се у то-

[344]

0 1 2 3 m

ку од 20 година више од 150 породица населило и себи засебну парох. цркву сазидало [...]"

Црква брвнара изгорела је у пожару седамдесетих година XVIII века. Сачуван је допис којим Скупштина Фејерске жупаније обавештава Угарско намесничко веће да Срби из Рацалмаша моле дозволу да подигну нову цркву од тврдог материјала. Уз допис су приложена и три прецизна цртежа: план основе цркве, подужни пресек и северозападни, перспективни изглед фасада. Планови су прихваћени па је царица Марија Терезија 22. октобра 1773. године дала дозволу за градњу цркве. Зиданье је ипак одложено јер није била обезбеђена готовина. Вероватно је саграђена привремена богомоља. У међувремену је дошло до опадања српског живља у Рацалмашу, па идеја о барокној цркви према постојећим плановима није могла бити остварена. Садашња црква је подигнута 1852. и посвећена Вазнесењу Христовом. Торањ је дозидан тек 1891. године. То је једноставна мала црквена грађевина тростране апсиде са звоником на један спрат и лименом капом. Олтарска преграда је обичан столарски рад. Иконе на иконостасу су из различитих епоха. Најзначајније су царске двери са медаљонима *Лоза Јесејева*, сликане 1742. године за цркву некадашњег манастира у Српском Ковину. Престоне иконе *Богородица са Христом* и *Исус Христос* сликане су у ранобарокном маниру. На иконостасу је и серија од десет целивајућих икона – зографска наива прве половине XVIII века. На централном простору, изнад царских двери, налази се композиција *Света Тројица*, рад Арсе Теодоровића. У цркви је и слика Катарине Ивановић *Света Катарина*, скица за истоимену композицију која се налази у Српском Ковину.

Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXVI (Београд 1872) 11.
- И. Зеремски, *Попис свештеника и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Нови Сад 1931), 57.
- Д. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина, I, Нови Сад 1939, 279, 285.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва) Матица српска, Нови Сад 1957, 216.
- И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века* (II) Војвођански музеј, Нови Сад 1968, 208–9, 237–8.
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*; Нови Сад 1973, 36–7, 174–5, Табла XIII, XIV, XV.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII/2 (Београд 1981) 158.
- Д. Мсдаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 170, 171 (Царске двери из Рацалмаша), 178.
- С. Милусунић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 33.
- А. Давидов, *Представе Лозе Јесејева у српској уметности XVIII века*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 22, (Нови Сад 1986) 147–170.

РАЦ-МЕЧКА

Rácmecske – Erdőmecske

Мало село и северној Барањи, између Печвара и Батасека. Није познато када су га Срби населили, али је сасвим извесно да је неколико српских породица овде живело у доба турске владавине. Тада је ова област Барање припадала Санџаку Печуј.

После ослобођења Барање од Турака, приликом утврђивања новихседа, Рац-Мечка је додељена властелинству Сигфрида Бројнера, а касније је прешла у посед породице Чидери. Према попису Барањске жупаније, 1715. године Рац-Мечка је спадала у групу насеља у којима су у првој половини XVIII века Срби и Хрвати били бројнији део становништва. У Рац-Мечки су српске породице (Максимовић, Чернојевић, Биеговић, Мирковић, Вучковић, Петровић, Мечанин и друге) биле најбројније.

Рац-Мечка је, као и остала села у Барањи, била мало насеље. Према првом, сумарном попису Будимске епархије из средине XVIII века, овде је било 26 српских домова и 32 католичка. Православна црква још није постојала, а парохијске дужности обављали су свештеници

из Печвара или монаси из манастира Грабовца. У то доба насељене су немачке породице „које се даномице умножаваху те су почели Србе (Rascianos) истискивати, тако да их данас једва 100 и неколико душа има“. Овај запис из друге половине XIX века само је приближно веродостојан. У Рац-Мечки је 1847. године било 272 српска житеља, али је број брзо опадао па је 1867. било 170 становника српске народности. Приликом прикупљања података за први шематизам Будимске епархије из 1896. године пописано је само 95 Срба. У то време је још постојала српска вероисповедна школа са 11 ђака. Црква је тада била филијала српске православне парохије у Печвару. (Храм Успења Богородице у Печвару, грађен 1730. срушен је 1914. године.)

Црква у Рац-Мечки, посвећена св. Димитрију, подигнута је у другој половини XVIII века, али је по свему судећи постојала и ранија богомоља-капела у склопу сеоске куће. Није познато када је подигнут црквени брод, али постоји документ из 1778 – молба Срба упућена Скупштини Барањске жупаније да им дозволи да сазидају торањ и да поставе звона. И поред спора, до кога је дошло 1779. године, Срби су баш тада сазидали звоник, али су били оштро укорени од Угарског намењеног већа. Црквене матице су заведене 1793. године.

Године 1886. обновљена је црква из XVIII века. Садашња црква скромних архитектонских форми подигнута је 1911. године. Иконостас из тог времена рад је невештог иконописца.

Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник Српског ученог друштва XXXVI, Београд 1872, 12.
- J. Brüstle, *Recensio Universi cleri dioecesis Quinque – Ecclesiensis, tomus IV, Pécs 1874–1880*, 250–3.
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 53.
- В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 100.
- Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва), Матица српска, Нови Сад 1957, 113.
- И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј, Нови Сад 1974, 7, 8, 9, 30–31, 100.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ CXXIII/2, Београд 1987, 187.
- С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 34.
- В. Duranci – А. Rudinski, *Szerb templomok Baranya megyében, Létünk 2, Forum könyvkiadó, Újvidék 1987, 322–355.*

САНТОВО

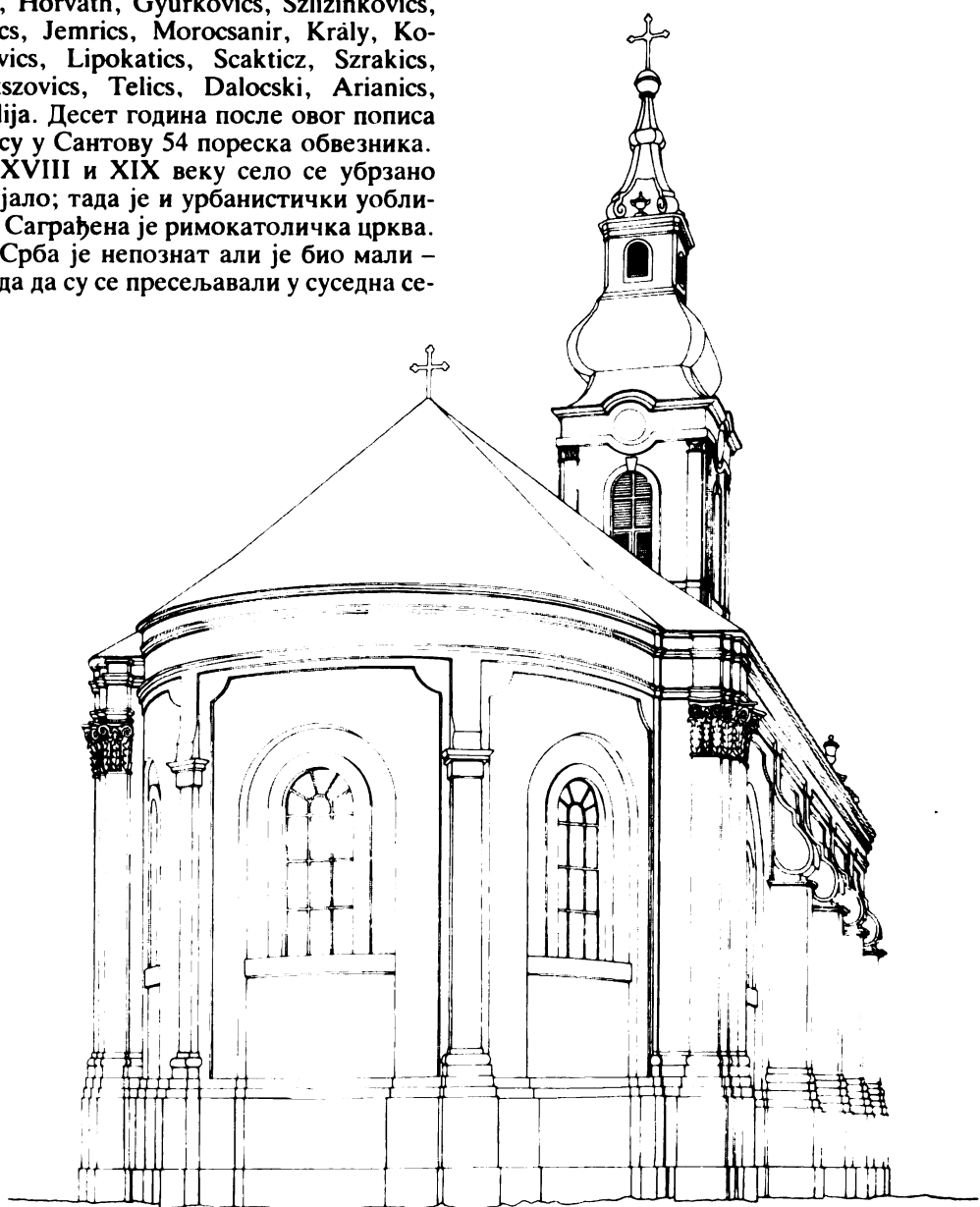
Hercegszántó

Није познато када је насељена пустара јужно од вароши Баје, јер се у изворима помиње више села под истим називом. За време османлијске власти Сантово је припадало сомборској нахији и у њему су живели претежно Срби. У другој половини XVI века скромне куће биле су груписане у три мање скупине, махале: Горње, Доње и Средње Сантово. Забележено је да је 1590. Горње Сантово имало 31 дом. Крајем XVII века Сантово је једно време било ненасељено, а већ 1699. имало је чак 47 кућних старешина. Почетком XVIII века, за време устанка Фрање Ракоција, када су паљена села у Барањи, више породица избегло је у Сантово. Изгледа да се досељеници нису задржали. Према попису бачке и бодрешке жупаније из 1715, насеље је било мало – свега 20 домова и 87 житеља, Шокаца (римокатолика) и знатно мање Срба. Презимена су им тада забележена (са могућим писарским погрешкама): Gyrikics, Orosznovics, Szikudanin, Horvath, Gyurkovics, Szlizinkovics, Grosics, Jemrics, Morocsanir, Krály, Kovacsovics, Lipokatics, Scakticz, Szrakics, Tukatszovics, Telics, Dalocski, Arianics, Dugaliја. Десет година после овог пописа била су у Сантову 54 пореска обвезника.

У XVIII и XIX веку село се убрзано развијало; тада је и урбанистички уобличено. Саграђена је римокатоличка црква. Број Срба је непознат али је био мали – изгледа да су се пресељавали у суседна се-

ла Даутово и Барачку. Ова села су тада насељена претежно српским живљем и у њима су, у првој половини XVIII века, саграђене православне богомоље (мада су се касније Срби раселили или асимилovali).

Године 1899, због језичке нетрпељивости у католичкој цркви, већи број шокачких породица прешао је у православље: тада је установљено српско православно парохијско звање и заведене матичне књиге. Идуће, 1900. године саграђена је велика парохијска црква у неокласицистичком стилу и посвећена празнику Рођења Богородице. Године 1905. Сантово је било велико место са 3.528 житеља: Мађара 1500, Срба 934, Шокаца 929, Јевреја 84, Немаца 40, Словака 41. Процес асимилације смањио је број јужнословенског живља. Сада у Сантову живи неко-

лико стотина Срба и Шокаца (Хрвата). У месту је до 1950. године постојала српска православна вероисповедна школа; после њеног укидања отворено је одељење са делимичном наставом на српскохрватском језику.

У новоподигнуту сантовачку цркву пренет је иконостас Светониколајевске – Оповачке цркве из Сентандреје, која је почетком XX века уступљена калвинима. Иконостас је начињен у другој половини XVIII века. Престоне иконе су нешто млађе – насликао их је украјински иконописац који је радио иконостас Преображенске цркве у Сентандреји. Иконе у соклу и празничне рад су непознатог српског иконописца.

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Хиротонисање св. Николе, Сусрет Богородице и Јелисавете, Христос и Самарјанка, Свети Никола спасава три човека од мача*. Престоне иконе: *Св. Григорије Богослов, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Никола*. Царске двери: *Архангел Гаврило, Богородица, Јеванђелист Јован, Јеванђелист Лука, Јеванђелист Марко, Јеванђелист Матеј*. Северне двери: *Св. Јован Златоуст, Св. мученик и архиђакон Лаврентиј*. Јужне двери: *Св. Василије Велики, Св. првомученик и архиђакон Стефан*. Централна икона иконостаса (изнад царских двери): *Тајна вечера*. Фриз великих празника: *Ваведење Богородице,*

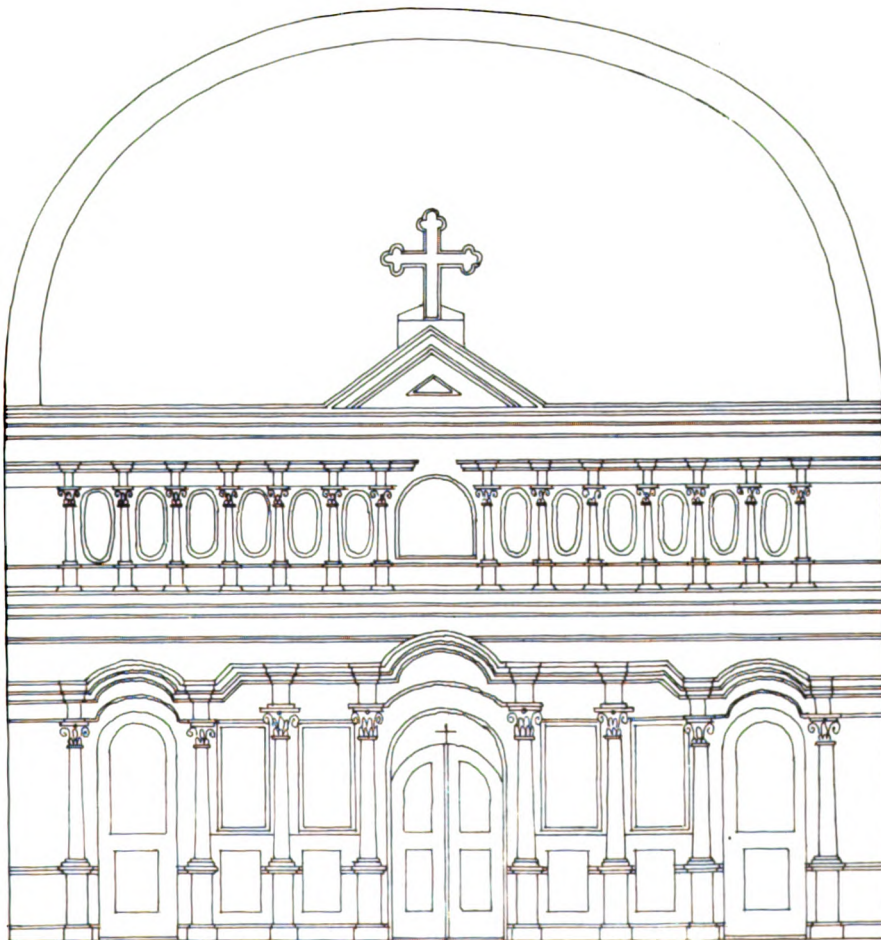
Благовештење, Улазак у Јерусалим, Срећење, Богојављење, Рођење Христово, Васкрсење Христово, Вознесење Христово, Силазак св. Духа, Преображење Христово, Успење Богородице, Рођење Богородице. Централна икона друге зоне: *Деизис*. Завршни део иконостаса: *Крст Христовог распећа, Св. Јован Богослов, Богородица*.

Богородичин престо сантовачке цркве пренет је из српске цркве св. Георгија у варошици Батосек, која је касније срушена. На престолу се налазе иконе: *Богородица са Христом и Сусрет Богородице и Јелисавете*. Између те две иконе је картуша са записом: „Во славу свјатија и јединосушчнаја тројици, оца и сина и свјатаго духа вооружисја темпло сије в цркви батосечкој храму свјатаго великомученика Георгија, обретајушчагосја в славној вармеђи толнанској, при державе императоре Францишце втором, митрополите Стефан от Стратимирович, диецезаном же епископе Дионисиј Поповиче, диштрикуалном протопрезвитеру Сави Косич, при паросе же Павле Завишич, а иждивенијем благопочтенаго обшчества батосечкаго. Соодружисја лето Господње 1804, месеца маја 19. Пилтор бист Аврам Манојлович. Јаков Недич, молер, житељ места Боботе.“

Иконе на царским дверима и на Богородичином престолу премазане су нестручном рестаурацијом.

Литература

- Fr. Steltzer, *Geschichte der Bácska*, Novi Sad 1883, 8.
 Д. Ј. Поповић, *Срби у Бачкој до краја XVIII века*, Етнографски институт САН, књ. СХСIII/3, (Београд 1953), 140–141.
 Ж. Сечански, *Пописи становништва Бачке*, Грађа за историју насеља и становништва, Етнографски институт САН, књ. СХСIII/3, (Београд 1952), 330.
 И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј, Нови Сад 1966, 241.
 P. Stepanović, *O srpskohrvatskom govoru sela Santova u Madarskoj*, Studija Slavica Hung. XXV, Akadémiai kiadó, Budapest 1979, 371–376.
 Д. Мелаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 147.

0 1 2 3

75 Схema иконостаса

[347]

СЕГЕДИН

Szeged

Старо насеље на десној обали Тисе. По изворима постојало је у XII веку, а претпоставља се да је у њему било „словенских хришћана“ и пре доласка Мађара. У XIV веку води се као утврђење у Чонградској жупанији, а средином XV века у њему су одржавани угарски сабори. Сабору из 1444. године присуствовао је и деспот Ђурађ Бранковић, који је у овом крају имао велике поседе насељене Србима.

Турци су освојили Сегедин 1542, годину дана после пада Будима. Варош је постала седиште санцака, испрва под Будимским пашалуком, а касније под Јегарским. Сегедински санцак простирао се на целу Бачку и јужне делове Чонградске и Шолтске жупаније. Први сегедински бег Мустафа обновио је тврђаву, а тада су почела да се развијају и подграђа, од којих су у Паланки живели претежно Срби. Средином тога века на челу санцака био је Мехмед Соколовић. Поред житеља Паланке, Срби су били и у посади мартоласа, а о њима се подаци налазе у дефтеру санцака. Турски изглед вароши описао је Евлија Челебија, који је у Сегедину видео, осим тврђаве, око 3.000 малих кућа начињених од дрвета, око 200 дућана, 11 мањих и већих богомоља, медресу, хамам и друге јавне зграде.

После обнове Пећке патријаршије (1557), у Сегедину је било седиште „митрополита“ – епископа за „Бачку област“. Тада је у вароши постојала и српска православна црква, о којој нема изворних података.

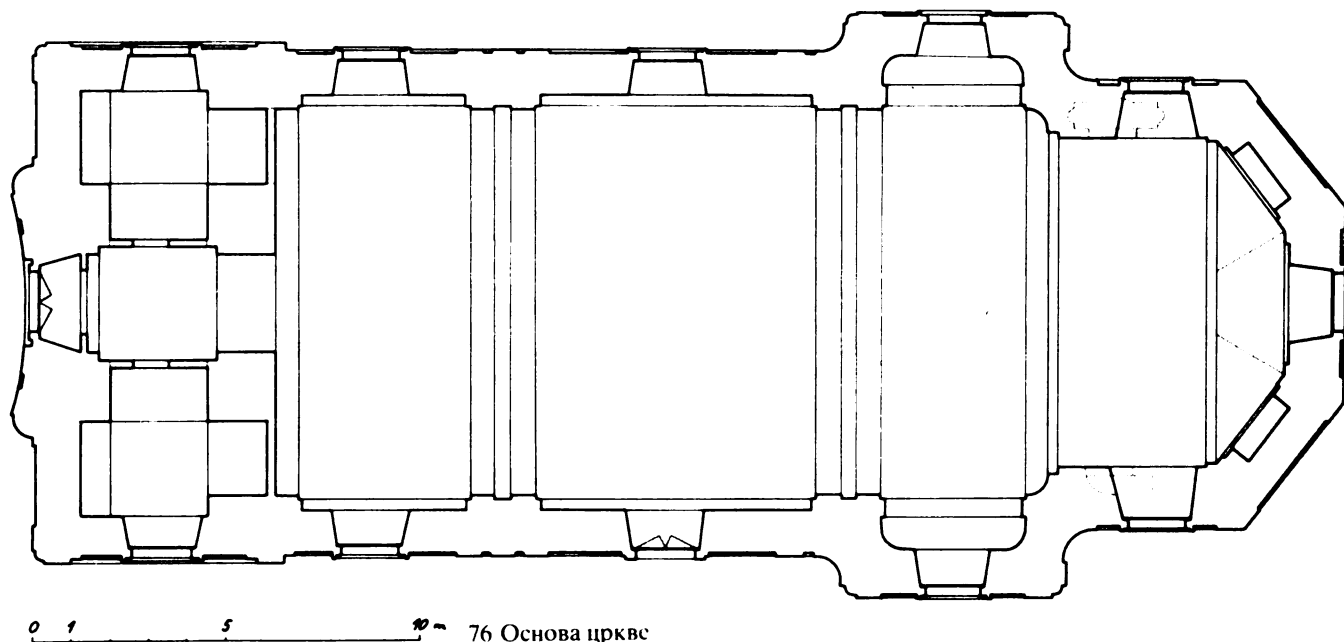
Сегедин је ослобођен од Турака 1686. године. За време велике сеобе Срби су населили Паланку, у коју су се досељавали и Немци. Мађари су у XVIII веку постали најбројнији, а живели су у Горњој и Доњој вароши. Крајем XVII и почетком XVIII века Сегедин је неколико пута

страдао до опустошења: године 1689 (велика поплава); 1692 (куга); 1697 (пожар, изгорела Паланка); 1704 (устаници Фрање Ракоција запалили подграђе); 1708–9 (куга); 1710 (велики пожар у Паланки); 1720 (пожар). Оснивањем Потиско-поморишке границе (1702) и војници и официри били су Срби, а међу заповедницима било је и ктитора српске цркве. Према попису Чонградске жупаније из 1720. године, у Сегедину је тада било 404 стамбене зграде, а од тога 40 српских домаћинства. После тога град ће се захваљујући трговини и занатству убрзано развијати. На једном плану Сегедина из 1737. године Паланка је означена као „Raitzenstadt“.

У првој половини XVIII века сегедински Срби су уз велике напоре остваривали своја црквена и грађанска права, која им је оспоравао и Магистрат, састављен претежно од Мађара и Немаца. У четвртој деценији веома је ангажовано бранио српска права сенатор Игњат Ракич. Касније је и Мађарска дворска комора заступала основне интересе српског грађанства, тражећи једном приликом да се на упражњено место у сенату изабере „православни Илирац“.

Занатски цехови у Сегедину били су састављени од Мађара, Срба и Немаца, а било је издвојених; познат је био српски цех јорганџија и абација, чији се барјак чува у цркви. Касније је основано и мешовито трговачко друштво, у којем су српски трговци имали важну улогу. Велики обрт капитала доносила је трговина на сегединским вашарима, где су се окупљали трговци и занатлије из Бачке, Баната и из удаљенијих области. Била је развијена трговина зрнастом храном, крупном и ситном стоком. После постављања железничке пруге Будимпешта–Сегедин–Темишвар, убрзано се развија и индустрија. У XIX веку Сегедин је урбанистички

[348]

формиран као западноевропски град, у коме се неокласицистичка и еклектичка архитектура складно допуњује са облицима сецесије. Сегединске палате и зграде, паркови, скверови, цркве и хотели спадају у најлепше архитектонске целине у Мађарској. Паланка постепено губи српски карактер. Статистички подаци то најбоље илуструју. Крајем XVIII века (1769) у Сегедину је било 181 српско домаћинство са 1.417 житеља, а почетком XX века (1905) било је само 526 српских становника. Сада је тај број симболичан.

Најуверљивији и најлепши споменик живота Срба у овом граду је црква Св. Николе, са репрезентативним иконостасом, богатом збирком икона, књига и осталих сакралних, културноисторијских предмета.

*

Горњоварошка црква била је посвећена св. арханђелима Михаилу и Гаврилу. Подигнута је највероватније у турско доба или непосредно после ослобођења града, настављајући традицију првобитне. Сачуван је *Тевтер црковни* од 1727. године, док матичне књиге постоје тек од 1744. Позната су и имена свештеника те цркве све до средине XIX века, када су парохијске дужности наставили да обављају пароси Николајевске цркве. Године 1879, у великој поплави Сегедина, та црква је веома оштећена, а убрзо је и срушена.

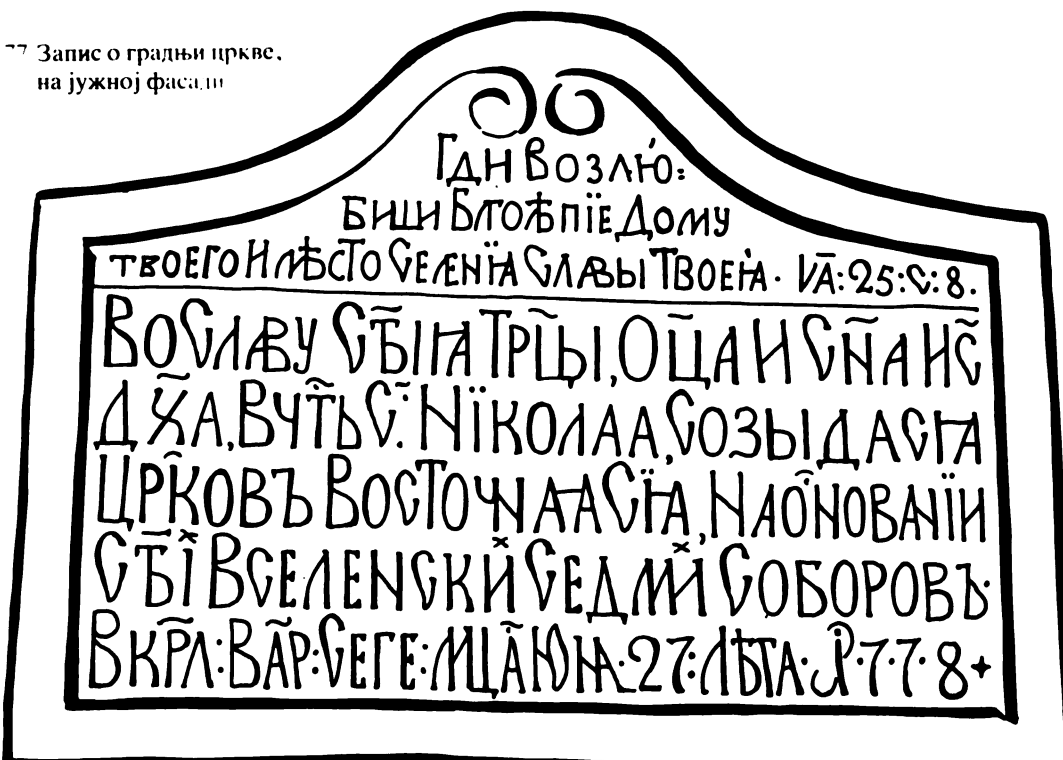
Садашња црква у Сегедину, у некадашњем подграђу Паланка, посвећена је св. Николи. Грађена је, изгледа, у два маха. Привремена црква мањих димензија подигнута је 1732. године. Било је покушаја 1762. године да се уз ту цркву догради торањ од тврдог материјала. Сачувано је и писмо Сената града Сегедина упућено Угарском намесничком већу из којег се

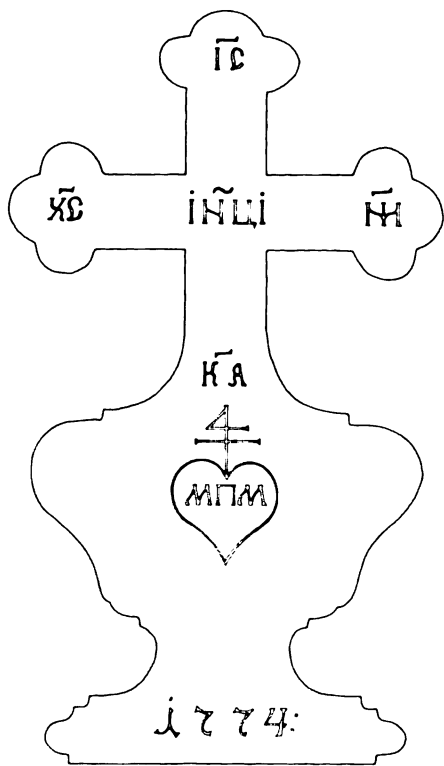
види да је у питању забрана градње. Подизање великог барокног торања желео је по сваку цену да осујети и појунски надбискуп. Верска комисија Угарског намесничког већа прихватила је предлоге моћног црквеног прелата, али је у одлуци била умеренија: привремено је забранила градњу док се не добије сагласност царице Марије Терезије; у исто време наложила је да се од сегединског проте затражи нацрт торања. Сегединска црквена општина је дала да се изради план основе и западног изгледа торања, који је сачуван међу архивалијама. После овога наступио је прекид административног поступка (или је грађа нестала), па се може наслутити да није добијена дозвола са највишег места, или да је црквена општина одустала од своје првобитне намере. Само неколико година касније, Сегединци су почели да припремају материјал за градњу, али не планираног звоника, већ нове, велике цркве. Стара црква више није задовољавала потребе већег броја верника, а није ни одговарала друштвеном угледу српских грађана, међу којима је било доста богатих трговаца и занатлија, ктитора и приложника нове цркве. Није познато како су добили одобрење. Године 1775. Арсеније Радивојевић – епископ новосадски, сегедински и јегарски, како је гласила његова титула – послао је архијерејски благослов за подизање нове цркве. Ускоро је црквена општина добила сагласност за печене цигле за ову сврху, што значи да су тада прибављене и официјелне дозволе да се у Сегедину може подићи нова црква. Освећење темеља било је 11. јула 1778. године. Оловна плоча са записом о том свечаном чину положена је у „фондамент“ црквени, а копија на хартији похрањена је у црквеноопштинску архиву, где се и сада налази, под насловом „Протокол Новоосноване цркве храма Свјатаго

Литература

- Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД 67 (Београд 1887) LXV.
 С. Шакарк-Нинић, *Први извештај епархије бачке*, Нови Сад 1893, 236–8.
 J. Reizner, *Szeged és Délmagyarország*, Szeged 1894.
 J. Reizner, *Szeged története*, I–IV, Szeged 1899–1990.
 E. Cslebi, *Török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*, III kötet, Budapest 1904, 200–1.
 J. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XV, XVII i XVIII веку*, Нови Сад 1909 (в. Регистар: Szegedin).
 М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 392–3.
 Л. Мирковић, *Старине фрушкогорских манастира*, Београд 1931, 23 (Георгије, митрополит сегедински).
 И. Зеремски, *Попис становништва и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Н. Сад 1931) 58.
 М. Протић, *Уговор о сликању српске цркве у Сегедину 1761*, Гласник ИД у Новом Саду IX/2 (1936), 446–7.
 В. Ђоровић, *Српска омладина у Сегедину од 1843–1936 године*, Гласник ИД у Новом Саду IX (1936) 394–406.
 J. Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*, Војводина I, Нови Сад 1939, 162, 194, 199, 200, 213, 225, 227.
 Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, 389, 392.
 J. Радонић, *Од прве опсаде Беча до Велике сеобе*, Војводина I, 493, 494.
 Р. Грујић, *Сегедински Срби око Пожарсвачког мира 1718*, Војвођански зборник 2 (Нови Сад 1939) 86–92.
 S. Vincze, *Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII század első felében*, Baja 1942.
 S. Balint, *Szeged városa*, Budapest 1959, 45–6, 48–50, 57, 61, 74–77, 102, 113.
 С. Ђурђевић, *Срби у Сегедину*, Споменик САНУ CVIII, н. с. књ. 10 (Београд 1960) 99–151.
 И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1966, 31–39, 65, 339–344.
 М. Васић, *Мартолози у југословенским земљама под турском влашћу*, Сарајево 1967 (в. Регистар: Сегедин).
 О. Зиројевић, *Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака*, Зборник за историју I, Матица српска (Нови Сад 1970) 21 (Санџак Сегедин).
 Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971, 222.
 Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 12, 64–67, 128–129, 229–230. Т. XLVI, Т. XLVII, Т. XLIII.
 Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 107.
 Д. Медаковић, *Српска уметност у XVIII веку*, Београд 1980, 88, 89, 127, 173.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ CXXIII (Београд 1981) 117.
 О. Микић – Л. Шелмић, *Мајстори прелазног периода српског сликарства XVIII века*, Нови Сад 1981, 60–65.
 Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 49, 62, 64, 86, 160.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века* (књ. I), Београд 1987 (в. Садржај докумената).

77 Запис о градњи цркве, на јужној фасади

78 Надгробни споменик у зиду цркве

79 Изглед цркве са јужне стране

оца Николаја“. Из овог протокола се сазнаје, поред осталог и то, да се црква гради „Трудом же и иждивенијем всего опшчества“, али и много важнији податак: „Создал цркву сију Господар Јоанес Добич, Бургерлихер Маор Мајстор.“

Грађевински радови су изгледа брзо напредовали. Монументална црквена лађа је сазидана, засведена и покривена 1778–1780, а торањ 1781. године. И приликом градње торња положена је оловна плоча са записом, која се, у копији, чува у црквеноопштинској архиви. Двојица Немаца, пештански мајстори, цимерман и лимар, направили су и покрили торањ, док је трећи, Михаило Соколовић, будимски молер, „златом и молерајем украсил јест“. Исте, 1781. године, освећено је и „пјат нови звон“. Унутрашњи уређај и украшавање цркве дуже је трајало; тек 1805. цркву је трносао епископ Јован Јо-

вановић, а споменица о овом чину чува се у олтару цркве. Током XVIII и XIX века Николајевска црква је богато даривана, што се види по њеном сакрално-културноисторијском инвентару. Године 1879. црква је знатно оштећена у катастрофалној поплави Сегедина, па је 1880–1. генерално поправљена.

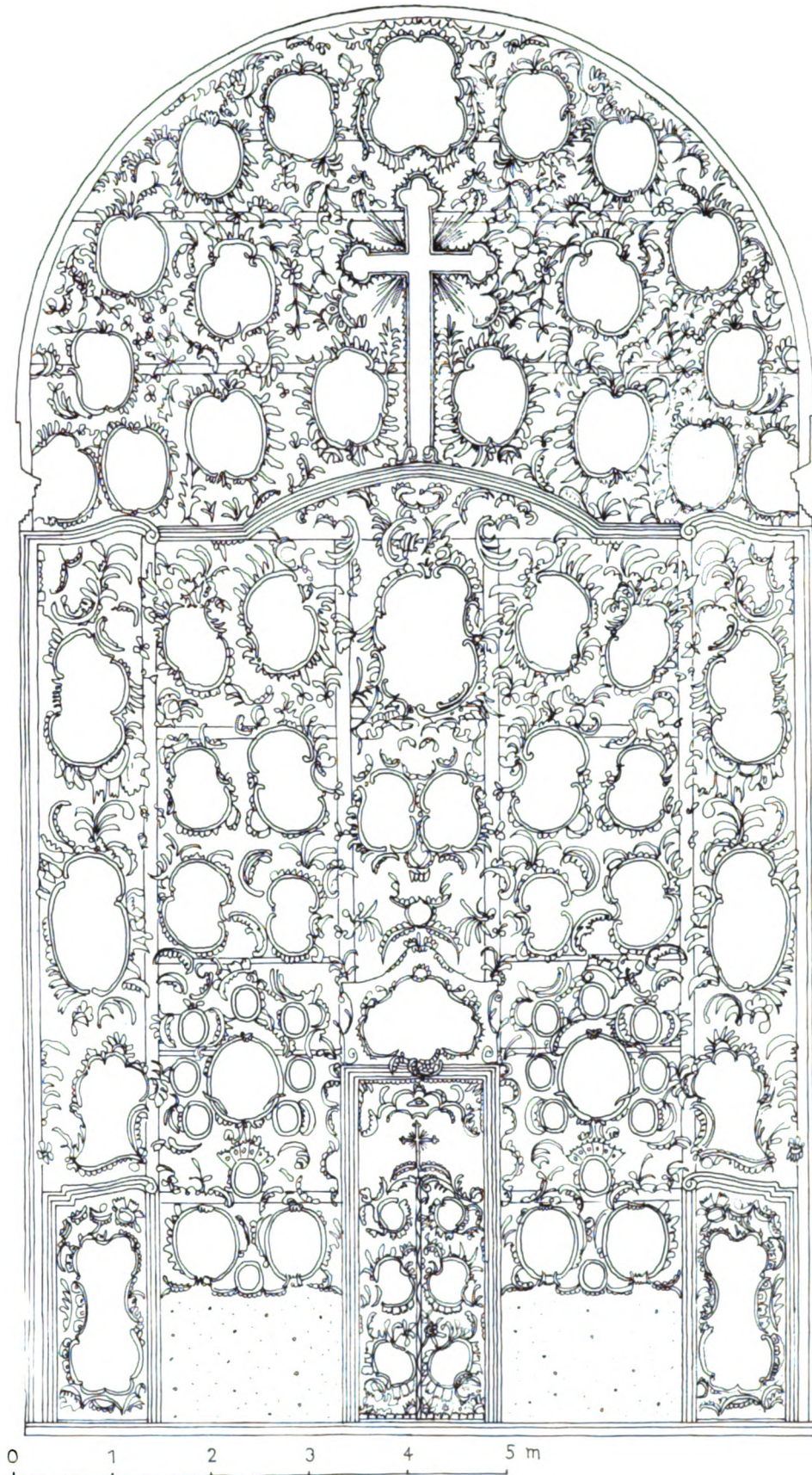
Сегединска црква Св. Николе има све одлике познобарокне архитектуре у Подунављу. То је једнобродна црква израдите висине, са звоником који унеколико одступа од типизованих решења. Њена основа показује тространу апсиду на источној страни, наглашене правоугаоне певничке просторе, једноставне линије брода и карактеристичну, конкавну, барокну линију западне фасаде. Спољашњи изглед цркве, пратећи основу на којој почива, у пуној мери истиче барокну форму, са већ испољеним класицистичким

елементима. Та стилска симбиоза, којој припадају многобројна архитектонска решења црква у Подунављу тога времена, огледа се најефектније и најлепше на западној фасади. Она је, као што је већ речено, благо увучена према средишњем делу, чиме је створен наглашен утисак о њеном порталу. Таква фасада делује не само као архитектонска већ и као психолошка компонента – она је нека врста предворја.

Иконостас сегединске цркве (његов доњи део) сликао је српски барокни мајстор Јован Поповић. Према уговору склопљеном 7. јуна 1761, он је насликао царске, јужне и северне двери, престоње и празничне иконе. Иконостас у том саставу био је постављен у првобитној Николајевској цркви. После подизања нове црквене грађевине иконостас је пренет у њу па је црквена општина ангажовала другог, сада непознатог сликара, који је насликао остале композиције овог изразито високог, рокајно разуђеног иконостаса. Цео иконостас је невешто „реставриран“ – пресликан 1881. године. Том приликом је мало познати сликар Ј. Ходина насликао у своду доле зидну композицију *Стварање света*.

Распоред икона на иконостасу.

Царске двери: *Богородица, Арханђео Гаврило, Јеванђелист Матеј, Јеванђелист Јован, Јеванђелист Лука, Јеванђелист Марко*. Икона изнад царских двери: *Тајна вечера*. Северне двери: *Пророк Мојсеј*; изнад: *Жртва Мелхиседекова*. Јужне двери: *Првосвештеник Арон*; изнад: *Жртва Аврамова*. Престоње иконе: *Св. Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован Претеча*. Између престоних икона: *Бекство у Египат и Кушање Христово*. Празничне иконе, северна страна, велики медаљон: *Преображење Христово*; около мали медаљони: *Богојављење, Улазак у Јерусалим, Сретење, Благовести, Рођење св. Јована, Обрезање, Успење, Ваведење*. Празничне иконе, јужна страна, велики медаљон: *Васкрсење Христово*; около мали медаљони: *Богородица Имакулата, Каменовање св. Стефана, Васкрсење Лазарево, Силазак св. Духа, Рођење Христово, Св. Јован Претеча, Богородичин покров, Сусрет Богородице и Јелисавете*. Централна икона горње зоне: *Света Тројица*, око ње: *четири иконе са ликовима јеванђелиста*. Са обе стране централног дела иконостаса: *дванаест икона апостола*. Уз десну страну иконостаса: *Св. Јован Златоуст и Св. Григорије Богослов*. Уз леву страну иконостаса: *Св. Василије Велики и Св. Григорије Богослов*. Иконе у линети: *Крст Христовог распећа, Богородица, Св. Јован Богослов*. Изнад крста: *Страшни суд*. Иконе око крста: *16 медаљона пророка*.

80) Схема иконостаса

Сакралне и остале културноисторијске предмете описао је С. Ђурђевић, *Срби у Сегедину*, Споменик САН CVIII (Београд 1960). Неки од тих предмета пренети су у Српску црквено-уметничку и научну збирку у Сентандреји.

СЕНТ- АНДРЕЈА *Szentendre*

Барокна варошица на Дунаву, северно од Будима, на обронцима пилишког побрђа, са православним црквама у живописном урбанистичко-архитектонском складу дочарава и сада прошлост својих житеља, српских грађанских породица XVIII и XIX века.

Sanct Andrea је старо угарско насеље подигнуто крај остатака римске *Ulcisia Castra*, на дунавском лимесу. На самом почетку XI века ово тада мало место припало је поседу веспримског епископа, а од XIV века постало је *orpidum*. Угарски средњовековни период обележила је познотска римокатоличка црква Св. Јована Крститеља, подигнута на истакнутој заравни сентандрејског брежуљка.

Срби су се досељавали у Сентандреју и пре турских освајања Угарске, али је извесно да овде није постојала знатнија станица краљевих шајкаша какве су биле у Будиму, Острогону и Коморану. У доба турске власти, када су Срби масовно населили јужну Угарску, Барању и горњедунавске градове, Сентандреја није представљала знатније насеље. Малобројни Срби подигли су у XVII веку, недалеко од старе католичке цркве, своју богомољу од тврдог материјала.

Новија историја српске Сентандреје почиње у години велике сеобе. Тада се, у јесен 1690. године, на готово запустелој обали зауставио Чарнојевићев збег са моштима св. кнеза Лазара, чиме је и симболично наглашено да је Сентандреја најважније исходиште велике сеобе. На самој обали подигли су Срби цркву-брвнару посвећену св. Луки и у њу положили мошти св. кнеза Лазара. Народ се распоредио по махалама, према свом пореклу или према занатима. У средиштима махала подигли су црквице од дрвета. У јужном делу насеља, на будимском путу, саградили су цркву Св. арханђела Михаила, која је по досељеницима добила назив Пожаревачка; црква св. Николе названа је Ћипровачка по досељеницима из Ћипровца; на великом плацу, будућој пијаци, саграђена је Благовештенска или Грчка црква; Преображенска црква названа је Табачка, по занатлијама табацима, прерађивачима коже; Београдску, потоњу Саборну, затекли су изгледа порушену; недалеко од ње настала је Оповачка, а у насељу Збег, Збешка црква, посвећена силаску св. Духа.

Према првом попису становништва 1696/7. године, у Сентандреји је било 989 домаћинстава, претежно српских житеља. Тај број се није усталио; неки су одлуком Ратног савета у Бечу враћени у јужне области, на Куманско поље и у Малу Влашку. Године 1771. пописано је 561 домаћинство. Сматра се да су породице тада имале просечно 7–8 чланова, па је према томе у XVIII веку у вароши живело око пет хиљада Срба.

Првих година после сеобе у Сентандреји је повремено боравио патријарх Арсеније III Чарнојевић. Ту је имао своју скромну резиденцију, одакле је водио црквено-народне послове и сталну бригу

о српским привилегијама, о организацији српске цркве у Угарској, о избору и царској потврди епископа, што је било од животног интереса за српски народ. Сачуван је део патријархове кореспонденције из Сентандреје на основу које се може стећи утисак о природи и садржини његове црквене и политичке активности последњих година XVII и првих година XVIII века. Патријарх је одавде налагао новопостављеним епископима да се у сваком месту које су Срби населили обавезно и најхитније мора подићи православна богомоља. Била је то најпреча задаћа српске црквене организације у времену прозелитизма и покушаја унијаћења. Отуда је архијереј наручио да се израде бакрорезни антиминоси за новоподигнуте храмове, претежно цркве-брвнаре.

У Сентандреји је тада основана преписивачко-илуминаторска радионица, коју је предано водио, поучавајући млађе монахе и сам пуно радећи, скромни и вредни „општи духовник“ Кипријан Рачанин. У овој радионици, која је подсећала на средњовековну манастирску скрипторију, преписиване су богослужбене књиге, често украшаване цртежима, заставицама и иницијалима. За неколико година које нису биле наклоњене мирном и стрпљивом раду, а које је сам Кипријан обележио речима „у велицеј бури и метежу“, преписано је у Сентандреји доста обредних књига. Највећи број рукописа потиче од руке самог Кипријана. Његов ученик у вештини преписивања и украшавања књига био је Гаврил Стефановић Венцловић – „јеромонах Гаврил, више Будими, Сентандреј, от храма светог Луки пострижник“. Он се прославио као надахнути песник, проповедник и преводилац.

Сентандреја је постала и стециште зографа. Поједини су дошли у сеоби, али су и касније пристизали па су, сликајући у Сентандреји, Будиму и Пешти, наставили иконописачки посао у осталим варошким и сеоским црквама Будимске епархије. То су били путујући зографи, међу којима је било и Грка.

Друштвену и привредну слику Сентандреје тога доба уобличио су занатлије и трговци, па и виноградари. Већ је попис становништва од 1696/7. донео презимена која су чиновници изводили из занимања: Сапунџија, Чизмаџија, Терзија, Табак, Ђурчија, Јапунџић, Бочкорочија (Опанчар), Калаџија, Лончар, Колар. Занатски еснафи су већ тада добили заслужне повластице. Међу првима привилегије су добили еснафи чизмара, кожара и јорганџија (1695), кројача – сабова (1708), сапунџија (1715). Били су то махом јужњачки, левантски занати.

Занатство је утицало на бржи развој сентандрејске трговине. Још у сеоби су дошли вешти трговци у угарске вароши, па и у Сентандреју, где су већ 1698. добили краљевску привилегију и где су основали „Српско привилегијално сентандрејско друштво“. Амблем друштва, који се и данас може видети уклесан на каменим капијама некадашњих трговачких кућа,

састојао се од двоструког крста, котве и броја четири. Крст указује на хришћанску веру, православну, котва на трајну наду, а број четири на строго утврђену, поштену трговачку зараду. Сентандрејски трговци су се спуштали караванима на југ до Солуна, а стизали су и на север, у Краков и Лајпциг, где су биле познате трговачке пијаце. Трајну успомену на некада моћне сентандрејске трговце чува барокно-рокајни крст у центру вароши. То је дело каменоклесарске вештине с натписом: „Свјатиј сеј крест воздвиге сербскоје привилег. подружество купеческоје 1763“. Захваљујући трудољубивости Сентандрејаца, варош је већ средином XVIII века приметно, чак брзо узнапредовала и укључила се у општи економски процват тако видљив у највећем броју угарских вароши и варошица у којима су живели Срби, а потом и Грко-Цинцари.

Сентандрејске занатлије, трговци и виноградарски располагали су тада знатним капиталом, који је био услов за родољубиво ктиторство и приложништво. Те особине они ће испољити и приликом градње својих цркава. На истим местима на којима су биле цркве-брвнаре почели су да граде високе храмове од цигле и камена и да их украшавају дивот-иконостасима.

Црквено-уметничке радове у Сентандреји усмеравали су епископи Будимске епархије, који су ту столовали. Образованији од грађана, они су утицали на избор градитеља, иконописаца, дуборезаца, каменорезаца и других уметника и мајстора-занатлија. Али, архијереји су превасходно усмеравали ктиторе и општинаре да се одлуче за стилске промене и обнову црквене уметности.

Сентандреја је изграђена у другој половини XVIII и почетком XIX века. То је био њен цветајући, зрели раст. Нешто касније, у жеку романтизма, у Сентандреји није дошло до национално-културног

успона, већ, напротив, могло се приметити да јењава српски дух и да је све мање Срба у вароши у којој су, не тако давно, били најбројнији и којој су дали своја национална и духовна обележја. Нешто касније Јаков Игњатовић је, сходно својим књижевно реалистичким уверењима, ту епоху реско оценио: „Сентандреја је већ посрнула била ... од старих особина остао јој је још сјај...“

Од некадашњих 4.000–5.000 житеља српске народности, године 1825. било је 1021. Па и тај број се стално смањивао. Према првом шематизму Будимске епархије из 1896, у Сентандреји је пописано само 617 православних становника. Процес однарођавања и асимилације више се није могао зауставити. Развојем вароши у XX веку Срби су постали мањина, чије је присуство видљиво само на богослужењима.

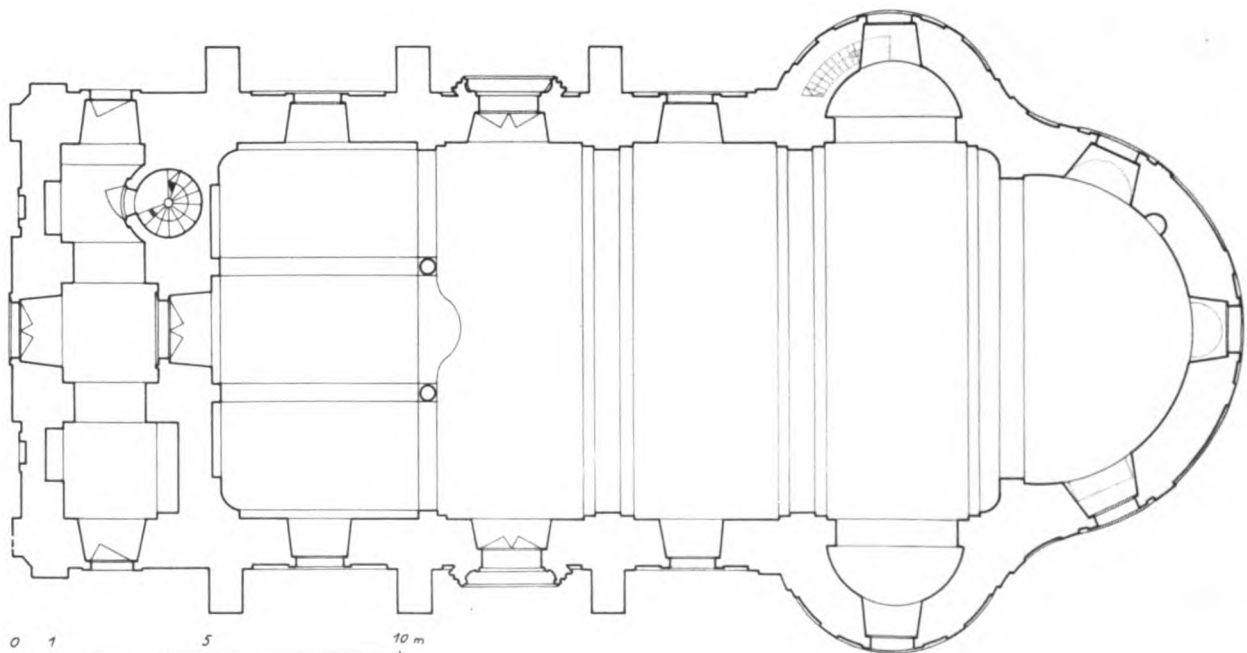
Националну и културноисторијску прошлост Сентандреје сада најбоље чувају њене цркве и Српска црквено-уметничка и научна збирка, која је постала права ризница Будимске епархије.

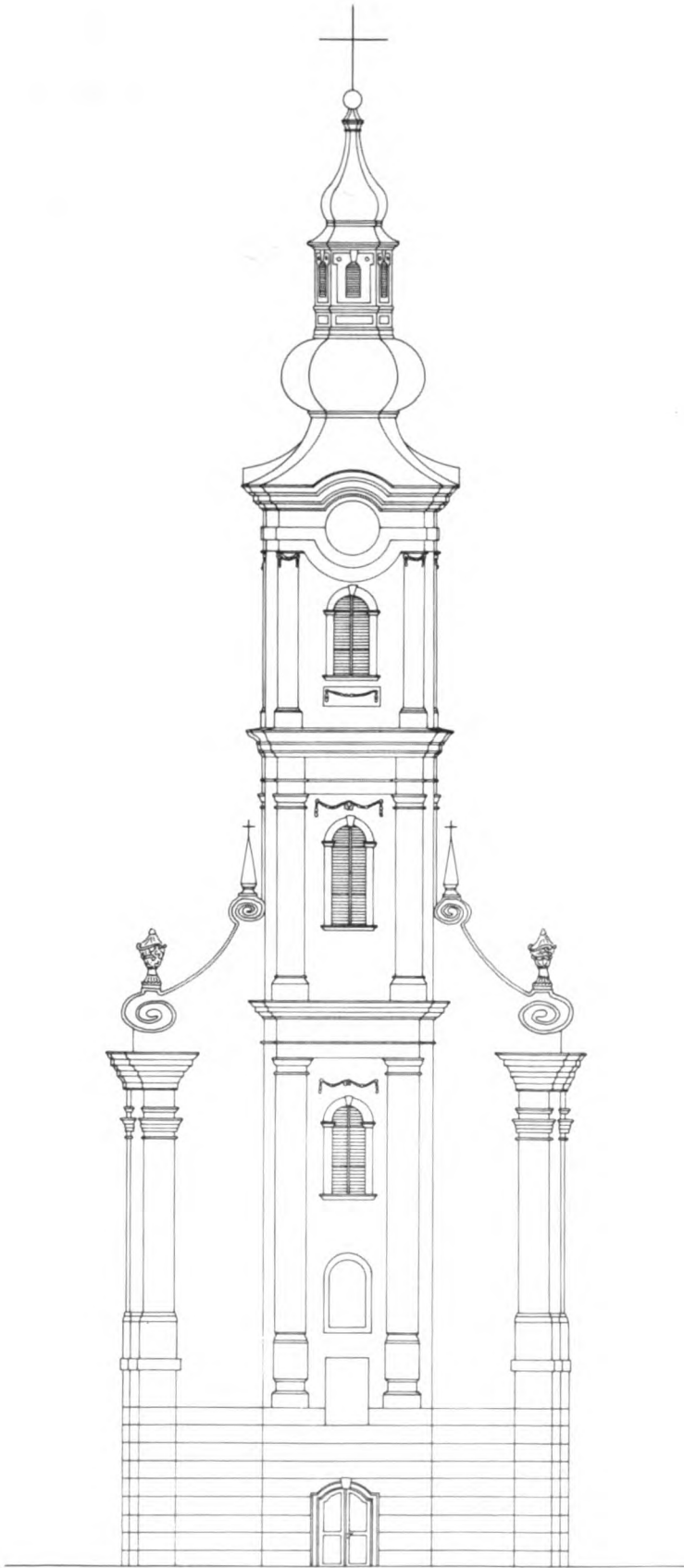
Саборна или Београдска црква

Првобитна српска црква на Клиси подигнута је у XVII веку, а крајем тога века је, изгледа, запустела. Првих година после сеобе и масовног досељавања Срба у Сентандреју, та црква је обновљена и освећена. Названа је Саборном, а крај ње је подигнута скромна резиденција патријарха Арсенија III Чарнојевића. Тада је то била једина српска црква од тврдог материјала у Сентандреји, док су остале биле начињене од дрвета. У њој су, ради боље сигурности, чуване иконе и црквене утвари донете у сеоби. Из пописа-инвентара из 1724. године сазнаје се да је у Саборној цркви било: 6 епитрахила, 3 поја-

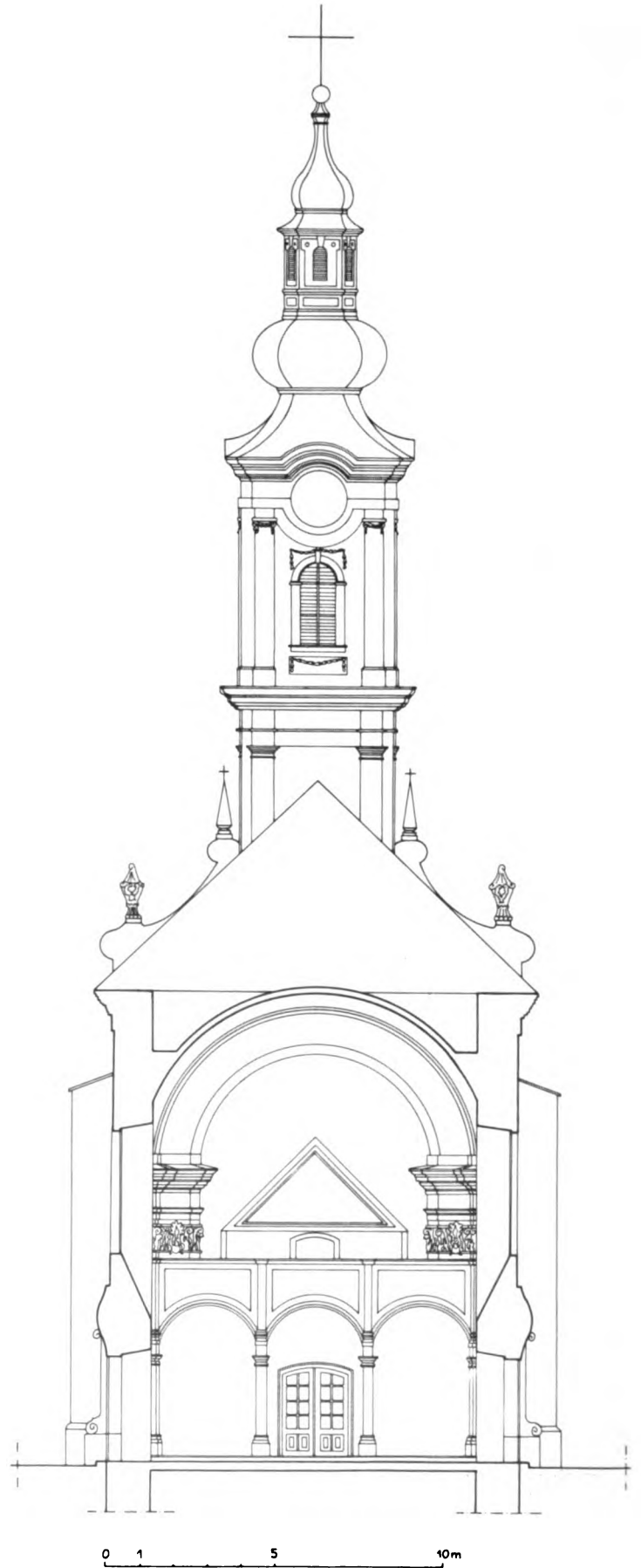
Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXV (Београд 1872) 8.
 Г. Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива*, Гласник СУД 6 (1875) 473 („Устав табачког цеха у Сентандреји од год. 1769“).
 Ј. Игњатовић, *Сентандреја*. Летопис Матице српске 137 (Нови Сад 1884) 80–115.
 М. Поповић-Шапчанин, *Сентандреја и њезина епископија*, Хришћански весник, св. III, год. XIV (Београд 1892), 258.
 Г. Марјановић, *Први шематизам православне епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 88–90.
 П. Софрић, *Моменти из прошлости и садашњости вароши Сентандреје*, Ниш 1903.
 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 3, Београд 1905 (в. Регистар: Сентандреја, Свети Андрија, Сентандраш).
 Gy. Forster, *Magyarország műemlékei, I kötet*, Budapest 1905, 321, 323.
 Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909, 70, 77, 107, 127, 235.
 М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 500–502.
 Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1923, 168 (Гаврил Стефановић-Венцловић).
 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 6, Београд 1926, 7217, 7550, 7893, 7959, 8937.
 И. Зеремски, *Попис свештеника и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Н. Саду IV (Нови Сад 1931) 57.
 Р. Грујић, *Уредба за српске цркве у Сентандреји од 5. јула 1727*, Гласник ИД у Н. Саду VII (1934) 327–8.
 Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937 (в. Регистар: Сент Андрија).
 J. Opolczar, *Szentendre település földrajza*, Budapest 1938, 22–32.
 Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, Нови Сад 1941, 384, 386, 394, 395, 399, 406 (попис имовине патријарха Арсенија III посл. смрти), 409, 410 („Печат српске општине у Сентандреји, на акту из 1731“).
 С. Чампраг, *Српство у Сентандреји последњих 40 година*, Нови Сад 1941, рукопис, Војвођански музеј, инв. бр. 1717.
 В. Стајић, *Грађанско друштво и сељаци*, Војводина II (Јован Авакумовић из Сентандреје – портрет Теодора Илића Чешљара).

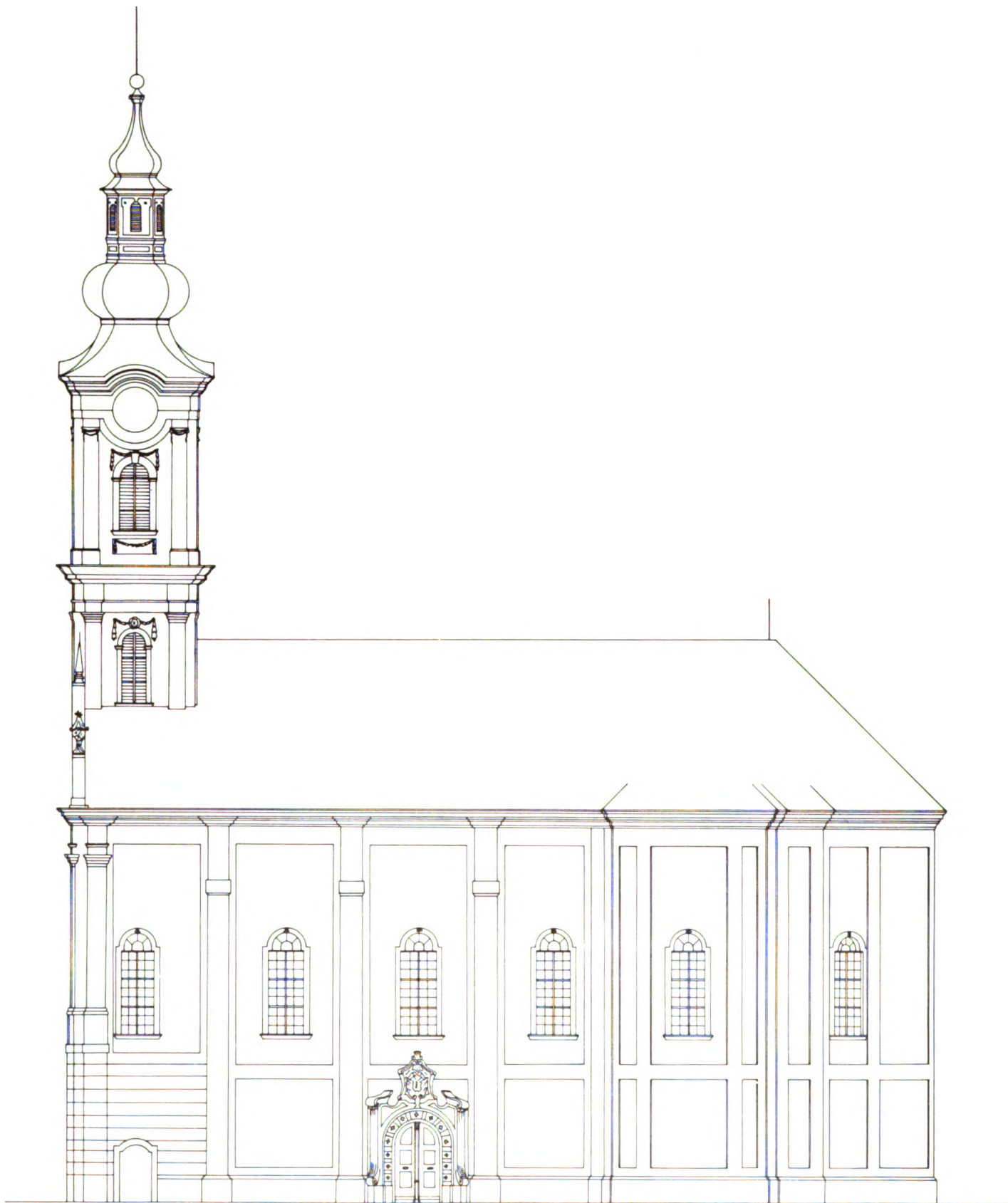
82 Западна фасада Саборне цркве

83 Попречни пресек Саборне цркве

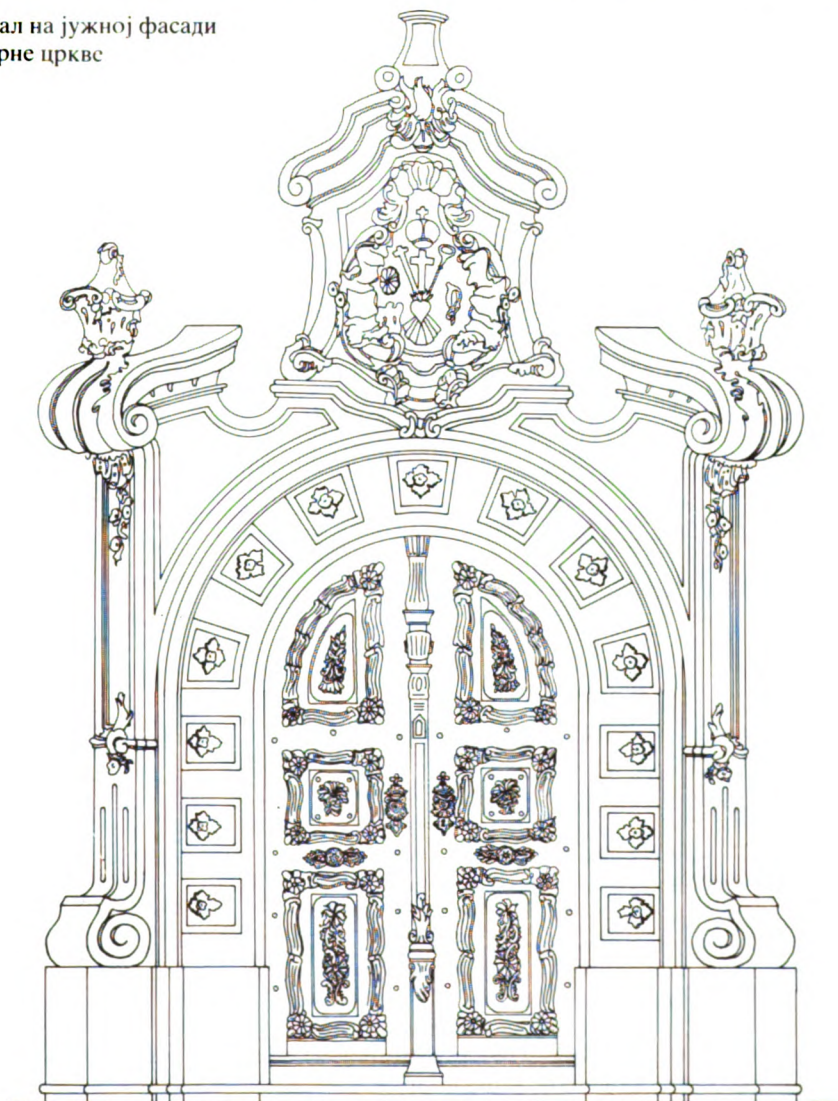

са сребрна, 5 октоиха – и, чак, 55 икона и „66 кандила сребрних“. Да би истакао још већи значај Саборне цркве, епископ Василије Димитријевић је већ 1732–1734. дао да се, испред западне фасаде, призида висок торањ. Средином XVIII века, кад су почеле да се граде остале сентандрејске цркве од тврдог материјала, показало се да ће Саборна бити нижа и мања од осталих, па су тутори са парохијанима и свештеницима одлучили да подигну нову, велику цркву. Године 1756. почела је градња која је трајала скоро десет година. Једнобродну цркву, полукружне апсиде, наглашених полукружних певница, осветио је 28. јануара 1764. будимски владика Дионисије Новаковић. Неколико година касније, око 1770, Саборна црква је добила на јужној и северној фасади своје чувене каменоклесарске барокне портале, а две портанске капије од кованог гвожђа у стилу рокаја израдио је сентандрејски мајстор Мартин Гинесер. Тек 1777, старањем епископа Софронија Кириловића, призида је садашњи монументални звоник. Те године је са Василијем Остојићем, сликарем из Новог Сада, склопљен уговор за сликање иконостаса, који је завршен 1781. Тих година су приведени крају најважнији архитектонски, сликарски и примењено-уметнички радови на Саборној цркви.

86 Портал на јужној фасади Саборне цркве

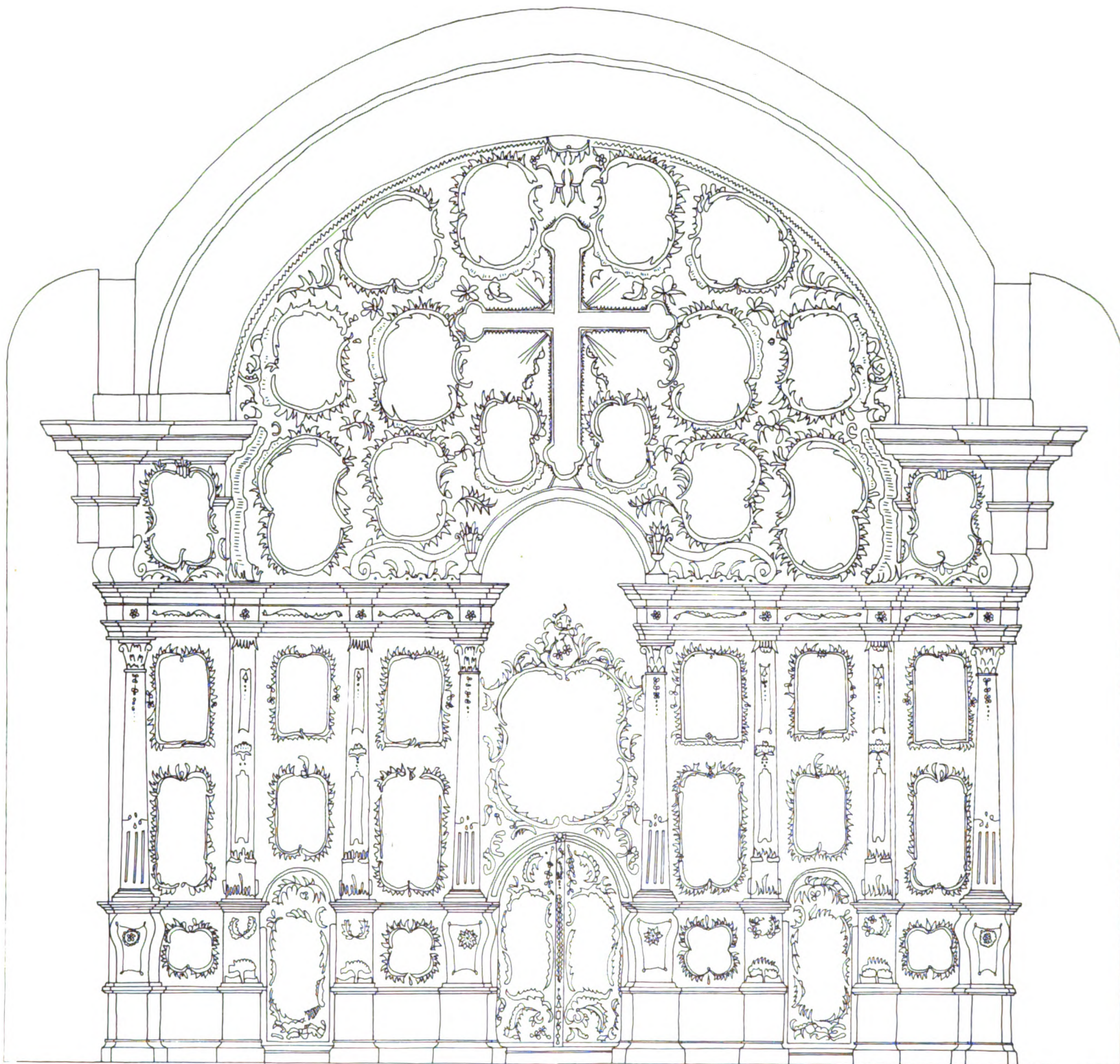

Западна фасада цркве, са призданим звоником, показује обележје барокног и неокласицистичког стила са дискретном малтерском пластиком у облику гирланди изнад прозора. Забати црквене лађе у виду бочних крила имају уобичајен профил са волутама; горње волуте носе по један обелиск са крстом, а на доњим су камене рокајне вазе.

Унутрашњост цркве подељена је на четири пространа травеја и олтарски простор. Први, са западне стране, испуњава хор, који се ослања на два дорска стуба од црвеног мрамора. Следећа два травеја чине средишни простор цркве, док је четврти – солеја, проширен полукружним певничким апсидама. Конструктивно-декоративни елементи унутрашњости цркве су, поред осталог, и лаки потрбушни луци, који се ослањају на зидне испусте у виду конзола, на које се надовезују позлаћени рококо завршеци изведени у малтерској пластици.

Дуборезбарија иконостаса, у рококо стилу, изведена је раскошно. У архитектонском склопу иконостаса истичу се четири снажна и богато украшена стуба, који се ослањају на висока постоља, а у горњем делу примају терет главног перваза, који преко испуста належе на капителе стубова. У олтару, изнад часне трапезе, диже се балдахин састављен од медаљона

- В. Душин – Д. Поповић, *Племњике породице*, Војводина II, 144 (Ђорђе Ловчански).
- М. Ferdinandy – L. Gogólk, *Ungarn und Sudslawen*, Budapest 1941, 26, 29, 34, сл. 11, 12, 13, 15.
- Р. Prosser, *Görögök sírfeliratai magyar temetőkbén*, Magyar-Görög tanulmányok 19, Budapest 1942.
- Р. Веселиновић, *Арсеније III Чарнојевић у историји и књижевности*, Посебна издања САН, књ. CLI, Одељење друштвених наука, н. с. књ. 1, Београд 1949, 31, 37, 48, 61.
- Ђ. Рајковић, *Избрани списи*, Нови Сад 1950, 23–36 (Урош Стеф. Несторовић).
- Р. Веселиновић, *Развитак и унутрашњи живот српских еснафа у Војводини*, Зборник за друштвене науке Матице српске (Нови Сад 1955) 26 (калфенска правила 1769. у Сентандреји), 30, 31.
- С. Чампраг, *Успомене*, Нови Сад 1955, рукопис, Војвођански музеј, инв. бр. 2971; С. Чампраг, *Аутобиографија*, Нови Сад 1956, рукопис, Војвођански музеј, инв. бр. 3249.
- А. Somogyi, *Adatok a Magyarországon levő XVII-XVIII századi orosz könyvek fametszeteihez*, Az Iparművészeti Múzeum évkönyvei II, Budapest 1956, 205–224.
- Magyarország műemléki topográfiája V*, Budapest 1958 (Pest megye műemlékei, Szentendre).
- Сепарат: *Szentendre művészeti emlékei*, Budapest 1958.
- Б. Маринковић, *О песмама Јована Авакумовића*, Зборник МС за књижевност и језик (Нови Сад 1959) VI–VI.
- О. Füves, *Fejezetek a szentendrei görögök életéből*, Antik tanulmányok 1–2, Budapest 1961.
- А. Somogyi, *Régi Szerb egyházművészet*, Budapest 1965.
- Г. Стефановић-Венцловић, *Црни биво у срцу* (Избор, предговор и редакција Милорад Павић), Београд 1966, 8–15.
- Б. Маринковић, *Српска грађанска поезија*, Београд 1966, 136 (Авакум Авакумовић), 199 (Лаза[р] Нешко[вић]).
- Р. Voit, *Szentendre*, Korvina kiadó, Budapest 1968.
- П. Фојт, *Сентандреја*, Издање Корвина, Будимпешта 1968.
- И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј, прилози и грађа 4 (Нови Сад 1968) (в. Регистар: Szentendre).
- А. Somogyi, *Szentendrei Szerb egyházművészeti gyűjtemény* (Стари уметнички споменици у Збирци Будимске српске православне епархије – двојезично издање) Budapest 1970.
- Р. Foit, *A barokk Magyarországon*, Budapest 1970 (друго издање, 1977).
- М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII–XVIII век)*, Београд 1970, 222–5 (Авакум Авакумовић).
- М. Павић, *Гаврил Стефановић-Венцловић*, Београд 1972 (посебно поглавља: 1, 2 и 3).
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Н. Сад 1973 (в. Регистар: Сентандреја, Szentendre).
- Сентандреја* – фотомонографија (предговор: Стојан Вујичић), Будимпешта 1973.
- И. Genthon, *Magyarország művészeti emlékei*, Corvina kiadó, Budapest 1974, 434.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ CXXIII/2 (Београд 1981) 173–8.
- К. Dóka, *Szentendre története írásos emlékekben*, Szentendre 1981.
- И. Јакшић – К. Јенеи, *Грађа за историју Срба у Угарској после сеобе 1690. године*, Споменик САНУ CXXII, Одељење историјских наука 1 (1981) 91–142.

0 1 2 3 4 5 6m

87 Схема иконостаса Саборне цркве

у дуборезу, на којима су насликана страдања Христова.

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: Благовести Захаријине, Сусрет Богородице и Јелисавете, Христос и Самарићанка, Жртва Аврамова. Престоне иконе: Св. Димитрије, Св. Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован Претеча, Св. Георгије. Царске двери: Богородица, Арх. Гаврило. Северне двери: Арх. Рафаило. Јужне двери: Арх. Михаило. Празничне иконе:

Рођење Христово, Крштење Христово, Вознесење Христово, Васкрсење Христово, Успење Богородице, Преображење Христово. Иконе у линети: Крст Христовог распећа, Богородица, Св. Јован Богослов. Иконе апостола: Тома, Јаков, Лука, Јован, Петар (лева страна линете), Вартоломеј, Филип, Андреј, Марко, Павле, Матеј (десна страна линете). Две иконе пророка: Пророк Јеремија (лева страна линете), Пророк Исаија (десна страна линете).

Пожаревачка црква

Сажета повест Пожаревачке цркве сачувана је у препису на дрвеној плочи, која се налази у просторији испод звоника: „Сија свјатаја церков св. арх. Михаила создана бист от древа первиј крат в лето 1690. от тогж лета патриархом Арсеније, III, по прозванију Чарнојевич; из Србији окружија Пожаревачког изведених и здје населившихсја православних христијан. – Вторје, јакоже ниње стоји, воздвиг-

жетсја 1759. И епископ Дионисиј Новакович 27. окт. 1763. освјати тују.“

Садашња црква, како се из записа види, сазирана је 1759. године. Звоник је подигнут (призидан уз црквени брод) тек 1794; та година је уклесана изнад портала на западној фасади. Историји цркве намећу се још неки подаци, а пре свега оштећење у поплави 1809. и поправка 1815–1816. Још већа поплава задесила је Пожаревачку цркву 1838. године, о чему постоји натпис уклесан на каменој плочи на ап-

Београд 1982.

Ђ. Трифуновић, *Очевници о великој сеоби Срба*, Крушевац 1982.

Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 210 (Јован Авакумовић), 368–373 (Јаков Игњатовић).

Д. Стефановић, *Из микротопонимије Сентандреје*, Оноματοлошки прилози САНУ, књ. VI, Београд 1985.

С. Милусунић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 32.

Ж. Бошков, *Сентандрејско грађанство у делима Јакова Игњатовића*, Сентандрејски зборник САНУ 1 (Београд 1987).

Д. Е. Стефановић, *Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји*, Сентандрејски зборник САНУ 1.

О. Микић, *Архијерејски портрети у двору епископа будимских у Сентандреји*, Сентандрејски зборник САНУ 1.

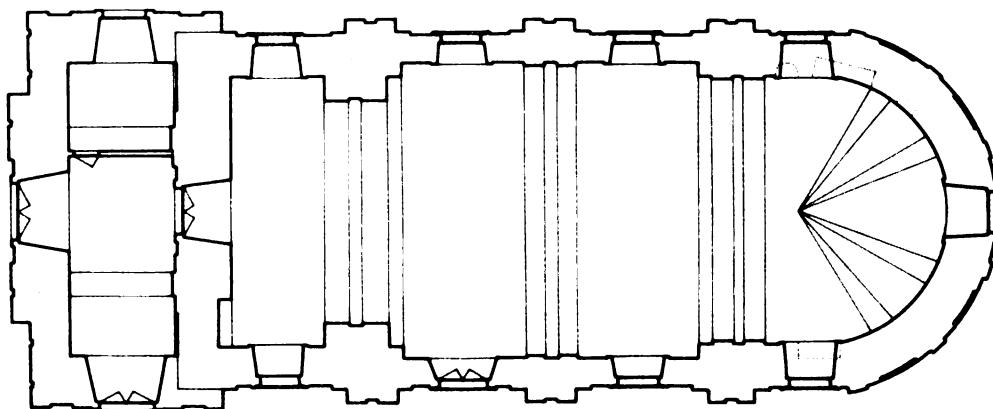
И. Јакшић, *Писма српских сентандрејских депутираца из Беча и Пожуна 1766*, Сентандрејски зборник 1.

А. Давидов, *Представе Лозе Јессејеве у српској уметности XVIII века*, Зборник за ликовне уметности 22, Нови Сад 1986, 147–170.

С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века* (књ. I), Београд 1987 (в. Садржај докумената).

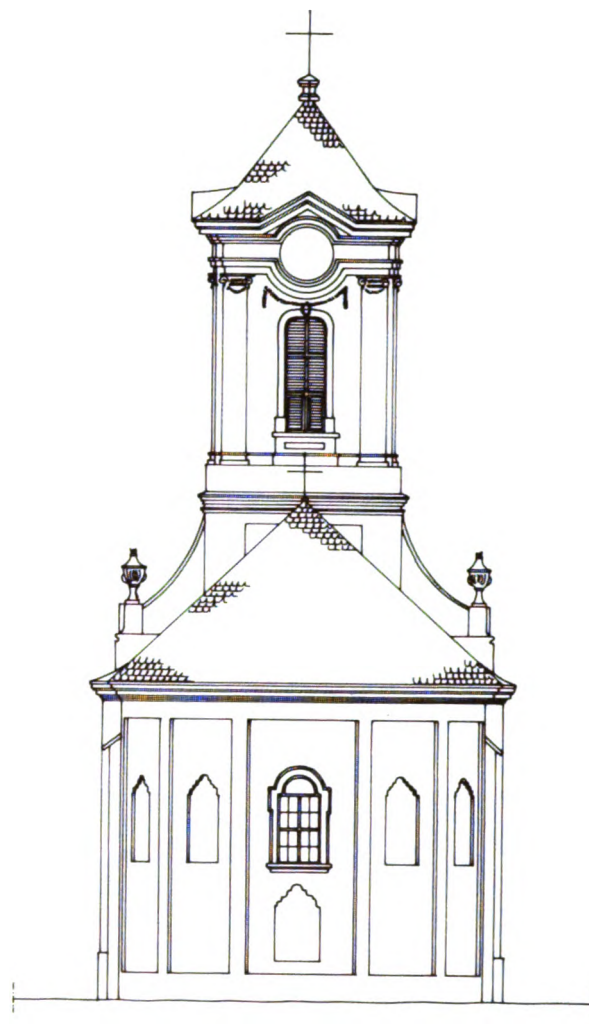
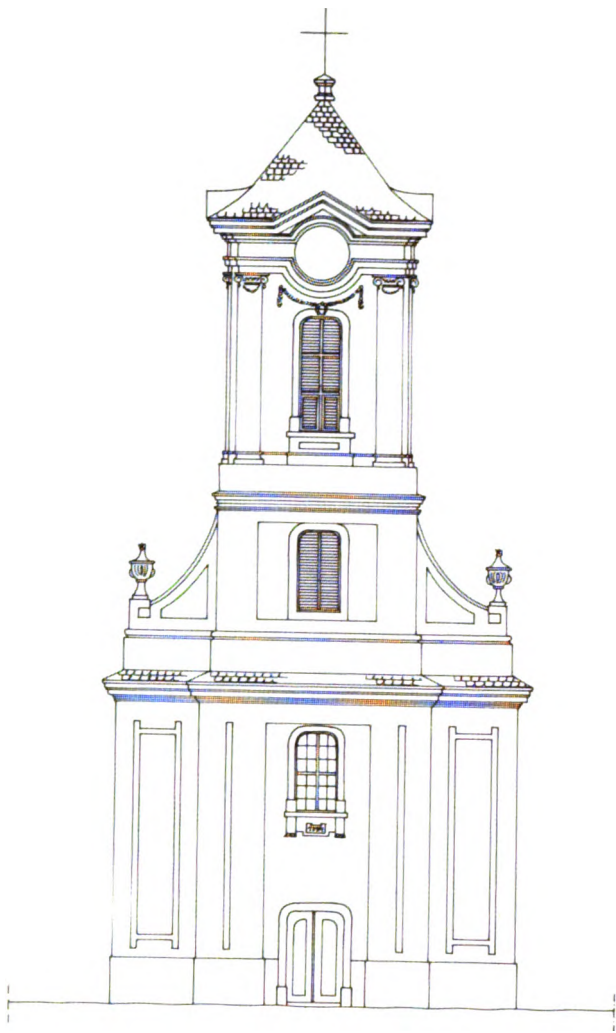

88 Јужна фасада Пожаревачке цркве

89 Основа Пожаревачке цркве

0 1 2 3 4 5 10 m

90 Западна фасада Пожаревачке цркве

91 Изглед Пожаревачке цркве са истока

сиди цркве. Из XIX века сачувана су четири инвентарна пописа, из 1820, 1829, 1845 и 1855. године. Ови инвентари из XIX века углавном су преписи старијих пописа из XVIII века, са обавезним додацима накнадно прибављених сасуда, икона, књига и других сакралних предмета. То је прворазредна архивска грађа за монографију о овој цркви.

Црквена лађа је масивна једноставна једнобродна грађевина, чије зидне површине разуђују пиластри који прихватају кровни венац и нешто нижи потпорници; између њих су прозори са лучним завршцима. Полукружна апсида такође је вертикално подељена пиластрима, са једним прозором на средини, по две плитке нише са стране и једном мањом нишом испод прозора. На јужној фасади налазе се камени портал и врата бочног улаза у наос цркве, као и улаз у трем испод звоника. Западна фасада показује одлике једноставне неокласицистичке декоративности. Фасадно платно рашчлањују плитки пиластри, између којих је портал каменог оквира.

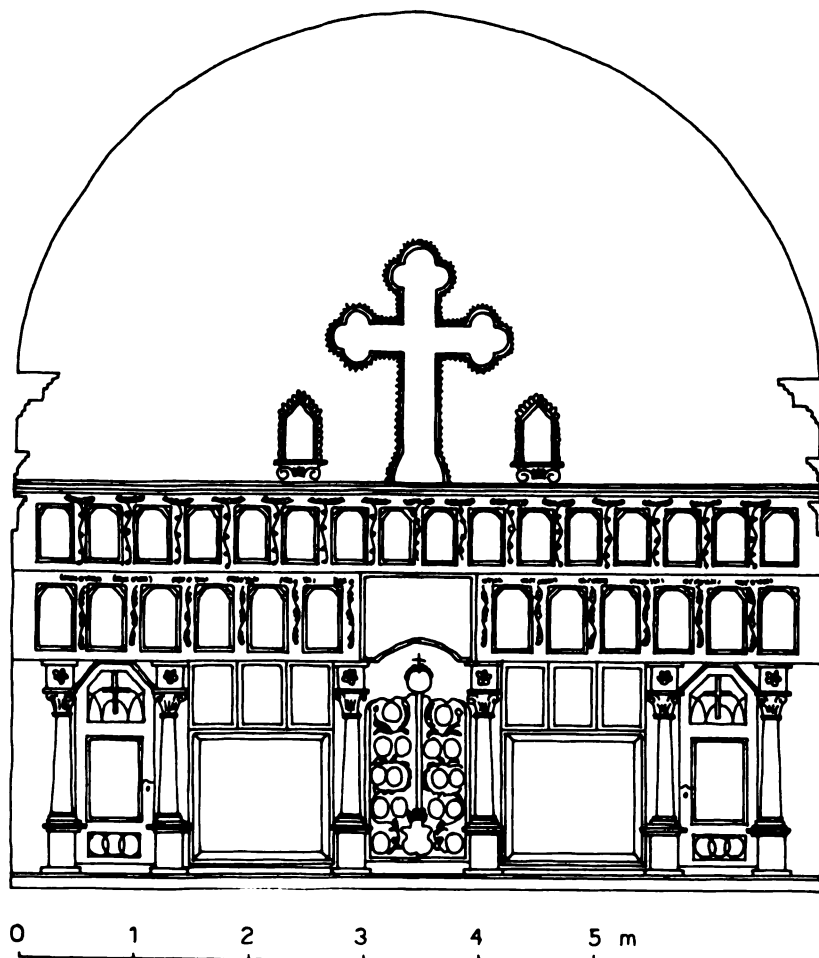
Унутрашњост храма подељена је на три травеја и олтарски простор. У горњем делу сводова, у облику чешке капе, наглашени су потрбушни луци; они се спуштају по зидној маси до појачаних конзола, које належу на капителе зидних пиластара. На тај начин спојени су потрбушни луци са пиластрима.

[360]

Иконостас Пожаревачке цркве сликан је 1742. године. Првобитно је био постављен у старој Саборној – Београдској цркви, из које је пренет у Пожаревачку цркву. Већ на први поглед уочава се да се ниска олтарска преграда везује за југ. Иконопис овог иконостаса право је стилско, али и иконографско изненађење, а уз то је изврстан зографски рад. Аутори сликарског дела иконостаса познати су тек одскоро. У Протоколу Пожаревачке цркве, који се чува у Пештанској жупанијској архиви, налази се запис следеће садржине: „1742. сек. 30. дан саврши се писанијем образи на иконах... Зуграфи имена Георгије и Недељко от веси стране Баната“. Иконописци Георгије Раните и Недељко Поповић пореклом су из Темишвара, где су били чланови сликарског „руфета“.

Распоред икона на иконостасу.

Престоне иконе: *Св. Георгије, Св. Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Арханђел Михаило, Јован Претеча*. Царске двери: *Благовести, Стабло Јесејево* (распоред медаљона на дверима: *Св. Тројица, Арх. Гаврил, Богородица, Јеванђелист Марко, Јеванђелист Јован, Јеванђелист Матеј, Јеванђелист Лука, Пророк Данило, Пророк Исаија, Пророк Мојсеј, Пророк Арон, Пророк Авакум, Пророк Гедеон, Пророк Језекиљ, Пророк Захарија, Пророк Соломон, Пророк Давид, Пророк Јесеј*). Икона изнад цар-

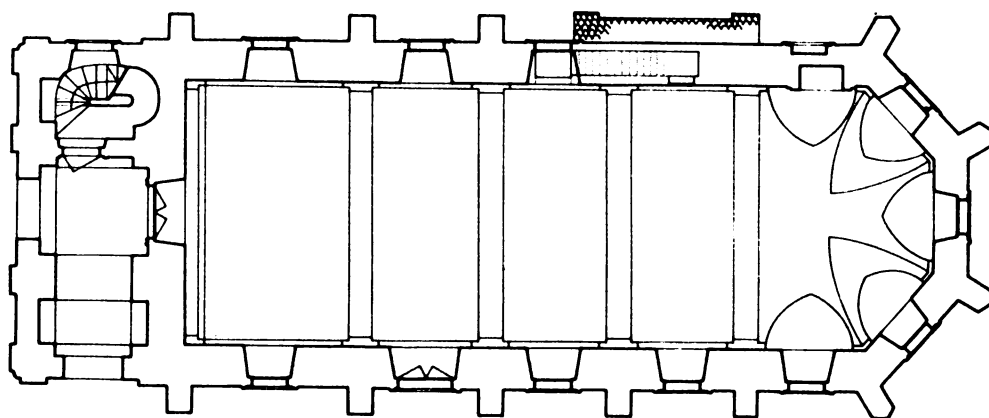

92 Схема иконостаса Пожаревачке цркве

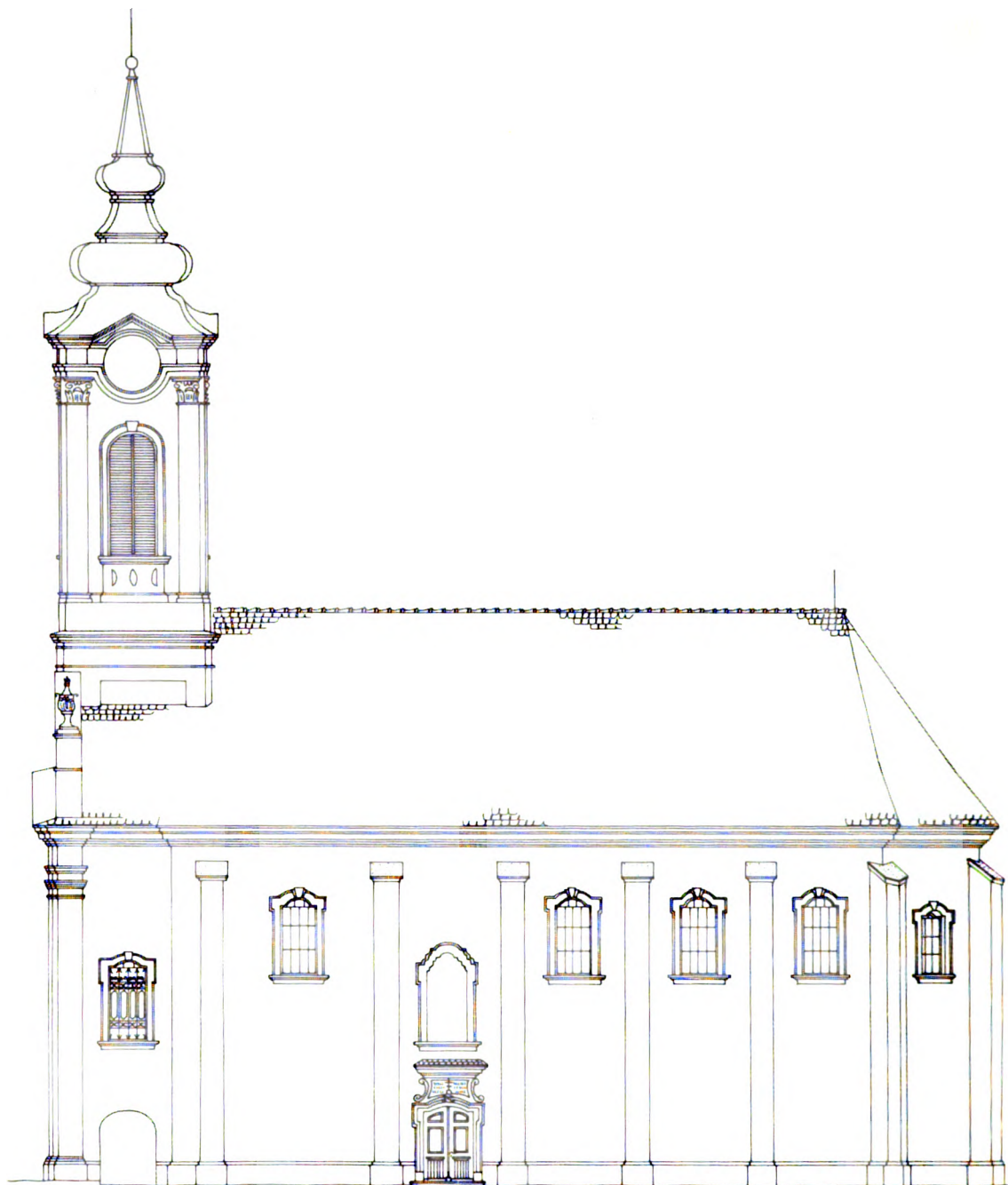
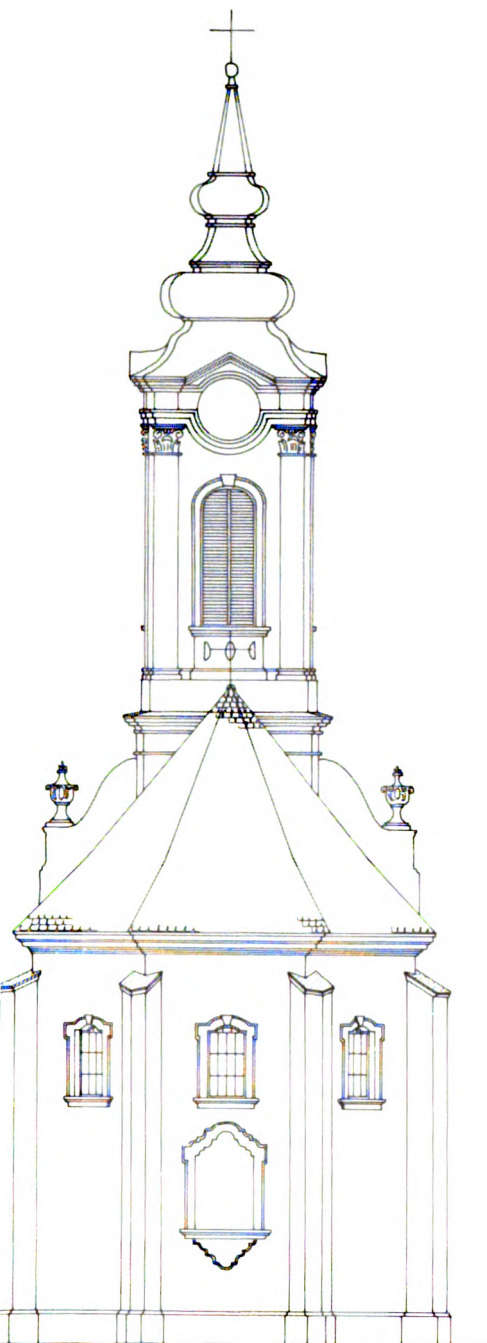
ских двери: Деизис. Фриз апостола: Тома, Вартоломеј, Андреј, Лука, Јован, Петар, Павле, Матеј, Симон, Јаков, Филип. Фриз Пророка: Јоил, Јован, Јеремија, Исаија, Авакум, Језекиљ, Мојсеј, Соломон, Давид, Данило, Агеја, Амос, Михеј, Софроније, Захарија, Наум. Горња зона: Крст Христовог распећа, Богородица, Јован Богослов.

Преображенска или Табачка црква

Првобитну Преображенску цркву од дрвета подигли су занатлије кожари одмах после сеобе у својој Табачкој махали. Садашња монументална црква изграђена је 1741. године, а звоник са декоративним украсима у стилу Луја XVI, тек 1777–8. године. Иконе на иконостасу сликали су

0 1 2 3 4 5 m 10 m 93 Основа Преображенске цркве

94 Изглед са источне стране
Преображенске цркве

95 Јужна страна Преображенске цркве

украјински мајстори 1746. године.

(Опширније о овој цркви в. студију: *Преображенска, међу седам сентандрејских цркава.*)

Распоред икона на иконостасу.

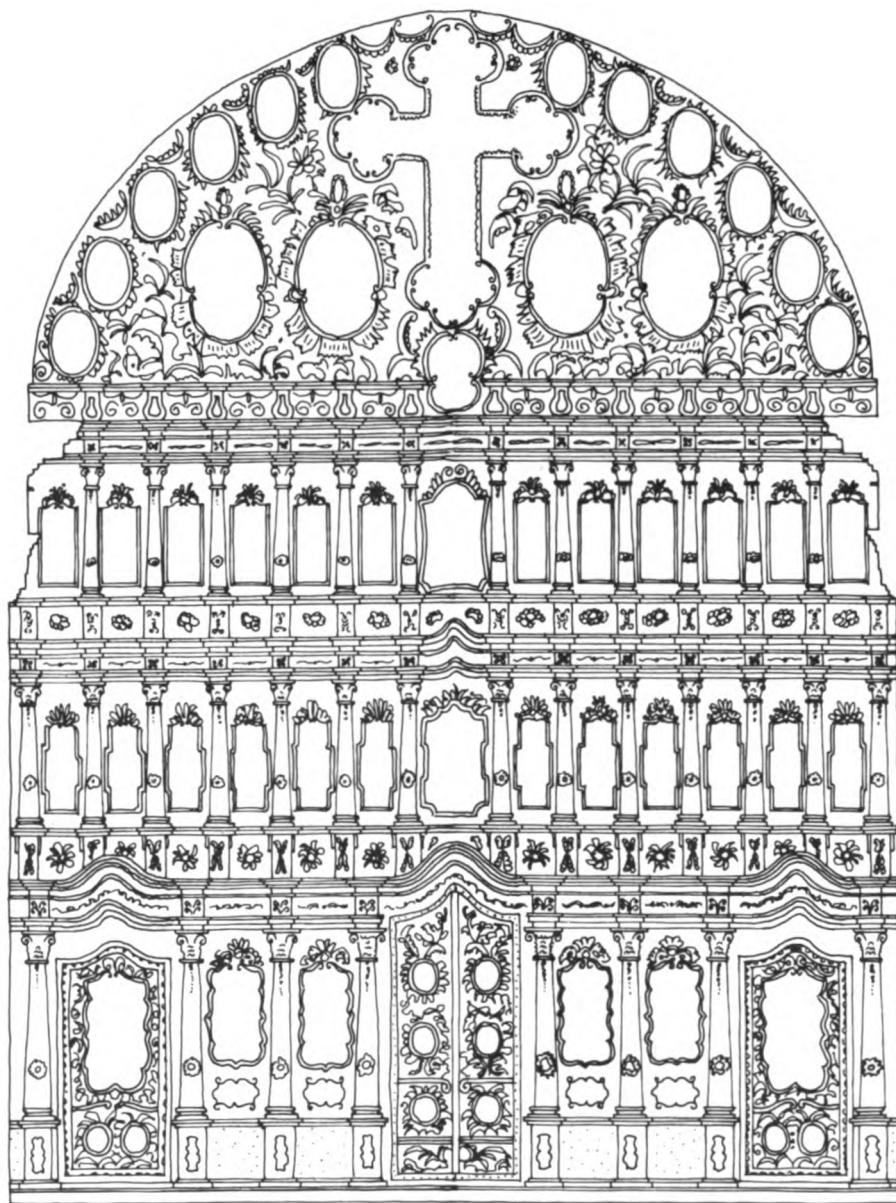
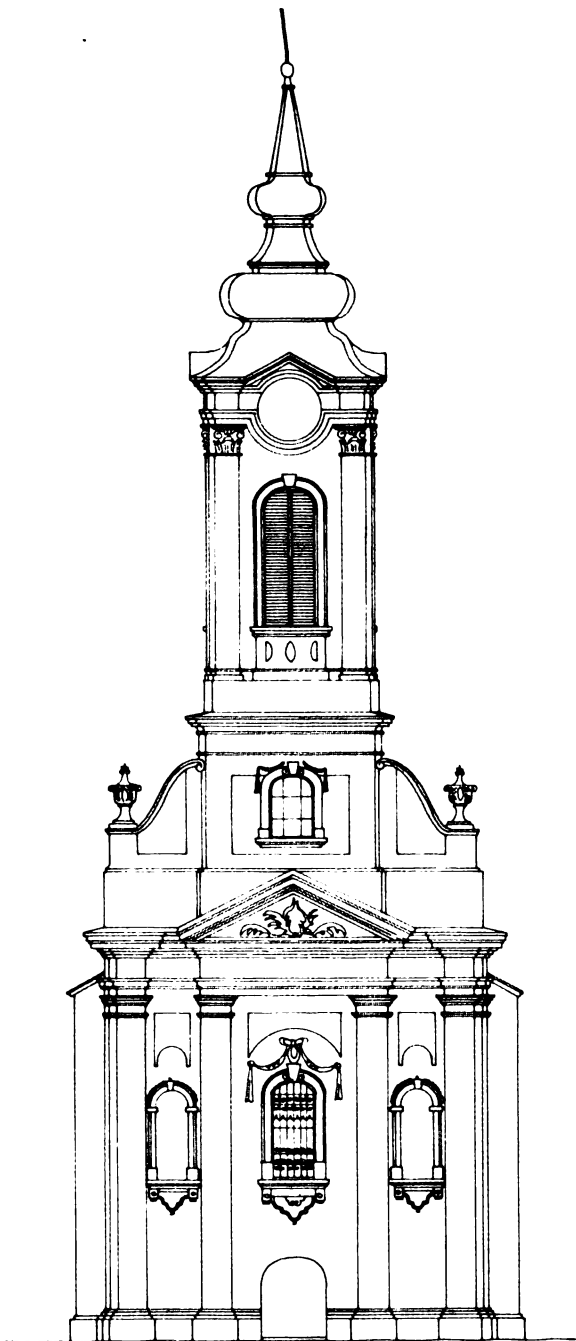
Иконе у соклу: *Усековање, Сусрет Богородице и Јелисавете, Кушање Христово, Христос и Самарјанка* (оштећено). Престоне иконе: *Преображење Христово, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован*. Царске двери: *Јеванђелист Јован, Јеванђелист Марко, Богородица, Арханђел Гаврило, Јеванђелист Лука, Јеванђелист Матеј* (пресликано у XIX веку). Северне двери: *Св. Григорије Богослов* (оштећено). Јужне двери: *Св. Јован Златоусти* (оштећено). Празничне иконе: *Рођење Богородице, Ваведење, Рођење Христово, Богојављење, Срећење, Благовести* (лева страна иконостаса), *Анђео са убрусом* (на средини празничног

реда), *Улазак у Јерусалим, Васкрсење, Вазнесење, Силазак св. Духа, Преображење, Успење Богородице*. Фриз апостола: *Тома, Вартоломеј, Марко, Андреј, Матеј, Петар* (лева страна), *Исус Христос цар славе* (на средини), *Павле, Јован, Лука, Јаков, Симон, Филип* (десна страна). Иконе у линети: *Богородица са Христом* (на средини), *Распеће, Богородица, Јосиф, Јован Богослов, Салома*. Иконе пророка у линети: *Језекија, Јеремија, Данило, Илија, Арон, Давид, Мојсеј, Захарија, Јаков, Исаија, Гедеон*.

Благовештенска или „Грчка“
црква

Благовештенска црква се налази у центру Сентандреје, на некадашњој „пијаци“. На месту првобитне богомоље-брвнаре

подигнута је садашња црква, 1752–1754. године. То је репрезентативна грађевина украшена каменоклесарским радовима у стилу рококоа. Посебно се истичу украси на западној фасади. Два средишна и два ивична пиластра деле западну фасаду на три дела. У средњем је камени портал са волутама у доњем делу, а са плитким клесарским украсима у горњем. Подупирачи портала имају декоративне капителе, из којих се спушта гирланда воћа. На средњи лучног надвратника исклесана је раскошна рококо картуша. У горњем делу портала је лучни перваз који образује основу малог балкона испред врата што се налазе у висини хора. Балустрада балкона има испупчену, овалну линију, а изведена је у каменоклесарској техници „на пробој“. У другој зони, изнад поткровног венца, налазе се бочни кровни забати, оивичени каменим опшивом са волутама на

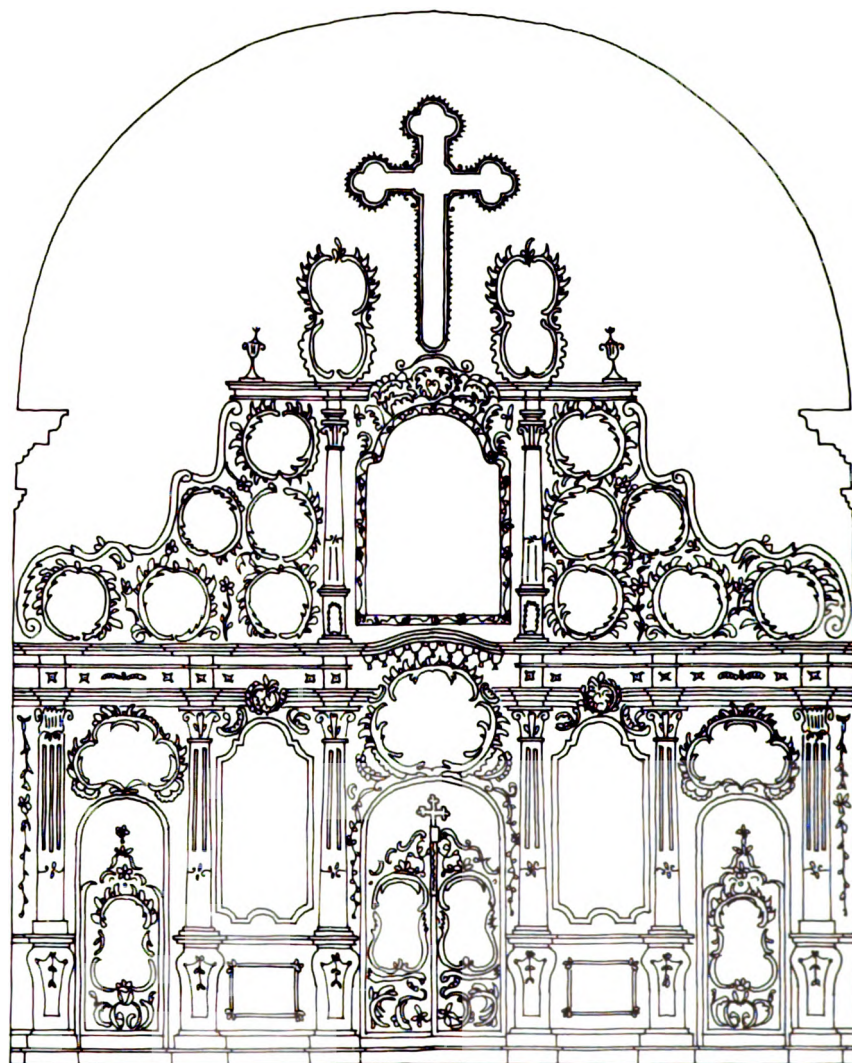
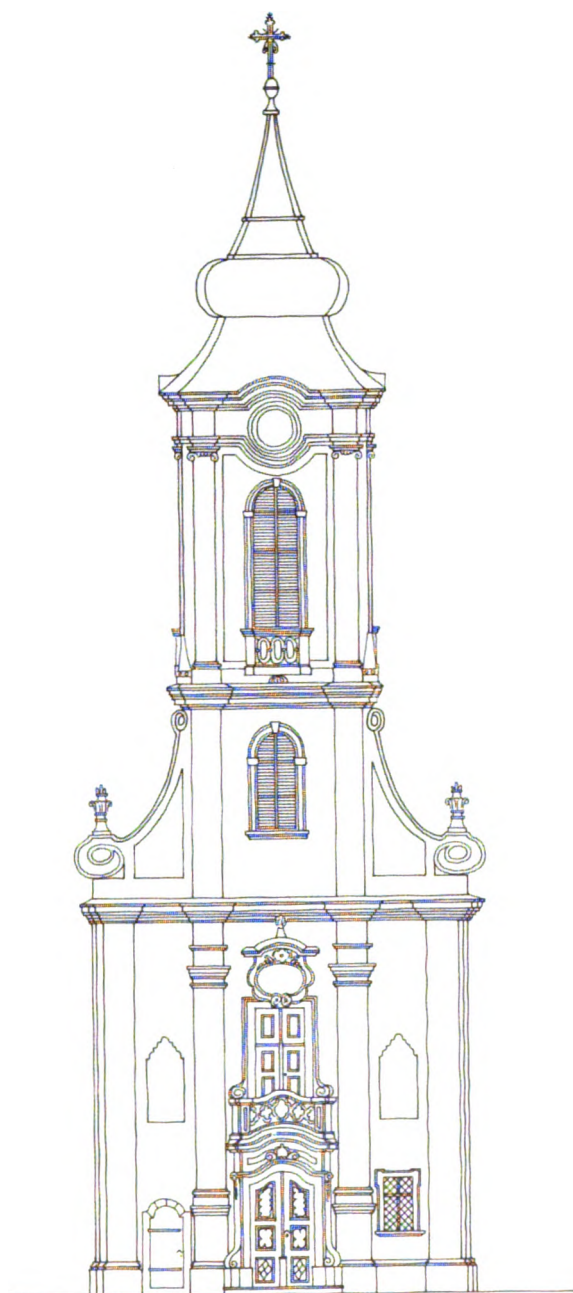
којима су рококо вазе. Горњи, слободни део звоника има ивичне пиластре са капителима, прозоре са све четири стране, али и мале камене балконе, испред прозора. Зидани део звоника завршава се испустима поткровног венца, изнад којег се налази метална капа, с јабуком и крстом од кованог гвожђа.

Лужна фасада је рашчлањена удвојеним пиластрима на четири платна. На овој страни је портал од ружичастог камена клесаног на жлебове, са декоративном розетом на средини горњег дела оквира портала. На овој страни су три висока прозора камених оквира, са лучним завршцима, изнад којих се налазе округли натпрозори.

Унутрашњи простор храма подељен је на четири травеја, од којих је један хорски, а један апсидални. Хор је, у ствари, простор у звонику са три отвора према

98 Западна фасада Благовештенске цркве

99 Схема иконостаса Благовештенске цркве

0 1 2 3 4 m

наосу. Сводови испод и изнад хора решени су у облику чешке капе. Други и трећи травеј омеђују удвојени пиластри, који прихватају исто тако удвојене потрбушне луке. На месту спајања изведени су, у малтерској пластици, рококо украси.

Дуборезбарија иконостаса, у рококо стилу, израђена је 1802. године, а тада је склопљен уговор са Михаилом Живковићем за сликање икона. По том уговору, сликар је требало да заврши свој део посла исте године, за хонорар од 350 форинти. Према архивској грађи, он је последњу рату примио 1804. године.

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Извор живота, Христос и Самарјанка*. Престоне иконе: *Богородица са Христом, Исус Христос*. Царске двери: *Богородица, Арх. Гаврило*. Икона изнад царских двери: *Тајна вечера*. Северне двери: *Архијакон Стефан*, изнад: *Св. Димитрије*. Јужне двери: *Св. Јован Златоусти*; изнад: *Св. Георгије*. Иконе у линети: *Крунисање Богородице*; лево: *шест икона апостола*; десно: *шест икона апостола*. Горњи део линете: *крст Христовог распећа, Богородица, Св. Јован Богослов*.

Сентандрејске цркве: Ђипровачка, Оповачка и Збешка уступљене су другим верским заједницама.

Ђипровачка – Петропавловска црква

Досељеници из Ђипровца, познатог по кујунџијском занату, населили су југоисточни део Сентандреје, где се развила Ђипровачка махала, са црквом брвнарном која је саграђена 1708. године. Првобитно је била посвећена светом Николи, а касније св. апостолима Петру и Павлу. На истом месту подигнута је од тврдог

материјала 1753. године друга по реду Ђипровачка црква. То је била црква мањих димензија и делимично укопана у земљу. Године 1775–1776. сазидан је нови високи торањ уз малу цркву.

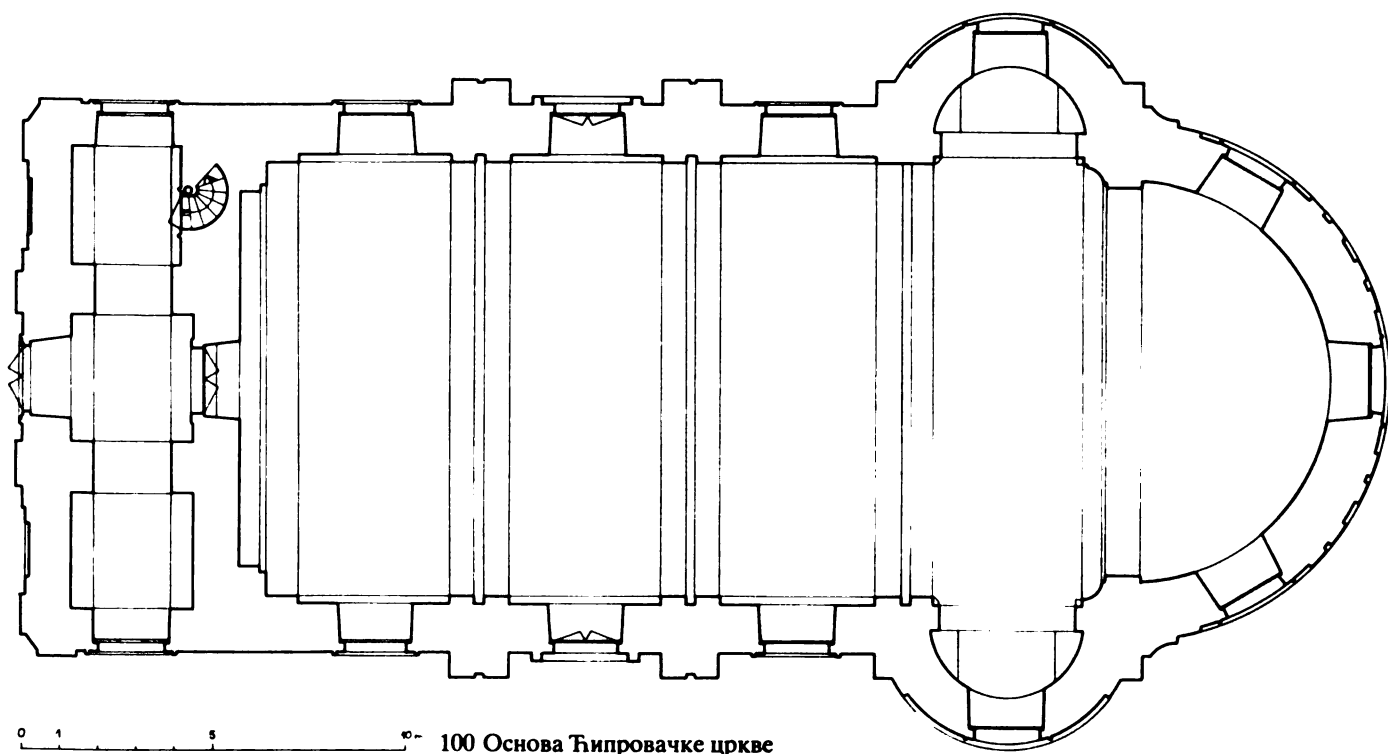
На основу архивске грађе утврђује се да је садашња Ђипровачка црква, зидана 1791–1792, трећа по реду на истом месту, као и да је дограђена уз звоник, подигнут 1775–1776. године. И поред две веће обнове, 1800. после пожара, и 1863, у току обимних грађевинских радова, црква је задржала своје изворне облике.

Западну фасаду цркве рашчлањавају два пара пиластара, од којих су средњи удвојени; између њих је портал, клесан у камену. У горњем делу, изнад венца у виду настрешнице, изведено је уобичајено сужавање фасаде; на торањском делу је прозор, а лево и десно су карактеристични кровни забати са волутама, на којима се налазе камене вазе. Наредни спрат – звоник у слободном простору – има ивичне пиластре са јонским капителима и прозоре на све четири стране. При врху су простор за сат и ниски пирамидални кров са двокраким крстом.

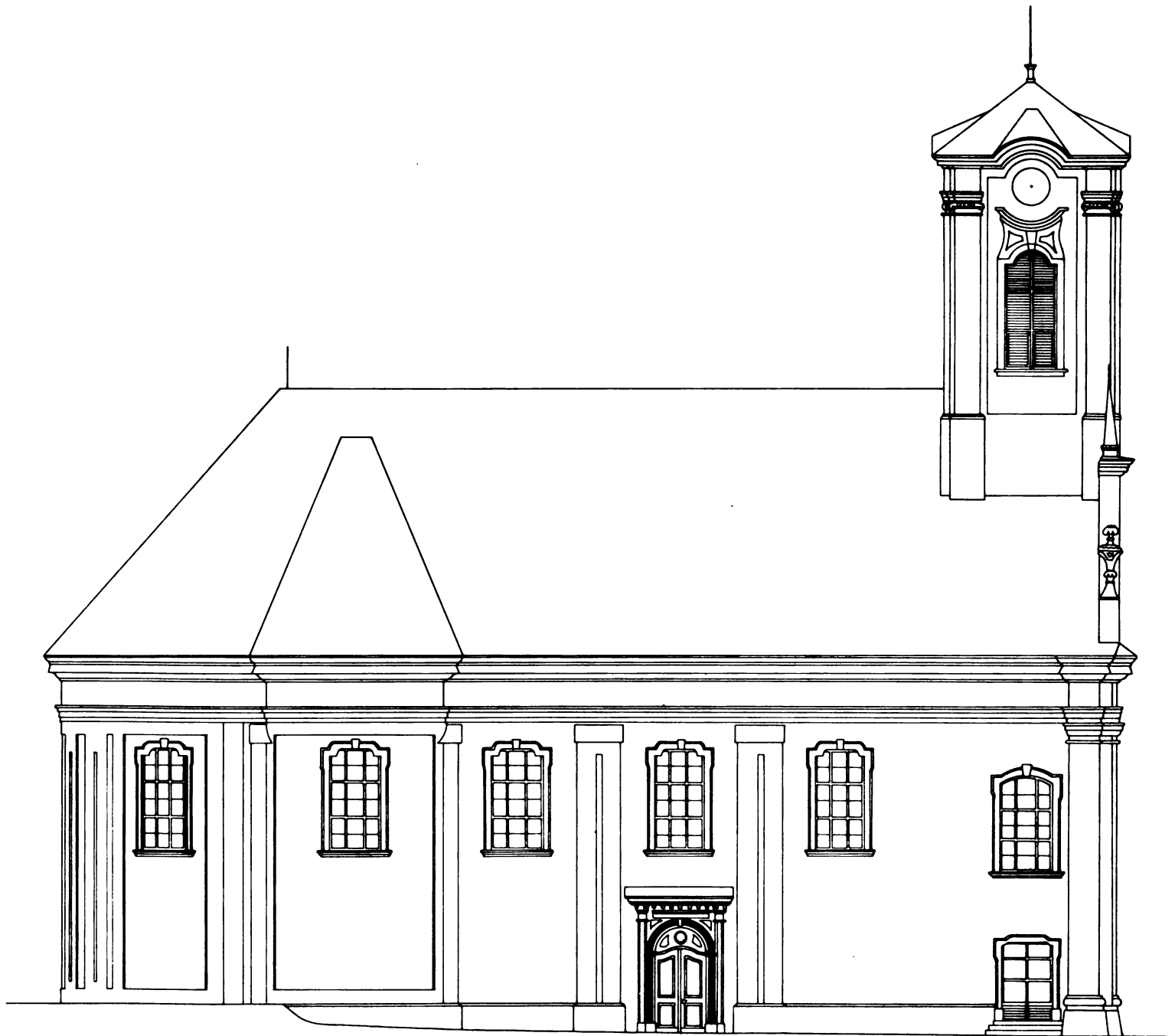
Северна и јужна фасада Ђипровачке цркве рашчлањена је лизенама и пиластрима, који су ојачани као потпорници, док су између њих прозори. Главни украс фасаде су портали клесани у црвенкастом мрамору, који са храстовим вратницама у декоративном плитком рељефу, чине изврсну декорацију у стилу Луја XVI. То су, нема сумње врхунска дела изведена у камену и дрвету, јединствена у српској архитектури.

Унутрашњи простор цркве и псеудотриконхално решење, подсећа на Саборну цркву. Четири засвођена травеја, добро осветљена високим прозорима, и полукружна апсида са прозором на средини

[365]

100 Основа Ђипровачке цркве

101 Изглед Ђипровачке цркве са јужне стране

103 Портал на јужној фасади Ђипровачке цркве

образују велики и миран простор, који је обogaћен осталим архитектонско-декоративним елементима. Сводове ојачавају удвојени потрбушни луци, који се спуштају по зидовима и ослањају на своје ојачане испусте у виду конзола; испод њих су коринтски капители, такође удвојених пиластара, који их дотичу.

Ђипровачка црква, уступљена 1920. римокатолицима, битно је изменила свој сакрално-култни инвентар и унутрашњи изглед: иконостас је пренет у Призрен, а остали богослужбени предмети примењено-уметничке израде, као и књиге, налазе се у Српској црквено-уметничкој и научној збирци у Сентандреји. Сачуван је и попис инвентара из 1857, који пружа увид у оновремено стање.

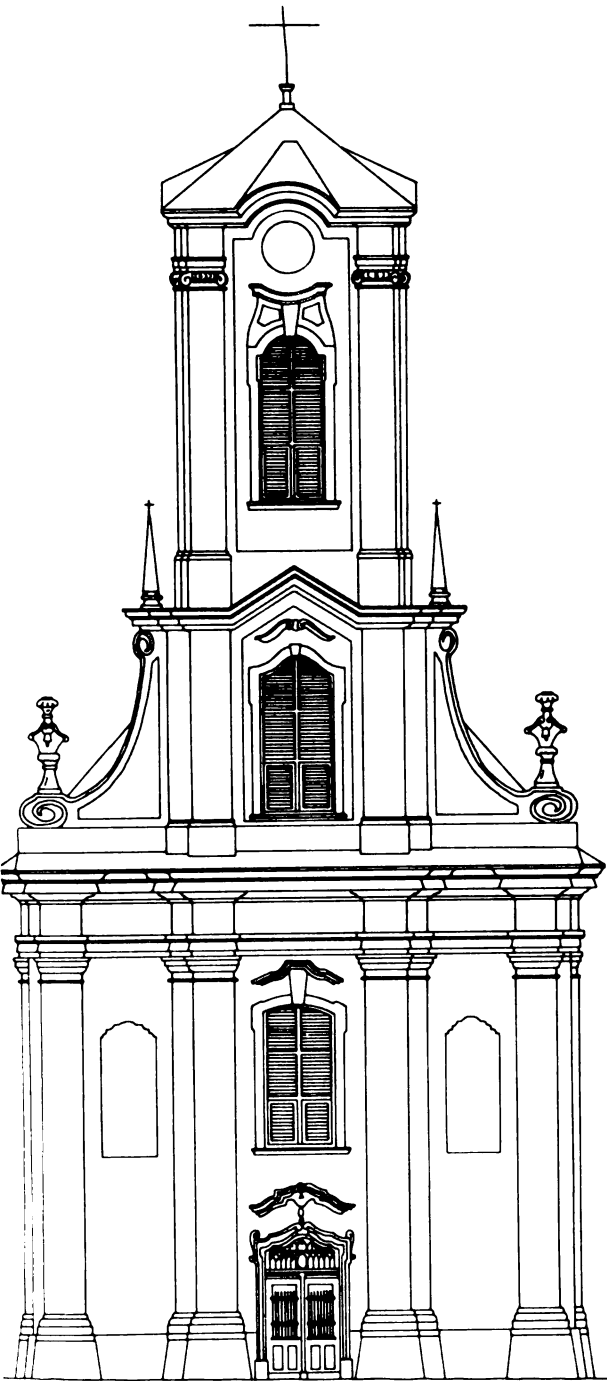
Оповачка црква

Посвећена је св. Николи а названа је Оповачка по досељеницима из Опова. Из записа у црквеном протоколу сазнајемо: „Ова црква сазидана 1746. године, а лево од ње стајала је стара црква коју смо саградили од дрвета 1692“.

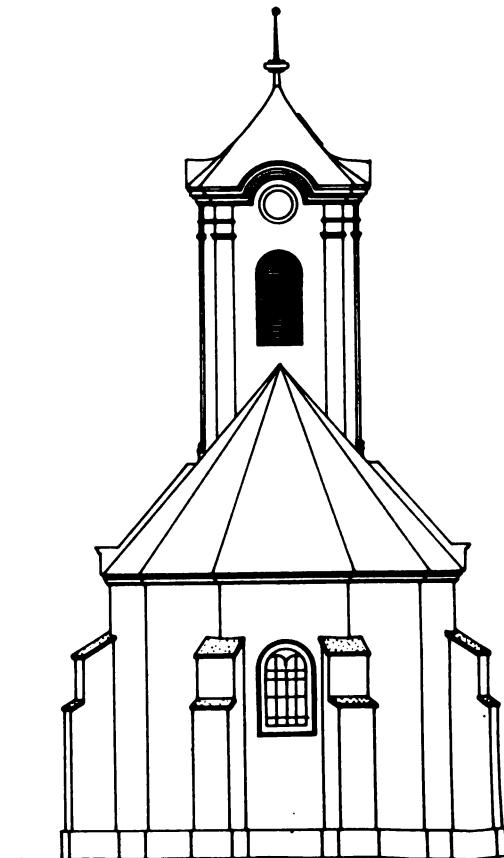
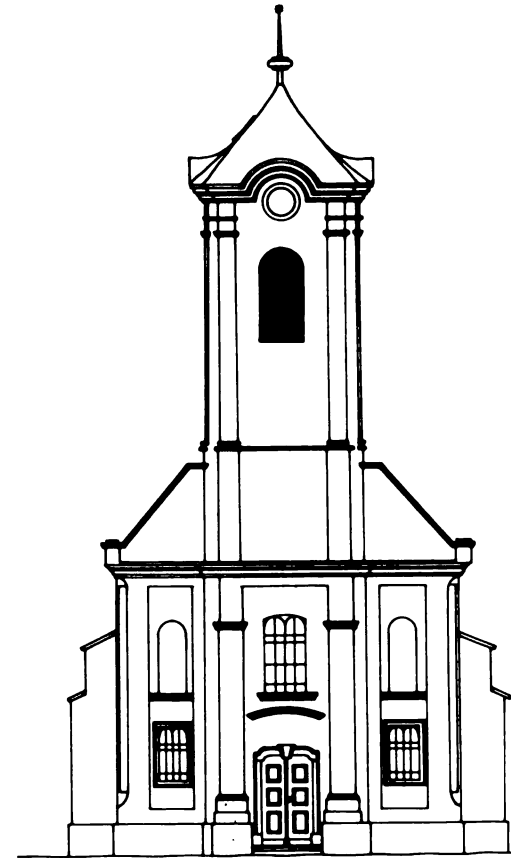
Садашња црква је подигнута исте године када је завршена градња Преображенске. Неколико деценија била је без торња, као и Преображенска и пожаревачка. Њена западна фасада је добила садашњи изглед 1777. године. Из те године су сачуване матичне књиге.

Невеликих димензија и скромнијег архитектонског украса Оповачка црква подсећа на мање сеоске цркве тога времена. На западној фасади звоник излази из равни зидног платна; то је изведено конкавним прелазом бочних страна. Та барокна одлика даје фасади пластичну живост. У првој зони су једноставна врата са каменим оквиром и са два мања прозора са стране, док је у другој зони, изнад врата, већи прозор, а лево и десно од њега по једна засведена ниша. У горњем делу, изнад венца, западну фасаду сужавају карактеристични забати, са вазама на ивицама, док је у средини, у телу звоника, велика ниша. Горњи спрат звоника има на свакој страни ивичне пиластре и по један лучно засведени прозор. Наглашени венац звоника, такође лучно засведен, држи ниски пирамидални кровни лимени покривач. Северна и јужна фасада цркве имају потпорнике, који се јављају и на средњем делу петостране апсиде. Унутрашњост цркве подељена је на четири засведена травеја и олтарску апсиду.

Средином XIX века било је мало Срба парохијана ове цркве; у њој се није служило па је у грађевинском погледу оронула. У таквом стању је 1913. године уступљена Реформатској црквеној општини. Тада је њен иконостас пренет у српску цркву Рођење Богородице у село Сантово. Са звоника је скинут крст а на његово место стављен реформатски знак. То су, у исто време, једине измене ове цркве која је у новије време конзервирана.

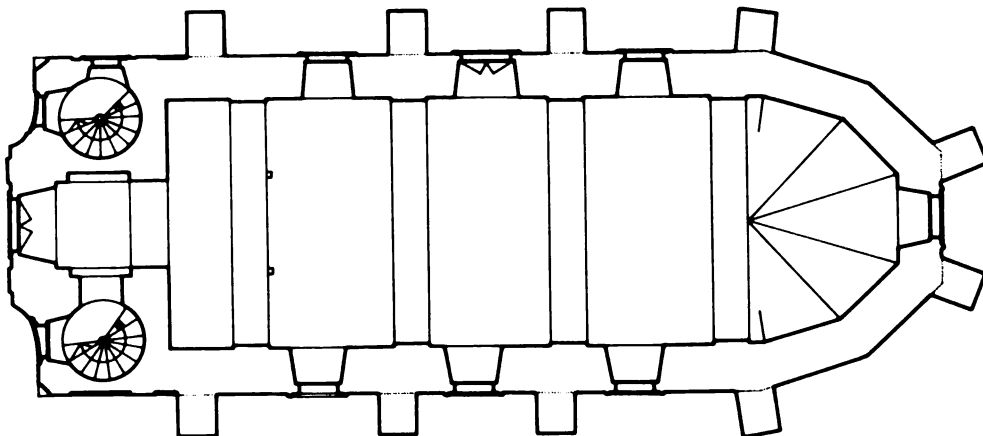
102 Западна фасада Ђипровачке цркве

104 Основа Оповачке цркве

105 Западна фасада Оповачке цркве

106 Источна фасада Оповачке цркве

0 1 2 3 4 5m 10m

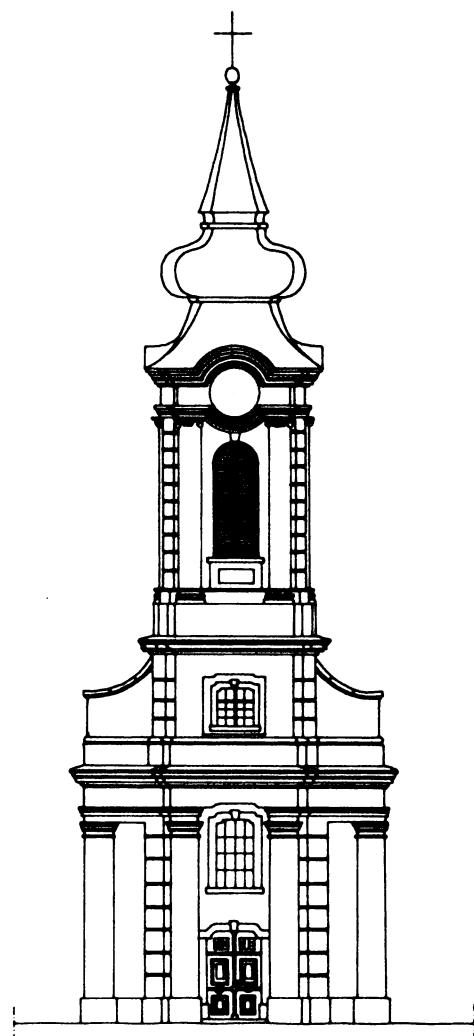
Збешка црква.

Посвећена Силаску св. Духа, подигнута је 1738. године у насељу Збег, названом 1690. по српском збегу после велике сеобе. Збег је већ 1766. године прикључен сентандрејској општини. Збешка црква је, после Саборне, чији првобитни изглед није познат, друга по реду сентандрејска богомоља саграђена од тврдог материјала. Црквена лађа је ниска и изразито издужена, док је звоник подигнут у другој половини XVIII века. У XIX веку неколико пута је поправљана али је углавном задржала свој првобитни архитектонски изглед.

На западној фасади звоник благо излази из масе фасаде, што зидну површину чини живљом и немирнијом. Портал западног улаза има камени оквир са лучним завршетком, док су врата у плитком дуборезу. Са стране су изведена по два пиластра који прихватају венац крова фасаде; изнад венца су једноставни бочни забати крова црквене лађе. Слободни део звоника има велике прозоре, испод којих су украсне гирланде, док су на ивицама звоника пиластри са јонским капителима. У горњем делу су оквири за четири сата; изнад њих је благо заобљена ивична стреха торња, на којој почива лимена капа, са годином поправке 1806.

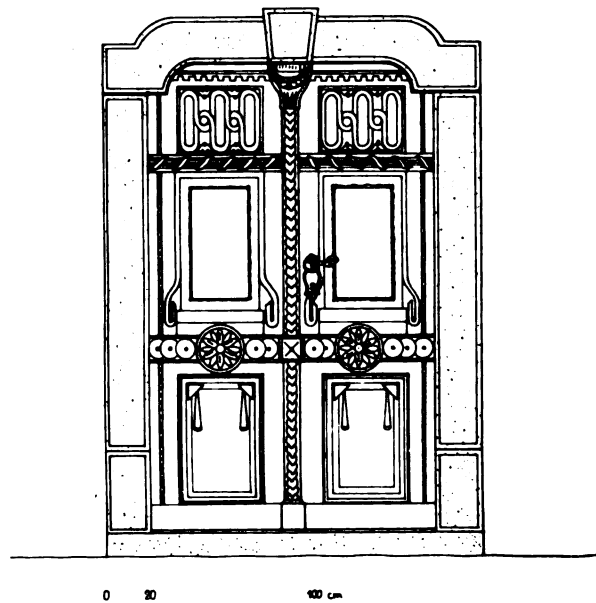
Године 1948. Збешка црква је уступљена римокатолицима, када је битно измењен њен унутрашњи изглед и декорација. Иконостас је пренет у православну капелу у Печују, одакле је недавно враћен у Сентандреју и делимично изложен у Српској црквено-уметничкој и научној збирци, у којој се налазе и остали сакрални предмети Збешке цркве.

[368]

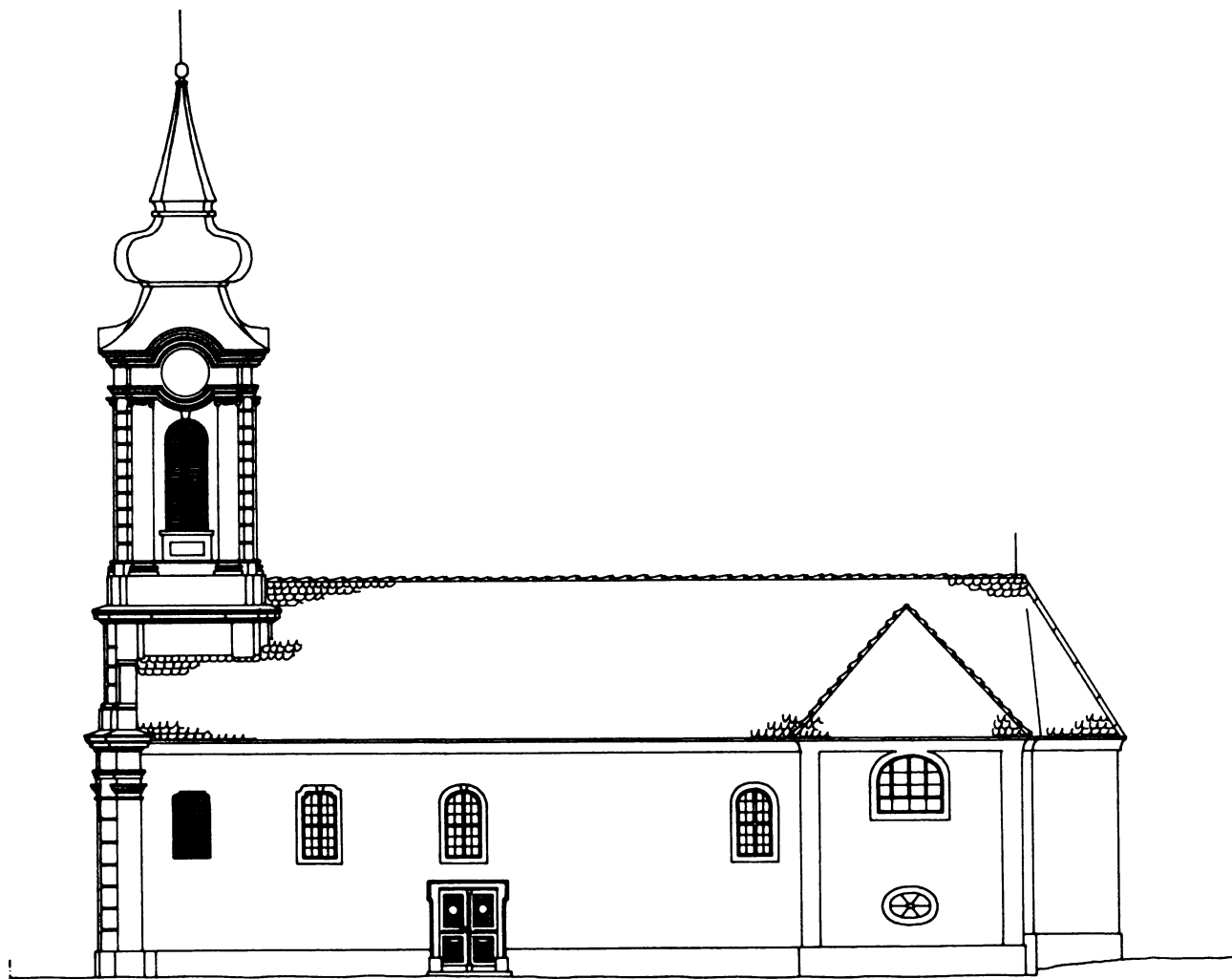

107 Западна фасада Збешке цркве

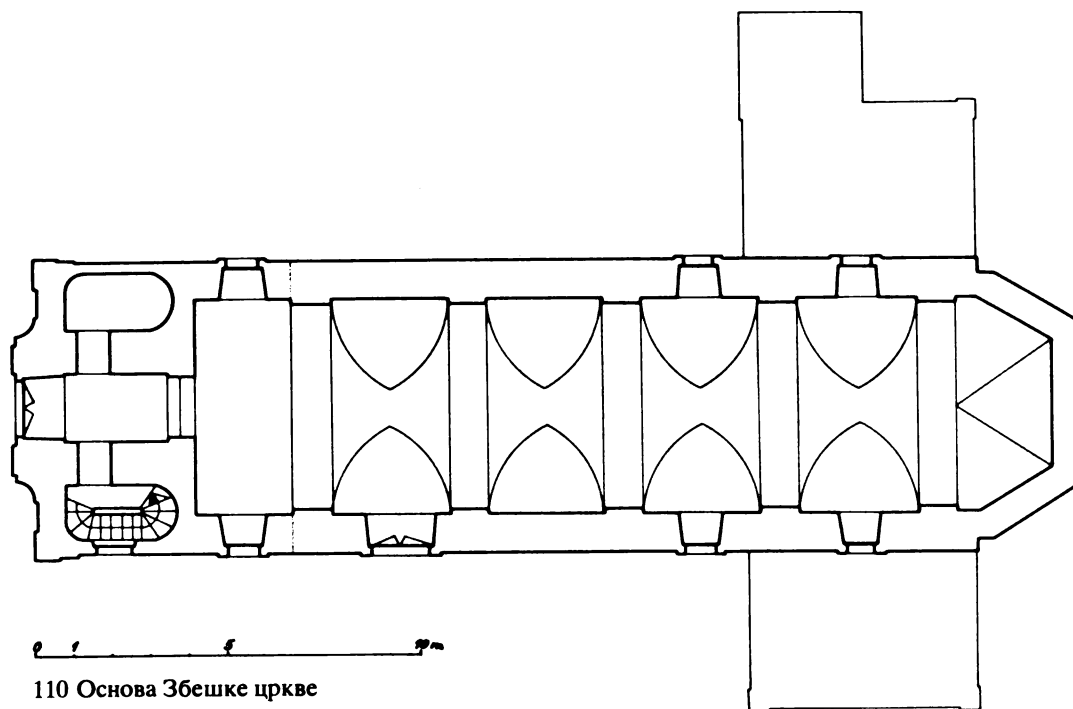
108 Портал на западној фасади Збешке цркве

0 20 100 cm

109 Јужна фасада Збешке цркве

110 Основа Збешке цркве

СЕЧУЈ

Dunaszekcső

Старо насеље у Барањи на Дунаву, припадало је Барањској жупанији, Печујској дијецези. Срби су ову област насељавали пре османлијске владавине Угарском, али није утврђено да ли су живели и у Сечују. Досељавања Срба у Барању оживела су после мохачке битке. Тада је основан санџак Мохач који је једно време био премештен у Сечуј, под називом Санџак Секчој. Срби су испрва служили као мартолоси. Села око Сечуја била су насељена Србима, а припадала су турским спахилуцима.

После изгона Турака из Угарске и велике сеобе Срба, Сечуј је, иако мало насеље, једно време имао знатну историјску улогу. Већ 1695. године основана је у Барањи посебна епархија под називом Печујско-мохачко-сечујско-сигетска. Убрзо, године 1697, добио је патријарх Арсеније III Чарнојевић од цара Леополда I кастел и властелинство Сечуј. У сечујски кастел, који је обновио, патријарх је сместио резиденцију. Намеравао је да ту оснује манастир са црквом која би била посвећена Вознесењу Христовом, као цркве у Жичи и Пећи. Исто тако патријарх је желео да у Сечују отвори схоластичку гимназију и српску штампарију. Ове планове осујетила је римокатоличка црква, а патријарх је

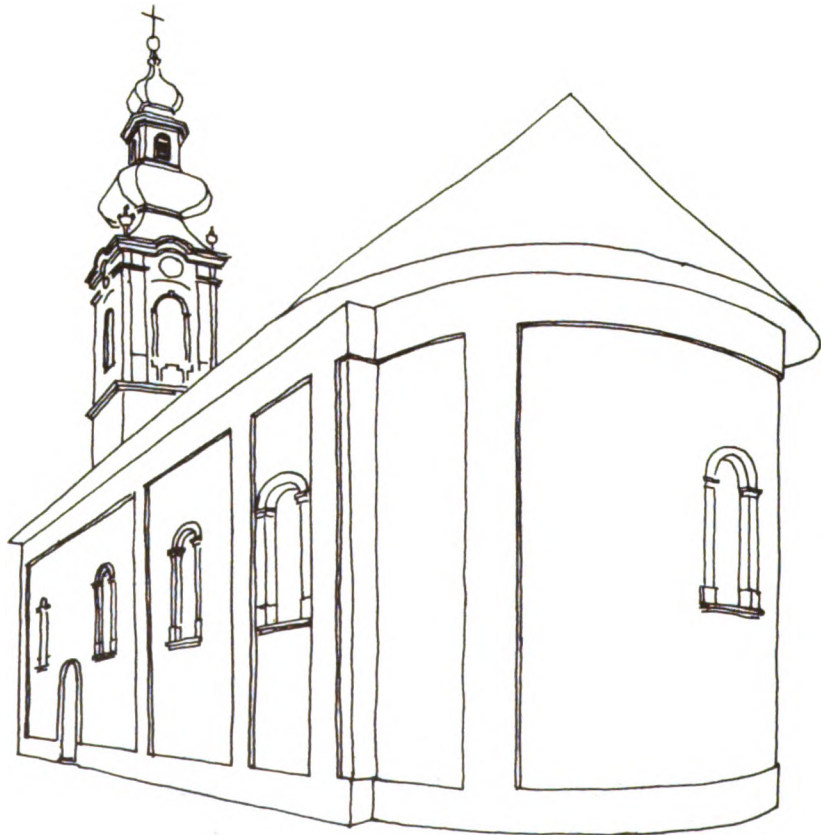
[370]

већ 1702. године морао да се исели из Сечуја. Остало је само у историјском памћењу да је патријарх Арсеније III одржао 1700. године Сабор у Сечују и да је том приликом посветио епископа цетињско-црногорског Данила Петровића Његоша.

Сечуј је неко време био и седиште мохачко-сечујских епископа Никанора Мелентијевића и Михаила Гавриловића. Ова епархија, која је обухватала целу Барању, укинута је и присаједињена Будимској 1733. године.

Приликом пописа Барањске жупаније 1715. године, Сечуј је означен као трговиште – *Oppidum*, а пет година касније наведено је да су Срби и Хрвати бројнији део становништва. Били су ратари, а поједини су се бавили трговином, занатством и виноградарством.

Визитација коју је 1721. године организовала Печујска бискупија дала је праву слику стања не само римокатоличких већ и православних цркава. Црква „Шизматика“ у Сечују посвећена је св. Николи, а начињена је од плетера и блата и патосана даскама – стоји у извештају. На око 200 православних житеља била су два свештеника и ђакон. Визитатори су записали да у варошици живи православни

111 Југоисточна страна цркве
(Према фотографији)

епископ Никанор (Мелентијевић), коме су скренули пажњу да верници не знају основне молитве.

Из 1734–1735. године су подаци о православним црквама у Угарској. За Сечуј стоји кратка белешка: *Oppido Szekcső. Ecclesia ex saepibus extracta, ubi episcopus graeci ritus schismaticorum suam residentiam habet, ac ejusdem vicarius actu resident.*

Приликом пописа свештенства и народа у Карловачкој митрополији, 1769. године у Сечују је било насељено 705 Срба. Тада се бројније досељавају Мађари и Немци. Према пописима Будимске епархије, године 1847. у Сечују је забележено 651 српских житеља, а 1867. године 648. Према првом шематизму Будимске епархије за 1896. годину, у месту је било 603 становника српске народности. Тада је у Сечују постојала српска вероисповедна школа са преко шездесеторо деце. Почетком XX века Сечуј је био мађарско-немачко-српско насеље (Мађари – 3434; Немци – 1570; Срби – 603). У двадесетом веку траје постепено однорођавање, а после првог светског рата знатан број Срба оптирао је у Југославију.

Првобитна црква од плетера, подигнута после велике сеобе, изгорела је у по-

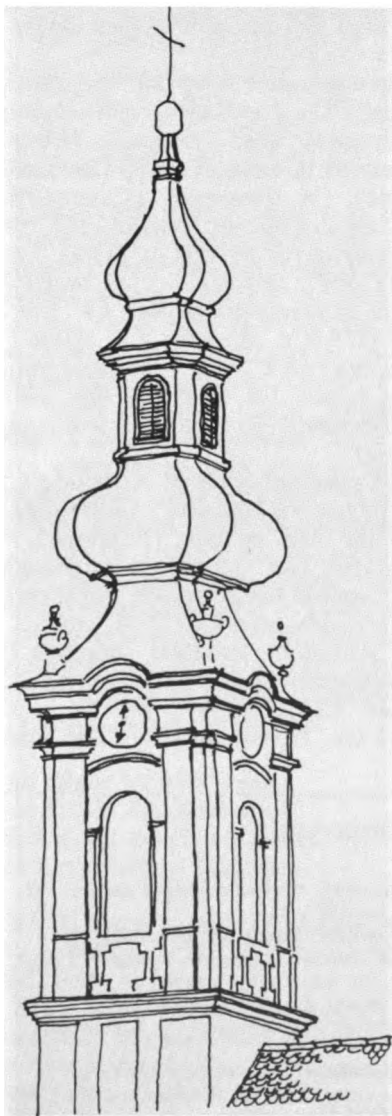
жару. Према запису у јеванђељу, патријарх Арсеније IV Јовановић је путујући у Беч 1740. године одсео у Сечују и видео „обе цркве изгореле“ (православна и католичка). Сечуј је био без православне цркве око двадесет година. У *Изводу из описа Будимске епархије из средине XVIII века*, у рубрици „наименованије црквеј – храмов“ остављено је празно место за цркву, а убележено је да је био један свештеник.

Садашња црква, посвећена Празнику преноса моштију св. Николе, сазирана је после 1750. године, уз велике сметње Барањске жупаније и Верске комисије Угарског намесничког већа. Тако је Жупанија енергично реаговала обавестивши Веће да су Срби у Сечују „у непосредној близини католичке цркве почели да зидају своју цркву што би им требало забранити“. Верска комисија је била још искључивија предлажући 1748. године да зидање треба забранити а српске црквене општине, међу којима је била и сечујска, треба да буду „новчано кажњене с тим да се новац употреби за помагање католичких цркава“. После овог беспримерног захтева наступило је привремено затишје. Тек 1753. године митрополит Павле Ненадовић је написао аргументовану и опширну представку царици Марији Терезији, у којој је изнео да жупанијске власти „стално крше српске привилегије и забрањују зидање нових цркава, посебно у Сечују, Мохачу, Бремену [...] те моли да се на основу често потврђиваних привилегија њему и епископима дозволи да сами одлучују о подизању цркава и школа“. Ни после овог захтева молба Срба из Сечуја није повољно решена. Напротив, Скупштина Барањске жупаније је обавестила Угарско намесничко веће да је забранила подизање српске цркве у Сечују, јер је то земљиште непосредно уз већ сазидану католичку цркву. Идуће, 1756. године Илирска дворска депутација је званично саопштила митрополиту да би одобрила подизање српске цркве, али не близу католичке. Није познато кад је добијена дозвола за градњу, али у једном запису у јеванђељу стоји: „Сија црков Сечујска започе се зидати 1759. месеца септ. 15“ (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига III, стр. 466, бр. 6028). То значи да је црквени брод могао бити сазидан око 1760. године, а не 1741, како стоји у шематизму Будимске епархије за 1896. годину. Торањ је призидан тек 1795. године. Црква је обнављана 1889. и 1895.

Иконостас је слабији сликарски рад непознатог иконописца из 1909. године. У цркви се чувају две иконе из средине XVIII века: *Крунисање Богородице и Васкрсење Христово* (са грчким натписима). Ту се налази и икона Илије Димитријевића *Свети Сава архиепископ и просветитељ српски*, сликана у Мађарбоји 1876. године. На часној трпези су руско јеванђеље из 1701. године (Московска синодална типографија) и сребрни позлаћен барокни путир са жигом и годином: 1737.

Литература:

- M. Naas, *Baranya emlékirat*, Pécs 1845, 329. *Памятники дипломатических сношений с римскою империею*, томъ IX, съ 1698. по 1699. год. Санктпетербург 1868, 522.
- J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest 1880, 34.
- J. Gosztonyi, *Dunaszekcső a múltban és jelenben*, Pécs 1891.
- F. Váradi, *Baranya múltja és jelene I*, Pécs 1896, 561–2 (Duna-szekcső).
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 32–33.
- Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи III*, Београд 1905, 6028, стр. 466.
- J. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1909, 93.
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 519–520.
- В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 89–90.
- В. Пандуровић, *Прилози бројном крстању српског народа у Барањи*, Гласник ИД у Новом Саду I (Нови Сад 1928) 117–122.
- И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (1931), 57.
- Д. Поповић, *Становништво Барање крајем 17 века*, Гласник ИД у Новом Саду V (1932) 358–374.
- В. Пандуровић, *Сечујски Срби 1711–1713*, Гласник ИД у Новом Саду VIII (1935) 118–122.
- В. Пандуровић, *Збирка историјских докумената из прошлости барањских Срба XVII и XVIII века*, Споменик СКА LXXXIV, други разред, св. 66 (Београд 1936) 116–117.
- С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Нови Сад 1937, 213, 216, 224, 298, 369–370, 373.
- Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, Нови Сад 1941, 407 (Печат српске општине у Сечују с кастелом 1724).
- Х. Хаџибегвић, *Расправа Али Чауша из Софије о тимарској организацији у XVII столетју*, Гласник Земалског музеја у Сарајеву, н. с. II (Сарајево 1947) 179.
- Р. Веселиновић, *Арсеније III Чарнојевић у историји и књижевности*, САН, пос. изд., књ. CL1, Одељење друштвених наука, Београд 1949, 43, 56, 57, 66.
- О. Зиројевић, *Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака*, Зборник за историју I, Матица српска (Нови Сад 1970) 21 (Санџак Мохач, назван Секчој – Szekcső).
- И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј (прилози и грађа 5), Нови Сад 1974 (в. Регистар: Сечуј – Szekcső).
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ CXXIII/2 (Београд 1981) 83.
- С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 37.

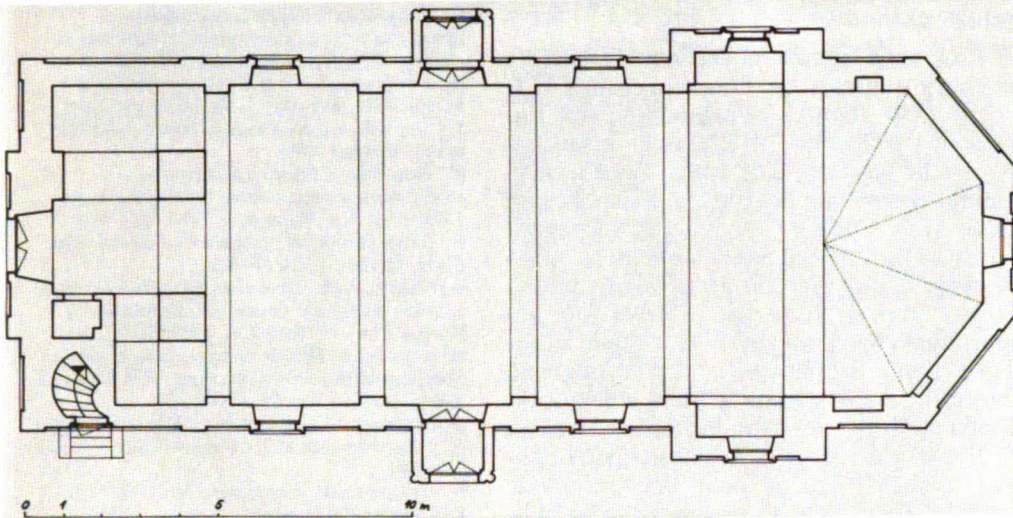

112 Звоник цркве у Сечују

СИРИГ

Szőreg

Сириг је старо средњовековно насеље, некада пустара, југоисточно од Сегедина, испод Мориша. Забележено је 1239. године, када је припадало Чанадској жупанији. За турске владавине уписано је у Чанадском санџаку. Средином XVI века води се као мешовито српско-мађарско насеље, које је средином XVII века, изгледа, опустело. Сириг је поново насељен

113 Основа цркве

после протеривања Турака из Баната. У првој половини XVIII века много житеља је поумирало од куге, а 1746. поново је насељен, па се од 1753. године води као српско село. Године 1778. у Сиригу је било 70 домова. Сељаци су претежно били паори, подложници. Утврђено је да је пуста била коморско добро и да га је 1785. године комора продала граду Сегедину. У XIX веку у Сириг се досељавају Мађари, док се број српских становника постепено смањује. Године 1910. било је 1.511 српских житеља а 1.972 мађарских. У Шематизму је забележено да су на српском православном гробљу очувани камени надгробни споменици од 1826. године.

Првобитна православна богомоља највероватније је постојала у турско доба, када је у оближњем Сегедину столовао српски православни архијереј. Поуздано се зна да је у првој половини XVIII века постојала црква-брвнара, посвећена св. Георгију. Припадала је Арадској епархији. Друга црква од опеке зидана је 1769. године. Храм је 1785. осветио темишварски епископ Софроније Кириловић. Црква је посвећена Рођењу Богородице. Матичне књиге су заведене 1779. године.

За време мађарске буне 1848. године у пожару је страдало готово цело село, а запаљена је и црква у којој је изгорео иконостас. Црква је поправљена 1855. године, а генерално обновљена у деветој деценији XIX века. То је већа сеоска црква једноставне еклектичке архитектуре тога доба.

Садашњи иконостас сликао је 1912. Славко Гигић, сликар-занатлија. Две празничне иконе, *Крштење Христово* и *Рођење Христово*, насликао је Васа Поморишац, на самом почетку своје уметничке каријере.

[372]

Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Јаков на студенцу*, *Исак благосиља Јакова*, *Гостољубље Аврамово*, *Жртва Аврамова*. Престоне иконе: *Св. Никола*, *Богородица са Христом*, *Исус Христос*, *Св. Јован*. Царске двери: *Богородица и арх. Гаврило*. Северне двери: *Св. арх. Стефан*. Јужне двери: *Св. арх. Михаило*. Централна икона: *Тајна вечера*. Празничне иконе: *Крштење Христово* („В. Поморишац 1912“), *Рођење Христово* („В. Поморишац 1912“). *Васкрсење Христово* („Славко Гигић, Модош 1912“), *Вазнесење Христово* („С. Гигић“); *Силазак св. Духа*, *Преображење* („Славко Гигић 1912“). Иконе у линети: *Св. Георгије*, *Св. Димитрије*, *Света Троица* (изнад иконе *Тајна вечера*), *Св. кнез Лазар*, *Св. цар Урош*. Врх иконостаса: *Крст Христовог распећа*, *Богородица*, *Св. Јован Богослов*.

Иконе на зидовима наоса и у олтару припадале су претходном иконостасу, који је 1881. сликао мало познати иконописац Васа Шепецан из Српског св. Петра. Сачуване су три престоне иконе (*Исус Христос*, *Св. Никола* и *Св. Јован*), шест празничних икона (*Рођење Христово*, *Крштење*, *Васкрсење*, *Вазнесење*, *Силазак св. Духа* и *Преображење*.) У цркви је и икона *Крунисање Богородице*, која се налазила на средини појаса празничних икона.

Остале иконе у цркви: *Св. Јован Златоусти* и *Св. Никола* (сликао Франц Нађ у Сегедину 1843. године); *Богородица Бездинска* (сликао Теодор Поповић 1853. године); *Св. Димитрије* (сликао Максим Влашић из Српског Чанада 1883. године). Од непознатог аутора су икона *Тајна вечера* (1860), *Рођење Богородице* (1898) и серија целивајућих икона: *Св. три Јерарха* (1847), *Св. Лазар* и *Св. Амос* (1859), *Богојављење* (1860), *Св. Димитрије*, *Св. арх. Стефан*, *Св. Сава*, *Св. арх. Михаило*, *Св. Василије Велики* (све сликане 1913. године).

I *Антиминс* осветио Арсеније Стојковић, будимски епископ у Сентандреји, 28. октобра 1883. године. (Бакрорез, отисак на платну 62x50,5, друга половина XIX века; копија бакрорезног *Антиминса* Захарије Орфелина из 1773/4. године.)

II *Антиминс* осветио Георгије Летић, темишварски епископ, 11. децембра 1907. године. (Литографија, отисак на платну 67x71 cm. Према цртежу Паје Јовановића.)

Литература:

S. Borovszky, *Csanád vármegye története II*, Budapest 1897, 443–5.

S. Borovszky, *Magyarország vármegyei és városai. Torontál vármegye*, Budapest 1911, 118.

М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 683–4.

Д. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог столећа*, Посебна издања САН ССХХХII, Етнографски институт 6 (Београд 1955) 214.

S. Balint, *Szeged városa*, Budapest 1959, 9, 93.

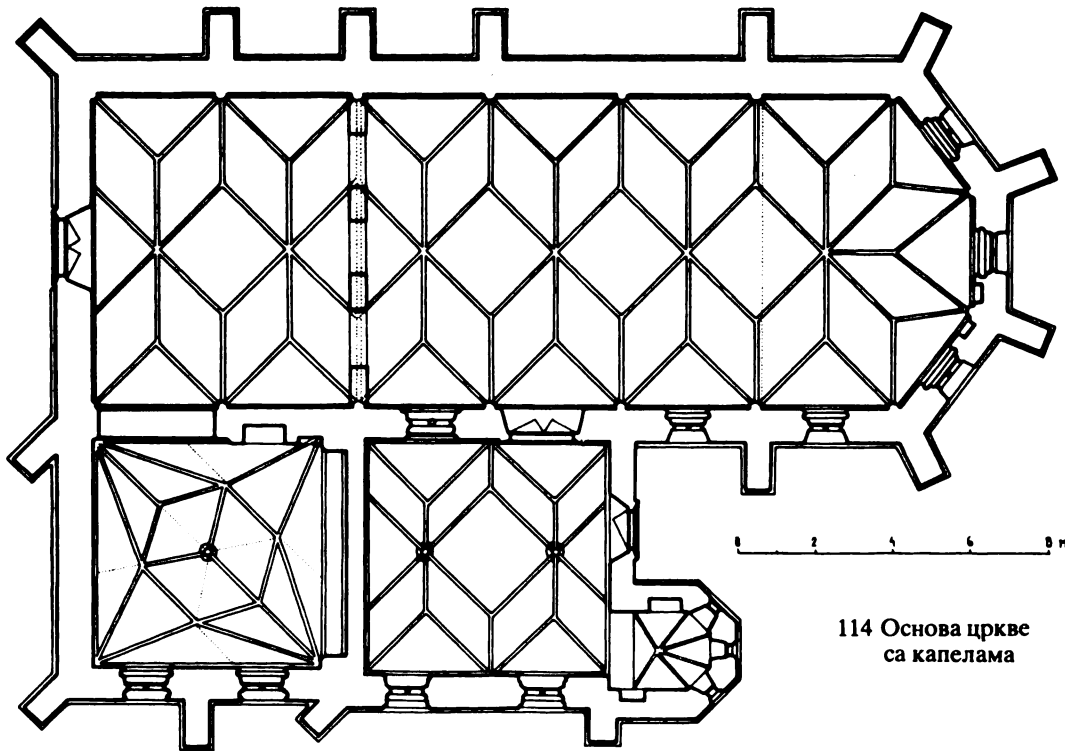
СРПСКИ КОВИН *Rácskeve*

вина четири километра. Тада је утврђено да су *Ábrahám teleke* и *Rácskeve* два посебна топонима, односно преовладало је мишљење да је ковинска црква подигнута на краљевском поседу и да су је краљеви Раци (*királyi rácok*) добили око 1440. године.

Историја насеља бележи 10. октобар 1440. године као датум од изузетне важ-

Литература

- J. Henszmann, *A Görög nem-egyesültek temploma Rácskevéen*, Archeológiai Közlemények, Budapest 1865, 290–296.
- F. Römer, *A görög-keletiek temploma Rácskevéen*, Archaeológiai Értesítő III, Budapest 1870, 245–250.
- Г. Витковић, *Списак изложених историјских, књижевних и уметничких споменика српских*, Београд 1883, 13–16.
- Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД 67 (Београд 1887) СХХХІХ–XLVI, 13–44, 117–120.
- Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, RAD JAZU CXII, (Zagreb 1892) 172.
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне епархије будимске, за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 91, 92, 98, 99.
- Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909, 93 (Raczkovium).
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 502–3.
- В. Петровић – М. Кашанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 44, сл. 63 и 64.
- С. Михалцић, *Православна епископија у Весприму*, Нови Сад 1935, 45–75.
- Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937 (в. Регистар: Српски Ковин).
- К. Csanyi – Lux Géza, *Rácskeve. Görög-keletiek templom*, Technika XX (Budapest 1939) 199–205, 232–235.
- Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939, 350–351.
- Ј. Csemege, *Srpska crkva u Racskevi*, Jugoslovensko-madarska revija 3 (1940) 180–184.
- Л. Мирковић, *Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске*, Споменик САН ХСІХ (Београд 1950) 18–19.
- Д. Поповић, *Срби и Војводини I*, Нови Сад 1957 (в. Регистар: Рац – Ковин).
- Pest megye műemlékei*, II kötet, Budapest 1958 (в. Rácskeve).
- С. Петковић, *Живопис цркве Успења у Српском Ковину Rácskeve-у*, Зборник за друштвене науке МС 23. (Нови Сад 1959) 46–74.
- Ö. Füves, *Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ Ἑλλήνων εἰς τὴν Οὐγγαρίαν*, ΕΛΛΗΝΙΚΑ, 1905, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1966, 341–2.
- А. Шомођи, *Архитектура српске православне цркве у Српском Ковину*, Рад војвођанских музеја 15–17, Нови Сад 1966–1968.
- И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1968 (в. Регистар: Rác Keve, Српски Ковин).
- А. Somogyi, *Kunstdenkmäler der griechischen Diaspora in Ungarn*, Thessaloniki 1970.
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 17–18, 38–43, 132–133, 148, 193, 208–218.
- Д. Медаковић, *Трагом српског барока*, Нови Сад 1976, 56, 145.
- Művészet Magyarországon 1830–1870, Katalógus II, Budapest 1981, 333.
- Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982 (в. Регистар: Српски Ковин).
- М. Јовановић, *Поводом мађарске православне цркве у Будимпешти*, Свеске 15 (Београд 1983) 71.
- Ј. Darkó, *A mezővárosi fejlődés egy példája: Rácskeve XV.–XVII. század*, Az Arany János múzeum közleményei, Nagykovács, 1986, 343–372 (са потпуном библиографијом).

114 Основа цркве са капелама

Чепелско острво је у средњем веку припадало угарском краљевском поседу. На југоисточној страни острва, крај обале малог Дунава, био је подигнут летњи дворца са црквом. Недалеко од те цркве, у унутрашњости острва, постојао је самостан са црквом посвећеном св. Авраму и мало насеље *Szent Ábrahám-teleke*. Доцније су самостан и насеље запустели. Ипак, у мађарској историографији дуго је владало мишљење да су Срби дошавши на Чепелско острво добили цркву св. Аврама и да су је обновили, односно да је то садашња црква у Српском Ковину. Старо народно предање о томе уобличио је у XVI веку у историјску поему протестантски пастор Матија Шкарица (*M. Škaricza*) у којој је и строфа о томе да је *Ábrahám teleke* и *Kis Kevi* (*Rács-Keve*) исто насеље:

Mert ez falu Ábrahám teleke
Várossá lón és Kis-Kevi neve,
Azután lón Rács-kevi eő hire
Kit sok egyéb nép is öregbite.

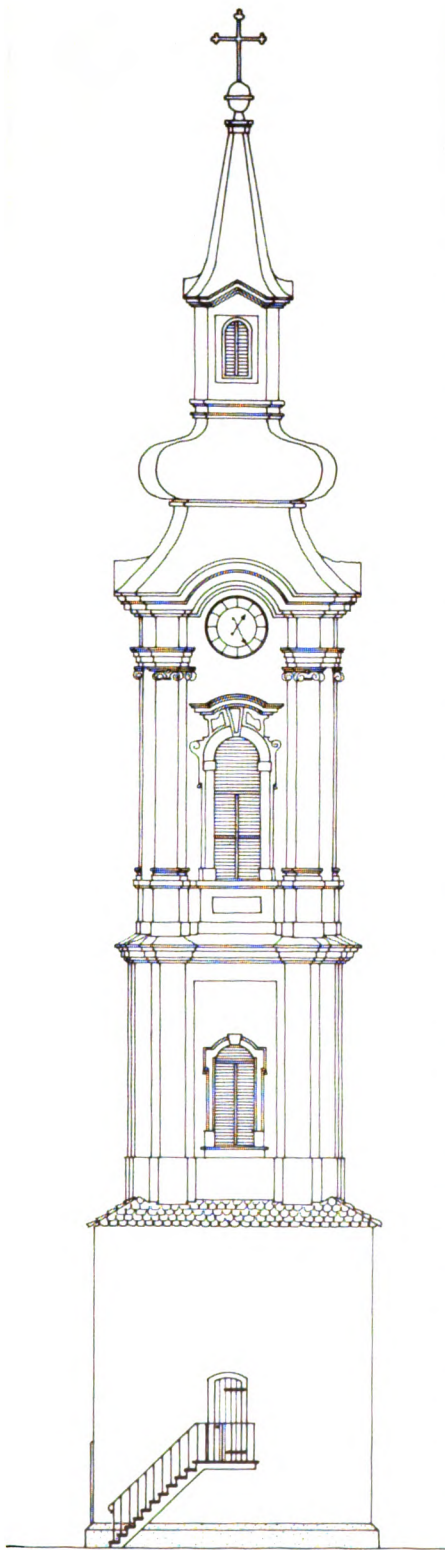
У XVIII столећу ово мишљење је прихватио мађарски географ и писац Мађаш Бел (*M. Bél*). Потом су њихови текстови дуго били несигурни извори који нису проверавани. Из мађарске стручне литературе преузели су га и српски историчари уметности.

У новије време пронађени су темељи цркве св. Аврама удаљени од Српског Ко-

ности за Србе. Тада је угарски краљ Владислав одобрио Србима из места Кеке – Ковин у јужном Банату, „који су избегли због свирепости турске“ после пада Смедерева, да се населе на Чепелском острву. Њихово насеље названо је нешто раније *Oppidum Keviensium*, од тада *Rascianorum Keviensium*, *Rács-Keve*, а Срби су га назвали Српски Ковин.

Први корак који су Срби преузели био је да прилагоде цркву православном богослужењу. Тада је ковинска готска црква посвећена Успењу Богородице, највероватније по цркви коју су оставили у доњем Ковину. До сада се сматрало да су Срби у другој половини XV века дозидали са јужне стране црквеног брода две капеле. Ово мишљење није потврђено а ни историјски засновано, па се тешко може прихватити. Мало је вероватно да су те капеле подигли новонасељени Срби, не само што им нису биле неопходне у времену када су имали друге, животне бриге, већ и због тога што су и капеле изграђене у готском стилу који је њима био стран. Отуда треба веровати да су затекли цркву са капелама; источну су посветили Св. Јовану Претечи, а западну Св. Кузману и Дамјану. То значи да је црква са обе капеле саграђена у XIV веку и да спада у најстарије готске црквене грађевине у Угарској. У исто време утврђена је и „сродност ове цркве са будимском готиком“.

Уз право да преузму цркву и остале

115 Звоник цркве у Српском Ковину

краљеве повластице Ковинци (*cives gas-ciani*) су добили и дозволу да могу одржавати годишње вашаре, што је било од велике користи за развој места. И остали угарски краљеви потврђивали су посебним повељама ковинске повластице па се тако, већ у другој половини XV stoleћа развило веома напредно српско насеље у средишњој Угарској. Отуда се и сматра да Српски Ковин спада у „прве легалне аутономне ћелијице светосавског православља у угарским земљама“. У то доба у Српском Ковину је била јака шајкашка посада у којој су и Срби служили.

Оновремена европска картографија обележила је присуство Срба на Чепелском острву, које је тада имало друкчији назив. На мапи *Hungariae descriptio* Волфганга Лациуса (*W. Lazius*) из 1570. године обележено је острво као *Ratzen-tarck*, а насеље *Raczkewi*. Исте натписе понавља и мапа Хунгарија, Герарда Меркатора (*G. Mercator*) из 1595. године, као и остале карте Угарске. Тако су западноевропски историчари, географи и остали интелектуалци сазнавали да се у централној Угарској налазе српске насеобине.

Поуздано се зна да су Ковинци имали успеха у трговини и да су се поједине породице брзо обогатиле и издвојиле од осталих. Јовшићи су у другој половини XVI века постали најчувенији. Тада је, године 1576. подигнута црква манастира Ново Хопово, ктиторством Лацка и Марка Јовшића из Српског Ковина. Овом црквом они су подигли значај свог места у читавом Подунављу.

Изгледа да су због богатства Ковинци имали и већих неприлика. Извесно је да су их Турци узнемиравали. Они, који су поседовали привилегије угарских краљева, нису се могли помирити са насртљивим понашањем Османлија. Због уцена и пљачки дошло је средином XVII stoleћа до сеобе Срба из Српског Ковина у северноугарске градове Ђур и Коморан. Са својим привилегијама, иконама и црквеним сасудима отишли су у слободне угарске градове, које Турци нису освојили. Тамо су их дочекали добро организовани Срби, шајкаши и трговци, који су имали своје уходане црквене општине. Доласком спретних сународника са Чепелског острва брже се развила српска грађанска класа у Ђуру и Коморану. Какав је био њихов значај најбоље показује диплома угарског краља Фердинанда III од 1655. године, којом се одобрава да досељеници „уживају сва она права, која су стари мађарски краљеви подарили прецима њиховим“ у Српском Ковину. После ове сеобе Српски Ковин је био готово опустео.

Непосредно после великог бечког рата и ослобођења Угарске, наумили су Ковинци из Ђура и Коморана да се врате на своје Чепелско острво. Изгледа да су у томе имали извесних административних тешкоћа. Према сачуваним документима из 1688. године, Дворска царска камера је неколико пута наређивала Будимској камералној инспекцији да „не узнемирају

Србе, који би се из Коморана или Ђура вратили у Ковин, јер је то [...] њихова стара постојбина па је по времену опустела, а сем тога, да поменуте Србе нико не узнемирава у њиховој трговини и у другим њиховим радњама“. Тако је започео други период у развоју Српског Ковина. Тада су се поред Срба почели насељавати и Мађари, који су убрзо постали најбројнији. У другој половини XVIII века Срби су се посветили својој цркви. После велике сеобе, није утврђено којим поводом и када, ковинска парохијска црква је постала манастирска. Биће да се у годинама око сеобе овде окупило неколико избеглих калуђера, будући да је недостајало парохијских свештеника, па се тако већ почетком XVIII века у администрацији Будимске епархије води манастир у Српском Ковину, једно време са четири калуђера, а касније са већим братством. Године 1777, у току познате редукције католичких самостана и православних манастира, коју је спровела царица Марија Терезија, укинута је ковински манастир, а црква је постала парохијска. Ковински калуђери су прешли у манастир Грабовач и том приликом пренели део архивске грађе, црквених књига и утвари. После тога почело је умањивање српског живља у Српском Ковину, које траје све до друге половине XX века, када су Срби у Ковину, као уосталом и у другим варошима, потпуно асимилловани.

Српску национално-црквену традицију у Српском Ковину још увек одржавају Срби из оближњег села Ловре (*Lórev*). Они се старају да се повремено одрже богослужења у старој српско-ковинској цркви, посебно на дан Велике Госпојине, црквене славе.

Црква у Српском Ковину стављена је под заштиту Државног надзорништва над споменицима културе Мађарске, а обимни конзерваторски радови обављени су 1988–1990. године.

*

Најважнији догађаји у Српском Ковину у XVIII веку везани су за живописање цркве, израду иконостаса, сликање икона, набавку осталих сакралних предмета. Уз ово треба додати градњу колосалног звоника, који представља издвојени споменик културне прошлости у Српском Ковину. Међутим, живопис XVIII века у ковинској цркви има своју предисторију.

Приликом израде документа *Conscriptio des Closters Raczkeve*, од 9. марта 1771. године, утврђено је да је ковинска црква живописана три пута. Најпре, давне 1320. године, затим после досељавања Срба, године 1514, и најзад 1765, кад је живописана црква, и 1771. кад су осликане њене капеле. Живопис из 1765. и 1771. године је садашњи фреско-слој у храму и капелама. Испод њега, управо испод дебљег слоја малтера, налазе се фреске из 1514. године. Оне се само наслућују испод опалог малтера на своду доле, па се може помислити да је тај живопис бар делимично очуван. О постојању првобитног

слоја из 1320. не може се ништа претпо- ставити.

Садашњи живопис у цркви и капелама дело је мосхопољског зографа Теодора Симеонова „Грунговича“. Он је у седмој деценији дошао из Епира у Будимску епархију, утабаном путем којим су стизали његови сународници, Грко-Цинцари, претежно трговци и занатлије. Настанио се у српском селу Помазу, између Будима и Сентандреје, где је био на оку будимским епископима Дионисију Новаковићу и Арсенију Радивојевићу, који су га, изгледа, препоручивали црквеним општинама и ктиторима.

На одлуку да се за обиман сликарски посао ангажује мосхопољски зограф највероватније су знатно утицали ковински Грко-Цинцари. Уосталом, и међу њима је било оних који су пореклом из Епира, па можда баш и из Мосхопоља. Ковински Грко-Цинцари су били не само имућни него и одлучни да цркву осликају у духу старијег грчког сликарства. Нема, дакле, сумње да су били противници прихватања нове западноевропске уметности и да је њихов утицај на ковинске српске ктиторе био пресудан. Уосталом, тада је и први епитроп цркве био Грк, кир Тимиос Гианотис. Због њега, као и због грко-цинцарске пастве, сви натписи у овој капели су на грчком. У тој капели се повремено и служило на грчком. У главној цркви и капели св. Кузмана и Дамјана натписи су на српском.

Живопис Теодора Симеонова „Грунговича“ у Српском Ковину остварен је у маниру позносредњовековног сликарства Епира у јужне Македоније. У Будимској епархији, чак ни у Карловачкој митрополији, то сликарство није имало стилске сроднике. Српска уметност је тада већ била у знаку словенског, а потом и западноевропског барока. Традиционалист, зограф Теодор, није зауставио процес преображаја српске уметности, нити је имао следбеника у овим крајевима. Његова појава је епизода од културноисторијског значаја, а његов ликовни допринос је знатан. Он је у оквиру већ преживелог сликарског процеса успео да оствари дело које није само обимно већ и испољава несумњиве уметничке вредности.

Иконографски распоред у цркви Успења Богородице.

Северни зид нартекса и наоса са делом развијеног свода:

1. Св. Марина, 2. св. Параскева, 3. муч. Ирина, 4. св. Варвара, 5. св. Катарина, 6. преп. Наум, 7. преп. Теодосије, 8. св. Сава Освећени, 9. св. Еутимије Велики, 10. св. Антоније Велики, 11. св. књаз Лазар самодержец сербскиј, 12. св. Урош цар сербскиј, 13. св. Владимир Јован Мироточец, 14. св. Стеван краљ Дечански, 15. св. Милутин краљ сербскиј, 16. св. Трифун, 17. вмуч. Георгије, 18. апостол Марко, 19. апостол Андреј, 20. пророк Илија, 22. св. Никола (?), 24. св. Илија, 28. св. Кирије, 29. св. Акам (?), 30. св. Кирил, 32. св. Лисимах, 33. св. Горгон, 34.

св. Јован, 35. св. Александар, 36. св. Теодул, 37. Успење Богородице, 38. Рођење Богородице, 39. Покров Богородице, 40. Издајство Јудино, 41. Христос пред Аном и Кајафом, 41. Бичевање Христа, 43. Распеће, 44. Васкрсење Христово, 45. и 45а. Вазнесење, 46. Силазак у ад, 47. св. Анастасија, 48. св. Еуфросина, 49. св. Јулијана, 50. св. Еуфимија, 53. св. Папије, 54. св. Ермолај, 57. св. Арета, 58. св. Мартиније, 59. св. Трофим, 61. св. Калистрат, 62. ап. Тома, 63. ап. Петар, 64. Богородица, 65. ап. Павле, 66. ап. Филип, 67. преп. Агеја, 68. св. Евдоким, 69. пр. Михеј, 70. св. Мемнон, 71. пр. Геден, 72. св. Пимен, 75. пр. Језекиљ, 76. Јован Лут, 77. пр. Јеремија, 78. св. Стилиан, 79. пр. Исаија, 80. св. Симеон Лут, 81. Богородица, 82. св. Лазар, 83. Архангел Михаило, 84. св. Јоасаф, 85. Козма (Мајумски), 86. Јеврем Сириј, 87. Јован Песнописец, 88. Јован Куштник.

Олтарски простор са делом развијеног свода над њим:

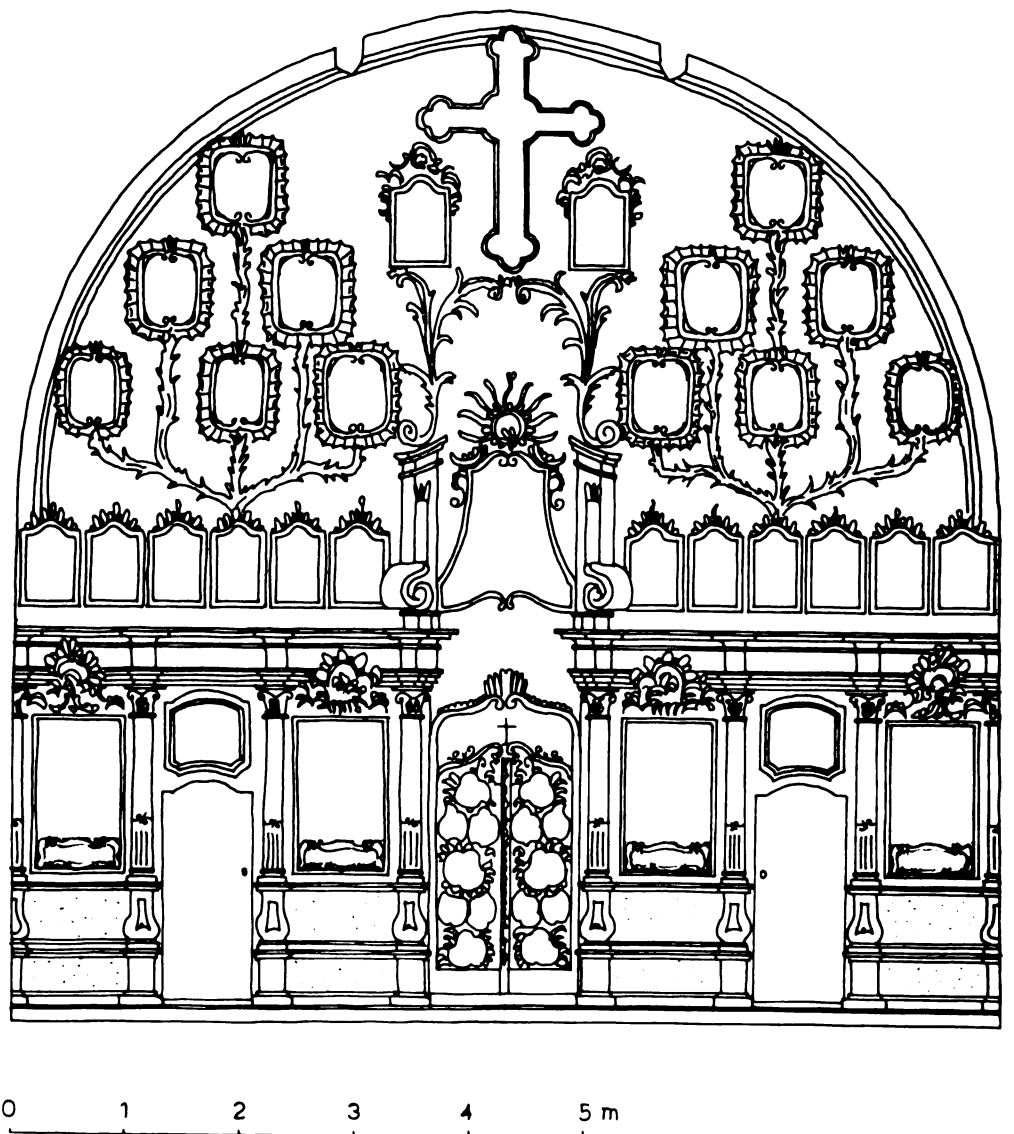
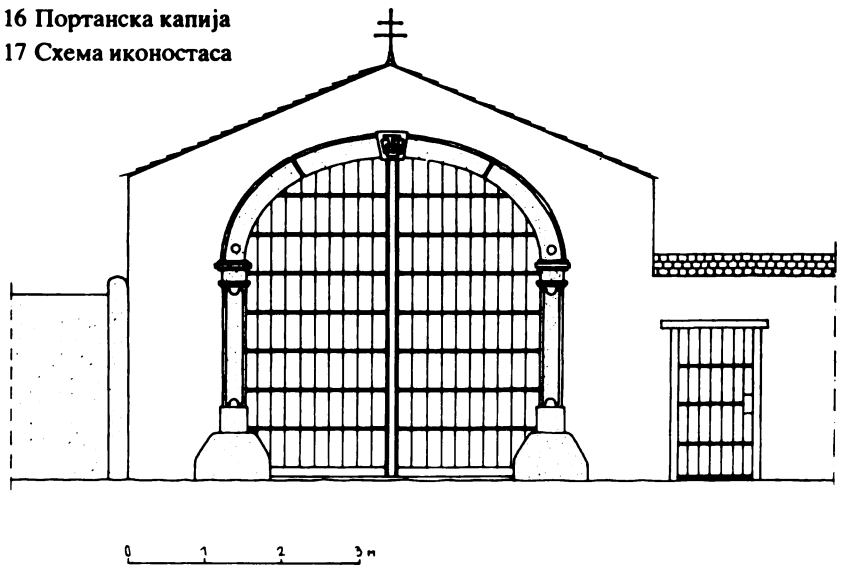
2. 2а. 2б. Визија Петра Александријског, 3. Сњатије Христово, 4. Архиђакон Стефан, 5. Григорије Нијски, 6. Григорије Акрагантски, 7. Григорије Арменски, 8. Јаков, брат божији, 9. св. Никола, 10. Василије Велики, 11. Јован Златоусти, 12. Григорије Богослов, 13. Атанасије Велики, 14. Кирил Александријски, 15. Јован Милостиви, 16. Григорије Двојеслов, 17. Спиридон Триминунтски, 23. Причешће апостола, 24. Божанствена литургија, 25. Три младића у огњеној пећи, 26. Тајна вечера, 27. Силазак св. Духа, 28. Неверство Томино, 29. Христос се јавља Марији, 30. Недеља Самарјанке, 31. Недеља ослабљеног, 32. Недеља слепога, 33. Христос исцели 10 прокужених, 35. св. Левкиј, 36. св. Аполон, 37. св. Филимон, 38. св. Иринарх, 39. св. Елпидифор, 40. св. Анемподист, 41. св. Аријан, 42. св. Акила, 43. св. Ироман, 44. св. Аксентиј, 45. св. Евгениј, 46. Иорест, 47. св. Евстратиј, 48. св. Мардарије, 49. Иавив (?), 50. св. Гурије, 51. св. Платон, 52. св. Онисифор, 53. св. Самон, 54. св. Ермил, 55. св. Анастасије, 57. св. Кирон (?), 58. св. Порфирије, 59. Мојсије, 60. св. Алексије, 61. Мелхисадек, 62. св. Антим, 63. Ноје, 64. св. Вавила, 65. Исус Навин, 66. св. Пафнутије.

Јужни зид нартекса и наоса са делом развијеног свода:

1. Апостол Петар, 2. ап. Павле, 3. св. Јован Богослов, 4. св. Димитрије, 5. св. Теодор Тирон, 6. св. Теодор Стратилат, 7. св. Симеон краљ Сербскиј, 8. св. Максимиј архиепископ сербскиј, 8. св. Сава А 10. св. Арсеније Б 11. св. Симеон Первовенчани, 12. св. Текла, 13. св. Теодора Александриска, 14. св. Еуфросина, 15. св. Параскева Трновска, 16. св. Марија Египатска, 17. св. Кловдије, 18. св. Смарагд, 19. св. Самердон, 20. св. Ксантип, 21. св. Сисаније, 22. св. Ихудије, 23. св. Јован, 24. св. Уал, 25. св. Горгоније, 26. св. Доментијан, 27. св. Домије, 29. св. Леонтије,

А. Давидов, *Представе Лозе Јесејеве у српској уметности XVIII века*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 22, Нови Сад 1986, 147–170.
С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века* (књ. I), Београд 1987 (в. Садржај докумената).

116 Портанска капија
117 Схема иконостаса

[376] 30. св. Книдоп (?), 33. Благовести, 34. Рођење Христово, 35. Срећење, 36. Обрезање Христово, 37. Богојављење, 38. Васкрсење Лазара, 39. Улазак у Јерусалим, 40. и 40а. Преображење, 41. св. Авакум, 42. св. Ананије, 43. св. Азарије, 44. св. Сергије, 45. ев. Лука, 47. ев. Матеј, 48. ап. Андреј, 49. ев. Марко, 50. ев. Јован, 52. св. Авамије, 54. св. Варлаам, 55. св. Парамон, 60. св. Нестор, 61. Јосиф Песнопоец, 62. св. Кириак, 63. Јован Дамаскин, 64. св. Теодор Студит, 65. Архангел Гаврил, 66. св. Акакије, 67. Јован Претеча, 68. св. Јоаникије, 69. св. Захарије, 70. св. Никанор, 71. пр. Данил, 72. св. Стефан Саваит, 73. пр. Авакум, 74. св.

Стефан Млади, 75. пр. Давид, 76. св. Макарије, 77. пр. Јаков, 78. св. Онуфрије, 79. пр. Амос, 80. св. Исак, 81. пр. Јесеј, 83. Богородица са Христом, 84. Христос Пантократор, 85. Ветхиј денми, 86. Четири арханђела, 87. Христос Емануил, 88. Христос анђео Великог савета.

Преградни зид између нартекса и наоса:

1. Св. Никола, 2. св. Харалампије, 3. Архангел Михаил, 4. Богородица са Христом, 5. Гостољубље Аврамово, 6. Христос, 7. Архангел Гаврил, 8. св. Георгије, 9. св. Димитрије, 10. Јован Претеча, 11. св. Меркурије, 12. муч. Талалеј, 13. Арханђео Михаил, 14, 15. св. врачеве Козма и Дамјан, 16. цар Константин и царица Јелена, 17. Архангел Гаврил, 18. св. Јаков Персјанин, 19. св. Артемије.

Капела св. Јована Крститеља:

1. Пахомије, 2. Анђео Господњи, 3. Павле Тивејски, 4. Јефрем, 5. Стилиан, 6. Амврозије, 7. Антипа, 8. Игњатије Богоносац, 10. Анђео се јавља Захарију, 11. Рођење Јована Крститеља, 12. Проповед Јована Крститеља, 13. Ваведeње, 14. Покољ витлејемске деце, 15. Рођење Христово, 16. Сретење, 17. Васкрсење Лазара, 18. Улазак у Јерусалим, 19. ап. Петар, 20. ап. Павле, 21. Исус Христос, 22. ап. Јован, 23. ап. Матеј, 24. ап. Марко, 25. ап. Лука, 26. ап. Андреја, 27. ап. Симон, 28. ап. Јаков, 29. ап. Вартоломеј, 30. Теопк (?), 31. Евсотис (?), 32. Агапит, 33. Никита, 34. Прокопије, 35. Георгије, 36. Димитрије, 37. Пантелејмон, 38. Јермолај, 39. Харалампије, 40. Игра Саломина пред Иродом, 41 и 42. Погубљење Јована Крститеља, 43. Стабло Јесејево.

Капела св. врачева Козме и Дамјана:

1. *Imago pietatis*, 2. св. Стефан, 3. св. Елефтерије, 4. св. Никола, 5. св. Василије, 6. св. Григорије, 7. св. Јован, 8. св. Јаков, 9. св. Мелетије, 10. Други кондак, 11. Трећи кондак, 12. Седми икос, 13. Седми кондак, 14. Дванаести икос, 15. Дванаести кондак, 16 и 16а. Два анђела, 17. Света Троица, 18. Богородица, 19. св. Јеротеј, 20. св. Кирил, 21. св. Вавила, 22. св. Козма, 23. св. Дамјан, 24. Лов Евстатија Плакиде, 25. св. Јован, 26. св. Кира, 27. св. Пантелејмон, 28. св. Јермолај, 29. св. Стефан, краљ Дечански, 30. св. Никола, 31. св. Атанасије, 32. Први икос, 33. Први кондак, 34. Четврти икос, 35. Четврти кондак, 36. Осми икос, 37. Осми кондак, 38. Девети икос, 39. Девети кондак, 40. Други икос, 41. Трећи икос, 42. Пети икос, 43. Пети кондак, 44. Шести икос, 45. Шести кондак, 46. Десети икос, 47. Десети кондак, 48. Једанаести икос, 49. Једанаести кондак. (Иконографски распоред је овде наведен према студији С. Петковића, *Живопис цркве Успења у Српском Ковину (Rackve-u.)*)

Поред зидног живописа у цркви и обе капеле, зограф Теодор Симеонов насликао је још и иконостас 1770. године (осим

престоних икона), серију празничних-целивајућих икона и *Христов гроб*. Распоред икона на иконостасу:

Престоне иконе (радови непознатог руског сликара из 1746. године): *Св. Никола, Богородица са Христом, Исус Христос, Св. Јован Претеча*. Запис на икони св. Јована: „*Ἁ. ἁ. ἁ. ἁ. τῆς εὐδοκίας τῆς κωνσταντινουπόλεως ἁγίου ἰωάννου τοῦ προφήτου τοῦ κωνσταντινουπόλεως.*“

Иконе Теодора Симеонова „Грунтовица“.

Иконе у соклу: *Чудо св. Николе, „Положеније појаса“, Исцељење слепог, Сцене из живота св. Јована*. Царске двери (медаљони): *Богородица, Арх. Гаврил, Цар Соломон, Цар Давид*, пророци: *Мојсеј, Исаија, Арон, Авакум, Гедеон, Данило, Захарија, Михеј, Језекиљ, Јесеј*. Северне двери: *Арх. Михаило*; изнад: *Св. Георгије*. Јужне двери: *Арх. Гаврил*; изнад: *Св. Димитрије*. Иконе великих празника: *Благовести, Рођење Богородице, Ваведeње, Успење, Преображење, Силазак св. духа, Рођење Христово, Крштење, Сретење, Улазак у Јерусалим, Васкрсење, Вазнесење*. Централна икона иконостаса: *Крунисање Богородице*. Иконе у линети: *Крст Христовог распећа, Богородица, Св. Јован Богослов*. Лева страна: *шест икона апостола*. Десна страна: *шест икона апостола*. Северна певница: *Св. Јован Дамаскин, Св. Козма*. Јужна певница: *Бакон Роман, Пророк Давид*.

Целивајуће-празничне иконе: *Св. Спиридон, Рођење Јована Претече, Неверство Томино, Рођење Богородице, Вазнесење Богородице, Рођење Христово, Сретење, Благовести, Ваведeње, Силазак св. Духа, Света три јерарха*.

За ковинску цркву Теодор Симеонов „Грунтович“ је насликао велику икону *Силазак у ад*, са сценама из живота Христа и Богородице, и два фриза са ликовима светитеља. Ове три иконе и *Христов гроб* изложене су у сталној поставци Српске црквено-уметничке и научне збирке у Сентаandreји.

Ковинској цркви припадају и две иконе из друге половине XVII века: *Исус Христос, некада престона икона, и Богородица са Христом*, у склопу раскошног Богородичиног трона.

Руци непознатог руског иконописца, који је 1746. године насликао престоне иконе за игумана ковинског Георгија, припадају још две иконе у цркви: *Свети Димитрије*, допојасни лик на барелефној златној позадини, и *Крштење Христово*, обе са записом о ктиторству игумана Георгија. Биће да су и те две иконе припадале претходном иконостасу, па су 1770, кад је Теодор Симеонов насликао садашњи, искључене из новог иконостаса, у чији су распоред унете само четири поменуће, и сада престоне иконе.

Из ковинске цркве пренето је у Српску црквено-уметничку и научну збирку неколико сакралних предмета примењено-уметничке израде, међу којима је и златан крст са ктиторским записом Исаије Стефановића, архимандрита ковинског, из 1762. године.

СТОНИ БЕОГРАД *Székesfehérvár*

Најчувенији и највећи град мађарског Задунавља (Alba Regalis, Stuhlweissenburg). Столни град угарских владара од раног XII века до османлијског освајања. Није познато да ли су Срби у позном средњем веку били житељи Стоног Београда, али је сасвим извесно да су се почели досељавати већ у оном кратком периоду после мохачке битке до пада града 1543. године.

За време османлијске власти Стони Београд је био седиште санџака у пространом будимском ејалату. У западно подграђе насељавали су се тада не смо Срби из појединих места Барање већ су стизали и као прибези са Балкана. У XVI веку, а особито у XVII, то подграђе налик на месечев лук зарубљених врхова постало је Српска варош, заштићена палисадом, мостобранима и дубоким јендеком. У граду је била и стална посада мартолоца, у којој су служили готово искључиво Срби. Али, веома рано се јавља и српски варошки живаљ.

Српска варош је приказана као саставни део града на свим бакрорезима Стоног Београда. За време краткотрајног ослобођења града 1601–1602, стигли су војни и други цртачи из Беча да ликовно представе изглед необичне „турске вароши“. Од њихових скица настале су касније многобројне бакрорезне ведуте, које се у варијантама углавном ослањају једна на другу. Једна од првих ведута баш из тог времена је *Корабели цртеж*; на њему је са леве стране приказано подграђе разбацаних кућа, будућа Српска варош. Знатно је популарнији, неколико година млађи, бакрорез у чувеној *Хронологији* Хијеронимуса Ортелијуса (H. Ortelius Augustanus, *CHRONOLOGIA*..., Nürnberg, MDCVI), рад гравера Јохана Сибмахера (J. Sibmacher), настао по цртежу непознатог аутора. На овој гравири, као и на следећим у томе веку, приказан је западни део подграђа са натписом: „Ratzensstatt“ (Rätzensstadt, Raitzensstadt, Die Ratzen Stadt). Италијански гравери испишују назив: „Ratzensadto, borgo esteriore“, као што је то учинио Франческо Гиноти (F. Guienotti) на ведути објављеној у књизи: *L'Ungheria compediata*, коју је саставио и објавио Ерколе Скале (E. Scala) у Модени 1685. године. Прикази града с подграђима не противрече опису Евлије Челебије из 1664. године, који је у доста опширном опису вароши навео у Српској вароши три цркве: за Србе, Бугаре (?) и Мађаре. Срби су имали, ако не раније, онда сигурно средином XVII века, своју цркву и црквену општину, под јурисдикцијом тада основане Будимске епархије, у саставу Пећке патријаршије.

После ослобођења града 1688. године, Срби су попустили под снажним притиском католичке цркве и 18. јануара 1690. прихватили унију. Ова црквена драма завршена је већ у јесен исте године, после велике сеобе Срба и одлучне акције патријарха Арсенија III Чарнојевића. Поунијањени су се вратили свом православљу.

Град се брзо мењао, што показује и бакрорез Фридриха Б. Вернера (F. V. Werner)

из тридесетих година XVIII века, на коме је приказана и српска црква са натписом: „Die Vorstadtische Kirch“. Број Срба у Српској вароши тада се увећао, али се у односу на насељавање Мађара тај број изражава малим процентом. Средином XVIII века (1756) у Српској вароши је било 76 српских породица, па, рачунајући да су породице тада имале просечно седам до десет укућана, број Срба није био већи од 800 душа. Цео град, па и ово подграђе, урбанистички је уобличен у XVIII ваку, а почетком XIX века добио је трајну урбанистичку потку. Из овог времена пажњи се намећу два ликовно-графичка документа. Објективну ведуту града на цеховском писму из треће деценије израдио је Самуел Ленхард („S. Lenhard in Pest“), а на њој је назначена и српска црква – „Ráz templom“. Други, још веродостојнији документ је план слободног краљевског града Стоног Београда („Szabad királyi Székes Fejérvár várossának tärpaja“) из 1826. године, на коме су учртани српска црква и гробље.

Како је град растао, тако се број Срба у њему смањивао. Године 1847. у Стоном Београду било је 225 српских житеља, двадесет година касније само 149; почетком XX века било је 116, а уочи другог светског рата само 65 душа. Сада је присуство Срба сведено на само неколико житеља, који се, и поред тога што су заборавили матерњи јазик, осећају Србима православне вере. Због њих се једном месечно, или ређе, одржава богослужење. А српска црква, неоспорно велика културноисторијска и уметничка знаменитост српског народа, стављена је под заштиту Земаљског надзорништва за споменике културе НР Мађарске. Седамдесетих година XX века конзервирани су њена архитектура, иконостас и зидни живопис. На зидном живопису примећена је и расртаурација оштећених делова, а том приликом преликани су и делови оригиналног сликаног слоја.

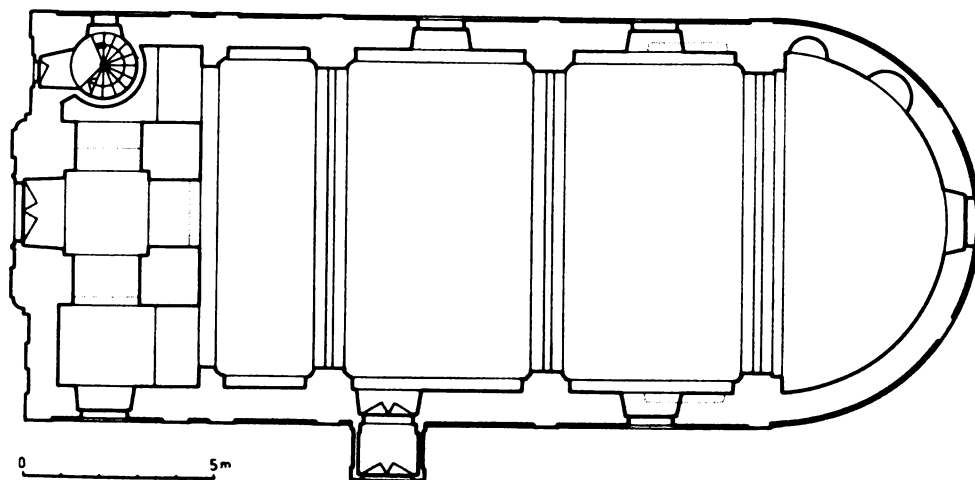
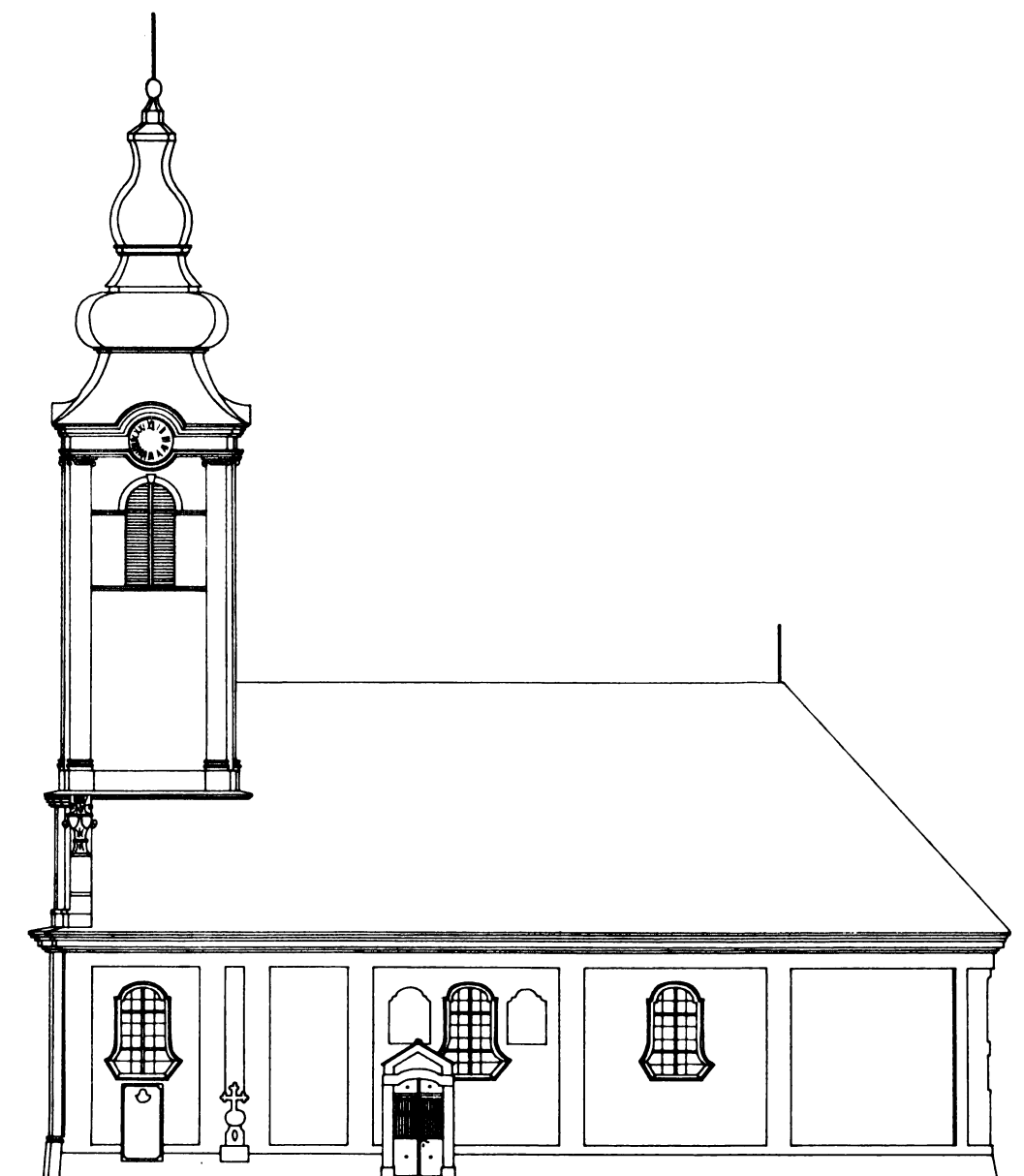
*

Првобитна српска црква, саграђена средином XVII века или нешто раније, била је скромна богомоља с торњем од дрвета. За њу је будимски епископ Михаило Милошевић, у једној молби Дворском ратном савету, написао да је „сазидана пре много година“. Молба се односила на изградњу новог торња, што су језуити упорно осујећивали. Од овог посла се тада одустало. Десет година касније црквена општина је, уз поновне сметње језуита, а уз помоћ епископа Василија Димитријевића и карловачког митрополита Вићентија Јовановића, успела да подигне другу српску цркву. Дозвола за градњу добијена је од Ратног савета за зидање „капеле“, али под условом да се димензије темеља старе цркве не смеју прекорачити. Нова црква малих димензија сазидана је од камена и цигле 1733–4. године, без торња или са торњем од дрвета.

Средином XVIII века стонобеоградски Срби трговци, чланови црквене општине.

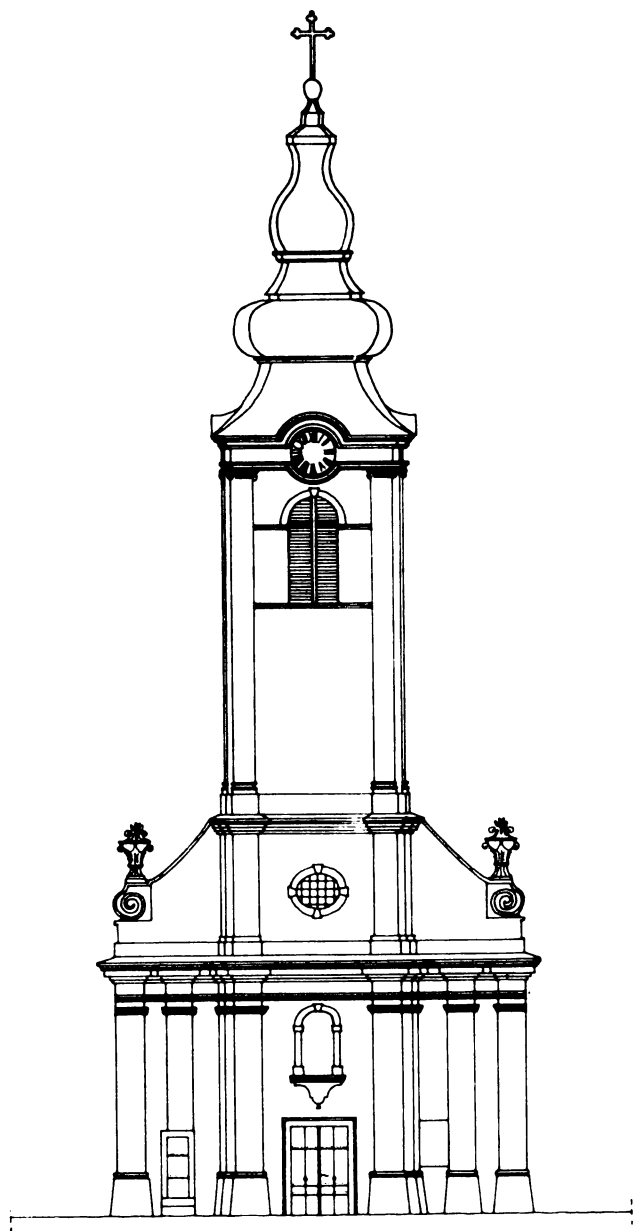
Литература

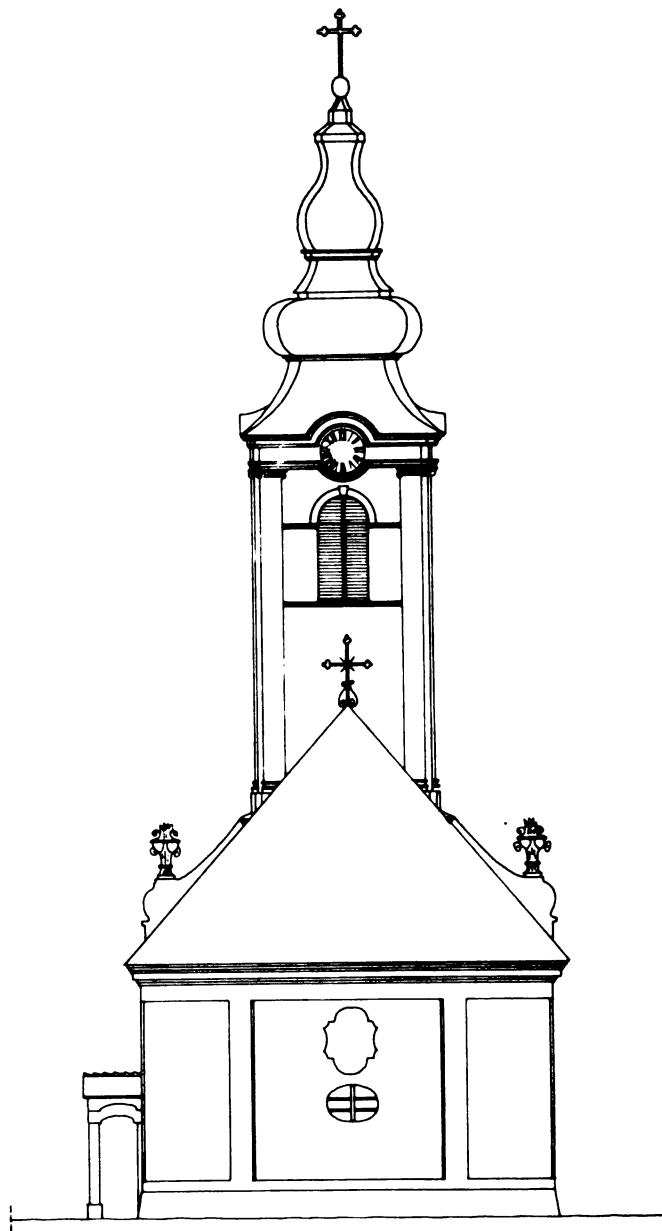
118 Изглед са јужне стране

119 Основа цркве

- В. Јакшић, *Нестајање српског народа у Угарској*, Гласник Српског ученог друштва 33 (Београд 1872), 82;
- Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, Гласник СУД 67 (Београд 1887) XXXVI, СХХIII, 276.
- Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске, за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 92–94.
- Ј. Károly, *Fejér vármegye története, Székesfehérvár 1896–1904* (1–5 kötet);
- Е. Cselebi, *Török vlágotató magyarországi utazásai 1660–1664*, II kötet, Budapest 1904, 48.
- Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909 (в. Регистар: Alba Regalis).
- М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка*, Ср. Карловци 1910, 503–4.
- Гу. Lausmann, *Székesfehérvár története (Kézirat) Székesfehérvár 1912*, I, 243, III, 22–4.
- И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији карловачкој из 1796*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Нови Сад 1931) 57.
- М. Харисијадис, *Катарина Ивановић као портретиста*, Гласник ИД у Новом Саду IV (1931) 151.
- С. Михалцић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Нови Сад 1937, 213, 218, 286.
- Á. Dormuth, *Székesfehérvár kulturális élete a XIX században*, Székesfehérvári Szemle 6, 1936.
- А. Somogyi, *Székesfehérvár. Művészet és város*, Budapest 1939.
- Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, Нови Сад 1941, 389, 410.
- К. Lyka, *Magyar művészet 1800–1850*, Budapest 1942, 106, 531.
- Ј. Fitz, *Székesfehérvár*, Budapest 1957, 23, 62, сл. 91.
- И. Јакшић, *Срби у Столном Београду*, Нови Сад 1962 (са старијом литературом и архивском грађом).
- М. Васић, *Мартолози у југословенским земљама под турском владавином*, Сарајево 1967, 71, 74–78, 154–155, 166;
- В. Ристић, *Катарина Ивановић*, Београд 1967 (Каталог изложбе Народног музеја поводом преноса посмртних остатака сликарке у Београд).
- И. Јакшић, *Изписа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1968 (в. Регистар: Alba Regia, Стони Београд).
- Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971, 219, 221, 224.
- Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 12, 13, 23, 62–64, 130–1, 224–9, Т. XLII, Т. XLIV, Т. XLV, Т. XCIX, Т. XC, Т. XCIII.
- М. Јовановић, *Српско сликарство у доба романтизма 1848–1878*, Нови Сад 1976, 68–9.
- Д. Медаковић, *Српска уметност у XVIII веку*, Београд 1980, 53.
- С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Београд 1981, 91.
- Művészet Magyarországon 1830–1870*, Katalógus II, Budapest 1981, 332–333.
- Д. Медаковић – Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982 (в. Регистар: Стони Београд – Секешфехервар).

120 Западна фасада
121 Источна фасада

међу којима је било и „изабраних грађана“, сакупили су знатан прилог за подизање новог високог торња, за који су, уз молбу, приложили пројектантски план. Од 1756. до 1759. трајала је мучна административна молбено-жалбена преписка, а сачувани су и документи Угарског намесничког већа, Сената града Стоног Београда, Конзисторије Острогонске надбискупије и католичког свештеника у граду, из којих се ишчитавају сви видови противљења, осујећивања и забрана да се удовољи захтевима црквене општине. Ту је и важно писмо будимског епископа Дионисија Новаковића упућено митрополиту Павлу Ненадовићу у коме га обавештава да је због протеста католичког клера Сенат забранио Србима „не само зидање торња него и довожење цигле у ту сврху“, а и замолба да митрополит посредује „у корист Срба у Стоном Београду“. Најзад, после трогодишње мучне преписке, на молбу Павла Ненадовића, Илирска дворска депутација је 30. августа 1759. године послала митрополиту „царичин декрет о грађењу торња и прошире-

њу српске цркве у Стоном Београду“. Тај нови торањ је завршен 1760. године. Што се тиче *проширења* црквеног брода, треба имати на уму да је у питању *продужење* брода са западне стране, како је једино и могло да се уради.

Кад је нови, барокни, торањ био сазидан, показало се да је црквена лађа несразмерно ниска и кратка па је црквена општина, уз накнадну сагласност меродавних, одлучила да подигне нову, знатно већу црквену грађевину. Посао је поверен поузданом предузимачу и зидару Јаношу Кершоферу (J. Kerschhofer). Црквени брод је призидан 1771–1772, али су се остали зидарски и каменоклесарски радови отегли, јер је црквена општина накнадно одлучила да подигне висину постојећег торња. Коначни облик торањ је добио тек 1791. године, кад је повишен за читав спрат. Бакарна капа пала је приликом непогоде 1823. године, па је нешто касније начињена нова, кад је позлаћен крст на јабуци. То је, углавном, и садашњи изглед западне фасаде стонобеоградске цркве.

Црква је посвећена Рођењу св. Јована Претече. То је веома складна једнобродна барокна грађевина уобичајених конструктивних и декоративних архитектонских облика, са полукружном апсидом на источној страни и високим звоником на западној. По већ типизираним решењу главни украс налази се на тој фасади. Ту је у доњем делу снажни камени сокл, базис из којег израстају пиластри, на чијим су горњим деловима испусти у виду једноставних капитела, а на њих налаже хоризонтални венац. Средишњи пиластри фланкирају камени портал и засвођену нишу изнад њега, а на ивичне пиластре у горњем делу налажу декоративне камене вазе бочних крила звоника. У исто време средишњи пиластри настављају свој раст у вертикалном смеру, пролазе кроз сужењни део западне фасаде и постају ивични пиластри наредна два спрата слободног дела торња. Њима су, у овом делу торња, подударни и пиластри са остале три његове стране. Завршетак торња, односно баркарна капа, обновљена 1831. године, спада у лепша решења ове занатске вештине. Унутрашњи простор подељен је на пет травеја, апсидални, три средишна и западни подзвонички; најпространији је травеј до апсиде, мањи је наредни, а најмањи је онај што упира у торањске стубове.

Године 1772–1773. цела унутрашњост цркве је живописана. То је дело у Будимској епархији већ прослављеног живописца и иконописца Теодора Симеонова „Грунтовича“ из Мосхопоља који је са својим помоћницима остварио обимну сликарску целину у Српском Ковину; живописао је 1765. цркву, 1771. обе капеле, а насликао је и иконе на иконостасу 1770. године. Његова сликарска вештина, понашање према наручиоцима, поштовање рокова и осталих уговорених обавеза, били су тада добро познати у српским црквама Будимске епархије. Били су, такође, добро знани и његови сасвим скромни материјални захтеви. Мајстора је осим тога пратио глас да је у односу на остале оновремене сликаре који су доспевали у Будимску епархију одан поштовалац старог, источноправославног сликарства. Чланови стонобеградске црквене општине и свештеници имали су прилике да виде ковински живопис и да се увере (колико су то по свом образовању могли) у његову иконографску доследност, као и да се после неколико година од живописања ковинске цркве обавесте о постојаности боје и малтера. Осим тога, у Ковину су могли чути, и прочитати у капели св. Врачева, да је зограф Теодор цео простор капеле насликао без хонорара, као дар Ковинцима. Све је то утицало на њихову одлуку да му повере живописање цркве.

За разлику од ковинске цркве, чије су зидне површине испресецане профилацијама ребара готских сводова на ромбоидне и делтоидне облике, стонобеградска црква је омогућила једноставнији распоред сликарних зона, композиција и фигура.

Иконографски преглед зидног живописа.

Олтарски простор: *архијереји и ђакони* (прва зона), *Тајна вечера, шест апостола, Поклоњење Агнецу, шест апостола* (друга зона), *Неверство Томино, Мирносице на Христовом гробу, Исцељење ослабљеног, Христос и Самарјанка, Исцељење слепог, Десет прокажених, Три младића у пећи огњеној* (трећа зона), *девет старозаветних личности* (четврта зона), *Крунисање Богородице* (у полукалоти). Поткуполни простор: *стојеће фигуре светитеља, Вознесење, Преображење* (северни зид); *стојеће фигуре светитеља Благовести, Рођење Христово*. На пандантифима следе куполе: *четири јеванђелиста*. Слепа купола: *Дванаест пророка, Богородица окружена анђелима и Јован Претеча* (у калоти), *Христос Пантократор* (у темену калоте). Средишни простор, јужни зид: *Св. Сава, Св. Арсеније, Св. Максим* (прва зона), *Сретење, Крштење*. Средишни простор, северни зид: *Св. Симеон Немања, Св. Јован деспот, Св. цар Урош, Св. кнез Лазар, Св. Стефан Дечански, Св. краљ Милутин*. Средишни простор, горња зона: *Васкрсење Христово, Силазак у ад*. „Богородичин простор“ наоса, јужни зид: *стојеће фигуре светитеља* (прва зона), *Благовести Захаријине* (друга зона), *Улазак у Јерусалим* (трећа зона), *Васкрсење Лазарево* (четврта зона). „Богородичин простор“ наоса, северни зид: *стојеће фигуре светитеља* (прва зона), *Иродова гозба* (друга зона), *Оплакивање Христово* (трећа зона). На пандантифима: *четири света мелода* (у калоти) *пророци, Богородица ширшаја небес* (у темену калоте). Припрата. *Христос анђео великог савета, Христос Емануел, Свевидеће око* (у своду). Западни зид: *стојеће фигуре* (прва зона), *Смрт св. Димитрија, страдања мученика* (две оштећене сцене у другој зони), *Гостољубље Аврамово, Жртва Аврамова, Вознесење св. Илије* (трећа зона). Јужни зид: *свети монаси* (прва зона), *Зачеће Јелисавете* (друга зона), *Молитва у Гетсиманском врту* (трећа зона). Северни зид: *стојеће фигуре* (прва зона), *Обретење главе св. Јована Претече* (друга зона), *Пут на голготу* (трећа зона). Ступци у припрати: *стојеће фигуре светитеља, Претеча крштава, Покољ витлејемске деце, Рођење св. Јована Претече, Христос пред Пилатом, Издајство Јудино* (јужни стубац), *стојећи ликови светитеља, Погребеније св. Јована Претече, Страдање св. Ваве, Претеча пред Пилатом, Бичевање Христа, Седморица ефеских младића, Ругање Христу* (северни стубац).

У исто време када је сликан зидни живопис рађена је и дуборезбарија иконостаса. То је примењеноуметничко дело Ференца Хорвата, дуборесца из Весприма, и Јосифа Фијаречка из Стоног Београда, остварено у стилу зрелог барока, с елементима рококоа.

Иконостас је сликао Јован Четиревић Грабован, са помоћником Григоријем

Поповићем, 1776. године, о чему постоји запис у соклу испод престоне иконе *Св. Јована Претече*.

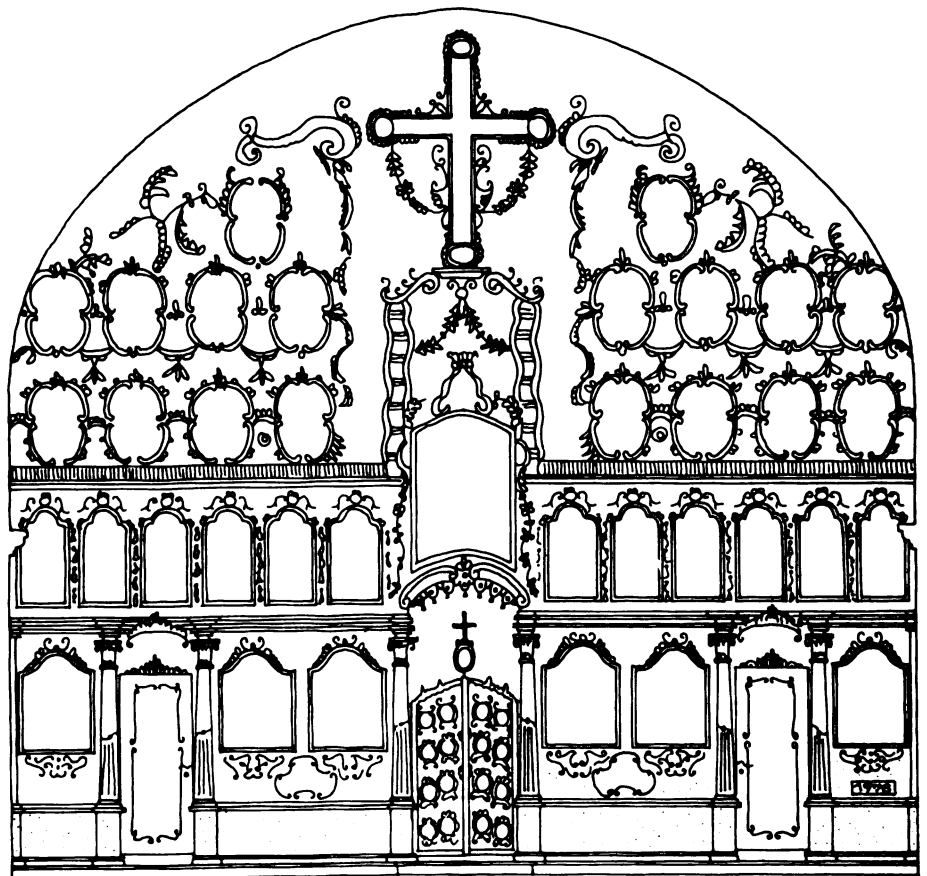
Распоред икона на иконостасу.

Иконе у соклу: *Горућа купина, Жртва Аврамова*. Престоне иконе: *Св. Димитрије, Св. Никола, Богородица, Исус Христос, Јован Претеча, Св. Гесргије*.

Царске двери (медаљони): *Нерукотворени лик Христов, Јеванђелист Јован, Цар Соломон, Јеванђелист Матеј, Цар Давид, Пророк Арон, Арханђео Гаврил, Богородица, Пророк Захарија, Пророк Исаија, Св. Јелисавета, Богородица, Пророк Мојсеј, Пророк Језекиљ, Јеванђелист Марко, Јеванђелист Лука, Пророк Авакум*. Јужне двери: *Св. арх. Михаило*. Северне двери: *Св. арх. Гаврил*. Фриз апостола, лева страна: *Апостол Тома, Апостол Вартоломеј, Апостол Андрија, Апостол Лука, Апостол Петар*; десна страна: *Апостол Павле, Апостол Матеј, Апостол Марко, Апостол Јаков, Апостол Симон, Апостол Филип*. Централна икона иконостаса: *Крунисање Богородице*. Иконе у линети, на средини: *Крст Христовог распећа, Богородица, Јован Богослов*; на левој страни: *Пророк Осија, Пророк Авакум, Пророк Гедеон, Пророк Илија, Пророк Јаков, Пророк Исаија, Пророк Соломон, Пророк Арон*; на десној страни: *Пророк Језекиљ, Пророк Данило, Пророк Јелесеј, Пророк Михеј, Пророк Захарија, Пророк Давид, Пророк Мојсеј, Пророк Јеремија*.

У стонобеоградској цркви сабрано је доста значајних сакралних споменика, књига, икона и сасуди примењеноуметничке израде. Поред неколико штампаних србуља, ту су и три рукописне књиге: *Молебни канон Пресвете Богородице*, који су преписали игуман Никодим и духовник Максим уз помоћ братства манастира Темнице за владе султана Сулејмана Величанственог (XVI в.); *Јеванђеље* (XVI в.) и *Апостол*. Међу иконама су и четири веће, престоне, које је непознати сликар из средине XVIII века израдио за претходни иконостас; сада су у Црквено-уметничкој и научној збирци у Сентандреји. Радећи на иконостасу стонобеоградске цркве, Јован Четиревић Грабован насликао је чак 18 празничних–целивајућих икона, а Теодор Симеонов „Грунтович“, у току живописања цркве, велику икону *Свети Наум са житијем*, која је такође у Сентандрејској збирци. Сачувана је и црквеноопштинска архива (записници, инвентари, протоколи и матичне књиге). Грађа која се односи на српску цркву и Србе у граду чува се и у Градском архиву у Стоном Београду (Városi levéltár, Székesfehérvár). Архивалије црквене администрације и кореспонденције припадају Архиву Будимске епархије у Сентандреји.

У Стоном Београду је рођена и живела српска сликарка Катарина Ивановић (1811–1882), чији се радови налазе у Народном музеју у Београду. Њена *Света Катарина* чува се у српској цркви у Српском Ковину.

ЧИП *Szigetcsép*

Село на Чепелском острву. Срби су га населили за турске владавине. Изгледа да је касније опустело. У време велике сеобе Срба (1690) ту се населило само неколико породица. Приликом државног пописа православних цркава и становништва 1734-5. године за суседна села Ловру и Чип је забележено: „In pagis Lóréh et Csép ejusdem ritus homines habitantes quilibet habet suum templum unum ex crudis tegulis aedificatu[m]. Graeci ritus vero unitos, in hisce i[n]clytis comitatibus non reperiti homines.“ Према попису из средине XVIII века, у Чипу је било само 14 српских домова и 18 иноверних старешина домаћинства. Раније саграђена мања црква брвнара била је тада неосвећена. Црквене матице постоје од 1779. године. У XIX веку број Срба се увећао, па је 1847. године забележено 258 српских становника. Према шематизму Будимске епархије за годину 1896. У Чипу је било 243 житеља српске народности, а постојала је и српска православна вероисповедна школа.

Садашња црква је зидана 1776. године, а звоник је призидан 1815. Посвећена је св. Стефану Дечанском. Обновљена је 1899. године. Иконостас је слабији сликарски рад из XIX века.

У цркви је чувана икона *Богородица са Христом*, коју је сликао зограф Митрофан почетком XVIII века. То је велика, репрезентативна икона са Богородичиним ликом у средини, док су са стране минијатурне композиције и светитељски ликови. Икона се везује за светогорско сликарство са краја XVII или почетка XVIII века. Из неке од атоских сликарских радионица потиче и зограф Митрофан. Сада се икона налази у Српској црквено-уметничкој и научној збирци у Сентандреји.

Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXVI (Београд 1872) 10.
Г. Марјановић, *Први шематизам православне епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 94–5.
М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 506–7.
И. Зеремски, *Попис становништва и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Нови Сад 1931) 57.
Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига прва), Матица српска, Нови Сад 1957, 114.
А. Somogyi, *Régi szerb egyházművészet*, Budapest 1965, сл. 1, 2, 3.
И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј, Нови Сад 1968, 118.
Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 28, 149, Табле III–IV.
С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ СХХIII/2 (Београд 1981) 2.
С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином 18. века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 33.

ЧОБАНАЦ *Csobánka*

Мало насеље испод обронака Пилишких брда, недалеко од Помаза и Сентандреје. У великој сеоби (1690) населили су га Срби из ресавског краја. Кад је 1739. године харала куга у Будиму и околини неколико породица из Перкате и Шошкута избегло је у Чобанац. У XVIII веку досељени су Немци (Швабе), а пописи из XIX века говоре да су били знатно бројнији од Срба. Тада се у мањем броју насељавају Мађари. Године 1769. било је у Чобанцу 55 српских домова. Према попису православних Будимске епархије у Чобанцу је 1847. године било 424 српска житеља, а 1867. године 364. У шематизму Будимске епархије из 1896. године наводи се да је у селу било 70 православних домова са укупно 315 житеља. Тада је постојала и Српска православна вероисповедна школа.

Срби у Чобанцу су током векова задржали говорне особености свог ресавског завичаја.

На месту првобитне цркве-брвнаре, подигнуте непосредно после велике сеобе, саграђена је 1746. већа црква од камена и опеке. Посвећена је св. архангелу Гаврилу, а осветио ју је Василије Димитријевић, епископ будимски. Црквене матице се воде од 1784. године.

Олтарска преграда је једноставан столарски рад, без украса, са четири стубића између престоних и празничних икона. Иконе на иконостасу сликао је крајем XVIII века непознати иконописац, приучени занатлија, и спадају у познобарокну примитиву. У соклу су насликане чети-

ри иконе: *Св. патријарх Герман, Сусрет Богородице и Јелисавете, Христос и Самарјанка и Св. великомученица Варвара*. Четири престоне иконе, царске, јужне и северне двери понављају утврђени иконографски репертоар, што је случај и са празничним иконама, где се налази шест икона са *Св. Тројицом* у средини.

У цркви се чува икона *Богородица заклана*, коју је сликао зограф Никола Проданови 1733. године. То је копија атоске (ватопедске) иконе. Серија целивајућих икона потиче из сликарске радионице Теодора Симеоновића „Грунтовића“ (*Рођење Христово, Вазнесење, Улазак у Јерусалим, Св. арх. Михаил, Св. арх. Димитрије, Јаков Заведејев и св. Симон, Св. апостол Јуда и св. апостол Матеја, Св. Вартоломеј и св. Варнава*).

Литература

Г. Витковић, *Нови подаци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXVI (Београд 1872) 9.

Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 96–97.

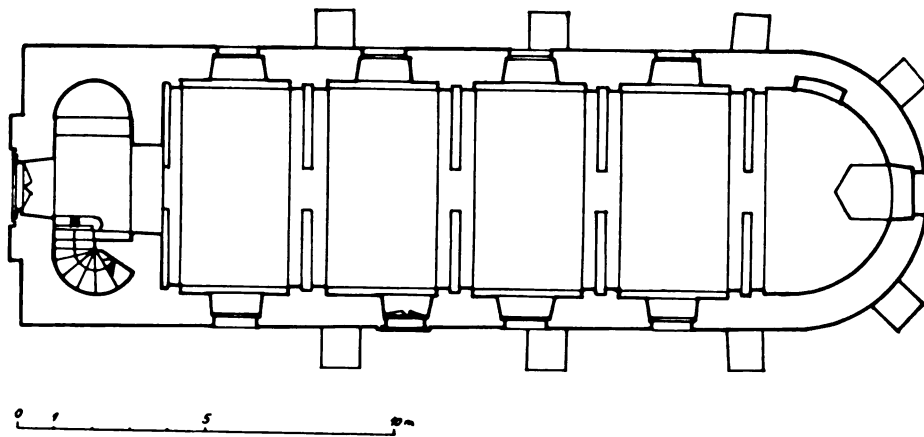
М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 507–508.

И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (Нови Сад 1931) 75.

Д. Поповић, *Срби у Војводини II*, Матица српска, Нови Сад 1959, 462.

П. Степановић, *О говору Срба у Чобанцу*, Сентандрејски зборник САНУ I (Београд 1987).

[384]

123 Основа цркве

ШАРОК

Sárok

124 Изглед цркве са југоисточне стране
(Према фотографији)

Некадашња пустара у Барањи, источно од Шиклоша. За време турске власти то је било мало село које су Срби населили крајем XVI века. Припадало је санцаку Мохач–Сечуј. Шарок је окружен некада српским селима: Ивандарда, Илочац, Бремен, Мезедек, Мајш. И приликом првих пописа Барањске жупаније 1715. и 1720. године „Possessio Sárok“ је невелико насеље са неколико породица „Nationis Illicicae“ (Марковић, Стојковић, Симић, Саранчовић, Ланчушанин, Видић).

Средином XVIII века, за време првог пописа Будимске епархије, у Шароку је било 24 српска православна дома и 5 „домов римокатоликов“. Српска црква још није била подигнута.

Највећи број Срба забележен је 1796. године, кад је у селу било 537 становника православне вере. Столеће касније, године 1896, приликом пописа за први шематизам Будимске епархије, било је само 263 житеља српске народности. Тада је још постојала српска православна вероисповедна школа са 32 деце. У XX веку настављен је започети процес асимилације.

Срби су покушали да сазнају цркву у Шароку још 1778. године, но тада је царица Марија Терезија вратила молбу будимског епископа Софронија Кириловића који се за то заузимао. Владарка је тражила извештај о материјалним могућностима мештана за зидање цркве. Испоставило се да општина није обезбедила потребна средства па је дозвола за градњу ускраћена. Црква је сазидана тек почетком XIX века, а обновљена 1892. године. Иконостас је сликао провинцијски иконописац у другој половини XIX века.

Литература

Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 55–6.
И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј, Нови Сад 1974, 48, 122–3.
С Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ/2 (Београд 1981) 184–186.
В. Duranci – А. Rudinski, *Szerb templomok Baranya megyében. Létünk 2*, Forum könyvkiadó, Újvidék 1987, 322–355.

[385]

ШИКЛОШ

Siklós

Знаменита средњовековна угарска тврђава са подграђем и опатијом коју су основали бенедиктинци у XI веку. Тврђава је 1191. године била власништво феудалне породице Шоклошијевих (Soklósyak), по којима је и названа. Последњи власник уочи турске најезде био је Јанош Корвин, син краља Матије.

По предању, неко време је заповедник Шиклоша био Стефан Штиљановић, кастелан Моровића и „префект града Валпова“ у Славонији. Његове мошти су откривене на брду Ђунтиру, недалеко од Шиклоша, и већ средином XVI века пренете у сремски манастир Шишатовац. Од тада се Стефан Штиљановић слави као српски светитељ (4/17. октобар).

Није познато када су се Срби почели досељавати у Шиклош, али је извесно да су у подграђу и околини живели за време турске владавине, кад су населили и многа места у Барањи. За време велике сеобе 1690. године у Шиклош се доселило неколико српских породица. Међу варошима у којима ратни савет наређује војним заповедницима да 1690. сакупе Србе војнике налази се и Шиклош. Срби из Барање придружили су се главнини српских ратника у Осијеку, којима је командовао подвојвода Јован Монастерлија. Та вој-

ска је добила битку код Сланкамена 19. августа 1691. године.

После протеривања Турака, догодиле су се и у Шиклошу знатне промене, демографске и социолошке. У некадашњу бенедиктинску опатију уселили су се франџевци. Срби су подигли своју привремену богомољу и посветили је св. Димитрију.

Први попис становништва Шиклоша обављен је 1695. године. Укупно је у подграђу било 98 домова, а старешине домаћинстава пописане су само именом. Међу њима су били и: Станко, Илија, Јанко, Мрдоња, Матија, Драгојло, Грујица, Милован. Записано је том приликом да су „[...] die Innwohner mixtim Calvinisch, Raczisch und die meist Catholosch“.

Идуће, 1696. године почела је са радом неоаквистичка комисија (Neoaquistica Commisio). По њеном предлогу, Барања је раздељена на властелинства. Тада је Шиклош са још 23 села додељен генералу Енесу Капрари.

Према опису Будимске епархије средином XVIII века, у Шиклошу је тада било 75 српских домова и један свештеник. У четвртој деценији тога века подигнута је, од тврдог материјала, друга по реду српска црква. Ктитор је био богати шиклошки трговац Петар Кара-Станковић.

[386]

125 Изглед цркве са југоисточне стране
(Према фотографији)

Унутрашњост цркве исликао је зограф Христофор Жефаровић 1739–1740. године. При крају посла зограф је имао велике неприлике са ктитором, о чему је писао будимском епископу Василију Димитријевићу. Жефаровићева жалбена писма из Шиклоша изузетно су важни документи за недовољно познату биографију овог зографа, али имају и шири друштвени значај. У то време у Шиклошу је боравио зограф Теодор, чији радови нису познати. Његово писмо, упућено 29. августа 1742. године будимском епископу Василију Димитријевићу, претставља дирљиву молбу за заштиту од унијаћења.

При шиклошкој цркви заведене су 1752. године матице рођених, а 1753. матице венчаних и умрлих. Године 1779. за ову цркву општина је набавила и четврто звоно. На ово је следила тужба католичког печујског викара, о чему су расправљали Скупштина Барањске жупаније и Угарско намесничко веће. Срби у Шиклошу су опомнени „због самовољног постављања црквеног звона“.

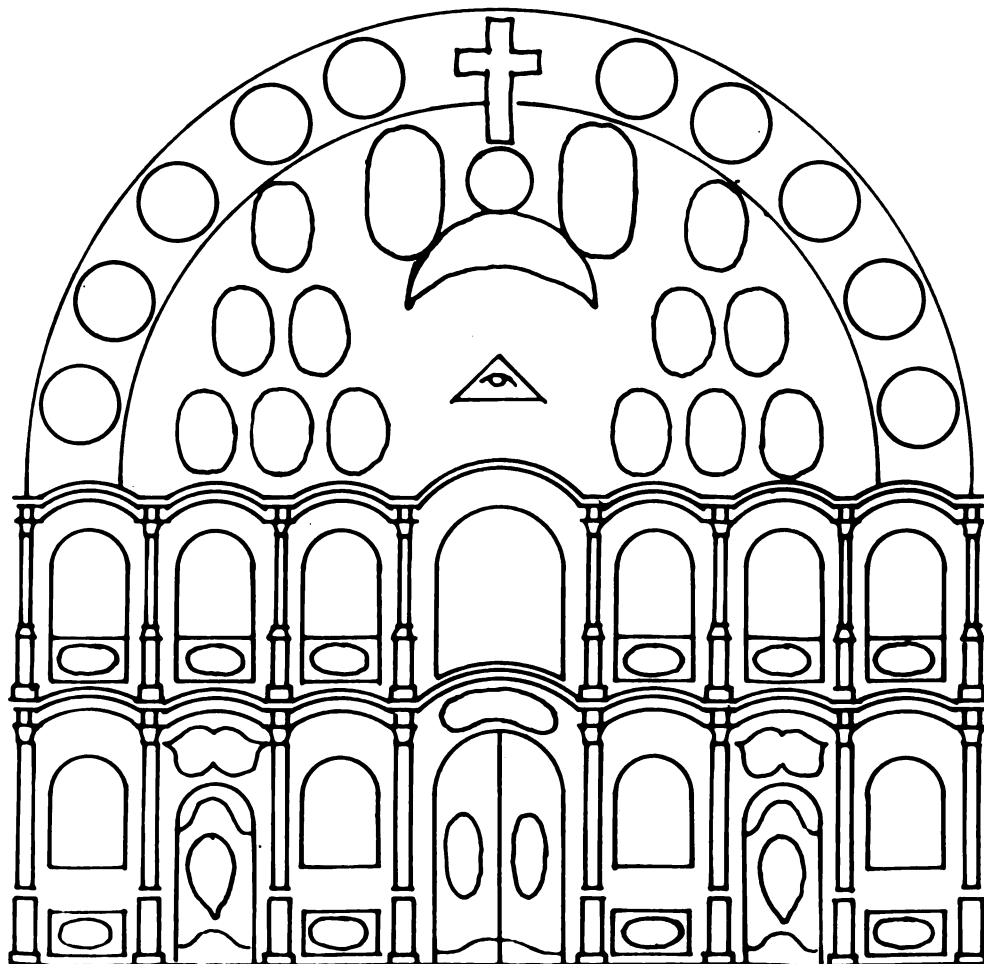
Крајем XVIII века, у Шиклошу је било 338 житеља српске народности, али је тај број у XIX веку стално опадао. Међутим, још осамдесетих година у центру вароши живе су угледне српске грађанске породице: Пандуровић, Станковић, Бошњак, Добровић, Деметровић, Пејић, Војновић, Петровић, Гојковић, Угљешић, Николић

и друге. У првом шематизму Будимске епархије за 1896. годину пописано је само 120 Срба, да би се и тај број између два светска рата свео на неколико житеља.

Црква у Шиклошу страдала је у пожару првих година XIX века, а тада је уништен и зидни живопис Христофора Жефаровића. Садашња, трећа по реду црква сазида је 1806. године. То је велика варошка једнобродна црква, полукружне апсиде, правоугаоних певничких испуста, троспратног звоника покривеног једноставном пирамидалном капом. Западна фасада цркве има карактеристичан, неокласицистички изглед. Зидна платна свих фасада рашчлањена су пиластрима, између којих су већи, лучно засведени, прозорски отвори.

Дуборезбарија иконостаса, проповедаоница, певница и столова израђена је средином XIX века у неокласицистичком маниру и спада у боље радове ове вештине. Иконе на иконостасу сликао је око 1850. године непознати иконописац-занатлија.

Поједини сакрални предмети примењеноуметничке израде из српске цркве у Шиклошу пренети су у Српску црквеноуметничку и научну збирку у Сентад্রেји. Ту је и сребрни (позлаћени) појас који је 1769. године Марија, супруга Петра Кара-Станковића, даровала цркви Св. Димитрија у Шиклошу.

126 Схема иконостаса (Према фотографији)

Литература

- М. Haas, *Baranya emlékirat*, Pécs 1845, 324.
 J. Brüstle, *Recensio Universi cleri dioecesis Quinque – Ecclesiensis*, Pécs 1874–1880, tomus VI, 349–355.
 Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 57–58.
 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. II, Београд 1903, 2120.
 Е. Cselebi, *Török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*, III kötet, Budapest 1904, 480–481.
 М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 536–7.
 С. Михалцић, *Устанак Срба у Барањи 1703–1710*, Браство, 27 књига Друштва св. Саве (Београд 1921) 110–122.
 М. Костић, *Стеван Штиљановић* (историјско-ханографска студија), Глас СКА СХ, други разред, 62 (Ср. Карловци–Београд 1923) 59–99.
 В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 37, 68, 108–9.
 А. Ивић, *Архивска грађа о српским књижевним и културним радницима 1740–1780*, Београд–Суботица 1926.
 В. Пандуровић, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи*, Гласник ИД у Новом Саду I (Нови Сад 1928) 117–122.
 А. Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 132.
 И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији карловачкој из 1769*, Гласник ИД у Новом Саду IV (1931) 57.
 Д. Поповић, *Становништво Барање крајем 17. века*, Гласник ИД у Новом Саду V (1932) 362–4, 368, 372.
 В. Пандуровић, *Збирка историјских докумената из прошлости барањских Срба XVII–XVIII века*, Споменик СКА LXXXIV, други разред, св. 66 (1936) 49–119.
 Д. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937, 113.
 С. Михалцић, *Барања, од најстаријих времена до данас*, Нови Сад 1937, 175–177, 213, 226, 234, 298.
 Ј. Радонић, *Од прве опсаде Беча до велике сеобе*, Војводина I, Нови Сад 1939, 492.
 Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, 409–410.
 Д. Поповић, *Војводина у турско доба*, Војводина I, 161, 217.
 Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина II, Нови Сад 1941, 395 („Печат Срба Шиклушана 1724“).
 Д. Поповић, *Срби у Војводини (књига прва)*, Матица српска, Нови Сад 1957, 114, 161, 297, 318, 330.
 Д. Поповић, *Срби у Војводини (књига друга)*, Матица српска, Нови Сад 1959, 64, 68, 421, 430.
 Д. Медаковић, *Христофор Жефаровић у Шиклошу 1740. године. Путеви српског барока*, Београд 1971, 291–5.
 Д. Давидов, *Иконе српских цркава у Мађарској*, Нови Сад 1973, 12, 60.
 И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века III*, Војвођански музеј, Нови Сад 1974 (в. Регистар: *Шиклош–Siklós*).
 Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Матица српска, Нови Сад 1978, 108.
 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Грађа о православним црквама Карловачке митрополије XVIII века*, Споменик САНУ CXXXIII/2 (Београд 1981), 186.
 С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 34.
 Л. Шелмић, *Српско зидно сликарство*, Каталог Галерије Матице српске, Нови Сад 1987, 29–30.
 Л. Шелмић, *Прилог проучавању зографског сликарства у Барањи*, Сентад্রেјски зборник I, Београд 1987, 269–280.
 В. Duranci – А. Rudinski, *Szerb templomok Baranja megyében, Létünk 2*, Forum könyvkiadó, Újvidék 1987, 322–355.

ШУМБЕРАК

Somberek

Веће сеоско насеље у Барањи, северно од Мохача. За време османлијске власти припадало санџаку Мохач – Сечуј, а тада је насељено искључиво Србима, као и већина места у овом делу Угарске. После ослобођења Барање (1867), за време велике сеобе Срба (1690), у Шумберку се населило још неколико српских породица. После поделе пустара и села на нова властелинства, Шумберак је привремено остао коморско добро, али га је касније Комора продала племићкој породици Шаушка.

У попису Барање са почетка XVIII века (Conscriptio domestica generalis annis 1715 et 1716 continuative peracta Nr. 5-to), који се некад чувао у Архиву барањске жупаније у Печују, наведено је да су чисто српска села Шумберак, Божук, Вемен, Борјад, Литоба, Мађарбоја, Иван-Шарок, Бремен, Будмир, Виљан и многа друга на овом простору. Други попис Conscriptio incluti Comitatus Baranyiensis, такође из 1715. године, доноси и имена старешина домова. За Possessio Sonberg наведена су и ова: Митар Апачанин, Симон Герчинац, Михаило Лукић, Никола Бошњак, Радојица Осичлија, Радашан Чавић, Грујица Лукић, Ристо Салашлија, Ђурађ Завишић, Јакпа Томашнијац, Богдан Верић, Митар Алмашац, Радивој Бачванин, Милош Ланчушанин, Ђура Савин, Станко Црни и други.

Убрзо после ових пописа обавила је Печујска бискупија канонске визитације у свим парохијама, укључујући и српске православне. За Шумберак је забележено да је село одувек „шизматичко“ („possessionem eorum ex integro schismaticum“). Важан је податак да је 1721. године, кад је обављена визитација, у Шумберку већ постојала православна црква.

[388]

127 Изглед цркве са југозапанде стране.

Тих година у првој половини XVIII века спроведена је државна и властелинска колонизација Немаца, што је утицало на расељавање Срба из неких места. Тако у једном извештају стоји и ова процена демографског стања: „Како су се множили Немци, тако су нестајали Срби.“ У појединим селима постепено су заменили староседелачки српски живаљ. У Шумберак су колонизоване породице „фулденских Шваба“. Од тада и у овом месту почиње потискивање Срба. Према првом сумарном опису Будимске епархије из средине XVIII века, у селу је било 52 српска дома (око 400 душа) и 67 кућа „римокатоликов“ – Немаца. Забележена је и црква „храм свјетага Георгија“.

И поред отежаних услова живота, број Срба је у XVIII веку порастао на 765 душа, колико је било 1796. године, док је средином XIX века у селу било преко 800 житеља српске народности. Крајем XIX века, према првом шематизму Будимске епархије, забележено је осетно смањивање на 564 становника православне вере. Почетком XX века у Шумберку је било: Немаца – 1367, Срба – 524, Мађара – 234. Настављен је започети процес асимилације и однарођавања Срба.

Садашња, друга по реду црква у Шумберку сазидаана је крајем XVIII века. Прво је подигнута црквена лађа, испред које је 1793. призидан торањ. То је већа једнобродна сеоска црква грађена у маниру провинцијског неокласицизма. Карактеристична је бакарна барокно рашчлањена капа торња, са лантерном у средњем делу. Иконостас је рад непознатог иконописца из средине XIX века.

Литература

- Г. Витковић, *Нови податци за историју српских пресељеника у Угарској*, Гласник СУД XXXVI (Београд 1872) 12.
J. Brüstle, *Recensio Universi cleri dioecesis Quinque – Ecclesiensis*. (Tomus IV, Pécs 1874–1880, 415–424.
Г. Марјановић, *Први шематизам православне српске епархије будимске за годину 1896*, Ср. Карловци 1896, 59–60.
М. Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.*, Ср. Карловци 1910, 537–8.
И. и Д. Руварац, *О епархији печујско–мохачко–сечујско–сигетској од 1695–1733*, Ср. Карловци 1922, 50.
В. Пандуровић, *Из прошлости барањских Срба*, Осиек 1923, 100, 110.
В. Пандуровић, *Прилози бројном кретању српског народа у Барањи*, Гласник ИД у Новом Саду (Нови Сад 1928), 117–122.
Д. Поповић, *Становништво Барање крајем 17. века*, Гласник ИД у Новом Саду V/3 (1932) 372.
С. Михалчић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Н. Сад 1943, 370.
Д. Поповић, *Срби у Војводини* (књига друга) Матица српска, Нови Сад 1959, 41, 195.
И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Војвођански музеј, Нови Сад 1974, 25–6, 95–6.
С. Милеуснић – Д. Е. Стефановић, *Извод из описа Будимске епархије средином XVIII века*, Свеске Матице српске 5 (Нови Сад 1987) 36.
В. Duranci – А. Rudinski, *Szereb templomok Baranya megyében*, Létünk 2. Forum könyvkiadó, Újvidék 1987, 322–355.

AD DENDA ТОПОГРАФСКОМ ПРЕГЛЕДУ

Цркве Будимске епархије које су уступљене другим верским заједницама или општинским властима такође се овде помињу. Оне су битно измениле унутрашњи сакрални изглед. Међутим, њихова архитектура може бити предмет проучавања и српских историчара црквеног градитељства, као што се некадашњи живот Срба у тим местима може проучавати на основу архивске и друге грађе. То су цркве у следећим местима:

1

Балашађармат – Balasagyarmat

Црква Рођење Богородице. Првобитна подигнута крајем XVIII века (1785). Иконостас Михајла Живковића, 1815. године. Црква је порушена почетком XX века и на њеном месту подигнута мања, у облику капеле. Иконостас и сакралне сасуди пренети у Сентандреју. Капела је уступљена градском савету.

2

Вац – Vác

Црква светог Николе. Првобитна из прве половине XVIII века. Садашња, подигнута 1792. године; складна неокласицистичка грађевина, продата је градским властима. Користи се као изложбени простор.

3

Доња Нана – Alsónána

Црква Успење Богородице из XVIII века. Предата је католичкој црквеној општини 1955. године. Престоне иконе, зографски радови од посебног уметничког и културноисторијског значаја, пренете су у Српску црквено-уметничку и научну збирку у Сентандреји.

4

Српски Гарчин – Rasgarcsöny

Црква св. арханђела Михаила. Уступљена реформатској црквеној општини.

Пажњи историчара не треба да измакну ни цркве Будимске епархије које су порушене. Иако се ради о мањим, претежно сеоским црквама које нису биле у евиденцији Земаљског завода за заштиту споменика културе, ипак је у тим местима рушењем српских цркава избрисан највидљивији белег некадашњег постојања Срба. Из сагласност Будимске епархије, која више није могла да одржава цркве у местима у којима није било Срба, општинске власти су их порушиле.

1

Адоњ – Adony

Црква Силазак св. Духа подигнута у првој половини XVIII века, на месту првобитне из турског времена. Године 1840. у њу је пренет део иконостаса Стефана Тенецког из цркве св. Георгија у Пешти. Црква је обновљена 1887. када је дозидан нов торањ. Уништена је бомбардовањем у II светском рату.

2

Батасек – Bátoraszék

Црква св. Георгија из 1775. године. Обновљена крајем XIX века. Продата и срушена 1958. године.

3

Борјад – Borjád

Црква Ваведење Богородице, саграђена 1735, звоник 1770. Продата и срушена 1974. године.

4

Вемен – Vemend

Црква посвећена Преносу моштију св. архиђакона Стефана. Сазидана 1844. године. Продата и срушена 1964.

5

Ивандарда – Ivándárda

Црква св. Георгија. Подигнута у XVIII веку. Обновљена 1893. Срушена 1970. године.

6

Ланчук – Lancsok

Црква св. Јерарха, из 1752. године. Продата и срушена 1962.

7

Литоба – Liptód

Црква св. Јеванђелисте Луке. Подигнута у другој половини XVIII века. Продата и срушена 1951. године.

8

Печвар – Pecsárd

Црква Успење Богородице, подигнута 1730, обнављана у XIX веку. Срушена 1925. године.

9

Рацкозар – Ráczkózár

Црква св. Јована. Подигнута 1720. године, обнављана крајем XVIII века. Срушена 1919. године.

10

Рацхидош – Ráchidos

Црква посвећена празнику Пренос моштију св. Николе. Подигнута у првој половини XVIII века. Обнављана у XIX веку. Продата и срушена 1949. године.

11

Сигетвар – Szigetvár

Црква св. три Јерарха. Саграђена 1752. године. Срушена 1956.

12

Титош – Ráctöttös

[390] Црква св. Димитрија, сазирана 1776, срушена 1964. године.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE DENKMÄLER DER BUDAER EPARCHIE

Die türkische Präsenz auf dem Balkan verstärkte vor dem Sturz der serbischen Despotie, besonders aber nach diesem Ereignis mit weitreichenden Folgen, das ausgesprochene Entgegenkommen der feudalen ungarischen Herrscher gegenüber den serbischen Grundbesitzern, Adligen und Militärspitzen. Das wirkte sich günstig auf die häufigen, kleineren und größeren Umsiedlungen, die organisierten und spontanen Bewegungen der serbischen ethnischen Masse nach Norden aus, in die herausfordernde, weite, reiche Ebene, die ein Mönch aus dem serbischen orthodoxen Kloster Grabovac etwas später, 1593, begeistert beschrieb: „... das ganze Ungarn ist wunderbar und schön, kornreich und fruchtbar, mit allem Überfluß erfüllt...“

Das ungarische Donaugebiet, die Sava-Ebene, Baranja und das Marostal schienen den Serben als das gelobte Land, wohin sie eilten, oft, um nicht nur die Ehre, sondern auch den eigenen Kopf zu retten. Die Souveränen dieses fruchtbaren, ungenügend besiedelten, damals noch befreundeten Landes, das sich von der Mačva und Belgrad bis zu den polnischen Gebirgen und vom Karpaten-Bogen bis zu den österreichischen Bergen erstreckte, zeigten sich sehr gastfreundlich. Die ungarischen Könige erwarben, indem sie die Serben aufnahmen, militärisch organisierte, treue und mutige Untertanen, in deren Bewußtsein die Hoffnung auf das Vertreiben der verhaßten Türken aus den serbischen Ländern glomm.

Der feudale fideicommissum, den die serbischen Häupter im XV. Jh. genossen, umfaßte ganze ungarische Gebiete, reiche Bergwerke und andere Landgüter in den alten Gespanschaften. Nicht nur die Despotenhäuser Branković und Jakšić, die in den damaligen ungarischen Ländern ihre Anwesenheit durch Stiftungen markierten, was die Klöster im Srem und Banat immer noch am überzeugendsten beweisen, sondern auch die später gekommenen Adligen, wie kampflustige kleine Gutsherren, Kastellane, Tschaikisten, zusammen mit einer bunten Masse vom Krieger, Ackerbauern, Überläufern, Geistlichen, Händlern, Abenteurern und später auch Grenzwächtern, fanden in Ungarn ihre neue Heimat. Die Sorgen und Nöte auf dem Balkan trieben die Bevölkerung, die sich vielleicht auch unbewußt und naiv, auf die langen, endlosen Wege machte, aus den Muttergebieten zu Zufluchtsorten, in vorläufige und nachher ständige Wohnstätten in den Unterstädten großer Festungen. Man hat den Eindruck, als ob es den zugewanderten serbischen Gutsherren und Militärs schien, daß der ganze serbische Ruhm und die Hoffnung auf den ungarischen Schlachtfeldern seien. Im Nebelschleier, der seit eh und je die Ebene mit den gegliederten Flußgebieten, Mooren und Wäldern bedeckte, vergingen ihre Hoffnungen schnell. Schließlich verschwand nach nicht langer Zeit der alte serbische Adel ganz. Es blieb der raitzische Stamm hie und da dünner oder dichter angesiedelt, nicht nur in Südungarn sondern auch weit im Norden, noch etwas höher als Buda.

In diesen pannonischen Weiten, auf denen man mit Angst den kriegerischen Sturmwind der Osmanen – zuerst als vorläufige Einfälle und nach der Schlacht bei Mohács als Eroberungsfeldzugerwartete und schließlich erlebte, entrann das grobe militärische Leben in den Unterstädten den wirklichen Vorstellungen. Man erhält den Eindruck, die historische Wirklichkeit werde zu einer ausgedachten Fabel umgestaltet. Um die sturen historischen Auskünfte rankte sich die Volksüberlieferung, deren frische Phantasie in die Literatur über das Leben der Heiligen mündet, wie bei der idealisierten Gestalt von Stefan Štiljanović, eines Kastellans der befestigten Grenzstädte, und der Überlieferung nach, auch der berühmten Stadt Siklós in Baranja. Im Kampf gegen Türken und noch mehr durch Teilnahme am ungarischen Bürgerkrieg auf der Seite König Ferdinands von Habsburg erwarb er dank seines tugendhaften Wesens die größten Anerkennungen seines Volks. Nach dem Tod und der Bestattung auf dem Berg Gyuntir bekam seine andere Gestalt eine Aureole und reihte sich so durch den Willen der frommen orthodoxen Christen zu den Heiligen des Sremer Despotenhauses Branković.

Den anderen Häuptern und Adligen wurde solcher Ruhm nach dem Tode nicht zuteil, obwohl sie bei Lebzeiten bekannte Krieger und berühmter als Štiljanović waren. Ihre historischen Gestalten bedeckte nach ihrem Tod die Finsternis. Viele Jahre später beleuchteten die serbische und die ungarische Historiographie die Bio-

graphien und die Schicksale der Adligen der Nationale Rascianis. In den Oberdonaugebieten, in der Stadt Győr und von Zeit zu Zeit in Komárno herrschte die Familie Bakić, in welcher Pavle am bekanntesten war. Pavle Bakić konnte auch der Spender der ersten serbischen Kirche sein, die 1511 in der Festung von Komárno erbaut wurde. Doch, entscheidend waren für sie die Beziehungen zum ungarischen Adel: „Die Bakićs sind noch schneller als die Jakšićs katholisiert und magyarisiert worden.“ Dieser serbische Adel diente den neuen Herren bis zum Ende. Entweder kamen sie tapfer um oder entfremdeten sich durch Heiratsbeziehungen. Selten, und deswegen auch leuchtend, sind die Beispiele jener, die Klöster errichten ließen. Solche Leute gab es aber in den Nordgebieten um den Donaubogen und noch weiter, Richtung Westen nicht. Dort unterhielten die wenigen Geistlichen, die aus der ehemaligen Heimat gekommen waren, die Flamme des religiösen und ethnischen Weihrauchkessels.

In der vortürkischen und später in der türkischen Zeit war Baranja bis zur Gespanschaft Tolna und nördlicher, in ganz Dunántúl von Serben besiedelt, in manchen Dörfern waren sie sogar in der Überzahl. Schon Ilarion Ruvarac erinnerte daran, daß „es während der türkischen Herrschaft in Baranja und im ganzen Gebiet zwischen Donau und Drava bis Jenova–Győr Serben gab, und daß sie zuerst im XVI. Jh. als Grenzwächter und Boten oder als türkische Untertanen lebten, die arbeiten und ihre Herren ernähren mußten...“

Dennoch kamen in den alten ungarischen Städten, in den Unterstädten, die schon im XV. und besonders im XVI. Jh. die Merkmale serbischer Siedlungen erhalten hatten, die serbische gesellschaftliche und kulturelle Präsenz offener zum Ausdruck. Bereits damals, als der berühmte ungarische König Mathias Korvin die Einrichtung der königlichen Tschaikisten erneuerte, besiedelten die Serben zahlreicher die Oberdonaustädte Buda, Esztergom, Komárno, Győr und auch Ráczeke auf der Csepel-Flußinsel. Neben Militärflichtigen erwarben sie früh gewisse Bürgerrechte und sogar auch Privilegien. Ihre Unterstädte bekamen mit Recht den Namen Raitzenstadt, wie die westeuropäischen Kupferstecher sie etwas später auf ihren graphischen Veduten bezeichneten. In ihnen zeigten die Serben, Tschaikisten und andere Zugewanderte ihre materielle Kultur. Es handelt sich um den Baustil der Häuser und der Kirchen in den serbischen Unterstädten, aber auch um die anderen Formen ihres urbanen Lebens in diesen Orten. Das waren historische Merkmale, die auch von den Ungarn, Österreichern und Türken sowie von Reiseschriftstellern geachtet wurden. Auffallend ist die Inschrift Ratzem Marck auf der Darstellung der Csepel-Insel auf der geographischen Karte Ungarns (1570) von Wolfgang Latius. Dieser Name wurde von den Kartographen Georg Merkator 1595, Ion Speed 1626, Frederik Wit 1670 und anderen wiederholt. Auf dieser großen Donau-Insel zeigten die Serben schon damals im Städtchen, das ab dem XV. Jh. den Namen Srpski Kovin (Ráczeke) trägt, ihre nationale und kulturelle Selbständigkeit. Diese relativ kleine, aber lebendige und malerische Stadt, dicht an der Küste der kleinen Donau ging früh in die ungarischen politisch-diplomatischen Dokumente ein. Das erste Privileg für Ráczeke war von König Wladislaw aus dem Jahre 1440, das König Mathias nacheinander 1458, 1464, 1465, 1467, 1489 bestätigte. Solcher Aufmerksamkeit konnte sich keine von Serben besiedelte Stadt in Ungarn rühmen. Als die Bewohner von Ráczeke gezwungen waren, wegen der türkischen Eroberungen in das entfernte und sichere Komárno überzusiedeln, nahmen sie die alten Urkunden mit und genossen dort ihre königlichen Privilegien.

Die türkischen Eroberungen von Ungarn – die Schlacht bei Mohács 1526 und der Sturz von Buda 1543 – wie auch militärische Konflikte zwischen den Anhängern König Ferdinands von Johann Zapolja lichteten die Reihen der serbischen Bevölkerung in diesen Gebieten. Bald nach der Wiederherstellung türkischer Herrschaft kam es zu neuen Übersiedlungen der serbischen Bevölkerung. Die kargen Zeugnisse über die Wanderungen unseres Volkes vom Balkan nach Ungarn Mitte des XV. Jhs. ergänzen bildhafte und einprägsame Beschreibungen der Mönche.

In den eroberten Städten, in ihren Unterstädten lebten die Serben, die Alteingesessenen und die Neuankömmlinge, meistens Grenzwächter mit ihren Familien, zusammen mit der türkischen Bevölkerung. Denn diese Städte veränderten beim Umsturz unter anderem auch die demographische Zusammensetzung: statt Ungarn, Deutscher und Serben lebten seit der Mitte des XV. Jhs. in ihnen Türken und Serben. Nur Serben bewohnten diese Städte sowohl nach wie auch vor den türkischen Eroberungen und der Wiederherstellung ihrer Administration.

Die Zivil – und Militärherrschaft der Osmanen im ehemaligen ungarischen Gebiet stützte sich auf die Militärorden der Grenzwächter, besonders auf die in größeren Städten stationierten Einheiten. Die Zahl der Serben in den Städten, unter de-

nen es viele Moslems aus Bosnien gab, nahm zu. Am stärksten waren die Serben in Esztergom vertreten, wo der Truppenverband aus vier Einheiten der Grenzwächter mit über 1200 Menschen bestand. Hierbei muß hinzugefügt werden, daß die Grenzwächter aus Varadin, Belgrad, Smederevo, Ilok, aus Bosnien und der Ráczkeve-Insel stammten. Südlich von Esztergom gab es Truppenverbände der Grenzwächter in Višegrad, Vác, Pest, Buda, Bataszek, Székesfehérvár, Baja und Mohács. In diesen Orte, außer in Višegrad, entwickelten sich die serbischen Siedlungen eben dank der Grenzwächterfamilien und der Berufe, die sich in den Straßen erfolgreich entfalteten.

Dank gewandter Handwerker und fähiger Händler entwickelte sich neben den alten ungarischen befestigten Städten, mit Merkmalen der Spätgotik, eine neue Form des Stadtlebens, die in allem den entfernten, malerischen Balkanstädtchen ähnelte. Neben Moscheen errichtete man gewölbte Hamams und andere typisch türkische Bauten. So wurden in urbanistisch-architektonischem Sinne typisch levantinische Siedlungen gebildet, denen die niedrigen Bauten mit Handwerker- und Kaufmannsladenflügeln besonderen Zauber gaben. Das alles war mit einer Änderung von Sitten, Benehmen, Trachten und anderen soziologischen und urbanen Lebensformen durchdrungen, so daß sich den Reisenden von Westen schon bei der ersten Begegnung der glaubwürdige Eindruck aufdrängte, daß Levant tief nach Europa vorgedrungen war. Weder Esztergom noch Buda und auch andere Städte konnte man in dieser neuen Gestalt wiedererkennen. Der Halbmond überflügelte ihre Mauern und Kathedralen. Das alles bemerkten die westeuropäischen Gesandtschaften mit den Begleitern, die entlang der Donau von Wien bis Belgrad mit dem Schiff fuhren, und davon auf der Heerstraße nach Istanbul reisten, und darüber sehr interessante Chroniken und Beschreibungen hinterließen. Hinter der befestigten Stadt Komárno, die niemals in türkische Hände geriet, wad der nächste Halt im türkischen Esztergom, so daß man schon damals starke Eindrücke von einem merkwürdigen Land und dessen Sitten erhielt. „Nicht nur unsere Gebiete, sondern der ganze nähere Osten Europas boten einen neuen Anblick in der Welt, ein unbekanntes Aussehen der Dinge, fremde Tracht, Nahrungsmittel, Verhalten, fremde Sitten und Sprache“, schrieb der bekannte englische Reiseschriftsteller Brown. „Als ob man sich von unserer Welt verabschiedet, wenn man sich nur einen Tag mehr auf dem Weg von Győr nach Komárno begibt, und noch bevor man in Buda ankommt, hat man den Eindruck, eine neue Bühne zu betreten – ganz verschieden von der im Westen...“

Das unter den Türken stehende Ungarn befand sich damals im Mittelpunkt des Interesses der europäischen Herrscherhäuser, Staatsmänner, Politiker, Historiker, militärischen Späher, Reiseschriftsteller und auch Zeichner, die meistens den Gesandtschaften folgten und die türkischen befestigten Städte und Unterstädte skizzierten; die einen für den österreichischen Geheimdienst, die anderen für die graphische Kunst. Nach manchen Skizzen entstanden Kupferstiche, die die Graphikmeister manchmal wegen einer effektvolleren Komposition verbesserten, doch blieb das Grundausssehen dieser Veduten dem Original treu. Die zahlreichen Panoramen der Donaustädte wurden in Wien, Augsburg, München, Nürnberg, Rom, Paris, Frankfurt und anderen Zentren der europäischen Graphik und Kartographie angefertigt. Hier wurden auch Bücher historischer, geographischer Art und Reisebücher gedruckt. Ungarn hatte das Aussehen eines türkischen Landes, und „hungarica“ zog eben deswegen die Aufmerksamkeit vieler europäischer Intellektuellen auf sich. Die bildhaftesten Auskünfte boten verständlicherweise die Beschreibungen und die Berichte über die Belagerungen der Städte und die Schlachten, in denen man neben den Kämpfen der Infanterie, der türkischen Kavallerie und österreichischen Husaren sowie dem Salvenfeuer der Artillerie auch die Architektur der Festungen und Unterstädte übersichtlich vor Augen hat. An diesen österreichisch-türkischen Schlachten, in denen auch die festesten Türme und Mauerwerke zerstört wurden, nahmen auch Serben teil. Sowohl auf der einen als auch auf der anderen Seite. Auf der Westseite als Tschaikenschiffer, in Komárno stationiert, auf der Ostseite als Grenzwächter in türkischem Dienst. Die meisten Kriegsszenen auf den Gravuren stammen vom Ende des XVI. und Anfang des XVII. Jahrhunderts, als 1595–1605 auch Esztergom befreit wurde, und die österreichischen Truppen bis zur serbischen Stadt Taban vordrangen und fast ganz Buda befreiten. Als nach diesen erschöpfenden Kämpfen ein Waffenstillstand geschlossen wurde, begann die zweite Etappe des türkischen Baus ungarischer Städte, eine neue Siedlungswelle türkischer und serbischer Bevölkerung, die Blüte der orientalischen Handwerke. Dieser Prozeß dauerte bis zur großen Belagerung von Wien und dem endgültigen Rückzug der Türken aus Ungarn. Nach dem Befreiungskrieg, in den 1684–1686 geführten Gefechten auf den Stadtfestungen, blieben wieder Ruinen und Brandstätten.

Das Geistesleben der Serben im Donaugebiet hielten, vom Mutterland der Orthodoxie entfernt, die Mönche und Geistlichen der serbischen Kloster vom Balkan aufrecht, die oft die nördlichsten serbischen Siedlungen besuchten. Von der Quelle der Orthodoxie überbrachten sie das lebende liturgische Wort, den Gesang, fromme Bücher und Ikonen. Sie waren unermüdliche fahrende Boten ihrer Kloster und nachher des erneuerten Patriarchats in Peć.

Auf rührende Weise kümmerten sich auch die serbischen Kirchengemeinden um das Geistesleben der Serben, „die ersten autonomen Zellen der Orthodoxie des Hl. Sava in ungarischen Länder“. Diese Gemeinden empfingen bereitwillig und gewissenhaft die Mönche aus entfernten Klöstern, sammelten Spenden und errichteten erste orthodoxe Bethäuser. Schon im XVI. Jh., mancherorts auch früher, wurden die ersten serbischen Kirchen in den Mittel- und Nordgebieten von Ungarn gebaut. Über Gotteshäuser in Székesfehérvár, Buda, Esztergom, Győr und Komárno bestehen Quellangaben. Am besten wurden die Dokumente über die Kirche in Komárno aufbewahrt, die innerhalb der Stadtmauern noch 1511 gebaut wurde. Zwei wichtige geistliche Stützpunkte der Orthodoxie waren Raczkéve, noch seit 1440, und das Kloster Grabovac seit 1585, als es von geflüchteten Mönchen des Klosters Dragović in Dalmatien gegründet wurde. Ohne Zweifel hat man auch in mehreren Städtchen und Dörfern während des XVI. Jhs. und besonders während des XVII. bescheidene Bethäuser gebaut.

Hier denkt man an die serbischen Siedlungen in Baranja und Dunántúl. So trafen alle Bedingungen zusammen, auch in diesen Gebieten die nördlichste Eparchie des Patriarchats in Peć zu gründen. Die türkischen Behörde konnten natürlich keine Einwände gegen ihre Gründung haben, sogar die Ausweitung der Jurisdiktion des Pećer Patriarchats auf diese Gebiete war zu ihrem Vorteil, weil man sich damit eine größere Loyalität der Serben im Budaer Paschalik sicherte. Den Serben, Grenzwächtern, Handwerkern und Händlern, die dort lebten, ermöglichten die türkischen Behörden eine besondere Glaubensorganisation, entsprechend dem türkischen Beschluß über die Erneuerung des Patriarchats von 1557. Es vergingen ganze hundert Jahre, von Mitte des XVI. bis zur Mitte des XVII. Jhs., bis endlich die Budaer Eparchie mit Bischofssitz in Budaer Taban gegründet wurde, wo von alters her eine serbische Stadt mit Kirche und Kirchengemeinde bestanden.

Beim Versuch, das kulturelle Leben der Serben in der Budaer Eparchie vor der großen Wanderung besser kennenzulernen, muß man die kirchlichen Gegebenheiten und besonders die Kirchenkunst betrachten. Diese Absicht wird durch objektive Schwierigkeiten bei ihrer Erforschung erschwert: die erhaltenen Denkmäler aus dieser Zeit sind sehr selten. Eines ist gewiß: in Mittel- und Südwestungarn wurden ursprüngliche serbische orthodoxe Kirchen in mehreren Dörfern, Kleinstädten und Städten gebaut. In den Dörfern waren es bescheidene Bauten, ohne ausgeprägtes architektonisch-künstliches Aussehen, und ähnliche, nur etwas grössere waren in den Städten und im Kloster Grabovac. Sie alle wurden nach der großen Wanderung allmählich abgetragen, und auf ihren Stellen wurden, neue, bedeutend größere, barocke und neoklassizistische Kirchen errichtet. Es muß hervorgehoben werden, daß es auch eine monumentale Wandmalerei in der Kirche in Raczkeve gab. In der ersten Kirche wurde sie beim Abriß des Gotteshauses zum Bau eines neuen, des jetzigen, im Jahre 1736–41, vernichtet, und in der zweiten überzog man sie mit Mörtel, um in den Jahren 1765 und 1774 eine neue Wandmalerei anzubringen. Schon wegen eines solchen Schicksals der alten Wandmalerei ziehen manche ikonographische Werke, sakralen Gegenstände und handschriftlichen Bücher größere Aufmerksamkeit auf sich. Zwei große Thronikonen von Jesus Christus und der Muttergottes mit der Inschrift des Stifters Petar Monasterlija, des Kommandanten der Tschaikenflotte, befinden sich auf der Ikonostase in Komárno und wurden 1660 gemalt. Von dem gleichen Ikonenmaler und für den gleichen Stifter ist auch die Ikone der Muttergottes mit Christi für die serbische Kirche in Győr gemalt. Schon damals hatten diese Kirchen die nötigsten handschriftlichen gottesdienstlichen Bücher. Die alte Kirche in Raczkeve gehörte ebenfalls zu jenen mit sakralem Bestand besser ausgestatteten Kirchen. Hier gab es auch Werke von bedeutendem künstlerischen Wert und kunsthandwerklicher Anfertigung. Ihre größte künstlerische Kostbarkeit war die schon erwähnte monumentale Wandmalerei aus dem Jahre 1514. Diese Malerei läßt sich jetzt unter der abgefallenen Mörtelschicht im Kirchengewölbe nur erahnen. Die bewahrte Komposition „Die Muttergottes mit Jesus Christus“ führt zur Vermutung, daß sich diese frühere Malerei von 1514 unter der jetzigen aus der zweiten Hälfte des XVIII. Jhs. befindet. Auch von dem ursprünglichen Ikonostas in Raczkéve aus dem XVI. oder XVII. Jh. ist nichts aufbewahrt, außer der Ikone von Jesus Christus aus der zweiten Hälfte des XVII. Jhs., die viel-

leicht zu dieser Einheit gehörte. Ungeachtet ihres früheren Platzes in der Rácze-
ver Kirche bezeichnet sie symbolisch die Existenz der mittelalterlichen Maltradition
in diesen Gebieten. Schon deshalb, weil nur sie aus der Zeit vor der großen Wande-
rung bewahrt blieb, kann man sie als einzigartige Erinnerung an die für immer verloren-
nen Ikonen in Ráczeve betrachten. Gleichzeitig ist sie eine der seltenen Ikonen
aus dieser Zeit im ganzen Donaugebiet. Der unbekannte Maler zeigte eine rühren-
de und bildnerisch erfolgreiche Treue zur spätmittelalterlichen Ikonographie.

In dieser Zeit hatte das serbische Volk in Ungarn eine formierte Bürgerklasse
und eine eigene, in erster Linie sakrale Kultur. Die Reste dieser Kultur weisen
überzeugend darauf hin, daß die geistlichen Ausgangspunkte jahrhundertlang die
Erinnerungen an die alten Quellen bewahrten. Daß sich die Anwesenheit der Ser-
ben in den nordungarischen Gebieten nicht nur in der nationalen Kultur widerspie-
gelte, bezeugen auf ihre Weise die zahlreichen Gravierungen der Städte mit den In-
schriften „Ratzenstatt.“ Die serbischen Viertel in diesen Städten waren auch den
westeuropäischen Historikern und Graphikern gut bekannt. Später, vielleicht ver-
gessen, tauchen sie von Zeit zu Zeit auf und erinnern daran, daß sich früher hinter
diesen zeichnerischen Kompositionen das rege Leben der verstreuten serbischen
Zugewanderten verbarg.

Die große Belagerung von Wien, die Vertreibung der Türken aus Ungarn, der
Durchbruch des österreichischen Heers bis zum Mittelpunkt des serbischen Teils
des Balkans, und danach die Einwanderung der Serben in Ungarn, die kaiserlichen
Privilegien, die Begründung des Erzbistums in Sremski Karlovci, die Neuformie-
rung der Militärgrenze und die übrigen historischen Ereignisse vom Anfang des
XVIII. Jhs. brachten nicht nur Veränderungen auf der politischen und demographi-
schen Karte dieses Teils Europas, sondern beeinflussten bedeutend die kulturelle
Umgestaltung der Serben im Donaugebiet, was weitreichende, besonders fruchtba-
re Folgen hatte.

Durch mühsame Arbeit voller Erprobungen versuchte Arsenije III. Tscharnoje-
vić unter besonders komplexen und schwierigen Umständen, wofür er keine Erfah-
rung besaß, die geistliche Organisation und Administration der serbischen ortho-
doxen Kirche in Ungarn zu festigen, was vor allem die Wahl des Episkopus in den ge-
leerten Eparchien erforderte, wie auch die kaiserliche Bestätigung ihrer Ernennung
und Jurisdiktion. Und trotz eines heftigen Widerstandes des katholischen Episko-
pats, besonders von Kardinal Kolonić, eines überzeugten Proselyten und heftigen
Gegners der Orthodoxie, gab der Kaiser am 4. März 1685 den staatlichen Interes-
sen entsprechend, ein „Diplom aus, durch das die vorgeschlagene geistliche Orga-
nisation bewilligt ist, die Episkopi bestätigt und die in früheren Privilegien gegeb-
nen Rechte und Begünstigungen garantiert werden...“ In den zentralen Gebieten
Ungarns plante der Patriarch wegen der geräumigen Territorien zwei Eparchien, er
erneuerte die Budaer und die in Baranja gegründete Mohács–Szegeuder Eparchie.
Im Jahre 1732 wurde die Mohács–Szegeuder Eparchie mit der Budaer vereinigt, die
dem Umfang ihres Territoriums nach zu einer der größten Eparchien des Erzbis-
tums in Karlovci wurde. Inbezug auf die Zahl der Gläubigen, der Priester und der
Kirchen gehörte sie jedoch zu den kleineren. Trotzdem kann man aus dem „Ek-
strakt bogospasajemije eparhiji budimskija“ (Auszug der Gotteserlösung der Buda-
er Eparchie), der Mitte des XVIII. Jhs. verfaßt wurde, erfahren, daß es im Jurisdik-
tionsgebiet der Budaer Eparchie 3087 Häuser, 46 Gotteshäuser und 54 Priester gab.
Kirchen gab es in Städten und Dörfern, die von Serben bewohnt waren. Die meisten
Dörfer mit serbischer Bevölkerung waren in Baranja, während in den Städten an
der Donau von Dunadentele und Ráczeve, über Buda, Pest, Szentendre und Esz-
tergom, bis Komárno und Győr der serbische Bürgerstand, national am bewußte-
sten lebte. Zwischen diesen Städten waren auch die Dörfer ethnisch auffällig: eini-
ge an und auf der Csepel-Flußinsel wie jene zwischen Buda und Szentendre.

So entstand allmählich im breiten Raum des Donaugebiets, in der während der
Einwanderungen im XVIII. Jh. besiedelten Fremde, in den Orten, in denen die
Alteingesessenen und die zugewanderten Serben sowie andere Orthodoxe lebten,
eine neuere serbische Kultur und Kirchenkunst. Die Stagnation oder langsame
Entwicklung dauerte einige Jahrzehnte, ebenso wie in anderen Eparchien des Er-
zbistums von Karlovci. Die Zeit der Abschreiber aus dem Kloster Rača, von denen
sich durch seine Begabung Gavril Stefanović Venclović abhob und sich von mönchi-
schem Gehorsam bis zur Dichtkunst emporschwang, erfüllten ehrhaft fahrende Ma-
ler, vorwiegend Ikonographen, die aus verschiedenen Gebieten des Balkans
stammten. Sie waren von bescheidener Malvitalität, der künstlerischen Vergangen-
heit zugewandt, sie befriedigten die dringendsten Bedürfnisse der kirchlichen Ge-
meinden: sie malten Ikonen für die ersten Ikonostase der erst erbauten Holzkir-

chen. So entsprachen sie auf ihre Weise nicht nur den Forderungen der Klientel, sondern auch den Forderungen der Zeit. Mit ihrem Werk beseelten und veredelten sie diese rohe Zeit, aber verschönerten sie nicht auf trügerische Weise. Im Gegenteil, aus den Gestalten ihrer Heiligen scheinen die wahren Zeugnisse des rustikalen Lebens, der Armut und sogar der Hoffnungslosigkeit zu strahlen. Diese Malerei spätbyzantinischer, morgenländischer Herkunft brachten die Maler nach Norden, die mit den Siedlern zogen und sich nicht nur zu einem langen Weg, sondern auch zum künstlerischen Dienst in den Zufluchtsorten, Siedlungen ähnlich, entschlossen hatten. Ganz bestimmt begaben sich nicht nur die Begabtesten in die Ungewißheit. In der Budaer Eparchie fanden sich auch diejenigen, die neben dem Wunsch nach schnellem Verdienst auch die Neugierde bewegte.

Die Furcht vor den Veränderungen der festgelegten ikonographischen Regeln dauerte einige Zeit, damit seit dem dritten bzw. vierten Jahrzehnt des XVIII. Jhs. der langsame Öffnungsprozeß gegenüber fremden Einflüssen begann. Das war die Zeit des Budaer Wladikas Vasilije Dimitrijević (1729–1748), dessen kulturelle Mission die Episkopi Dionisije Novaković (1749–1767), Sofronije Kirilović (1774–1781) und Dionisije Popović (1791–1828) fortsetzten.

Diese vier Episkopi taten, neben Arsenije Tscharnojević und Stefan Stratimirović, die für kurze Zeit Budaer Bischöfe waren, unermesslich viel für die kirchliche Baukunst und Malerei ihrer Eparchie. Ihre fruchtbare und edle Mission muß erst untersucht werden, und die Ergebnisse kann man erst dann erwarten, wenn vollständige Monographien über sie erarbeitet sind.

In der Zeit, als die kirchlichen Großwürdenträger die kulturelle und Bildungspolitik der Budaer Eparchie mit Engagement führten, waren der Bürgerstand, die Handwerker, Händler und sogar Weinbauern ein wichtiger Faktor des kulturellen Aufschwungs. Alle nahmen damals eifrig an den gesellschaftlichen Ereignissen teil, die eine tiefgreifende Erneuerung brachten. Die Serben nahmen den Barock als Stil ihrer gesellschaftlichen Wiedergeburt an.

Der Aufbau der serbischen Kirchen im barocken und neoklassizistischen Stil war nicht nur eine Frage des gesellschaftlichen, sondern auch nationalen Prestiges. Das konnte niemand mehr aufhalten. Die Gespanschafts-, Kammer- und sogar kaiserliche Administration wurde von den Bitten der serbischen Kirchengemeinden um die Errichtung neuer Kirchen bedrängt. Und ihre Bitten wurden oft abschlägig behandelt, zur Nachprüfung zurückgegeben, den höheren administrativen Institutionen geschickt; über manche entschied der Herrscher selbst. Aus der langen Herrschaftszeit der Kaiserin Maria Theresia und des Erzpriestertums von Pavle Nenadović verblieben viele Dokumente ihrer offiziellen Korrespondenz, die sich auf die Erlaubnisse für die Errichtung der orthodoxen Kirchen bezieht. Heute noch ziehen die Anmerkungen und die Hindernisse, auf die die Bittsteller stießen, große Aufmerksamkeit auf sich. Als die Serben 1742 in Szekcső an der Donau mit dem Bau der Kirche begannen, meldete die Gespanschaft von Baranja dem ungarischen Statthalterrat, daß sich das Kirchengrundstück in der Nähe einer römisch-katholischen Kirche befindet, und daß das Bauen der orthodoxen verhindert werden sollte. Beim Aufbau der monumentalen orthodoxen Kirche in Komárno richtete der Erzbischof von Esztergom einen Protest an die ungarische Hofkanzlei, wobei er ein Verbot der Bauarbeiten verlangte, weil sie im Gegensatz zu seinen Bischofsrechten „als Verteidiger der katholischen Kirche in Ungarn“ stand. Ähnlich benahm sich der gleiche Prälat auch bei der Errichtung des Glockenturms der serbischen Kirche in Székesfehérvár. Als die neue Kirche in Baja errichtet wurde, gab es auch Hindernisse, so daß der Erzbischof Pavle Nenadović mit einer speziellen, an die Kaiserin gerichteten Bitte intervenierte. 1738 wurde die Errichtung der neuen Kirche im Kloster Grabovac verboten, das Verbot verhinderte aber die fortgeschrittenen Arbeiten nicht, so daß die Gespanschaft Tolna beim Ungarischen Statthalterrat meldete, „die Serben in Grabovac haben erklärt, ohne Befehl ihrer kirchlichen Behörde den begonnen Bau nicht aufzugeben. Das bewahrte Archivmaterial zeigt, daß die Bittsteller hartnäckig waren und trotz starker Störungen ihre Absichten und Rechte verwirklichten, wobei sie sich auf die kaiserlichen Privilegien beriefen, die dem serbischen Volk 1690 gegeben und im Verlaufe des XVIII. Jhs. erneuert wurden. Obwohl ihre Bitten auf die festen Wände der verschiedenen Kanzleien stießen, obwohl sie also langsam bearbeitet wurden, sind die serbischen Kirchen schnell errichtet worden. Nur in einigen Jahrzehnten dieses Jahrhunderts überragten und verschönerten die schlanken Glockentürme der neuentstandenen orthodoxen Bethäuser die alten ungarischen Städte und viele Dörfer in Baranja und Dunántúl. Und gerade die Kirchen in Komárno, Baja, Székesfehérvár, im Kloster Grabovac, derer Aufbau gestört und administrativ verhindert wurde, gehören zu

den schönsten architektonischen Bauten. In diese Gruppe repräsentativer Bethäuser der Budaer Eparchie ordnet man auch die Kirche in Szentendre, die Kathedrale in Belgrad, die Verklärungs- und die Kirche Mariä Verkündigung, die Kirchen in Čiprovac, Pest, Eger, Miskolc, Dunaföldvár, Szeged und die ehemalige Kathedrale in Buda. Sie alle wurden Mitte und in der zweiten Hälfte des XVIII. Jhs. errichtet. Die Tatsache, daß diese Kirchen „im Geiste des österreichischen provinziellen Barocks“ und von Deutschen bzw. Österreichern, manchmal Militäringenieuren, manchmal erfahrenen Zimmermännern projektiert wurden, beeinflusste in architektonisch-stilistischer Hinsicht ihre Einfügung in die schon vorhandenen urbanistischen Einheiten. Deswegen kann man auch nicht über spezifische Merkmale der serbischen Kirchenarchitektur sprechen, außer, wenn es sich um gewisse Details oder die obligatorische Position der serbischen Kirchen in Richtung Ost-West handelt. Beim Bestellen der Grund- und Querschnittspläne stellten die kirchlichen Gemeinden als Auftraggeber ihre Forderungen an den Projektanten meistens hinsichtlich der Länge, Breite und Höhe der Kirche, denn die Größe des Gebäudes hing von ihren materiellen Möglichkeiten ab. Die Gemeinden entschieden auch über bestimmte dekorativ-architektonische Elemente, besonders über die Verwendung der Steine an den Fassaden, wie z. B. in Szentendre. Zum Aussehen der Kirche gab der Budaer Episkopus seine Meinung ab, und die Pläne wurden oft dem Erzbischof in Karlovci vorgelegt, vor allem, wenn von ihm eine Intervention bei den zuständigen Behörden erwartet wurde, um eine Bauerlaubnis zu erhalten. Unter solchen gesellschaftlichen und politischen Umständen wurden die Serbischen Barockkirchen errichtet. Das sind Einschiffbauten mit harmonischen Proportionen, plastischem Schmuck an der Westfassade, an der sich auch der mehrstöckige, charakteristische Turm mit effektivem Abschluß aus Kupfer und dem Kreuz auf der Spitze befindet. In den meisten Fällen ist die Westfassade durch einfache Pilaster oder Lisenen geteilt, während sich im Mittelraum ein repräsentatives Portal befindet, dessen Rahmen und Verzierung sehr häufig aus Stein gemeißelt sind, die Tür jedoch ist im geschnitzten Flachrelief ausgeführt. Die Pilaster und Lisenen stützen sich auf den Dachkranz, der auch bis zur Westfassade reicht. Über dem stufenartig gefertigten Kranz befindet sich der zweite Stock der Kirche, auf dem die seitlichen Dachgiebel angebracht sind, durch einen steinernen Saum eingefasst, der zu den Rändern der Kirche verläuft und mit barocken Voluten und dekorativen Steinvasen abschließt. Die Apsis auf der Ostseite ist in der Regel halbkreisförmig, und die Süd- und Nordfassade sind durch Pilaster geteilt, zwischen denen sich Fenster, manchmal mit steinernen Rahmen und manchmal mit Bogenabschluß im oberen Teil, befinden. Auch das Portal an der Südfassade ist gewöhnlich aus Stein. Der Innenraum der Kirche ist in vier oder fünf Travéen aufgeteilt, von denen eine apsidal und die andere Chortravée ist. Das Kirchenschiff hatte ein gewöhnliches Gewölbe oder ein Gewölbe in Form einer böhmischen Kappe, die durch doppelte Korbbögen aufgeteilt ist. Die Bogen haben in ihrem unteren Teil, wo sie mit der Mauer verschmelzen, eine ausgeprägte stufenartige Verstärkung in Form von Konsolen, unter ihnen entfalten sich barocke und Rokokoabschlüsse, aus Steinplastik, die gefärbt oder vergoldet sind. Das Innere der Kirchen wurde zu einer echten Schatzkammer geschnitzter und vergoldeter Ikonostase mit Ikonen fähiger Maler, von Chorgestühlen, Thronen, künstlerisch gefertigten Gefäßen aus Edelmetall und liturgischer Bücher. Das alles war sehr teuer und erforderte große Ausgaben und Entsaugungen. Viele Serben lebten damals in niedrigen, unbequemen Häusern, aber sie gaben bedeutende Mittel für ihre Kirche aus, die im barock-neoklassizistischen Stil prachtvoll gebaut und geschmückt wurde. Die serbische Bürgerklasse, die die größte Last bei der Errichtung und der künstlerischen Ausstattung ihrer Kirchen trug, war nie so einheitlich wie damals, und sich so ihrer Aufgaben in der Kultur und Kirchenkunst bewußt.

Die serbische barocke bildende Kultur löste auf wundervollste Weise die spätbyzantinische ab, indem sie sie zuerst vorsichtig und kaum spürbar, und dann plötzlich und wesentlich veränderte. Verständlicherweise konnte das nur durch sichtliche äußere Einflüsse zum Ausdruck kommen, des russisch-ukrainischen und danach des westeuropäischen, so daß Werke gegenseitiger Durchdringung als eine Art Symbiose autochthoner und übernommener Stilmerkmale entstanden. So nahm die traditionelle Kultur hier wie in den anderen Gebieten des Erzbistums von Karlovci eine neue Form an und fügte sich in die Aufklärungsepoche ein. Das alles geschah während des Lebens von ein oder zwei Generationen der umgesiedelten Serben. Die Väter erwähnten traurig die Klöster im alten Serbien, und die Söhne halfen bei der Ausarbeitung des barocken Ikonostas. Dem gebildeten Fremden, der die serbische Kirche und ihr Ikonostas in der zweiten Hälfte des XVIII. Jhs. in den Oberdonaustädten gesehen hatte, fiel es leicht, festzustellen, daß es sich um einen Teil des Vol-

kes handelt, das neben allen Spezifika und autochtonen Kennzeichen, der modernen europäischen Kultur angehört.

Die unbekannteren fahrenden Ikonographen wurden von angesehenen Malern verdrängt, von denen Hristofor Žefarović, Nedeljko Popović, Georgije Ranite, Teodor Simeonov Gruntović, Jovan Četirević Grabovan, Jovan Popović, Vasa Ostojić, Stefan Tenecki, Pavel Djurković, Mihajlo Živković, Arsa Teodorović, Sava Petrović und andere, weniger bekannte, ihre Werke in der Budaer Eparchie hinterließen.

Hristofor Žefarović arbeitete Mitte des XVIII. Jhs. viel für Serben und Griechen-Zinzaren in der Budaer Eparchie. Als er in Wien lebte, wo er Kupferstiche und Kupferstichbücher in der Werkstatt von Thomas Messmer zeichnete, gravierte und druckte, hielt er sich während seiner Reisen nach Süden in Győr, Pest, Kecskemét, Miskolc, Tokay und anderen ungarischen Städten auf, in denen es serbische Kirchen gab. In dem historischen Ort Siklós in Baranja schuf er 1739 die Wandmalerei. Diese Fresken verbrannten aber Anfang des XIX. Jhs. Genau nach dieser Malerei widmete sich Žefarović völlig der Kupferstichgraphik und der Ausarbeitung von Karton-Mustern für kirchliche Stickerei. Manche dieser Werke wurden für Klienten aus der Budaer Eparchie ausgearbeitet.

Der Kupferstich der „Hl. Nikolaus“ arbeitete Žefarović in zwei Varianten für die serbische Kirche in Győr und für die orthodoxe griechisch-zinzarische Kirche in Kecskemét. Die Kupferstichkomposition ist in postbyzantinischer Manier ausgeführt, mit der Gestalt des Heiligen im Erzpriestergewand, der auf einem reichgeschmückten Thron sitzt, von gegliederter Pflanzenornamentik umrahmt. Auf der Kopie für die Kirche in Kecskemét wird die Grundkomposition mit einer Beigabe von zwölf kleinen Medaillons mit Szenen aus dem Leben des Hl. Nikolaus wiederholt. Aus dem Jahre 1743 ist der Kupferstich mit dem Hl. Naum aus Ohrid, für den Žefarović eine präzise Zeichnung vorbereitete und der von Messmer geschnitten wurde. Der Auftraggeber dieses Kupferstiches war der Grieche Mihailo Gotinis aus der ungarischen Stadt Miskolc, wo in der orthodoxen Kirche die originale Kupferstichplatte aufbewahrt wird. In der Mitte der Komposition ist der Hl. Naum dargestellt, und um seine Gestalt sind Szenen aus dem Leben des Heiligen angeordnet, meistens seine Wunder und verschiedene Apokryphenereignisse. Im unteren Teil der Komposition befindet sich ein breites Panorama vom Ohrider-See mit der Ansicht des Klosters Hl. Naum. So wurde der Kult des Hl. Naums unter den Griechen-Zinzaren in Ungarn mit Hilfe Žefarovićs Gravierung popularisiert.

Žefarovićs Kupferstiche waren eine Art künstlerischer Post – die kulturelle Verbindung der serbischen Bevölkerung in den ungarischen Städten im Norden mit den Orthodoxen im Süden, die sich unter türkischer Herrschaft befanden. Seine kirchlich-künstlerischen Stickereien waren weit verbreitet, was auch die Orte zeigen, in denen er die gezeichneten Vorlagen für Kompositionen des Epitaphios ausarbeitete. In der Kirche in Pest ist Žefarovićs Epitaphios aufbewahrt, einer der schönsten sakralen Gegenstände künstlerischer Fertigung in den orthodoxen Kirchen Ungarns. Er stellt, wie Žefarovićs Kupferstiche, die charakteristische Verbindung zwischen den künstlerischen Auffassungen des Osten und des Westen dar. Žefarovićs Anwesenheit in diesen Gebieten spürte man bis zu seiner Abreise nach Russland, als er in Tokaj an der Theiß blieb, wo er einen testamentarischen Brief schrieb, das nahe Ende seines Lebens ahnend.

Nedeljko Popović und Georgije Ranite gehörten zu der Maler-Zunft in Timișoara und malten im fünften Jahrzehnt des XVIII. Jhs. auch in der Budaer Eparchie. Ihr bekanntestes Werk war das Ikonostas der Požarevacer Kirche in Szentendre (1742). Außerdem malten sie auch einen Teil des Ikonostas für die Kirche des Hl. Erzengels Michael in Esztergom und die Kaiserpforte für die damalige Klosterkirche in Raczkéve. Wie die meisten Maler des „Übergangstils“, zeigten auch sie den dekorativ-zeichnerischen Sinn für die Ausschmückung von Ikonen mit goldenen Linien im Geflecht des stilisierten geometrischen und Pflanzenornaments. Es handelt sich um die Zeichnung des renaissance-barocken Schmuckes auf den Thronen der Thron- und Apostelikonon und auf den Draperien der Heiligen. Im fünften Jahrzehnt des XVIII. Jhs. bereicherten zwei Maler aus Timișoara mit auffälliger bildnerischer Kultur, kalligraphischer Zeichnung und effektvollem Kolorit, in dem die Grundtöne überwiegen, die Budaer Eparchie durch außerordentliche Werke des serbischen Ikonostas dieser Zeit.

[398] Unter den Ikonenmalern, die in zweiter Hälfte des XVIII. Jhs. die Kirchen der Budaer Eparchie malten, sondert sich Jovan Četirević Grabovan (etwa 1720–1790) ab, der aus Grabovo, unweit von Ohrid stammt. Er gehörte der Malerfamilie an, die unter dem Namen Grabovan einige Jahrzehnte hindurch tätig war. Die ersten

Lehren als Maler erwarb er, wie Žefarović, bei griechischen Ikonographen in seiner Heimat. Seine griechisch-zinzarische Herkunft steht fest, was ihn dadurch noch mehr an die Malwerkstätten im Nordgriechenland und in Epirus bindet. Mitte des XVIII. Jhs. kam er ins Erzbistum von Karlovci und ließ sich in Osijek nieder. Mit seinem Mitarbeiter Grigorije Popović malte Grabovan das Ikonostas der neuen serbischen Kirche in Székesfehérvár in der Budaer Eparchie. Aus den Inschriften auf dem Ikonostas erkennt man, daß zwei Ikonographen ihr Werk am 30. Juli 1776 beendeten. Grigorije Popović schreibt man nur die Ikonen im Sockel und die Komposition „Die Krönung der Muttergottes“ zu, die sich vor allem durch eine etwas grobere Zeichnung abheben. Fast das ganze Ikonostas ist Grabovans Werk, mit einer möglichen Beteiligung seines Mitarbeiters am Malen der Nebenteile der Komposition. Das kürzlich von altem Lack und Schmutz gereinigte Ikonostas Grabovans in Székesfehérvár zeigt sein ausgesprochen helles Kolorit, das der Palette des Rokoko nahe steht. Der fruchtbare Maler vom Süden bewies hier sein angeborenes Maltalent, das vor allem im Farbgefühl zum Ausdruck kam. Seine Malerei ist schwer mit der Malerei seiner Zeitgenossen, der griechischen Malerei im Süden, aber auch der serbischen Maler im Erzbistum von Karlovci zu vergleichen. Grabovan ist traditioneller als letztere, besonders in der Malweise von Thronikonen, wo die spätbyzantinische ikonographische Manier zum Ausdruck kommt, während er mutiger als erstere ist, besonders bei den harmonisch modellierten Apostelgestalten, wobei er ursprüngliche Malvitalität, aber auch zweifellos Kenntnisse des barocken Modellierens zeigte. Nach dem Ikonostas in Székesfehérvár malte Grabovan auch einige größere Maleinheiten in den serbischen Kirchen Kroatiens.

Erst in neuerer Zeit ist die Tätigkeit von Teodor Simeonov (Gruntović) im ganzen erforscht, des wundersamen Malers, der wie Žefarović und Grabovan, vom Süden kam. Aber, während sich jene anstrebten, etwas neues aufzunehmen, und darin Erfolg hatten, malte er im Geiste der spätbyzantinischen Stilauffassungen. Ganz kleine ikonographische Neuigkeiten nahm er noch in Moshopolis an, woher er im siebten Jahrzehnt des XVIII. Jhs. in die Budaer Eparchie kam. Im Grunde blieb er als Maler Traditionalist, konsequent im Widerstand gegenüber den Stilneuheiten, auf die er damals in der neuer Umgebung traf. Der Aufenthalt des Malers Teodor in der Budaer Eparchie muß auf soziologischer Ebene betrachtet werden. Für viele Griechen-Zinzaren waren die ungarischen Städte die ideellen Orte für die Entwicklung von Handel und Handwerk. Ungarn war damals ein geeignetes Land für ihre Ambitionen. Daher kam es auch zu den späteren, spontanen Einwanderungen aus Epirus und Mazedonien. Die Folge ist bekannt. Die Zinzaren hatten großen Anteil am wirtschaftlichen Wachstum der von ihnen besiedelten Städte. In der zweiten Hälfte des XVIII. Jhs. traten sie immer mehr im kirchlichen und Bildungsleben der Kirchengemeinden hervor. Im Rahmen der serbischen orthodoxen Budaer Eparchie, zu der sie gehörten, brachten sie in manchen kirchlichen Gemeinden den Wunsch nach einem Sonderstatus zum Ausdruck. In den Orten, wo sie den Serben gegenüber in der Überzahl waren, errichteten sie Kirchen, in denen sie bestrebt waren, ihnen Ikonen und ganze Ikonostase mit griechischen Inschriften zu sichern. Teodor Simeonov (Gruntović) konnte ihre Wünsche erfüllen, vor allem jene in bezug auf die spätbyzantinische Malenweise, weil nur sie ihnen entsprach. Gleichzeitig fand seine Malerei eine sehr gute Aufnahme bei den Traditionalisten unter den Serben. Schließlich wurde der Maler aus Moshopolis auch von den Kirchengemeinden gut aufgenommen, weil seine materiellen Forderungen für sein Werk bei weitem unter denen der damaligen serbischen Maler lagen. Das alles beeinflusste natürlich günstig den ausserordentlichen Empfang und das fruchtbare bildnerische Werk von Teodor Simeonov in der Budaer Eparchie.

Seine Wandmalerei in Ráczeve ist zweifellos am bekanntesten. In dieser Stadt bemalte er mit seinen Mitarbeitern 1765 die Kirche „Mariä Himmelfahrt“ und 1771 die angebauten Kapellen des Hl. Johannes des Täufers und des Hl. Kozma und des Hl. Damjan. In dieser Kirche malte er auch das Ikonostas, außer Thronikonen auch die zu küssenden Ikonen. Nach dem Bemalen der Kapellen in Ráczkéve ging er nach Székesfehérvár über, wo er 1772–1774 die serbische Kirche der Geburt des Hl. Johannes des Täufers ausmalte. Zur gleichen Zeit malte sein Mitarbeiter das Ikonostas in Dunapantele. Teodor Simeonov malte auch die Thronikonen für das Ikonostas der Kirche des Herabkommens des Hl. Geistes in Szentendre (Zbeška-Kirche). Außer diesen Einheiten malte er mehrere Ikonen für die Kirchen in Pest, Szentendre, Eger, Miskolc, Székesfehérvár, Hódmezővásárhely und in anderen Orten, von denen sich die gelungensten im Museum in Szentendre befinden. Das bildnerische Werk von Teodor Simeonov in den orthodoxen Kirchen Ungarns er-

möglicht es, authentischen Werken der spätbyzantinischen Kunst auf dem Boden dieses mitteleuropäischen Landes zu begegnen.

Die Biographie des rätselhaften Malers Jovan Popović (etwa 1730–1780) hat mehr Lücken als bekannte Teile. Der außergewöhnlich begabte Maler zieht die Aufmerksamkeit der Forscher wegen seiner beiden Ikonostase auf sich, die zu den besten Einheiten der serbischen Barockmalereien gehören. 1761 malte er die untere Zone des Ikonostas in der serbischen Kirche des Hl. Nikolaus in Szeged und 1776 das Ikonostas in Subotica-Aleksandrovo. Eine Weile lebte er in Novi Sad, später aber verliert sich jede Spur von ihm. Auch der Ort seiner Malerausbildung ist unbekannt. Erst kürzlich publizierte man Zeichenblöcke aus der Malerschule in Kiew, die Popović 1751–1754 besuchte. Diese Entdeckung vervollständigte nicht nur die Biographie von Jovan Popović sondern auch die Erkenntnisse über die pädagogische Methode dieser Malerschule, wo neben östlich-orthodoxen theologischen Ideen auch die westeuropäischen philosophischen und künstlerischen Ansichten akzeptiert wurden. So übernahm man auch die Grundkenntnisse über Zeichnung, Komposition und Ikonographie aus westeuropäischen graphischen Publikationen.

Nach der Ausbildung in Kiew und dem Aufenthalt in einem unbekanntem Ort, höchstwahrscheinlich irgendwo in der Ukraine, kam er 1761 in Szeged an, wo er einen Vertrag für das Malen des Ikonostas mit der Kirchengemeinde schloß. Der Maler verpflichtete sich, die Kaiserpforte, Süd- und Nordpforte, Thron- und Festikonen zu malen, und die Kirchengemeinde, ihm ein ungewöhnlich kleines Honorar in Höhe von 320 Forint für dieses Werk auszuzahlen. Die Höhe des Honorars wurde sicher auch dadurch beeinflußt, daß der Maler in Kirchenkreisen des Erzbistums von Karlovci noch nicht bekannt war. Jovan Popović bewies in Szeged, daß der begabte Maler im Rahmen der sehr strengen Kiewer Schule eine eigene Ausdrucksweise zeigen kann. Ohne Zweifel verfügte er über eine zuverlässige Maltechnik und einen ausgeprägten Sinn für barockes und Rokokokolorit. Er erfand die Farbtonwerte und beim Malen der Heiligengesichter zeigte er Sinn zum Modellieren. Besondere Aufmerksamkeit ziehen ungewöhnlich kleine, fast miniaturartige Kompositionen großer Festtage, in runden Medaillons gemalt, auf sich.

Auch der Maler Vasa Ostojić (etwa 1720–1791) aus Novi Sad vertrat die russisch-ukrainischen Auffassungen vom slawischen barocken Stil. Nach drei großen Ikonostasen, die er im Srem malte, ging er in die Budaer Eparchie, wo er Ikonostase in serbischen Kirchen: in Buda, im Kloster Grabovac und in der Kathedrale in Szentendre malte. Das waren die drei wichtigsten Orte des serbischen kirchlichen und geistlichen Lebens, was nur bedeutet, daß Ostojić mit besten Empfehlungen aus der Sremer Eparchie kam. Im Kloster Rakovac auf Fruška gora, wo er 1762–63 das Ikonostas malte, trat er als einer der begabtesten serbischen Maler dieser Zeit hervor. Schon im nächsten Jahr, 1763, schloß er einen Vertrag ab über das Malen des Ikonostas der Kathedrale in Buda, „im unteren Teil der Stadt, Taban“. Im Vertrag verpflichtete er sich, qualitätsvolle Farben und erstklassiges Gold für das Schmücken der gemalten Gewänder auf den Ikonen zu verwenden, und daß ihm bei der Arbeit ein erfahrener Mitarbeiter helfen werde. Dieses repräsentative Ikonostas verbrannte nach 1810 im großen Feuer in Buda. Ein Vertrag über das Malen des Ikonostas der Kirche im Kloster Grabovac ist nicht bekannt, aber man erwähnt ein neues Ikonostas im Jahrbuch des Klosters Grabovac 1768. Das Ikonostas wurde in der zweiten Hälfte des XIX. Jhs. unfachgemäß restauriert. Das heutige Ikonostas von Ostojić in der Kirche Mariä Himmelfahrt in Szentendre stellt eine außerordentliche malerische Einheit dar. Neben dem Ikonostas mit der gewöhnlichen Anordnung von Ikonen wurde der große Baldachin mit 16 Kompositionen des Zyklus „Via crucis“ im Altar dieser Kirche aufgestellt. Bei diesen Bildern wie auch bei den Kompositionen der großen Festtage behalf sich Ostojić mit westeuropäischen graphischen Vorlagen.

Stefan Tenecki (etwa 1715–1795) erwarb seine malerische Ausbildung in Kiew, wo er den Stil des slawischen Barocks aufnahm und die reichen Sammlungen der westeuropäischen Graphik kennenlernte. Nach der Ausbildung kehrte er nach Ungarn zurück, wo er zum Hofmaler des Arader Episkopus Sinesije Živanović im Banat wurde. Hier erwarb er die Klienten überwiegend aus kirchlichen Kreisen, und so malte er in ein paar Jahren eine Reihe Ikonostase in serbischen und rumänischen Kirchen. Auf die Einladung des Budaer Episkopus Dionisije Novaković hin malte er das Ikonostas der serbischen Kirche des Hl. Georg in Pest. Jetzt sind von diesem Ikonostas nur die Ikonen des Hl. Apostel Petrus und Paulus vorhanden, die in Szentendre aufbewahrt werden. Künstlerisch erfolgreicher sind zwei Kompositionen von Tenecki in der Kirche des Hl. Nikolaus in Szeged. Beide Bilder haben das gleiche Thema: die Krönung der Muttergottes. Die erste wurde mit „Ikonograph Stef-

che Thema: die Krönung der Muttergottes. Die erste wurde mit „Ikongraph Stefan Tenecki“ signiert und die zweite wurde als ihre Replik gemalt. Auf dieser Komposition für Individualisierung der heiligen Gestalten und die Erfahrung des geschickten und inspirierten Koloristen. Man muß auch die verfeinerte Maltechnik, den entwickelten Sinn fürs Modellieren und die lasure Schattierung hervorheben. Das war ohne Zweifel Folge seines Befassens mit der Porträtmalerei.

Pavel Djurković (1772–1830) stammt aus Baja, wo er die Grundbegriffe der Ikonographie bei einheimischen Malern erwarb. Erst später ging er nach Wien zur Fortbildung, aber sein Name ist auf der Schülerliste der Wiener Akademie für bildende Kunst nicht zu finden, so nimmt man an, daß er im Atelier eines Malers lernte. Nach der Rückkehr aus Wien siedelte er sich in Baja an, wo er Porträts malte und 1801 eine größere Malerarbeit erhielt. Die orthodoxe Kirchengemeinde in Dunaföldvár stellte ihn als Maler der Ikonostase in der neuen Kirche an. Da zeigte Djurković seine Orientierung am klassizistischen Stil, was sich vor allem im Kolorit aber auch in der Zeichnung widerspiegelte. Mit solcher konsequent durchgeführten und stilistisch klaren Konzeption malte er das erste serbische klassizistische Ikonostas.

Mihajlo Živković (1776– ungf. 1825), der die Wiener Akademie für bildende Kunst absolvierte, hatte in Buda eine Malwerkstatt. Nach dem Malen der Schutzheiligenfest-Ikonen für einige Familien in Buda und Umgebung begann Živković 1802 an dem Ikonostas der Kirche Mariä Verkündung in Szentendre zu arbeiten. Die Thronikonen von Jesu Christi und der Muttergottes, die Kaiser- und Seitenpforte malte er in standardmäßiger Manier, wobei er sich an die Forderungen der Auftraggeber hielt. Die Apostelgestalten in den Medaillons links und rechts der großen Komposition „Die Krönung der Muttergottes“ zeigen jedoch, daß der Maler sich von dem gewöhnlichen Schemata befreite. Die Apostel wurden in spontanen Stellungen und lebenden Bewegungen dargestellt, was sich von den damaligen typischen Lösungen der steifen, stehenden Gestalten unterschied. In kleinen Kompositionen „Die Quelle des Lebens“ und „Christus und die Samariterin“, die im Sockel des Ikonostas aufgestellt wurden, zeigte er die ungezwungene Treue zum Kolorit der Rokokomaler. Nach einer längeren Pause, während der er einzelne Ikonen und Porträts malte, schuf Živković 1815 das große Ikonostas der orthodoxen Kirche in Balassagyarmat. Es war gleichzeitig ein erfolgreicher Versuch, sich der Manier des Neoklassizismus zu nähern. Živkovićs Ikonostase in Szentendre und Balassagyarmat sind außerordentliche Denkmäler am Übergang der Jahrhunderte und der Stile. Vollständiger kann man seine Malerei jetzt in der Kirche Mariä Verkündung in Szentendre erleben, wo auch die Ikonen des demontierten Ikonostas aus Balassagyarmat angebracht wurden.

Auch Arsa Todorović (1767–1826) schloß die Akademie für bildende Kunst in Wien ab. Während des Studiums hatte er Gelegenheit, den letzten Abglanz des österreichischen Rokokos in der Hauptstadt zu sehen, während er an der Akademie eine Malausbildung im Zeichen des Neoklassizismus erhielt. Nach der Ausbildung siedelte er sich in Novi Sad an, wo er eine entwickelte Malwerkstatt mit Schülern hatte, und bald beneidenswertes gesellschaftliches und künstlerisches Ansehen genoß. Dieser fruchtbare Maler religiöser Kompositionen und Porträts schuf über 25 Ikonostas, davon zwei in der Budaer Eparchie: für die Kirche des Hl. Nikolaus in Baja 1793 und für die Kathedrale in Buda 1820, das erste am Anfang seiner künstlerischen Tätigkeit und das zweite ganz am Ende.

Diese chronologische Spannweite kam in der Malerei von Mihajlo Živković sowohl in malerischem als auch in stilistischem Sinne sichtbar zum Ausdruck. Auf dem Ikonostas in Baja „widerspiegelt sich die barocke Tradition in den exaltierten Bewegungen auf einzelnen Festikonen, wie auch auf den Ikonen der Apostel, die als Prediger im Augenblick des pathetischen Gestikulierens dargestellt wurden“, und seine „Verbundenheit mit dem Barock bewies Živković auch mit dem betonten Kolorit, das seine größte Fülle und seinen Klang in Baja erreichte“. Man könnte fast von einem Einfluß sprechen, den die Malerei von Franz Antin Maulpetsch, der viel in Ungarn malte, auf Teodovorić ausübte. Das flammende Kolorit von Teodovorić steht nicht nur in der Funktion, die Komposition anzuschmücken, sondern ist in erster Linie ein Ausdruck der bildend-schöpferischen Antriebe. Das zeigen auch seine breiten Schwünge mit dem Pinsel, womit die Draperien der Gestalten auf den Thronikonen gemalt wurden, was dem Geiste des Barocks und Rokokos entsprach. Zweifellos wurden in dieser Stimmung die Kompositionen der großen Feiertage am erfolgreichsten gemalt. Einen ausgeprägten Sinn für Kompositionen großer Formate zeigte er auf dem Wandbild „Die heilige Dreieinigkeit und die Evangelisten“, das er in Seccotechnik im Gang vor dem Ikonostas malte. 1818 schloß Teodorović

einen Vertrag mit der „serbischen orthodoxen Gemeinde der Hauptstadt Buda, der Vorstadt Taban“ über das Malen des neuen Ikonostas. Im Vertrag wurde, unter Berücksichtigung der Höhe der Kirche der entwickeltste Typ der Ikonostase mit insgesamt 68 Ikonen unterschiedlichen Formats vorgesehen, von denen die Thronikonen sogar 194 cm hoch sind. Außer dem Ikonostas malte der Maler die monumentale Wandkomposition „Die neun Engelakte“ mit der Gestalt Gottes in der Mitte und vier Evangelisten in den Ecken und vier Kompositionen an der Altarwand von Solec. Das Ikonostas behielt hauptsächlich die festgelegte Anordnung der Ikonen bei, nur in der Lünette wurden zwei halbkreisförmige Friese um das Kreuz der Kreuzigung Christi gesetzt: zwölf Ikonen der Propheten und zwölf Kompositionen aus dem Zyklus „Christi Leiden“. Auf der Ikone „Die Muttergottes mit Christi“ kann man am Thron der Muttergottes die Signatur „Von Arsenij Teodorović, Maler und Bürger von Novi Sad, 1820 gemalt“ lesen. Zu den am besten gemalten Teilen dieser imposanten Einheiten gehören auch Festikonen und die Gestalten der Thronikonen. Die Gestalten des Hl. Johannes und des Hl. Nikolaus wurden mehr als Porträt aufgefaßt und entstanden ohne Zweifel nach Modellen. Die Aufmerksamkeit zieht auch die Modellierungsweise dieser klassizistisch ausgeführten Ikonen-Porträts auf sich. Teodorovićs Porträtmalerei, zumindest jene, die mit dem Aufenthalt in Wien verbunden war, rückt ebenfalls in der Vordergrund. In seinem reichen Werk sind die Porträts wesentlich besser als die religiösen Kompositionen gemalt. Offensichtlich von den Verpflichtungen für die Kirchen überhäuft, fand er nur selten Zeit, Porträts zu malen, das aber machte er auf vorbildliche Weise eines Porträtisten der reiner Inspiration. Außer der Maistermodellierung und der verfeinerten Handhabung der Töne interessierte ihn auch die psychologische Darstellung der porträtierten Gestalten. Einige Male malte er den Schriftsteller Dositej Obradović, eines der Bilder befindet sich in der Sammlung des Serbischen orthodoxen Episkopats in Szentendre. In der gleichen Sammlung ist auch das Porträt des Budaer Episkopus Stefan Stratimirović, des späteren Erzbischofs. Teodorović schenkte dem Nemzeti-Museum in Budapest auch die gelungene Gestalt von Dositej Obradović, die in der Technik einer lavierten Zeichnung gearbeitet wurde. Im gleichen Museum befindet sich das Kupferstichporträt des Episkopus Jovan Jovanović aus Bačka, das nach Teodorovićs Zeichnung angefertigt ist. Während des Aufenthalts in Buda porträtierte er auch die angesehenen serbischen Bürger. Aus dieser Zeit sind die Porträts des Priesters Jovan Vitković, seiner Frau Alka und des angesehenen Händlers aus Buda, Gavriilo Bozotovac, eines der Begründer der Matica srpska.

Ende des XVIII. Jhs. und in den ersten Jahrzehnten des XIX. Jhs. zeigte sich lebhaft die Stiftereifrigkeit der Griechen-Zinzaren. Das war die Zeit des Erzpriestertums von Dionisije Popović – Papanusis, der als Budaer Episkopus die Errichtung der Kirchen und ihre sakrale künstlerische Ausstattung und Schmückung anregte.

In manchen Städten und Städtchen waren die Griechen-Zinzaren dank ihrer Handelskompanien wirtschaftlich erstarkt; sie verbanden die Städte im Süden: Thessaloniki, Kozane, Schatiste, Klisura, Moshopolis und andere Orte ihrer Heimat mit Buda, Pest, Wien und anderen Städten, wo sie erfolgreich Handel trieben. Auf dem Höhepunkt ihres schnell erworbenen Reichtums waren ihre Nationalgefühle immer ausgeprägter, oft zeigten sie sich in Konflikten mit den Serben, mit denen sie gute und schlechte Folgen des Lebens nach der Einwanderung teilten. In dieser ethnischen Gruppe, in der es Griechen aber wesentlich mehr Zinzaren-Aromunen (Mazedonier-Walachen) gab, die sich gräzisierten und fast ausschließlich Griechisch sprachen, war nicht nur der Sinn für den Handel sondern auch für die Kirchenkunst, das Pflegen der Kulte der südlichen und Heiligen aus Thessaloniki und das Bewahren des Andenkens an ihre Verstorbenen entwickelt. In einzelnen Städten errichteten sie die Kirchen zusammen mit den Serben, anderswo jedoch sonderten sie sich ab und bildeten eigene Kirchengemeinden. In gemeinsamen Gemeinden wurde die Liturgie auf Serbisch und Griechisch abwechselnd gelesen, und manchmal las man nur aus Evangelien in Griechisch.

Die Griechen-Zinzaren bemühten sich, griechische Ikonen und Ikonostase zu sichern. Natürlich handelte es sich nur um Ikonen, die griechische Inschriften haben. Im Grunde gehörten diese Kirchen der Budaer Eparchie und ein Unterscheiden der künstlerischen und der angewandtkünstlerischen, sakralen Gegenstände nach der Zugehörigkeit zur serbischen oder griechisch-zinzarischen Kultur könnte zu einseitigen Deutungen führen, wie im Falle der Ikonostase in der Kirche des Herabkommens des Hl. Geistes in Dunaföldvár oder in der Kirche Mariä Verkündigung in Szentendre. Die Stifter der ersten, 1787 errichteten Kirche waren vorwiegend die Griechen-Zinzaren, und das Ikonostas wurde vom serbischen Maler Pavel Djurković 1801 gemalt, der nach der Forderung der Auftraggeber die Inschriften auf Grie-

chisch, aber die Signatur in der eigenen Muttersprache schrieb. Die zweite, die Kirche Mariä Verkündigung wurde auch „griechische Kirche“ genannt, aber es ist schwer zu erklären, ob es deswegen war, weil die griechischen Händler in diese Kirche kamen (und unser Volk bezeichnete die Händler als Griechen) oder wegen der Grabplatte, mit griechischer Beschriftung, die sich vor dem Südportal der Kirche befand. Eines ist gewiß: diese Kirche wurde von Serben errichtet und das Ikonostas malte Mihajlo Živković aus Buda.

Das Stiftswesen der Griechen-Zinzaren kam beim Errichten und Schmücken der Kirchen in Miskolc, Eger, Győr, Vásárhely zum vollen Ausdruck. Davon hebt sich die griechische orthodoxe Kirche Mariä Himmelfahrt in Pest ab die mit Bemühungen der griechischen Kirchengemeinde Ende 18. Jhs. in Pest gebaut wurde, und für die Nikola Janković das monumentale geschnitzte Ikonostas schuf und der Wiener Anton Kuchelmeister die Ikonen malte. Ihre Kirchen errichteten auch die selbständigen griechischen Kirchengemeinden in Tokaj, Gyöngyös, Szentés, Velika Kanjiža und in einigen kleineren Orten.

Bereits Anfang des XIX. Jhs. nahm die Bau- und Stiltätigkeit der Serben und anderer Orthodoxen in diesen Gebieten ab. Erwähnen muß man auch das Ikonostas der serbischen Kirche Geburt der Gottesmutter im Dorf Batanja; das Ikonostas wurde von Sava Petrović (1788–1861), dem Ikonenmaler und Porträtisten aus Timișoara, 1820 gemalt. Ab Mitte des XIX. Jhs. arbeiten kleine Maler und Handwerksmaler für bescheidene Dorfkirchen. Einer von ihnen war Jakov Nedić aus Baranja, der die Ikonostase in Borjab und Majs malte. Das Ikonostas in Magyarbóly ist das Werk von Ilija Dimitrijević aus Serbien, und jenes in Magyarcsanak von Djoko Putnik aus dem Banat. Kaum bekannte und unbekanntere fahrende Ikonografen führten kleinere Arbeiten aus, malten einzelne zu küssende Ikonen, die Rhipiden, Kirchenflagge und manche Wandkomposition. Von bedeutenderem künstlerischen Wert ist nur das Ikonostas der serbischen Kirche des Hl. Georg in Pest, in der Karolj Steris, der griechischer Herkunft war, die Ikonen für die neue Altarschranke 1857 malte. Etwas später, in der zweiten Hälfte des XIX. Jhs. begannen die ungeschickten Restaurationen einzelner Ikonostase. Auf Wunsch der Kirchengemeinden wurden die Ikonen „aufgefrischt“; teilweise oder ganz übermalt. Solche Farbaufstriche sind auf den Ikonostasen von Vasa Ostojić in der Kathedrale in Szentendre und im Kloster Brabovac, wie auch auf dem Ikonostas von Jovan Popović in Szeged zu bemerken.

Das XIX. Jh. ist im Leben der Serben in der Budaer Eparchie durch eine absteigende Linie in jeder Hinsicht gekennzeichnet, denn ihre Zahl verringerte sich in den Städten und Dörfern allmählich, aber ständig. Und dann, als die serbische Kirchenkunst und Kultur abzusterben begannen, kam es zu einem zeitweiligen Aufstieg der serbischen bürgerlichen Kultur und Bildung. Zu diesen leuchtenden Daten, deren Strahlen auf diesem Gebiet nicht lange anhalten konnten, sind zu zählen: die Gründung der Präparandie in Szentendre, die Gründung der Matica srpska in Pest, das Drucken ihres Jahrbuches und mehrerer serbische Bücher in der „Druckerei der königlichen Universität in Pest“. Zu dieser Zeit lebten und arbeiteten dort für eine kürzere oder längere Periode: Mihajlo Bitković, Milovan Vidaković, Sima Milutinović Sarajlija, Vuk Karadžić, Jovan Pačić, Teodor Pavlović, Pavle Stamatović, Josif Milovuk, Uroš Nestorović und andere serbische Schriftsteller und Kulturschaffende. Schließlich war hier auch der berühmte Szentendre-Einwohner Jaša Ignjatović, der sich um die Beschreibung des Volkgeistes in den Jahren des Stagnierens am meisten verdient gemacht hatte.

In der zweiten Hälfte des XIX. Jhs. begannen die Untersuchungen der serbischen Vergangenheit in der Budaer Eparchie, worüber Dejan Medaković aus historiographischer Sicht schrieb, während sich in neuerer Zeit auch die ungarischen Forscher mit der serbischen bildenen Kultur befassen. In diese Forschungen, die noch dauern, reiht sich auch dieses Buch.

Die goldene Zeit der serbischen Kirchenkultur und -kunst in der Budaer Eparchie gehört der Aufklärungsepoche an. In nur ein paar Jahrzehnten wurden dort barocke und neoklassizistische Kirchen mit hohen, dekorativen Türmen errichtet, in denen die geschicktesten Schnitzer die Altarschranken anfertigten, und fähige Meister die Ikonen malten.

Die Kunstwerke der Budaer Eparchie, die man am besten in Szentendre, aber auch in Raczkève, Székesfehérvár, Szeged, Eger und in anderen Orten Ungarns kennenlernen kann, sind wesentlich mit ihrer ursprünglichen Nationalkultur verbunden.

Die Serben wanderten in die Mittel- und Nordgebiete Ungarns aus, aufgrund des Elends, das sie auf ihrem unsicheren Balkan ereilte. Doch hatten sie sich sehr

weit von ihrem ethnischen Mittelpunkt entfernt. Sie fanden sich in Mitteleuropa, in einer Kultur mit ihnen fremden geistlichen und Zivilisationsnormen und Inhalten. In sozialer Hinsicht passten sie sich relativ schnell an; in künstlerischer jedoch viel vorsichtiger. Hinsichtlich der Religion wollten sie sich nicht anpassen, denn das führte zu einer Vereinigung, der sie sich widersetzten. Sie blieben ihrer Orthodoxie treu, sogar auch dann, als sie anstelle ihrer eigenen Sprache freiwillig oder unfreiwillig das Ungarische akzeptierten. Die Assimilation war jedoch ihre verhängnisvolle Zukunft, der sie machtlos und als wären sie verflucht entgegengingen.

Jetzt ist die Zahl der Serben in Ungarn fast symbolisch. Schon deswegen haben die Kirchen der Budaer Eparchie, ihre schönen und würdigen Denkmäler, einen tieferen geistigen Sinn und Bedeutung. Diese kirchlichen Bauten sind nicht nur Denkmäler des kulturellen Erbes der Serben in diesen äußersten Nordgebieten ihrer Einwanderungen, sondern auch dauerhafte Zeichen ihres historischen Schicksals.

Illustrationen

IKONEN UND FRESKEN IN FARBE

- I Unbekannter Maler,
HERABKOMMEN DES HL.
GEISTES. Zweite Hälfte des
XVII. Jhs.
Fest- und zu küssende Ikone der
serbischen Kirche Tempelgang der
Gottesmutter in Komárno.
- II Unbekannter Maler,
DIE GOTTESMUTTER MIT
CHRISTI, 1660
Die Thronikone der serbischen
Kirche in Komárno.
- III Unbekannter Maler,
JESUS CHRISTUS, 1660
Die Thronikone der serbischen
Kirche in Komárno.
- IV Unbekannter Maler,
CHRISTI HIMMELFAHRT,
Ende des XVII. Jhs.
Fest- und zu küssende Ikone der
serbischen Kirche in Komárno.
- V Unbekannter Maler,
CHRISTI GEBURT, Ende des
XVII. Jhs.
Fest- und zu küssende Ikone der
serbischen Kirche in Komárno.
- VI Georgije Ranite und Nedeljko
Popović,
DIE APOSTEL, 1742
Ikonostas der serbischen Kirche des
hl. Erzengels
Michael in Szentendre.
- VII Zograph Mitrofan,
DIE GOTTESMUTTER MIT
CHRISTI, Anfang des XVIII. Jhs.
Aus der serbischen Kirche des hl.
Stefan Dečanski in Cip; jetzt in der
Sammlung von Szentendre.
- VIII Teodor Simeonov – „Gruntović“
1. DER JESEJEV-
STAMMBAUM
2. DER HL. FÜRST LAZAR und
DER HL. KAISER UROŠ
Die Wandmalerei der Kapelle des
hl. Johann des Vorläufers in der
serbischen Kirche Die Himmelfahrt
der Gottesmutter in Ráczeve,
1771.
- IX Unbekannter Maler
JESUS CHRISTUS, um 1760
Die Thronikone der ehemaligen
serbischen Kirche in Donja Nana;
jetzt in der Sammlung von
Szentendre.
- X Werkstatt von Teodor Simeonov –
„Gruntović“
1. THOMAS' UNTREUE
2. DAS LETZTE ABENDMAHL
Die Wandmalerei der Kirche
Geburt des hl. Johann des
Täufers in Székesfehérvár, 1772–1774.
- XI Werkstatt von Teodor Simeonov –
„Gruntović“
1. DER HL. SIMEON
(STOLPNIK), DIE HL.
PARASKEVA, DIE HL.
KATARINA, DIE HL.
BARBARA, DER HL. SAVA
(GEWEIHTER), DER HL.
AKSENTIJE (um 1770)
2. DER HL. TEODOSIJE, DER
HL. ANTON, DER HL.
ATANASIJE, DER HL.
JEFTIMIJE, DER HL.
KONSTANTIN und DIE HL.
JELENA.
- XII Werkstatt von Teodor Simeonov –
„Gruntović“
1. DIE KRÖNUNG DER
GOTTESMUTTER (um 1770) –
Detail (stehende Gestalten).
Aus der Verklärungs-Kirche in
Szentendre, jetzt im Museum.
2. DER HL. NAUM (1773)
Aus der serbischen Kirche in
Székesfehérvár, jetzt in Szentendre.
- XIII Jovan Popović,
1. DER HL. EVANGELIST
JOHANN (1761)
2. DER HL. EVANGELIST
MARKUS
Aus der serbischen Kirche des hl.
Nikolaus in Szeged.
- XIV Unbekannter Maler,
1. DIE HIMMELFAHRT DER
GOTTESMUTTER (um 1780)
2. HERABKOMMEN DES HL.
GEISTES (um 1780)
Die serbische Kirche des hl.
Erzengels Gabriel in Kalaz.
- XV Jovan Četirević Grabovan
DER HL. EVANGELIST
MATTHÄUS
Ikonostas der serbischen Kirche in
Székesfehérvár.
- XVI Stefan Tenecki
DIE KRÖNUNG DER
GOTTESMUTTER (um 1780) –
Detail.
Die serbische Kirche des hl.
Nikolaus in Szeged.

- XVII Andrej Šaltist
1. DER HL. EVANGELIST
LUKAS
2. WERKE CHRISTLICHER
NÄCHSTENLIEBE
Die Wandmalerei der Kirche des
hl. Erzengels Michaels im Kloster
Grabovac.
- XVIII Unbekannter Maler,
DER HL. ERZENDEL
MICHAEL (um 1790)
Ikone in der Kirche Geburt der
Gottesmutter in Vásárhely.
- XIX Arsenije Teodorović
DIE GOTTESMUTTER MIT
CHRISTUS (1820)
Die Thronikone der ehemaligen
Kathedrale Das Herabkommen des
hl. Geistes in Buda; jetzt in
Szentendre.
- XX Arsenije Teodorović
DER HEILIGE NIKOLAUS
(1820).
Die Thronikone der ehemaligen
Kathedrale in Buda; jetzt in
Szentendre.
- IX. Gavril Stefanović Venclović,
Kanonikus, györ 1739, (Blatt 131/b
–132/a)
- X. Gavril Stefanović Venclović,
Abgeordneter, Szentendre, um 1735
- XI. Gavril Stefanović Venclović,
Kanonikus, Györ 1739, (Blatt 58 b)
- XII. Gebetbuch, 1774, Grabovačer
Handschrift Nr. 24
- XIII. Parusie des Klosters Grabovac – von
1730, Stadt Siklos
- XIV. Parusie des Klosters Grabovac – von
1730, Stadt Baja
- XV. Gebetbuch, 1774, Grabovačer
Handschrift Nr. 24

PORTRÄTS UND BÜCHER IN FARBE

- I. Hristofor Žefarović, Epitaphios der
serbischen Kirche St. Georg in Pest,
etwa 1750
- II. Jovan Popović, DIONISIJE
NOVAKOVIĆ, Episkopus von
Buda 1749–1767 (etwa 1760
porträtiert)
- III. Unbekannter Maler, VASILJE
DIMITRIJEVIĆ, Episkopus von
Buda 1729–1748 (etwa 1740
porträtiert)
- IV. Vasilije Ostojić, SOFRONIJE
KIRILOVIĆ Episkopus von Buda
1774–1781 (um 1775 porträtiert)
- V. Arsenije Teodorović, STEFAN
STRATIMIROVIĆ, Episkopus von
Buda 1786–1790 (um 1788
porträtiert)
- VI. F. Schwing, PLATON
ATANACKOVIĆ, Episkopus von
Buda 1839–1851 (1832 porträtiert)
- VII. Parusie des Klosters von Srpski
Kovin, Handschrift 1711, Stadt
Buda, Metropolit Vićentije Popović-
Hadžilavić
- VIII. Kiprijan Račanin, Messe des hl.
Luka, Handschrift 1694
(Archiv der Serbischen Akademie
der Wissenschaften und Künste,
Nr. 142)

SCHWARZ-WEISSE ILLUSTRATIONEN – IKONEN UND FRESKEN

1. Zograph Georgije, *Auferstehung Lazars*
(Ende des XVII. Jhs.)
Fest- und zu küssende Ikone der serbischen
Kirche in Komárno.
2. Unbekannter Maler, *Verklärung* (Ende des
XVII. Jhs.)
Fest- und zu küssende Ikone der serbischen
Kirche in Komárno.
3. Unbekannter Autor, *Der Erzengel Michael*
(erste Hälfte des XVIII. Jhs.) Thronikone
am Ikonostas der serbischen Kirche in
Esztergom. Jetzt in der Sammlung von
Szentendre.
4. Georgije Ranite – Nedeljko Popović,
Apostelfries I (um 1740). Am Ikonostas der
serbischen Kirche in Esztergom. Jetzt in der
Sammlung von Szentendre.
5. Georgije Ranite – Nedeljko Popović,
Apostelfries II (um 1740)
6. Unbekannter ukrainischer
Ikonenmaler, *Christi Verklärung*
(1746)
Die Thronikone der Verklärung-
Kirche in Szentendre.
7. Unbekannter Ikonenmaler, *Deësis*
(um 1760). Aus der Kathedrale in
Szentendre. Jetzt in der Sammlung
von Szentendre.
8. Unbekannter griechischer Ikonenmaler,
Der hl. Nikolaus (1760)
Fest- und zu küssende Ikone der serbischen
Kirche in Komárno.
9. Teodor Simeonov „Gruntović“,
*Wandmalerei der Kirche Mariä Himmelfahrt
in Ráczeve* (1765).
10. *Wandmalerei der Kirche in Ráczeve* (1765).
Die Gottesmutter und der Erzengel Michael.
11. *Wandmalerei der Kirche in Ráczeve* (1765)
12. *Wandmalerei der Kirche in Ráczeve* (1765).
Der Prophet Jeremias.
13. *Wandmalerei der Kirche in Ráczeve* (1765).
Der Prophet Isaias und die Muttergottes.

14. *Die Kapelle des hl. Johann des Vorläufers in Ráczeve (1771), Jesseus-Stamm und die stehenden Heiligengestalten.*
15. *Der Prophet Isaias im Jesseus-Stamm (1771).*
16. *Der Prophet Joil im Jesseus-Stamm (1771).*
17. *Der Prophet Aron im Jesseus-Stamm (1771).*
18. *Der Prophet Samuil im Jesseus-Stamm (1771).*
19. *Christus Pantokrator (1771). Die Kapelle des hl. Johann des Vorläufers in Ráczeve.*
20. *Die Predigt des hl. Johann des Vorläufers mit eingefügter Komposition Die Darstellung der Gottesmutter im Tempel (1771) Die Kapelle des hl. Johann des Vorläufers in Ráczeve.*
21. *Die Begegnung des Herrn (1771). Die Kapelle des hl. Johann des Vorläufers in Ráczeve.*
22. *Christi Geburt (1771). Die Kapelle des hl. Johann des Vorläufers in Ráczeve.*
23. *Saloma (1771). Die Kapelle des hl. Johann des Vorläufers in Ráczeve.*
24. *Epiphania – Detail (1772–1774) Malerei der Zographengruppe von Teodor Simeonov „Gruntović“.* Die Kirche Geburt des hl. Johann des Vorläufers in Székesfehérvár.
25. *„Pjenije vsjakoje pobježdajetsja“.* Aus dem Akatist, Kondak 10 (1772–1774). Wandmalerei in der serbischen Kirche in Székesfehérvár.
26. *Imago pietatis (1772–1774) Wandmalerei in der serbischen Kirche in Székesfehérvár.*
27. *Die heiligen Erzbischöfe (1772–1774) Wandmalerei der serbischen Kirche in Székesfehérvár.*
28. *Die alttestamentarischen Gerechten (1772–1774). Wandmalerei in der serbischen Kirche in Székesfehérvár.*
29. *Teodor Simeonov „Gruntović“, Der hl. Naum (1773). Aus der serbischen Kirche in Székesfehérvár. Jetzt in der Sammlung von Szentendre.*
30. *Der Oberpriester Zacharius (1772–1774).*
31. *Werkstatt von Teodor Simeonov „Gruntović“, Christi Himmelfahrt (um 1770). Fest- und zu küssende Ikone der Kirche in Ráczeve.*
32. *Werkstatt von Teodor Simeonov „Gruntović“, Abstieg in die Hölle (um 1770). Fest- und zu küssende Ikone der Kirche in Ráczeve.*
33. *Werkstatt von Teodor Simeonov „Gruntović“, Thomas' Untreue (um 1770). Fest- und zu küssende Ikone der Kirche in Ráczeve.*
34. *Werkstatt von Teodor Simeonov „Gruntović“, Epiphania (um 1770). Fest- und zu küssende Ikone der Kirche in Ráczeve.*
35. *Werkstatt von T. Simeonov „Gruntović“, Die hl. drei Hierarchen (um 1770). Fest- und zu küssende Ikone in Ráczeve.*
36. *Werkstatt von T. Simeonov „Gruntović“, Drei serbische Heilige – Der hl. Stefan der Neue, Der hl. Arsenije, Der hl. Milutin (um 1770). Die serbische Kirche in Lovra.*
37. *Teodor Simeonov „Gruntović“, Die Krönung der Gottesmutter (um 1770) – Detail, Der hl. Naum und die hl. Paraskeva. Die Ikone der Verklärungs-Kirche in Szentendre. Jetzt in der Sammlung von Szentendre.*
38. *Werkstatt von T. Simeonov „Gruntović“, Der hl. Nikolaus, (um 1771). Fest- und zu küssende Ikone der ehemaligen serbischen Kirche in Vác.*
39. *Jovan Četirević – Grabovan, Der hl. Apostel Andreas (1776). Ikonostas der serbischen Kirche in Székesfehérvár.*
40. *Jovan Četirević – Grabovan, Der Prophet Moses (1776). Kaiserpforte der serbischen Kirche in Székesfehérvár.*
41. *Jovan Četirović – Grabovan, Der Evangelist Mathäus (1776). Kaiserpforte der serbischen Kirche in Székesfehérvár.*
42. *Jovan Četirević – Grabovan, Kaiserpforte (1776). Ikonostas der serbischen Kirche in Székesfehérvár.*
43. *Vasa Ostojić, Kaiserpforte, Ikonostas der Kirche des Klosters Grabovac.*
44. *Vasa Ostojić, Ikonostas der Kirche des Klosters Grabovac (1798)*
45. *Vasa Ostojić, Die Gottesmutter mit Christi (1768). Die Thronikone des Klosters Grabovac.*
46. *Südwand des Naos der Kirche des Klosters Grabovac.*
47. *Andrija Šaltist, Epiphania von Zacharius (1785). Wandmalerei der Kirche des Klosters Grabovac.*
48. *Westwand des Naos der Kirche des Klosters Grabovac.*
49. *Andrija Šaltist, Der Evangelist Mathäus (1785). Wandmalerei der Kirche des Klosters Grabovac.*
50. *Andreja Šaltist, Der Evangelist Johann (1785).*
51. *Andrej Šaltist, Die Jakobsleiter (1785). Wandmalerei der Kirche des Klosters Grabovac.*
52. *Jovan Popović, Die Thron- und Festikonen (1761). Ikonostas der serbischen Kirche in Szeged.*
53. *Jovan Popović, Kaiserpforte, (1761). Ikonostas der serbischen Kirche in Szeged.*
54. *Unbekannter Autor, Christi Geburt (um 1770). Fest- und zu küssende Ikone des Klosters Grabovac.*
55. *Unbekannter Autor, Himmelfahrt der Gottesmutter (um 1770). Fest- und zu küssende Ikone des Klosters Grabovac.*
56. *Unbekannter Autor, Epiphania (um 1780). Ikonostas der serbischen Kirche in Kalas.*
57. *Unbekannter Autor, Verklärung (um 1780). Ikonostas der serbischen Kirche in Kalas.*
58. *Stefan Tenecki, Die Krönung der Gottesmutter (1780). Die serbische Kirche in Szeged.*
59. *Unbekannter Autor, Der hl. Georg (um 1775). Fest- und zu küssende Ikone der serbischen Kirche in Lovra.*
60. *Vasa Ostojić, Hl. Nikolaus (1777–1780) Thronikone der Kathedrale in Szentendre*
61. *Vasa Ostojić, Hl. Dreifaltigkeit (1777–1780) Ikonostas der Kathedrale in Szentendre*
62. *Vasa Ostojić, Hl. Dimitrius (1777–1780) Thronikone der Kathedrale in Szentendre*
63. *Vasa Ostojić, Kreuzigung Christi (1777–1780) Festikone der Kathedrale in Szentendre*
64. *65 und 66 Vasa Ostojić, Entschlafen der Gottesmutter, Himmelfahrt Christi und Auferstehung Christi. Festikonen des Ikonostas der Kathedrale in Szentendre (1777–1780).*

- 67 und 68 Vasa Ostojić, Abendmahl und Fußwaschung Baldachinikone der Kathedrale in Szentendre (1777–1780)
- 69 und 70 Vasa Ostojić, Verspottung Christis und Kreuzigung Baldachinikonostas der Kathedrale in Szentendre (1777–1780)
71. Mihajlo Živković, *Jesus Christus* (1802–1804). Die Thronikone der Kirche Mariä Verkündigung in Szentendre.
72. Mihajlo Živković, *Ikonostas der Kirche Mariä Verkündigung*, Szentendre (1802–1804).
73. Mihajlo Živković, *Verklärung* (1815). Ikone am Ikonostas der ehemaligen serbischen Kirche in Balassagyarmat. Jetzt in Szentendre.
74. Mihajlo Živković, *Christi Geburt* (1815) Ikone am Ikonostas der ehemaligen serbischen Kirche in Balassagyarmat. Jetzt in Szentendre.
75. Arsa Teodorović, *Jesus Christus* (1820). Die Thronikone der ehemaligen serbischen Kirche in Buda.
76. Arsa Teodorović, *Der hl. Johann der Vorläufer* (1820). Die Thronikone der ehemaligen serbischen Kirche in Buda.
77. Pavel Đurković, *Kreuzabnahme* (1801). Ikone in der serbischen Kirche in Dunaföldvár.
78. Unbekannter Kupferstecher, *Der hl. Georg*, 1701. (Serbische Kirche, des hl. Georgs in Pest)
79. Johann Föstler, *Der hl. Johann der Vorläufer*, 1759 (Kupferplatte in Szentendre)
80. Thomas Messmer, *Der hl. Nikolaus*, 1754 (Serbische Kirche in Eger)
81. Unbekannter Autor, *Die Himmelfahrt der Gottesmutter*, 1762 (Szentendre)
82. Unbekannter Kupferstecher, *Die Himmelfahrt der Gottesmutter*, 1761 (Ráczeke)
83. Zaharija Orfelin, *Die Krönung der Gottesmutter*, um 1775
84. Johann Christof Winkler, *Christi Kreuzigung*, 1769
85. Johann Phillip Binder, *Der hl. Kozma und Damjan*, um 1780 (Buda)
86. Unbekannter Kupferstecher, *Jerusalem-Beschreibung – Das heilige Grab*, 1772 (Szentendre)
87. Johann Georg Mannsfeld, *Zelle des hl. Johann des Goldmunds*, um 1800 (Buda)
88. Johann Georg Mannsfeld, *Christus der Steuermann*, um 1800 (Buda)
89. Unbekannter Kupferstecher, *Antimens der Budaer Eparchie*. (Eingeweiht vom Episkopus Arsenije Stojković, 1882)

*

Die Kupferstiche und die originalen Kupferplatten werden in der Serbischen Kirchen Kunst- und wissenschaftlichen Sammlung in Szentendre aufbewahrt.

[408]

DIE SERBISCHEN KIRCHEN DER BUDAER EPARCHIE – TOPOGRAPHISCHER ÜBERSICHT –

- 1 Robert de Vavgonondy, Hungarn und machbar Lender, 1751.
- 2 Westfassade der Kirche
- 3 Ikonostasschema
- 4 Grundriß der Kirche
- 5 Ikonostasschema
- 6 Grundriß der Kirche
- 7 Nordostseite der Kirche (gemäss Photographie)
- 8 Oberer Teil des Glockenturms (gemäss Photographie)
- 9 Südwestseite der Kirche (nach einer Gravur aus dem XIX. Jh.)
- 10 Grundriß der Kirche in Buda
- 11 Buda – serbische schtat – Taban (plan aus 1880)
- 12 Ikonostasschema der Kirche in Buda (Rekonstruktion)
- 13 Grundriß der Kirche in Pest
- 14 Westfassade der Kirche in Pest
- 15 Ikonostasschema der Kirche in Pest
- 17 Grundriß der Kirche
- 16 Nordwestfassade der Kirche
- 18 Ikonostasschema
- 19 Westfassade der Kirche (gemäss Photographie)
- 20 Portator
- 21 Grundriß der Kirche
- 22 Westfassade der Kirche
- 23 Ikonostasschema
- 24 Abrahams Gastfreundschaft (Zeichnung der Wandkomposition am Altar)
- 25 Der hl. Evangelist Lukas (Zeichnung der Wandkomposition)
- 26 Grundriß der Kirche
- 27 Grundriß der Kirche
- 28 Ikonostasschema
- 29 Grundriß der Kirche
- 30 Ikonostasschema
- 31 Fenster und Gitter and der Südwestseite
- 32 Grundriß der Kirche
- 33 Portal an der Südseite
- 34 Ikonostasschema
- 35 Westfassade
- 36 Grundriß der Kirche
- 37 Südfassade der Kirche
- 38 Grundriß der Kirche
- 39 Westfassade
- 40 Ikonostasschema
- 41 Aussehen von der Ostseite
- 42 Grundriß der Kirche
- 43 Ikonostasschema
- 44 Nordfassade
- 45 Grundriß der Kirche
- 46 Westfassade
- 47 Ostfassade
- 48 Westfassade. Reconstruction Glockenturnus fernichtet in Feuer 1848.
- 49 Ikonostasschema
- 50 Aussehen von der Südseite (gemäss Photographie)
- 51 Ikonostasschema
- 52 Aussehen von der Nordwestseite
- 53 Grundriß der Kirche
- 54 Grundriß der Kirche
- 55 Ikonostasschema
- 56 Aussehen der Kirche von der Südostseite (gemäss Photographie)
- 57 Oberer Teil des Glockenturms
- 58 Grundriß der Kirche
- 59 Westfassade der Kirche
- 60 Ikonostasschema
- 61 Grundriß der Kirche
- 62 Ikonostasschema

- 63 Aussehen von der Südostseite
- 64 Grundriß der Kirche
- 65 Ikonostasschema
- 66 Westfassade der Kirche
- 67 Grundriß der Kirche
- 68 Westfassade der Kirche
- 69 Südfassade der Kirche
- 70 Grundriß der Kirche
- 71 Aussehen von der Ostseite
- 72 Ikonostasschema
- 73 Ikonostasschema
- 74 Aussehen der Kirche von der Nordostseite
- 75 Ikonostasschema
- 76 Grundriß der Kirche
- 77 Aufschrift über Bau der Kirche an der Südfassade
- 78 Grabstein in der Kirchenmauer
- 79 Aussehen der Kirche von der Südseite Reliquiar – Hölzschnitt
- 80 Ikonostasschema
- 81 Grundriß der Kathedrale
- 82 Westfassade der Kathedrale
- 83 Südfassade der Kathedrale
- 84 Längsschnitt der Kathedrale
- 85 Südfassade der Kathedrale
- 86 Portal an der Südfassade der Kathedrale
- 87 Ikonostasschema der Kathedrale
- 88 Südfassade der Požarevacer Kirche
- 89 Grundriß der Požarevacer Kirche
- 90 Westfassade der Požarevacer Kirche
- 91 Aussehen der Požarevacer Kirche vom Osten
- 92 Ikonostasschema der Požarevacer Kirche
- 93 Grundriß der Verklärungskirche
- 94 Aussehen der Verklärungskirche von der Ostseite
- 95 Südfassade der Verklärungskirche
- 96 Westfassade der Verklärungskirche
- 97 Ikonostasschema der Verklärungskirche
- 98 Westfassade der Kirche Mariä Verkündigung
- 99 Ikonostasschema
- 100 Grundriß der Čiprovac-Kirche
- 101 Aussehen der Čiprovac-Kirche von der Südseite
- 102 Westfassade der Čiprovac-Kirche
- 103 Portal an der Südfassade der Čiprovac-Kirche
- 104 Grundriß der Opovačka-Kirche
- 105 Westfassade der Opovačka-Kirche
- 106 Ostfassade der Opovačka-Kirche
- 107 Westfassade der Zbeška-Kirche
- 108 Portal an der Westfassade der Zbeška-Kirche
- 109 Südfassade der Zbeška-Kirche
- 110 Grundriß der Zbeška-Kirche
- 111 Südostseite der Kirche (gemäss Photographie)
- 112 Glockenturm der Kirche in Secsuj
- 113 Grundriß der Kirche
- 114 Grundriß der Kirche mit Kapellen in Ráczkéve
- 115 Glockenturm der Kirche in Ráczkeve
- 116 Portator
- 117 Ikonostasschema
- 118 Aussehen von der Südseite
- 119 Grundriß der Kirche
- 120 Westfassade
- 121 Ostfassade
- 122 Ikonostasschema
- 123 Grundriß der Kirche
- 124 Aussehen der Kirche von der Südostseite. (gemäss Photographie)
- 125 Aussehen der Kirche von der Südostseite (gemäss Photographie)
- 126 Ikonostasschema (gemäss Photographie)
- 127 Aussehen der Kirche von der Südwestseite.

.

SUMMARY

MONUMENTS OF THE BUDIM EPARCHY

The Turkish presence in the Balkans before the fall of the Serbian Despot, and particularly after that historical tragedy with its far-reaching consequences, intensified the markedly feudal cordiality of Hungarian rulers toward Serbian aristocrats, nobility and military officers, and this was favorably reflected by frequent smaller and larger emigrations, both organized and spontaneous movements of ethnic Serbs towards the north. They went towards the inviting, spacious and rich depression, which was enthusiastically described somewhat later, in 1593, by a monk of the Serbian Orthodox monastery of Grabovac "... the Hungarian soil is magnificent and beautiful, rich in grain and fertile, full of every abundance..."

The Hungarian Podunavlje, Posavina, Baranja and Pomorjske regions looked to the Serbs like the promised land as they rushed towards them, saving often not only their honor but their heads as well. The sovereigns of that fertile, underpopulated, at that time friendly land that stretched from Macva and Belgrade to the Polish mountains, and from the Carpathian harbor to the Austrian hills, were both hospitable and generous. By welcoming the Serbs, the Hungarian kings acquired militarily organized, devoted and brave subjects, who held onto the smoldering hope of expelling the odious tyrants from Serbian lands.

The feudal *fideicomissim* enjoyed by the Serbian leaders in the XV century included entire Hungarian areas, rich mines and other earthly goods in old districts. Those making their new home in Hungary included not only the despot houses of Brankovic and Jaksic who marked their presence in the lands that were Hungarian at the time through creative accomplishments – today evidenced very convincingly by monasteries in Srem and Banat – but also later arriving aristocrats, militant feudal landowners, castellans, commanders of the river naval forces, along with a wide variety of warriors, farmers, deserters, clergymen, merchants, adventurers and later *martolosi* (non-Turkish subjects employed by the Turks as police). The troubles and misfortunes in the Balkans compelled the inhabitants of the Serbian language area to leave and they, perhaps unconsciously and naively, started off on long trips to the land of no return, as refugees, to temporary and then permanent residences in the suburbs of large fortresses. It seemed that, along with the Serbian feudal lords and military officers, all of the hopes and glory of Serbia were in the Hungarian theater of operations. These hopes quickly faded away in the mist that has covered the plain of irregular water flows, swamps and forests since time immemorial. Finally, the old Serbian aristocracy disappeared, but not for long. Scattered clans were left, more in some places and less in others, both in southern Hungary and far to the north above the city of Budim.

On these Pannonian expanses, where the warrior whirlwind of the Ottoman Turks was awaited with fear and finally met – first in the form of periodical attacks and after the battle of Mohacz in a victorious invasion – the coarse military population in the suburbs lost touch with reality. Historical consciousness seemed to be transformed into a contrived fable. National tradition clustered around meager historical information and fresh imagination penetrated deeply into hagiography literature, as in the case of the idealized figure of Stephen Stiljanovic, a castellan of fortified border area cities and according to tradition a celebrated inhabitant of Siklos in Baranja. Fighting against the Turks, and participating in the Hungarian dynastic-civil war on the side of King Ferdinand of the Habsburgs, his moral character brought him the highest recognition of his people. After death and burial on Djuntir hill, his second likeness received an aureole, thus, by the will of righteous Orthodox Christians, joining the ranks of the saints from the despot line of the Srem Brankovic family.

Other leaders and aristocracy did not receive such posthumous fame, although during their lives they were prominent warriors, more important than Stiljanovic. After death, their historical personalities were covered by darkness. Many years later Hungarian and Serbian historiography revealed the biographies and fates of the aristocracy of the *Natione Rascianis* (scattered nation). In the upper Danube regions, the aristocratic family of Bakic, in which Pavle was the most acclaimed, held Djur and periodically Komoran as well. Pavle Bakic could have been a con-

tributor to the first Serbian church built in the Komoran fortress as early as 1511. Still, links with the Magyar aristocracy were crucial to this family: "The Bakic family converted to Catholicism and became Magyarized even faster than the Jaksic family". The Serbian aristocracy served its new masters to the utmost. Either they perished bravely or became assimilated through intermarriage. There were rare, although shining, examples of those who built monasteries, but there were none like that on the northern sides around the bend in the Danube and farther to the west. There, rare clergymen, arriving from their former land, sustained the flame of the religious and ethnic icon lamp.

During both the pre-Turkish and the Turkish period, Baranja was settled by Serbs all the way to the district of Tolan, and farther north throughout the *Dunantul*; in some villages they were even the most numerous. Ilarion Ruvarac reminds us that "during the Turkish reign there were Serbs in Baranja and in all the land between the Danube and Drava rivers all the way to Jenova-Djur and they lived, particularly in the XVI century, as *martolosi* and guides or as Turkish non-Moslem subjects that had to work and feed their rulers . . ."

Nevertheless, the Serbian social and cultural presence became more apparent in old Hungarian towns and in suburbs that as early as the XV century, and particularly in the following, took on the features of Serbian settlements. Then when the renowned Hungarian king Matyas Korvin restored the institution of the king's river naval forces, Serbs densely populated the upper Danube cities, Budim, Ostrogon, Komoran and Djur, and also Srpski Kovin on Cepelska Island. In addition to military obligations, they early on acquired certain civil rights, even privileges. Their suburbs were rightly called *Raitzenschtatt* as Western European copper engravings denoted them only a little later on their city panoramas. Serbian naval commanders and other immigrants demonstrated their material culture very early through the architecture of the buildings and churches in Serbian suburbs, as well as other forms of their life in these cities. These were historical edifices that were respected by the Magyars, Austrians and Turks as well as travellers and travel writers. The inscription *Ratzen Marck* is conspicuously noted on the composition on Cepelska island on the geographical map of Hungary (1570) by Wolfgang Lacijs (*Lacijs W.*). This term was repeated by cartographers George Merkator (*Merkator G.*) in 1595, John Speede (*Speede J.*) in 1626 Frederick Wit (*Wit F.*) in 1670 and others. The Serbs on this large Danube island, in the city known since the XV century as Srpski Kovin, demonstrated even then their national and cultural independence. That relatively small but lively sailor town on the banks of the Danube entered Hungarian political-diplomatic annals very early on. The first of the Kovin privileges was granted by King Vladislav in 1440 and confirmed by King Matia Korvin in 1458, 1464, 1465, 1467 and 1489. No other town in Hungary settled by Serbs could boast of such attention from the court. And when the people from Kovin were forced by the Turkish conquest to move to the faroff and safe city of Komoran, they took old charters with them and enjoyed their king's privileges there.

The Turkish conquest of Hungary – the battle of Mohacz in 1526 and the fall of Budim in 1543 – as well as the military conflicts between the adherents of King Ferdinand and John Zapolya, thinned out the Serbian population in these regions. Soon, after the establishment of Turkish authority, there was a new influx of Serbs. Picturesque and impressive monastic observations supplement the meager sources on the migrations of Serbs from the Balkans to Hungary in the mid-XVI century.

The old-timer Serbs and the new arrivals, mostly *martolosi* with their families, lived together with the Turks in the conquered cities and their suburbs. For these towns had changed their demographic composition during the conquest: instead of Magyars, Germans and Serbs, they were populated from the mid-XVI century by Turks and Serbs. However, the Serbs were inhabitants of these towns both before and after the Turkish conquest and the establishment of their administration.

The Ottoman civilian and military government on the former Hungarian land relied on the military order of the *martolosi*, especially on units stationed in larger cities. The number of Serbs in them rose, including a considerable number of Moslems from Bosnia. The greatest number of Serbs was in Ostrogon where the garrison in the mid-XVI century was composed of four units of *martolosi* with over 1,200 people. The Ostrogon *martolosi* were from Varadin, Belgrade, Smederevo, Ilok, "Kovinska Island" and Bosnia.

South of Ostrogon there were *martolosi* garrisons in Visegrad, Stoni Beograd, Baja and Mohac. Serbian settlements developed in these places, except in Visegrad, due mainly to the *martolosi* families and the vocations that developed successfully there in the ghettos.

Owing to skilled craftsmen and clever merchants, next to old Hungarian fortified cities with late Gothic features there arose a new type of town life, identical in all ways to that in far-off picturesque Balkan business districts. In addition to mosques, vaulted Turkish baths and other typical Turkish structures were built. Thus typically Levantine villages were formed from an urbanistic-architectural viewpoint with a special charm derived from low buildings for craftsmen and merchant shops with double doors serving as display windows. All of this was permeated with a change in customs, behavior, dress and other sociological and urban forms of life, and travellers from the West visiting for the first time had the vivid impression that the Levant had advanced deeply into Europe. Neither Ostrogon nor Budim nor the other cities could be recognized in their new Turkish attire. The crescent of the Muslim world covered their walls and cathedrals. This was all clearly noted by Western European envoys and their escorts who sailed down the Danube from Vienna to Belgrade and from there by imperial road to Constantinople, and they left extremely interesting chronicles and reports. The next stop after the fortified city of Komoran, which never fell into Turkish hands, was the Turkish Ostrogon in which they already received a strong impression of the strange country and customs. Not only Hungarian lands but the entire near eastern part of Europe offered, as the famous English travel writer Brown wrote "a new glimpse of the world and an unknown view of things, foreign dress, food, behavior, customs and language. A man seems to say good-bye to our world when he travels for one day on the road from Djur and Komoran, and before he gets to Budim, it is as though he is in a new setting – completely different from that in the West . . ."

Hungary under the Turks at that time was in the center of interest of European ruling houses, statesmen, politicians, historians, military scouts, travel writers and even drawers who, most often in envoys' retinue, sketched Turkish fortified cities and suburbs; some for Austrian intelligence and others for graphic arts. Some of the sketches were used to make copper engravings which sometimes had artist's embellishments in order to produce a more effective composition, but the basic look of these panoramas still remained credible. Many panoramas of cities on the Danube were made in Vienna, Augsburg, Munich, Nuremberg, Rome, Paris, Frankfurt and other centers of European graphics and cartography. They also printed historical, geographic and travel books. Hungary had the look of a Turkish land and "Hungarika" attracted the attention of many European intellectuals for just that reason. Understandably, the most picturesque information came from descriptions and presentations of the sieges of cities and battles in which the architectural appearance of fortresses and suburbs was clearly seen in addition to confrontations between the infantry, Turkish calvary and Austrian hussars and the salvos of artillery. Serbs also participated in these Austro-Turkish battles during which even the most fortified towers and ramparts were destroyed. They were on both sides of the battle: in the river naval troops on the western side, stationed in Komoran, and *martolosi* on the eastern side, in service to the Turks. The greatest number of battle scenes on engravings date from the end of the XVI century and the beginning of the XVII when, from 1595 to 1605, Ostrogon was liberated and the Austrian troops reached all the way to the Serbian town of Taban and almost liberated all of Budim. When a truce was signed after these exhausting battles, the second phase began of Turkish construction in Hungarian cities, there was a new influx of Turkish and Serbian inhabitants and eastern craftsmanship thrived. This process continued all the way to the great Viennese war and the final withdrawal of the Turks from Hungary. After the war of liberation, destruction and ruin were left once more in the wake of the skirmishes that took place on city fortifications.

The religious life of the Serbs in the Podunavlje region, removed from the Orthodox mainstream, was maintained by monks-priests from Serbian monasteries in the Balkans who frequently visited the northernmost Serbian domiciles. From the fountainhead of sanctity they brought the spoken liturgical word, hymns, religious service books and icons. They were tireless travelling envoys of their monasteries, and afterwards of the restored Pec patriarchy.

The religiousness of the Serbs in Hungary was touchingly reflected by Serbian parishes, "the first autonomous little cells of St. Sava Orthodoxy in Hungarian regions". These parishes eagerly and zealously received monks from far-off monasteries, collected contributions and built the first Orthodox places of worship. In the XVI century, and in some places even earlier, the first Serbian churches were built in the central and northern regions of Hungary. Authentic data exists for the churches in Stoni Beograd, Budim, Ostrogon, Djur and Komoran. The largest amount of documents has been preserved regarding the Komoran church which was

built within the city walls in 1511. Two important spiritual bastions of Orthodoxy were located in Srpski Kovin, as early as 1440, and in Grabovac monastery as of 1585 when it was founded by escaped monks from the Dragovic monastery in Dalmatia. Modest places of worship were doubtlessly built in the XVI and particularly the XVII century in a large number of smaller Serbian towns and villages in Baranja and Zadunavlje. Thus all prerequisites were met to establish the northernmost eparchy of the Pec patriarchy. The Turkish authorities understandably had nothing against its establishment, and expansion of the Pec patriarchy's jurisdiction even benefited them, since this would ensure the greater loyalty of the Serbs in the Budim pashadom. With their decision on the restoration of the Patriarchy in 1557, Turkish authorities provided a separate religious organization for the Serbian martolosi, craftsmen and merchants who lived there. Even so, an entire one hundred years passed, from the mid-XVI to the mid-XVII century, before the Budim eparchy was finally established, with the bishop's office in the Taban suburb of Budim where a Serbian district with a church and parish had existed since ancient times.

In an attempt to better understand the cultural life of the Serbs in the Budim eparchy before the great migration, the situation of the church should be regarded separately from church art. This intention is hindered by an objective impediment: preserved monuments from this period are very rare. One thing is certain: in central and northwestern Hungary the first Serbian Orthodox churches were built in a large number of villages, towns and cities. These were modest structures in the villages without any marked architectural-artistic look, and similar, only somewhat larger, in towns and the Grabovac monastery. After the great migration they were gradually destroyed and in their place were built new, considerably larger baroque and neoclassical churches. It should also be emphasized that there were monumental frescoes in the church of the Grabovac monastery and in the church in Srpski Kovin. The former was destroyed when the church was torn down in order to build the new, present church in 1736-41, and the latter was plastered over in order to paint new frescoes in 1765 and 1774. Due to this fate of the old frescoes, some icon paintings, holy objects and old manuscripts attract greater attention. Two large main icons (prestone icons) of Christ and the Virgin Mary, with the donor's bequeathal of Peter Monasterlija, commander of the naval river forces, are located on the iconostasis in Komoran, and they were painted in 1660. The same donor had the same artist paint an icon of the Virgin with Christ for the Serbian church in Djur. At that time these churches already had the most essential manuscripts for the religious service. The old church in Srpski Kovin was also among the better furnished with holy objects and it had works of considerable artistic value and craftsmanship. Its greatest artistic treasure was the above-mentioned monumental fresco from 1514. This fresco now only peeks out from under the fallen plaster in the church vault. The preserved composition "Virgin Mary with Christ" leads to the assumption that this previous fresco from 1514 is located under the present fresco from the second half of the XVIII century. Nothing is preserved from the original Kovin iconostasis from the XVI or XVII century except the icon of Jesus Christ from the second half of the XVII century which perhaps belonged to this iconostasis. Regardless of its earlier position in the Kovin church, it symbolically marks the presence of medieval artistic tradition in these regions. Due to the fact that it is the only piece that was preserved from the period before the great migration, it is considered to be a unique remembrance of the icons in Srpski Kovin that are lost forever. At the same time it is one of the rare icons from that time in the entire Podunavlje region. The unknown *zograf* (icon painter) showed a touching and artistically successful devotion to late medieval icon painting.

At that time the Serbian ethnic group in Hungary had a formed middle class and its own predominantly religious culture. The remains of this culture convincingly indicate that religion kept to its initial sources over the centuries. And numerous engravings of cities with the inscription *Ratzenschtatt Srpske varosi* bear witness to the fact that the presence of the Serbs in the northern Hungarian areas influenced more than just the national culture. Western European historians and graphic artists were well informed about these cities. Later on, forgotten perhaps, they periodically appear and remind us that behind these graphic compositions once teemed the life of scattered Serbian immigrants who later faded away in them.

The great Viennese war and routing the Turks from Hungary, the breakthrough of Austrian troops to the heart of the Serbian Balkans, and then the migration of Serbs into Hungary, the royal privileges, founding the Karlovac metropolitan's diocese, the new formation of the Military Border and other historical events from the beginning of the XVIII century, brought not only changes to the political and de-

mographic map of this part of Europe, but also had an essential influence on the cultural transformation of the Serbs in Podunavlje, which had far-reaching and exceptionally prolific consequences.

At just this time, Arsenije III Carnojevic took it upon himself to consolidate the religious organization and administration of the Serbian Orthodox church in Hungary. This required painstaking work full of trials, in extremely complex and difficult conditions of which he had no previous experience. This prescribed above all the choice of a bishop for the vacant eparchy as well as royal approval of his appointment and jurisdiction. In spite of fierce opposition by the Catholic bishopric, especially by Cardinal Kolonic, a confirmed proselyte who fervently detested Orthodoxy, on March 4, 1695 the king, in accordance with state interests, issued a "diploma thereby approving the proposed religious organization, confirming the bishop and guarantees by earlier privileges given, rights and entitlements. . ." Due to the spacious territory in the central part of Hungary, the patriarch anticipated two eparchies: he restored the eparchy in Budim and founded the Mohacz-Siget eparchy in Baranja. In 1732 the Mohacz-Siget eparchy was united with Budim which became one of the largest eparchies of the Karlovac metropolitan diocese. However, it was among the smallest in terms of the number of Orthodox, the number of priests and the number churches. Nevertheless, from the *Ekstrakta bogospasajemije eparhiji budmskija* (summarized description of the Budim eparchy), composed in the mid-XVIII century, the area of jurisdiction of the Budim eparchy included 3,087 homes, 46 churches and 54 priests. Towns and villages settled by Serbs had churches: the largest number of villages with Serbian populations was in Baranja, while in the towns on the Danube, from Dunapentela and Rackeva to Budim, Pest, Sentandreja and Ostrogon, to Komoran and Djur lived the Serbian middle class, the most ethnically conscious. Between these cities there were some ethnically conspicuous villages as well; several around and on Cepelska Island, and those between Budim and Sentandreja.

Thus, in the XVII century, on the broad Podunavlje expanse, in migrations that settled in a foreign land, a newer Serbian culture and pious art gradually arose in places where old-timers and newly-arrived Serbs and other Orthodox lived. There was an interlude of slower development that lasted several decades, the same as in the other eparchies of the Karlovac diocese. The time of the transcribers of Racan, among whom Gavril Stefanovic Venclovic can be singled out and praised for his talent as he went from monastic obedience to poetic art, was honorably filled by travelling zografts, primarily icon painters, who came from different parts of the Balkans. Men of modest artistic vitality, turned towards the art of the past, they satisfied the urgent needs of the parishes: they painted the icons for the first iconostases of recently built roughly made churches. Thus, in their own way they suited the demands of not only their clientele but also of the times. Their work spiritually stimulated and enriched that rough period, but they did not deceitfully embellish it. On the contrary, their saints' features seem to radiate authentic testimony to the rustic nature of the population, to poverty and even despair. This painting is primarily from late Byzantine sources and was transmitted to the north by zografts – fellow travellers in the migration, those who had decided to take the long trip and also provide artistic services to the villages that resembled refuges. It is quite certain that not only the most talented started off for the unknown. The Budim eparchy contained those who were attracted by a curiosity for life in addition to quick gain.

Fear of altering the established icon painting canons lasted for some time. Then the slow process of opening up to foreign influences began in the third of fourth decade of the XVIII century. This was the time of the Budim bishop Vasilije Dimitrijevic (1729–1748), whose cultural mission was continued by bishops Dionisije Novakovic (1749–1767), Sofronije Kirilovic (1774–1781) and Dionisije Popovic (1791–1828).

These four bishops, along with Arsenije Radivojevic and Stefan Stratimirovic who were in the Budim diocese for a short period, did an immeasurable amount for the church architecture and painting of their eparchy. Their prolific and noble mission is just now to be researched, and results can only be expected when an overall monograph about them is compiled.

As the church dignitaries were devotedly carrying out their educational-cultural policy, an important factor in the cultural ascent of the Budim eparchy was the middle class; craftsmen, merchants, and even winegrowers. They all heartily participated in social events that brought about a fundamental renovation. The Serbs accepted the baroque as the style of their social regeneration.

The construction of Serbian churches in the baroque and neoclassical style was a matter of not only social but also ethnic prestige. And no one could hold it back anymore. District, chamber and even the imperial administration were pressed by petitions from Serbian parishes to build new churches. Their petitions were often refused, returned for confirmation, sent to higher administrative institutions and the ruler alone decided on some of them. During the long reign of Queen Maria Theresa and the archpriest Pavle Nenadovic, considerable documents arose regarding their official correspondence about permission to build Orthodox churches. Attention is drawn today to the remarks and obstacles that petitioners came across. When the Serbs in Secuj on the Danube started to build a church in 1742, the Baranja district informed the Hungarian administrative office that the church's plot of land was near to a Roman Catholic church and that construction of the Orthodox church should be prevented. During construction of the monumental Orthodox church in Komoran, the Ostrogon archbishop sent a protest to the Hungarian court office asking for the construction to be prohibited as it opposed his bishop's right to "defend the Catholic church in Hungary". The prelate had the same reaction to construction of the bell tower in the Serbian church in Stoni Beograd. And when construction of a new church in Baja ran into the same obstacle, metropolitan Pavle Nenadovic intervened with a special petition sent to the Queen. In 1738 construction of a new church in Grabovac monastery was prohibited, but this did not prevent progress on the work, and the Tolan district informed the Hungarian administrative office that the "Serbs from Grabovac announced that they will not stop construction without the order of their church authorities". Archive material indicates that the petitioners were insistent and in spite of innumerable odds achieved their intentions and rights, relying on the king's privileges given to the Serbian people in 1690 and renewed during the XVIII century. Even though their petitions came up against brick walls in various offices and were thus granted slowly, Serbian churches were quickly built. In just several decades of that century, slender belfries of newly built Orthodox churches rose above and decorated old Hungarian towns and numerous villages in Baranja and Zadunavlje. And among the most beautiful architectural edifices are the churches in Komoran, Baja, Stoni Beograd and the Grabovac monastery whose construction was obstructed. Other representative churches in the Budim eparchy include the Sentandreja churches, the cathedral – "Belgrade" church, the Church of the Annunciation, the Church of the Transfiguration, the Ciprovac church as well as churches in Pest, Jegra, Miskocac, Dunafeldvar, Segedin and the former cathedral in Budim. They were all built during the middle and second half of the XVIII century.

The fact that these churches were conceived in the "spirit of Austrian provincial baroque" and were designed by Germans or Austrians, at times military engineers and sometimes more experienced masons, had the effect of their fitting into the architectural style of the existing urban environment. Thus there were no specific features of the Serbian church architecture, except concerning certain details or the mandatory east-west position of the Serbian church. Nevertheless, when ordering plans of the church foundation and cross section, parishes as the purchaser presented their requests to the designer, most often concerning the length, width and height of the church, as the size of the structure depended on their material possibilities. Parishes also decided on certain decorative-architectural elements, especially on the use of stone in the facade, as in Sentandreja for instance. The Budim bishop gave his final opinion of the church's appearance, and plans often underwent inspection by the Karlovac metropolitan, especially when he was expected to intervene in order for the building permit to be obtained. Serbian baroque churches were built in such social and political circumstances. These are structures with one nave and symmetric proportions, with plastic decorations on the western facade which characteristically has a multi-story tower ending in copper and a cross at the top. The western facade is most often divided by simple pilasters or lizena while the central space has a representative portal whose frame and decorations are most often chiseled in stone, while the door has a shallow carved bas relief. The pilasters and lizena point towards the roof column that extends to the western facade as well. Above the zigzag lowered frieze is the second floor of the church structure that has lateral roof gables with a stone border that drops to the edge of the structure and ends in baroque volutes with decorative stone vases. The apside on the eastern side as rule is semicircular, and the western and northern facades are divided by pilasters with windows between them, sometimes with stone frames, and sometimes with arched in the upper part. The portal on the southern facade is also customarily of stone. The inside of the church is divided into four or five traves with one of them

apsidal and one for the choir. The church nave is covered with normal vaulting or vaulting in the shape of "Czechoslovakian hats", divided by double arches. The lower part of the arches, where they blend into the wall, have a marked step-like reinforcement in the form of a console; under it burgeon decorative baroque-rococo endings made of plaster and painted, or gilded. The inside of the church became a true treasury of wood carvings and gilded iconostases with the icons of excellent painters, choirs, thrones, vessels made of precious metals, religious service books and vestments. This was all very expensive and required considerable expenditures and self-denials. Many Serbs at that time lived in low, uncomfortable houses, almost shanties, and set aside considerable funds for their church which was built and decorated in the baroque-classical style, sumptuously. The Serbian middle class, which bore most of the burden of building and furnishing their churches, was never so united as at that time and so conscious of their tasks regarding culture and pious art.

The Serbian baroque art style replaced the late Byzantine in the most amazing way, first carefully and almost imperceptibly, and then abruptly and thoroughly. This, of course, could be explained by the evident influence of first the Russian-Ukrainians and then Western Europeans, and works therefore appeared that were imbued with both as a special symbiosis of native and borrowed styles. Thus the traditional culture here as well as in other areas of the Karlovac metropolitan diocese was transformed and became part of the age of enlightenment. And all of this happened within the lifetime of one or two generations of immigrant Serbs. Fathers were melancholically reminiscent of monasteries in old Serbia and their sons helped to produce the baroque iconostases. A learned foreigner who saw a Serbian church in the upper Danube cities in the second half of the XVIII century could easily establish that this was the work of an ethnic group which – with all its specific features and native characteristics – belonged to the modern European culture.

The travelling nameless icon painters were replaced by reputable painters, and those who left their work in the Budim eparchy included Hristofor Zefarovic, Nedeljko Popovic, Georgije Ranite, Teodor Simeonov Gruntovic, Jovan Cetirevic Grabovan, Jovan Popovic, Vasa Ostojic, Stefan Tenecki, Pavel Đurkovic, Mihajlo Zivkovic, Arsa Teodorovic, Sava Petrovic and other lesser-known artists.

Hristofor Zefarovic did quite a bit of work for the Serbs and Greeks-Tzintzars in the Budim eparchy in the mid-XVIII century. Residing in Vienna where he drew, engraved and printed copper engraving and copper engraving books in the workshop of Tomas Mesmer, his trips to the south brought him to Đur, Pest, Keckemet, Miskolac, Tokaj and other Hungarian cities where there were Orthodox churches. In 1739 he painted frescoes in the historical Baranja city of Siklos, but they were destroyed in a fire at the beginning of the XIX century. Immediately after the Siklos frescoes, Zefarovic devoted himself completely to copper engraving prints and made cardboard models for church embroidery. Some of these were done for clients in the Budim eparchy.

Zefarovic's copper engraving of St. Nicholas was done in two variations, for the Serbian church in Djur and for the Greek-Tzintzar Orthodox church in Keckemet. The copper engraving composition is in the late Byzantine style with the saint's figure in archpriest vestments, sitting on a richly decorated throne, surrounded by irregular floral ornaments with renaissance cherubs. The replica for the church in Keckemet repeats the basic composition with the addition of twelve small medallions containing scenes from the life of St. Nicholas. The copper engraving of St. Naum of Ohrid dates from 1743 and was precisely drawn by Zefarovic and cut by Mesmer. This copper engraving was ordered by the Greek Mihajlo Gotinis from the Hungarian village of Miskolac where the original copper engraving plate is preserved in the Orthodox church. St. Naum is shown in the middle of the composition with scenes from the hagiography arranged around his figure, mostly the saint's miracles and various apocryphal events. The lower part of the composition contains a wide panorama of Lake Ohrid with a view of the monastery of St. Naum. Thus with Zefarovic's help, the cult of St. Naum was popularized among the Greek-Tzintzars in Hungary.

Zefarovic's copper engravings were a kind of artistic postal service – cultural link between the Orthodox population in Hungarian towns in the north and the Orthodox in the south, under Turkish rule. His church-artistic embroidery was widespread, which is shown by the places he drew as models for the compositions of his church embroidery. The Pest church has preserved Zefarovic's models, one of the prettiest religious objects of artistic manufacture in the Orthodox churches in Hungary. It as well as Zefarovic's copper engravings presents a characteristic link between the artistic concepts of the East and West. Zefarovic's presence in these reg-

ions was felt until he left for a long trip to Russia, where he stopped in Tokaj on the Tisa and wrote his last will and testimony, feeling a premonition of the approaching end to his life in this world.

Nedeljko Popovic and Georgije Ranite belonged to the artists' guild in Temisvara, and painted in the Budim eparchy during the fifth decade of the XVIII century. Their best known work is the iconostasis of the Pozarevac church in Sentandreja (1742). They also painted part of the iconostasis for the church of St. Archangel Michael in Ostrogon and the imperial doorway for the monastery church at the time in Srpski Kovin. As with most of the "transition" style painters, they revealed a decorative-drawing sense of ornamenting icons with a golden line intertwined into stylized floral or geometric ornaments. This refers to the drawing of renaissance-baroque decoration on the thrones of the prestone and apostle icons and on saints' draperies. In the fifth century of the XVIII century, these two Temisvara zografs of notable artistic culture, calligraphic drawings and effective coloring with predominantly primary shades, enriched the Budim eparchy with the exceptional works of Serbian icon painters of that time.

Jovan Cetirevic Grabovan (approx. 1720 – approx. 1790), born in Grabova not far from Ohrid, stands out among the icon painters from the second half of the XVIII century who painted churches in the Budim eparchy. He belonged to a zograf family which appeared during several decades under the name of Grabovan. As with Zefarovic, his first lessons in painting were with the Greek icon painters of his homeland. His Greek-Tzintzar origin has been confirmed which links him all the more to the zograf workshops of northern Greece and Epirus. He came to the Karlovac metropolitan diocese in the mid-XVIII century and settled in Osijek.

Grabovan with his associate Grigorije Popovic painted the iconostasis of the new Serbian church in Stoni Beograd in the Budim eparchy. From the inscription on the iconostasis, the two painters completed their work on 30 July, 1776. Grigorije Popovic is only credited with the icons in the lower part of the iconostasis and the composition of Crowning the Virgin Mary which are primarily noted for their rougher drawings. Almost all of the iconostasis is Grabovan's work, with the possible participation of his assistant in painting secondary parts of compositions. Recently cleaned of old varnish and dirt, Grabovan's Stoni Beograd iconostasis shows its extremely light coloring, near to the rococo palette. The prolific zograf from the South showed his innate artistic talent which is primarily demonstrated by his feeling for color. It is hard to compare his painting with that of his contemporaries, Greek zografs from the South and Serbian artists from the Karlovac diocese. Grabovan is more traditional than the latter, especially in how he paints prestone icons where the post Byzantine icon style is expressed, while he is considerably bolder than the former, especially in the elegantly modeled figures of the apostles where he demonstrated original artistic vitality and undisputed knowledge of baroque modeling. After the iconostasis in Stoni Beograd, Grabovan painted several other larger paintings in Serbian churches in Croatia.

It has only been in more recent times that attention has been given to the overall work of Teodor Simenov (Gruntovic), the strange painter who came from the South, like Zefarovic and Grabovan. But while they endeavored to undertake something new, and succeeded in this, he painted in the spirit of the late Byzantine style. He accepted very small iconographic innovations when he was in Moshopolija before coming to the Budim eparchy in the seventh decade of the XVIII century. He remained basically a traditionalist zograf, consistently resisting the innovations in style that he encountered in his new environment. Zograf Teodor's arrival in the Budim eparchy should be perceived on the sociological level. Hungarian towns were an ideal place for Greek-Tzintzars to develop their merchant and skilled craft operations. Hungary at that time was a natural country for their ambitions, thus the later, spontaneous migrations from Epirus and Macedonia. The consequences are well known: Tzintzars had a considerable share of the economic growth in the towns where they settled. During the second half of the XVIII century they had an increasingly prominent role in the church and educational life of the parishes. In some of the parishes where they were a part of the Serbian Orthodox eparchy of Budim, they expressed the desire for special status. In places where they outnumbered the Serbs, they built churches in which the icons and entire iconostasis had Greek inscriptions. Teodor Simeonov (Gruntovic) could satisfy their requirements, primarily those regarding the late Byzantine style of painting, which was the only one that suited them. At the same time, his paintings were extremely well received by traditionalist Serbs. And finally, the Moshopoloja zograf was well received at that time by the parishes, also due to the fact that his fees for his art work were in-

comparably more modest than those of the Serbian painters at that time. All of this favorably effected the extremely good reception and prolific art work of Teodor Simeonov in the Budim eparchy. His frescoes in Srpski Kovin are certainly the best known. He and his assistants painted the Church of the Assumption in this old town in 1771, and the chapels added onto it, St. John the Baptist and St. Cosmos and Damian. He also painted the iconostasis in this church, except for the prestone icons, and a series of kissing icons. After completion of the frescoes in the Kovin chapels he went to Stoni Beograd where he painted the frescoes in the Church of the Birth of St. John the Baptist from 1772–1774. His associate painted the iconostasis in Dunapantelija at the same time. Teodor Simeonov painted the prestone icons for (Zbeska Church). In addition, the zograf painted a large number of icons for churches in Pest, Budim, Sentandreja, Jegra, Miskolac, Stoni Beograd, Hodmezevasarhelj and other places with the most successful paintings located in the Sentandreja museum. The art work of Teodor Simeonov in Orthodox churches in Hungary enables original post Byzantine art to be found in this Middle European country.

The biography of the enigmatic painter Jovan Popovic (approx. 1730 – approx. 1780) has more gaps than known parts. This extremely talented painter attracts researchers' attention because of his two iconostases which are among the best of the entire Serbian baroque period. In 1761 he painted the lower zone of the iconostasis in the Serbian church of St. Nicholas in Segedin and in 1766 the iconostasis in Subotica–Aleksandrovac. He lived in Novi Sad for a time, but his trace is lost after that. It is not even known where he received his art education. Blocks of paintings from the Art School in Kiev, which Popovic attended from 1751–1754, were only recently published. This discovery not only filled in the biography of Jovan Popovic but also knowledge about the pedagogical method of this art school, where Western European philosophical and artistic views were accepted in addition to Eastern-Orthodox theological opinions. Thus basic knowledge on drawing, composition and iconography were taken from Western European graphic arts publications.

After schooling in Kiev and a sojourn in an unknown place, most likely somewhere in the Ukraine, he reached Segedin in 1761 where he drew up a contract with the church parish to paint the iconostasis. The artist agreed to paint the imperial doorway, the southern and northern doorways, the prestone icons and church holy day icons, with the parish paying him the unusually small fee of 320 florins. The size of the fee was certainly influenced by the fact that the painter was not yet known in the church circles of the Karlovac diocese. Jovan Popovic demonstrated in Segedin that a talented artist could reveal his own type of expression within the framework of the rather strict Kiev school. He certainly had a confident painting technique and clear sense of the baroque-rococo coloring. He discovered the tonal value of colors and showed a sense of modeling in painting the saints' face. The unusually small, almost miniature compositions of holy days, painted in medallions, draw special attention.

The Novi Sad painter Vasa Ostojic (approx. 1720–1792) also belonged to the Russian-Ukrainian Slavic baroque style. After painting three large iconostases in Srem, he went to the Budim eparchy where he painted iconostases in Serbian churches in Budim, in the Grabovac monastery and in the cathedral in Sentandreja. These were the three most important places of the Serbian church and religious life, which means that Ostojic came with the highest recommendations from the Srem eparchy. In the Fruska Gora monastery of Rakovac, where he painted the iconostasis from 1762–63, he distinguished himself as one of the most talented Serbian artists of that time. The very next year he signed a contract to paint the iconostasis in the cathedral in Budim "in the suburb of Taban". He bound himself by the contract to use the best quality paint and first class gold to decorate the painted clothing on the icons, and that an experienced associate would help him with his work. This representative iconostasis burned in the great Budim fire of 1810. There is no knowledge about a contract to paint the iconostasis in the Grabovac monastery church, but the new iconostasis is mentioned in the Grabovac chronicle of 1768. The iconostasis was unprofessionally restored in the second half of the XIX century. The present-day iconostasis of Ostojic in the Assumption of the Virgin Church in Sentandreja presents an exceptional artistic whole. Along with the iconostasis containing the usual arrangement of icons, a large baldachin is placed in the altar of this church with sixteen compositions of the cycle "Via crucis". Ostojic used the assistance of Western European printed models for these paintings as well as for the holy day compositions.

Stefan Tenecki (approx. 1715–1795) received his art education in Kiev where he accepted the style of the Slavic baroque and became familiar with the rich collection of Western European prints. He returned to Hungary after completing his schooling and became the court artist of the Arad bishop Sinesije Zivanovic in Banat. He acquired clients there, primarily from church circles, and in several years painted numerous iconostases in Serbian and Rumanian churches. At the invitation of the Budim bishop Dionisije Novakovic, he painted the iconostasis of the Serbian church of St. George in Pest. All that remains of this iconostasis are the icons of the Apostles Peter and Paul which are preserved in Sentandreja. Two of Tenecki's more artistically successful compositions are in the church of St. Nicholas in Segedin. Both paintings have the same theme – Crowning the Virgin Mary – with the first signed "Icon Painter Stefan Tenecki", while the second is painted as a replica. This classical iconographic composition reveals his virtues: a feeling for individualizing the saints' figures and the experience of a skilled and inspired colorist. His refined painting technique, developed sense of modeling and azure shading should also be emphasized. This is doubtless due to his experience as a portrait artist.

Pavel Djurkovic (1772–1830) was born in Baja where he received his basic concepts on icon painting from local artists. He later went to Vienna for advanced training, but his name is not found on the list of students enrolled in the Viennese Art Academy, and it is thus thought that he studied in an artist's atelier. After returning from Vienna he settled in Baja where he painted portraits and in 1801 received a more sizable job. The Orthodox church of the Dunafeldvar parish hired him to paint the iconostasis of the new church. There, Djurkovic showed his commitment to the classical style which is shown above all in his coloring and in his drawing. With this concept, consistently carried out and stylistically clear, he painted the first Serbian classical iconostasis.

Mihajlo Zivkovic (1776 – approx. 1825), graduate of the Academy of Fine Arts in Vienna, operated an artists' workshop in Budim. After painting Slava (Saint's Day) icons for families in Budim and the surrounding area, in 1802 Zivkovic started to work on the iconostasis of the Church of the Annunciation in Sentandreja which he successfully completed in 1804. The prestone icons of Christ and the Virgin, the imperial and side doorways were painted in the standard manner, keeping to the client's requests. However, the figures of the apostles in medallions to the left and right of the large composition of the Crowning of the Virgin, indicate that the artist broke away from the customary layout. The apostles are shown in spontaneous positions and lively movements, which was a departure from the typical stiff standing figures of the time. In the smaller compositions of the Source of Life and Christ and the Woman from Samaria, located in the lower part of the iconostasis, he demonstrated a natural devotion to the coloring of rococo painters. After a long pause during which he painted individual icons and portraits, Zivkovic painted the large iconostasis in the Orthodox church of Balasadarmat in 1815. This was also a successful attempt to draw nearer to the neoclassical manner. Zivkovic's iconostases in Sentandreja and Balasadarmat survive as exceptional monuments from the transition period of centuries and styles. A more complete look at his painting is now possible in the Church of the Annunciation in Sentandreja where icons from the disassembled iconostasis in Balasadarmat are now located.

Arsa Teodorovic (1767–1826) also completed the Academy of Fine Arts in Vienna. During his studies in the capital he was able to note the last glimmer of the Austrian rococo, but received an artistic education at the Academy under the sign of neoclassicism. After schooling he settled in Novi Sad where he had an artist's atelier with students and quickly acquired an envious social and artistic reputation. This prolific painter of religious compositions and portraits painted more than twenty-five iconostases including two in the Budim eparchy: for the church of St. Nicholas in Baja in 1793 and for the cathedral in Budim in 1820. The former was at the beginning of his artistic career and the latter at the very end.

This chronological span was visibly demonstrated in the artistic, stylish regard, as with the painting of Mihajlo Zivkovic. In the Baja iconostasis the "baroque tradition is fully expressed in the exalted movements on some of the holy day icons, and on the icons of the apostles who are given as preachers at the moment of pathetic gesticulation", and Teodorovic "gave testimony to his link with the baroque with emphasized coloring which in Baja reached its greatest fullness and resonance". One can also speak of the influence of Franz Anton Maulpetsch, who painted quite a bit in Hungary, on Teodorovic. Teodorovic's blazing coloring is not only a function of the composition's decoration but the expression of artistically creative im-

pulses. This is also shown by the wide strokes of the brush used to paint the stirring draperies of the figures on the prestone icons, which is in the baroque spirit. The painted compositions of holy days are certainly the most successful in this context. He showed his exceptional feeling for large format compositions on the fresco of the Holy Trinity and the Evangelists which he painted in the al seco technique on the arch in front of the iconostasis. In 1818, Teodorovic signed a contract with the "Serbian Orthodox parish of the capital city of Budim, suburb of Taban" to paint a new iconostasis. Due to the height of the church, the contract anticipated the most developed type of iconostasis with 68 icons of different formats and prestone icons 194 centimeters high. In addition to the iconostasis, the artist painted a monumental wall composition on the upper zone of arch the Nine Ranks of the Angels, with the figure of God the Father in the middle and the four Evangelists in the corners, and three compositions on the altar wall. The iconostasis for the most part keeps to the established arrangement of the icons, except that there are two semicircular friezes in the lineta around the cross of Christ's crucifixion: twelve icons of the prophets and twelve compositions from the series of the Sufferings of Christ. On the icon of the Virgin Mary with Christ, the signature on the Virgin's throne reads: Painted by Arsenij Teodorovic, painter and citizen of Novi Sad, 1820". The holy day icons and the faces of the prestone icons are among the best parts of this imposing composition. The figures of St. John and St. Nicholas are painted as portraits and undoubtedly were based on models. Attention is drawn to the manner in which these classical icon-portraits were fashioned as well as to Teodorovic's portrait painting, at least those linked to his stay in Budim. The portraits in his rich artistic opus are considerably better painted than his religious compositions. It is clear that his overwhelming obligations to churches left him little time to paint portraits, but those he made were inspired. In addition to masterful modeling and refined shading, he was also interested in the psychological exposition of the portraited figures. He painted the writer Dositej Obradovic several times, and one is in the collection of the Serbian Orthodox bishopric in Sentandreja. The same collection contains a portrait of the Budim bishop Stefan Stratimirovic, the next metropolitan. Teodorovic donated a successful portrait of Dositej Obradovic, done using the "laviran" (washed) drawing technique, to the Nemzet Museum in Budapest. The same museum contains the copper engraving portrait of Jovan Jovanovic, the Backa bishop, that was made based on Teodorovic's drawing. During his stay in Budim he painted the portrait of prominent Serbian citizens. The portraits of Jovan Vitkovic, his wife Alka and the prominent Budim merchant Gavril Bozovic, one of the founders of Matica Srpska (literary society) are from this period.

The Greek-Tzintzar zeal to establish churches was fervently demonstrated at the end of the XVIII century and during the first decades of the next century. This was the time of the archpriesthood of Dionisije Popovic – Papajanusis who as the Budim bishop gave visible encouragement to the construction of churches and to their holy, artistic furnishing and decoration.

The Greeks-Tzintzars in some cities and smaller towns were economically supported by their trading companies which successfully linked up the southern towns of Thessaloniki, Kozane, Satiste, Klisura, Moshopolje and other places in their homeland with Budim, Pest, Vienna and other towns in which they successfully developed trade. At the peak of their rapidly acquired wealth, their national feelings became increasingly apparent and were often demonstrated in conflicts with the Serbs with whom they shared the good and bad consequences of post-immigration life. In this ethnic group which contained both Greeks and a considerably larger share of Tzintzars – Aromuns (Macedonian Vlachs) who had become Hellenized and spoke almost exclusively Greek, there was a developed sense not only for trade but also for religious art, fostering the cults of the Thessaloniki and southern saints in general and thoughtful preservation of the memory of their dead. In some towns they built churches together with the Serbs, and in some places they separated and formed their own special parish. In joint parishes the liturgy was spoken in Serbian and Greek, alternately, and there were instances when only the gospels were read in Greek.

The Greek-Tzintzars endeavored to ensure "G r e e k" icons and iconostases. This, of course, meant icons with inscriptions only in Greek. In essence, these churches belonged to the Budim eparchy, and separating the artistic and applied art holy objects by their affiliation to the Serbian or Greek-Tzintzar culture can be reduced to lop-sided interpretations, as in the case of the iconostasis of the Church of the Descent of the Holy Ghost in Dunafeldvar or the Church of the Annunciation in Sentandreja. The founders of the former church, built in 1787, were prima-

rily Greeks-Tzintzars, and the iconostasis was painted by Serbian artist Pavel Djurkovic in 1801. Upon the request of those who ordered the paintings, he wrote the inscriptions in Greek and his signature in his native language. The latter Church of the Annunciation was called a "Greek church" but it is hard to explain whether this is because the Sentandreja merchants went there, and merchants were called Greeks by the Serbs, or because of the tombstone written in Greek and placed next to the southern portal of the church. One thing is certain: this church was built by Serbs and the iconostasis was painted by Mihajlo Zivkovic from Budim.

The church founding activity of the Greeks-Tzintzars became fully expressed during the construction and decoration of churches in Miskolac, Jegra, Djur and Vasarhelj. The Greek Orthodox church of the Assumption in Pest stands out, built by the efforts of the Greek Pest parish at the end of the XVIII century. Nikola Janovic made the monumental carved iconostasis and Anton Kuhlmajster from Vienna painted the icons. Independent Greek parishes also built churches in Tokaj, Djendjes, Sentes, Velika Kanjiza and several other smaller towns.

At the beginning of the XIX century, the building and artistic activity of the Serbs and other Orthodox in these areas slackened. Mention should be made of the iconostasis in the Serbian Church of Virgin Mary's Birth in the village of Batanja which was painted in 1820 by Sava Petrovic (1788–1861), an icon painter and portraitist from Temisvar. From the mid-XIX century lesser craftsmen did the work in modest village churches. Jakov Nedic from Baranja was one such craftsman and he painted the iconostases in Borjab and Majs. The iconostasis in Madjarboj is the work of Ilija Dimitrijevic from Serbia, and the one in Madjarcanad is by Djoka Putnik from Banat. Barely known and unknown travelling icon painters did smaller jobs: painting individual "kissing icons", icons on wooden staffs, church banners and sometimes wall compositions. The only considerable artistic worth belongs to the iconostasis of the Pest Serbian Church of St. George in which Karolj Sterio, of Greek origin, painted the icons for the new altar partition in 1857. Somewhat later, in the second half of the XIX century, unskilled restorations began on some iconostases. The icons were "freshened" by request of the parishes: partially or completely repainted. Such coatings are noted on the iconostases of Vasa Ostojic in the cathedral in Sentandreja and in the Grabovac monastery, and on the iconostasis of Jovan Popovic in Segedin.

The nineteenth century was marked by a descending line in the life of the Budim eparchy Serbs in all respects, for their number gradually but constantly dropped in the towns and villages. And then, when Serbian pious art and culture had already started to die, there was a temporary rise in Serbian secular culture and education. In those bright times, which could not last long in that region, mention should be made of: foundation of a teachers' college in Sentandreja, founding of Matica Srpska in Pest, printing its Chronicles and a large number of Serbian books in the "Printing Office of the Pest Royal University". At that time important people stayed and worked for longer or shorter periods: Mihajlo Vitkovic, Milovan Vidakovic, Sima Milutinovic Sarajlija, Vuk Karadzic, Jovan Pacic, Teodor Pavlovic, Pavle Stamatovic, Josif Milovuk, Uros Nestorovic and other Serbian writers and cultural workers. Finally, the most meritorious in describing the national spirit in the years of discouragement was the famous Jasa Ignjatovic from Sentandreja.

In the second half of the XIX century research began on the Serbian past in the Budim eparchy and Dejan Medakovic wrote about it historiographically. In more recent times Hungarian researchers have also been involved in Serbian art history. This book is part of such on-going investigations.

The golden age of Serbian church culture and art in the Budim eparchy belongs to the age of enlightenment. In just several decades, baroque and neoclassical churches were built, tall, decorative towers in which the highest skilled carvers made the altar partitions and superb masters painted the icons.

The artistic work of the Budim eparchy which is best seen in Sentandreja, as well as in Srpski Kovin, Stoni Beograd, Segedin, Jegra and other places in Hungary, is profoundly linked to their native, national culture.

The Serbs emigrated to the central and northern parts of Hungary due to the adversity surrounding them in their uncertain Balkan lands. They went very far from their ethnic center. They were in central Europe, in a culture that was foreign to their spiritual and civilization norms and activities. In social terms, they adapted rather quickly. They were much more cautious in artistic terms. They did not want to adapt religiously, since this led to union which they opposed. They remained faithful to their Orthodoxy, even when they, willingly or not, accepted Magyar in place

of their own language. Assimilation was nonetheless their future destiny which they went out to meet helplessly, as though cursed.

Now the number of Serbs in Hungary is almost symbolic. For this very reason, the churches of the Budim eparchy, its beautiful and esteemed monuments, have deeper spiritual meaning and importance. These churches are not only monuments of the cultural heritage of the Serbs in this extreme northern point of their migration, but also a permanent record of their historical fate.

[423]

Illustrations

ICONS AND FRESCOES – COLOR

- I. Unknown artist
DESCENT OF THE HOLY GHOST.
Second half of the XVII century. Holy day-kissing icon of the Serbian Church of the Assumption in Komoran.
- II. Unknown artist
THE VIRGIN WITH CHRIST, 1660
Prestone icon of the Serbian Church in Komoran
- III. Unknown artist
JESUS CHRIST, 1660
Prestone icon of the Serbian Church in Komoran
- IV. Unknown artist
THE ASSUMPTION OF CHRIST,
end of the XVII century
Holy day-kissing icon of the Serbian Church in Komoran
- V. Unknown artist
THE NATIVITY, end of the XVII century
Holy day-kissing icon of the Serbian Church in Komoran
- VI. Georgije Ranite and Nedeljko Popovic
THE APOSTLES, 1742
Iconostasis of the Serbian Church of St. Archangel Michael in Sentandreja
- VII. Zograf Mitrofan
THE VIRGIN WITH CHRIST,
beginning of the XVIII century
From the Serbian Church of St. Stephen Decanski in Cip;
presently in the Sentandreja Collection
- VIII. Teodor Simeonov – “Gruntovic”
1. The Tree of Jesse
2. St. Prince Lazar and St. King Uros
Frescoes of the chapel of St. John the Precursor
(Baptist) in the Serbian Church of the Assumption of the Virgin Mary in Srpski Kovin, 1771
- IX. Unknown artist
JESUS CHRIST, approx 1760
Prestone icon of the former Serbian Church in Donja Nana; presently in the Sentandreja Collection
- X. Atelier of Teodor Simeonov – “Gruntovic”
1. Doubting Thomas
2. The Last Supper
Frescoes of the Church of St. John the Baptist in Stoni Beograd, 1772–1774
- XI. Atelier of Teodor Simeonov – “Gruntovic”
1. St. Simeon (Stolpnik), St. Paraskeva, St. Catherine, St. Barbara, St. Sava (consecrated), St. Axentios (approx. 1770)
2. St. Teodosije, St. Anthony, St. Atanasia, St. Euphemia, St. Constantine and St. Helen.
- XII. Atelier of Teodor Simeonov – “Gruntovic”
1. Crowning of the Virgin (approx. 1770) – detail
(standing figures)
From the Church of the Transfiguration in Sentandreja, presently in the museum.
2. St. Naum (1773)
From the Serbian Church in Stoni Beograd, presently in Sentandreja
- XIII. Jovan Popovic
1. St. John (the Evangelist)
2. St. Mark
From the Serbian Church of St. Nicholas in Segedin
- XIV. Unknown artist
1. Assumption of the Virgin Mary (approx. 1780)
2. Descent of the Holy Ghost (approx. 1780)
Serbian Church of St. Archangel Gabriel in Kalaz
- XV. Jovan Cetirevic Grabovan
1. St. Matthew
Iconostasis from the Serbian Church in Stoni Beograd
- XVI. Stefan Tenecki
Crowning the Virgin (approx. 1780) – detail
Serbian Church of St. Nicholas in Segedin
- XVII. Andrej Saltist
1. St. Luke
2. Works of Christian Compassion

- Fresco from the Church of St. Archangel Michael in the Grabovac monastery
- XVIII. Unknown artist
St. Archangel Michael (approx. 1790)
Icon in the Church of the Birth of the Virgin in Vasarhelj
- XIX. Arsenije Teodorovic
The Virgin with Christ (1820)
Prestone icon from the former Cathedral Descent of the Holy Ghost in Budim; presently in Sentandreja
- XX. Arsenije Teodorovic
St. Nicholas (1820)
Prestone icon from the former Cathedral in Budim;
presently in Sentandreja
- XI. Gavril Stefanović Venclović, *Book of Canons*, Djur, 1739 (page 58/b)
- XII. *Prayer Book*, 1774, Grabovac manuscript no. 24
- XIII. The Advent of Christ, Grabovac Monastery – from 1730, the town of Sikleus
- XIV. The Advent of Christ, Grabovac Monastery – from 1730, the town of Baja
- XV. *Prayer Book*, 1774, Grabovac manuscript no. 24

BLACK AND WHITE ILLUSTRATIONS – ICONS AND FRESCOES

PORTRETS AND BOOKS-COLOUR

- I. Hristofor Zefarovic, The Holy Mantle of the Serbian Church of St. George in Pest, approx. 1750.
  - II. Jovan Popovic, *Dionisije Novakovic*, Budim Bishop 1749–1767 (painted approx. 1760)
  - III. Unknown Artist, *Vasilije Dimitrijevic*, Budim Bishop 1729–1748 (painted approx. 1740)
  - IV. Vasilije Ostojic, *Sofronije Kirilovic*, Budim Bishop 1774–1781 (painted approx. 1775)
  - V. Arsenije Teodorovic, *Stefan Stratimirovic*, Budim Bishop 1786–1790 (painted approx. 1788)
  - VI. F. Schwing, *Platon Atanackovic*, Budim Bishop 1839–1851 (painted 1832)
  - VII. The Advent of Christ, Srpski Kovin Monastery, manuscript 1711, City of Budim, Metropolitan Vicentije Popovic-Hadzilavic
  - VIII. Kiprijan Rucanin, The Service of St. Luke, manuscript 1694 (Archives of the Serbian Academy of Science and Art, no. 142)
  - IX. Gavril Stefanović Venclović, *Book of Canons*, Djur, 1739 (page 131/b–132/a)
  - X. Gavril Stefanović Venclović, *Synod Decisions*, Sentandreja, approx. 1735
1. Zograf Georgije, *The Raising of Lazarus* (end of the XVII century). Holiday-kissing icon of the Serbian Church in Komoran
  2. Unknown artist, *Transfiguration* (end of the XVII century) Holiday-kissing icon of the Serbian Church in Komoran
  3. Unknown artist, *St. Archangel Michael* (first half of XVIII century), Prestone icon of the iconostasis of the Serbian Church in Ostrogon. Presently in the Sentandreja Collection.
  4. Georgije Ranite – Nedeljko Popovic *Frieze of Apostle I* (approx. 1740), from the iconostasis of the Serbian Church in Ostrogon. Presently in the Sentandreja Collection.
  5. Georgije Ranite – Nedeljko Popovic, *Frieze of Apostle II* (approx. 1740)
  6. Unknown Ukrainian icon painter, *Christ's Transfiguration* (1746) Prestone icon from the Church of the Transfiguration in Sentandreja.
  7. Unknown artist, *Deizis* (approx. 1760) From the Cathedral Church in Sentandreja. Presently in the Sentandreja Collection.
  8. Unknown Greek icon painter, *St. Nicholas* (1760). Holy day-kissing icon from the Serbian Church in Komoran.
  9. Teodor Simeonov „Gruntic“ *Fresco from the Church of the Assumption of the Virgin Mary in Srpski Kovin* (1765)
  10. *Frescoes from the Church in Srpski Kovin* (1765), *the Virgin and Archangel Michael*
  11. *Fresco from the Church in Srpski Kovin* (1765), *Christ as an Old Man*
  12. *Fresco from the Church in Srpski Kovin* (1765), *The Prophet Jeremiah*.
  13. *Fresco from the Church in Srpski Kovin* (1765), *The Prophet Isaiah and the Virgin Mary*
  14. *The Chapel of St. John the Precursor (Baptist) in Srpski Kovin* (1771), *the Tree of Jesse and standing figures of saints*
  15. *The Prophet Isaiah in the Tree of Jesse* (1771)
  16. *The Prophet Joel in the Tree of Jesse* (1771)

17. *The Prophet Aaron in the Tree of Jesse* (1771)
18. *The Prophet Samuel in the Tree of Jesse* (1771)
19. *Christ the Pantocreator* (1771), Chapel of St. John the Precursor (Baptist) in Srpski Kovin
20. *The Sermon of St. John the Precursor (Baptist)* from the inserted composition *Presentation of the Virgin in the Temple* (1771) Chapel of St. John the Precursor (Baptist) in Srpski Kovin
21. *Visitation of the Virgin*, (1771.) Chapel of St. John the Precursor (Baptist) in Srpski Kovin
22. *The Nativity* (1771), Chapel of St. John the Precursor (Baptist) in Srpski Kovin
23. *Salome* (1771), Chapel of St. John the Precursor (Baptist) in Srpski Kovin
24. *The Epiphany* – detail (1772–1774) Fresco of the zograf group of Teodor Simeonov „Gruntovic”, Serbian Church of the Birth of St. John the Baptist in Stoni Beograd
25. „*Pjenije vsjakoje pobjezdajetsja*” From the Acatiste, Kondak 10. (1772–1774)
26. *Imago pietatis* (1772–1774) Fresco from the Serbian Church in Stoni Beograd
27. *The Saint Archbishops* (1772–1774) Fresco from the Serbian Church in Stoni Beograd
28. *Old Testament Saints* (1772–1774) Fresco from the Serbian Church in Stoni Beograd
29. Teodor Simeonov „Gruntovic” *St. Naum* (1773) From the Serbian Church in Stoni Beograd, presently in the Sentandreja Collection
30. *Archbishop Zachariah* (1772–1774)
31. Atelier of T. Simeonov „Gruntovic”, *Assumption of Christ* (around 1770), Holy day-kissing icon of the Church in Srpski Kovin
32. Atelier of T. Simeonov „Gruntovic”, *Descent into Hell* (approx. 1770), Holy day-kissing icon, Church in Srpski Kovin
33. Atelier of T. Simeonov „Gruntovic” *The Incredulity of Thomas* (approx. 1770), Holy day-kissing icon of the Church in Srpski Kovin
34. Atelier of T. Simeonov „Gruntovic”, *The Annunciation* (approx. 1770) Holy day-kissing icon from the Church in Srpski Kovin
35. Atelier of T. Simeonov „Gruntovic” *Three Holy Bishops* (around 1770), Holy day-kissing icon of the Serbian Church in Srpski Kovin
36. Atelier of T. Simeonov „Gruntovic”, *Three Serbian Saints – St. Stephen the New, St. Arsenije, St. Milutin* (approx. 1770), Serbian Church in Lovra
37. Teodor Simeonov „Gruntovic” *Crowning the Virgin* (around 1770) – detail, *St. Naum and St. Paraskeva* Icon of the Church of the Transfiguration in Sentandreja, presently in the Sentandreja Collection
38. Atelier of T. Simeonov „Gruntovic”, *St. Nicholas* (approx. 1771), Holy day--kissing icon of the former Serbian Church in Vac.
39. Jovan Cetirevic – Grabovan *St. Apostle Andrew* (1776) Iconostasis of the Serbian Church in Stoni Beograd
40. Jovan Cetirevic – Grabovan, *The Prophet Moses* (1776) Imperial doorway of the Serbian Church in Stoni Beograd
41. Jovan Cetirevic – Grabovan, *Evangelist Matthew* (1776) Imperial doorway of the Serbian Church in Stoni Beograd
42. Jovan Cetirevic – Grabovan, *Imperial Doorway* (1776) Iconostasis of the Serbian Church in Stoni Beograd
43. Vasa Ostojic, *Imperial doorway*, iconostasis of the Grabovac monastery church
44. Vasa Ostojic, Iconostasis of the Grabovac monastery church (1798)
45. Vasa Ostojic, *The Virgin Mary with Christ* (1768) Prestone icon of the Grabovac monastery
46. Southern wall of the nave in the Grabovac monastery church
47. Andrija Saltist, *The Annunciation of Zachariah* (1785) Fresco of the Grabovac monastery church
48. Western wall of the nave in the Grabovac monastery church
49. Andrej Saltist, *Evangelist Matthew* (1785) Fresco of the Grabovac monastery church
50. Andrej Saltist, *Evangelist John* (1785)
51. Andrej Saltist, *Jacob's Ladder* (1785) Fresco from the Grabovac monastery church
52. Jovan Popovic, *Prestone and Holy Day Icons* (1761) Iconostasis of the Serbian Church in Segedin
53. Jovan Popovic, *Imperial Doorway* (1761) Iconostasis of the Serbian Church in Segedin
54. Unknown artist, *The Nativity* (approx. 1770) Holy day-kissing icon of the Grabovac monastery
55. Unknown artist, *Assumption of the Virgin Mary* (approx. 1770), Holy day--kissing icon from the Grabovac monastery
56. Unknown artist, *The Epiphany* (approx. 1780) Iconostasis of the Serbian Church in Kalaz
57. Unknown artist, *The Transfiguration* (approx. 1780) Iconostasis of the Serbian Church in Kalaz
58. Stefan Tenecki, *Crowning the Virgin* (1780) Serbian Church in Segedin

59. Unknown artist, *St. George* (approx. 1775)
Holy day-kissing icon of the Serbian Church in Lovra
60. Vasa Ostojic, *St. Nicolas* (1777–1780)
Thron Icon of the Sentandreja Cathedral
61. Vasa Ostojic, *Holy Trinity* (1777–1780)
Iconostas of the Sentandreja Cathedral
62. Vasa Ostojic, *St. Dimitri* (1777–1780)
Throne Icon of the Sentandreja Cathedral
63. Vasa Ostojic, *The Baptism of Christ* (1777–1780)
Holy day icons of the Sendandreja Cathedral
- 64, 65 and 66 Vasa Ostojic *Dormition of the Virgin, The Assumption of Christ and The Resurrection of Christ* Holy day icons of the iconostasis in the Sentandreja Cathedral (1777–1780)
- 67 and 68 Vasa Ostojic, *The Last Supper and Washing Christ's Feet* – baldachin of the iconostasis of the Sentandreja Cathedral (1777–1780)
- 69 and 70 Vasa Ostojic *Mocking Christ and Nailing to the Cross* – baldachin of the iconostasis of the Sentandreja Cathedral (1777–1780)
71. Mihajlo Zivkovic, *Jesus Christ* (1802–1804)
Prestone icon of the Church of the Annunciation in Sentandreja
72. Mihajlo Zivkovic, *Iconostasis of the Church of the Annunciation*, Sentandreja (1802–1804)
73. Mihajlo Zivkovic, *The Transfiguration* (1815)
Icon from the iconostasis of the former Serbian Church in Balasadjarmat, presently in Sentandreja
74. Mihajlo Zivkovic, *The Nativity* (1815)
Icon from the iconostasis of the former Serbian Church in Balasadjarmat, presently in Sentandreja
75. Arsa Teodorovic, *Jesus Christ* (1820)
Prestone icons from the former Serbian Church in Budim
76. Arsa Teodorovic, *St. John the Precursor (Baptist)* (1820)
Prestone icon from the former Serbian Church in Budim
77. Pavel Djurkovic, *Removal from the Cross* (1801)
Icon in the Serbian Church in Dunafeldvar
78. Unknown copper engraver, *St. George*, 1701
(Serbian Church of St. George in Pest)
79. Johan Fejstler, *St. John the Baptist*, 1759
(Copper engraving plate in Sentandreja)
80. Tomas Mesner, *St. Nicholas*, 1754
(Serbian Church in Jegra)
81. Unknown author, *Assumption of the Virgin Mary*, 1762
(Sentandreja)
82. Unknown copper engraver *Assumption of the Virgin*, 1761
(Srpski Kovin)
83. Zaharija Orfelin, *Crowning the Virgin Mary*, approx. 1775
84. Johan Kristof Vinkler, *The Crucifixion of Christ*, 1769
85. Johan Filip Binder, *St. Cosmos and Damian*, approx. 1780
(Budim)
86. Unknown copper engraver *Description of Jerusalem – the Sacred Tomb*, 1792
(Sentandreja)
87. Johan Georg Mansfeld, *The Cell of St. John the Eloquent*, approx. 1800
(Budim)
88. Johan Georg Mansfeld, *Christ the Helmsman*, approx. 1800 (Budim)
89. Unknown copper engraver, *Antimins of the Budim Eparchy*
(Consecration of Bishop Arsenije Stojkovic, 1882)

Copper engravings and original copper engraving plates are kept in the Serbian Church-Artistic and Scholarly Collection in Sentandreja.

SERBIAN CHURCHES OF THE BUDIM EPARCHY – TOPOGRAPHIC SURVEY

1. Robert de Vaugonondy, Hungary and neighboring countries 1751.
2. Western facade of the church
3. Plan of the iconostasis
4. Foundation of the church
5. Plan of the iconostasis
6. Foundation of the church
7. Northeastern side of the church (based on a photograph)
8. Upper part of the belfry (based on a photograph)
9. Southwestern side of the church (based on a XIX century engraving)
10. Foundation of the church in Budim
11. Budim – Serbian city – Taban. Plan from 1880.
12. Plan of the iconostasis of the church in Budim (reconstruction)
13. Foundation of the church in Pest
14. Western facade of the church in Pest
15. Plan of the iconostasis of the church in Pest
16. Northwestern facade of the church
17. Foundation of the church
18. Plan of the iconostasis
19. Western facade of the church (based on a photograph)
20. Churchyard gate
21. Foundation of the church
22. Western facade of the church
23. Plan of the iconostasis
24. The Hospitality of Abraham (drawing of the wall composition around the altar)
25. St. Luke the Evangelist (drawing of the wall composition)
26. Foundation of the church
27. Foundation of the church
28. Plan of the iconostasis
29. Foundation of the church
30. Plan of the iconostasis
31. Window and wrought iron work on the southwestern side
32. Foundation of the church
33. Portal on the southern side
34. Plan of the iconostasis
35. Western facade
36. Foundation of the Church
37. Southern facade of the Church
38. Foundation of the church
39. Western facade
40. Plan of the iconostasis

41. View from the eastern side
42. Foundation of the church
43. Plan of the iconostasis
44. Northern facade
45. Foundation of the church
46. Western facade
47. Eastern facade
48. Western facade. Reconstruction of the belfry destroyed in fire 1848. (from copper engraving Kokoran)
49. Plan of the iconostasis
50. View from the southeastern side (based on a photograph)
51. Plan of the iconostasis
52. View from the northwestern side
53. Foundation of the church
54. Foundation of the church
55. Plan of the iconostasis
56. View of the church from the southeastern side (based on a photograph)
57. Upper part of the belfry
58. Foundation of the church
59. Western facade of the church
60. Plan of the iconostasis
61. Foundation of the church
62. Plan of the iconostasis Chapel in the cemetery
63. View from the southeastern side
64. Foundation of the church
65. Plan of the iconostasis
66. Western facade of the church Portal on the southern facade Window with grill on the western facade
67. Foundation of the church
68. Western facade of the church
69. Southern facade of the church
70. Foundation of the church
71. View from the eastern side
72. Plan of the iconostasis
73. Plan of the iconostasis
74. View of the church from the northeastern side
75. Plan of the iconostasis
76. Foundation of the church
77. Inscription on construction of the church on the southern facade
78. Tombstone in the church wall
79. View of the church from the southern side Reliquary – carving
80. Plan of the iconostasis
81. Foundation of the Cathedral
82. Western facade of the Cathedral
83. Southern facade of the Cathedral
84. Longitudinal section of the Cathedral
85. Southern facade of the Cathedral
86. Portal on the southern facade of the Cathedral
87. Plan of the Cathedral iconostasis
88. Southern facade of the Pozarevac Church
89. Foundation of the Pozarevac Church
90. Western facade of the Pozarevac Church
91. View of the Pozarevac Church from the east
92. Plan of the Pozarevac Church iconostasis
93. Foundation of the Church of the Transfiguration
94. View from the eastern side of the Church of the Transfiguration
95. Southern side of the Church of the Transfiguration
96. Western facade of the Church of the Transfiguration
97. Plan of the Church of the Transfiguration iconostasis
98. Western facade of the Church of the Annunciaton
99. Plan of the iconostasis of the Church of the Annunciation
100. Foundation of the Ciprovac Church
101. View of the Ciprovac hark from the southern side
102. Western facade of the Ciprovac Church
103. Portal on the souther facade of the Ciprovac Church
104. Foundation of the Opovac Church
105. Western facade of the Opovac Church
106. Eastern facade fo the Opovac Church
107. Western facade of the Zbeska Church
108. Portal on the western facade of the Zbeska Church
109. Southern facade of the Zbeska Church
110. Foundation of the Zbeska Church
111. Southeaster side of the church (based on a photograph)
112. Belfry of the Secuj Church
113. Foundation of the church
114. Foundation of the church with chapels in Srpski Kovin -
115. Belfry of the church in Srpski Kovin
116. Churchyard gate
117. Plan of the iconostasis
118. View from the southern side
119. Foundation of the church
120. Western facade
121. Eastern facade
122. Plan of the iconostasis
123. Foundation of the church
124. View of the church from the southeastern side (based on a photograph)
125. View of the church from the southeastern side (based on a photograph)
126. Plan of the iconostasis (based on a photograph)
127. View of the church from the southwestern side

СРПСКО ПРАВОСЛАВНО ГРОБЉЕ У СЕНТАНДРЕЈИ (XVIII—XIX ВЕК)

РЕГИСТРИ

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

А

Алексић Душан, сликар 288, 310
Алексић Никола, сликар 145
Алт Јакоб, литограф 100
Алт Рудолф, литограф 100
Андреа Ф. Јохан (J. F. Andrea) 85
Андреовић Андреја, зограф 60
Аргире Георгије, кујунџија 166
Арсеније IV Јовановић 171
Арсеније Радивојевић, епископ 56, 284, 349
Арсеније Стојковић, епископ 372
Арсеније III Чарнојевић 52, 53, 89, 120, 123,
124, 125, 132, 152, 157, 165, 284, 290, 293,
317, 323, 352, 353, 359, 378
Атанацковић Богобој 284

Б

Бакић Павле 44, 106, 107, 127, 314
Балзер Јохан (J. Balzer), Бакрорезац 97
Басараба Матеј 115, 327
Бачевић Димитрије, сликар 169
Бела IV 290
Бел Маџаш 373
Биндер Филип (J. F. Binder) бакрорезац 98, 99
Бозитовац Гаврило 66
Бокоровић Михаило, сликар 146
Бранковићи деспоти 43, 52
Бранковић Ђурађ 348
Брајн Едвард 48, 131

В

Вагнер Ј. Кристоф (J. Ch. Wagners) 85, 131
Вајгл Кристоф 61
Вакарио Андреја (A. Vaccario), издавач 128
Василије Димитријевић, епископ 55, 92, 94,
136, 154, 293, 305, 357
Видаковић Милован, 68, 99, 103, 291
Виктор, епископ будимски 49, 120
Витковић Гаврило 107, 108
Витковић Јован 66
Витковић Михаило 68, 291
Витковић Петар 318, 320
Вићентије Јовановић Видак 318, 334
Владислав, угарски краљ 44
Вујић Арсеније 161, 162, 163
Вујић Јоаким 103, 284
Вуковић Божићар 314

Г

Гаврил Стефановић Венцловић 54, 323, 352
Гале Корнелис (G. Cornelis) 63
Георгије Поповић, епископ 60, 136
Герасим, јеромонах грабовачки 51
Герлах Стефан, 109
Гиноти Франческо (F. Guinotti) 84
Глезер Александар (A. Glässer), гравер 97
Горбунов Прокопије, иконописац 320

Готини Михаило, наручилац бакрореза 59,
169
Грабован Јован Четиревић, сликар 60, 61, 385

Д

Двихали Геза (G. Dvihally) 137
Дилих Вилхелм (W. Dillich) 83, 127
Димитријевић Илија, иконописац 67, 331
Димшић Никола, иконописац 328
Дионисије Новаковић, епископ будимски 95,
357, 359
Дионисије Поповић, епископ будимски 56, 66,
101
Донер Г. Рафаел, вајар 327
Добич Јоанес, неимар 350
Думча Евгеније, градоначелник Сентандреје
321

Ђ

Ђурђевић Стеван, прота сегедински 149, 351
Ђурковић Павел, сликар 59, 64, 145, 284, 312

Е

Енгелбрехт Мартин (M. Engelbrecht), гравер
97

Ж

Жефаровић Христофор 55, 59, 60, 120, 161,
168, 170, 171, 175, 387
Живковић Михајло, сликар 56, 59, 64, 65, 66,
102, 145

З

Запоља Јован 46
Зибмахер Јохан (J. Sibmacher), бакрорезац
128

И

Ивановић Катарина, сликарка 344, 382
Ивић Алекса 129
Игњатовић Јаков 68, 291, 353
Исаија Ђаковић 120, 124

Ј

Јаковљев Михаил, иконописац 320
Јакшићи, деспоти 43, 139
Јаненко Теодосије, иконописац 320
Јанковић Никола, дуборезац 66, 320, 334
Јањић Михаило, дуборезбар 297
Јеврем Јанковић Тетовац, епископ 160, 337
Јован, зограф 51
Јовшић Лацко, ктитор 374
Јовшић Марко, ктитор 374
Јосиф I 131

К

Кара-Станковић Петар, ктитор шиклошки 386
 Карацић Вук Стефановић 68, 99, 103, 291
 Карло VI 317
 Капелет Петар, племић коморански 111, 114
 Кипријан Рачанин 53, 352
 Ковачевски Мартин, неимар 312
 Колар Ференц (F. Collar), литограф 100
 Копмајер Јакоб (J. Kormayer) 85
 Косовац Мата 160
 Крачун Теодор 98, 169, 321
 Кусел Мелхиор (M. Kusell) 63
 Кустос Доминик (D. Custos) 129
 Кухлмајстер Антон (A. Kuchlmeister) 66, 320, 334

Л

Лазаревић Стефан 290
 Летић Георгије, 372
 Леополд I 120, 152, 284, 323, 337
 Лешенкол Хијеронимус (H. Löschenkohl), бакрорезац 97
 Лотариншки Карл 131
 Лотес К. Фридрих (F. Lotes), бакрорезац 97
 Лукијан Богдановић 284

М

Мајерхофер Адам (A. Mayerhoffer) 93, 95, 293
 Максим Гавриловић, епископ 160
 Максимовић Аврам 99
 Манојловић Аврам, пилтор 347
 Марија Терезија 56, 94, 134, 135, 284, 287, 289, 299, 318, 344, 349, 371
 Матија Корвин 44, 45, 82, 105, 110, 290
 Медаковић Дејан 68
 Мелентијевић Николај, епископ 166
 Мериан Матеус (M. Merian) 84
 Меркатор Георг, картограф 44
 Месмер Томас (Th. Mössmer), бакрорезац 59, 171, 175
 Миковињи Самуел (S. Mikoviny), гравер, издавач 96, 97
 Милић Лазар, иконописац 162
 Миловук Јосиф 68
 Милутиновић Сима 68, 103
 Мирковић Лазар 108
 Митрић Небојша 290
 Митрофан, зограф 170
 Михаил Гавриловић, епископ 370
 Михалцић Стефан 159
 Мојсеј Путник 318, 334
 Мојсић Данило, ктитор 142, 148, 149
 Монастерлија Јован 53, 111, 121, 122, 123, 124, 184, 290, 323, 386
 Монастерлија Петар 50, 111, 116, 121, 325
 Мразовић Аврам 291
 Мркаљ Сава 291
 Мркојевић Остоја, иконописац 284
 Мушички Лукијан 103
 Мушкатиновић Јован 99, 103

Н

Нађ Франц, сликар 372
 Недић Јаков, иконописац 161, 162, 332, 347
 Несторовић Урош 68, 103
 Никанор Мелентијевић, епископ 159, 160, 370

О

Обрадовић Доситеј 66, 103, 291
 Ортелиус Хијеронимус (H. Ortelius) 83, 128

Остојић Ваца, сликар 56, 59, 63, 68, 169, 293, 357
 Остојић Тихомир 329

П

Павле Авакумовић, епископ 142
 Павле Ненадовић, митрополит 56, 184, 284, 371
 Павловић Теодор 68, 100, 103
 Пачић Јован 68, 103, 284
 Петар Петровић, епископ 98, 142
 Петровић Данило Његош 370
 Петровић Димитрије, вајар 284
 Петровић Сава, сликар 59, 67, 145, 288
 Пахомије Кнежеввић, епископ 142
 Пихлер Фердинанд (F. Pichler) 97
 Плевицки Данило, архимандрит 153
 Поповић Душан, историчар 111, 159
 Поповић Јован, сликар 351
 Поповић Стерија Јован 291
 Поповић Недељко, зограф 55, 59, 60, 136, 360
 Прикснер Готфрид (G. Prikner) 99

Р

Радонић Јован 131
 Ракић Владимир, парох 325
 Ракоци Франа 284, 346
 Раните Георгије, зограф 55, 59, 60, 136, 360
 Рац Јован, коморански ешкуч 111
 Рац Петар, из Коморана 110
 Рашковић Мојсеј 131
 Руварац Димитрије 299
 Рупрехт М. Абрахам (M. A. Rupprecht), гравер, издавач 97

С

Севастијан, епископ будимски 49, 84
 Семенов Тимотеј, иконописац 320
 Сибмакер Јохан (J. Sibmacher) 83
 Симеон, епископ будимски 84
 Симеон, монах грабовачки 51
 Симеон Симеоновић, архимандрит 174
 Симеонов Теодор „Грунтович“ 59, 61, 62, 63, 145, 175, 179, 181, 183, 311, 329, 334, 375, 377, 381, 382
 Синесије Живановић, епископ 142, 143, 287, 288
 Скала Ерколе (E. Scala) 131, 132, 378
 Собјејски Јан, 131
 Соколовић Мехмед 348
 Соколовић Михаило, сликар 350
 Софроније Кириловић, епископ будимски 55, 56, 305, 332, 357
 Спид Јон, картограф 44
 Стаматовић Павле 68
 Стерио Карољ 67, 297
 Стефан, игуман грабовачки 51
 Стефан Стратимировић 66, 320
 Стефановић Исаија, архимандрит ковински 377
 Стојановић Младен, ктитор сентандрејски 155
 Стојковић Атанасије 99, 103

Т

Текелија Сава 291
 Телеки Самуел, гроф 142
 Темишварац Сава 110, 314
 Тенецки Стефан, сликар 59, 64, 146, 169
 Теодоровић Арса, сликар 59, 65, 66, 101, 145, 284, 320, 344
 Теодосије Димитрије 143

Ф

Фелдвари Адам 120, 124
 Фелдвари Никола, племић коморански 11, 112, 113
 Фердинанд I 105
 Фердинанд III 111, 113, 121
 Функ Давид (D. Funck) 86
 Фурман Валентин (V. Furman) 83

Х

Херц Даниел (J. D. Hertz) 63
 Хафнер Ј. Кристоф (J. K. Hafner), гравер, издавач 97
 Хофман Ф. Флоријан, сликар 305
 Хужвик Василије, прота сентандрејски 329

Ц

Цимерман П. Вилхелм (W. P. Zimmermann) 84

Ч

Челебија Евлија 337
 Чаки Николај, острогонски надбискуп 323
 Чока Мор, сликар 338

Ш

Шалтист Андреј, живописац 305, 309
 Шметау Самуел (S. Schmetau), цртач, картограф 96
 Шмидхамер Кристоф (J. Ch. Schmidhamer) 63
 Шмуцер Јозеф (J. Schmutzer), бакорезац 96
 Штиљановић Стефан 43, 337, 386

ГЕОГРАФСКИ И ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

А

Адоњ 53, 344
 Академија ликовних уметности у Бечу 64
 Аколутија, москопољска 173
 Aqincum 290
 Алмаш – Рацалмаш 53
 Арад 141, 142, 297
 Арадска епархија 142, 301, 372
 Арадска жупанија 140, 287
 Арадска нахија 287
 Аромунџи, Македоно-Власи 66
 Архив Будимске епархије у Сентандреји 160
 Архив САНУ у Сремским Карловцима 108, 334
 Аугзбург 48, 63, 85, 131
 Аустријанци 57, 124, 314
 Атос 51

Б

Баја 47, 57, 89, 115, 129, 284–285
 Балашађармат 56, 64, 65, 103
 Балкан 43, 47, 48, 54, 81, 89, 105, 106, 116, 120, 165, 168, 169, 178, 187, 291, 304, 378

Балканско полуострво 165
 Бамбершка апокалипса 162
 Бан 338
 Банат 43, 60, 64, 67, 125, 140, 142, 145, 287, 310, 340, 372, 373
 Барања 43, 44, 48, 57, 67, 106, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 299, 303, 304, 316, 332, 337, 338, 344, 346, 352, 370, 378, 385, 386, 388
 Барањска жупанија 56, 289, 328, 370, 371, 387
 Барачка 346
 Бата 53, 286
 Батања 287–288
 Батасек 47, 162, 332, 338, 345, 347
 Бачка 125, 169, 317, 320, 348
 Бачка епархија 49, 317, 320
 Бачка жупанија 284
 Безедек 385
 Бездин 145, 146
 Бекешчаба 141
 Бела Црква 330
 Београд 43, 47, 85, 89, 115, 131
 Београдски народни сабор 134
 Београдско-сремска епархија 49
 Берат 169
 Беч 47, 48, 52, 59, 65, 66, 82, 89, 105, 112, 121, 123, 124, 132, 168, 169, 178, 289, 318, 371
 Библија Ектипа 61, 162
 Благовештење, манастир 321
 Блац 165
 Бобота 161, 316, 332, 347
 Бођани 171
 Божук 388
 Болман 54, 338
 Борјад 67, 157–165, 302, 332, 338, 388
 Босна 47, 89, 291
 Брањеварски спахилук 328
 Бремен 54, 289, 320, 371, 385
 Бугарска 173
 Будимпешта 43, 44, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 63, 64, 66, 68, 81–103, 105, 115, 116, 120, 121, 127, 128, 131, 132, 133, 139, 147, 151, 152, 153, 156, 162, 165, 166, 168, 178, 179, 286, 290–298, 304, 305, 311, 312, 314, 321, 341, 348, 352, 375, 384
 Будимска епархија 49, 50, 52, 53, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 83, 84, 139, 143, 160, 165, 166, 168, 169, 174, 176, 177, 178, 181, 183, 188, 283, 287, 290, 291, 299, 304, 310, 311, 312, 325, 326, 328, 331, 333, 337, 345, 353, 371, 375, 378, 382, 385, 386, 388
 Будимска куга 92
 Будимски ејалат 303
 Будимски пашалук 49, 82
 Будмир 44, 160, 299, 332, 388
 Букурешт 147
 Буњевци 284

В

Варадин 47
 Вашархељ 57, 66, 165, 176, 179, 183, 300–303, 317
 Вац 47, 121
 Велика Кањижа 67, 165
 Велика сеоба 312, 342, 352
 Велики Будмир 159
 Велики Варадин 142
 Великоварадинска епархија 317
 Вемен 338, 388
 Венеција 314
 Весприм 381
 Вилањ (Виљан) 54, 302, 332
 Вилно 118, 326
 Винча 145
 Вишеград 47, 110, 121, 127, 152, 321
 Влахоклицура 165
 Војна граница 89, 284, 310
 Враца 107
 Вршачка епархија 49

Г

Габлонц 329
 Галерија Матице српске 306
 Горницки манастир 119
 Грабовац 43, 44, 48, 50, 54, 55, 63, 68, 106, 109, 157, 290, 303–309, 333, 345, 374
 Грабовачки летопис 303
 Грабово 60
 Грко-Цинцари (Грци, Цинцари) 59, 61, 66, 125, 133, 134, 137, 139, 140, 141, 145, 147, 149, 165, 167, 173, 174, 177, 183, 187, 188, 301, 312, 315, 317, 318, 320, 325, 334, 375
 Грчка 60

Д

Далмација 47, 48, 303
 Дарда 338
 Дармштат 101
 Дајтово 346
 Дворска комора 108
 Дебакхане илицаси, Бања у Будиму 83
 Девечер 302
 Делвидек 141
 Демиркапија, потес 302
 Деска 310
 Доњи Ковин 110
 Драва 44, 157, 304
 Драговић 48, 51, 303, 333
 Дуна-Адоњ 297
 Дунав 52, 54, 82, 90, 99, 100, 105, 106, 109, 112, 120, 127, 129, 151, 153, 157, 290, 304, 314, 323, 337, 344, 352, 370
 Дунапантелија (в. Дунаујварош)
 Дунаујварош 63, 106, 170, 179, 311
 Дунафелдвар 57, 64, 66, 106, 166, 312–314

Ђ

Ђенђеш 67, 317
 Була 287
 Ђунтир 43, 386
 Ђур 44, 47, 50, 53, 54, 56, 59, 66, 81, 105, 106, 107, 109, 116, 120, 125, 131, 132, 134, 137, 145, 165, 283, 290, 314–315, 323, 341, 374
 Ђурин 302

Ж

Жича 370

З

Задунавље 44, 48, 57, 303, 304
 Заум 174
 Збег 53, 368
 Земаљско надзорништво над споменицима културе Мађарске 320, 374, 378
 Земун 115

И

Ивандарда 338
 Идош (Рац Хидош) 54
 Илирска дворска депутација 284, 323, 371, 380
 Илок 47
 Илочац 159, 302, 316, 385

Ј

Јагодњак (Качфала) 338
 Јевреји 140, 346
 Јегејска Македонија 165, 178, 317, 334

Јегра 57, 63, 66, 139, 145, 290, 317–320, 334
 Јенова (в. Ђур)
 Јерусалим 51, 168, 175
 Јесил дерекли илица 83
 Југославија (оптанги) 286, 302, 340

К

Калаз 53, 89, 151, 290, 321
 Карловачка митрополија 52, 53, 54, 55, 60, 61, 90, 132, 135, 143, 161, 168, 171, 176, 284, 289, 291, 320, 329, 371, 375
 Карловачки мир 52, 125
 Касел 83
 „Католички раци“ 284
 Келнска библија 162
 Кечкемет 59, 141, 165, 169
 Кијев 55, 63, 64, 143
 Кијевопечерска лавра 56, 146
 Клисура 66
 Ковин 310
 Козани (Кожани) 56, 66, 165, 169
 Козар (в. Рац Козар – Српски Козар)
 Комлош 146
 Коморан 44, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 57, 81, 83, 84, 85, 105–125, 127, 129, 130, 131, 132, 137, 139, 165, 167, 283, 290, 314, 315, 321, 322–327, 341, 352, 374
 Коморанско јеванђеље 50, 107, 325
 Краков 353
 Крушедол 107, 132, 146
 Крушедолски сабор 90
 Кувежда 302
 Куманско поље 89, 352
 Куруци 299

Л

Лавов 147, 149
 Лајпциг 353
 Ланчук 302, 338, 339
 Левант 47, 131
 Летопис манастира Грабовца 49, 92
 Летопис Матице српске 103
 Ливаниста 174
 Липава (в. Липова)
 Липова 44, 54, 162, 328, 332
 Липовска епархија 49
 Литоба 302
 Ловра 53, 329, 344, 374, 383

М

Мађар-Боја 67, 331, 371, 388
 Мађари 47, 110, 111, 124, 130, 134, 140, 141, 157, 159, 284, 287, 290, 302, 310, 314, 316, 329, 346, 371, 378, 388
 Мађарска 290, 291, 334
 Мађарска краљевска универзитетска штампарија 291
 Мађарчанад 67, 330
 Мајк 327
 Мајш 54, 67, 159, 162, 299, 332
 Македонија 61, 141, 142, 188, 173
 Мала Влашка 89, 352
 Мартолози 49, 157, 290
 Матица српска 66, 68
 Мачва 43, 89, 106
 Медина 54, 302, 333
 Мечек 157
 Минхен 48
 Мишколц 57, 59, 63, 66, 145, 166, 169, 171, 176, 179, 317, 320, 334
 Модена 84, 131, 378
 Молдавија 107
 Моловин 61
 Моравска 173
 Мориш 140, 310, 330, 372

Москва 143, 147
Мосхополе 61, 65, 165, 166, 167, 175, 177–183,
184, 323, 334, 375, 385
Мохач 47, 106, 162, 332, 337–339, 370, 371, 385
Мохачка битка 185
Мохачки санџак 337
Музеј примењене уметности у Будимпешти 306
Мустафа-пашина џамија у Будиму 84, 85, 87
Мухач (в. Мохач)

Н

Нана 44
Народни музеј (Београд) 306
Немци 47, 57, 110, 134, 159, 284, 299, 302, 316,
332, 346, 371, 388
Neoaquistica Commissio 299, 302, 386
Нирнберг 48, 63, 83, 85, 86, 128
Нови Кнежевац 310
Нови Сад 55, 65, 291, 312, 318, 328, 338, 357
Нови Сентиван 310, 340
Ново Хопово 374

О

Опово 367
Ораховица 61
Осијек 61, 161, 162, 311, 386
Острогон 47, 52, 53, 55, 81, 85, 105, 106, 109,
121, 125, 127–137, 152, 290, 315, 321, 341, 352
Острогонска надбискупија 380
Охрид 174
Охридска архиепископија 167, 173
Охридско језеро 167, 171, 175, 176

П

Палех 326
Пангелија (в. Дунајуварош)
Папа 109
Париз 48
Паша санџак (Будим) 289, 290
Перката 342, 384
Пећка патријаршија 48, 49, 107, 120, 123, 124,
168, 290, 304, 348, 378
Печвар 54, 162, 328, 338, 345
Печка 146
Печуј 47, 157, 159, 160, 162, 304, 332, 345, 368,
388
Печујска бискупија 299, 332, 370, 388
Печујска дијецеза 302
Печујско-мохачка-сигетска епархија 157, 370
Пештанска жупанија 286, 329
Пилишка брда 384
План Будима 99, 101
Подградец 174
Подунавље 43, 48, 51, 52, 87, 106, 133, 168,
177, 181
Пожега 49
Пожун 106, 110, 127, 131, 314
Помаз 53, 89, 151, 290, 342–343, 384
Поморишје 43, 139, 140, 145, 146, 287, 301
Посавина 43
Потеси у Барањи 44
Потиско-поморишка граница 125, 140, 310
Први шематизам ... епархије Будимске 289,
293
Привилегије Српског Ковина 44
Привилегије Х. Жефаровића 59
Протокол коморанске цркве 113, 114, 115,
116, 320
Протокол Пожаревачке цркве 60, 360

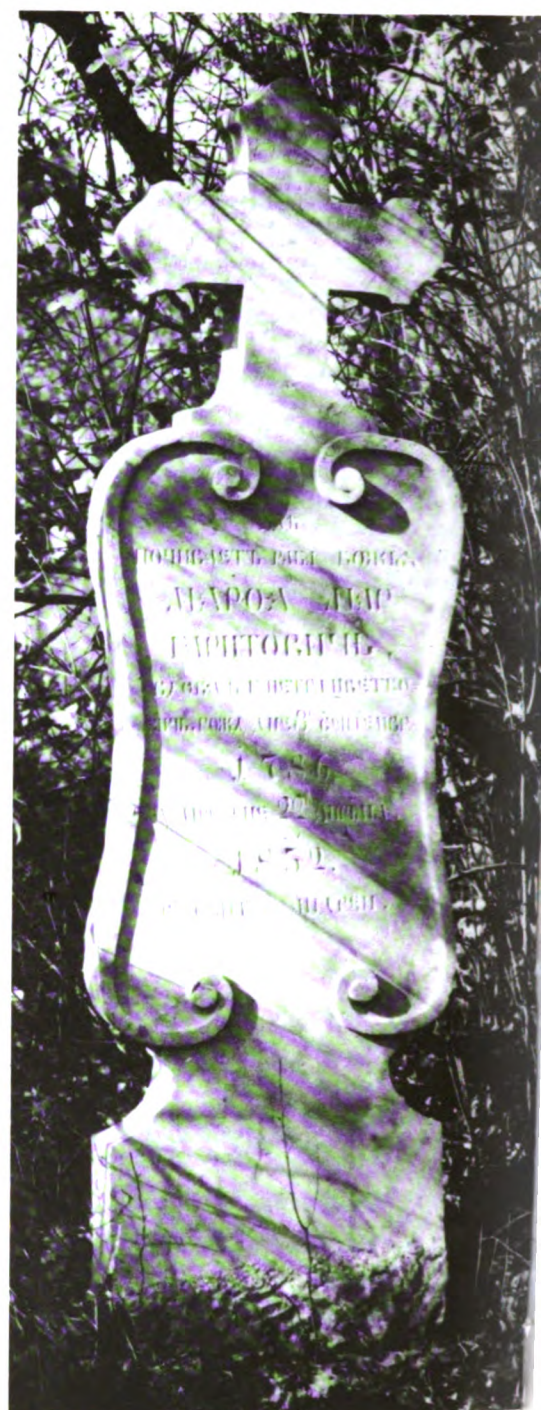
Р

Раковац 64
Ракоцијев устанак 159, 317

Ратни савет 125
Раџ-алмаш 344
Ratzenschatt – Српска варош Будиму 52
„Раџи католичке вере“ 89
Раџ Гарчин 159
Раџ-Козар 159
Раџ-Мечка 159, 302, 345
Раџ-Титош 44
Раџ-Хидош 44
Рача 317
Рим 48, 173
Римник 142
Рукописне књиге М. Грабовца 307
Румуни 140, 143, 147, 301
Русија 303

С

Салка 44, 160
Сантово 346, 367
Санџак Секчој (Сечуј) 370
Сарајево 51, 303
Света Гора 106, 169, 176
Света земља 169
Свети Гелерт (Гергелез) 81, 83, 85, 89, 290
Сегедин 49, 57, 63, 64, 68, 99, 139, 140, 141,
301, 310, 340, 348–351, 372
Сегединска нахија 317
Сегедински санџак 284
Сексард 302, 303, 333
Сентандреја 52, 53, 57, 63, 64, 65, 66, 68, 87,
89, 90, 91, 92, 101, 102, 103, 115, 123, 124,
132, 133, 134, 135, 139, 151–156, 165, 170,
179, 181, 188, 283, 290, 295, 297, 306, 321,
323, 342, 348, 352–370, 384, 387
Сентандрејски одбор САНУ 309
Сентеш 67, 142
Сеоба Срба 333
Србија 169
Србскиј народниј лист 100
Сечуј 44, 56, 157, 159, 289, 302, 337, 370–371,
385, 388
Сигет 54
Сигетвар 338
Сириг 372
Сланкамен 124, 386
Славонија 106, 316, 386
Славонска епархија 49
Словаци 130, 134, 140, 316, 346
Словени 290
Смедерево 47, 373
Солун 66, 131, 353
Сомбор 89, 129
Срби 47, 51, 52, 56, 57, 66, 82, 84, 99, 103, 108,
110, 111, 124, 127, 133, 134, 135, 136, 139,
140, 145, 147, 149, 157, 160, 167, 173, 177,
183, 284, 287, 293, 299, 303, 304, 310, 315,
316, 317, 320, 323, 325, 329, 332, 334, 345,
346, 347, 348, 352, 370, 373, 378, 384, 388
Србија 47, 106, 162, 331
Србљак 142
Срем 52, 63, 106, 148, 160, 169, 186, 314, 320
Сремска епархија 63
Сремски Карловци 149, 151, 307, 320
Српска Боја 44, 159
Српска грађанска класа 57
Српски Алмаш (Раџ-Алмаш) 44
Српски Гарчин 44, 338
Српски Козар (Раџ-Козар) 302, 333, 338
Српски Ковин 44, 48, 50, 51, 53, 54, 60, 62, 81,
109, 110, 111, 115, 135, 139, 165, 169, 170,
174, 178, 180, 181, 183, 184, 314, 329, 344,
373–378, 382
Српски Марок (Немачки Марок) 159
Српски свети Петар 372
Српски Титош 159, 331
Српски Хидош 338
Српски Чанад 330, 372
Српско учено друштво 108

СРПСКО ПРАВОСЛАВНО ГРОБЉЕ У СЕНТАНДРЕЈИ (XVIII—XIX ВЕК)

Стамбол 47
Стара Србија 89
Стематографија 59, 169, 170, 171
Стони Београд 47, 48, 53, 57, 61, 63, 85, 131,
134, 139, 165, 170, 175, 176, 179, 181, 323,
378–382
Суботица – Александрово 63

Т

Табан – Српска варош у Будиму 52, 64, 65,
81–103, 137, 286, 293
Табачка мала у Сентандреји 152
Табачки крст у Сентандреји 152
Тата 93, 109
Темишвар 55, 60, 67, 85, 136, 141, 297, 348, 360
Темишварска епархија 60, 143, 301
Типик – Јерусалимски устав 50, 107
Тиса 348
Титош – Рац–Титош 54
Токај 59, 60, 67, 131, 317
Толна 44, 57, 303, 305
Торонталска жупанија 140
Турска 106, 177
Турци 47, 48, 52, 112, 120, 121, 123, 128, 131,
160, 168, 287, 304, 328, 341

У

Угарска 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 61, 64,
65, 87, 89, 100, 105, 106, 107, 108, 109, 114,
115, 120, 123, 136, 139, 157, 165, 167, 168,
176, 177, 188, 289, 290, 291, 341, 352, 374
Угарска дворска канцеларија 134, 323
Угарско намесничко веће 56, 57, 285, 287, 318,
371
Украјина 61, 155, 183
Ungarisch Chronica 83, 127

Ф

Фејерска жупанија 286, 344
Фелвидек 141
Франкфурт 48
Футог 310

Х

Хабзбуршка монархија 90
Хабзбурзи 49
Хабзбуршко царство 86
Хевешка жупанија 318

Херцеговин 89, 291
Хиландар 51, 115, 169, 178
Хоргош 310
Хрвати 157, 160, 316, 345, 346, 367
Хрватска 61

Ц

Цариград 131
Civitates Orbis Terrarum 82
Црна Гора 89, 291

Ч

Чанадска вармеђа 310
Чанадска жупанија 140, 287, 372
Чанадски санџак 287, 310
Чепелско острво 44, 311, 314, 373, 374
Чехословачка 325
Чип 53, 383
Чобанац 53, 89, 151, 290, 343, 384
Чонград 320
Чонградска жупанија 140, 301, 348

Ш

Шабац 131
Шајкаши 83, 106, 109, 112, 127, 137
Шајкашка 315
Шајкашка застава 113
Шарок 159, 299, 302, 332, 385
Шатисте 165
Шаториште код Мохача 105
Шематиза будимске епархије 331
Шиклош (Шиклеуш) 43, 54, 55, 59, 157, 161,
289, 299, 302, 331, 337, 386
Шиписка 165
Шишатовач 305, 386
Шлавонија 47
Шокци 289, 299, 310, 337, 346, 347
Шолтска жупанија 348
Шошкут 342, 384
Шумадија 89
Шумберак 44, 54, 159, 160, 162, 302, 388

НАПОМЕНЕ УЗ ТЕКСТОВЕ ОБЈАВЉЕНЕ У ОВОЈ КЊИЗИ

І ДЕО

СПОМЕНИЦИ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ.

Студија се објављује први пут.

СРПСКА ВАРОШ „ТАБАН“ НА ГРАВИРАМА БУДИМА
Balcanica XV, Београд 1984, 307–345.

СРБИ У КОМОРАНУ У XVI И XVII ВЕКУ.

Balcanica XII, Београд 1981, 59–87.

ВЕДУТЕ ОСТРОГОНА И СРПСКА ВАРОШ.

Зборник за ликовне уметности Матице српске 21, Нови Сад
1985, 177–203.

ПРАВОСЛАВНИ У ВАШАРХЕЉУ И ЊИХОВА ЦРКВА.

Balcanica XII–XIV, Београд 1982–1983, 361–382.

ПРЕОБРАЖЕНСКА МЕЂУ СЕДАМ СЕНТАНДРЕЈСКИХ ЦРКАВА.

У овом облику текст се објављује први пут.

СРПСКА ЦРКВА У БОРЈАДУ.

Зборник за ликовне уметности Матице српске 15, Нови Сад
1979, 355–368.

КУЛТ СВЕТОГ НАУМА У БУДИМСКОЈ ЕПАРХИЈИ.

Balcanica XI, Београд 1980, 85–106.

ИКОНЕ МОСХОПОЉСКИХ ЗОГРАФА У СРПСКОМ КОВИНУ.

Саопштења XVI, Београд 1984, 93–101.

СЛИКАРСКИ УГОВОРИ ТЕОДОРА СИМОЕНОВА „ГРУНТОВИЋА“.

Објављује се први пут.

II ДЕО

СПОМЕНИЦИ БУДИМСКЕ ЕПАРХИЈЕ

ТОПОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД.

Објављује се први пут.

Лектор
Слободанка Живановић

Превод резимеа и легенди илустрација с немачког
Дорис Николић

Превод резимеа и легенди илустрација с енглеског
Алис Тошић

Коректори
Олга Зарин
Грозда Пејчић

Порекло илустрација
Архитектонски цртежи, схеме иконостаса, фотографије и колор фотографије власништво су Сентандрејског одбора САНУ и Матице српске, а настали су за време научноистраживачког рада у Мађарској којим је руководио аутор књиге.

Архитектонске цртеже и схеме иконостаса израдио је др Војислав Матић.

Цртеже фресака и остале цртеже припремио је Бранислав Живковић.

Аутори фотографија и колор слајдова др Миодраг Ђорђевић и Никола Живковић из Београда и Власислав Јакшић из Будимпеште.

Објављивање ове књиге помогле су Републичка заједница културе, Републичка заједница науке и Самоуправна интересна заједница за научни рад Војводине и Самоуправна заједница културе Војводине.

Штампа и повез
„ФОРУМ“ Нови Сад
Тираж
3000 примерака

ЦИП — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

281.961 (439)
ДАВИДОВ, Динко

Споменици Будимске епархије / Динко Давидов; [ликовни уредник Добрило М. Николић; ликовно-графичка опрема Тоде Рапаић]. — Београд; Просвета; Републички завод за заштиту споменика културе; Балканолошки институт САНУ; Нови Сад; Матица српска, 1990. — 437 стр.; илустр.; 30 цм. — (Библиотека Уметнички споменици) (Студије и монографије / Републички завод за заштиту споменика културе; 9) (Посебна издања / Балканолошки институт САНУ; 40)

Zusammenfassung, Summary. — Регистри.

а) Споменици културе, српски — Мађарска б) Цркве, српске — Мађарска ц) Срби — Мађарска 726.54 (=861) (439) 262.2 (=861) (439)

PARS. *Strasburg*

Poson

Barisieno com.

Novicradienfis com.

Albenfis com.

Im Schumat.

Simigenfis com.

Im Sigeth

Zagrabienfis com.

Cepulienf com

Gewinarienfis

comitatus

Torneni

Abaviwarienf com

Zemlinienf

comitatus

Borodienf com

Zabolcienf com

Hewenienf com

Bihorienf

comitatus

Zolnoenf com

Torantalienf com

Orodienf comitatus

Cumanus Campus

Bathienf com

Bodroghienf comitatus

Warantienf com

Bodroghienf comitatus

Warantienf com

Bodroghienf comitatus

Warantienf com

Bodroghienf comitatus

RVS SIÆ

PARS

Moramarienf com

Perigienf comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

comitatus

Динко Г. Давидов, рођен 4. октобра 1930. у Сивцу (Бачка). Гимназију и Филозофски факултет (Група за историју уметности) завршио у Београду. Докторирао у Љубљани 1965. године с тезом „Српски бакроресци XVIII века – Христофор Жефаровић и Захарија Орфелин“. Бави се проучавањем српске ликовне културе XVII–XIX века. Кустос Галерије Матице српске у Новом Саду од 1965. до 1977. У том периоду приредио неколико студијских изложби: „Иконе фрушкогорских зографа“, „Иконе српских цркава у Мађарској“, „Иконе арадске и темишварске епархије“. Аутор је сталне поставке меморијалног музеја „Христофор Жефаровић и његово доба“ у манастиру Бођану. Редактор је корпуса „Српски бакрорези XVIII века – халкографски отисци са оригиналних бакрорезних плоча“. Члан је редакције Зборника за ликовне уметности Матице српске.

Од 1979. ради као научни саветник Балканолошког института Српске академије наука и уметности, где руководи пројектом „Заједничко и посебно у ликовном изразу балканских народа XV до XIX века“. Секретар је Сентандрејског зборника САНУ и руководилац истраживања српских културноисторијских споменика у Мађарској. Сарађује у домаћим и страним научним публикацијама. Поред већег броја студија и каталога објавио је и обимније радове: „Стематографија Христофора Жефаровића“ (студија у фототипском издању), Нови Сад 1972; „Icone Serbe del XVIII secolo“ (каталог изложбе у Модени и Ферари), 1972; „Иконе српских цркава у Мађарској“, Нови Сад 1973; „Иконе српских зографа XVIII века“ (каталог Галерије САНУ; са Л. Шелмић) Београд 1977; „Српска графика XVIII века“, Нови Сад 1978; „Српски бакрорези XVIII века“, Нови Сад 1982; „Сентандреја“ (са Д. Медаковићем), Београд 1982; „Огрешења“, Шабац 1986; „Хиландарска графика“, Београд 1989 (у штампи).